



Haan Lajos (1818–1891) szlovák anyanyelvű békéscsabai evangélikus lelkész, történész, a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt. Levelezése, emlékirata és más feljegyzései azonban nem csak azért jelentősek, mert fontos forrást jelentenek a 19. századi Békéscsaba, az evangélikus egyházi társadalom, a professzionális magyar történetírás, valamint a szlovák-magyar kapcsolatok szempontjából, hanem azért is, mert Haan mind-ezekről a közvetlen szemlélő élményszerűségével képes beszélni. Perspektívája a jó értelemben véve szubjektív, kifejezetten az őt körbevevő valóság azon részleteire koncentrál, amelyekről másutt aligha olvashatunk: hogy kik hordtak nadrágot (és nem

gatyát) Békéscsabán és ez mit mond el a korabeli városi elit társadalmáról; hogy miért nem köszöntek neki lengyel barátai az egyetemen, miután meglátták egy oroszral is társalogni; hogy hogyan gyújtottak tüzet a gyufa megjelenése előtt és milyen volt a lakások berendezése; hogy miért dobolt Radvánszky Antal főispán a kisunokája dobjával a nála vendégeskedő történészek fülébe, akik épp a Radvánszkyak levéltárában kutattak, vagy épp, hogy hogyan élt festő öccse, Haan Antal Capri szigeti várkastélyában, amely egykor Tibérius császáré volt?

A kötetet Demmel József (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba/Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava) és Katona Csaba (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) szerkesztette.



„aki tót pap létére is magyar író”

10

KOR/RIDOR KÖNYVEK



„aki tót pap létére is magyar író”

Haan Lajos levelei és visszaemlékezései



KOR/RIDOR KÖNYVEK

10

KOR/RIDOR KÖNYVEK 10.
2017

Sorozatszerkesztő:
Demmel József

„aki tót pap létére is magyar író”

Haan Lajos levelei és visszaemlékezései

Szerkesztette

Demmel József és Katona Csaba



Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Békéscsaba – Budapest
2017

Szerkesztette:
Demmel József és Katona Csaba

Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta:
Demmel József

A szöveget gondozta:
Laczó Magdolna, Kunovacné Gulyás Zsuzsanna és Demmel József

A szlovák szövegeket fordította:
Avar Hajnalka

A német és latin szövegeket fordította:
Földvári Katalin

© Demmel József, Katona Csaba
© Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál és Tuska Tünde

Borítókép: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

A kötet megjelenését támogatta:


Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

Haan Lajos békéscsabai evang. lelkész naplója	7
Haan Lajos levelezése	215
Haan Lajos és a Haan család iratai	327
A levelek címzettjei	335
A kötet forrásairól	339
Tanulmányok	
Katona Csaba: A naplóíró Haan Lajos	345
Demmel József: Szlovák lelkész, magyar történész, békéscsabai polgár. Haan Lajos naplója és levelezése	371
Képek	389
Névmutató	403

Haan Lajos békéscsabai evang. lelkész naplója

Előbeszéd helyett

Nem rég a „vasárnapi ujság” valamely számában olvastam egy dunántuli falusi jegyzőnek mult századi naplóját. Az egész csekélységek, – leginkább házi és magánügyek, – körül forog és még is sok tekintetben érdekes, amennyiben t.i. azon korra és az akkori társadalmi viszonyokra vet világosságot. Gondoltam magamban: ha én, ezen, legnagyobb, legnépesebb evang. egyháznak papja, ezen most épen előre törő, falusi characteréből kivetközni kezdő, nagy jövődjű alföldi városnak polgára, följegyezném időről időre azon eseményeket, változásokat melyek itt körülöttem, közelenben történnek, bizonyosan érdeklő fogná azt olvasni az utókor. Ez rövid története jelen naplómnak. Sajnálom, hogy nem kezdtem azt elébb, hogy nem kezdtem azt 1855 esztendőben amikor itt rendes papi hivatalomba léptem. De hiában! „Az elmúlt időt az örökkévalóság sem adja vissza.” Amit eddig elmulasztottam hetenként tenni, pótolom azt emlékezetből egész ezen mai napig, melyen e naplót kezdem, t.i. 1870. eszt. Január 16-ig. Lehet, hogy most már egyet mást elfelejtek bejegyezni, ami netán érdeklő bírna: de amit bejegyezek arról biztosíthatom az olvasót, hogy az mind igaz és úgy történt amint azt bejegyzem.

Kezdem tehát naplómat Istennek nevében, még pedig, – hogy először is a t. olvasót e napló írójával megismertessem – kezdem azt saját életleírásommal.

Én Haan Lajos, – tulajdonképen August Lajos, – születtem Sámsonházán Nógrád várm. 1818 eszt. Augst. 13-án. E szerint épen harmnic éves voltam, mikor a gyalázatos világozi fegyverletétel történt. Bizony ha ezt tudom, inkább még egy napig maradtam volna a homályban, sem mint a hazának ily gyászos napját születésem napjaul kellessék vallanom. Edes atyam aug. 12. tért haza Csabáról, hol elmondván a próbabeszédet, egy

akarattal a kicsapongó Boszy Mihály¹ helyébe papnak választatott. Hazajövele után másnap megszülettem én.

Hagyd szenteljek itt legelőször kedves édes szüleim emlékezetének néhány sort.

Meg kell említenem: hogy a családi hagyomány azt tartja, hogy mikor nagy Károly, a Frankok császára, a szász Wittekindet hosszas háborúk folytán teljesen legyőzte és a pogány Szászokat a kereszttség föl vételére kényszerítette, négy szász család, nem akarván semmikép megválni ősi, pogány hitétől és fölvenni Urunknak „szelid igáját” kivandorolt felső Pannóniába s itt, Karpona tájékán, bányamívelésre adta magát s meg alapítá a IX. század elején a mostani Karpona² városát. Ez a négy család volt: Haan, Boon, Launer és Daxner. A legelőkelőbb és a többi háromnak m.e. feje, vezetője volt Haan. Hogy mennyi igaz van e családi hagyományban, azt bajos megmondani. Annyi bizonyos, hogy mind a négy család Karponáról származik, sőt ott a legközelebbi időig létezett is és birtokos volt. Az én öregatyám, idősb Haan János, és öreganyám Boon Mária is, mindketten Karponán születtek.

Édes atyám Haan János született Abelován Nógrád várm. 1779. eszt. Febr.3. Szülei voltak: Haan János, ottani tanító és Boon Mária. Nagyatyám meghalt, midőn atyám m.e. három éves volt. Nagyanyám, kit atyám mindig mint szelid, türeelmes nőt emlegetett, egy részeseges szabóhoz ment férjhez, ki fogadott fiával mitsem gondolt. Nagyanyám se tehette, mert nem volt honnan. Így atyám amivé lett csupán önszorgalma után lett. Iskolai pályáját kezdé Losonczon a reformatusoknál, folytatta Karponán, hol egyik anyai rokonánál Plachy Ferencz városi tanácsnoknál lakott és élmezőnyben s mint szegény gyermek a háznál különféle szolgálatokat végzett. A katolikussá lett rokonok igyekeztek különféle ígérekkel áttéríteni, elvitték gyakran a kath. Templomba. Tetszett a gyermeknek az ottani szép zene és pompa, de megemlékezvén jó anyjának intéseire, valahányszor körülvették a kísértők mindannyiszor a magánosságban térdre borult s kérte az Istent ne engedje őt az apai vallásról eltántorodni.

¹ Michal Bosý (1780–1847) evangélikus pap és tanár. „Kicsapongó” életvitele mellett kimagasló filológiai műveltsége is említendő, ő volt például Shakespeare első szlovák fordítója.

² Korpona.

Karponáról Csetnekre ment Tsisch Tamás³ intézetébe, hol mint tanuló és intézeti szolga két évet töltött, s ezen jeles pedagógus által ingyen oktatott és élelmeztetett. Ottani tanítói közt, kik segédjei voltak Tsischnek, legörömelebb emlegette Magda Pált.⁴ Csetneket később Rosnyóval cserélte fel, hol a retorikában és a poesisben oktatói voltak Farkas András⁵ és Keblovsky János.⁶ Elvégezvén itt a humaniorákat, Posonyba ment a philosophiai és theológiai cursust végzendő hol egyik anyai rokona Crudi Daniel⁷ superintendens vette pártfogása alá.

³ *Tsisch Tamás* visszatérvén Németországból a schneppentháli intézet mintájára Csetneken 1783 táján nevelőintézetet állított gazdagabb szülők fiai számára. Virágzott egészen 1804 eszt. Ő a hydropathiának nagy barátja volt, s e részben megelőzte Prisnitzet. Még hűvösebb időszakban is a közellévő pataokban mindennap megfürdött. Ilyenkor atyámnak kellett allania s ki jöveletekor a száraz lepedőt ráborítania. De vette is ennek hasznát Tsisch. Mindvégig erős, egészséges volt s 1845 körül 85 éves korában meghalt. Nagy racionalista volt s a vallásra keveset adott. Rousseau, Voltaire s az encyclopedisták voltak ideáljai.

⁴ *Magda Pál* született Rosnyón 1770 Jún. 29. Classicus műveltségű, de nyugtalan elme. Sehol soká nem maradhatott. Innen magyarítható, hogy professor volt Csetneken, Sajó Gömörben, Besztercebányán, Lőcsén, Sopronban, Karloviczon, Sárospatakon. Végre 1834. eszt. Szarvasra hivatott. Itt azonban a diákság a magát túlélte s gyermekké lett örege csakhamar kifogott s az es-peresség kénytelen volt őt nyugdíjazni. Meghalt 1840 Nyíregyházán Miklósfy lelkésznel, vejénél. Statisztikája és a philosophia szabályai szerint okoskodó mezei gazdája annak idejében hírt nevet szerettek neki s a m. tudós társ. tagjává tették. Sok értekezése olvasható a tudom. gyűjteményben, F. M. O. [Felső-magyarországi] Minervában sat.

⁵ *Farkas András* szül. Hibbén Liptó várm. 1768 Mart. 12. Meghalt Rosnyón 1836 Nov. A rosnyói gymnasium rektorsága alatt élte virágkorát. Tőle van: „Eliza testamentoma a maga leányához. Pest. 1803 németből.

⁶ *Keblovsky János* szül. Tót Komlóson vagyonos parasztszülöktől. Végezvén iskolai pályáját Csetneken, majd Rosnyón volt tanár s egyszersmint igen kedvelt magyar pap. 1803 Nagylakra hivatott s itt meghalt 1825 Január 6. Lásd mindezek életleírását: Jena hungarica ed. L. A. Haan. Gyula 1858.

⁷ *Crudi Daniel* szül. Zólyomban 1735 eszt. Oct. 26. Szülei: Crudi János szabó és Burian Susanna. Tanult hazájában, azután Osztrólukán és Körmöczbányán, hol jeles tanára volt Farkas András. Magyarul Osgyánban tanult meg. A philosophiai és theol. tanfolyamot Posonyban végezte Thomka Szaszky János és Peschko Mihály alatt. Azután meglátogatta az altorfi és jenai egyetemeket. Amabban oktatói voltak: Bernhold, Dietelmeier, Rieder, Adelberg, Villius; emebben Koether, Walch, Daries. Itt három évet eltöltvén cseri lelkésszé lett s e hivatalra Fridehy Superint. által felszenteltetett Garamszegen 1759. Aug. 18. Cseriből 1763 eszt. Besztercebányára, innen pedig 1782 eszt. Posonyba ment által. S mint esperes és Követ jelen volt az 1791 eszt. pesti zsinaton. 1802 eszt. Jan. 11. Torkos Mih. halála után superintendenssé választatott. Meghalt 1815 Dec. 18. Kéziratban maradt „ius ecclesiasticuma” [egyházjoga] igen jeles munka. Atyám nagyra becsülte e jeles férfit. Arnyképe (Silhouette) édes atyám által rajzolva, meg van nálam. Alája jó öregem e verset írta: Si me difficilis fortuna reiecerit, esto: Sed probitate tibi det Deus esse parem.

[Ha engem elvet a nehéz sors, ám legyen:

De Neked becsülettel adja Isten, hogy hasonló legyél.]

Eddig éhezett, nélkülözött elegett: most már dolga jobbra fordult, kivált miután az alumneumban oconomus, majd senior lett, végre pedig a Skaricza-féle convictusba⁸ befogadtatott. Posonyban oktatói voltak: Stanislaides Daniel, Fábry István és Szábely István.⁹ Itt szövődött baráti viszonya Hollay Mihállyal, Dolezsall Dienessel és Szeberinyi Jánossal¹⁰ kik közül csak ez utolsó élte tul. Így bevégezvén a hazai intézeteken iskolai pályáját, hogy magának a németországi egyetemekre a kellő pénzt megszeresse, Pest várm. valami Szakáll nevű birtokosnál nevelőséget vállalt.¹¹ Ennek bevégeztével az albisatiohoz látott. Ez az albisatio abból állott: hogy a szegény sorsú candidatus egy emlékkönyvvvel ellátva bejárta faluról falura az országot, a papoknak és a vagyonosabbaknak benyújtotta emlékkönyvét vagy albumát, azok abba néhány sort írtak emlékül s egy pár garast adtak utravalóul. Ennek két jó oldala volt: először az, hogy az albisans szép összevetet öszveszerzett, az akademiakra; másodszor az, hogy magát megismertette az ország különféle vidékein. Bevégezvén az albisatiót, végre meglátogatta még szülőföldjét Abelovát, hogy az ottani derék lelkészről s eddigi pártfogójától, Petian Gábortól¹² bucsut vegyen. Ez a derék pap, mi-

⁸ A szegényebb diákok étkezését és szállását biztosító intézetek.

⁹ *Stanislaides Daniel* Jenában tanult 1782 eszt. Azután Sopronban, 1786 óta pedig Posonyban volt tanár. †1823 eszt. Leánya után unokája a volt dobsinai, most felsőlövői lelkész Limberger István. *Fábry István*, a legjelesebb tanárok egyike volt. Tanítványa volt többek közt Stratimirovics, Karlovicz metropolita érsek. Midőn ez mint metropolita először jelent meg az országgyűlésen Posonyban, oly kegyelettel viseltetett Fábry iránt, hogy ambár későn estve érkezett, még az nap meglátogatta kedves tanárát s nála az allumneumra szép öszveget letett. *Szábely István* tanította többek közt a mathesist és asztronómiát. Agg legény volt s csak egy vén szolgálót tartott. Egyszer valami nebuló oda festette a táblára Szábelyt és a vén szolgálót s a kép alá e verset írta: „ecce ille, ecce illa: Ecce Szábely cum ancilla!” [Íme ez, íme az: Íme Szábely a szolgálónőjével.]. Az öreg meglátta de nem szólott egyebet mint ezt: „vere bonus poeta.” [valóban jó költő].

¹⁰ *Hollayról* csak annyit tudok, hogy mint czinóbányai pap meghalt. *Dolezsall* igen jeles elme, tudományosan mívelt férfiú volt. Superintendenssé is akarták tenni, de deprecalt. *Modori* lelkész volt. Fia a mostani beszterczebányai lelkész Dolezsall Ernő. *Szeberinyiről* lásd „Jena hungarica.”

¹¹ Ez a *Szakáll* közönséges juhász volt, még írni sem tudott. Mondják pénzt talált s úgy gazdagodott meg. Később földesur lett. Sz. Andráson és Tót Komlóson, a hol el is van temetve.

¹² *Petian* vagy *Petényi* Gábor, anyai nagyatyám, szül. 1759 eszt. Polichnón, hol atyja Adám ev. lelkész volt. 1781–1783 Wittenbergben tanult 1783 eszt. abelovai lelkesszé lett s mint ilyen † 1821. jul. 19. Szenvedélyes zsidó volt s egész napokon át ült a zsidó biblia mellett. Neje volt Nicolaidés Anna, (†Csabán 1849) Andrásnak, alsó esztergályi papnak leánya. Gyermekük: Kristina, Gedulyi János tamási lelkész neje és Lajos superint. anyja; – Judit, Haan Jánosné; – Charlotta Long Theophilné; – Johanna, Ambrózy Lajosné; – Amalia Tauscher Frigyesné; – Gábor véglesi urad. tisztartó és Salamon hires ornitholog és m. nemzeti muzeumi ör.

dőn atyám tőle búcsuzott, száz tallért nyomott a markába, azon megjegyzéssel, hogy azt az ő számára gyűjtötte, majd megadja, ha lesz.

Igy most már Isten segédelmével elindult édes atyám Kovács Theophil nevű candidatus társával¹³ Wittenbergbe. 1805 eszt. Máj. 9. vétetett föl az akadémiai polgárok közé. Itteni iskolatársai közt különösen említésre méltó a később jeles magyar íróvá és m. tudós társ. titkárrá lett Döbrentey Gábor;¹⁴ tanítói közt pedig Nitzsch, Schleüsner, de kivált a magyarországi születésű – Bél Mátyás unokája, jeles történész Schröskh Mátyás, ki épen 1805 évben tartván tanári iubiläumát, a magyarok nevében édes atyám mondott köszöntő verseket, melyek nyomtatásban is megjelentek. – Wittenbergen két évet eltöltvén, Jenkén Ung. várm. Pongrácz nevű földes úrnál volt egy ideig házi nevelő.

1809 eszt. végre sámsonházai¹⁵ lelkésszé lett. S e hivatalra Lyci Kristóf superint. által fölszenteltetett, Beszterczebányán 1809. Febr. 4. Sámsonháza, ezen a nélkül is csekély egyház, az azelőtti évben leégett s midőn atyám átvette, alig allott több mint húsz házból.

¹³ Ez a Kovács nagy lump volt. Már Bécsben eltékozlotta pénzét s egész Wittenbergig atyám költött reá. Wittenbergben tudósorvban meghalt. Atyám mondott felette rövid, velős beszédet.

¹⁴ Döbrenteyről ezt beszélte atyám: Ő büszke volt arra, hogy magyar s a németek előtt gyakran megvetéssel beszélt többi magyarországi tanuló társairól, mondván: „diese sind Keine Magyaren, sie sind Slaven, Sie sind nur unsere Sklaven.” [Ezek nem magyarok, ők szlávok, ők csak a mi szolgáink.] Nem kellett ezeknek sem több. Egyszer a könyvtárban lefogták Döbrenteyt s jó hatot hegedültek a farán.

¹⁵ Sámsonháza fekszik Heves és Nógrád szélén, Mátra hegység közt, regényes vad vidéken. Vidéken sok petrifikált fa található. Atyám nagy mamutsontokat is talált itt s a museumnak küldte el. Némely hegy, csak nem csupa csigaházból áll. Közeliében van az ugynevezett Szent kuty bucsujáró hely. Egy sziklában állítólag Szent László király lova patkójának nyoma látszik. A sámsonházi most dűledékeiben fekvő vár, fenn allott már a XII. században. Samson nevű birtokosa a Boriespártiak feje volt II. Béla idejében. Ez a Sámson oly vakmerő volt, hogy midőn a két sereg, – királypártiak és boriespártiak, – egymással szemben allott, egy maga Béla sátorába rontott s azt vak ebnek nevezte. Amint azután elrontott, egy Buda nevű úrnak szolgája lóra pattant s a Sajó vizében lándzsával átdöfte. V. ö. Buday Ferenc polg. Lexicon II. kötet. Czuczor Gergely „aradi gyűlés” hős költemény; és Vörösmarty Mih. „a két szomszédvár” hős költemény. Vége: Mocsáry, Nógrád várm. Leírása. A fentebbi Sámsonról írja a bécsi képes krónika: erat autem precipuum caput traditorum Samson, qui erat pater comitum Toma et Thurdo.” [Az árulók feje pedig Sámson volt, aki Toma és Thurdo vezérek atyja volt.]

Sámsonháza a XIV. században Kókai Kalch János birtoka volt. (Ki Pálnak fia s Istvánnak unokája volt.) Ennek magva szakadván Sigmond kir. 1405 eszt. Budán Fabian-Sebestyén napján Jobag. Kaza, Zekorus s más Nógrád és továbbá Pest, Hevesújvár és Temes megyei birtokaival az Merő Kókainak adományozta „Capellae nostrae maiestatis nec non Comiti eiusdem.” [Öméltósága kápolnájának és az ő ispánjának.] Ezen capella azon hely volt Visegrádon, melyben a liber regiusok őriztettek. Comesére volt bizva a Kyeblo Kir. pecséteknek is egyike. L. Hajnik Imre a Kir. Könyvek a vegyes házakbeli királyok korában p. 16.

1808 ujra kitörvén a francia háború, a nemes bandériumok is fegyverre szólítottak. Ezek közt sok lévén az evangélikus, tábori papra volt szükség. Ennél fogva az egyetem felszólította a lelkészeket, ki akarná e terhes allomást elvállalni, ígérvén annak, ki ezt tenné biztos előmenetelt. Atyám vállalkozott s 1809 év végén elhagyván egyházát a táborba ment s kilencz hónapig viselte a tábori lelkészi hivatalt. Azután visszatért az eddig káplánnal ellátott egyházba. Azonban itt is teljesedett az a példabeszéd: „az ígélet szép szó: ha megadják igen jó”. Szegény atyámat az egyetem bizony szépen ott felejtette Sámsonházán s az egész expeditioból az a haszna volt, hogy adósságokba verte magát.

Sámsonháza fekszik a felföldről Pestfelé vezető országuton. Vendégfogadója nem lévén, ha valaki erre vetődött egyenesen a paplakra tartott és atyámnak volt vendége. Történt, hogy a főfelügyelő, Ócsai Balogh Péter¹⁶ szállott 1818 eszt. Augusztusban s meglátván atyámat, csudálkozott, hogy még most is itt van s az egyetem valami jobb allomásra át nem helyezte. Egyszersmind megígérte, hogy miután most éppen Csabára megy, ott valószínűleg, a kiteendő Boszy Mihály helyébe papra lesz szükség, atyámat is ajánlani fogja. Ugy is történt. Atyám próbára hivatott és egyakarattal először administratornak, nem sokára rendes papnak megválasztatott.

1818 eszt. szeptemberben költöztünk le, Sept. 12 egy és két óra közt értünk Csabára. Itt működött atyám egész 1855 eszt. Sept. 12-ig, amikor is délutáni egy és két óra közt meghalt. Eszerint amely napon és órán Csabára jött, azon napon és órán költözött el ismét Csabáról – az örökkévalóságba!

Edes atyám 1811 eszt. Majus hóban nősült. Edes anyám Petényi Judit, a már említett Abelovai papnak Gábornak leánya, s Salamonnak, a híres ornitológ és paleonhológnak és m. nemzeti múzeumi örnek nővére. Nemzettek együtt következő gyermekeket:

Vilmost, ki elébb árvabizottmányi ellenőr, később másod gyám lett Csabán. Most privatisál. Szül. 1812 Apr. 19.

Vilhemínát ki Molnár Jozsef nagyváradí gyógyszerész neje. Szül. 1813 Dec. 29.

Anna Constantiát, két éves korában meghalt.

Lajost.

Albertet, ki több évek óta városi iktató Csabán. Szül. 1820 Nov. 1.

Constantia Ersébetet, két éves korában meghalt.

¹⁶ Ócsai Balogh Péter (1748–1818) császári és királyi belső titkos tanácsos, főfelügyelő.

Antalt, festészt, ki hol Csabán, hol Rómában lakik. Szül: 1827 Jan. 5.

Ami először is Haan Jánost, mint papot, mint hivatalnokot, illeti, ő azon kevesek közé tartozott, kiről elmondhatja az ember, hogy egyházaiknak apostolai. Híveivel mindig nyájasan bánt, s ha történt is, hogy néha felpattant, csakhamar tréfára tudta fordítani a dolgot. Hivatalát a legnagyobb buzgósággal vitte. Néha fél évig egymaga szolgált e nagy egyházban úgy, hogy délben alig egy óra hosszant pihenhetett, nevezetesen midőn Collegája Uhrinyi Pesten szemeit operáltatta és midőn Zajacz elmenetele után a második papi allomás fél évig üresedésben volt. Thessedik óta ő volt az első pap, ki az egyházban történt nevezetesebb eseményeket följegyezte. Az ő rajza és terve szerint készült a nagytemplomban lévő oltár. Az ő lelkesége alatt fizette le az egyház több mint 30 ezer forintnyi adósságát. Ő szerzette meg az egyháznak az uradalomtól a Vandháton lévő 23 holdnyi darab földet, s ő ültette azt ki szőlővel. Ez a darab föld most legalábbis 10 ezer forintot megér. Ő hozta be a vasárnap délelőtt tartatni szokott catechisatiokat. Midőn Csabára jött csak négy iskolát talált, valamennyit a középpontban. Midőn meghalt, az egyháznak már kilencz iskolája volt. Ő volt az első, ki Csabán dohányt ültetett és lóherét vettetett; de egyszer s mind ő hozta Csabára az átkos lycium barbarumot¹⁷ is. Kedvencz eszméje volt, az ő szőlőbelieket rávenni, hogy nagyobb mérvben tenyészsenek selymet: de ez nem sikerült. Mikor Csabára jött jóformán egy szót sem tudott magyarul. De öregebb korában annyira elsajátította e nyelvet, hogy képes volt azon meglehetősen prédikálni, sőt az altalam kiadott énekeskönyvben szentistváni ének is van tőle.

Ami őt mint szónokot illeti, ő nem tartozott az úgynevezett elragadó szónokok közzé, de oly népszerűen szónokolt, hogy a legeggyűzőbb ember is okulhatott beszédjeiből. Különösen szerette beleszőni beszédjeibe a történelemből vett példákat és a természetből vett hasonlatosságokat. Hangja nem annyira erős, mint csengő átható volt, úgyhogy a nagytemplomot betöltötte. Még 75 éves korában is jobban szerette őt a nép látni, mint káplánjait.

Fiatal korától fogva szeretett foglalkozni a mechanicával: Készített kocsikat, hajókat, melyeket a lábnak nyomása által lehetett mozgásba hozni. Rögeszméje volt, hogy ő találja fel a perpetuum mobilét. Ha csak egy kis üres ideje volt, ekörül foglalkozott, gyalult, faragott, enyvezett, czirka-

¹⁷ Közönséges ördögcérna, lombhullató cserje.

lommal¹⁸ méregetett. Halála után irományai között egy latin versezetet találtam, melynek kíséretében Ferencz császárnak az általa feltalált perpetuum mobilét készült bemutatni, s mely így kezdődik:

Mobile perpetuum, Te, rex Francisce, salutati!¹⁹

Régi baja volt a sérv – hernia incarcerata, – 1855 September elején N Váradra ment, Vilhelmina leányának fiát keresztelendő. Vissza jött Sar-kad és Gyula közt a kocsi rázás következtében a sérv kijött. A gyulai orvost otthon nem találtak s mire Csabára érkezett a sérv brandba²⁰ ment által, úgy, hogy nem lehetett őt már megmenteni. Eltemetett kedves nőm mellé a kastélyi temetőben. Szónoklatokat tartottak felette Jeszenszky Károly mezőberényi [lelkész] tótul és Horváth Sámuel tótkomlósi magyarul. Mindkettő nyomtatásban is megjelent.

Edes anyám Haan Judit két évvel élte túl édes atyámat. A legjobb há-zasságban élt atyámmal. Igen jó gazdasszony volt. Neki köszönhetjük, hogy haláluk után me. 30 ezer pengő forintnyi vagyon maradt reánk. Meghalt 1862 eszt. Dec. végén s szintén a kastélyi sírboltban van eltemet-ve.

*

Ami már engem illet: én, a mint már feljebb említettem, születtem Sám-sonházán 1818 eszt. Aug. 13. Csak négy hetes voltam midőn szüleimmel Csabára kerültem.

A legrégebb dolgok, melyekre gyermekkoromból emlékezem: az új templom építésének teljes befejezése és fölszenteltetése.²¹ Igen jól emléke-zem még arra, mikor bent a padokat készítették és az orgonát felállították. Minden napos voltam ott és néztem a mestereket. Emlékezem még arra is, hogy a templom tő szomszédjában Kétegyháza felé egy házikó allott. Ez volt hajdan Gasparides Samuel lakása és iskolája. Később a templomnál dolgozott asztalosok és ácsok használták lakásul s midőn a templom egé-szen elkészült, a házikó leromboltatott. Házunk előtt az utcán ülve néz-tem, a mint széthányták. Arra is emlékezem, hogy atyám igen bosszankodott az orgonaművészre, hogy nem jól mérte föl az orgonának

¹⁸ Körző.

¹⁹ Az örökmozgó üdvözl Téged, Ferenc király!

²⁰ Üszkösödni kezdett.

²¹ A békéscsabai nagytemplomot 1807-ben kezdték építeni és 1824. június 29-én szentelték fel.

való helyiséget. A mint elhozták az orgonát, akkor látták, hogy a karzatra nem fér, s kénytelenek voltak a karzatos beljebb építeni a templomba és megtágítani.

Mikor a templom belsejét készítették én oly vakmerő voltam, hogy – ekkor hat éves lehettem, – ki jöttem a főajtó feletti ablakon s csak úgy a fal párkányához kapaszkodva egyenes irányban körül kezdtem mászkálni a falat mint egy öt ölnyi magasságban. Csaknem a fél templomot körülmásztam, midőn atyám meglátott. Elborzadt a látványra, mert ha egy kisé megcsúszik a lábam, lezuhanok, s nyakamat szegem. Szeliden leintett s a mint a földön voltam, ugyancsak jól elverte a nadrágomat.

A templom felszentelése 1824 eszt. Junius 29. történt. Ekkor már iskolás voltam s magam is ott énekeltem a karzaton. Nagy vita volt Csabán a presbyteriumban,²² hogy ki által szenteltessék fel? Atyám azt akarta, hogy a Superintendenst, Lovich Adámot hívják meg Besztercebányáról és, hogy a fölszentelési beszédek emlékül kinyomattassanak. De a templom oly sokba került és az egyház ennek következtében annyira eladósodott, hogy a presbyterium sajnálta azt a kevés költséget, mibe a püspök lehozatala és a kinyomtatás került volna. Ennél fogva megkérték a fölszentelésre Machula Gábor esperest és szarvasi papot, aki a fölszentelési szertartást el is végezte, csakhogy beszédje nem egyszer mosolygást idézett elő amennyiben tudni illik hozzá lévén szokva a szarvasi egyházhoz vagy tízszer elmondta beszédjében: „milá cirkev szar-čabianská”.²³

Nem voltam egészen hat éves, midőn szüleim iskolába adtak Rolko Jánoshoz. Ekkor Csabán csak négy iskola volt, mind a négy a középpontban. Rolko tanította a kisebb, Andrassovicz György a nagyobb fiúkat; Szemian B. Pál a kisebb, Czuker Samuel a nagyobb leányokat. Rolkóra csak keveset emlékezem. Piros, pozsgás arcú emberke volt s mindig jókedvű. Sokat tréfált velünk. Még ugyanazon évben, midőn szüleim hozzá adtak, meghalt s én áttéttem Andrasovicz Györgyhez. Ez már egészen más ember volt. Mindig komor, sőt néha goromba, nyers. Az ilyen kifejezések: somár, magarac, teliwo,²⁴ veszedelmes teremtette s at. minden napiak voltak nála. Egyéb iránt jó készségű ember s meglehetősen tanító lett volna. De hát akkor a studiorum systema²⁵ is igen tökéletlen volt. Minden tanító

²² Evangélikus egyházközségi tanács.

²³ „Kedves szar-csabai egyház”.

²⁴ Szamár (szlov.), szamár (szerb), borjú.

²⁵ Oktatási/nevelési rendszer.

azt tanította ami neki tetszett. Senki nem gyakorolt superinspectiót.²⁶ Emlékezem, hogy a természetrajzból egész éven át az elefántról tanultunk. A hazai történelemből pedig I. Andrásról. Az exameneken még az úgynevezett dialogusok vagyis a Bibliából öszveszerkesztet nézőjátékok járták. Ezek képezték az examenek fénypontját. Emlékezem, hogy mi Absolon históriáját játszottuk. Egyikünk volt Dávid, másikunk Absolon. Én a zsidó főpap voltam, egy Valkusz nevű magas, görbe nyakú fiú meg volt a teve.

Egyéb iránt én soha sem szerettem könyv nélkül tanulni, magolni, ha nem inkább az önképzés vágya ösztönzött. Ha csak tehettem, elmulasztottam az iskolát s ott allottam az ó templom ajtaja mellett s a templomjáró öregeket faggattam kérdéseimmal a régi Csabáról tudakozódván: hogy meddig terjedett az ő gyermekkorukban Csaba? kik voltak a papok? tanítók? hogy néztek ki? hol voltak az iskolák, a temetők? Sat. Emlékezem, hogy különösen egy Szekerka Mátyás nevűvel, ki 1830 év táján 90 éves korában meghalt, néha órahosszant elbeszélgettem az ilyesmiről. – Később mikor már egy kissé latinul megtanultam, legnagyobb passioval forgattam a régi anyakönyveket s amit nem értettem, édes atyám magyarázta.

Különösen érdekelték Burian Samuelnek a legrégibb anyakönyvbe tett jegyzetei, nevezetesen azon néhány sor melyet az 1735 eszt. Csabán is átvonuló Peroféle lázadásról bejegyzett. Atyám megmagyarázta, hogy miféle lázadás volt az, sőt látván, hogy szeretek tanulni, behozta azt a szokást, hogy esténként nekünk gyermekeknek egyet mást a világ történeteiből elbeszélt. Így kaptam az impulsust, hogy a történelem mindinkább kedvenc tanulmányom lett.

Még egyet jegyezek ide ezen időből. Az egyházban, amint feljebb említettem, csak négy iskola volt, mind a négy a centrumban, pedig már 1820 eszt. a lélekszám csaknem 15 ezer volt, és Csaba kivált Berény és Kétegyháza felé folyvást épült és terjedt. Ennek következése volt, hogy a végeken privát zugiskolák kezdtek támadni. A felsővégen ilyen zugiskolát nyitott 1820 év táján egy Chovan Pál alias Katrusz nevű szabó, az alsóvégen egy felföldről ide szakadt pásztor Adamko nevű. Az egyház semmivel sem járult fenntartásukhoz. A szülők fizették a lakbért is, a tanítót is. Adamko különösen élelmes ember volt. Vasárnap esténként dudált és bort mért. Az egész alsó vég fiatalja, öregje vasárnap este oda gyűlt. A fiatalság duda szó mellett tanczolt, az öregek ittak. Ezt az egyház soká nem tűrhette. Így

²⁶ Felügyelet.

épült 1823 eszt. az alsóvégi, 1830 szet. A felsővégi iskola. Amabba először Bulovszky Adám s ennek Petrovácra való elmenetele után 1825 eszt. Vozárik Pál, hivatott meg rendes tanítóul; emebbe Szemian B. Pál helyeztetett át a középpontból, ki azonban már 1833, az elhalt Czukker Samuel helyébe vissza hozatott a középpontba s felsővégen utódja lett Csorba Mihály.

Miután Csabán az ugynevezett Donatust és a grammaticalis osztály első évét bevégeztem, 1829 eszt. őszén kedves szüleim a mezőberényi esprességi gymnasiumba adtak. Ez a gymnasium akkor meglehetősen virágzott. Allot a következő osztályokból

első és második év Donatus vagyis a latin nyelv elemeinek tanulása, declinatiok, comparatiok, coniugatiok; némi kisebb fordítások latinból magyarra, sat. Kézikönyv az ugynevezett: Paradigmata edictit Donatus.²⁷

Harmadik és 4 év grammatica. Rhenius szerint.²⁸

Ötödik és 6 év syntaxis.

7 év rhetorica.

8 év poesis.

9-10 év philosophia.

Volt akkor a gymnasiumban mintegy 250 tanuló, ezek közt kivált számos 20-24 éves bajuszos, szakálos rácz fiú, mindöszve három tanár vezetése alatt. Ezek a tanárok voltak: Benka György, Molitoris Adolf és Tomasek Pál. Én mint grammaticista Molitoris keze alá jöttem.

Molitoris Adolf oly rövidlátó ember volt, hogy alig tudta megismerni a hozzá egy lépésnyire ülő tanulót. Ő igen jó tanár volt, de felette indulatos. Megtörtént, hogy délelőtt elbeszélte nekünk könyekkel szemében, milyen kegyetlenül bánnak Amerikában a szegény négekkel, mint ütik, verik őket s ekkor vele együtt az iskola sírt. Délután pedig ő maga annyira összevert egy tanulót, hogy szülők pert akasztottak nyakára. Különösen lelkesen tudta magyarázni a rómaiak történetét. Vágyva vártuk azon órát, melyben e tantárgyra kerül a sor. Azután a stilsztikában sokat gyakorolt minket. A stilsztikai gyakorlatokra tetszés szerint választhattunk deák, német, magyar vagy tót nyelvet. Először ő maga provocalt egyet kettőt, azután rendesen ezt mondta: quis leget pro honore hungarorum slavorum?²⁹

²⁷ Donatus, hoc est paradigmata partium orationis latino-islandica.

²⁸ Johannes Rhenius: Grammatica Latina Cum Paralipomenis Ex veterum & recentium Grammaticorum Coryphaeis in usum praecipue docentium & adultiorum summa cura studio[que] collecta.

²⁹ Ki olvas fel a magyarok és szlávok dicsőségére?

s ekkor aki érezte, hogy dolgozata jó, felolvasta azt. A jobb munkák egy arra rendelt érdemkönyvbe irattak be. Büszke volt az, kit ezen kitüntetés ért. A ki pedig egész éven át legjobb stílista volt, az examen előtt, az utolsó leczkén megkoszorúztatott.³⁰ De nevelt is Molitoris jó stílistákat, kik később a litteratúra terén is kitűntek. Ilyen volt péld. Sárosy Gyula a költő, azután Major Pál az előtt mosonyi első alispán, most pedig ministeri tanácsos s több mások. Molitoristól két tankönyv jelent meg nyomtatásban: földleírás és latin nyelvtan. Meghalt Szarvason az 1855 eszt. kolerában.

Tomasek Pál igen finom, szalonszerű ember volt. Akkor jött volt a bécsi theol. facultásról. Berényből 1834 eszt. Lőcsére mint tanárnak, azután az ötvenes években a Bach korszakban iskolai tanfelügyelő lett a kassai kerületben. Most mint nyugalmazott Schulrath³¹ pensiojából él Budán s egyzersmind privát nevelőintézetet tart.

A mezőberényi gymnasium tehát meglehetősen tanárokkal volt ellátva s virágzott is az én koromban; de nagy szegénységgel kellett küzdenie. Egy malmon kívül semmi fekvő birtoka nem volt. Ennél fogva, midőn a szarvasi uradalom 1834 eszt. az esperességnek 350 hold földet, malmot és 8 házhelyet ígért, ha az iskola Szarvasra által vitetik, az esperesség készséggel hajolt és 1834 eszt. Septemberben a gymnasiumot Szarvasra átvitte. Azután eleget ígért a berényi uradalom is földet, házhelyeket, ha az iskola Berényben marad, de már késő volt. Egyébiránt a gymnasium átvitelét tulajdonképpen egy tanczvigalom okozta. A szarvasi grófok t. i. 1834 esztendőben farsangkor tanczvigalmat rendeztek volt s nem lévén Szarvason elegendő

³⁰ *Én jó tehetségű gyermek voltam, ennél fogva Molitoris alatt a deák stílistikát annyira vittem volt, hogy maga Molitoris is bámulta. Emlékezem, hogy egyszer úgynevezett chriát vagyis orációt [beszédet] kellett készítenünk, ezen tárgyról: de laudibus litterarum [Az irodalom dicséretéről]. Én rest tanuló lévén nem készítettem el a labore. [a munkából]. Történt, hogy M. éppen engem provocált. Uram, teringette volt ijedtség. De segítettem magamon, előkaptam egy darab üres papirost s abból extempore [rögtönözve] olyan latin chriát fújtam el, exordium, transitio, simile, exemplum conclusio [kezdet, átvezetés, hasonlat, példa, befejezés] sat, hogy no! Tettszett Molitorisnak a labor's [munka] mondja: adjam át, be fog iratni az érdem könyvbe. Ekkor már nem lehetett máskép: kénytelen voltam bevallani, hogy laborom nincs, s amit mondtam csak extempore hasból fújtam el. Molitoris csaknem könnyezett. Nem büntetett, csak azt mondta: ne habes praestantes dotes animi, sed penes tuam supinam negligentiam semper mediocris homo manebis. [Ne birtokold a lélek kitűnő tulajdonságait, de kényelmes hanyagságod birtokában maradj mindig mérsékelt ember.] Bele is tette a testimoniumomba, [bizonyítványomba] midőn M. berényt elhagyva Eperjesre mentem: „Dotes animi praeclaras habet.” [„Kiváló lelki adottságai vannak.”]*

³¹ Iskolai tanácsos.

tánczos elhívták a berényi tanuló ifjúságot. A tanulóság el is ment tanárostul s ugyancsak megforgatta a grófi kisasszonyokat. Tetszett a szép deli ifjúság a grófoknak és fölvettek magokban, hogy ezt többször is ismételni fogják. A kedvező alkalmat megragadta Simon Samuel szarvasi pap és esperes és Hellebranth János szarvasi városi jegyző s igyekeztek rábeszélni a grófokat, hogy magát az iskolát hozzák által Szarvasra. Előterjesztették, minő anyagi és szellemi hasznót hozna az a városnak. Az eszme tetszett, föld akkor még volt elég, Szarvastól egész Csabáig csupa legelő volt, mely nem volt még szántás alá véve. A grófok tehát szívesen aldoztak 350 holdat, jollehet katolikusok voltak mind. Így vitetett át Szarvasra a gymnasium 1834 esztendei ősszel.

Ami engem illet én nem mentem át a gymnasiummal Szarvasra. Miután Berényben a retorikát és poesist elvégeztem édes atyám Eperjesre küldött, hogy az ottani Collégiumban hallgassam a philosophiát s azután a theológiát.

Az eperjessi Collegium az én időmben a legjobb prot. főiskolák közé tartozott. A tanítványok száma több volt négyszáznál. A philosophiai tanulmányokat előadta Vandrák András, egy alig 26 éves fiatal ember kit a Collegium e célra a maga költségén képeztetett ki külföldön; a történelmet és a görög nyelvet tanította Schutek Frigyes, a jogot Csupka András ügyvéd és a theológiát Munyay Antal Lajos elébb lelkész Olasziban a Szepességen. Ezen utolsó volt egyszer s mind az igazgató tanár. Édes atyám által hozzá voltam ajánlva, ambár személyesen nem ismerték egymást.

Akkor midőn én Eperjesre kerültem nem létezett még a magyarországi evangélikus egyházban egy bizonyos iskolai tanterv. Minden iskolában azt tanítottak, ami a tanárnak tetszett. Láttam ennek káros következéseit magamon Eperjesen. Mező Berényben, midőn a rhetoricából kiléptem a számtanból csak a négy speciést tanultam és a regula detriből³² valamit. Eperjesen, Vandrák föltéve, hogy az alsóbb osztályokban már előre kiképezve vagyunk, elkezdte mindjárt a betűkkel jegyzett algebrát. Én erről azt sem tudtam, hogy minő fán terem, ennél fogva nem csoda, ha kedvetlenül is jártam a leczkét, meg nem is tanultam semmit. Úgy szinte a philosophiai tudományok is, logica, metaphysica, elvont tárgyak lévén, nem nagy hajlamot éreztem hozzájuk. Ellenben Munyaynak theológiai, különösen egyház történelmi leckéit szorgalmasan tanultam. De, ami ki-

³² Négy species: a matematika négy alapl művelete. Regula detri: hármas szabály, olyan matematikai eljárás, melynek segítségével 3 ismeretes mennyiségből egy negyediket számítunk ki.

képeztetésemet illeti, legtöbbet köszönök mégis az ugynevezett magyar és tót társaságoknak.

Ezek a társaságok mintegy respublicát képeztek az iskolában. 40-50 jóra való fiú összeállott társaságba s minden szerdán, szombaton összejöttek a Collégiumban. Az egyik, aki ki volt rendelve munkát olvasott fel, az kiadott egy más tag társnak bírálatra. Azután a kirendelt társ fölment a katedrába s perorált Vörösmarthyból, Bajzából stb. egy költeményt. A szavalást a tagtársak megbírálták s minderről jegyzőkönyv vezetett. Ha a felolvasott munkáról a bíráló kedvezőleg nyilatkozott, akkor kérdés támadt: érdemes e az arra, hogy az érdemkönyvbe beírassék? S e fontos esemény, szavazással döntetett el.³³

Ezek a társaságok az iskolától egészen elkülönítetten, működtek. Volt saját könyvtárunk, pecsétjük, pénztárunk, szabadon választott tisztviselőik, um. elnök, titoknok, pénztárnok és könyvtárnok. A választás úgy történt, hogy az év elején a társaság összeült s megválasztotta először is az elnököt, és úgy a többi tisztviselőket. Ekkor azután az egész társaság elindult muzsikaszóval az elnök lakására s ott éljenek közt, more patrio, az elválasztott egyént vallára emelte. S úgy ment el azután a többiekhez. Nagyra vette, akit az ily megtiszteltetés ért. Én oly szerencsés voltam, hogy már a második évben könyvtárnoknak, Eperjesen való lakásom utolsó évében pedig Vandrák tanár úr mellé alelnöknek választattam. Nem tudom mennyiért nem adtam volna ezt a nagy kitüntetést! Egyéb iránt az én időmben élte az eperjesi collegium fénykorát. Kötve hiszem, hogy akár előttem, akár utánam lettek volna oly tanoncain, mint mi voltunk. Különösen a magyar társaság sok jeles fiút számlált kebelében.³⁴ Ilyenek voltak: Sárossy Gyula, Vahot Imre, Vahot Sándor, Ruttkay Emil, Eördögh Daniel, Riskó Ignác, Lisznyai Kálmán, Christman Emil (írói néven Vidor Emil, vagy másképp Kerényi Frigyes), Irányi Daniel, Váradi Károly, Therm Károly, Máday Károly, Szilvágyi József, Kéler Albert, Duka Tivadar, sat. Ezek mind mint költők, írók, publicisták, zenészek kitűntek. Máday szuperintendens lett, Duka angol főorvos Indiában. Voltak a társaságnak tiszteletbeli tagjai is. Ilyenek voltak Sáros vármegye alispánjai, főjegyzője, s szabadabb szellemű

³³ Az eperjesi magyar társaságról szóló ezen fejezet megjelent 1879 dik és megyei lapok áprilisi számaiban bővítve és correktebb alakban ezen cím alatt: egy „öregnek ifjúkori visszaemlékezései”.

³⁴ Haan naplójában keveset ír a cseh-szláv diáktársaságban végzett munkájáról, egykorú forrásokból azonban látható, hogy e társaságnak is kifejezetten aktív tagja volt, számos verset írt be a cseh-szláv jegyzőkönyvbe is, kifejezetten a korabeli szlovák nemzeti szemszögből. Ezt támasztja alá az 1. levél e kötetben.

táblabírái, pl. az Amerikába kivándorlott Ujházi László. Megtörtént, hogy néha meglátogatták a társaság üléseit.

Emlékezem, hogy egyszer 1838 eszt. amint éppen elkezdünk az ülést, egyszerre betoppannak az alispán vezérlete alatt, a megye legelőkelőbb tagjai. Eppen az én dalom „Rákóczy dala” című volt szőnyegen. Sárosy Gyula volt a bírálóm s igen megdicsérte dalomat. De azért kifogásai is voltak el-lene, nevezetesen azt kifogásolta, hogy ez a kifejezés „irányzza a lélekkaland” igen merész kép. Pedig a kópé éppen ő dictálta ezt nekem. Amint tudniillik délelőtt az iskolába ülök Sárosy mellett és dolgozom a dalt egész odaig: „s ha majd e vad határokon véglangja szűmnek elhaland”. Sehogy sem tudtam tovább boldogulni s mondom Sárosynak: „no hát dictálj hát valamit hozzá poéta!”. S ő azonnal azt mondja rá: „s útját szebb csillagok felé irányzza a lélekkaland.” Tetszett nekem és elfogadtam. S íme a gaz nép éppen azt kifogásolta ami ő dictált. Ez az utolsó strófa így hangzott:

„S ha majd e vad határokon (ti. Rodostóban)

Véglangja szűmnek elhaland

S útját szebb csillagok felé

irányzza a lélekkaland,

Öntözni a hős csontjait

Könyível ah ki fogja itt?”

Tetszett a vers szörnyen a publicumnak, annál inkább, minthogy ott van Eperjes felett a sárosi vár, Rákóczynak egykori fészke s én a megyei urak előtt szép nevet vívtam ki magamnak s iskolatársaim azóta nem is hívtak másképp, mint: lyricusnak.

De talán szóljunk a fent említett iskolatársaimról néhány szót.

Sárossy Gyula. Született Boros Sebesen Arad vm. 1816 év táján. Atyja korán elhalván, anyja – egy igen derék magas, szép magyar menyecske, – Szánthó nevű Füzesgyarmati jegyzőhöz ment férjhez. Eszerint Sárossy méltán békés megyeinek nevezhető. A gymnasialis alsó osztályokat végezte velem Mező Berényben Molitoris alatt s már itt is kitűnt, nem annyira a tanulásban, mint inkább a dolgozatokban, különösen a verselésben. Innen Eperjesre ment. Már akkor megjelent volt tőle egy pár rejtett szó versekben részint Sárossy, részint Rósásy név alatt a Helmechy Társalkodójában s az azon időben nagy dolognak tartatott ám ha valakinek neve már nyomtatásban is megjelent. Eperjes akkor még igen tót város volt. Azt lehet mondani, hogy Sárosy magyarosította. Az ő érdeme, hogy 1833 évben Székács József elnöklété alatt, ki akkor Eperjesen nevelő volt, megalakult a magyar társaság. Sárosy mint poéta csakhamar névre tett szert s különben is csinos

külsejű ember lévén szívesen látott vendég volt a legelőkelőbb eperjesi házakban. Így történt, hogy alig végezte el Csupka alatt a jogot, már is a megye tiszteletbeli aljegyzőjévé választott. Nemsokára fizetési másodaljegyző lett. Mint ilyen megnősült. Nőül vette Helvety Arnoldinát, egy nem annyira szép, mint kellemes, szellemdús leányt. Igen boldog házasság volt, mindamellett, hogy Sárosy uram sokat dorbézolt velünk, deákpajtásaival a serházakban, néha éjfél után, sőt reggelig is. Eperjesen ekkor tudni illik minden, a piacon lévő háznak termelési joga volt. Ez sorba ment. Amint egy házban letelt a négy heti termelési terminus, következett a másik. A sert mindig a házi kisasszony mérte, így több kelendőse volt. Hiában tiltották azt nekünk professorok, hogy nem szabad a serházba járni, bizony ott voltunk mi minden este, csak, hogy külön szobában hol a pedellus nem talált ránk. Ha Sárosy közzénk vetődött, volt akkor nemulass! Hol toasztíroztunk, hol szavaltunk, kivált Sárosy, ki igen jó szavaló volt. Sárosy később odahagyván a megyét, váltótörvényszéki jegyző lett Aradon, majd váltótörvényszéki ülnök Pesten s bizonyára a legszebb carrieré vár reá, ha a forradalom közbe nem jő. Még a forradalom előtt meghalt neje, Arnoldina. Másodszor nősülvén, elvette Vas Paulinát, de ezen házasság nem volt boldog és Paulina is nemsokára meghalt, szintén még a forradalom előtt. Sem amattól sem emettől gyermekei nem voltak. Kiütvén a forradalom magával ragadta Sárosyt is. Fegyverrel ugyan nem szolgálta a hazát, de – már nem tudom melyik ministériumnál volt alkalmazva. Ezen zavaros időben, nem lévén neje, gyermekei, visszasüllyedt előbbi korhelységébe. Midőn a debreczeni országgyűlésen az osztrák ház trónvesztettnek nyilatkoztatott, ez víz volt Sárosy malmára, ki utálta a németet. Ekkor adta ki nyomtatásban „Ponyvára került aranytrombitáját” melyben a legcsunyabb színben festi a bécsi Camarillát, az osztrák uralkodó házat, különösen pedig Sofia főhercegasszonyt, mostani uralkodónk édes anyját, akinek tulajdonítja az oppositiot a magyar haza ellen. Midőn Kossuth az orosz inváziója következtében népfelkelést hirdetett, Sárosy faluról falura járta be az alföldet, a piacokra gyülekeztette a népet s ott szavalta hatásos arany trombitáját s buzdította a népet felkelésre. A forradalom után köröztetett s a véstörvényszék előtt való megjelenésre felhivatott. Minthogy meg nem jelent, neve az akasztófára függesztetett s ő in effigie³⁵ felakasztatott. Azalatt Sárosy álnév alatt a Kunságban bujkált. Végre elunván a rejtőzést, 1850 eszt. feladta maga magát. Ekkor

³⁵ A távollévő elítélt jelképes kivégzése.

Józsefstatdba internáltatott, honnan később kiszabadult. Kiszabadulása után teljesen neki adta magát a korhely életnek. Szüntelen részeg volt, mi-
nek következtében orra, orcája annyira felduzzadt, hogy utálat volt ránéz-
ni. Én néhány héttel halála előtt láttam őt az „arany sas” fogadóban Pesten,
hol kegyelemből tartotta őt a fogadós Wimmer. Meghalt 1861 Nov. 17.
Sárossy igen szép tehetség volt. Egyiránt kezelte a verset és a prósát. Midőn
Reviczky után gondolom Majláth lett a Cancellár, ő mint aljegyző írta
Sáros vármegye nevében hozza a gratulatiót, mely oly gyönyörűn volt írva,
hogy Metternich értésére adta, hogy szeretné őt ismerni. Fel is ment Sárossy
Bécsbe, beszélt Metternichel s ennek köszönheti a kinevezését a váltó tör-
vényszékhez. – Nekem igen jó barátom volt. Már tanuló korunkban kez-
dett csírázni a gyűlölet a magyar és a szláv faj közt. Ezt nem szerette Sárosy,
ennél fogva felhívott engem, hogy szövetkezzek vele arra, hogy ismertessük
meg ketten a két nemzetet egymás literatúrájával, hogy talán így össze-
hozzuk őket. Csakugyan le is fordította csinosan a Sláwy dcéra előénekét
s közölte azt egy magyar lapban; én pedig a cseh Kwetyből fordítottam
egy novellát és kiadtam azt Kovacsány „közleményeiben”. Azután a szép
terv füstbe ment. – Amint Sárosy Pestre került korhely életre adta magát.
A „Komló” és a „Beleznay Kert” voltak azon hírhedt helyiségek, hol Vahot
Imrével, Lisznay Kálmánnal, Losonczy Lászlóval, Bernát Gazsival – egész
napokat és éjjeket elkorhelykedtek. – Egyszer több költő társaival
Vörösmarthynál volt ebéden. Ebéd előtt szóba jöttek a Vörösmarthynak
finom borai, s a compania unszolta Mihály bácsit, hogy hozasson föl leg-
jobb borából. Vörösmarthy szívesen teljesítette a kívánságot s a társaság
egy akarattal Sárosyt és Vahotot deputálta a pinczébe, hogy hozzanak fel
egy kulaccsal a legjobból. A két költő le is ment, kóstolgatta, kóstolgatta,
hordóról hordóra a finom nektárt, míg végre egészen elázott. Utoljára egy
kisebb hordóra akadtak már holt részegen s úgy találták, hogy ez vala-
mennyi közt a legfinomabb, legerősebb, legzamatosabb bor. Nagy nehezen
tehát tele lopózták a kulacsot és felhozták azt a szobába. Hát mi volt? Erős
szilvapálinka! Már akkor annyira teleszópták volt magukat, hogy a pálin-
kát nem tudták megkülönböztetni a bortól.

Vahot Imre és Sándor testvérek, születtek Gyöngyösön hol atyjuk ügy-
véd volt. Két igen különböző természetű és jellemű fiú. Imre humoros,
Sándor érzelgős, (sentimentál). Imre cynicus, ruhában, magaviseletben,
Sándor csupa csíny és tisztaság. Mintha most is magam előtt látnám, kesz-
tyűsen, fekete frakkban, tiszta fehér mellényben, magas tetejű finom se-
lyem kalappal fején. Aminőknek mutatkoztak fiatal korukban olyanokká

nőtték ki magukat később. Imre korhely lett, Sándor a forradalom után hazája sorsa felett kétségbeesve megőrült. Vagy egy héttel a világosi fegyverletétel előtt Vörösmarthyval és Bajzával, mint menekülendők Erdély felé igyekeztek s akkor egy napot töltöttek nálam Nagylakon. Már akkor meglátszott Sándor szórakozottságán, hogy elméje nem jó uton van. Imre később a Pesti Divatlapnak a szerkesztője, már eperjesi tanuló korában lapszerkesztő volt. Nehányan a magyar társaság tagjai közül összeállítottunk s írott heti lapokat adtunk ki s köröztettük azokat a tanulószám közt. Az egyik lapnak címe volt: „Duda” a másiknak: „Kurjants!” Közbe közbe megjelent egy melléklet is, „Aesthetikai lapok” cím alatt; mely megfélemtetés ocsmány anekdotákat tartalmazott, leginkább Sárossytól. Egyre még elmékezem, valami népdalféle, melynek minden strófája így kezdődött: „Kikirikí, kotkodák, hunczutok a katonák” s voltak benne ilyen forma passzusok: „Még oda is nyulkálnak, Hol kopik a szakálnak.” A lapok az eperjesi Collegium nevezetesebb mozzanatai, az eperjesi deákélet és a tanárok s más ilyesmik körül forogtak. A Collegium rectora, Munyay Antal Lajos mindig ily címmel járta: „Ő felsége, Lajos király” az ő háza pedig „kir. – udvar” címmel illetetett. Szegény Sándor régen meghalt az örültek házában, Imre él Budán és – iszik.³⁶

Ruttkay Emil, nógrád vármegyei fi, eperjesi társaságunk tevékeny tagja. Hogy később mi lett belőle nem tudom. Annyit tudok, hogy a negyvenes években kiadta „költeményeit”, melyek azonban semmi feltűnést nem tettek.

Eördögh Daniel, egy igazi Diogenes cynicus; ki nyáron köpenyeget viselt, télen frakkban járt. Külsőre éppen semmit sem adott. A társaságban több sikerült epigrammot olvasott fel, melyek közül néhány megjelent a Sárossy által szerkesztett s 1834-es esztendőben kijött „Jácintban”. „Dörögidán” álnevet használt. Később elvégezvén a jogot, valami Szeghi nevű szegénysorsú nemes ember gyermekei mellé ment nevelőnek Eperjes közelében s ott, miután principálissának sem volt sokszor mit tennie a szájába, vele együtt éhezett. Utoljára egy ottani közönséges parasztleányt vett feleségül, kivel házat s néhány jugerum³⁷ földet kapott, most is a fentebbi faluban él, parasztok közt, parasztosan. Hallom, hogy évek óta mohagyűjtésre adta magát és értékes mohagyűjteménye van.

Riskó Ignác, elvégezvén iskolai pályáját, Kölcsey Ferencz mellett volt patvarista Szathmárban. Azután ügyvédeskedett. Most pénzügyminiszteri

³⁶ Vahott Imre meghalt Budán 1879 eszt. elején.

³⁷ Hold.

osztálytanácsos Budán. Gyakran összejövök vele, ha Pestre randulok. A negyvenes években több sikerült költemény jelent meg tőle az „Almanachban, Hajnalban, Nefeletben.”

Lisznyai Kálmánnal kevés ismeretségem volt, akkor jött Eperjesre, mikor én már elmenendő voltam. Ő különben, amint mondva van, legjobb költőink egyike. Ezt is elrontotta a rossz társaság. Korhelységre adta magát s ennek következtében fiatal korában aszkórban meghalt.

Egészen más ember volt Christman Frigyes. Igen kedves, jámbor fiú, ki senkinek sem vétett a világon s mindnyájan szerettük. Szülei korán elhalván, Kreisel András eperjesi tanár volt gyámja és valódi, jó atyja. Már tanuló korában kezdett irogatni a lapokba epigrammokat Vidor Emil álnév alatt. Később Pestre kerülén, mint iuratus nevét Kerényire magyarította. Költeményei több kiadást értek. A forradalom után Amerikába vándorolt és nem lévén itt semmi keresete nyomorúságban tengődött. A honvágy és nyomor annyira erőt vettek rajta, hogy megőrült. Mint ilyen eltűnt Newyorkból s néhány hetek múlva találták félig elrothadt testét egy amerikai erdőben. Valószínűleg eltévedt a rengetegben s éhen halt meg.

Irányi Dániel, Halbschutz Daniel toporczi evang. papnak fia. Nevét a negyvenes években Pesten mint iuratus magyarította Irányira. A forradalom alatt nagyban szerepelt. Ő volt a felföldi megyéknek teljhatalmú kormánybiztosa. Forradalom után külföldre menekült s leginkább Párizsban tartózkodván a „Journál de Debats” s más hírneves francia lapoknak volt munkatársa. Itt teleszívta magát a francia tulszabadelvű, Magyarországon nem valósítható eszmékkel melyeknek most is az országgyűlésen előharczosa. Jelenleg mint országgyűlési képviselő Békés városát képviseli. A szélső balhoz tartozik.

Váradi Károly, szegény sorsú, de igen szép tehetségű, mívelt lelkű fiatal ember volt. Mint ügyvéd Pesten telepedett le, s a szerencse annyira kedvezett neki, hogy most Pesten a legkiválóbb, leggazdagabb polgárok egyike. A Váczi és a Kígyó utca sarkán most három éve (1873 eszt.) palotaszerű, háromemeletes házat épített. Becsületességét mutatja az is, hogy eperjesi tanuló korában beleszeretett házigazdájának, egy szegény sorsú szatócsnak leányába, s azt, mikor isten előre vitte dolgát el is vette. A házasság annyiban volt szerencsétlen, hogy neje, kivel egyéb iránt bár gyermektelen, de boldog házasságban élt, – évekig betegeskedett s csaknem folyvást ágyban fekvő beteg volt. Végre ezen első neje elhalván, most második neje egy erdélyi gróf kisasszony.

Thern Károly, iglói fi. Már tanuló korában kitűnő zenész volt. Ő volt a tanulók zenekarának karmestere s ez az ő kormányja alatt igen szépen virágzott. Többek közt én a bandában tányérverő voltam, mely díszes hivatalban Sárossy Gyulának voltam utódja. Thern nem szeretett tanulni, inkább az eperjesi leányokat carasírozta. 1840 óta ő a pesti nemzeti színháznak alkarmestere. A nemzeti színpadon nem egy operát játszanak, többek közt „Tihany ostromát” melynek ő írta zenéjét.

Máday Károly, velem együtt hallgatta a teológiát Munyay alatt. Tanuló korában nem tűnt ki; annál inkább később. Elvégezvén a tanulói pályát a Szepességen bélai pap és kerületi jegyző lett. Midőn a hírhedt szeptemberi pátenst 1859 eszt. kiadatott, a késmárki heves gyűlésen ő és Zsedényi Ede voltak azok, kik, annak bátran opponáltak. Ennek következtében mindketten Kassán börtönbe vetetettek s Máday papi hivatalából is felüggesztetett. Nem sokára fordultak a dolgok, Őfelsége indítatva érezte magát a patenst visszavonni. Ekkor a nép Zsedényit és Mádayt ujjongva vezette ki a börtönből; a kerület pedig egyhangulag megválasztotta Zsedényit kerületi Felügyelőnek, Mádayt pedig a hivataláról lemondott Topercer Lajos császári királyi superint. Adminisztrator helyébe Superintendensnek. Béláról csakhamar a gazdag dobsinai egyház papjává lett Máday. Kis emberke volt, alig öt láb magas, de csupa tűz és erély. Gyomorrákban halt meg, kínosan 1873 eszt. Utódja a suprensi hivatalban Czékus István rozsnyói lelkész.

Szilvágyi József, kitűnő nyelvész. 14 nyelven írt prózában és versben. Elvégezvén a tanulói pályán, ide s tova nevelősködött. A forradalom ezt is magával sodorta. Mint nemzetőr a Schlick elleni harcban a kassai hegyen részt vett s azóta nem látta senki. Valószínűleg ott veszett az ütközetben. Nieritztól, Hoffmantól több gyermeknek való elbeszélést fordított magyarra. Többek közt Sándfort és Mertnt.

Kéler Albert, igen jólelkű fiú, egy bártfai városi tanácsosnak fia. Kitűnő zenész. Eperjesen velem egy szobában lakott. Ha jó kedvet akart nekem csinálni, elővette a hegedűt s remekül végig játszotta a la Stranierát, Normát, vagy más hírneves operát. Később a sors ide s tova hányta, majd egy katonai ezrednek, – úgy tetszik a don Migueleknek – lett karmestere. Mint ilyen az ötvenes években Pesten lakott s gyönyörködtette hangászkarával a pesti közönséget. Most a szászweimari színháznak karmestere.

Duka Tivadar, néhány osztállyal lejjebb járt, mint én s velem Eperjesen szintén egy szobában lakott. A forradalom ezt is magával sodorta. Ennek bevégeztével külföldre menekült. Itt orvosnak képezte ki magát. Bejárta

Amerikát, Afrikát, Ásiát, végre pedig mint katonaorvos angol szolgálatba állott. S ott annyira vitte, hogy mint törzs és főorvos ezredesi rangal nyugalmaztatott s mint ilyen jelenleg Londonban él s ott magas állásánál fogva általános tisztelet tárgya. Ő a magyar tudom. akademia s több külföldi tudós társaságok tagja. A nemzeti múzeumot értékes gyűjteménnyel gyarapította. Tanuló kora óta nem láttam de ő mégis nem felejtett el. Mikor tavaly Székács nyugalm. superintendens kint járt, összejött vele Londonban s Duka köszöntetett engem általa. Azóta egy pár levelet váltottunk egymással s ő elküldte nekem a maga és fiai arcképeit.³⁸

Öt esztendeig tanultam Eperjesen. Életemnek legszebb évei voltak ezek. Tanáraink voltak: Vandrák András, akkor mikor első évben voltam tanítványa még csak 28 éves nőtelen ember volt. Ő Gregus Mihálynak volt tanítványa s a Collegium előjárósága, látván szép tehetségeit, előre kiszemelte volt őt jövőendő professornak s midőn Gregus Posonyba távozott, 1833 eszt. csakugyan az akademiáról hazahívta és Gregus utódjává tette. Nem is csalódott benne. Vandrák lelkestől testestől philosophus. Öröm volt hallgatni az ő leckeit, kivált a religionis philosophiát. Előadása lelkes, vonzó, azonban nem mentes a német subtilitásoktól. A tárgyat melyet előadott mindig teljesen bírta. Amellett határozott jellemű magyar hazafi, anélkül, hogy más nemzetiségek eránt igazságtalan lett volna.

Második tanárom volt Csupka András, jogtanár. Mert egy ideig nem tudtam magamat elhatározni, hogy theologus leszek-e vagy jogász? Ennél fogva elvégeztem a jogot is. Másutt a jogi cursus három vagy legalább két évig tartott: Csupka elvégezte azt egy év alatt. Pedig keze alul nem rosszabb jogtudók kerültek ki mint akár a pesti akadémiából. Ő előadásaiban azon praxist követte, hogy soha sem dictált, hanem folyvást csak beszélt azonban úgy, hogy akár mely középtehetség írhatott utána. Így szoktatott minket arra, hogy magunk szerkesztettük össze stúdiumainkat. Ha valami

³⁸ *Kohlman, másképp Szénfy Gusztáv, nyíregyházi fi, jeles zenész. Tinódi Sebestyén régi magyar dallamait adta ki.*

Fekete Soma, később a pesti nemz. színház tagja. Sok színdarabot fordított németből, melyek a nemzeti színpadon előadattak.

Fest Imre, miniszteri tanácsos, s m. akadémiai tag.

Görgey Kornél, honvéd tábornok. Velem egy szobában lakott, de csak fél évig, ekkor gárdistának ment. Az ismert forradalmi tábornok Görgey Arthúr öccse.

Hunfalvy János, deák korában még Hunsdorfer m. akad. rendes tag s ismert geograph és statiszticiens.

Duka Tivadar, 1880 eszt. meglátogatta a hazát s emlékbeszédet tartott az akadémiában Atkinson levelező tag felett. Pestről lerandult hozzám Csabára s egy jó napot töltöttünk együtt. Innen visszament Londonba.

nehezebb tárgy jött elő, azt addig igyekezett minden oldalról felvilágosítani míg a legostobább is capiscálta. Az ő idejében a tanítványok száma 70-100ra ment.

Harmadik tanárom volt Munyay Antal Lajos, theologia tanára és a Collegium rectora. Atyám, jólehet személyesen nem ismerte, neki ajánlott volt s ő csakugyan magához is fogadott kosztba és szállásra. Fizettem minden ellátásért havonként 25 váltó forintot. Munyay igazán atyailag szeretett engem. Három évig voltam nála szálláson és kosztón. Negyedik évben nevelő voltam egy Kiszely nevű posztócsinálónál: ötödikben pedig Brujman nevű ungvári kereskedő fiainál, miért szálást, élelmet és száz váltó forintot kaptam. – Midőn a theológiát tanultam, akkor Németországban és következőleg nálunk is, két theologicus irány uralkodott, ti. rationalismus és supranaturalismus. Amannak képviselői voltak: Wegscheider Hallében, Paulus Heidenbergben, Ammon Drezdában; emennek Tholuck Halleban. Twesten Berlinben, sat. Munyay a kettőt közvetíteni akarta és magát supranaturalista racionalisnak nevezte, vagyis engedett az észnek tekintélyt a hit dolgában, de mégsem annyit, mint a romboló racionalisták, különösen Paulus. S ezen irányára ő sokat tartott. Hozzám igen jó volt. Néha esténként, vacsora után eljött szobámba s órahosszant elbeszélgetett velem, kivált akkor, mikor majd ide majd oda hajlottam, mikor nem tudtam magam elhatározni jogász leszek-e vagy pap? Ekkor minden rábeszélési tehetségét összeszedte, hogy a theológiánál megtartsom. Körülbelül így szólott: ha megyei hivatalnok leszel, ott az egész dicsőség három évig – a restaurációig – tart, ekkor levethetnek. Ha uradalmi tiszt leszel, ott egy embernek kényétől függsz. Amikor akarja, akkor mozdít el. Ha ügyvédségre adod magad, akkor nyuzónak kell lenned, ha boldogulni akarsz. Szóval: bármely világi hivatalban embereknek leszel szolgája: mint theológus ellenben és mint pap istennek leszesz szolgája. Bármely világi hivatalban egyeseknek kényétől függsz; ellenben mint pap ezereket szolgálatsz. Ha százan leszel ellenségeid, akkor is ezeren lesznek barátjaid. S azután rajzolta a papi hivatal magasztosságát, úgy hogy mindez annyira hatott reám, hogy végre rászántam magam a theológiára. Az öreg úr egyébiránt mindvégig jó emberem maradt s folytonos levelezésben állottam vele haláláig, mely 1849 eszt. nyáron következett be. Nyugodjanak békén hamvai. Ő a szerzője ezen könyvnek: *História ecclesiae evang. in Hungaria, praecipue in XVI. Oppidis Scepusii*,³⁹ mely Hallberstadtban jelent meg. S kitűnő latinsággal

³⁹ A Magyarországi evangélikus egyház, különösen a 16 szepesi város története.

van írva. A rectori hivatalt a Collegiumnál haláláig megtartotta s szigorúan kezelte. Egyszer egy jogászt, azért, mert in puris naturalibus,⁴⁰ csak köppennyel fedett meztelen testtel mert a leckére, sőt a templomba menni, lehuzatott s hatot vágatott reá. Ezért a tanulótság közt egész forradalom támadt, sőt egy nebuló mikor az öreg úr kertjében kapálgatott a kert párkányáról, mely a város szélén feküdt rálőtt s átlőtte kalapját. Soha sem lehetett kideríteni, hogy ki volt? Az átlőtt kalapot nem egyszer mutogatta nekem az öreg úr. Egy hibája volt, többek közt, különösen az öreg úrnak, ti. nem tudott csak latinul, németül és tótul. A görögben igen gyenge volt, a zsidóban meg pláne járatlan. Ennél fogva ezek tanításában fiatal candidátusok által helyettesítette magát kiknek előttünk semmi tekintélyek nem volt. Leckéiket akkor látogattuk, amikor tetszett s így e nyelvekben elmaradtunk. Azután meg a harmincas évek végén már nagyon kezdett magyarosodni a világ s öreg úrtól is kívánták, hogy magyarul levelezzon, magyar kimutatásokat terjesszen be. Ennél fogva ezek elkészítésére mindig engem használt, ő csak nevét írta alá. – Mikor én Eperjesen jártam, a Collegium tanulók száma egyre másra 400 volt. Felső osztályokban – philosophia, jog és theológia, – körülbelül 200. Ezt a kétszázat négy rendes és egy helyettes tanár oktatta. S íme mégis a Collegium olyan ifjakat adott a hazának, az egyháznak, hogy neveiket büszkeséggel említheti. Theológus volt az én koromban 12. Ezek közt kiválóbbak: Máday Károly, később superintendens; Novák Samuel, most alsókubinyi pap s árvai főesperes; Brozik András, velicsnai pap és árvai alesperes; Schulek Gusztáv, ratkói pap és híres egyházi szónok; Sztehlo András, dobsinai, losonczi majd budai pap, sat.

Amint Eperjesen bevégeztem 1839 eszt. nyáron tanulmányaimat, mint-hogy akkor még csak 21 éves voltam, atyám akaratjából nevelői allomást vállaltam a szomszéd Békés városában Vidovich Ferencz főszolgabíró házában. Három tanítványom volt, u.m. Ferenc, most országgyűlési képviselő; László, aki már mint honvédtiszt 1849 eszt. Buda ostrománál elesett, és György kathol. pap Bihar vármegyében Istvánffy történelmének magyar fordítója. Talán nem lesz helyén kívül, ha most elmondom mi volt a forradalom előtti időkben a főszolgabíró? A megye két főszolgabírói járásra volt felosztva, a csabaira és a békésire. Mindegyiknek az élén állott a fő szolgabíró kinek adlatusiai⁴¹ voltak az alszolgabíró és az esküdt. A békési járás

⁴⁰ Teljesen meztelenül.

⁴¹ Segédei.

főszolgabírája volt principálisom Vidovich Ferencz, (lakott Békésen). Ennek alszolgabírója volt Tessedik Károly (aki lakott Ladányban), esküttje pedig Jugovics Jozsef (lakott Kétegyházán). Ezeknek hatósága alá tartoztak: Békés, Gyula, Kétegyháza, Vári, Varsand, Ladány, Szeghalom, Füzes Gyarmat, Berény, Tartsa. Akkor még minden ügyes bajos dolog szóbelileg tárgyalatott, a fentnevezettek előtt, csak ritkán, csak kivételes esetben írásilag. Akkor még csak a nemes embernek volt a privilégiuma, hogy deresre le nem huzathatott, meg nem botoztathatott, ítélet mondás előtt börtönbe nem vetethetett; a nem nemest, lett volna bár bíró, jegyző, sat., a szolgabíró ha akarta deresre huzathatta és megbotoztathatta, amint erre volt is elég példa. Miután pedig a főszolgabíró volt a járásban mind az ítélő, mind pedig az exequens⁴² bíró, miután benne öszpontosult mind az igazság kiszolgáltatás, mind a közigazgatás, a iuridicum és a politicum, azt lehet mondani, hogy a szolgabíró a maga járásában kiskirály volt, kinek folyvást rendelkezésére állott öt-hat fegyveres pandúr. S szükség esetén a katonai karhatalommal is rendelkezhetett. Félt is tőle az egész járás, kivált, ha történetesen nem a leglelkiesméretebb ember volt. Fizetése nem sokra rúgott, de annál több volt az accidentia,⁴³ mert mindenki féltette tőle börtét. A mesterember, a boltos kereskedő alig merte hozzá beadni a Contót, sőt többnyire ingyen dolgozott neki, hogy kedvében járjon. Csak egy volt a baj: hogy tudni illik, az egész dicsőség csak 3 évig tartott, mert minden harmadik évben restauratio⁴⁴ volt. De ez sem volt olyan nagy baj, még pedig azért, mert a megyei gyűléseken, megyei restarutiokon csak a nemes embernek volt helye és szava. És így a szolgabíró csak azon igyekezett, hogy a nemeseknek kedvébe járjon, a nemeseket maga ellen ne ingerelje, így azután biztos volt benne, hogy akármeddig meghagyatik hivatalában. Íme, ilyen nagy és hatalmas úr volt az én principálisom tekintetes, nemes, nemzetes és vitéz (mert ez volt hivatalos címe) Vidovich Ferencz uram! És ő tudta is ezen állásának hasznát venni. A contokat sehol sem fizette. Egyszer emlékezem, hogy azon törvénynél fogva, mely szerint a parasztnak, az az nem nemesnek nem szabad fegyvert tartani, kiküldte a pandúrokat s házról házra valamennyi puskát elkoboztatott. Volt egypár száz puska akkor nála lerakva. A parasztság azután jött esténként s úgy 2-3 forintjával titkon visszaváltogatta fegyverét s Vidovich uram egy hét alatt

⁴² Eljáró, végrehajtó.

⁴³ Mellékjövedelem, kiegészítő jövedelem.

⁴⁴ Vármegyei tisztújítás.

csinált magának ily módon szép summa pénzt. De kellett is az neki. Nyílt házat tartott. Ritka nap volt, hogy ne lett volna vendégünk.

Eppen mikor nála laktam, volt a restauratio. Vidovich alispán akart lenni s minden követ megmozdított, hogy azzá lehessen. Akkor, valamint minden más megyében, úgy Békésben is, két párt volt: a szabadelvű és a conservatív. Vidovich az utóbbihoz tartozott. Hogy a köz vagy az úgy nevezett bocskoros nemeseket lekenyerezze, traktálta, itatta őket. Egyszer emlékezem, hogy éppen ebédnél ültünk, midőn 10 részeg bocskoros nemes, Kállayak, beront az étterembe s elkezdik Vidovichnét, ki szintén a Kállay családból származott, csak úgy per Te és per Zsuzska hugom szólítani, csókolgatni, sat. Perse tűrni kellett az ilyeneket, mert voxal bíró⁴⁵ nemesek voltak, igaz, hogy olyanok, kik közül már nem egy lopás miatt ülte a vármegye tömlöczét. Végre megjött a nagy nap, a restauratio napja. En is szerettem volna ott lenni, de nem nemes létemre, nem volt ott helyem. Azonban könyörült rajtam egy csabai nemes özvegy, Tomka Pálné s képviselőjeül nevezett ki és megbízó levelet adott. Beruckoltam tehát én is a restauratio előtti napon Gyulára, zsebemben nemes özvegy tomkaházi Tomka Pálné asszonyom megbízó levelével, természetesen, mint principalisom híve, conservatívképpen.

A szabadelvűek tanyája volt a „Korona” a Conservatívoké a „Nap” című fogadó. Folyt a dínom dánom egész éjjel, mert mindenik párt a magaéit traktálta. Ehetett, ihatott ingyen mindenki mennyit akart. A korcsmák udvarán és az utcákon csak úgy feküdt holt részegen a sok kortes. Emlékezem, amint úgy éjfél tájban tanyánkra jött Boczkó Károly szarvasi szolgabíró csak úgy gatyában, lobogós ingben, pitykés pruszliban, sarkantyús csizmában, pörge kalapban, boros palaczkkal kezében s felugrott az asztalra, amely mellett ültünk, ott tanczolt, ugrált mint valami bajazzo, kezet fogdosott, csókolózott a részeg kortesekkel, komámnak, bátyámnak szólított, csak, hogy megmaradhasson továbbra is szolgabírónak. Igazán, amint ilyeneket láttam, elundorodtam a megyei élettől s hálát adtam szívenben Istenemnek, hogy oda vitte eszemet, hogy nem is a világi, hanem a papi pályát választottam. A két párt az éjjelt arra használta, hogy minden kigondolható módon elcsábígtatták a magok részére a corteseket. Már éjféltájban lehetett látni, hogy Vidovich meg fog bukni. Ennélfogva volt anynyi belátása, hogy lemondott reggel a jelöltségről Csepcsányi Tamás részére, azon kikötéssel, hogy főjegyzőnek választassék. Reggel kilencz óra

⁴⁵ Szavazati joggal rendelkező.

tájban bevonult a sok kortes. Külön zászlók alatt muzsikaszó mellett a megye udvarára; a conservatívok jobbról a szabadelvűek balról foglalván helyett. Kilencz órakor a megyeház udvarának a kapuja bezáratott s nem-sokára az emelvényre lépett a megye főispáni helytartója: borosjenői Aczél Antal s előterjesztette a gyűlés célját s alispánokul candidálta Simay Kajetánt és Csepcsányi Tamást. Amint ezt kimondta egyszerre megkezdődött a vad, egeket hasgató iszonyú lárma. Minden párt a maga jelöltjének nevét ordította. A zászlótartók magasra emelgették a zászlókat, a kortesek hadonásztak a levegőben kucsmáikkal. Fél óráig tartottez az iszonyú ordítás, végre sikerült Aczélnak nagy nehezen helyrehozni a csendet és szavazásra bocsátotta a dolgot. Csepcsányi Tamás mindamelllett, hogy főkolomposa Gál Sándor, ki eskütt akart volna lenni, mindent megtett mellette, csuful megbukott s az alispán Simay Kajetán lett. Ekkor keletkezett az a nóta, mely még azután is soká fenntartotta magát: „Kis mise, nagy mise, Csepcsányi lett semmi se, Gaal Sándor még annyise.” Amint az alispán megvult választva a többi választás már csendesebben ment. Csak mikor a biztosok választására került a sor, akkor kezdődött megint az iszonyú lárma és ordítás. Ketten voltak kijelölve: Jeszenszky Sándor és Kunos János. Az egyik párt felkapta Jeszenszkyt, a másik Kunost, s több mint fél óráig hurczolták őket fel alá az udvarban, folyvást ordítva Jeszenszky! Kunos! A két szegény ember sápadt volt, mint a fal. Néha oly közel hozták őket egymáshoz, hogy csaknem a fejeik összeütődtek. Egyszer valószínűleg a sok ide s tova való hurczolástól elkínóztatván, Kunoson emberi dolog történt: elpisilte magát! Nem kellett ennél több. A kortesek akik hurczolták s kiknek kezein végigcsurgott a nem várt nedv, egyszerre levetették s elkezdték kiabálni: „phuj! húgyos, húgyos! nem kell húgyos!” Így lett vége a komédiának s Jeszenszky maga maradván a síkon győzött.

De ideje, hogy ne csak magamról, hanem már a csabai egyházzól is szóljak néhány szót. A csabai egyháznak ifiukoromban két rendes lelkésze volt: Uhrinyi András és az én atyám. Uhrinyi mellett 1832-1839 Zaiacz Daniel volt káplán. Atyám káplánt nem tartott. Uhrinyi jámbor öreg úr volt, atyám pedig igen jó, szelid ember s épen azért a hívek a két papnak meglehetősen nyakára nőttek. S a városháza is nemigen jó egyetértésben volt velök, a capite⁴⁶ a jegyzők. Ezt látva Szeberényi János Superintendens, az 1836 eszt. *canonica visitatio* alkalmából azt javasolta a lelkészeknek, hogy választassanak Inspectort. Ez, a lelkészek kezdeményezésére meg is

⁴⁶ Főleg.

történt. Inspectornak megválasztatott Steiner Jakab, a gróf Apponyiak tiszttartója. De biz Steiner urammal úgy jártak a papok, mint Aesopus békái, kik Jupitertől királyt kértek s az a gólyát adta nekik királyul. Steiner, amint az akkori úrbéres időkben, midőn a paraszt az uradalomnak jóformán rabszolgája volt, hatalmát arra használta, hogy mind a papokat, mind a tanítókat lábai alá gyűrte, s a papok „humillimus servusai”⁴⁷ lettek. Nem lehet ugyan tagadni érdemeit sem, ti. hogy az ő inspectorsága alatt, és buzgólkodása folytán fizettetett ki végre azon adósság, mely az egyházat még az új templom építése óta nyomta; továbbá fölépíttetett az egyházi magtár és egyházi pince, a felső tabáni, tabáni és kastély iskola és így az iskolák száma hárommal szaporíttatott, végre pedig 1842 eszt. létesíttetett az első magyar iskola. Egyáltalában Steiner buzgó inspector volt s rendben tartotta az egyházat.

Ez a Steiner gyermektelen, gazdag ember volt s nagy házat vitt. Felesége halála után, 1853 év táján a tiszttartóságról lemondott s elébb Budán lakott mint privát ember, később Buda mellett Török Bálinton vett részjóságot s ott letelepedett. Budán megismerkedett egy szép fiatal asszonnyal, ki azonban egy doktornak felesége volt s azzal eleinte vadházasságban élt, vele két gyermeket nemzett s később a doktor halála után el is vette. A nő fiatal, szép lévén, sokat költött, úgy hogy Steiner meglehetősen derangírozott állapotban halt meg s még venségére egészen meg is vakult. Steiner halála után a nő gyermekeinek nevelőjéhez ment férjhez kivel amint mondják, még Steiner életében tiltott viszonyban élt. Steinerről is ellehet mondani vén korára nézve: *o Corydon, Corydon, quae te demencia coepit!*⁴⁸

Miután Eperjesen a theologiai tanfolyamot bevégeztem, felmentem Selmeczre, hogy az úgynevezett candidaticumot, az akkori Superintendens, Szeberényi János előtt letegyem. Erre előre jól elkészülven, szerencsésen keresztül estem rajta. Amint Selmeczről hazajöttem a megye útján azonnal folyamodvánt intéztem a m. kir. Cancelláriához Bécsbe, kérvén Németországra szóló útlevelet. Ez akkor, Ferencz császár idejében Metternich minister kormányja alatt sok nehézségekkel járt. Nem szerették ott fent, ha a magyar ifjak a demagoghírben álló német egyetemekre mentek. Az én folyamodványomnak is, egészen Augusztus közepeig (1841. eszt.) hiában vártam sikerét, jól lehet, Procopius György egyházi ügynök, minden lehető megtett mellettem. Az 1841 eszt. nyarat tehát várva a passust, olvasás-

⁴⁷ Alázatos szolgái.

⁴⁸ O Corydon, o Corydon, mily örülség fogott el Téged? Idézet Vergilius második eclogájából.

sal, irogatással töltöttem. Nevezetesen az akkori „Jelenkorba” írtam egy cikket, melyben Békés vármegyének s. B. Csaba városának a magyar nyelv terjesztése körüli érdemeiről emlékeztem meg, nevezetesen megdicsértem Csorba Mihály csabai és Vilim János berényi tanítókat. A lapokba írni ez akkor nagy esemény volt. Egész Békés vármegyében nem volt ember, ki a lapokba írt volna. Ennélfogva ezen cikkem nagy szenzatiót okozott nemcsak Csabán, hanem az egész vármegyében s egy kis hírnevet szereztem általa magamnak. Talán ezen cikk okozta, hogy az abban általam javasolt magyar felsőbb iskola csakhamar felállítottott Csabán és én annak tanárául választattam amint alább látni fogjuk.

Miután passusomat bevárni nem tudtam, Augustus végén elindultam Pest és Bécs felé Németországba, úgy, hogy Bécsben megállapodom s ott utlevelem kiadását megsürgetem. Pesten töltöttem néhány napot Petényi Salamon nagybátyámnál, ki nemzeti muzeumi őr volt és ornitholog. Nagy különbség aközt, minő most Pest és minő volt akkor. Ott, hol most, a Duna parton a nagyszerű paloták állanak, a Hungária szálloda a Thonet testvérek palotája, a redout sat. akkor még csak emeletes házak voltak. Hol most az akadémia van és a vele egybekötött Gans féle ház, akkor az még üres tér volt. A Dunapart nem lévén kiépítve, szemétdomb volt, s oda hordatott a szemét a városból. Pestet Budával hajóhíd kötötte össze, mely mindannyiszor felbontatott valahányszor gőzhajó jött s ekkor csaknem félóra hosszant a közlekedés a két város közt meg volt szakítva. Téltre a híd mindig szétszedetett, s így aki télen akart Budára átmenni, nem tehette azt máskép, csak a jég hátán gyalog, nem egyszer élete veszélyeztetésével. A Dunaparton a fent említett paloták helyén, száz meg száz gyékényes alföldi csirkét áruló kocsi állott egymás mellett, kik ott étették lovaikat *in loco* s ott is éjszakáztak, míg csirkéiket eladták. Lehetett ott találni többnyire csabaikat is. Bokaig erő ganejban jártunk, ott hol most a Corso van. Minthogy vasutak nem voltak, mindenki kocsin jött Pestre, menél fogva minden fogadó udvarán tágas istállók voltak; legjobb és leghíresebb fogadók voltak: a Két pisztoly (egy piszkos, földszinti épület a mostani nemzeti múzeum során), a Két oroszlány a szénatéren, a Vörös ökör, Fehér ló, Hattyú és griff a Kerepesi úton; a belvárosban pedig az Arany sas, a Fehér hajó és az akkortájban épült Vadászkürt, de ezen utolsóba csak a gazdag, úri osztály szokott szállani. A kávéházak közt a leglátogatottabb volt a Zrínyi kávéház az országút és a hatvani utca sarkán melynek ajtajára Zrínyi Miklósnak buzogányos állóképe volt festve. Maga a nemzeti múzeum egy ódon sötét földszinti házban volt elhelyezve, mely a mostani mú-

zeum helyén állott s melyet a nemzetnek úgyhiszem, herczeg Batthyany primás ajándékozott volt. Alacsony ablakain, melyek kidudorodott vasrácsokkal voltak ellátva nagyon kényelmesen belehetett nézni a szobákba. A tárgyak, amennyire tudom, öt szobában voltak elhelyezve, míg pedig háromban a régészet, kettőben pedig a természeti tárgyak, a kitömött madarak és emlősök. A múzeumnak tágas udvara volt s ennek egyik szögletében egy földszinti házikó melyben nagybátyám lakott. Egyedüli lakója a múzeumnak. A múzeum hetenként kétszer volt nyitva, de ekkor is ritkán volt látogatója. A tárgyakat a publicumnak mindig egy famulus⁴⁹ magyarázta, valami öreg, kicsapott, többnyire részeges, vörös rózsaorrú, mindig víg kedvű Cservenka nevű hajdani író deák, ki a tárgyakat sorba kezébe véve mutogatta a bámuló közönségnek, közbe közbe durva viccekkel fűszerezve magyarázatait. A tárgyak részint asztalokon, részint festetlen deszkapolczokon voltak elhelyezve, kivéven a pénzgyűjteményt mely üveg alatt tartatott. Nagyon csekély gyűjtemény volt az még akkor. Most bármely vidéki múzeum versenyezhetne vele. Nekem máskor is elégszer volt alkalmam megtekinteni a múzeumot, minthogy atyámmal sokszor rándultam Pestre s mindannyiszor Petényinél voltunk szállva. S így Cservenka urammal megismerkedvén, ez bármikor extraserialiter⁵⁰ is feltárta nekem az ajtót, úgy hogy minden tárgyat úgy ismertem már, mintha csak én lettem volna a famulus.

Pesten felültem az „Arpád nevű gőzhajóra” s azon mentem Pozsonyig. Pozsonyban bérkocsit fogadtam s mentem egész Sanserdorfig. Sanserdortól pedig vasut vitt Bécsbe. Ez volt akkor az egyetlen vasút a birodalomban. Volt ugyan Pozsonytól is Nagyszombatig egy, de csak ló vonatú. A vasúti személykocsik akkor még fedetlenek voltak, olyanok mint a mostani kavicsbordó vagonok. Ilyenbe ültettek engem is. Folyvást fúj a szél, minél fogva egész Bécsig védeni kellett fejemen a sipkát, hogy a szél el ne vigye. Bécsbe érve, azonnal elmentem Kiss Lajos egyházi ügynökhöz passusom ügyében s ő meg is ígérte, hogy egy hét alatt kieszközli. Addig tehát sétáltam Bécsben fel s alá s néztem nevezetességeit. Megnéztem a Naturalien-Cabinetet is. Itt szemembe tűnt két fiatal ember, kik folyvást tótul beszélgettek egymással. Mindjárt sejtettem, hogy lutheránus tanulók. Szóba állottam velök: hát két kézmárki tanuló és candidátus volt, ti. Lőrincsik János (most csalli pap és főesperes hontban), s Chotváš András (most

⁴⁹ Segítő, szolga.

⁵⁰ Soron kívül.

vizesréti pap Gömörben), kik szintén a német egyetemekre névszerint Jenába igyekeztek. Meg volt kötve mindjárt a barátság s most már velők együtt Landkutschert⁵¹ fogadtam s miután passusomat kieszközlöttem, indultunk Jena felé, jólehet passusunkban világosan csak a porosz egyetemekre való kimenetel volt engedélyezve: de mi ezzel nem sokat gondoltunk.

Landkutscherünket Skrivanek Venczelnek hívták. Igen buzgó cseh hazafi volt, ki lelkesült mindenért, ami nemzeti cseh. Fizettünk neki Prágáig 15 forintot. Mennyivel kedvesebb utazás volt ez így a landkutscherrel, kényelmes, üveges hintóban, mint most a robogó vaspályákon hol az ember átrepül a legszebb tájakon és semmit a tájékból nem élvez. Mi ott allapodtunk meg, ahol akartunk, ott éjszakáztunk ahol kedvünk tartotta. Így általhaladva Ausztrián, Morvaországon végre felértünk egy domb tetejére. Itt hirtelen megállt hintónk. Venczel úr fellelkesült arccal kinyitja a hintó ajtaját, így szól: Uraim, előttünk a gyönyörű Prága! Prága mellett voltunk egy országút melletti csapszéknél, mely előtt éppen borozgatott egy lovon ülő huszár. Megtetszett nekem a legény, szóba ereszkedtem vele. Hát: hazám fia volt, köröstarcsai születésű, valami Szabó nevű.

Prágában találkoztunk Cservenak Beniaminnal, ki akkor már Halából hazafelé tartott. Derék, tudományosan képzett fiú, de nagy panszláv. Ő fordította tóra a Kalwi társulat által kiadott „Cirkevná históriát” de elég, hogy hazaért, tüdősorvba esvén, mielőtt lelkésszé lehetett volna, ifjú korban meghalt. Cservenák által megismerkedtünk Wanick prágai orvossal s az ifjú csehek (Jung Böhmen) egyik buzgó tagjával. Wanick azután megismertetett engem Palackyval, Hankával, Šafarikkal,⁵² kiket házaikban meglátogattam. Jungmannal,⁵³ báró Villányi költővel, Štěpánek színmű íróval sat. Jungmann annyira megkedvelt, hogy az éppen akkor nyomtatásban megjelent „drobné spisy wersem i prózu”⁵⁴ című munkájával is megajándékozott s emlékül nevét is beleírta. Most is bírom e könyvet. Estvéneként részt vettem az ifjú csehek klubjában, hol azzal mulattak, hogy hazafias költeményeket szavaltak, énekeltek. Azon idő volt ez éppen, mikor a csehek nemzeti öntudatra ébredve hatalmas oppositiot kezdtek képezni

⁵¹ Bérkocsis.

⁵² František Palacký (1798–1876) cseh történész, Václav Hanka (1791–1861), cseh költő, könyvtáros, Pavel Jozef Šafárik (1795–1861) szlovák költő, történész, szlavista.

⁵³ Jozef Jungmann (1773–1847), cseh irodalomtörténész, nyelvtudós.

⁵⁴ Kisebb írások versben és prózában.

mindinkább hatalmasodni kezdő németiség ellen; valódi „Drangperiode”.⁵⁵ Prágában a Rosmarkton voltam szállva, melyen szent Venczel király szobra van felállítva. Éppen valami búcsúnap volt, igazán meghatott, amint estve néhány száz búcsús zászlókkal lámpásokkal körül állotta a szobrot, ezt énekelve: Oroduj za nás, swaty Wáclawe, wywodo české země!⁵⁶ Az én Jungböhmeim még ezt adták hozzá: wpeř nemce, cizozemce!⁵⁷ Prága leírásával nem untatom az olvasót. Feltalálhatja azt bármely útleírásban. Prágából ismét Landkutscherrel mentünk Töplitzbe, hol egy napot töltötünk, s innen Lipcsébe, Lipcséből vasúton Drezdába. Lipcsében felváltottam osztrák bankóimat porosz ezüst tallérokra, 125 forintra kaptam 3 ft agiot. Olyan hitele volt akkor az osztrák pénznek. Bezeg másképp allunk most. Ha most váltaná fel valaki porosz pénzre az osztrák bankót, neki kellene fizetnie száz forintra legalább 3 ftot ráadásul. Hogy mind Lipcsében, mind Drezdában megnéztem minden látnivalót magától értődik. Drezdából postán mentünk egészen Jénáig ahová október 10-én éjszaka érkeztünk. Mindjárt másnap reggel felkerestük az itt tanuló magyarokat, Coronit és Bodiczkyt s azoknak útmutatása után szálást fogadtunk. Én az ugynevezett Collegiengassében Linke könyvkötő házában vagy az ottani tájbeszéd szerint Linkeyban béreltem földszint két szobát. Még az nap jelentkeztünk az akadémiai quaesturán, másnap pedig vagyis Okt. 12 ünnepelesen egyetemi tanulókul befogadtattunk, ami úgy történt, hogy a prorektor Dr. theologie F. O. L. Baumgarten – Crusius átnyújtotta az akadémiai törvényeket, minket azoknak szigorú megtartására intett, amit miután mi megígértünk, erre kezet nyújtottunk neki Ő viszont az akadémiai tagok sorába beigtatott.

Jénában ekkor magyarok nyolczan voltunk és egy erdélyi szász. Schiro barátom emlékül a neveket versekbe szedte, melyek így hangzanak:

Két testvérhonnak fiai lásd egybe sorozva:
 Haan, Hotwáš, Lőrincz, Schiro, Bodiczky, Matós,
 Ugy de Coróninkat kihagyók a vers fonalából,
 Légyen hát maga ő, mint mohos a vezető.
 Sandtner is itt ögyelg, savakat kóstolva, keverve:
 Klein Jani Erdélyből csak kelepel egyedül.
 Lássuk ezeket sorban. Chotváš András, kövi fi Gömör vármegyéből.

⁵⁵ A vágy időszaka.

⁵⁶ Könyörögj, értünk, Szent Vencel, cseh föld vezetője.

⁵⁷ Verd meg az idegen németeket.

Nagyon gyenge tehetség, de szorgalmas. Visszajövelt vizesréti pappá lett s most is az. Nagy tót lévén, a patens idejében 1859 eszt. a patentalistákhoz adta magát. Ezért nagyon sok kellemetlensége volt. Az antipatentalisták agyon akarták verni, botokkal, fejszékkel megrohanták parochiáját, feltörték a paróchia ajtaját. Szegény Endre éjszakának idején menekült s egy ideig az erdőkben bujdosott, míg végre csendesedvén az idők, parochiájába visszahelyeztetett. Keserűn panaszolja ezen fatumait hozzám intézett leveleiben, mindig iszonyú hosszúk és csupa jeremiádák.

Lőrincsik János, kit a vers, hogy a mérték kijöjjön Lőrincnek nevez, nógrád vármegyei, lovinobányai⁵⁸ fi s ottani tanítónak fia. Visszajövet báró Ambrózy-nál volt nevelő Gyarmatán, Temes várm., azután segédlelkész Balassa Gyarmaton Benedicti János mellett, végre Csallon (Čelowce) Hont várm. lett pappá s most is ott van s a honti esperességnek főesperese. Solid ember, lelkiismeretes pap. Többször összejövök vele a kerületi és az egyetemes gyűléseken Pesten.

Schiro Samuel, padári fi Gömör várm. s ottani papnak a fia. Eleven eszű fiatalember. Mint ilyenről többet vártam tőle, de amint hallom nagyon a pénz szerzésre adta magát s ennek következtében elparlagiasodott. Alig hogy hazajött atyja meghalt s ő helyébe padári papnak választatott.⁵⁹

Bodiczky Márk, geczalfalvai papnak fia, Gömör várm. Már tanuló korában szabadabb élethez hajlandó volt, csak mi tartóztattuk vissza, hogy Jenában el nem lumposodott. Jártá ugyan a Collegiumokat, de otthon soha könyvet a kezébe nem vett s nehezen várta a szerdát és vasárnapot, hogy velünk serházba mehessen. Hazajövelt Kunraplóczán lett pap, de onnan kicsapták. Hallom, hogy most valami csekély Sáros várm. egyházban lelkészkedik: bizonyára itt is nem sok áldással!

Matós Viktor. Ez a jó fiú csudálatosan hányatott, vetetett ide s tova a balsors által. Szikszón született szegény sorsú szülőktől. Eperjesen a legszorgalmasabb tanulók egyike volt, de sok nyomor és nélkülözés mellett járta ki az iskolát. Hasonló szorgalmat tanúsított Jenában is: lehet mondani, hogy szép képzettségű fiatalember volt. Amint a hazába visszatért nevelői állomást vállalt Debreczenben, semmiképpen nem juthatván tanári vagy papi hivatalhoz végre a forradalom előtt letette az ügyvédi vizsgát. Amint a forradalom kiütött beállott honvédnek s főhadnaggyá lett. A világosi fegyverletétel után elfogatván az osztrákok által közkatonának beso-

⁵⁸ Lónyabánya.

⁵⁹ *Meghala mint padári pap 1877 Július elején.*

roztatott, innen néhány év múlva kiszabadulván, N. Váradra ment lakni, megnősült és az N. Váradra műmalmot kibérelte. Most is N. Váradon lakik s haszonbérékből él.

Coroni Frigyes. Schiro ezt a versben mohosnak nevezi, mert köztünk legöregebb volt s már mikor mi többiek Jénába jöttünk, ő ott két semestert kitöltött volt. Az ilyen vén tanuló pedig megint műnyelven mohosnak vagy bemooster Burschenak⁶⁰ nevezetik. Coroni Szeberényi János Superintendensnek volt pártfogoltja, cliense, s Jénából haza kerülén, ugyancsak Szeberényi mellett lett segédlelkész. S hogy rendes pappá lenni nem bírt, ámbár Szeberényi mindent megtett mellette s ahol csak üres egyház volt ajánlotta. Sokat tett az, hogy volt Coroniban valami visszataszító és – hogy fogai roszak voltak, kihullottak s így idő előtt megöregedetnek látszott. Egyébiránt Coroni háládatlan volt pártfogójához, mondják, hogy a forradalom után ő vádolta be Haynau előtt Szeberényit. Ez által az osztrák kormány előtt érdemesítvén magát, Bécsbe vittetett és ott a Cultus-minisztériumban kapott alkalmazást. Amint tudom, most is ott van.

Sandtner Rudolf, gyógyszerész volt s Jénában is a pharmaceutiát tanulta. Visszajövet Pozsonyban vett patikát. Hol van most? Nem tudom.⁶¹

Klein János, erdélyországi Szász. Egyszer tanárunk Luden, a francia forradalom történeteiben az erdélyi székelyekről is szólt, s „siebenbürger Cseklereknek” nevezte őket. Ezáltal Klein Janit, mint szintén Siebenbürgert soha nem neveztük másképp, mint „Der Csekler” derék, szorgalmas fiú volt. Hazájába visszatérván a nagyszebeni főgymnasiumban lett tanár s mint ilyen most is ott működik. Soha nő nem volt s amint hallom igen gazdag ember.

Jénában csak egy szemesztert töltöttem s a következő előadásokat hallgattam:

Exegese der drei ersten Ewangelien, előadta Dr. L. Fr. O. Baugmarten-Crusius.

Dogmatik, előadta ugyanaz.

Geschichte der neuern Zeit (1789–1815) előadta Luden Henrik.

Über die Philophie Kant’ s uno Iries’ s előadta egy fiatal tanár Dr. Appelt.

⁶⁰ Mohos diák.

⁶¹ Sandtner most a posonyi egyháznak előkelő tagja s az ottani ev. kórház felügyelője.

Über die Hegel'sche Philosophie, előadta Dr. Ernst Reinhold.⁶²

Az előadásokra mindig Schlafrockban és pipával mentünk. Mielőtt a tanár bejött, rágyújtottunk s pipázva hallgattuk az előadást, vagy jegyzettünk utána. Ez akkor így volt ott szokásban. Rendesen Bodiczky csiholt ki s tartott minket tűzzel. Csak Luden alatt tettünk kivételt, minthogy megkért: „meine Herrn, rauchen Sie nicht, bitte ich, denn es schadet mir.”⁶³ Általában Jénában volt azon időben a legszabadabb élet. A jenai deáknak senki nem parancsolt, sőt ő volt az úr, ki a philistereken és a tanárokon uralkodott. Ezt bizonyítják a különféle egyetemekről énekeltetni szokott és akkor közszájon forgott versek is. Péld: Und nach Berlin, da ziehn die Finken hin; und in Kiel, da ist nich Viel; und in Göttingen haben sie gute Klingen; und in Halle, da stinken Alle; Nur in Jene, da lebt s sich bene!⁶⁴ Ismeretes anekdota a jenai deákságról az, hogy egy ízben az orosz koronaherczeg meglátogatván sógorát, a szász weimari nagyherczeget, azon óhaj-tását fejezte ki, hogy szeretne ő Weimárból átrándulni Jénába, hogy azokat a jenai burschokat láthassa, de úgy, amint vannak egy csomóba. A főherczeg most már nem tudta, hogy mit tegyen. Arról meg volt győződve, hogy ha a jenai busrchokra ráparancsol, hogy ott legyenek a piacon amikor ő a koronaherczeggel bevonul éppen azért egyetlen egy sem fogja magát mutatni, mert ezeknek nem parancsol az ördög sem. Tehát mit gondolt ki, hogy célját érje? Kiadta az ellenkező parancsot ti. kihirdetette, hogy ő ekkor meg ekkor sógorával az orosz koronaherczeggel Jénába jó, ennél fogva parancsolja, hogy egy tanuló se merészelje magát azon idő alatt, még ők ott lesznek az utcán mutatni. A csel sikerült. Amint a két herczeg Jénába vonult, az utcák és a nagy tér tele voltak jenai burschokkal, kik ott állottak Schlafrokokban, fejükön az ismeretes kis sipkával, kezökben rapierokkal, oldalaikon kutyaikkal s az egeket verdeste az iszonyú „hurrrach!” és az ötszáz torokból hangzó „gaudeamus igitur, uivenes dum sumus”⁶⁵ s más burschdalok. Csak így érthette célját a nagyherczeg.

⁶² Az első három evangélium exegézise, előadta Dr. L. Fr. O. Baugmarten-Crusius.

Dogmatik, előadta ugyanaz.

Az új idő története (1789–1815) előadta Luden Henrik.

Kant és Fries filozófiájáról előadta egy fiatal tanár Dr. Appelt.

A hegeli filozófiáról, előadta Dr. Ernst Reinhold.

⁶³ „Uraim, kérem, ne dohányozzanak, mert ez árt Nekem.”

⁶⁴ És Berlinbe, oda költöznek a pintyek, és Kielben, ott nincs sok minden, és Göttingenben jó pengéik vannak, és Halléban, ott mindenki bűzlik, csak Jénában élnek jól!

⁶⁵ „Örüljünk hát, míg fiatalok vagyunk.”

Különös szokás volt az én időmben a Verschiessbe⁶⁶ való adás „in Verschiess geben”. Ez abban állott: ha valamely tanuló erkölcstelenül viselte magát, pl. ha lopott, ha valamely tanár vagy polgár a tanulót ok nélkül megsértette, hozzá goromba volt, az olyat a tanulóság közakarattal Verschiessbe adta. Jaj annak, aki ebbe került! Az élő halott volt! Az olyan tanulóval nem volt szabad senkinek sem társalognia, még beszélnie sem; az olyan tanár alatt nem volt szabad senkinek leckét vállalnia; az olyan polgárnál nem volt szabad senkinek szállást fogadnia, sat. Már most képzelhetni, hogy Jénában, melynek mindössze 7-8 ezer lakosa van s azok közt 470 tanuló, az ily Verschiessbe való adás minő nyomást gyakorolhatott. Léven minden facultásnál csak 3-4 rendes, fizetési tanára, a többi 60-70 csak a didactrumból⁶⁷ élvén, ha valamelyik ezek közül Verschiessbe jutott, annak azon szemeszterben nem volt tanulója és így jövedelme sem. Az én időmben két ilyen eset adta magát elő. Verschiessbe jutott egy Schenk nevű jénai születésű tanuló, minthogy atyját meglopta. Ez a szegény, szerencsétlen fiú, mintegy a társadalomból kilökve lévén, midőn Jénába jöttem, mint jövevényhez hozzám szegődött s egypárszor szálláson is meglátogatott s barátságot kötött velem. Egyszer azonban az utcán megállít egy veres sipkás bursch és rám támad, mondván: „Hallod-e magyar, te Schenkkal társalogsz; azt pedig tudnod kell, hogy Schenk Verschiessben van. Óvakodj, nehogy téged is hasonló sors érjen, ha vele társalogsz.” Én ezt nem értettem s csak később tudtam meg, hogy micsoda rettenetes dolog ez a Verschiess. Ennél fogva amint újólág találkoztam Schenkkal, sajnálatomat fejezve ki neki a barátságot felmondtam. Ez a szerencsétlen végre jóllehet amint mondám szülei Jénában laktak csakugyan kénytelen volt végre Jénát elhagyni és a berlini egyetemre menni, mert mint Verschiesses csakugyan nem maradhatott meg Jénában, de még Göttingában és Lipcsében sem, mely egyetemek tanulói a jénaiakkal cartellben azaz szövetségben voltak.

Más Verschiess az én időmben érte a „Rózsa” című fogadó bérlőjét. Hogy miért jutott ez Verschiessbe azt nem tudom. Elég az hozzá, hogy amint elterjedt a híre, hogy Verschiessben van, attól a pillanattól sem tanuló, sem tanár, sem polgár fogadójába nem ment, mert különben azok is Verschiessbe jutottak volna. Úgyhogy ennek következtében a szegény ember rövid idő alatt totaliter megbukott s kénytelen volt fogadóját bezárni.

⁶⁶ Kiközösítés.

⁶⁷ Tandj.

Az én időmben a jenai tanulóifjúság három csoportra oszlott. Voltak úgynevezett Burschenschaftok, azután Landsmanschaftok és végre Camelok vagyis Finkek.⁶⁸ A Burschok ismét kétfélék voltak, veres sipkások és fekete bársonysipkások, amazok másképp Burgkelleristák, emezek Fürstenkelleristák, minthogy azoknak gyűlhelye volta Burgkeller, emezeknek a Fürstenkeller nevű kávéház. A landsmanschaftok ismét három táborra voltak oszolva, u m. westphalerekre, frankoniakra és thuringiakra. A landsmannok valamennyien zöld sipkát viseltek, Finkeknek vagy Kameloknak neveztettek azok kik a fennebbiek közül egy táborba sem tartoztak. Ezek közé tartoztunk mi magyarok. Nem léptünk pedig egy táborba se azért, mert duellálni⁶⁹ se nem akartunk, se nem tudtunk. Arra nézve pedig, ki valamely társulathoz adta magát, a duellum szinte kikerülhetetlen volt.

A fennebbiek közt legszolidabbak voltak a burschok, nevezetesen a vörös sipkások. Ezek is összejöttek ugyan bizonyos napokon az úgynevezett Comersekre⁷⁰ vagy Compotatiokra,⁷¹ de náluk nem az evés-ivás volt a fő, hanem az önmívelődés. Ennélfogva Commerseiken rendesen felolvasásokat tartottak. Ezek többnyire teológusok voltak, s mint ilyenek csak rapierra vagyis szuronyra duelláltak és nem kardra, mert akin meglátszottak a kardvágások, az az ország törvényei szerinte nem szenteltethetett fel papnak. Legkorhelyebbek voltak a westphalerek.

Minket, magyarokat szerettek és becsültek, s bár egy társulatba sem tartoztunk, azért szívesen láttak Comerseiken. Emlékezem, hogy egyszer a Westphalerek Comersén voltam. Már 12 óra tájban alig lehetett valakivel józanul beszélni. A senior holtrészezen feküdt az asztal alatt, a dékán valamelyik padon sat.

Ezen társulatok közül valamennyi a maga nemzeti színeit hordotta vagy sipkáján vagy mellén. Ezt tettük mi is magyarok. Mellünkön volt mindig a veres fehér zöld pántlika.

A párbajok az én időmben napirenden voltak. Alig mult hét párbaj nélkül, még pedig sokszor csupa renomaisból, minden ok nélkül. Halálal egész semester alatt nem végződött egy sem. A semester elején minden társulat alakuló gyűlést tartott. Ekkor jelentkeztek azok akik tagok lenni óhajtottak, s megválasztattak a tisztviselőket. Az újonnan belépő tagok

⁶⁸ Diáktársaságok, bajtársi szövetségek, tevék és pintyek.

⁶⁹ Párbajozni.

⁷⁰ Kereskedők.

⁷¹ Ivótársaságok.

fogadtattak be, hogy először a seniornak kezét adták, hogy a társulat szabályaihoz fogják magukat alkalmazni, azután elénekeltetett azon ének: „Stosst an, Jena soll leben, hurrach hoch!”⁷² Következett az ugynevezett Landesvater,⁷³ az az újonnan belépendő tagnak sipkáját a Senior rapierral keresztül szúrta. S ezen keresztül szúrt sipkát viselte az illető egész éven át.

Minden társulatnak lévén ugynevezett Kneipeja vagyis csapszéke, hol összegyülekezni szokott, mi magyarok is választottunk egy ilyet, tudniillik a Szálán túl az ugynevezett Paradies nevű erdőcskében fekvő Rasenmühlét vagy amint mi elneveztük: dühös malmot. Minden szerdán és vasárnap estve itt gyülekeztünk össze és énekeltünk össze vissza, hol magyar, hol tót dalokat. Ilyenek voltak: Bécs várostól nyugatról keletre, hidegen fú a szél, vagy Leszállott a páva vármegye házára, vagy Čierne oči podte spat, vagy Ten muránsky zámok kolimbá sa, vagy Hej nu len veselo, cic koza, kozina ešte nám nebila posledná hodina sat. Tetszettek nagyon a németeknek az idegen hangzású és dallamú nóták. Ennél fogva, ha hallgattunk nem egyszer fölkertek, hogy énekeljünk már egyet. Sokszor a tanárok is meglátogatták Kneipenkat, hogy énekeinket hallhassák. Nevezetesen nem egyszer láttuk ott Götling, Appelt, Hand, Wolf hírneves tanárokat.

Nevezetes ünnepély volt Jénában Oct. 6-ka a jénai ütközetnek emléknapja. Ekkor az Eichspaltzon lévő vasrácsosattal körülvett tölgyfa vagy deutsche Eiche, felpántlikáztatott és a burschok körül állották, nemzeti dalokat énekelve, a Jena körüli hegységekben pedig mindenütt mágiák égtek és taraczkok durrogtak.

Még nevezetesebb ünnepély volt Sylvester éjszakája, vagyis az ó év befejezése. Össze volt hordva és rakásra téve a főtéren vagy tíz öl fa. Amint az éjjeli 12 órát elütötte a toronyóra a mágia meggyújtott, a 470 tanuló a mágiát körülállta és énekelni kezdte a „vom hohen Olymp herab”⁷⁴ azután pedig a „Gaudeamus igitur” című énekeket. Végre a tanulók tűzbe hajigálták sipkájukat, könyveiket sat.

Nem különben különös szokás volt az egyetemről végkép távozó tanulók elkísérése. Az ilyen vén tanulónak neve volt: bemooster Bursche. Midőn végre öt-hat semestert töltve az egyetemen, tanulmányait bevégezte, barátjai, kivált pedig azon tábor tagjai, amelyhez tartozott szállására gyü-

⁷² „Koccintsatok, éljen Jéna, hurrá fel!”

⁷³ Az ország királya.

⁷⁴ „Le a magas Olymposról.”

lekeztek, ketten karonfogva vezették Jena utczáin végig, a többi kísérte s valamennyien azon dalt énekelték:

Bemooster Bursche zieh ich aus, adieu!
Bewahr dich Gott, Philisterhaus, adieu!
Zur lieben Heimath zieh ich ein,
Muss selber schon Philister sein
Adieu, adieu, adieu
Scheiden und meiden thut weh!⁷⁵

S e dalnak minden verseit elénekelve a Jena melletti szélső Kneipeig mentek vele, hol azután poharak mellett tőle szívélyesen elbúcsúztak; ő gyalog, ranclival hátán hazája felé indult, társai pedig Jénába visszamentek.

Tudni kell pedig, hogy a jenai tanulósnak saját burschlexiconja volt, mely nyomtatásban is megjelent. Ezen lexicon szerint például philisternek hivatott minden ember a tanulón kívül; Kümeltürk olyan tanulót jelentett ki Jénához közel lakván valamely falun, onnan hazulról kapta hetenként a kenyeret; Pumpen annyi mint kölcsön venni, Pumpbuch pedig Contokönyv; Tante zálogházat jelentett. Besennek, vagyis seprűnek nevezetett minden leány, mert a szobákat ezek söpörték, de különbség volt téve a Stallbesen és a Florbesen közt, amaz jelentette a közönséges, paraszt szolgálót, emez a házi kisasszonyt.

Jónak láttam mindezeket így terjedelmesen ide jegyezni, részint mert jól esik visszaemlékezni a jenai kedves, kedélyes deák életre, részint pedig azért, mert azolta bizonyosan a jenai deák élet is sokban változott s ma holnap az ottani életet a világ csak az ilyen naplókából fogja ismerni.

Hozzá teszem még azt is, hogy amint valaki Jénába lép mint tanuló, azonnal valamennyi tanulóval per Tu van, ha sohase látta is. Így történt, hogy gróf Teleki Sándor látogatott meg minket Jénában. Természetesen Tenek szólítottuk. Ezzel azután Berlinbe is jártam iskolába; ott persze azután méltóságos úrnak neveztem.

⁷⁵ Vén diákként kiköltözők, adieu!
Isten óvjon filiszterház, adieu!
Szeretett hazámba költözők,
Filiszter leszek már magam is
Adieu, adieu, adieu,
Fáj eltávozni és elkerülni.

Nekem a németek közt is sok barátom volt. Ilyen volt többek közt Philip Grimme, lippe-detmoldi születésű. Hogy mi lett belőle később? Él e? Nem tudom. Elég az hozzá, hogy elmenetelelmelekor Stambuchblattot adtam neki s ő arra emlékül ezen verseket írta:

Das Schicksal der Völker liegt zuerst in Gottes Hand,
Doch dann in ihnen selbst. Gott gab Verstand
Dem menschlichen Geschlechte
Und damit seine Menschenrechte,
Und hiess ihn, dass es die verfechte.
Nicht selbst den freien Geist verknechte.
Die Freiheit ist das höchste Recht,
Sie wird dem würdigen Geschlecht.⁷⁶

Erre én, miszerint lássa, hogy a magyarok is tudnak verset faragni németül, viszont az ő emlékkönyvébe ezt írtam:

Noch steht die deutsche, ruhmgekrönte Eiche!
Noch grünt der alte, starke Heldenbaum!
Es wandelt noch in sinem grossen Reiche
Ein maechtig Volk in Eintracht un Vertraun.
Und dass den Geist der Despot nicht verknechte.
Sieht man es streiten für die Menschenrechte.

Doch Kennst Du auch im Osten der Magyaren
Mit Blut erkaempftes, theures Vaterland,
Wo einst Hunyad und seine tapfern Schaaren
Die Türkenwuth geraehmt mit starker Hand?
Wo sich der Zephyr wiegt in goldnen Saaten?
Das Land der hohen, goldreichen Karpaten?

⁷⁶ A népek sorsa elsősorban isten kezében van,
És csak aztán a sajátjukban. Isten adott értelmet
Az emberi nemnek
és vele az ő emberi jogait,
És megparancsolta a népnek, hogy ezeket megvédje.
Nem ígázta le a szabad szellemet.
A szabadság a legfőbb jog,
Mely az arra érdemes nemzeté lesz.

Kennst Du das Land, wo die habsburger thronen?
Wo still der Donau blonde Wellen ziehn?
Wohl siehst Du auch dort edle Millionen
Nach Wahrheit ringen und für Freiheit glühn
Und sich empor, mit jugendlichen Streben
Aus niedern Staubes Dunkelheit erheben.

Dahin, dahin zieht mich mein glühend Sehnen,
Wo mir der Liebe stille Hoffnung lebt,
Wo manche Plaetzchen mir die Traeum' erwachen
Die einst des Knaben muntres Haupt umschwebt.
Der Knabe ist nun Mann, will maennlich handeln
Und seine Traeum in Wilklichkeit umwandeln.

Er will bezah'n dem Vaterland die Schulden
Für Liebe, Licht und Wahrheit thaetig sein.
Und sollt er selbst Schmach, Kerker, Tod erdulden
Die, heilige Freiheit, nur sein Leben weih'n!
Denn schwanger ist die Zeit mit grossen Zeichen,
Drum Muth gefasst, wenn Stürme uns erreichen!⁷⁷

Nun reiche mir die treue Bruderrechte,
Dass Hand in Hand wir unserm Ziele nahn,
Im Westen Du, im Osten ich verfechte
Der Wahrheit Licht vor Observanten Wahn:
Denn, was wir so in einem Geist erstreben,
Wird unserm Bund die wahre Weihe geben!⁷⁸

⁷⁷ *Valóban mintha csak előre éreztem volna az 1848 eszt. eseményeket.*

⁷⁸ Még zöldell az öreg, erős fája a hősöknek,
Még jár-kei az ő erős birodalmában
Egy egyetértésben és bizalomban hatalmas nép.
És hogy a despota szellemét leigázza.
Látjuk, hogy küzd az emberi jogokért.

De ismered-e keleten a magyarok
Vérrel kivívott, drága hazáját,
Ahol egykor Hunyadi és bátor csapatai,
erős kézzel fojtották el a törökök dühét?
Ahol a zefír ringatja az aranyló vetést?
A magas, aranyban gazdag Kárpátok országát?

Ami már magokat a tanárokat illeti, Baumgarten-Crusius akkor már törődött öreg úr volt. Meglehetősen unalmas dolog volt az ő száraz, lassú, vontatott előadását hallgatni. Ő se racionalista nem volt, se supranaturalista, hanem olyan valamilyen közép akart lenni a kettő közt. Legtöbbet írt a theológusok közt Hase, de ennél leckét nem vettem, mert az egyház történelmet adta elő, ezt pedig már hallottam Munyaynál s meglehetősen jártas voltam benne. Azonban egypárszor hospitáltam nála. Igen tetszetős, élénk előadása volt. A philosophiai osztályban nevezetesebb tanárok voltak: a nagyorrú philolog Hand, azután Wolff, Göttling, Reinhold, Iries és Bachmann. Ezen utolsó két nevezetesség már akkor meglehetősen lejárt volt magát s alig volt egypár hallgatójuk. A classicai műveltségű Eichstadt nem tartott előadásokat. A Göttingából kiutasított jeles tanárok közül Jenában privatisáltak⁷⁹ Dahlman és Grimm Jakab. Valamennyi tanár közt legjobban tetszett nekünk Luden. Az öreg úrnak igen élénk, kedves előadása volt, de azért oly lassu tempóban beszélt, hogy szóról szóra lehetett előadását jegyezni. Ezt tettük is valamennyien s lecke után rendesen egy

Ismered az országot, ahol a Habsburgok trónolnak,
Ahol a Duna csendes szőke hullámokat rajzol?
Bizony látod-e ott a nemes milliőkat,
Az igazságért küzdeni és a szabadságért lángolni
És magukat, fiatalos törekvéssel,
Alulról, a poros sötétségből felemelni?

Oda, oda húz engem az izzó vágy,
Ahol a csendes nyugalom szeretete él,
Ahol néhány helyecske nekem álmot említ,
Melyek egykor az élénk fiút lengték körül.
A fiú most férfi, férfiként akar viselkedni
És az álmait valósággá váltani.

Meg akarja fizetni a hazának az adósságot,
Szeretetért, fényért és igazságért küzd.
És neki szégyent, börtönt, halált kell eltűrnie.
Csak a szent szabadság szentelheti meg életét,
Mert az idő nagy jelektől terhes,
Ezért bátorság kell, ha viharok elérnek minket!

Nyújtsd csak Nekem a hű testvéri jobbot,
Hogy kéz a kézben haladjunk céljaink felé,
Nyugaton Te, keleten Én védem,
Az igazságot, fényt a csalástól,
Mert, amit egy lélekkel elérünk,
Az ad a szövetségünknek igaz szentséget.

⁷⁹ Magán órákat adtak.

órára nálam összegyűltünk, jegyzeteinket conferaltuk, azokból a studiumot összeszerkesztettük. Még most is megvan könyvtáramban ezen Luden előadása szerint szerkesztett, tisztán leírt kézirati könyv. Az öreg úr igen jó indulattal viseltetett a magyarokhoz, s ennél fogva nem egyszer tettük nála tiszteletünket. Nagy érdeklődéssel tudakozódott mindig hazánk political és cultur állapotáról. Örömmel említette, hogy egyszer az a szerencse érte, hogy a híres patriarcha érsek Pyrker, meglátogatván Németországot, az ő kedvéért kerülőt tett s meglátogatót őt Jenában. Büszkeséggel mutatta az egri székes templom felszentetése ünnepére vert arany medaillont, melyel az érsek megajándékozta őt. Egyszer meg, a magyar litteraturáról lévén szó, arra kért, szavaljunk el előtte egy magyar költeményt. Ekkor én allottam ki a síkra s nagy tűzzel elszavaltam Zalán futása előénekét: „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?” Az öreg úr igazán el volt ragadtatva. Nem egyszer említette azt is, hogy legnagyobb vágyainak egyike az, hogy bárcsak láthatna ő egyszer egy cigányt. Ekkor természetesen leírtuk neki a cigányok életmódját s ki nem hagytuk a cigányokról való anekdotákból.

Jenában létem alkalmával egyszer eszembe jutott, hogy jó lenne az egyetemi matrikulából ki írnom a jenai egyetemen 1558 eszt. óta tanult magyarok névsorát. Ezt meg is tettem, Göttling könyvtárnok engedélyével. Perse eszem ágába sem jutott akkor, hogy én ezen jegyzeteimnek valaha minő nagy hasznát veszem. Ezen jegyzeteim nyomán adtam ki 1858-eszt. „Jena hungarica” című könyvemet.

A húsvéti szünnapokat arra használtam fel, hogy utazást tettem Chotvás András és Lörincsek János barátaimmal. Első stationk volt Weimar. Itt meglátogattam a Schiller házat, megnéztem az utána maradt ereklyéket, azután a nagyhercegi sirböltöt, hol Schiller és Göthe tetemei nyugszanak. Weimarból Erfurtba értünk, hol Luther czelláját és a székes templomot néztük meg. Innen Gothába érkeztünk,

Hol húsvét ünnepén Bretschneider Superintendenst hallottam prédikálni. Gothából Cassel felé igyekeztünk, mindenütt gyalog, de folytonos essőben. Húsvét másod ünnepén valami Waltershausen nevű városkába érkeztünk, éhesen, mint a farkasok. Benyitván a fogadóba, ott a szobában senkit nem találtunk, de igen is az asztalon egy tál pompás húsvéti süteményt. Nem kellett nekünk más. Pár pillanat alatt a tál üres volt. Azután Lörincsek leült a zongorához s annak kísérete mellett elkezdünk magyar énekeket dalolni. Az egész kis városka összefutott. Mi azt hittük, nem tudják mi nemzetbeliek vagyunk? Azonban csalódtunk. Tudták azok, hogy

magyarok vagyunk. Azon kérdéseinkre, hogy honnan gyanítják magyar létünket? A fogadós azt felelte: hát, uraim, bizony csak onnan, mert hiszen csak az imént távozott el innen egy honfitársuk, Baris úr,⁸⁰ ki néhány hetet töltött itt a másik fogadóban a szép fogadósné mellett s köpönyege még most is ott várja a tulajdonos úr visszajövetelét. Waltershausenből Casselba értünk, megtekintve a város nevezetességeit, nevezetesen a hírneves Wilhelmshóhet, melyen, mint hogy húsvét harmadünnepe volt, meg voltak eresztve valamennyi vízi játékok. Bemásztunk a torony tetejében lévő Herenlesbotba is s gyönyörködtünk a szép tájék szemlélésben. Amint Casselt elhagytuk, utközben, iszonyú esőben menve, messziről meglátok két idegen öltözetű embert, fejeiken felföldies tót kalap, nyakukba táska. Mindjárt mondtam társaimnak: „bračekowci, to sa olejkáry!”⁸¹ Csakugyan azok voltak, Páriska János nevű turóczi vármegyei olejkár és a fia, vagy amint itt a nép őket nevezi „ungarische doctores” kik Hollandiából utaztak hazafelé. Innen elértük utazásunk egyik célját, a híres Schnepfenthalt. Szent pietással közeledtem e helyhez, melyet Christian Gotthilf Salzmann világhírűvé tett.⁸² Schnepfenthal különben kis fekvésű, igénytelen kis falucska. A Salzmann által épített épületek, a Guthsmuths által felallított tornahe-lyiségek még allanak, de az intézet, melyet akkor Salzmann fia vezetett, hírében csökkent. Salzmann sírját, saját kívánsága szerint, csupán csak egy bodzafa jelöli, melyből én is törtem emlékül egy galyacskát s azt még most is ereklje gyanánt örzöm. Az intézet igazgatója készségesen megmutogatott mindent. A nagy teremben ott láttam többek közt a falon több száz árnyképet (Schonetten) azoknak arcképeit, kik vagy az intézetben tanultak, vagy tanítottak. Többek közt itt láttam Skolka András árnyképét, ki Salzmann idejében segéd tanár volt, később a mezőberényi gymnasium derék tanára, majd ujverbászi lelkész s az ottani gymnasiumnak teremője. Schnepfenthaltból Eislebenbe, végre Halleba értünk, hol még tartott az egyetemi oktatás, ennél fogva alkalmam volt meghallgatni Jeseniust, Tholuckot, és Wegscheidert. Már ekkor a rationalismust Halleban teljesen elnyomta volt az orthodoxia, minek tanubizonysága az is, hogy Tholuck több mint kétszáz tanulónak praelegalt;⁸³ a híres Wegscheidernek alig volt

⁸⁰ *Baris meghalt mint lublinji pap 1881 dec. 3.*

1880 eszt. utam Schnepfenthalba, ottani directornak W. Ausfeldnek s ő szíves volt megküldeni nekem Školka photographiáját.

⁸¹ „Fiúk, ezek olejkárok!” (vándorló szlovák gyógyszeráros).

⁸² Az eredetileg evangélikus lelkész Saltzmann Schnepfenthalban nevelőintézetet alapított.

⁸³ Előad.

10–15 tanítványa. Halleban ekkor több magyarországi fi tanult, de ezek közt nem volt meg az a szívélyes viszony, mely nekünk a jenai életet oly kedvessé tette. Egy csapat dühös tót volt, más csapat dühös magyar, úgy ennek következtében folytonos viszálykodásban éltek egymással.

Halléból visszatértem Jenába, de itt csak néhány napig maradtam. Nehéz szívvel hagytam el ezen kedves várost, de feltettem magamban, hogy a nyári semestert Berlinben fogom tölteni. Ennélfogva kifizetvén tartozásaimat, összeszedve holmimat, Chotvás András barátommal utnak indultam. Utközben csupán csak Wittenbergben állapodtam meg, megnézendő a reformatorok által felmaradt ereklyéket. Szent kegyelettel léptem az indóházból a városba, elgondolva, hogy ez az a város, melyben a lelki szabadság fáklója ezelőtt háromszáz évvel fellobogott s bevilágította az egész világot, hogy ezek azon házak, melyekben valaha annyi magyar ifju lakott, ezek azon utcák, melyeknek talaját Luther és Melanchton, Amsdorf és Cruciger, Flacius Illirycus és Carlstadt, Doctor Pomeranus és Major György lábai tapodták. Az elsterthor előtti tér, a wittenbergi templom kapuja, az ódon városház, a hajdani egyetem épület, az augustinusok zárdája, mind meg annyi Mekka volt nekem. Kivált pedig meghatottan állottam a wittenbergi templom oltára előtt, elgondolván hogy itt csak néhány lábnyi tér választja el tőlem Luther és Melanchton, bölcs Frigyes és allhatatos János herczegek porladozó tetemeit.

Kettőt nem hagyhatok említetlenül wittenbergi utamból. Először is édes atyám meg hagyta volt, midőn Németországba indultam, hogy miután ő wittenberi házi gazdájának öt talléral adósa maradt, ha utba ejtem Wittenberget, keressem fel az ő gazdája családját, s abból valaki még él, fizessem ki az öt tallért, melyet ő a bekövetkezett franczia haborúk és az ezek következtében megszakadt közlekedés miatt el nem küldhetett. Amint Wittenbergbe értem, először is meglátogattam azon szobát, melyben édes atyám 1805/6 eszt. mint wittenbergi tanuló lakott. Itt tudakozódtam, házi gazdám családjáról, e ház egykori tulajdonosáról, de felvilágosítást nem nyertem. Elmentem tehát a város házára s ott megtudtam, hogy a nevezett család később egészen tönkre jutott, de még a nevezett házigazdának leánya Christina él a legnagyobb nyomorban. Felkerestem tehát a nevezett nőt, ki atyám ott laktában 10 – 12 éves leányka lehetett s édes atyám nem egyszer említette a kis Christinát, kivel sokszor eltréfált. Amint a szobába léptem, eliszonyodtam a nyomortól. A nő a szó teljes értelmében rongyokba burkolva, a szobában semmi bútor, – eladták mind, hogy kenyeret vehessenek – csak egy zsup szalma a szegletben. Megkérdeztem nevét, kikérdeztem, hogy

nem emlékszik e azon magyarokra, kik valaha atyjánál laktak? s ő azonnal említette Gedulyt, Bartolomaedest, s több másokat. Hát egy Haan nevűre nem emlékezik Kegyed? Kérdem tovább. „Vagy igen, volt a felelet, oh az egy igen jó, áldott, vígkedvű ember volt s velem sokszor eltréfált.” No, mondom, én ennek a Haannak a fia vagyok; atyám a kegyed atyjának ezelőtt 36 évvel öt tallérjával adósa maradt. Fogja! Itt van a pénz! Ki írja le a nyomornak kitett nő meglepetését, midőn ily soha nem tudott adósság annyi év után neki kifizettetett? Ilyen becsületes ember volt az én jó atyám!

Más meg amit említeni akarok ez. A wittenbergi indóházban egy öreg wittenbergi polgár megszólít, hogy magyar vagyok e? s midőn igennel feletem, mondja, hogy mennyi barátja volt neki a magyarok közt, midőn Wittenbergben még egyetem létezett. Említett sok nevet s én amit tudtam elmondtam rólok. Többek közt említette, hogy egy szomszéd faluban még most is mutogatják egy Sramko nevű hajdan wittenbergi magyar tanuló-
nak dudáját. Ez a Schramko Péter Pál 1796 eszt. volt wittenbergi tanuló. Kicsapongó életet vitt, úgy hogy végre az egyetemből kicsapták. Ekkor egy Wittenberghez közel eső falura vonult, – a nevet nem tudom, – s ott folytatta korhely életét, vasárnaponként pedig azzal mulatta a falu népét, hogy a korcsma elébe ült és dudált. Később magába tért s Klenócson volt pap, sőt, úgy tudom esperes is. Ugyanezen Sramko volt az, kihez egy ízben két albisáló⁸⁴ candidátus verődött. Iker testvérek voltak, de felette ostobák. Sramko szokása szerint, kérdezi őket egyből, másból. S látja, hogy semmit sem tudnak. Végre azt kérdi tőlök: ergo vos estis germani fratres? „Non, rogo humillime, sed slavi”⁸⁵ volt az ostobák válasza. Sramkonak sem kellett több, ad nekik egy pár garast, előkéri az albust s ezt írja bele: „sunt aries taurus gemini”⁸⁶ s ezzel utnak bocsátja s az ostobák ezzel szép ajánlattal még azután bejárták a fél országot.

Berlinben első dolgom volt szálás után látni. Ki is béreltem egy padlásszobát egy Kolkmeier nevű szabónál, französische Strasse Nro 37. Itt laktunk tehát, Chotvás és én, körülbelül oly magasan, mint a csabai harangozók.

A leczkék, melyeket hallgattam, következők:

Über die Bedeutung der hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie, előadta Dr. Macheinecke Fülöp.

⁸⁴ Lásd a 10. oldalon.

⁸⁵ „Tehát ti német fivérek vagytok?” „Nem, kérem alássan, hanem szlávok.”

⁸⁶ „Kos és bika ikrek.”

Über die Gegensätze der protest. Parteien, előadta Iwesten.

Über Logik und Encyclopaedie der Philosophie (Hegel álláspontján) előadta Prof. Michelet.

Über die Gegensätze des Protestantismus und Catholicismus, előadta dr. Neander Agost.

Über die Seelenkrankheiten in ihrer psychischen Begründung, előadta Prof. Beneke.

O poezyi g minnej u Slawian (: über die slavische Volkopoësie) előadta Wojciech Cybulsky a sláv nyelv és litteratura tanára.⁸⁷

Marheinecke előadása igen értelmes és élénk volt. Ő volt a hegelianok egyik feje Berlinben, ki annyira tisztelte Hegelt, hogy egyszer nekünk éppen azt mondotta: hogy Hegel volt az utolsó philosoph. Már hogyan mondhat ilyet egy philosoph? Hiszen ez azt jelenti, tagadni az emberi ész tökéletességét. Leibnitzet valaha éppen így tartották legnagyobb philosophnak, de Leibnitzot elhomályosította Wolff; Wolffot Kant, Kantot Hegel sat. *Opinionum commenta delet dies.*⁸⁸ De ama betlehemi profétának örökké való tudományát mindezek közül nem volt képes mind eddig elhomályosítani senki. „Ég és föld elmulnak, de az ő igéi semmiképpen el nem mulnak.”

Twesten csendes emberke volt; ellenben Michelet csupa tűz. Úgy hánnya vetette magát a cathedrán, mint egy garasos malacz pótrás zsákban. A legdühösebb hegelianusok egyike volt.

Ami Benekét illeti, ő a lelki betegségekről és azoknak gyógyítása módjáról praelegált. S különös: később ő maga esett ezen bajba. Megőrült s mint ilyen Berlinből eltűnt. Csak nagy sokára találták éjszaki Németország egy erdejében félig elrothadt állapotban.

Különös legény volt Neander. Ez az emberke annyira belemélyedt a tudományba, hogy a külvilágról jóformán semmit sem tudott. „Die Wissenschaft hat ihn zerfressen.”⁸⁹ Az én időmben vagy 45–50 éves lehetett, de úgy nézett ki, mint egy mult századi élő mumia. Tekintete min-

⁸⁷ A hegeli filozófia jelentőségéről a keresztény teológiában.

A protestáns pártok ellentéteiről.

A filozófia logikájáról és enciklopédiájáról.

A protestantizmus és katolicizmus ellentéteiről.

A lelki betegségekről pszichikai megalapozásuk tükrében.

A szláv népköltészetéről

⁸⁸ A nap eltörli a híresztelés hazugságát.

⁸⁹ A tudomány felfalta őt.

dig komoly és maga elébe mélyedve, koromfekete haja össze vissza kuszálva fedte homlokát, szemeit rendkívül nagy fekete szemöldök, – akár bajusznak lehetett volna tartani, – árnyékolta be. Fején egy töredeztet karimájú magas tetejű ócska kalap, melyen alig volt már szőr, kaputja mult századi szabású keskeny gallérral, felül széles, alul keskeny ujjakkal. Mindig a famulusa vezette az egyetemre, mert különben aligha oda talált volna, pedig mindennap tette azt az utat. Amint így famulusa karján tipegett formátlan csizmájában minden ember megallt az utcán, utána nézett és egyet mosolygott. De amint egyszer a *cathedrán* volt, egészen más ember lett belőle. Elhelyezte könyveit és igen lelkesen *praelegált*. A cathedrájára mindig egy lúdtoll volt helyezve s beszéd közben szüntelen azt fosztogatta. Egyszer elfelejtették a tollat oda helyezni s az én emberem csakugyan felakadt. Egy ilyen általa össze vissza tépegetett, fosztogatott lúdtollat emlékül hoztam magammal s most is ereklye gyanánt örzöm. Egyébiránt Neander a porosz udvarnak igen kedves embere volt, több rendjel birtokosa, s az egyháztörténelemben akkor Németországban a legnagyobb tekintély.

Ami Czibulskyt illeti, az egy középtehetségű, de barátságos fiatal lengyel volt, kivel nem egyszer theáztam. Előadása nem sokat ért, akár belsőt, akár külsőt tekintve.

Az én időmben a berlini egyetemen igen el volt terjedve a hegelianismus. Az udvar ezzel sehogy sem rokonszenvezett. Ennél fogva, mint egy a Rumpelkammerből, Berlinbe hívta a hajdan oly híres, de magát tulélt, Münchenben feledésben élt Schellinget, azt gondolván, hogy ez majd a hegelianusokat ellensúlyozni fogja. De bizony nem sokat ért vele. Csak olyan volt az, mintha valaki csorba rozsdás kardal akarna harcolni damaszki szablyával ellátott fiatal hős ellen. Le is járta magát az öreg csakhamar egészen. Igaz, hogy eleinte több mint kétezer hallgatója volt, úgy hogy csak külön jegyel lehetett a hallgató terembe bejutni. Ezek közt főpapok, tanárok, öt hat érdemkereszttel ellátott generálisok, sőt kir. hercegek is: de mindez inkább csak demonstratióból történt. Az öreg Schelling *denique*⁹⁰ fiatal éveiben gyönyörű világló meteor, most pedig már csak *sol occidens*⁹¹ volt.

Az én Berlinben létem ideje alatt mint egy ötszáz száműzött lengyel lakta a fővárost, nagy részt egyetemi tanulók. Csakhamar sokkal közülök

⁹⁰ Elvégre.

⁹¹ Lemenő nap.

megismerkedtem, miután tót létemre megértettem őket és ők engem. Igazán lelkes fiúk voltak ezek s valamennyi kitűnő, az egyik kitűnő zenész, másik kitűnő költő, vagy festész, vagy énekes, aki másban nem tűnt ki, kitűnt legalább abban, hogy jól tudott inni! Elkeseredett ellenségei voltak az oroszoknak, különösen a cárnak. Voltam egyszer clubbjokban is. Ezeken rendszeren politicai értekezéseket olvastak fel, nevezetesen Lengyelország újra való felállításáról ábrándoztak. – De viszont voltak barátaim, mint tótnak, a Berlinben tanuló oroszok közt is. Egyszer történt, hogy egy Panov nevű finom nevelésű, gazdag orosz egyetemi tanuló, kitől magok honfiai is azt mondták, hogy ministeri tárcza várakozik reá idővel, meglátogatott engem. Amint kedélyesen beszélgetünk egymással, valaki kopogtat ajtomon s belép – egy lengyel barátom. Ahogy ez az oroszzt nálam látta, se nem köszönt, se le nem ült, hanem fogta a kalapját, ajánlotta magát, becsapta az ajtót. Azóta vége lett a lengyelbarátságnak. Ha szóltam is hozzájuk az egyetem udvarán vagy az utcán találkozva velök, hidegen fogadtak s csak úgy félvállról feleltek.

Azért választottam a nyári semestert berlini lakásom idejeül, mert akkor a napok hosszabbak s az ember többet képes végezni. De fel is használtam ezen időt. Látogattam a különféle Berlinben lévő intézeteket, das Institut für die verwahrlosten Kinder,⁹² a Charitet, Diesterweg tanítóképezdáját, sat. Bejártam Berlinnek környékét, Charlottenburgot, Potsdamot, különösen pedig szorgalmas látogatója voltam a muzeumnak, s ebben kivált a képcsarnoknak.

A berlini egyetem az én időmben igen jeles tanerőkkel volt ellátva s éppen azért a tanulók száma is rendkívül nagy. Csak magyarok és erdélyiek többen voltunk husznál. Ezek közt gr. Teleky Sándor, ki később innen Párisba ment, innen Angolországban honnan később feleséget is hozott (Bikkerstett Johannát). Nem sokat tanult, inkább mulatságoknak élt s pazarolt. Párisban az adósok börtönében is ült. Sándor József, ennek mentora, később az „erdélyi hirodó” szerkesztője. Ugy tudom, most is él Kolosvártt. Takács János,⁹³ most ministeri tanácsos és a távirdai osztály főnöke Magyar és Erdélyországban, Pesten. Egypárszor meglátogattam itt őt s ő is igérte, hogy Csabán adja vissza a látogatást. Mentovich Ferencz,⁹⁴ erdélyi fi, később nagykörösi tanár, most kolosvári. Költeményei szétszortan

⁹² Intézet az elhanyagolt gyermekek számára.

⁹³ †1881 év elején Erdélyben, hová rokonait ment meglátogatni.

⁹⁴ †1880. elején

több hazai lapokban és almanachokban jelentek meg. Gáspár János, szintén erdélyi fi s tanfelügyelő Erdélyben.⁹⁵ Több jeles, használatban lévő tan-könyv szerzője. Csulak Daniel, Rettekklakhelyről Erdélyben, Kis Ferencz már Berlinben létekor ilyefalvi pap Sükösd Samuel, egy igen egyenes lelkű, barna, szikár, külsejével nem sokat gondoló székely fiu, később dévai, majd uzoni lelkész. Az erdélyi vérengzések közepette, juniús hóban 1849 eszt. „eltűnt” senki többé nem látta. Jeles halotti beszédeit kiadta 1858 eszt. barátja Baló Beniamin, aradi lelkész. Az előbeszéd Sükösd élet és jellemraj-zát foglalja magában. Tóth Ferencz, hajdu szoboszlói fi, theologus. Nagy Aron, mint megválasztott karczagi pap tanult Berlinben. Igen jeles, alapos készütséggű fiatal ember. Alig két évi lelkészkedés után Karczagon meg-halt. Futó Daniel, később szikszói pap s az ottani vidék esperese. Kramarcsik Károly, vagy írói néven Szatócs, rozsnyói tanár s tiszai kerületi jegyző. Ele-ven ész és mindenek előtt nagy száj, ki sokat beszél most is egyetemes gyűléseinken. A tótoknak roppant ellensége és ostora. Ő volt, ki első fordí-totta a hatóságok figyelmét a tót ifiaknak Posonyban, Lőcsén s más helye-ken való haza ellenes mozgalmakra. A „társalkodóban” kijött ily című cikke: „a panslavizmus cseh szláv hősei Lőcsén” egész vihart keltett az or-szágbán s maga után vont a gr. Zay egyetemes felügyelő menydörgő hivata-los leveleit és a tót társaságok bezáratását. Ő a feltalálója ezen most annyira ismert, divatos elnevezésnek: „pánszláv”. A tiszai kerületben Kramarcsik nagy tekintély, sőt Czekus Superintendens barátomat is úgy körülhálózta, hogy ez semmit az ő tanácsa nélkül nem tesz. Terray Károly, viszajövetele után rozsnyói tanár, most pedig a losonczi allami tanítóképezde igazgató-ja.⁹⁶ Irinyi József, igen szép képzettségű fiatal ember s később meglehető-s regény író, de sokkal jelesebb publicista. Tőle van: „az 1791 eszt. 26. val-lásügyi törvényczikk keletkezésének története.” Pest. 1857. Elete legjobb korában halt meg Pesten 1858 év körül. Volt ezen kívül még sok magyar technicus, építész sőt mesterember is az én időmben Berlinben. Ennyien lévén, egy összejövétel alkalmával elhatároztuk, hogy némi emléket ha-gyandók magunk után, magyar társaságot és magyar könyvtárat allitunk. Az ige csakhamar testté lőn. Irinyi és Sandor József kidolgozták az alapsza-bályokat, azok Sandor József lakásán felolvastattak, helyben hagyattak s mindnyájunk által aláíratlak. Ugy tudom, hogy a könyvtár is tetemesen szaporodva létez, a társaság is virágzik mind e mai napig.

⁹⁵ *Gáspárral találkoztam 1881 a debreczeni zsinaton.*

⁹⁶ *1881 tavaszán. Velem egyszerre tartotta iubiloumát. Arczképe és életrajza az enyémmel együtt kijött a „Vasárnapi újság” ugyanazon számában.*

Mielőtt Berlint elhagytam volna, meglátogattam a berlini temetőket s minden nevezetesebb ember sírjáról egy egy virágot eltettem emlékül.

Augustus 1-én indultam el Berlinből Chotvás András barátommal, azon szándékkal, hogy beutazzuk, kezdve a Rajna vidékén, egész déli Németországot gyalog s úgy megyünk vissza Linczen, Bécsen keresztül hazánkba. Ezt az utat meg is tettük. Akkor még Németországban nem sok lévén a vasút, csak Berlintől Halleig mentünk vasuton, Halletől Jenaig postán, Frankfurttól Main-ig s innen Wormsig, Carlsruhetől Strassburgig gözhajón, Wormstól Manheimig, Augburgtól Münchenig vasuton, Linztől Bécsig lápokon⁹⁷: a többi út mind per pedes Apostolorum⁹⁸ ment. Halléban hozzánk csatlakozott Kuncz Lajos, felkai fi, később bukaresti, majd grosschlagendorfi lelkész, Jenában pedig Teichengneber Lajos, későbbi pesti, majd iglói tanár (:meghalt a folyó 1876 év elején:), Münchenben Fleicher Jakab, most hírneves orvos Szepes vármegyében.

Legjobb gyalogló voltam valamennyi közt jó magam. A Rákóczy indulót vagy más dalt füttyölve vigan haladtam előre, magam után hagyva a többieket. Utunk Jenától kezdve a következő helyeken vezetett keresztül: Saalfeld, Coburg, Bamberg, Würzburg, Heidelberg, Bruchsal, Carlsruhe, Rastadt, Strassburg, Tübingen, Reütlingen, Urach, Blaubeüren, Ulm-Lugsburg, München, Wasserburg, Salzburg, Ischl, Smunden, Wels, Linz és innen Bécs.

E városok nevezetességeit leírni nem szándékom. Megtalálja azokat szebben és jobban leírva, sem hogy én tehetném, a nyájas olvasó, bármely utleírásban. Ennél fogva én inkább saját élményeimre szorítkozom.

Halleban meglátogattam az úgy nevezett hallórokat vagy is sófőzőket. Ezek olyan németek most, mint a többiek, de azért egy egészen különálló a többitől megvetett, lenézett osztályt képeznek. Ők a halleiak paríáji. Gyermekeik az iskolában külön ülnek, magok közt házasodnak, mert egy német leány lealacsonyításnak tartaná halórhoz férjhez menni. Koronázás alkalmával azon joguk van, hogy az új fejedelemnek egy szép lovat adnak ajándékba. Ünnepi köntösük rövid mente forma s azon nagy kerek czin vagy ezüst gombok. Családi hagyományaik azt tartják, hogy valaha őseik voltak itt az uralkodók, hol most Halle all. Ennél fogva bizonyos, hogy ezek a hajdani itt lakott vendek utódjai. Nevök, valamint hallénak neve is, úgy látszik, e görög szóból ered: *αλάτι* azaz só. Vesd össze: Hallain, a Salzkammargutban, szintén sófőző hely.

⁹⁷ Egymáshoz erősített, úsztatott fatörzsekből álló tutaj.

⁹⁸ Az apostolok lábán (gyalog).

Worms mellett amint kiszállottunk a gőzhajóból, a parton állott vagy tíz fogadós ajánlva a maga fogadóját. Tavassy ránézz az egyikre és azt mondja nekem „menjünk ehez!” ez nem látszik olyan gazembernek, mint a többi! hát, a ficzkó erre azonnal tiszta magyarsággal felelt. Amint azután elmondta, soká volt kellner a magyar alföldön, nevezetesen Mezőhegyesen és Csabán. Annyira örült nekünk, kivált nekem, ki e vidékről beszéltem neki egyet, mást, hogy az étel, italt megfizettette ugyan, de szállás pénzt nem fogadott el tőlünk.

Manheimben meglátogattam kedvencz íróim egyikének, Kotzebuenak sírját. Egy mesterségesen egymásra rakott kőhalmazt képez, a kövek közt a tragicus és comicus darabok lárvái. Egy pár lépésnyire tőle fekszik gyilkosa Sand.

Heidelbergben ugyan ki nem nézné meg a gyönyörű fekvésű régi várat és a híres heidelbergi pinczét és hordót? Már akkor szünnapok lévén az egyetemen nem hospitálhattam, pedig szerettem volna hallani kivált a híres már akkor nyolcvan éves racionalistát, Paulust.

Carlsruheban éppen országgyűlés alkalmával voltam. Akkor egész Németországban Baden volt a legszabadelvűbb ország. Ott ültek a képviselők csendesen, fekete frackokban. Éppen a zsidók emancipációja volt szóban. Welcker szónokolt összefont karokkal, csendesen, higgadtan, minden legkisebb tűz és pathos nélkül. Mennyire különböznek ezen országgyűlések a mi nem mondok ország, de megyegyűléseinktől is, hol a szónok csupa tűz, a karzat csupa zaj!

Nem lévén útleveleim Franciaországba, Strassburgba nem mertem éjszakázni. Ennél fogva csak reggel rándultam át Kehlből sétálva és estve felé visszamentem Kehlbe. Ezen idő alatt alig volt érkezésem mást megnézni, mint a híres münstert, de ezt ugyan jól is megnéztem, kívül-belül is, felmásztam magas tornyára.

Nem mondhatom, mennyire tetszett nekem ez a kedves kis ország Baden. Egészen hazámra emlékeztetett. Hogy örültem, mikor itt megláttam a kútgémes kutat és egy ház kéményén a kelepelő golyát.

Tubingaban időztem egy pár napig, minthogy ismerősökre találtam, itt tanultak magyar hazám fiai Repiczky János, Czambell és Rosziar. Repiczky szolid fiatalember volt s nagy nyelvész. Beszélte a török, arab, és sanscrit nyelveket is, ennél fogva visszajövet az akadémiánál kapott alkalmazást. Neki köszönhetjük sok török levélnek, okmánynak magyar fordítását. A jó fiú élete javában halt meg Pesten. Tubingatól kezdve ő is hozzánk csatlakozott. Czambell és Rosziar lumpok voltak, kik Tubingában

adóságot hagyva hátra megszöktek. S a jó hírben állott magyar névre szenyfoltot vontak.

Gyönyörű vidék Salzburgnak vidéke. Nem tudtam betelni nézésével. Az a Wasserburg, az a Gmundeni tó, az a Traunfal, az a Münchsbergről való kilátás, mintha most is szemeim előtt volna. Midőn Linzbe értünk, már akkor nem volt annyi pénzünk, hogy gőzhajón utazhattunk volna. Ugyan azért mit tudtunk mást tenni, mint ellátva magunkat sajttal, szalámmival, kenyérrel utaztunk közönséges lápokon fizetve Linztől egész Bécsig külön-külön egy forint és öt garast váltóban. Igaz, hogy veszedelemmel járt így az úgynevezett Donastrudelen és Donauwirbelen⁹⁹ lápokon keresztül menni, de mi azzal mint fiatalok nem törődtünk. Másképp igazán sohasem kívánok magamnak szebb és kellemesebb utazást, mint így, lápokon. Amikor tettszett levetköztünk és a lápokba fogódzva úsztuk a Dunát. Ahol a parton fogadót láttunk, lekötöttük a csónakot és előre eveztünk. Sőt megvallom, ahol szép burgonya földet láttunk, nekievezve a csolnakon teleraktuk zsebeinket krumplival, kiabálhatott utánunk a csősz amennyit neki tettszett. Utunkban kétszer éjszakáztunk. Egyszer Mária Fafferl, máskor Mölk alatt, míg végre harmadnap elértünk Bécsbe.

Társaink Bécsben maradtak s így csak ketten, én és Repiczky János indultunk Pozsonyba, mégpedig gyalog. Béctől egész Posonyig szüntelen vert az eső, úgyhogy átázva, átfázva, rongyos csizmába értem hazámba, és ami több, krajczár nélkül. Az utolsó tíz garason Dévényben szilvát vetünk. Hiszen hazámban voltam s eszerint úgy mint otthon. Stúr Lajos adott kölcsön tíz forintot, azzal indultam gőzhajón Pestre.¹⁰⁰

Nagybátyámat, Petényi Salamont, nem találtam Pesten, ennél fogva meglehetősen zavarban voltam, hogy miként megyek mármost Csabára kifogyván a pénzem? Amint így elmélyedve sétálgatok Pest utcáin, egyszerre valaki hátam megett rám kiált: Haan úr! Haan úr! Tudja-e már, hogy Csabán professornak választották? Visszanézek, hát egy Ficsovits nevű csabai boltos kereskedő volt. Tőle hallottam ezen hírt először. Édes atyám perse írt levelet Berlinbe, melyben ezt tudatta is, s hazajöveletem sürgette: de a levél már engem Berlinbe nem talált. Ficsovits által értesültem arról is, hogy Gaall Károly barátom Csabáról és Ormós János Gyuláról szintén Pesten vannak. Ezek a ketten akkor tették volt le az ügyvédi vizsgát s ha-

⁹⁹ A Strudel és a Wirbel is örvényt jelent.

¹⁰⁰ Ludovít Štúr (1815–1856) a szlovák nemzeti mozgalom legnagyobb hatású személyisége, ekkoriban a pozsonyi evangélikus líceum cseh–szláv tanszékének fizetés nélküli helyettes tanára.

zafelé igyekeztek. Ennél fogva elmentünk a Duna partra és ott találtunk szerencsére egy csabai kocsit, valami Kacsányi nevűt ki már akkor csirkéit eladta volt. Ezt megfogadtuk Csabáig. Fizettünk egy-egy huszonöt garast váltóban. Így végre hosszú utamból szerencsésen hazavergődtem, Sept. 27-én délelőtt, s itt találtam magam, mint újdonsült professor és káplán.

S miután az életemnek egyik epocháját képezi: hagyj vessek most még egy pillantást édes szüleim házára és az akkori Csabára.

Édes Atyám lakott az alsó végi paplakon, az ó templomnak délkeleti oldalán, vagyis ott ahol most én lakom. Csakhogy akkor még a régi parochia állott fenn melyet édes Atyám halála után én is laktam még egészen 1863 évig. Állott ezen lakás három egymásba nyíló szobából az utcára, egy cselédszobából, konyhából és speisből, pinczéből és még egy keskeny szobácskából, mely könyvtárnak ill. lomtárnak használtatott. E szerint a lak az akkori időkhöz képest elég kényelmes lett volna, elég magas is volt, csak egy volt a baj, a zsaluk hiánya, s így az ablakokon télen nyáron ott volt a téli ablak. S ezt édes Atyám tűrte sajnálván az egyháztól ezen, mint ő mondta felesleges luxus költséget. A bútornak festetlen faszékekből állott, csak a közép nagy szobában volt egy politírozott, kártonnal vagy amint akkor neveztek ciczetbe vont pamlag és hasonló minőségű hat szék. Ezekre nekünk gyerekeknek a világért sem volt szabad leülnünk, s ha valamelyikünk mégis vett magának annyi bátorságot, azonnal bevádolta a többi, s volt azután a pipaszárnak dolga. A nagy szoba ékességét képezte két úgynevezett quodlibet kép, mely csupa apró képekből volt összeszerkesztve, azonkívül pedig kilencz keskeny politírozott ráámájú kép mely a kilencz musát ábrázolta a görög mythológiából. A hálószobában csak egyetlen kis képecske volt, Mátyás király rézmetszetű arc képe, ezen aláírással: Matthias Corvinus Rex Hungaria. A harmadik szobában semmi kép nem volt. Ez a három szoba padolt volt, de festetlen. Képzeltetni azt a kellemetlenséget mikor nyáron a Curátor eljött, hogy a szobákat meszelni fogják s ennek következtében a bútorokat egy pár napra mind az udvarra kellett kihordatni. S ez így volt akkor mindenütt. Úgy 1834 körül lehetett, hogy édes Atyám felvitt engem magával Pestre s minthogy a Nádor, József főherceg akkor éppen hon nem volt, felmentünk Budára megnézendők a nádori palotát. Mint bámultam, mikor itt először életemben láttam festet szobákat s a falakon aranyozott ráámájú képeket. Most minden valamire való paraszt Csabán festett szobában lakik, melynek falait aranykeretű képek ékesítik – ami a könyvtárat illeti édes Atyám tudományosan képzett

férfiú lévén francziaul is tudvan, könyvtára mintegy kétszáz kötetből állott ami akkor igen sok volt, s ritka papnak volt ennyi könyve. Most az én könyvtáram 2200 kötetből áll. Igaz, hogy legnagyobb privát könyvtár egész Békésmegyében.¹⁰¹

S aminő egyszerű volt a lakás, olyan egyszerű volt az élelem és a háztartás is. Egy font marhahúsnak és marhahúslevesnek minden ebédnél kellett lennie. De azon kívül nem is volt egyéb, mint főzelék, mégpedig hús nélkül. Tésztát csak kivételesen ettünk, pecsenyét pedig csak vásár vagy ünnepnapokon. Vacsorára ettünk, mi az ebédről felmaradt. Ősszel azonban a kocsis a két szolgáló és mi gyerekek kimentünk a Vandhátra ahol ezrével volt az úgynevezett berkekben (w berkoch) a terebélyes gazdátlan vackorkörte és almafa. Onnan hoztunk haza három-négy zsákkal. Édes anyánk szétteregette a padláson gyékényre s télen által egy darab kenyér és két ilyen vackor volt a vacsora. Csak később mikor már nagyobbak voltunk s kedves szüleink összegazdálkodtak valamit, változott jobbra ez a koszt.

Csabán az én gyermekkoromban csak egyetlen egy olyan kereskedés volt, – Dombár Andrásé, a főtéren, – ahol süvegben lehetett kapni czukrot, sőt még kávé s némi ruhára valókat. Ezen kívül volt még egy bolt, valami Kosztan özvegyasszonyé, de ott csak holmi krajcáros árukat lehetett kapni és Omasta Sándoré, de ez csak deszkákból volt összeverve és az egész bolt portékástul nem ért többet 50 váltó forintnál. Édes anyám csak a legnagyobb szükségben folyamodott a boltokhoz, azért mert ott drágább volt minden és ott alkudni nem lehetett. Ellenben időnként jártak Csabára az úgynevezett bobkások Horvát országból, kik egy ládában a hátukon hordták eladó portékáikat. Az ilyen bobkároktól szerezte be édes anyám a safránt, borsot, gyömbért s más ilyeneket az egész évre. De mikor jött a gyulai nyári vásár, ez mindig esemény volt a családra nézve. Már napokkal elébb összeírta édes anyám, hogy mi volna ott vásárlandó s azt előterjesztette atyámnak. Ekkor kezdődtek azután öregeim közt a diplomáciai jegyzékváltások. Atyám egyet mást törlendőnek vélt, anyám természetesen bármily gazdálkodó volt nem engedett, míg végre a vásárlandókra nézve meglett a megállapodás. Így ruckoltunk be azután Gyulára kocsin, mindig egy gyulai paraszt özvegyasszonyhoz, valami Rospel nevűhöz szállva, ahová ilyenkor a csabai tanítók is Andrassovicz, Szemian, Sztraka rendszerint szállottak. Nagy vívmány volt rám nézve, ha engem is bevittek s ott a forró napon sátorról sátorra járhattam velök.

¹⁰¹ *Most, midőn ezt írom, – 1881 – felszaporodott 3000 kötetig. Hazánkban egy év. papnak sincs oly könyvtára, mint nekem, s abban igen sok ritka és becses könyv.*

Az én gyermekkoromban Csabán következő honoratiorok, vagyis olyanok voltak, kik nadrágot viseltek: a két evang. pap atyám és Uhrinyi András a kathol. plebanus Erdélyi József és annak koronkénti káplánja. Az öt evang. tanító Andrassovicz György, Szemian Pál, Czukker Samuel, Sztraka Károly és Vozárik Pál; főszolgabírók: Stummer János; a megyei adószedő Beliczay Jozsef; három községi jegyző u.n. Koricsánszky János, Vidovszky János és Petrovszky Mátyás; az uradalmi kasznár Stang, az uradalmi tisztartó Pálenik, az uradalmi ügyész Omasta Zsigmond, a postamester Omasta Samuel; egy ügyvéd, idősb Omasta Zsigmond, kinek azonban nem lévén pörei, inkább gazdálkodásból élt; a sebész, Liszt nevű; a gyógyszerész Hamaliar György, Hamaliar Márton superintendensnek fia; a vásáros Gaall György, kinek azonban boltja többnyire zárva volt, mert a csabai nép e nemű szükségleteit a gyulai vásárokon szerezte be s alig lett volna itt-ott napokon keresztül a boltban valaki, ha a la minuta¹⁰² sőt is nem árul; a kereskedő Dombár András, egy kath. tanító és egy kántor és egy Bucs nevű nyugalmazott kapitány s végre a kocsmáros Herodeczk Lipót. Zsidó egyetlen egy volt, valami Lőrincz nevű ki bőrökkel, tolluval, különösen pedig nyulakkal kupeckedett s nagyon szegény volt. A többi népség, még a mesteremberek is gatyában jártak, nyáron szürkankóban vagy ködmönben, télen bundában. Csak itt-ott lehetett egy pár mesteremberen látni kopott kék dolmányt. Emlékezem nagyon jól, midőn Such János festő hazajött a vandorlásról Csabára s pantallon nadrágot hordott, milyen szemet szúrt az a népnél és mesterember társainál. Illetlennek tartatott az, hogy Such János már ily aspiratiókkal van és az urakhoz hasonló akar lenni. Ezen honoratiorok közt semmi szívélyes viszony nem uralkodott. Mindenki magának élt. A szolgabíró vagy a plebánus egyetlen egyszer sem volt nálunk. Még a legjobb házunk volt a Koricsánszky ház, hová szüleim néha eljártak és Koricsánszkyék is hozzánk. Ami Csabának kiterjedését illeti, az én gyermekkoromban a faluban a szélső házak voltak: alsó végén a 164 szám alatti Ondroviczky féle malmok, a 667 sz. malom, az 1181 számú malom.

A Körösön túl házak nem voltak, kivéven a régi postát mely azonban távol esett a várostól. A posta mellett a mostani Körösöntúli szőlők mentiben Gyula felé volt mintegy 10-15 föld alatti putri, melyben Csabának legszegényebb néposztálya lakott. Ezekről a putriktól kapta ezen városrész azon gúnynevet: Bogárházak. Ahol most Omasta Jozsefnek háza van, ott

¹⁰² Időnként.

volt atyámnak és Uhrinyinak parochialis kertje. Ahol most a gőzmalom, Ursinyi Andor, Kis Péter, Reöck István pompás házaik vannak, ott volt a katolikus s részben az evang. temető. A mostani gőzmalom udvara táján vannak eltemetve Milecz Mihály lelkész, Schiro János, Rolko János tanító. Milecznek még professor koromban fenállott márvány emléke.

A felsővégen utolsó ház volt az 1458 sz. és a 2254 sz. Ami ezeken túl van, az mind 1825 esztendő óta építmény.

A mostani legrégebb szőlőkben, az én gyermekkoromban még lehetett találni itt ott szőlőt. Most ennek már ott híre sincs, s az emberek jóformán egymás hátán laknak.

A mostani jaminai szőlők gyermekkoromban még valóságos szőlők voltak, mély árokkal beszegve mind a négy oldalról, melyen itt ott kapu és mellette őrház. Később, házak kezdtek itt épülni, de minthogy az ott letelepedni kezdő emberek titkon bort árultak, ennél fogva a regálékat bérlett zsidónak joga volt oly házat összedűttetni mely arra volt szánva, hogy állandóul emberek lakjanak benne. Nagyon jól emlékezem, hogy 1848 előtt az akkori regale bérlő Berger akárhányszor kiment a város esküdtjével és egy pár gáncsás emberrel házat dűteni és az ottani asszonyok egypárszor meg is kergették. Most ott szintén nyoma sincs a szőlőnek, több mint 700 csinos ház van, melyekben 3000-nél több lélek lakik. Van két iskolájuk, külön lelkészük, s éppen most (1876. Augustus) egy körülbelül 20 ezer forintba kerülő díszes templomot építünk számukra, mely jövő hóban felszenteltetni fog.

Az úgynevezett rét gyermek és ifjú koromban valóságos rét volt. Tenger-nyi víz terült a mostani vásárállástól kezdve egész Békésig és a mostani Bogárházaktól egészen Gyuláig, mely a gátacon keresztül ömlött úgy, hogy e két helyre tavasszal csak csónakon lehetett menni. Nem egyszer Simai alispán a szolgabíróval együtt a tavaszi megyei gyűlésre eképp mentek be Gyulára. Ahol most a vásárállás van, nekünk fiataloknak ott volt kikötve a csónakunk, amelybe ülve puskákkal nekiindultunk a rétnek, vadrucákra és vadlibákra s soha nem tértünk haza vad nélkül. Sőt annyi volt akkor a vad, hogy mikor a víz kiöntött, csak a régi posta ablakából is löhattunk ruczáat eleget. Még 1844-ben, mint káplán temettem egy Sebian Petrovszky nevű embert aki ott fűlt be a vízbe, hol most a békési országút mentén a legszebb tanyák vannak. Ezen rébten sás természetett s ez birtokaránylag úgynevezett nyilasokra volt felosztva a lakosság közt. Júniusban aztán kiment a temérdek nép szénát vágni. Nem képzelheti az ember azt a port, amely az egész várost ellepte, midőn ez a temérdek kocsi

egyszerre indulva hordta be a városba a szénát. Most e rétnek helyén a legtermékenyebb tanyák vannak.

Mikor én gyermek voltam, édes atyám volt az egyedüli, ki Csabán hírlapot hordatott. Tudni illik Röslernek Budán kiadott *allgemeine pesther ofner vereinigte Zeitungját*, melynek melléklapja volt a *Gemeinnützige Blatter* s megjelent hetenként egyszer. Omasta Jóska, a postamester fia iskolatársam lévén a 30-as években egész nap ott voltam a postán. Már akkor vagy három példány magyar lap is járt Csabára, de levél hetenként alig 10-15 jött. Azt is úgy kellett magának az illetőnek elhordatnia a postáról, mert levélhordó nem volt. Néha két-három hétig is ott fetrengett a levél a postán mielőtt az illető birtokosnak fülébe jött, hogy levele van és elküldte érte cselédjét. Pénzt vagy másféle szállítmányt Csabáról küldeni nem lehetett, mert a csabai posta tisztán levélposta volt. Ennél fogva mikor Eperjesre mentem tanulni, édes atyám az egész esztendőre való pénzt kezembe adta. Történt azonban, 1836 esztendő, hogy ez a pénz nem volt elég. Már most, hogy küldjön pénzt nekem atyám Eperjesre. Bekellett várnia, míg egy ismerősöm Pestre ment, ennek adta édes atyám a pénzt és ez küldte azt azután Eperjesre a pesti középponti posta vagy az úgynevezett „*diligence*” útján. Ime ilyen kezdetleges állapotok voltak akkor még Csabán.

Gyertyát a boltban, gyermekkoromban még nem lehetett kapni. Ennél fogva édes anyám minden esztendőben ősszel vett néhány font faggyút a mészárszékben s maga mártogatta az egész esztendőre való gyertyakészletet. Később azután a gyulai vásárkor vett holmi közt mindig előfordult egy láda erdélyi faggyúgyertya is, de ez csak rendkívüli alkalmakkor égettetett, péld. ha valami vendégünk volt. Gyufának akkor még híre sem lévén a tüzet csiholással kellett létrehozni nagy keservesen. Ha például éjszaka a faluban tűz támadt, édes szüleim felköltötték a szolgálót és egy marék száraz szalmát hozattak a színből. Addig édes atyám kicsiholt, az égő taplót a szolgáló a szalma közé tette s addig forgatta a szalmát a levegőben míg lángot vetett. Ezen gyújtották meg azután a gyertyát. Csak nagy sokára jött édes anyám azon gondolatra, hogy bűvös követ, vagy kény követ vett, azt felolvasztotta, abba papír, vagy fadarabkákat mártogatott, hogy szükség esetén ezeket az égő taplón meggyújtja s ne kellessék szalmával keservesen tüzet éleszeni. Ily kényköves papírkák mindig ott állottak a kemence sarkán. A gyufa csak 1831 esztendőben lett ismeretessé, mégpedig elinté néhány évig olyan, hogy egy kis üvegcsébe azbesztre vitriol volt öntve. Abba kellett a gyufát bemártani és úgy gyuladt meg. Már ez is nagy elő-

menetelnek tartatott mindamellett, hogy az üvegcsét minduntalan kellett a patikába küldözni, hogy új azbesztet tegyenek, vagy vitriolt töltsenek bele. Hát még minő vívmánynak tartatott az, mikor oly gyufákat láttunk melyeket csak a falhoz kellett dörzsölni s attól meggyúltak!

Édes atyám lévén az első ki Csabán lóherét és dohányt kezdett termelni, miután a lóhere magot itt Csabán és vidéken eladni nem lehetett, minden évben felment legalább egyszer Pestre, három-négy kocsival melyek lóhere maggal voltak terhelve. Itt azután boltról boltra jártunk, míg végre a magot az akkori magkereskedők valamelyike (:Malvieux, Forster, vagy Halbauer:) megvette. Keserves utazás volt az így tengelyen. Első nap délben rendesen Szarvasra értünk, onnan éjszakára Vezsenyre a Tisza partján. Mennyire örültünk, ha még oly korán értünk a Tisza partjára, hogy a révészek át szállítottak a faluba! Másnap délbe Czeglédre értünk, éjszakára Pilisre. Végre pedig harmadnap estve felé bevergődtünk Pestre. De hányszor kellett leszállnunk és gyalogolnunk mivel a lovak az üres kocsit sem bírták húzni az iszonyú homokban. Egyszer emlékezem, hogy már körülbelül több mint egy órát mentünk Czeglédről, hát a czeglédi szőlők végében a kocsi egyszerre nagyot zökken, mert eltört a tengely! Keservesen vissza kellett vonszolni a kocsit Czeglédre, s ott éjszakázni míg a kerékgyártó új tengelyt készített.

Hátra van még, hogy gyermekkorom egy nevezetes eseményéről, az 1831 esztendő choléráról szóljak még egy pár szót. Már az 1831 év elején hirdették a lapok, hogy a cholera Lengyelországban iszonyún pusztít, minek következtében nálunk is nagy volt a rémülés, de mégis biztattuk magunkat, amint lehetett, hogy talán hazánkba nem tör. Azonban már Július végen híre jött, hogy Mármarosban dühöng. Mármarossal összeköttetésben volt Szolnok, amennyiben a söt tutajokon szokták lehordani Szolnokra a mármarosi oláhok. Augusztus elején tehát már Szolnokon is kezdett mutatkozni ez a nyavalya. Emlékezem jól, hogy Augusztus 7én, mely vasárnapra esett, én magam voltam itthon, a többiek templomban lévén, amint egy Hrabovszki Pál nevű volt községi eskütt, kinek a várossal hosszas pöre volt, belép s Pestről érkezvén, onnan levelet hoz atyámnak ügyvédjétől s a levelet nekem édes atyámnak való kézbesítés végett átadja. S ez a Hrabovszki hozta a kolerát Szolnokról Csabára. Már Augusztus 9 cholérában meghalt. Utána Aug. 11 szomszedja Duna János. Augusztus vége felé már annyira elhatalmasodott, hogy Aug. 27től kezdve a temetéseket már nem a paplakon, hanem a városházán kellett jelenteni s a megye rendelete folytán, mint hétköz úgy vasárnapokon és az isteni tisztelet szünetelt s a temp-

lomok zárva voltak. A községek szélén voltak felállítva az úgynevezett cordonok, vasvillával és más fegyverrel ellátott emberek, hogy a közlekedést a községek közt megakadályoztassák s ezáltal a cholera terjedését. Ekkor keletkezett az a nóta:

falu végén a vasvella,
mégis bejött a khorella!

Az a vélemény is elterjedt volt, hogy a dohányfüst is megakadályozza, valamint, hogy aki kiváló veres bort iszik, nem esik cholerába. Úgyhogy aki azelőtt nem is volt pipás, cholerakor megtanult pipázni. A nép ezt így énekelte meg:

éj hajh! Igyunk rája,
ugyis elnyel a sír szája,
kezünket lábunkat a görcs nem álja!¹⁰³

A halottakat minden egyházi szertartás nélkül temették. Ki volt rendelve naponként néhány kocsi, amely utczáról utcára járt; ott ahol valaki meghalt koporsóba tette, a koporsókat kivitte a temetőbe, hol egy közös gödörbe hányattak, mégpedig miután el volt terjedve a hír, hogy a cholera ragadós, a sírásók nem is fogták kezükbe a halottakat, vagy a koporsókat, hanem a hosszú fafogóval szedték le a kocsikról és hányták a gödörbe. Iszonyú volt csak látni is az ilyen halottas kocsikat, amint 5-6 koporsóval döcögtek az utcán.

A csabai vallásos nép eleintén nem bírta megszokni azt a gondolatot, hogy halottját se a pap, se a tanító ne kísérje. Volt különösen egy keménynyakú üstcsináló, aki az elégedetlenséget szította s azt mondta: ha a papok nem akarják a halottakat temetni, majd temeti ő. S csakugyan egyszer látjuk az ablakból, amint az utca más oldalán megy egy gyászmenet, elől az üstcsináló, a tanító helyét pótolva s énekelve. Atyám ezt azonnal feljelentette a szolgabírói hivatalnak s a kántor helyettes uram még aznap a deresen huszonnégyet kapott. Egyébiránt harmadnapra üstcsináló uram is beleesett a cholerába és meghalt. Valamint másutt, úgy itt is, általánosan elvult terjedve azon hiedelem, hogy az urak és az orvosok mérgezik a kutakat, de azért semmi komolyabb zavargás magát elő nem adta.

Az a hit is uralkodott, hogy a cholera ragadós, hogy ragad, ha valaki oly helyre ül, melyen cholera beteg ült, vagy ha valaki oly tárgyat érint mely cholerás helyről érkezett. Ennél fogva megvolt hagyva a postamestereknek,

¹⁰³ Ezen dal amint a lapokban olvasom Pázmándi Horváth Endrétől az Árpád című hősköltemény szerzőjétől származik.

hogy minden levelet árral keresztül szurkáljanak és chloroldattal megfüstöljenek, mielőtt kiadnák. Emléül most is örök néhány ily átluyukatott levelet.

Az emberek e járványban igen hirtelen haltak. Emlékezem, hogy egyszer estve szüleimmal a paplak előtti padon ülve, szüleim a községházáról hazamenő bíróval, Likerecz Mátyással beszélgettek, kérdeve: hogy mennyi volt ma a halott? Másnap reggel már a bíró halva volt. Ami szüleim házát illeti, nálunk senki még beteg sem volt. Igaz, hogy minden szobának asztalán ott volt egy tál chlór oldat, mely állítólag a levegőt tisztítja. Mi gyerekek is viseltünk kabátunk egyik zsebében egy üvegcsét erős ecettel, másban hasonlót chlor oldattal tele, s megvolt parancsolva, hogy azt gyakran szagoljuk. Én egész nap a nagy eperfa alatt voltam és ettem az epret, csak mikor észrevettem, hogy édes atyám jó, oldalogtam el onnan, s szagoltam az ecetet és a chlort. Amint eltávozott megint eprésztem: s hála Istennek, itt vagyok most is.

Kedves atyám áldott jó ember volt. Midőn meghalt az az általános vélemény volt róla, hogy soha senkit készakarva meg nem sértett. Ellenben édes anyám kemény, zsémbes természetű nő volt, de azért a két öreg közt ritkán került szóváltásra a sor. Atyám mindent tréfára tudott fordítani. Estvéneként mindig együtt olvastak egy kis asztalnál egy szál fagyúgyertya mellett. Kilencz órákor édes atyám aludni ment s rendesen úgy aludt el, hogy a pipa kiesett a szájából. Isten nyugtassa a két jó öreget, kiknél jobb szülőket nem lehetett kívánni!

De ideje, hogy visszatérjek oda, hol elhagytam volt. Sept 27-én érkezvén vissza Csabára az egyháztól egy havi pihenési időt kaptam. Addig lakásom és iskolám rendbe hozatott. Az iskolát november 8-án kezdettem. Minden iskolából a nagyobb fiúk hozzám áthelyeztettek, s ezeknek száma már az első évben 79 volt. Az iskolának neve: „Felsőbb Magyar Iskola” maga mutatja célját. Célja volt: hogy benne a gyermekek többet tanuljanak, mint az elemi iskolákban, másodszor pedig hogy tanuljanak meg magyarul s így a szülők ne legyenek kitéve annak, hogy mint eddig szokásban volt, – gyermekeiket a magyar nyelv megtanulása végett – az erkölcsösség nem kis kárával, – a szomszéd magyar helyekre Békésre, Orosházára, sat. kénytelenek legyenek adni. Ezen célú szemeim előtt tartva tanítottam különféle az elemi iskolában elő nem adott tantárgyakat, nevezetesen a vallás tárgyakon kívül: földrajzt, magyarok történeteit, világtörténelmet, természettant, természetrajzt, földesúrhoz való viszonyait a jobbágnak, mezei rendőrségi törvényt, egészségtant, számadást nagyobb mérvben, sat. mindezeket bi-

zonyos évi cyclusokra felosztva s természetesen magyarul, sőt még a vallást is magyarul tanítottam, amit most elismerek, hogy hiba volt, ezt az anyanyelven kellett volna előadnom. – Hogy a másik céljt elérjem ti., hogy tanítványaim magyarul beszélni megtanuljanak behoztam azon szokást, hogy senkinek nem volt szabad beszélnie másképp, mint magyarul. Aki rosszul beszélt magyarul azt a világért sem volt szabad kigúnyolni, hanem kiigazítani, az ilyen kiigazítót mindig megdicsértem. Aki pedig tótul beszélt, ami felette ritkán történt, – az egy gradussal lejjebb ment. Ezzel korántsem akartam azt elérni, hogy tanítványaim magyarokká legyenek s felejtsek el, vagy pláne lenézzék a magyar miatt tót anyanyelvőket. – Óh, az ily gondolat valóban távol állt tőlem! – Hanem igen is, akartam elérni azt, hogy az iskola feleljen meg azon kitűzött céljának, hogy abban a gyermekek magyarul megtanuljanak. S ez isten segedelmével sikerült is. Aki iskolámba két évig járt, az olyan hibátlanul beszélt és írt magyarul, mintha Kecskeméten iskoláztatták volna.

Mondom nem csak beszélt, hanem írt is. Akkor még nyomtatott tanönyvek, melyek iskolám céljának megfeleltek volna, még nem voltak. Ennél fogva én minden leckét a táblára írtam, s onnan írták azt le tanítványaim. Amint leírták, elolvastattam velők néhányszor, először én magam lefordítottam nekik tótra, minden nehezebb szót kellőn megmagyaráztam, azután ötször hatszor átalok fordítottam le, írásait magamhoz vettem, otthon a helyesírás elleni hibákat veres tintával kijavítottam. Igaz, hogy ez sok fáradtsággal járt, de megvolt a jutalma, – mert célomat értem. Igaz, hogy az eleintén nagyon nehezen ment, még gyermekeimet hozzászoktattam, hogy csak magyarul beszéljenek. Nehezen, kivált az első évben. A második évben már sokkal könnyebben, mert maradtak az első évről olyan tanítványaim, kik magyarul jól beszéltek s az ujonczoknak példányképül szolgáltak. A harmadik évben ez már oly könnyen ment, hogy ritkán fordult elő eset, hogy valaki csak egy szót is szólott volna tótul. Sokat tett minden esetre az is, hogy gyermekeim már korosabbak, 11-12 évesek voltak. Ha azt mondtam nekik: „Látjátok, kedves gyermekeim, szüleitek azért adtak ide a magyar iskolába, hogy magyarul tanuljatok meg: de ha tótul beszéltek, akkor hiába töltitek itt az időt, mert úgy magyarul beszélni meg nem tanultok.” Ennek igazságát átlátták a gyermekeim és szót fogadtak.

Ami az iskolában való rendtartást illeti, gyermekeim nyolcz padban voltak elhelyezve, minden padban tíz tíz. Minden padnak volt censorsa. Ennek a censornak az volt a feladata, hogy az alája rendelt kilencz gyermek az

iskolába megmosakodva, megfésülve, tiszta ruhában jelenjen meg, s ne piszkosan és rongyos ruhában. Azután ezen censorok, mielőtt én az iskolába jöttem, kikérdezték az alájuk rendelt gyermekeket a napi leczkéből s egy arra rendelt könyvecskébe beírták, hogy ki hány hibával felelt. A censorok felibe volt rendelve a fő censor, akinek ugyanezen tisztje volt a censorokra nézve. Ezen főcensornak az a privilégiuma volt, hogy ő senkinek nem volt alárendelve, csak nekem. Őt senki nem egzaminálhatta csak én magam. Természetesen a dolgok ily állása mellett, nagy dicsőség volt az, főcensornak lenni. Vigyázott is az ilyen főcensor magára, hogy le ne vessék s valóban a legnagyobb ritkaságok közé is tartozott, hogy évközből sikerült volna valakit a főcensorságról levetni, vagy ha mégis megtörtént az már csakugyan eseménynek tekintették. Annyira ment ez, hogy még most is a valamely volt tanítványommal találkozom, s azt kérdelem tőle: „mikor is jártál te én hozzám iskolába?” Nem azt válaszolja, hogy ebben vagy abban az évben, hanem azt, hogy „én akkor jártam, amikor ez vagy az volt a főcensor.” Szóval éppen úgy számítják az éveket mint hajdan a hős rómaiak, nem évek szerint, hanem consulok szerint. Íme így költöttem én fel gyermekeimben a szorgalmat, az aemulatiot,¹⁰⁴ a nemes ambitiot!

Amint én az iskolában megjelentem, egyet énekeltünk és imádkoztunk. Akkor már ott állott kathedrámon a 11 censori könyvecske, aki a censornak hibával felelt, azt én mindig újra examináltam. Jól tudta azt mindenki, hogy ez okvetlenül várja. Ennél fogva igyekezett is azon rövid időt mely a censor examinálása és az én érkezésem közt lefolyt, kellően felhasználni, s leckéjét megtanulni; úgy, hogy mikor én examináltam akkor már az is, ki a censornak hibával felelt hiba nélkül elmondta leckéjét.

Én tanulásért soha sem büntettem, legfeljebb is megdorgáltam, mert nem akartam, hogy tanítványaim büntetésnek tekintsék a tanulást. Ha dorgálólólag azt állítottam a hanyagnak szeme elébe: „Látod, fiam, ha nem tanulsz, akkor hiába töltöd itt az időt, s jobb lenne, ha mást tennél, péld. libát őriznél” ez elég volt, hogy szorgalomra buzdítsam. Ellenben erkölcsi kihágásért, péld. ha valaki valami csúnya szót mondott, vagy lopott, – akkor megvertem. De ez mindig nagy ünnepélyességgel történt. Nevezetesen egész beszédet tartottam, hogy íme most már a városházán sem vernek és én mégis kénytelen vagyok ezt megverni, mert ezt meg ezt tette, ami botrány a mi iskolánkra, rossz hírbe hozza iskolámat, sat. Ekkor lefektettem és vagy hármat legyintettem rája. Ez hatott. Ez ily büntetés többet ért, mint

¹⁰⁴ Vetélkedés.

másutt a legkegyetlenebb vérig való verés, mert a gyermekekre erkölcsileg hatott. Azt a szokást hoztam be, hogy minden szombaton repetíciót tartottam a héten végzett tárgyakból. Minden hónapnak utolsó szombatján pedig, generális repetíció volt azokból, miket egész hónapon át végeztünk. S minthogy többnyire úgy volt, hogy valamennyi gyermek hiba nélkül tudott mindent, ennél fogva magamhoz vettem mindazoknak írásait, kik mindent hiba nélkül tudtak és akinek írásában kevesebb volt a helyesírás elleni hiba az előre ment. De már ebben is annyira haladtak volt gyermekeim, hogy nyolczvan közül legalább tíz tizenöt volt aki hibátlanul írt. Már most ezekkel azt tettem: hogy miután a számvetésre igen nagy súlyt fektettem, azok kik hibátlanul is írtak, hibátlanul is tudtak mindent egymásnak adtak fel mennél nehezebb számadást, s aki a feladott számvetési tárgyat hamarabb fejtette meg jól az ment előre. Ezzel azt értem el, hogy a gyermekeim otthon magoktól szorgalmasan gyakorolták magokat a számvetésben, hogy annak idejében egymásnak mennél nehezebb tárgyat képesek legyenek feladni, illetőleg a más által feladottat megfejteni.

Így haladva, iskolámnak csakhamar oly renommaist szereztem, hogy már itteni működésem harmadik évében minden szülő szerette volna hozzám adni gyermekét, de én már akkor válogatós is kezdtem lenni. Csak azt fogadtam be, aki elegendő előkészülettel bírt: úgy, hogy boldognak érezte magát, aki tanítványom lehetett és a világért sem mulasztott volna egy napot sem, még ha lakodalom, vagy disznótor volt a háznál, mert attól tartott, hogy szomszédja addig többet fog megtanulni, mint ő.

De bezeg nem is vettem én csak úgy félvállról a dolgot. Emlékezem, hogy néha óra hosszant elsétáltam estve udvaromban, kertemben arról gondolkozva, mit kellessék még tennem iskolám emelésére. Én azt tartom, hogy amely tanító ezt nem teszi, iskolájáról nem elmélkedik, iskoláját nem tekinti úgy, mely körül, mint középpont körül minden érzeményének, minden gondolatjának, minden cselekedetének mozognia kell: az inkább mondjon le a tanítóságról, mert az nem egyéb, mint napszámos, aki csak kenyérért dolgozik.

Meglévén győződve arról, hogy tanítványaimnál csak úgy lesz eredményes az iskolai tanulás, ha hozzá szoktatom őket könyvek olvasásához, hogy így olvasás által akkor is képezzék tovább magokat, ha az iskolát elhagyják: nem sajnáltam a költséget s beszereztem sok gyermekeknek való olvasókönyvet, péld. garasos tárt. Robinsont, magyarok történeteit képekkel, sat. S azokat nekik az ünnepi vakációk alkalmával kiadtam olvasni, de mikor valamelyik könyvet visszahozta, mindig kikérdeztem tőle, hogy a

könyvből mit tanult? hogy így lássam, ha vajon a könyvet csakugyan olvast-e, vagy sem.

Egyszer emlékezem, hogy a magyarok történeteit adván elő lerajzoltam a táblára az Árpád ház beli királyok családfáját. Ez tetszett a gyermekeknek s egyik másik próbálta utána rajzolni. Ez arra a gondolatra vezetett engem mily szép volna, ha ők lerajzolnák a magok családjaiknak törzsfáját s erre buzdítottam is őket. Szót fogadtak s kikérdezték otthon atyjukat, nagyatyjukat családjaik eredetéről, s egyszer csak hozzák nekem az én gyermekeim az ily általok rajzolt képeket. Még minap is láttam egy Achim nevű tanítványomnál üveg alatt az ily családfát, mely az Achim családot ábrázolja azon időktől lehozva azt, midőn az első Achim Csabán letelepedett.

De neveltem is magamnak ily módon nem csak oly tanítványokat kikre büszke vagyok, de mondhatom, hogy háládatosakat is. Még most is általános az a vélemény Csabán, hogy soha oly iskola nem volt Csabán, se nem lesz, mint mikor én voltam a tanár. Tanítványaim most már mint derék előjárók a várost és mint derék presbyterek az egyházat szolgálják. S hozzám még most is a legnagyobb kegyelettel viseltetnek. Van olyan ki évenként háromszor, négyszer küld ajándékot, mert azt mondja, hogy amit tud, azt nekem köszöni. Van oly mesterember, ki lesi, hogy valamit csinálhasson számomra és igazán resteltem, hogy munkájáért soha egy fillért sem fogad el.

Iskolámnak nagy renommais volt a vármegye előtt is. Az a szokás uralkodott akkor, – dicséretére legyen mondva az ügybuzgó tisztviselőknek, – hogy a vármegye tisztjei az alispán vezetése alatt évenként legalább egyszer meglátogatták az iskolákat, különösen az enyémet; az évi examenen¹⁰⁵ pedig mindig jelen voltak, sőt a szorgalmasabb gyermekek közt jutalmakat is osztogattak. Különösen kitűnt ebben az akkori derék alispán Simai Kajetán, az Isten áldja meg őt! Ezek által iskolám, mint példány intézet, nem csak a vármegyei gyűléseken, de a hírlapokban is ki volt több ízben tüntetve, sőt egy ízben ötven forint jutalmat is kaptam.

De talán már nagyon is hosszasan szóltam iskolámról, azonban én erről nem tehetek. Ez az iskola annyira szívemhez van nőve, hogy én csak a legnagyobb lelki örömmel emlékezem vissza azon hét évre melyekben ezen iskolát Isten segítségével vezettem.

Volt fizetésem mint tanárnak, az egyháztól lakás, száz köből búza, és két öl fa: mint káplánnak a két lelkészről háromszáz váltó forint. A búzát akkor rendesen 3-4 váltóforinton adtuk köblét, de itt Csabán nem lévén búzára

¹⁰⁵ Vizsgákon.

heti vásárok, sem olyan kereskedő, ki búzát vásárolt volna, el nem adhattuk. Ennél fogva, ha a búzából pénzt akartunk csinálni, be kellett azt vinni a pénteki heti vásárra Gyulára, s ott ácsorogni óra hosszat míg vevő akadt; ha pedig vevő nem akadt akkor a zsákokat lepecsételtük, valamely privát háznál letéteményztük a jövő péntekig. Természetes, hogy az illetőnek, ki-nél letettük ezért fizetni kellett. Búzára való hetivásárok Csabán csak 1867 eszt. keletkeztek, s ezen rövid idő alatt Csaba annyira túlszárnyalta Gyulát, hogy most már a gyulai búzapiacot nem is lehet hasonlítani a Csabaihoz.

Midőn 1842 eszt. visszajöttem Németországból Csabára már akkor megszorodott az értelmesbek osztálya Csabán, hogy ugyanazon évnek November havában megalakítottuk a Casinót. Mindjárt az első évben többre rúgott a tagok száma száznál. Az első elnök volt Omasta Zsigmond, alelnök Ursziny Andor, jegyző pedig én. Ezolta a Casino volt azon közép-pont, melyben össze jöttünk, eszméket cseréltünk, indítványokat tettünk s a városnál és egyháznál azokat létesíteni igyekeztünk.

1843. eszt. papnak szenteltetem Selmecezen pünköszt harmadik ünnepén Szeberényi János bányakerületi Superintendens által. Superintendensi káplán volt akkor mostani collegám Szeberényi Gusztáv. Ki hitte volna akkor, hogy valaha együtt lelkészkedünk? Mint az egyház küldöttei velem voltak Szinovycz Lajos jegyző és Keller János albíró. Ezen Kellerrel furcsa esetünk volt. Akkor még tudniillik Csabán még a legnagyobb gazdák is télen nyáron bőrködmönt viseltek. Csak vagy három paraszt volt olyan, ki magát annyira tudta emancipálni, hogy posztóruhát viselt. Keller uram nem tartozott ezek közé. Nagyon örült mikor az egyház őt választotta küldötnek Selmeceze. De Szinovycz és én kereken kijelentettük neki, hogy csak úgy visszük magunkkal, ha posztó kabátban és nadrágban jó. Végre az öreg ráadta magát, csináltatott posztó ruhát de feleségének nem merte megmondani; csak úgy titkon, elindulás előtti estvén hozta hozzám a posztó ruhát, hogy packoljam el.

1844. eszt. már annyira szaporodott a középponti iskolákban a gyermekek száma, hogy új iskoláról kellett gondoskodni. E célból az egyház megvette a várostól az úgynevezett tabáni korcsmát ezer pengő forinton, úgy hogy miután a rkatholikusok száma Csabán a lakosságnak 1/7 részét tette, ezen ezer forintból az egyház 1/7 részt a rkath. egyháznak fizetett.

Még ugyanazon évben meghivatott ezen állomásra tanítóul Novák Dániel, selmeczi tanuló kiben az egyház igen jeles tanítót nyert. Utána a tanítóvá lett ezen állomáson Csarejs György, most pedig tanító Gécs János.

Már ekkor elkezdődtek nagyban a szabadabb mozgalmak országszerte; melyek az 1848 eszt. forradalmat mintegy előkészítették. Felsőbüki Nagy

Pál, Beöthy Ödön, Balogh János, Kölcsey Ferenc, Klauzál Gábor, Deák Ferencz, s más országos képviselők a magok menydörgő szónoklataikkal, gróf Széchenyi István „Hitel” című és más munkáival öntudatra ébresztették a nemzetet s felköltötték az ellenzéki szellemet Metternich és a bécsi camarilla ellen. Majd fellépett Kossuth Lajos, pestmegyei gyűlési hatalmas szónoklataival, különösen pedig, mint agitátor, a maga „pesti hírlapjával”. Szép idők voltak ezek! Mi fiatalok csak úgy nyeltük Kossuthnak hatalmas vezér cikkeit s lelkesültünk az új eszmék mellett. De lelkesültek az öregek is. Nagynak, dicsőnek látni e szép hazát, mint volt Nagy Lajos vagy Mátyás királyok korában, ez volt azon eszménykép, mely szemeink előtt lebegett. Akadtak ugyan úgynevezett conservatívek is, kik a kormányt támogatták: de Békés vármegyében igen kevesen. Békés vármegye a legszabadabb elvű vármegyék egyike volt.

Azt mindenki érezte és tudta, hogy az első lépés a haza jólétének emelésére az: a hazát gazdaggá tenni, iparczikkeit érvényesíteni s azon lenni, hogy a különféle iparczikkekért a pénz ne szivárogon ki az országból, hanem maradjon a hazában. Ez csak úgy történhetett, ha semmi idegen portékát nem veszünk, hanem csak hazai terményt, hazai készítményt. Így alakult 1844 eszt. Posonyban az országgyűlés vége felé, az úgynevezett „védegylet”. Ezen védegyletnek célja volt az ország piaczat belföldi iparművek fogyasztásával a honi műipar számára biztosítani s eképp egyrésről a honi iparúzó osztályok munkásságának jutalmazóvá és gyümölcsözővé tételével a műipari szellemet felébresztetni, ápolni, élénkíteni; másrésről pedig gyárak és iparvállalatok keletkezésének vagy munkásságuk kiterjesztésének előmozdításával arra törekedni, hogy az ország műipari szükségei belföldi szorgalom által mindig növekedő kiterjedésben fedeztessenek. Az első alakuló védegyleti közgyűlés Posonyban tartatott 1844 eszt. Oct. 6. Elnökké választatott Gr. Batthyány Kázmér; alelnökké gróf Teleki László, igazgatóvá Kossuth Lajos, jegyzővé Toth Lőrinc, pénztárnokká Stuller Ferencz. Ennek példájára az ország valamennyi községében, városában is alakultak vidéki védegyletek. Nem volt ez másképp Csabán sem. Itt is minden valamire való ember beállott védegyleti tagnak. Az ilyen védegyleti tag egyszer mindenkorra fizetett egy ezüst huszast s kötelezte magát, hogy 1850 eszt. Oct. első napjáig csak honi mesteremberek által fog dolgoztatni s általában minéműségei tekintet nélkül semminemű iparczikból melyből lakvidékén belföldi kapható, tudva külföldit nem veszen, nem csináltat, nem visel, s tőle függő gyermekei vagy gyámoltjai s azon cselédjei által kiket ruházattal ő lát el, nem viseltet. Nem lehet leírni, mily hatással volt ez Csabán is. A külföldi drága

ruhakelmék egyszerre eltűntek s a leggazdagabb delnők is elkezdtek olcsó, közönséges, kék kárton ruhát viselni s általában venni megszűntek olyasmit, ami nem volt honi. Szóval az egész országban ez volt a devisa: „honi”. Tartottak védegyleti tancz mulatságok is. Gyönyörűség volt nézni a sok szép, egyszerű, de ízléses kék kárton ruhába öltözött delnőket.

1845. eszt. hajdani jó tanáromtól, Munyay Antaltól, kivel folyvást levelezésben állottam, levelet kaptam, melyben magához hív Eperjesre segéd-tanárnak a theológiába, úgy, hogy egyszersmind az öreg Schwartz Mihály esperesnél káplán is lettem volna s reményt nyújt arra, hogy az ő halála után a theológia rendes tanárává fogok választatni. Én természetesen miután csabai állásommal megelégedve voltam, e meghívást el nem fogadtam.

Ugyanazon évben elhatározta a presbytérium, hogy szent Márton napja előtti vasárnapon, mely akkor Nov. 9-re vagyis szent Háromság utáni 8-k vasárnapra esett, meg fogja tartani az ó templom felszentetésének százados emlékünnepet. Ez meg is történt, nem a kis, de a nagy templomban. Oltár előtt szolgált Broszman Daniel, predikált édes atyám. Miután pedig azon nyomtatott predikációnak, melyet száz év előtt a felszentelő pap, Thessedik Samuel mondott, egy példánya Michnay Pál nevű csizmadia mesternél megvolt, a presbyterium határozata folytán megbízattam én, hogy a délutáni isteni tiszteleten a kis templomban emlékül ezen száz éves predikációt elmondjam. Ezt én a zsúfolásig telt templomban meg is tettem, röviden előre bocsátva, hogy most ugyanazon szent beszédet fogom elmondani, melyet e templom felszenteltetése napján ezelőtt száz évvel az ő apáik előtt elmondott az akkori pap, Thessedik Sámuel, kinek hamvai ugyanezen templomban, itt az oltár előtt nyugszanak.

Ugyancsak a presbytérium megbízott azzal is, hogy ezen alkalomra adjam ki sajtó útján a két templomnak s amennyire netán adatokkal rendelkezni fogok, Csaba városának, különösen az itteni evang. egyháznak monographiáját. Én ezt magamra is vállaltam. Így készült első önálló munkám: „Pamětnosti BČabánské” mely tótul Budán az egyetemi nyomda betűivel, magyarul pedig „BCsaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról” cím alatt NVáradon Tichy Alajos nyomdájában jelent meg.¹⁰⁶ Az igénytelen művecskét a magyar, német és tót lapok a legnagyobb elismeréssel fogadták. A „tatranský Orol” című tót lapban ismertette hoszasan

¹⁰⁶ Haan Lajos: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára. N. Várad : Tichy Ny., 1845. 36 p. Ludwjk Haan: Pamětnosti B. Čabánské, ku stoletní památce taměgssjho starého ew. chrámu. Budin: Tlač. Wsseucilisste, 1845. 38 p.

Štúr Lajos, egy bécsi német lapban még hoszasabban a jó nevű Csaplovics János, a „Gemalde v Ungarn” sat. szerzője, Kollár János híres pesti paptól pedig és nagybátyámtól, Petényi Salamontól üdvözlő leveleket kaptam, melyekben további munkálkodásra az irodalom terén buzdítanak. A munkácskát egy ezüst tizesért árultam, s az oly kelendőségnek örvendett, hogy egy hét alatt a tót példányokból az öszves 500 darabnyi készlet, a magyarokból is csaknem valamennyi elfogyott. Amidőn Csaba városi hajdanát kutattam, természetesen rájöttem más Békés vármegyei községekről szóló adatokra is. Ezeket szorgalmasan jegyezgettem s így támadt idővel „Békés vármegye hajdana” című munkám, melyről azonban alább.

Már ezen időben lakásom igen rongált állapotban volt. Különösen az utca felőli fal süllyedni kezdett s veszélyesé lett. Ennél fogva, az egyház, az én kérésemre elhatározta annak ujjonnan való építtetését; nem csak de sőt felhatalmazott engem, hogy magam csináljam meg ezen jövendő lakomra a tervet, tetszésem szerint, amit én meg is tettem. És így az én tervem szerint épült 1846 eszt. Achim György kurátorsága alatt az új professori lak a középponti iskola udvarán, három utcára szóló s egymásba nyíló lakószobával, egy cselédszobával, konyhával, speissal, kamarával, pinczével. A tanítói lakok közt most is ez a legszebb, legkényelmesebb. Az Isten áldja meg ezért is a derék egyházat.

Ugyanazon évi június 20-án az ország nádora, az agg József főherczeg Csabán keresztül utazott kisjenői birtokára, de csak néhány perczig állapodott meg a város háza előtti téren, míg a lovakat átfogták. Üdvözlétére valamennyien megjelentünk ornatusban. Az üdvözlő beszédet Kovács János rkath. pap és kanonok mondotta.

Csak azért említem ezt, mert ez a nap, t. i. Június 20-a másképp is nevezetes reám nézve. Ugyanis már elébb sokat járogattam én a kastélyi iskolába Wilim János tanítóhoz, részint mint régi ismerősömhöz, akinél Mberényben, mint tanuló szálláson és kosztón voltam; részint és kiváltképpen azért, mert a tanító úrnak gyönyörű leánya volt, Linka, kibe fülig szerelmes voltam. Junius 20-án délután szintén meglátogattam e házat. Történt, hogy amint estve felé a kerten keresztül haza mentem, a szép Linka egyedül kísért ki. Ekkor én felhasználtam az alkalmat, neki bátorodtam, egyszerre megállottam, megfogtam kezét és kijelentettem neki, hogy én őt rendkívül szeretem s ha nőm akarna lenni, hiszem, hogy az ő karján elérném azon boldogságot, melyet elérni óhajtok. Az én Linuskám nem sokat tétovázott, hanem igent mondott. Ki volt boldogabb nálamnál? Jó szülőim éltek, az egyház szeretett, hivatalommal megvoltam elégedve,

a tudományos világban már egy kis hírnévre tettem szert, új kényelmes lakásom volt s most még mindezeknek koronájául bírándó voltam azon kedves teremtményt, kit egész szívemből szerettem, imádtam! Amint hazahéltam, azonnal elmondtam mindennek Kedves szüleimnek, kik szívesen beleegyeztek szándékomba, harmadnap pedig, hétfőn, Junius 22 elmentem Wilimékhez, megkértem Linuskámat az ő szüleitől, kik szintén örömmel megáldottak minket. October hó 1-én vezetem oltárhoz az én kedves Linkámat. Eskető lelkészünk volt Broszman Daniel. Szokás volt még akkor Csabán, hogy a lakodalmak három-négy napig tartottak egymás után s annyi vendég hivatott össze, hogy nem egy gazda évek hosszú során át sínylette a lakodalmi roppant költséget. Ezen visszaélés ellen mi lelkészek sokszor menydörögtünk a cathedráról, de sikertelenül. Ennél fogva én azt gondolván, hogy itt nem elég csak szónokolni, de példát is kell mutatni, legkivált a papnak feltettem magamnak, hogy senkit lakodalmomra hívni nem fogok. S ezt meg is tettem. Nem volt a lakodalmon más jelen, mint szüleim, testvéreim, Broszman Daniel és Koricsánszki János jegyző, mint Wilimék által új sógor s egyszersmind tanu. Ez persze sokaknak nem tetszett, kivált a tanító collegáknak; de volt olyan is, ki átlátta, hogy helyesen cselekedtem. Ilyen volt Sztraka Károly tanító. Éppen a lakodalmi szerény vacsoránál ültünk, mikor egy üdvözlő vers érkezik tőle, ily cím alatt:

Pesnička swetská po swadbe Dw. H.p. Lud. Haana, jakošto príklad zrušenia darebnich nákladov swadobnich, složená od nepozwaného.

Oženiw sa naš pan kaplán Ludwik Haan,
Wzaw si diowša krásno, ako tulipán;
Barnawie má oči, predca je biela:
Nedarni howoria, že je z kaštiela.

Oženiw sa naš pan kaplán Ludwik Haan,
škoda, že si newestu newymeniw,
Akože bude neborák s ňou žiti,
Ked jich nemaw ani kdo uložití?
Oženiw sa naš pan kaplán, čujeme;
Ale kdo jich zdaw do wedna, newjeme;
Predca mu už ona postel popráva;
Podla ktorého je toto práwa?

Oženiw sa naš pan kaplán příkladně,
Ažda mu to teraz aj zle wypadne,
Ale časom, keď zmudrje swet, uzná to:
Že dobrý kňaz má dať príklad na to. (: Mat.5.16.)

Oženiw sa naš pan kaplán, nedbáme!
Ač nas nechce, předca mu zazpiewáme,
Zazpiewáme mu slowenskau piesničku;
Nach mu Pan Bôh peknau žiwí ženičku!
Nach sa majau, pokjal žijau, vždy rady,
Nach sa ona naňho, nikdy newadí,
Nach mu, jako dobrá kloka, do roka,
S podarením kohútikom zakwoká!¹⁰⁷

¹⁰⁷ Világi ének Lud. Haan lakodalma után, mint a haszontalan lakodalmi költségek megszüntetésének példája – egy meg nem hívott személy költeménye:

Megnősült a káplán urunk Ludwik Haan,
Akit elvett, oly szép, mint a tulipán;
Barna a szeme, de mégis hófehér:
A restek mondják, otthona a kastély.

Megnősült a káplán urunk Ludwik Haan,
kár, hogy le nem cserélte menyasszonyát,
Hogy is él majd vele a szerencsétlen,
Ha az ágyukat sem vetették meg?

Megnősült a káplán urunk, hallottuk;
De ki eskette őket, biz' nem tudjuk;
Mégis igazgatja ágyát asszonykája;
hol van ilyen jog ebben a világban?

Megnősült a káplán urunk példásan,
Lehet, hogy most rosszul is jár ezáltal,
de majd bölcsőbb lesz a világ, s megérti:
a jó pap most példát mutat ebben is. (: Mát.5.16.:)

Megnősült a káplán urunk, ki bánja!
Énekelünk, még ha nem is kívánja,
énekelünk neki egy jó tót nótát,
az Úr Isten éltesse szép asszonyát!
Amíg élnek, egymást mindig szeressék,
asszony vele soha ne veszekedjék,
Mint jó kotlós, egy év múlva, ahogy kell,
egy sikerült kiskakással költse fel!

Így éltünk most már az én szeretett, kedves Linuskámmal, – ki mellesleg legyen mondvá, – közvélemény szerint nemcsak Csabán, hanem az egész vármegyében is a legszebb nő volt, szeretetben, megelégedésben, boldogságban.

Az én tisztemhez tartozott nem csak az iskolában tanítani, hanem a lelkészeknél az úrvacsoránál az oltárnál, a halottaknál segíteni és az évenként négyszer tartatni szokott magyar predikációkat végezni. Miután pedig sem Broszman, sem édes atyám magyarul jól nem tudtak: én ellenben jó magyar voltam, ennél fogva az isteni tiszteletek is igen látogatottak kezdtek lenni, úgy, hogy a presbyterium elhatározta azoknak többször való tartását. Ez okon megbízott engem, hogy a közhasználatban lévő posonyi, győri és pesti énekeskönyvekből szemeljek ki 20-30 magyar éneket és azokat „a bcsabai ev. egyház külön használatára” nyomassam ki. Én ezt kész szívvel meg is tettem, de miután ott, különösen szent István napjára, énekeket nem találtam, ilyeneket és más énekeket is részint magam készítettem, részint mások által készíttettem. Énekes könyvem megjelent 1847 eszt. Szarvason Réthy Lipótnál ezen cím alatt: Kis énekeskönyv, a bcsabai ev. egyház külön használatára kiadta Haan Lajos. Magában foglal 82 éneket. Ezek közt Sztraka Károlytól ötöt úgy mint E nap pünköst ünnepére, – Tarsd meg Isten Ferdinándot, – A nap felderült hajnala, – Jövel Isten – Jó éjszakát, oh kedves szüleim. Édes atyámtól kettőt u.m. Diszes Pannonia emeld fel szavadat és Üdvözlégy oh magyar nép szent ünnepje. Tőlem tizenöt u.m. E házban mennyei atyánk – Az úr énnékem hűséges pásztorom. – Egy év ismét elrepült – Mi hiszünk mind egy Istenben – Mindaz, ki reményít – Oh Istenem, mi sok bennem –Tarts meg minket beszédedben, – Immár lefekszem békével – Mily boldog az, ki meghalt, – Mily múltó életem – Az fiatal éltemnek – Immár elvégeztem éltemet – Immár eleget éltem – Mily borzasztó a gonosznak – és Hazánknak nagy Istene. Ezen utolsó ének első sorainak kezdőbetűiből kijő az én kedves nőmnek neve: Haan Lina. – Ezen énekes könyvet az egyház kíváratára kiadtam második bővített kiadásban 1860 eszt. Tartalmaz száz éneket. S miután énekes könyvecském oly kedvezésben részesült, hogy nem csak több főiskola kézi könyvül, de több magyar tót egyház is templomi énekeskönyvül elfogadta, a harmadik kiadást megvette tőlem az „Athenaum” című pesti könyvkiadó részvényes társulat. Ezen harmadik kiadás már 270 éneket foglal magában, nevezetesen Székács Józseftől 16, Csorba Mihálytól 3, Elefánt Mihálytól 5, Gömöri Frigyesztől 1, Haan Jánostól 2, Kemény Jánostól 4, Kemény Páltól 11, Margócsi Józseftől 8, Novák Danieltől 4,

Sántha Károlytól 2, Szeberényi Gusztávtól 4, Szeberényi Lajostól 3, Sztraka Károlytól 7, Thury Györgytől 2, Zselló Lajostól 3, tőlem pedig 56 éneket.¹⁰⁸

1844 eszt. tavasszal igen nagy árvíz volt Csabán. A canalis annyira megdagadt a hirtelen hó olvadás következtében, hogy több helyütt keresztül szakította a gátat. Legtöbbbet szenvedett az alsóvég, hol az úgynevezett Arany utca, Kígyósi utca, bánát és az oláhtemplom környéke annyira víz alatt volt, hogy csak csónakon lehetett közlekedni. Az alsó végen az úgynevezett cigányvárosban csak a házak kéményei látszottak ki a vízből és több ház összedült.

Az 1845 eszt. utolsó napja emlékezetes Csabára nézve. Ugyanis ekkor köttetett meg az urbéri váltság. Miután tudni illik az 1836/40 eszt. országgyűlési törvény megengedi, hogy a jobbágyság minden földesuri terhek alól, milyenek a robot, a dézma a korcsmáltalás, a malomjog, vadászat, halászat sat. kiválthatja, a csabaiakban is feltámadt azon gondolat ezen nyomasztó terhek alul bármi áron felszabadulni. Soká folyt az alku a község és az uradalom közt, míg végre az uradalom késznek nyilatkozott a jobbágyságot egy év leforgása alatt lefizetendő 802 000 pengő forint lefizetése mellett felszabadítani. December 31-én délelőtt gyűlt össze a temérdek nép a nagy vendégfogadó udvarára, hol az uradalom által aláírt, a megye által láttamozott váltsági okmány ünnepélyesen az akkori bírónak felolvasás után, ünnepélyesen átadatott s az átadás öröme, különben is déli 12 óra lévén a harangok valamennyi toronyban meghuzattak. Ugyanezen alkalommal létesült a legelő elkülönítés is. Az uradalom kimérette külön a maga részét, a jobbágyság is kikapta külön a magáét. Ezen utolsók minden urbéri telek vagyis sessio után 24 holdat kaptak, holdját 1100 □ ölével számítva. Ezóta lettek tehát szántóföldekké a Csaba körüli temérdek, eddig csak közlegelőül használt puszták. 1845 eszt. előtt ha az ember Csaba városából kijött, egész Szarvasig nem látott egyebet, mint sík gyepet. Csak messze messze a mostani szentmiklósi pusztán sötétlett egy sötét pont, ez volt gróf Batthyanyinak birka akla. Eppen így allott a dolog a nagy gerendási pusztával. Emlékezem, hogy egyszer, 1835 eszt. táján édes atyám kivitt magával Gerendásra, hol a ménesben lovai voltak. Amint az ó szőlőket elhagytuk, véghetetlen gyp terület el előttünk. Sehol, ameddig csak a láthatár terjedt, egyetlen egy magasabb tárgy sem, se épület, se fa, se kútgém, hanem csak merő, egyenes gyp. Mentünk vagy két óra hosszant, amerre tetszett, mert

¹⁰⁸ 1887 megjelent már ötödik bővített kiadás 390 énekkel, mert az országban már több mint 40 egyház használja. 1891eszt. fog megjelenni a 6. kiadás.

sehol út nem volt, nézve, keresve, kutatva a ménest. Egyszerre édes atyám észrevesz a láthatáron egy sötétlő pontot. „Fiam, ugymond, bizonyosan az lesz a ménes.” Még egy félórát mentünk s csakugyan elértük a nehény száz lóból álló ménest.

A fent említett örökváltság később keserves egy dolog volt a csabai lakosságra.¹⁰⁹ A csabaiak azzal biztatták magokat, hogy hiszen az oly nagy község mint Csaba, Bécsben vagy másutt akármennyi pénzt kap három négy percentre szükség esetén. Ki is küldtek Bécsbe csakhamar két követet: de bizony csalódtak. Az uradalom sürgette a pénzt; majd hosszabb terminusokat adott, de drága kamatot kellett fizetni. Az 1848-ik eszt. országgyűlés eltörölve a robotot és a váltsági összeget az adóba vetvén ki, Csabának csak úgy kellett a váltsági adót fizetnie, mint akármely ki nem váltott községnek. Hiába apellált¹¹⁰ Csaba, hogy így két bőrt nyúznak róla, hiában tette azt később is a forradalom után, míg végre 1867 után a magyar Kormány átlátta az igazságtalanságot, és a városnak az országos pénztárból úgyhiszem 600 ezer forintot rendelt kifizettetni, mely a magokat kiválasztottak közt elosztatott. Így menekült végre a város az öt húsz esztendeig lidérczként nyomott váltságtól.

1844 eszt. meghalálózván Bende Károly tótkomlói lelkész, ennek helyébe én is, az akkori eperes Kristoffy Samuel nagylaki lelkész által candidatioba tétettem.¹¹¹ A próba beszédet tartottam Sept. 16. vagyis a sz. Háromság utáni XV. vasárnapon; előttem egy héttel próba beszédet tartott Horváth Samuel tiszaföldvári lelkész. Szótöbbséggel megválasztattam én; de egy hibát tettem. Tudni illik, miután már akkor biztattak a csabaiak, hogy ők engem Csabáról semmiképpen el nem eresztenek; én, jólehet annak rendje szerint megválasztva voltam, el nem fogadtam a vokatot, ha-

¹⁰⁹ *Hogy a nép az örökváltság eszméjét megkedvelje, a város előljárosága engem kért meg componáljak annak emlékéül, valamilyen ismert dallamra egy „a váltságot dicsőítő” népdalt. Én componáltam is, arra a dallamra „ne menj rózsám a tarlóra” egyet s a fiatalság csak hamar felkapta sőt még most is éneklí. Az ének így kezdődik:*

*Zaspiewajme że si málo,
Čo sa na tej Čabe stalo,
stály sa tam diwnje weci,
Počúwajte ludja wšetci... ect. ect.
[Énekeljünk egy keveset,
hogy ott Csabán mi esett meg,
csuda dolgok történtek ott,
hallgassátok, kik itt vagytok.... ect. ect.]*

¹¹⁰ Fellebbez.

¹¹¹ Lelkészjelölt lett.

nem ezt mondtam: hogy előbb Csabán kell megkérdenem, mit szólnanak erre a csabaiak? legfeljebb egy hét alatt azonban határozott választ adok. Ezt felhasználták némely roszakaróim Komlóson, mondván: „hogy én megvettem őket” s ürügyül használták fel még azt is, hogy választásom alkalmával éppen gyulai vásár lévén, a népnek nagy része nem is lehetett jelen a választáson. Ezeket tekintetbe véve az esperes új szavazást rendelt s az új szavazásnál – én buktam, Horváth győzött. 1845 eszt. a tisza-földvári egyház hívott meg próbára. Én azonban a meghívást el nem fogadván, próbára nem mentem.

1846 eszt. épült a helybeli zsidó templom. Az alapkö lerakásnál ott volt a város előjárósága, a rkath. és evang. papság. Én is tettem az alapba egy téglát. Akkor lehetett vagy 50-60 zsidó család Csabán; most van legalább tíz annyi s a legszebb helyeken ők laknak.

Átmegyek már hazánk azon nevezetes évére: 1848-ra. Már Február utolsó napjaiban olvastuk a lapokban, hogy Franciaországban forradalom tört ki s ennek következtében Lajos Fülöp király megszökvén, köztársaság kiáltatott ki. Ezen szabadabb eszmék átszivárogtak Németországba is s ott is, sőt még Bécsben is a világ forrongani kezdett. Ezen forrongás hatása alatt felkelt az országgyűlésen a hatalmas agitátor Kossuth Lajos s feliratot indítványozott ő Felségéhez, szabadabb institútiókat követelvén, nevezetesen a jobbságéltörölését, szabadsajtót, nemzetőrséget, népképviselőletet, mindenek felett pedig felelős magyar ministériumot. Ez volt Martius 3-án. Ezen beszédnek hatása alatt forrongani kezdett az ország, mindenek felett Pest és annak fiatalsága. A fiatalságnak, nevezetesen a juratusoknak azaz ügyvédjelölteknek rendes gyűlhelye volt az úgynevezett Privorszky Kávéház¹¹² a Váczi utcán. Amint híre érkezett Kossuth beszédjének, a fiatalság nem lévén bizonyos benne, hogy vajjon a Kossuth által tolmacsolt közkívánat teljesülést nyer e Bécsben, szokottnál nagyobb számban gyűlekezett naponként Privorszkynál, forradalmi szagú beszédek tartattak, lelkesítő hazafi költemények felolvastattak. Különösen Martius 15-én a közlelkedés már határt nem ismert. Vasváry Pál (egy második Camille Desmoulins) felállott az asztalra, hatalmas beszédben kimutatta, hogy hazánk eddig rab volt, Austriának provinciája, rabja, itt az ideje, hogy függetlenségünket, önállóságunkat kivívjuk. Utána felkelt Petőfy, elszavalta a maga harci dalát: „Talpra, magyar, hí a haza, Itt az idő most vagy soha!”

¹¹² Privorszky Ferenc a Pilvax kávéház első tulajdonosa volt az 1840-es évek elején.

Ki írja le a forrongást, mely erre a Privorszkyban és kint az utcán, hol ezren állottak, támadt? A fiatalság azonnal elhatározta, hogy kívánatait, melyek az ország közkívánatai, 12 pontban formulázza, s azokkal küldöttséget meneszt Posonyba és Bécsbe. Az első, amit proclamált, volt: a censura nélküli szabadsajtó s hogy ezt azonnal tetteleg is érvényesítse, Vasváry indítványára a már több ezrekre szaporodott tömeg ujongatva elindult a Hatvani utcába a Landerer és Heckenast féle nyomdába. Ott a fiatalság lefoglalta a sajtót, pár pillanat alatt lenyomtatta a 12 pontot és Petőfy dalát s száz meg száz példányban szórta az emeletről az utcán ujongó tömeg közé. Valaki azt találta kiáltani: fel Budára, szabadítsuk ki Sztancsicsot! Nem kellett ennél több. A tömeg, a fiatalok vezérlete alatt, ismét ezerekkel szaporodva rontott Budára s ott a sajtóvétség miatt elítélt Sztancsics Mihály börtönét feltörve diadalmas mámorral vitte magával Pestre.

Én akkor a Vahot Imre által szerkesztett „Pesti divatlapot” tartottam. Nem lévén még vasutak és távírdák, itt Csabán mindezek mozgalmáról nem tudtunk semmit. Martius 17-én kaptam a lapot. Felnyitom. Hát azzal kezdődik, hogy: „Szabadság, egyenlőség, testvériség! Éljen a haza!” Következett az után egy külön lapon a 12 pont; ennek túlsó oldalán Petőfy dala; mellékletül egy kép, amint Sztancsicsot a nép börtönéből kiszabadítja s viszi diadalmasan Pestre, végre jelentés, hogy ő Felsége elfogadta a független magyar minisztériumot, a jobbagység eltörlését, a nemzetőrséget, miniszter elnök: Batthyany Lajos, a többi ministerek Kossuth Lajos, Deák Ferencz, herczeg Eszterházy Pál, Szemere Bertalan, gr. Széchenyi István, Mészáros Lázár. Sietek azonnal a lappal nőm szobájába, innen Wilimékhez a kastélyi iskolába. Itt az ajtón azzal rohanok be: Szabadság, egyenlőség, testvériség! Éljen a haza! Éljen Kossuth Lajos! Az enyéme nem tudják mire vélni a dolgot. Ekkor előmutatom a lapot s lőn általános öröm, a szegény öreg Wilim táti sírt örömeiben mint a gyermek!

Az általános országos mozgalom nem lehetett hatás nélkül Csabára sem. A casinóban naponként mind sűrűbben gyülekeztünk s politizáltunk. Éppen e napokban érkezett volt haza Pestről Galli Samuel kereskedő, azon hírrel, hogy ott mindenki nemzeti színű cocardát hord. Ő is hozott magával néhányat. Ezeket azonnal szétkapkodtuk. Galliné alig győzte csinálni a megrendelt újakat. Nemsokára megalakult a nemzetőrség is Csabán. Szinovycz jegyző volt az első, ki puskával vállán egy óra hosszant mint nemzetőr járt fel s alá a városháza előtt, míg más váltotta fel. A templomokban hála isteni tisztetelek tartattak a vér nélküli forradalom keresztül vitele örömére. Édes atyám szolgált az oltár előtt, Broszman pe-

dig prédikált lelkesen, hatalmasan. Böjt 3-ik vasárnap volt, melynek textusa Luk. XI. 14-18 cz. „és ördögöt űz vala ki, mely néma vala. És lőn, mikor kiment volna az ördög, megszólala a néma és csudálkozik azon a sokaság.” Ez alkalomra a különben fekete teríték az oltárról és a szószékről eltávolított, gyertyák égtek, az oltár és szószék fel volt koszorúzva. Broszman ügyesen felhasználta a textust azon kezdvén beszédét: hogy a legközelebbi napokban Bécsből is ilyen ördög űzetett ki, t.i. Metternich, aki 23 évig némaságban tartotta a nemzetet, nem engedvén meg semmi szabad szót. Most, amint ezen ördög elűzetett, itt nálunk is felszólalt ez a néma ti. a nemzet s ő – Broszman, – ezen felszólalásnak ad kifejezést, midőn először is tolmácsolja az általános örömet, másodszor előadja, mily kincseknek jutottunk birtokába, a legközelebbi nagy napokban, harmadszor pedig hálát ad Istennek, hogy amihez más nemzetek csak véres forradalmak, hosszas háborúk folytán jutottak, abban minket a mindenható békes úton, anélkül, hogy egy csep vér folyt volna, részesített. Szóval itt Csabán, akkor „hegyen völgyön lakodalom” volt és osztatlan öröm. Az ember nem hallott mást énekelni és muzsikálni, mint Petőfy dalát „Talpra magyar!”

Azonban csakhamar borulni kezdett a láthatár. Már húsvét utáni napokon hallottuk, hogy Kikindán a ráncság felzendült és fegyvert fogott a magyarok ellen; valamint, hogy a határőrző vidéki ráncság és Horvátország is fegyverkezik ellenünk. Mi eleinte nem akartuk ezt hinni, mert nem láttuk semmi okát, mert hiszen ezeket is úgy részesítette az ország a szabadságban, mint az ország többi lakosait, ezeknél is csak úgy eltörölte a jobbágy-ságot mint másutt. Vadabbnál vadabb híreket hallottunk ekkor. Így pl. azt, hogy Kikinda csakugyan fellázadt, de a vásárhelyi nemzetőrök azonnal fegyveresen nekik mentek, velök diadalmasan megütköztek, a lázadókat szétűzték, Kikindára bementek és azt elfoglalták. Ittunk is mindjárt a casinóban a derék vásárhelyiek egészségére, pedig az egészben egy betű sem volt igaz.

Azonban itt nálunk sem mult el ezen mozgalmas idő zavargások nélkül. Fészke a zavargásoknak Mező Berény volt, hol a nép, különösen a német-ség, az uradalmi kastélyt, kertet, uradalmi földeket erőszakkal elfoglalta. Amint ezen zavargások a minisztériumnak értésére estek, erélyes felhívást menesztett a békésvármegyei néphez, békére, csendességre intette, óvta az erőszakoskodásoktól, majd katonaságot küldött, statáriumot hirdetett, minek következtében a fő czinkos, egy Frei nevű mezőberényi német elfogott és a mezőberény-csabai országúton felakasztatott. Ezzel azután csírájában elfojtattak a már más községekben is mutatkozni kezdett zavargások.

Feleslegesnek tartom a további hazai mozgalmakról szólani, mert hiszen azok részint tudva vannak mindenki előtt, részint hazai történet íróink által részletesen leirattak. Ennél fogva áttérek csak a Békésvármegyében történetekre.

Július első napjaiban rendelet érkezett a megyéhez, hogy miután a bán-sági ráczok fellázadtak, különösen Becskerek körül s a perlaszi és a szenttamási sáncokba vették magukat s kevés lévén ott a rendes katonaság, úgy hogy az ott lakó magyaroknak élete és vagyona a ráczok által a legnagyobb veszélynek van kitéve: ennél fogva Békésvármegye haladéktalanul fegyverezzen fel háromezer nemzetőrt s küldje azokat további rendeletig Makóra. Nem lehet leírni a rémületet mely erre a békésvármegyei lakosságot megszállotta, különösen a békességszerető csabai tótságot. A békési és sárréti magyarság egy kis capatitatio után, kész volt engedelmeskedni a rendeletnek: nem úgy a csabai tótság! Ezt a legnagyobb mértékben meglepte az ugynevezett Canonenfieber!¹¹³ Lármáztak: hogyha egy elmegy, menjenek mindnyájan, menjenek az urak is mind, menjenek a tanítók és a papok! A városháza udvarán egy erős tölgyfa asztal állott mely szószékül szolgált. Míg a város tanácsa – notabene Csaba már akkor rendezett tanácsú város volt, ~~polgármester~~ bíró¹¹⁴ volt Urszinyi Andor ügyvéd; polgármester Szinovicz Lajos, városi kapitány Such József asztalos, szenátorok Thomka Alajos és Bajcsi Sándor ügyvédek, – a város teremében tanácskozott a teendőről, addig a város háza udvarát ezer és ezer ember lepte el naponként, várva, hogy nem jött-e valami új hír, új rendelet? Az asztalra hol egyikünk, hol másikunk felállott, – Broszman, én, mások, – onnan buzdítottuk a népet, hogy nem kell félni, hogy mi nem megyünk az ellenség elébe, hanem csak Makóra, hogy azon esetre, ha a rácság egész a Marosig jönne fel, által ne eresszük a Maroson; de ott is nem magunk leszünk, hanem lesz elég rendes katona is; elmondtuk: hogyha a csabaiak vonakodni fognak elmenni, akkor ránk jönnek a békési, sárréti, orosházi magyarok, felégetik, felpredálják városunkat, elűzik ezen áldott vidékről a tótságot, sat. Ez az argumentum azután hatott s végre a csabai tótság is rászánta magát arra, amit kikerülni nem lehetett. Két csapatban kellett mennünk. Háromezer békési nemzetőr Julius 10-én volt indulandó az alispánok Szombathelyi Antal és Tomcsányi József vezetése alatt. Ezeknek ott kellett maradniuk három hétig. Három hét múlva, Július 31-én kellett indulnia a másik há-

¹¹³ Harci láz, csata előtti félelem.

¹¹⁴ Haan Lajos javítása.

romezernek, hogy az első csapatot felváltsa. Sok lárma, veszekedés, sírás-rívás után végre consignáltattak¹¹⁵ azok, kinek az első, valamint kiknek a második csapattal kellett menniök. Volt olyan aki annyira félt ezen expedíciótól, – egy Novák Ádám nevű gyermektelen, vagyonos paraszt, – hogy egy fertály földet adott egy szolgájának azért, hogy e három hétre helyette elment. Kapitányokkul, csapatvezetőkül választottak Szinovicz Lajos és Omasta Lajos, nyugalmazott cs.k. főhadnagy. Magunk közt pedig azt határoztuk, hogy az első csapattal, mint tábori pap, menjen Broszman a másodikkal pedig megyek én.

Július 10-e: tehát, mely hétfőre esett, volt kitűzve elindulási napul, a hely pedig ahová valamennyi elindulandónak kellett déli 12 órára megjelenni, volt a mostani vaspálya előtti üres tér, mely akkor még sokkal nagyobb és tágasabb volt, mint most, nem lévén kígyós felé semmi ház...

Nem képzelheti az ember azt a tarka hadat, amely itt déltájban összegyülekezett. Kocsi kocsi mellett. Minden kocsi telerakva kenyerekkel és más élelmi czikkekkal. Minden kocsi mellett két három jajgató asszony, gyerek. Voltak az elindulandók közt fiatalok, voltak férfiak, de voltak 60 éves öregek is, mert a legnagyobb munka ideje lévén a munkabíró itthon volt szükséges és ment helyette a munkaképtelen. Az egyik puskával volt felfegyverezve, másik pisztollyal, harmadik vasvillával, vagy egy hosszú póznához egyenesen odaszegezett kaszával, – a la hussziták, – de volt olyan is, akinek egész fegyvere egy bunkós bot volt. Talákozott olyan is, egy Imris nevű kovács, ki erős pléhből vaspánczélt kovácsolt össze magának, mely mellét és hátát fedte, hogy a puskagolyó keresztül ne menjen rajta s ezt a vasat hordta inge alatt szüntelen a rekkenő melegben.

Amint a déli tizenkettőt elütötte a vitéz seregnek indulnia kellett. Ekkor Broszman azt a bolondot követte el, hogy meghagyta a harangozónak, hogy tizenkettőkor, jólehet hétköznapi volt, *ad maiorem gloriam*,¹¹⁶ huzzák meg valamennyi harangot. Ahogy az asszonyok a harangszót meghallották, lett egyszerre nagy ordítás, jajgatás, „hogy íme most már temetésre harangoznak nekik!”. Nagy nehezen lehetett őket lecsitítani. Így azután elindult Makó felé a sok kocsi, de minden kocsin volt legalább egy asszony ki nem hagyta magát lebeszéltetni arról, hogy férjét ne kísérje Makóig, honnan azután az üres kocsin Csabára visszatérendő volt. Ezen első csapattal mentek az enyémeik közül ipam Vilim János és öcsém Albert.

¹¹⁵ Feljegyeztettek.

¹¹⁶ *Ad maiorem dei gloriam* – Mindent isten nagyobb dicsőségére.

Makóra szerencsésen elért a transport, vagyis a „bőrsereg”, mert „őrsereg” helyett ez volt a gúnynevük, merthogy mindenki féltette a bőrét. Már akkor Makón volt a többi békésvármegyei községi nemzetőr is és a két alispán, szám szerint háromezer ember. Alighogy letelepedtek, jött a minis-teri rendelet, hogy induljanak Becskerekre. Nem kellett ennél több, a hős „bőrsereg” hallani sem akart arról, hogy tovább mozduljon, azt mondván: hogy ők csak Makóig voltak rendelve. Ebből egész kis forradalom lett. Utol-jára abban állapodtak meg, hogy menjen követség Pestre a ministériumhoz, mely a ministériumot kérje meg, hogy ne kívánja az ily fegyvertelen néptől, hogy a Maroson túl menjen. A csabaiak részéről követek voltak Broszman és Kliment János bíróviselt ember. De bizony Pesten azt mondták: hogy a Marost nem szükség strázsálni, nem szökik az el, ha a békési nemzetőrök nem strázsálják is, ennél fogva azonnal csak induljanak rendeltetésük helyé-re Becskerekre. A parancs igen categoricus volt, ennél fogva indulni kellett. Ott volt tehát ezen vitéz sereg a kiszabott három hétig, természetesen, ellen-séget nem látva. De mégis nagy hatást gyakorolt megjelenésük a becskerei rációkra. Ezek ugyanis alattomban egy követ fűjtak a Becskerekhez két órá-nyira fekvő perlaszi táborban lévő atyafiakkal. Nem csekély benyomást tett tehát rájuk, mikor így háromezer ember dobszó mellett egyszerre beruckol városukba. Volt pedig akkor Becskereken és környékén mintegy kétezer rendes katona 8 ágyúval, Kis Ernő tábornok és mintegy nyolcezer nemzetőr gr. Hadik Gusztáv ezredes parancsnoksága alatt.

Amint ezen első transportnak három heti ideje kitelt, Július 31-én in-
dultunk mi, mint második transport. Mennyire örültek azok, kik a három hetet szerencsésen átérték és most már egészen ép bőrrel haza mehettek, azt gondolhatja mindenki! De bezzeg nem a legjobban éreztük magunkat mi, kik őket felváltottuk. Aug. 2-án értünk Becskerekre s én ezen naptól kezd-ve naplót kezdtem vezetni s ezen napló szerint írom eme jegyzeteimet. Én mint tábori lelkész fungáltam, főhadnagyi ranggal. Fizetésem volt minden napra öt ezüst huszas, kötelességem pedig naponként úrvacsorát szolgáltatni a becskerei ev. templomban az azzal élni kívánóknak. Szállva voltam egy Peics Áron nevű rácz kereskedőnél, ki azonban nem látszott valami magyarfalónak. Csendes emberke volt nejével együtt. A mi kapitányaink voltak: Vidovszky János uradalmi számtartó és Szucsú Mózes élelmezési megyei biztos. S ez elég baj volt. Ezeknek az uraknak életökben nem volt puská a kezökben s ők valamennyi közt a legjobban félték.

Egész Aug. 6-ig vitéz bőrseregemmel Becskereken voltam, s itt embereim meglehetősen érezték magokat. Igaz, hogy annyira félték, hogy minden

nap volt 20-30 gyónó, néha 50-60 is. Azonban Aug. 5-én egyszerre parancs jött, hogy Vidovszky kapitány a maga századjával menjen Lázárfeldre, mely Becskerekhez egy órányira fekvő falu. Éjfélkor jött a parancs, s eszerint éjszaka kellett nekik menniök, csupa kukuricza közt, iszonyú félelemmel. Küldtek is mindjárt reggel deputatit hozzám Becskerekre, hogy menjek a parancsnokhoz, kérjem őt, hogy ezen veszedelmes helyről vitesenek vissza Becskerekre, mert a faluban rendes katonaság nincs, nekik magoknak alig van 20-30 puskájuk, a perlaszi rácztábor oly közel van, hogy estve a dobolás is áthallatszik hozzájuk. Én el is mentem, előterjesztettem Kis Ernő főparancsnoknak és Vetternek a dolgot, de ők azzal igazítottak el: hogy ott semmi veszedelem nincs, mert a perlaszi tábor és Lázárfeld között rendes katonaság van elhelyezve. Eszerint nem sikerülvén a kérelem, estve felé legalább azt tettem, hogy meglátogattam őket. Hogy örültek, mikor megláttak! Én pedig estve elhelyeztem a postokat, minden utcza végére s magam is megnézegettem éjjel, hogy nem alusznak e.

Aug. 6-án egy ütközetnek voltam tanuja. Ugyanis a perlaszi táborból mintegy nyolcszáz rácztáitott egy ide három órányira fekvő Neuzinára nevű virágzó németrács városkára. A neuzinai ráczok természetesen természetesen velök tartottak: a circumspectus¹¹⁷ némettség mint mindenütt a bánatban, itt is kétesen viselte magát. Ha magyarok jöttek, hazafias érzelmeket színlelt; ha ráczok, akkor ezekkel czimborált. A perlaszi ráczoknak az volt a céljuk, Neuzinán magokat befészkelni, elsánczolni, s innen azután Becskereket és környékét hatalmuk alá hajtani. Amint ennek hírért vette a becskereki parancsnokság azonnal ruckolt a rendelkezésére álló gyalog és lovas katonasággal, két golyós és egy kartács ágyúval Neuzina felé. Endreffy Károly lakótársammal én is fogadtam egy kocsit s a katonaság után mentem, hogy, ha már itt vagyok, lássak ütközetet is. Igazán borzasztó volt ezt látni. A ráczok a városkába vették volt magukat. A mieink a városkát minden oldalról cernírozták.¹¹⁸ De miután másképp nem tudták kicsalni a ráczságot a szabad mezőre, több helyütt felgyújtották a várost. Ekkor végre a ráczság kitört a mieink pedig sortűzzel fogadták, s sokakat közülök elejtettek. Majd egy dombra vette magát. Ekkor nekik szegeztek az ágyúkat, s a dombról úgy hengergődtek a rácztá holt testek, mint mikor meg-
rázzák a fát és a gyümölcs hull. Végre látván a ráczság, hogy nem bír a mieinkkel, futásnak vette a dolgot s menekült vissza a perlaszi táborba. Az

¹¹⁷ Megfontolt.

¹¹⁸ Ostromzár alá vesz.

ütközet alatt ily jelenetek adták elő magokat: egy rácz, látván, hogy menekülni nem tud, letérdelt a lovas katona előtt és pardont kért. A katona megkegyelmezett neki, de alig, hogy elfordult tőle a gaz rácz rálőtt, de nem találta. Természetesen azonnal összekoncoltatott. – Egy házban a házi aszszony késsel neki ment a katonának, ez is megharagudván bajonetjével agyonszúrta. Egy 13-14 éves rácz gyerek a lovak alá bújt s késsel kezdte vagdosni a lovak lábainak ereit. Természetesen agyontiportatott. Láttam egy több mint 80 éves ráczot, kit elfogtak, azért, mert gyilkolta a magyart. Amint az ütközetnek vége lett: ekkor kezdődött csak a hadd el hadd! Neuzina, a virágzó városka, a szó teljes értelmében porrá égettetett. Eléget a templom, a torony; az óra és a harangok ezután Becskerekre vitettek. A mi katonáink betolultak a városba s sorba járták a házakat, kutatva az elbújt ráczokat. Az egyik a padlásra ment, a másik a túlsó oldalon lévő padlás ablakhoz húzódott s ha a padlásra bújt rácz az ablakon leugrott, hogy meneküljön agyonlövetett mint a kutya. – Mikor már a tűz szűnni kezdett, akkor a szomszéd magyar helységek lakosai tolultak be s amit találtak elrabolták s kocsikon elvitték. Nem maradt ott még egy szeg sem. Én is, mint láttam, hogy mindenki rabol, bementem egy gazdátlan rőföskereskedésbe s emlékül elvettem egy két garasos tarka zsebkendőt. Még most is megvan. Ezen ütközetben elesett vagy 400 perlaszi és neuzinai rácz, vagy ötven pedig elfogatott. A foglyokat a mi csabai nemzetőreink kísérték Becskerekre. Az elrablott holmit a magyaroktól igen olcsón lehetett venni. Egy pár ökör ára volt 90 fr. egy bárány 40 fr. Döglött libával, ruczával rakva volt az országút egész Becskerekig.

Aug. 9-én a perlaszi ráczok ismét egy kirohanást tettek, még pedig Száresa nevű falura, de itt is a mieink által csúful visszaverettek.

Aug. 11. Mészáros hadügyminister látogatta meg Becskereket s a főparancsnokság mindnyájunkat kiruckoltatott. Képzeltető minő tarka sereg volt az!

Aug. 20. Végre megjött a rendelet, hogy kitöltvén a három hetet, mehetünk haza. Volt is nagy öröm Israhélben. Csaba városa küldött érettünk kocsikat. S így 22-én szerencsésen visszaérkeztünk Csabára.

Már ekkor az én kedves, drága Linkámat betegeskedőnek találtam. Észrevettem én azt már Július hó végén, hogy ha a kastélyi iskolából estve hazagyalogoltunk, sokszor úgy elállott a lélegzete, – zadichčala sa – s meg kellett neki pihennie. De miután a bába úgy találta, hogy terhes állapotban van, a bajt terhességnek tulajdonítottuk s hittük, hogy a szüléssel múlni fog. Pedig már akkor kezdődött az a betegség, – szerves szívbjag vagyis

szívtágulás és az ezzel összekötött vízkór, – mely kedvesemet később kiragadta karjaim közül. A baj hovatovább nagyobb mérveket öltött. Elkezdett dagadni egész teste. A bal oldalon nem bírt aludni, majd később a jobbon sem s csak ülve a karszékben aludt néhány órát éjjelenként s ezt ő mind angyali türelemmel tűrte, remélve a javulást. Hivattam orvosokat Gyuláról, Szarvasról, de mind hiában. Scalpirozták¹¹⁹ időnként lábait, de ez csak pillanatnyi enyhülést okozott. Sept. 19 éjjel megrohanták a szülési fájdalmak, s szült egy ép egészséges leánygyermeket, mely másnap édes atyám által megkereszteltetett s édes anyja nevét kapta. Reménylettük, hogy most már talán jobbra fordul sorsa. Ez azonban nem történt. November második felében mindinkább rosszabbul kezdett lenni s saját kívánságára hintón elvittük professori lakomból szüleihez a kastélyi iskolába. Virasztott mellette hol mostani jó nőm, hol egy Mezeyné nevű betegápolónő. Ezóta én is többnyire ott aludtam Wiliméknél. Én igen mélyen alszom, s ha elalszom nem igen szoktam felébredni reggelig. Azonban November 18-án éjfél utáni fél kettőre egyszerre, a nélkül, hogy a szobában valami zaj lett volna, felrettenek s ösztönszerűleg papucsot húzok s megyek a szomszéd szobába, megnézni Linuskámat, hogy alszik é. Mezeyné alva találtam. – Linuskám pedig éppen akkor a halállal küzdött s néhány pillanat múlva kiadta angyali szép lelkét. Éppen fél kettőt ütött a falióra. Csudálatos ez a fél kettő családomnál! Édes Linuskám fél kettőkor halt meg, éjfél után; kedves atyám fél kettőkor délután; jó anyám fél kettőkor szintén éjfél után; unokám Ilma, fél kettőkor éjfél után! Eltemetett felejthetetlen kedves Linkám Nov. 19 mely vasárnapra esett délután temérdek nép jelenlétében. Beszédet tartott felette Broszman Daniel. Fekszik a Kastélyi temetőben. Ő volt az első aki oda temetett s temetése alkalomával szenteltetett a temető. Ott nyugszik azóta a családi nagy sírboltban felejthetetlen nőm mellett már édes atyám, édes anyám, ipam Wilim János, egyetlen leányom Carolina férjezett Zsilinszky Mihályné, ennek két gyermeke Ilma és Mihály, továbbá Wilimné, napamnak anyja, nászom Zsilinszky Mihály bíróviselt ember s ott kívánok idővel, ha Isten úgy akarja, pihenni én is. Isten veletek, kedves porladozó lelkeim a viszontlátásig!

Az 1848-as évről még a következőket jegyezem ide. A forradalmi harc folyvást tartott. Télen az osztrákok már egész Szolnokig nyomultak. De a mieink is résen állottak s nem engedték a Tiszán való átkelést. Azonban, miután mégis minden legrosszabbtól lehetett tartani, azok akik különben

¹¹⁹ Vakarták.

pusztákon laktak, télire a városokba költöztek. Engem is megkért Csep-sányi Tamás birtokos, engedném át neki két szobámat télen által. Ezt én szívesen megtettem s még jól esett, hogy télen át nem leszek magam.

Dec. 26. ritka temetésem volt. Meghalt tulajdonképpen vénségi elgyengülés következtében csak úgy elaludt Szikora Ilona Tadanay János neje 85 éves. Egy pár óra múlva szintén csak úgy elaludt 86 éves férje. Éltek együtt 64 évet. Egyszerre temettem őket egy sírba!

Ami az 1849-ik emlékezetes évet illeti ennél is csak Csabára és vidékére fogok szorítkozni. Az év eleje hol kedvező, hol kedvezőtlen volt a magyar seregre nézve. Mart. 11 végre Nagyszebent bevette Bem. Ez országszerte nagy örömet okozott s mi is kitűztük ennek örömére a nagy templom tornyába a nemzeti zászlót, sőt az egyház elhatározta, hogy egy 12 ½ mázsás harangját oda ajándékozza a hazának ágyúra. A harang csakugyan le is huzatott, de már akkor változván a haza sorsa biz az itt maradt s a világosi fegyverletétel után szépecskén visszashállítatott megint a toronyba.

Április 14-én a debreczeni országgyűlésen az osztrák ház trónvesztettnek nyilvánított. Megvolt hagyva, hogy az erre vonatkozó törvénczik községenként vagy a templomban vagy a piacon felolvastassék a népnek. Ezen utolsó történt Csabán. A piacon volt felállítva egy magas állván. Ezen állványról olvastam fel a cikket tót nyelven én, kiabálva, amint bírtam, hogy a legtávolibbak is meghallják, mert összegyülekezett a piacon legalább 8-10 ezer ember. A nemzetőrség is fel volt állítva s minden pont után egyett lőtt, sortüzet adott. Délben volt azután a nagy nap örömére a banquet a nagy vendégfogadóban; estve pedig az egész város és különösen a nagy templom ki volt világítva, több helyütt csinos transparensok is voltak láthatók. Én az ablakomba egy össze vissza tépett kétfejű sast vágtam ki transparentbe, alatta pedig ezen vers állott:

Ezen házban pap lakozik,

A ki gyakran imádkozik;

Amde az ő legszentebb imája:

Legyen áldott a magyar hazája!

Az 1848 év vége felé Kristoffy Samuel nagylaki lelkész és békési esperes meghalálozván, helyére hárman voltunk kijelölve, ti. Jeszenszky László hódmezővásárhelyi lelkész és esperességi főjegyző, – én – és Kutlik János pitvarosi pap. Én próba beszédemet virágvasárnapon tartottam, s beszéd után egyhangulag lelkészül választattam. Amint híre ment annak, hogy én Nagylakra megyek próbára, az egyház előkelő presbyterei felhívták Steiner Jakab felügyelőt; tartana presbyteri gyűlést, mert ők engem elbocsátani

nem akarnak Csabáról. Steiner azonban azzal igazította el őket, hogy idő előtt való volna presbyteri gyűlést tartani most, mielőtt még tudnák, hogy megválasztatom-e vagy sem? Jól tudta ezt Steiner, hogy úgy van; hogy ha Nagylakon megválasztatom, bajos nekem ott lemondani; de ő nem akarta, hogy apa és fiú együtt lelkészkedjék, mert attól tartott, hogy ketten megtörjük hatalmát. Amint azonban híre ment, hogy csakugyan megválasztattam Nagylakon, most már Steiner is kénytelen volt megtartani a gyűlést. A presbyterium egy értelemmel odanyilatkozott, hogy engem mint harmadik rendes lelkészt megtartani óhajt: csak abban nem tudtak megegyezni, hogy honnan teremteni ki a harmadik lelkészi fizetést. Segített ezen is Steinernek ravaszsága. Nemcsak: de felhasználta ezen éppen jól kínálgzott alkalmat arra, hogy a papok fizetését kisebbítse. Broszman Daniel ti. midőn 1840 eszt. Uhrinyi András mellé cum spe successionis¹²⁰ administornak választatott, meghívó levelébe ezen clausula igtattatott: hogy Uhrinyi halála esetében fentartja magának az egyház a papi fizetés revisióját. Most éppen alkalmas idő volt ezen clausulát foganatba venni. Ennél fogva Steiner indítványára a presbyterium azt határozta, hogy Broszman ezóta 300 köből búza helyett 200 köblöt kap, a harmadik száz pedig neki az egyház által 3 pfrtjával fog megváltatni. Broszman természetesen nem mondhatott ellent, minthogy a meghívót a fent érintett clausulával fogadta volt el. Szegény jó atyámra pedig ily körülmények közt, hol fiáról volt szó, könnyű volt morális pressiót gyakorolni. Amilyen jó szívű és nemes érzelmű ember volt, ő is kijelentette, hogy jól lehet az egyháznak nincs joga, az ő – atyám – fizetését kisebbíteni: ő mindazon által, hogy egyik lelkésznek ne legyen több fizetése, mint a másiknak beleegyez, hogy az egyház ezóta neki is 200 köblöt adjon, a harmadik százat pedig 3 pengő forintjával váltassa meg, értvén ezt természetesen csak a maga személyére s le nem kötvén a maga utódját. S ezóta van a csabai lelkészeknek 200 köből búza fizetésök, készpénzben pedig 420 pengő ftjuk, holott azelőtt 300 köblük volt és készpénzben 100 pengő ftjuk. Így már most a lelkészi fizetések szabályoztatván, határoztatott, hogy nekem, mint harmadik lelkésznek fizetésem legyen 200 köből búza és 200 ft pengőben, kijelentetvén, hogy halálozás estében a másik két rendes lelkészi állomáson a fizetés ekkép fog szabályoztatni. Egy uttal határozatba ment az is, hogy miután én most már nem leszek professor de lelkész, az eddig fennállott magyar iskola eltöröltetik. Erre azután én a presbyterium elébe hivatván, kijelentettem, hogy mind

¹²⁰ A bekövetkezés reményével.

ezen intézkedések most már elkéstek; hogy én a nagylaki státiót tényleg elfogadtam s mint becsületes ember szavamat ott már vissza nem vehetem, sőt ha ez nem történt volna is, ily áron el nem fogadhatnám a csabai harmadik lelkészi állomást. Így lett ezen dolognak vége. Én pedig elhagyván Csabát átköltöztem Nagylakra s ott menybementel ünnepén édes atyám által rendes papnak bevezettettem.¹²¹ Csabán pedig a magyar iskola tovább is fennállott Chovan Zsigmond vezetése alatt, a harmadik lelkészi állomás felállításáról pedig ezentúl szó sem volt.

Nagylakon tiszttársam Zaiacz Daniel, azelőtt csabai káplán Uhrinyi András mellett, egy talpig becsületes, őszinte lelkű ember, kivel két esztendőig oly egyetértésben éltem, mintha testvérem lett volna. Kis leányom azalatt Csabán nevelődött, ipamnál Vilim Jánosnál. Én pedig jobb anyát nem adhattam neki, mint azt, ki eddig is nevelte, ti. kedves anyjának derék nővérét Vilim Amáliát kivel 1850 esztendőben Maius 1-én keltem egybe, s kivel eddig is Isten kegyelméből békében, szeretetben élek. Lakadalmamat az ottani szokás szerint, a nagylaki egyház tartotta.

Nagylakon létem alatt 1852 eszt. az ottani oltárt és szószéket ujonnan kifestettük, megaranyoztattuk és egy új 12 változatú orgonát készíttettünk mely háromezer forintba került. 1853 eszt. pedig megtartottuk a nagylaki egyháznak igen sok vidéki vendég jelenlétében, alapítása félszázados évfordulóját. Az oltár előtt szolgált Placskó István szarvasi pap és esperes, Zaiacz prédikált tótul, én pedig magyarul. Ezen alkalommal Zaiacz collegámmal kiadtam Nagylaknak monographiáját, ily cím alatt: „Ó és új Nagylaknak történetei” magyarul és tótul. E munkában a történelmi és statistikai részt én írtam; a többit pedig Zaiacz.¹²²

A nagylaki egyháznak, mikor én voltam ott pap, két leánygyülekezete volt, ti. Alberti és Bánhegyes, hová kétszer kétszer jártunk évenként úrvacsorát osztani és prédikálni. Most már mindkettő önálló gyülekezet s saját lelkésze van.

Nagylakon, többek közt, egy igen dicséretes szokást találtam s ez abban áll, hogy ott egyetlen egy lakadalom sem mulik el a nélkül, hogy legalább egy két forint ne gyűlne be az egyház szükségleteire. Mikor az orgonát csináltattuk, ez annyira ment, hogy a hívek vetekedtek egymással, hogy kinek a lakadalmán fog több bejöni. Éppen a bíró és a kurator tartottak

¹²¹ Haan nagylaki évei kapcsán lásd: Haan Lajos nagylaki ev. lelkész hivatalos jegyzőkönyve 1851.k eszt. szent Mihály naptól. Békés Megyei Könyvtár, Haan Lajos hagyatéka.

¹²² Ó és Új Nagylaknak történetei az ottani evang. ágost. hitv. egyház félszázados ünnepekor. Emlegették Zayacz Daniel, Haan Lajos. Szarvason, 1853.

lakadalmat s amazén begyült 53 ft emezén hatvan. Ezt a dícséretes szokást behoztam én azután itt is Csabán. A szószékről, vasárnap és hétköznapi sokszor előhoztam dícsérőleg a nagylakiakat; elmondtam, hogy egyetlen egy jó módú gazdának sem kellene meghalnia anélkül, hogy halála előtt meg ne emlékezzék egyházáról. S azóta van az, hogy Csabán is igen szép adakozások vannak az egyházra. S alig van gazda, ki halála előtt egyházra valamit ne adományozna. Az ilyen offertoriumokat¹²³ a régebb számadási könyvekbe hiában fogja valaki keresni.

Az alatt Csabán nagy változások történtek. Kristoffy után Broszman Dániel választatott esperesnek, de nem vihette soká e hivatalt, mert még 1849 év végén szél érte nyelvét és agyvelejét. Broszman igen gyenge teológus volt, mert hiszen tulajdonképpen nem is készült a papi pályára; de igen szép természetes esze volt, azonkívül kitűnő liturgus és szónok volt. Rest volt ahoz, hogy predikációit egészen kidolgozza, ennél fogva csupa lacunák¹²⁴ voltak benne s ott azután, ahol lacuna volt, extemporisált¹²⁵ a szószéken. Innen magyarázható, hogy beszédei az ahoz értő előtt a criticát ki nem állották, s rendesen nagyon áradozott s eltávozott a tárgytól, amint egy egy jó gondolat a szószéken eszébe jutott; de amit mondott hatásosan tudta elmondani. Sajnálatra méltó volt az ő házi állapota. Felesége, egy beszercebéányai nő, valóságos Xantippa. Nemcsak, hogy féltette férjét, – ok nélkül – de valamennyi csabai nővel viszálykodásban élt. Két leánya volt, kiket a nő magához méltón nevelt. Szegény, különben jó kedvű, fidelis Broszmant ezen házi állapotok vitték korai sírba. Utána halt a két leány; felesége pedig most is él, összeroskadva, magával tehetetlenül, terhe másoknak, terhe önmagának.

Később Broszman valamivel jobban lett, de 1852 eszt. ismét annyira rosra fordult állapota, hogy hivatalképtelenné lett. Az egyház tehát új lelkészt választott. Megválasztatott Szeberényi Gusztáv eddig egyházasmárióti lelkész, Szeberényi János superintendes fia. Én e választás alkalmával szóba sem jöttem, azért, mert a népnek tele trombitálták a fejét azzal, hogy egyházi törvények szerint nem szabad, hogy apa és fiú egy egyházban szolgáljanak, mint rendes lelkészek. Egyéb iránt nem is vágytam én Csabára. Nagylakon megelégedésben töltöttem napjaimat, mert egyházam szeretett, fizetésem csaknem annyira ment mint a csabai papoké, amellet pedig egy-

¹²³ Felajánlásokat.

¹²⁴ Hézag.

¹²⁵ Rögtönzött.

háza csak négyezer ötszáz lélekből állván ez nem oly sok dolgot adott, hogy amellet az irodalomnak ne élhettem volna.

Megjegyzem itt, hogy Csabán 1850. Július óta minthogy a haza ostrom állapotban volt egész 1854 eszt. Juniusig nem tartattak presbyteri gyűlések, de az egyházat egy 13 tagból álló választmány igazgatta. Mi ellenben Nagylakon akadálytalanul tartottuk ezen időtartam alatt is akár presbyteri gyűléseket az iskolában, akár közgyűléseket a templomban.

Amint a szép eszű Szeberényi Csabára jött, új élet kezdett pezsegni az egyházban. Iskolai választmány választatott, az adókulcs megváltoztatott, az iskolákra és az isteni tiszteletre több gond fordított, végre pedig 1853 eszt. Novemberben Steiner Jakab az egyházi felügyelőségről lemondván, azóta egészen az én időmíg Felügyelő nem választatott. Szeberényi különben is finom ember lévén, édes atyámat, mint öreget megbecsülte, vele folytonosan jó viszonyban állott s így az egyház dolgai az ő vezetésük alatt rendesen és ékesen mentek.

1855 eszt. Sept. 12-én eszerint éppen azon napon, sőt talán éppen azon órában – délutáni félkettőkor – melyen ezelőtt 32 évvel Csabára érkezett, édes jó atyám meghalt. S az én jó nőm mellé temettetett a kastélyi temetőben. Áldás és béke hamvaikon.

Szeberényi mindjárt a temetés után presbyteri gyűlést tartván, a presbyterium egyhangúlag oda nyilatkozott, hogy minden próba nélkül helyébe én hívassam meg. A presbyterium indítványa a következő vasárnapon az egész egyháznak előterjesztetvén, itt is egy akarattal rendes lelkészül megválasztattam. De tévedek! Még sem egy akarattal! Ugyanis, amint nevem említésénél az egész egyház felállott és osztatlan tetszését nyilvánította, egyetlen egy hang a choruson elkiáltotta magát, hogy „nem kell!” Egy Molitoris Pál nevű molnár volt. Ez a Molitoris most legjobb, leghűbb emberem. Évekig nem tudattam vele, hogy ezt tudom. Egyszer azonban, úgy vagy hat év múlva, mégis megkérdeztem, hogy ugyan mi oka lehetett, hogy annyi ezerek közt egyesegegyedül ő nyilatkozott ellenem? Az én emberem elszégyelte magát s így szólott: „Uram, e kérdést már rég vártam. Megvallom, hogy előkelő úr vett rá, azt mondván, hogy kegyed azon stadiumon van, hogy elmebeteg lesz. Azonban engedje meg, hogy ezen urnak nevét elhalgassam.” Én perse, tudtam ki volt ezen úr, de azt, hogy tudom, neki soha tudtára nem adtam. Sőt az igazat megvallva, ezt rossz néven nem is vettem. Mert mikor az ember collegát kap, az éppen olyan mint mikor nőül. Azzal, kit collegaul kap, holtig kell élnie. Ennél fogva ki veheti neki rossz néven, ha netán olyan mellett nyilatkozik, kivel jobban vél kijöhetni?

Egyéb iránt volt valami a dologban. Nagylakon ugyanis ti. kevés hivatalos dolgom lévén, azzal töltöttem időmet, hogy egész nap ültem és írtam, vagy kivonatokat csinálva, vagy régi kéziratokat másolva; délután rendszeren fekete kávé ittam, estvéként pedig nőmmel theasztunk. Ily életmód, természetesen, kellett, hogy előbb utóbb megbüntesse magát. A legnagyobb mértékben aranyeres lettem. Csudálatos betegség ez, ennél fogva másoknak tanúságul és intésül elmondom lefolyását, annál inkább, minthogy az orvosok ezen betegséget rendszeren fel nem ismerik s más bajokat keresnek ott, hol aranyeres affectio van. Az aranyér tulajdonképpen nem egyéb, mint vértolulás. Az aranyeres embernek rendszeren rossz széke van; ennek következtében, aminek ki kellene jönnie az bent marad és bent reked a belekben, oda tapad a belekhez. Ennek ismét az a következménye, hogy a vér a belekhez tapad sár miatt, az altestben nem keringhet rendszeren, hanem nagyobb mértékben kezd tolakodni az altestből a feltestbe, a tüdő a szív és a fej felé. Innen következik azután az, hogy az aranyeres ember fejszédüléseket kap, nehezen lélezkzik, szívét erősebben dobogni érzi, aggodalom, félelem szállja meg, sőt vannak esetek, hogy visiókat lát. Így volt az péld. Luther Mártonnal Wartburgban. Ő ott a bibliát fordította. Napokig elült ott az asztal mellett, vére ennek következtében rendetlenül kezdett keringeni, feje és szíve felé tolult. Ezen vértolulás szülte, hogy vísiója lett, ördögöt képzelt maga előtt állani – ő bele csapta nagy tentatartóját, amint azon helyett a falon hová a tenta tartó ütőtödött és a tenda végig ömlött, csakugyan még máig is mutogatják. Mi volt ez? Nem egyéb mint aranyér!

Így volt az velem is Nagylakon 1853 évben. Székem a sok ülés következtében folyvást rossz volt. Néha félóráig is elültem a closetben eredmény nélkül. Már Octoberben fejszédüléseket éreztem, kivált ha a templomban prédikálnom, vagy az oltár előtt szolgálnom kellett. Ezen fejszédülések fokozódtak adventben, annál inkább minthogy az egész advent mindig borus, ködös volt s a borus idő anélkül is hatni szokott a főre és nyomást gyakorol reá, még ha az ember egészséges is. Karácsony táján már oly félelem, aggodás, elfogulás vett körül, hogy féltem a szószékra felmenni, attól tartván, hogy ott összeesem, vagy valamit félre fogok beszélni. Ennél fogva a karácsony délutáni isteni tiszteletet nem mertem predikációval végezni, hanem csak imát mondtam. Igyekeztem erőt venni magamon s feltettem magamban, hogy azért is prédikálok új évkor. El is készítettem a beszédet, de reggel oly félelem fogott el ismét, hogy a kész beszédet elvittem a tanítóhoz, hogy prédikálja el, ami meg is történt. Sőt annyira ment ez, hogy mindig azt képzeltem, hogy utoljára is az örültek házában fogok meghalni.

Nem mertem társaságba menni, attól tartván, hogy ott valamit félrebeszéllek s kinevetnek. A kést vagy a más ilyesmi szúró vágó eszközt ki nem állhattam, mert féltem, hogy hátha vagy magamat agyonszúrom vele, vagy mást. – Volt Nagylakon egy zsidó házi orvosom, akinek elmondtam bajomat s az szívdobogásom ellen – alkörmöst rendelt, ami természetesen nem használt. Ugyanakkor oda vetődött Pestről collegám sógora. Az megértvén bajomat tanácsolta, hogy a Le Roi féle orvossággal éljek, az jól meghajt s nem lesz semmi bajom, hozott is magával ilyet. Ebben az orvosságban a mérges gummi gutti van. Én felhajtottam egy pálinkás pohárkával. Mondhatom, iszonyú hatása volt. Hússzornál többször mentem az árnyékszékre. Majd szétszaggatta a beleimet ez a mérges szer, de nem használt. Bementem Makóra, consiliumot tartottam a két leghíresebb orvossal. Azok ott levetköztettek, minden oldalról megtapogattak, szívem verését auscultálták,¹²⁶ tanácskozást tartottak felettem, s azután pedig az egyik kezemnél fogott, szánalmas arccal azt mondta: „uram, önnek semmi baja nincs, csak képzelődik. Verje ki fejéből a képzelődést, mert ha nem, akkor csakugyan komoly baj lehet”. Ez engem még jobban elbolondított. Eleget mondtam én nekik: Uraim én elhiszem, hogy képzelődöm. De hát miért nem képzelődtem eddig? Itt a vérben, az organizmusban kell valami bajnak, valami változásnak lenni. Mind nem ért semmit. Utoljára miután láttam, hogy az orvosokhoz hiában folyamodom, volt még is annyi józan eszem, hogy feltettem magamban, hogy hat hétre elhagyom az egyházat. Csabára megyek szüleimhez, ott minden szellemi munkától tartózkodom, sétálok, járkálok, sat. Talán ez helyre állít. Amint elgondoltam, akképpen cselekedtem. Addig pedig édes atyám káplánja szolgált helyettem.

Ennek a betegségnek többi közt az a természete is van, hogy az ember mindenki előtt szereti elpanaszolni magát. Így volt az velem is. Csabán összetalálkoztam Bonyhay Beniamin mezőberényi jegyzővel. Ennek is elpanaszoltam a bajomat. Ő egyet nevetett s elkezdett examinálni:¹²⁷ ugye fejszédüléseket és szívdobogást érez, ugye pulzusát a homlokon érzi erősen dobogni, járni? ugye nem mer felmenni a prédikáló székre, attól tartván, hogy leszédül, vagy valami bolondot fog mondani? ugye kerüli a társaságot? ugye ki nem állhatja a baltát a kést? Én csak bámulom, hogy honnan tudja ez az ember mindezt? s mindenre azt felelem: igen! igen! Ekkor ő azt mondja: no lássa barátom, keresztül mentem én már mindezekben. Én is

¹²⁶ Hallgatózták.

¹²⁷ Vizsgáztatni.

éppen így voltam. Csak arra kérem, orvosokhoz ne forduljon, mert azok csak jobban elbolondítják. Önnek aranyere van. Ne igyék kávét, teát, szeszest italt, ne egyék disznóhúst, ne takarózzék dunyhával, járjon mennél többet, egyék mennél több zöldséget, gyümölcsöt, mosakodjék hideg vízzel s néhány hét múlva kutya baja sem lesz.

Én átláttam, hogy igaza van. Azonnal írtam a Lunkányi hidegvíz gyógyintézet tulajdonosának, Dr. Fischhofnak,¹²⁸ elpanaszoltam bajomat; tudakoltam, felvesz-e paciensei közé s kedvező választ nyervén, húsvét után hat heti tartamra elmentem Lunkányba, Brassó vármegyében. Itt Fischhof ugyanis cura alá vett, hideg lepedőt adatott, tuscholtatott, mászatta velem a hegyeket, diétát tartatott s hat hét múlva hazakerülvén Lunkányból azóta akadálytalanul folytatom, Istennek hála, teendőimet, úgy hogy mikor Lunkányból elmentem hálából az ottani emlékkönyvbe ezen verset írtam:

A vizeken lebegett Istennek szelleme hajdan,
Vízben azért van még mostan is istenerő.
Kóromat is sok ivott gyógyszer nem bírta legyőzni:
Végre legyőzé azt a vizek habja hamar.
Mert temető a víz, nyavalyáknak nagy temetője,
Eltemetém én is kóromat árjaiba.
Nyúgodj hát, nyavalyám, nedves sírodban örökre,
Síri jeledre csupán ezt írom: „éljen a víz!”
És te sokat gyógyíts, Lvnkány hVs neDVÜ Viránya,
E Verssel bVCsVzik Haan LaJos, aLDVa VizeD.

Ammint Csabán hivatalomat Isten segedelmével elfoglaltam és egy kis körűl tekintettem, csakhamar tapasztaltam a következőket, először, láttam, hogy Szeberényi mindenben csak az egyház javát és felvirágzását óhajtja és akarja, de nem követi mindig ennek eszközölhetésére a kellő utat, nem találja el mindig a kellő modort; továbbá láttam, hogy Szeberényi az alföldön lábra kapott magyarismus rovására a slavizmushoz hajlik és ezt nem egyszer kirívólag kitünteti; láttam, hogy ő dédelgeti a népet, ellenben az úgynevezett honoratiokról igen kicsinylőleg vélekedik s ezt nem egyszer ki is mutatja; láttam, hogy ennek következtében igen sok ellessége van, ami annyira ment, hogy az egyesek adatokat gyűjtöttek ellene, titkon conferentiákat tartottak, ahol arról beszélgettek, miképpen lehetne tőle az egyháznak szabadulnia, sőt igyekeztek e clubba bevonni engem is.

¹²⁸ Fischhof Adolf (1816–1893) fürdőorvos.

Láttam végre, hogy Szeberényiben sok ambitio van, nemes ambitio, melyet kárhoztatni nem lehet, mert érzi, hogy ő szép esze, alapos készsége s ha rá adja magát, megnyerő modora által is többre van hivatva, mint, hogy közkatona maradjon. Ezeket látva, számot vetettem magammal, s feltettem magamban a következőket: először, tudva azt, hogy a csabai honoratorokra bizton támaszkodni nem lehet, – Itt a nép az egyház s ha az ember a honoratorokra támaszkodnék, azok mellett bizony elveszne az egyház – feltettem magamban, hogy míg csak becsülettel lehet, feltartom Szeberényivel a collegiális jó viszonyt s magamat ellene felhasználtatni nem engedem. Szemem előtt lebegett Nyíregyháza, hol a honoratorok éppen ily okoknál fogva Jeszenszky Lászlót kívánták papi hivatalából kitűrni s hogy ezt elérhessék, a két papot összevesztették egymással. S mi lett ennek vége? az, hogy utoljára is mindkét papot kitűrták, Jeszenszkyt úgy, mint Elefánt Mihályt, az az előtt virágzó egyházban minden fenekestül felfordult s a legnagyobb anarchia állott be. Ez volt, mondom szemem előtt és éppen azért feltettem magamban, hogy Szeberényivel kezét kézben fogok haladni, scissiot¹²⁹ nem engedek magunk közt csinálni. És valóban megmondhatom, hogy ez volt a szerencse. Megkisértették ugyanis Szeberényinek roszakarói nem egyszer rést törni ezen egyetértésen, azáltal, hogy két ízben közénk ékeltek az inspectoratust,¹³⁰ először Boczkó Károly, később Urszinyi Andor személyében: de látván, hogy célta nem érnek, hogy mi hűségesen együtt tartunk, végre elunták a további machinatiokat s most már békességünk van. Mert nagy hatalom az ha két fedhetetlen erkölcsű, az egyház javát mindig szeme előtt tartó pap hűségesen együtt tart és egymást el nem hagyja. Nec portae inferi!¹³¹ Másodszor látva és tapasztalva Szeberényi ambitioját, föltettem magamban, hogy itt útjából kitérek, hivatalokat nem hajhászok, hagyd mozogjon ő az administratio terén, legyen esperes sat. ellenben, hogy én is egy kis nevet szerezzek magamnak, én viszont adom magamat azon térre, hova engem Szeberényi nem követhet ti. az irodalomra. Így nem fogunk egymásnak akadályul szolgálni, utaink nem vágnak egymásba s szent lesz köztünk a béke. Ezen két elvnek híve maradtam s azokat híven követtem s a következmény az, hogy hála Istennek collegiális jó viszonyban élünk egymással, egymásra nem irigykedünk, egymásra kancsal szemmel nem nézünk, miután az ő ambitioja ki van elégítve, lévén esperes, most pedig superintendens; de viszont én is célomat

¹²⁹ Szakadás, hasadás.

¹³⁰ Egyházi felügyelő.

¹³¹ A pokol kapui sem Mt 16, 18.

értem szerezvén magamnak meglehetősen hírt és nevet mint irodalmi férfiú. Ezen viszonyoknak következménye az, hogy Szeberényivel folyton jó harmóniában élek; hogy Szeberényi bizalommal viseltetik hozzám s előttem jó formán titka nincs; -sőt az egyháznál is egyetértve működünk. Ha péld. én vagyok az igazgató lelkész – az igazgatóság kettőnk közt évenként változik – s presbyteri gyűlést kell tartanom, elébb mindig elmegyek hozzá, conferalom vele a gyűlésen felmerülendő tárgyakat, azokat egymás közt megbeszéljük, megvitatjuk, ha nézeteink egyben másban eltérnek egymástól akkor egymást capaticáljuk s vagy az egyik enged, vagy a másik. Így egymással tisztába jövén, megyünk a gyűlésre és még soha nem jött elő az az eset, hogy a gyűlésen egymásnak ellentmondottunk volna. Éppen így tesz velem Szeberényi is, mikor ő az igazgató lelkész. S minthogy köztünk ily törhetlen egyetértés van, minthogy soha egymással a gyűléseken nem ellenkezünk sőt egymást mindig támogatjuk: éppen azért nem csak tekintélyünk van a nép, a presbyterek a tanítók és a honoratiorok előtt, de sőt amit csak akarunk, azt a gyűlésen ki is visszük. Adná az Isten, hogy ezen collegalis jó viszonyt semmi meg ne zavarja soha s ha az mégis idővel felbomlik, annak valóban nem én leszek az oka. Egyéb iránt Szeberényiről is az egyház körüli együttes működésünkről lesz alkalmam alább is szólni, ennél fogva ezt jelenleg mellőzve, előadom most már időszaki rendben az egyházra és személyemre vonatkozó nevezetesebb eseményeket.

1855 eszt. még nagylaki lelkész koromban megválasztattam esperességi főjegyzővé s viseltem e hivatalt ha nem csalódom, kilencz évig.

1855 eszt. Advent első vasárnapján először predikáltam Csabán mint rendes lelkész.

Ugyanazon évi Augusztusban meghalt Placskó István esperes és szarvasi lelkész. Az ő helyébe candidálva voltam én is a szarvasi egyház kívánatára, de miután a szarvasi egyház egyszer s mind azt is kívánta, hogy próbabeszédet tartsak, én pedig magamat ennek alávetni nem akartam, kértem magamat a candidatioból kihagyatni, ami úgy is történt.

1856 eszt. [olvashatatlan] vasárnapon az akkori esperes és tótkomlósi lelkész Horváth Samuel a csabai egyházba mint rendes lelkészt bevezetett. – Ugyanazon évben fölépített a felső végi paplak, Szeberényinek lakhelye. – Ugyanazon évi Dec. 15. meghalt Broszman Daniel lelkész. Én temettem, az új templomban az oltártól elmondott prédikációval, melyben egy egy oldalvágást adtam gonosz nejének és atyjukat nem tisztelő gyermekeinek. Ezen beszédért Broszmanné még most is rossz szemmel néz reám. Szegény Broszman, jobb sorsra volt érdemes.

1857. eszt. amint presbyteri gyűlést tartottam, a gyűlés alatt elnöki székemhez lép egy Prisztavok György nevű közpresbyter és anélkül, hogy valamit szólott volna, eléembe tesz egy írást. Olvasom: hát vagy 200 ember által aláírott s a presbyteriumhoz intézett folyamodvány volt, melyben az illetők inspector választást sürgetnek. Én, miután a folyamodvány nem a gyűlés előtt adatot be az elnökségnek, nem bocsátottam azt tárgyalás alá, hanem elhalasztottam a jövő gyűlésre. Ez történt Május 11-én. Június 16-án újra presbyteri gyűlést kellett tartanom, de e gyűlésen annyi volt az elintézendő tárgy, hogy már déli 12 óra volt, mire ezen tárgyra került a sor. Ekkor a presbyterium egy része az inspectorság mellett kardoskodott, a másik ellene harczolt, végre pedig miután már csaknem egy óra volt délután, a gyűlés eredménytelenül és ingerülten szétoszlott. A következő, Július 28 tartott gyűlésen, amint ezen tárgyat újra felhoztam, egész vihar keletkezett a gyűlésen. Végre is az a határozat keletkezett, hogy mielőtt a gyűlés választana isnspectort, elébb szükségesnek látja, hogy az inspector számára utasítás dolgoztassék ki, mely az ő teendőit körvonalazza, előre is kimondatván azon alap eszme, hogy az inspector csak az egyház gazdasági ügyeit viendi, míg pedig felelősséggel. Ezen utasítás kidolgozására egy választmány neveztetett ki. Az ezutáni, Aug. 21 tartott gyűlésen, az inspector számára kidolgozott utasítás elfogadtatván inspectornak megválasztatott Ursziny Andor s hozzá egy küldöttség menesztetett. Ő azonban kitérőleg válaszolt, ti. hogy ő kész elfogadni e hivatalt, ha Csabán marad; de miután szándéka Csabáról elköltözni, a hivatal elfogadását, vagy el nem fogadását attól föltételezi, hogy itt marad-e Csabán, vagy sem? Így húzódott, halasztódott a dolog, míg végre az Oct. 8-i gyűlésnek bejelentettem, hogy Urszyni a felügyelőséget nem vállalja. A Nov. 18-i gyűlésen e tárgyat újra előhoztam s megválasztatott inspectornak Vidovszky János urad. tiszttartó s hozzá küldöttség menesztetett, ő azonban a hivatalt nem vállalta. Végre post tot discrimina rerum¹³² a Dec. 10-i gyűlésen megválasztatott inspectornak Boczko Károly, birtokos s e hivatalt el is vállalta. Mi lelkészek természetesen ellene voltunk az inspector vállalásának, mert azt úgy tekintettük, mint némileg bizalmatlansági szavazatnak irányunkban, mind amellet, hogy azok kik inspectort akartak, váltig erősítették, hogy azt ők nem bizalmatlanságból teszik, hanem azért, hogy rajtunk könnyítsenek. Azután, tudtuk azt is, hogy a presbyteriumnak kisebb ugyan, de tekintélyesebb része mellettünk van, s inspectort nem akar. Amint az

¹³² Az ügyek olyan sok halogatását követően.

inspector végre megválasztatott, Szeberényi felkelt és hatalmas dictiot¹³³ tartott. Elmondta, hogy nekünk lelkészeknek soha egyéb szemünk előtt nem lebegett, mint az egyház javának, virágzásának előmozdítása; ecsetelte, hogy eddig is rövid két év alatt e részben nem csekély érdemeket szerezünk magunknak: sőt elmondta azt is, hogy Boczko inspectornak éppen nem való, de ha már megválasztatott, mi készségen felajánljuk béke jobunkat, hogy az egyházat békességesen kormányozhassa. Mire az után a nyugtalanok nevében – kik azt hitték, hogy Ursziny elválalja az inspectorságot, s Boczko megválasztatása által ugyancsak belemásztak, – Kemény Mihály köszönetet mondott eddigi hű működésünkért s Boczkót mint elnök társat szeretetünkbe ajánlotta.

Boczko nem is úgy kezdte hivatalát mint kellett volna. Tudván azt, hogy mi az inspectorságnak ellene voltunk, nem közeledett hozzánk, nem látogatott meg, nem érintkezett velünk: természetesen mi sem vele. 1858. eszt. Január 28-a előtti vasárnapon, éppen mikor a templomba voltam indulandó, a Kurator – Milyo Mihály – egy meglehetősen korlátolt tehetségű ember – levelet hoz hozzám. A levél Boczkotól jött s a Kuratorra volt címezve.

Azt írja a levélben Boczko a Kuratornak, hogy Január 28-ára hirdettesen presbyteri gyűlést, melyben ő inspectori hivatalába bűjtattassék. Megvallom első gondolatom az volt, hogy a levelet egyszerűen tudomásul sem veszem, miután nem reám, hanem a Kurátorra volt címezve. De azután mégis jónak láttam megbeszélni a dolgot Collegámmal. A templomban a harmadik ének alatt röviden értekeztünk egymással, s abban állapodtunk meg, hogy jóllehet illetlenség, hogy az inspector nem hozzánk ír, de a Kuratorhoz, jollehet jogtalanság, hogy a gyűlés tartás napját nélkülünk tűzi ki; mindamellet a gyűlést jó lesz kihirdetnünk, de a gyűlésre el nem mennünk. Január 28-ára tehát, az inspector nevében, nem a magunkéban, a gyűlést kihirdettem. Igen kellemetlen volt reám nézve, hogy Collegámnak éppen 28-ára egy időközben érkezett esperesi kiküldetés folytán távol kellett lennie s elmennie Berénybe. Maradtam tehát magam. Ez mind az ugynevezett provisorium¹³⁴ idejében történt amikor gyűlést pap nélkül tartani nem volt szabad. Kíváncsi voltam tehát, hogy vajjon mit fog tenni Boczko? Meg meri-e tartani pap nélkül a gyűlést? A presbyterek – már t.i. az inspectorság mellettiek – 9 óra tájban csakugyan összegyűltek, élükön

¹³³ Beszédet.

¹³⁴ A Schmerling provizórium időszaka, 1861–1865.

Boczko. Várták egy ideig a mi megjelenésünket. Miután soká bevárni nem tudtak, végre megüzenték, hogy legyek szíves eljönni és az inspectort beiktatni. Én ezt kerekem megtagadtam. Ekkor a Kuratort menesztették hozzám s újra kérték megjelenésemet. Én erre azt válaszoltam, hogy miután a gyűlést az inspector a mi megkérdéztetésünk nélkül hirdettette ki s ezzel azt mutatta, hogy minket elnök társakul el nem ismer, ennél fogva én az ilyen gyűlésre nem mehetek, ott van az általok választott elnök, az inspector, tartsa meg a gyűlést, ha úgy gondolja, nélkülem ő. Erre az összegyűlt presbyterek még nagyobb zavarba jöttek, de zavarba jött különösen Boczko, mert jól tudta, hogy a provisorium világi elnökséget el nem ismer és tiltja az egyházi gyűléseknek pap jelenléte nélküli tartását. Most már tehát küldtek hozzám egy egész, a legtekintélyesebb presbyterekből álló deputatiot, mely kért, hogy ne nehezteljek, ne tulajdonítsam Boczko tettét roszindulatnak, hanem inkább értetlenségnek s jöjjenek a gyűlésbe. Ekkor végre ráhatároztam magamat a gyűlésbe való menetelre, de egyszer s mind hónom alá tettem a cs. k. provisorius rendeletet. Amint a terembe érkeztem az egész gyűlés fölkelt és éljennel fogadott. Én pedig meghajtván magamat, nyugodtan elfoglatam az egyik elnöki széket, bemutatam a gyűlésnek röviden a megválasztott inspectort, ajánlottam őt a presbyterium szeretetébe, bizalmába, kívántam neki, hogy velünk egyetértve kormányozza az egyházat, azután pedig a provisorius rendelet azon pontját, melyben arról van szó, hogy az egyházi gyűléseknek elnöke a pap, a jegyző által felolvastatván, elnöki tisztemnél fogva a gyűlést feloszlottak nyilvánítottam s a teremből eltávoztam. Ezen határozott fellépésem, természetesen, nagy sensatiot okozott. Azok, kik az inspectorság emberei voltak, szerették volna a gyűlést még folytatni s tartóztattak, hogy maradjak. De én erre nem hallgattam s mentem ki. Azok pedig, kik eddig is a mi barátaink és az inspectornak elleni voltak, ezen határozott lépésem folytán még inkább tiszteltek, becsültek minket. Így lett ezen gyűlésnek vége!

Ami már Boczko Károlyt illeti, ő éppen nem volt malitiosus, sőt ellenkezőleg, igen jó szívű ember. Mások által hagyta magát arra fel lovaltatni, amit tett. Abban a hibában szenvedett, hogy igen gondatlan ember volt, saját vagyonát sem bírta gondozni, s azt elprédálta: hogy gondozta volna az egyházét? Azonkívül tele volt adósággal, s miután akkor még járta az adósság miatti bebörtönöztetés, nem egyszer bujkálni kellett hitelezői előtt, hogy el ne csukassék. Mi lelkészek természetesen, amint előre megmondottuk volt, eskettünk, kereszteltünk, temettünk, templomot végeztünk: de az administratioba nem avatkoztunk. Hagytuk a dolgokat

menni, ahogy mentek. Boczko gondatlansága, hanyagsága mellett az administratio csakhamar felakadt, kivált miután Boczko, ha egy egy pesti ügyvéd jött, hogy őt adósságai miatt elcsípje, néha hetekig bujkált, rejtőzött, magát mutatni nem merte. Történt, hogy néha a Kurator egyben másban tanácsot jött kérni hozzám. Én azzal utasítottam el, hogy az administratio nem az én dolgom, van inspector, menjen ahoz! "Igen, de nincs itthon!" No hát várjon még hazajő! „Igen, de azt mondják, hogy csak három hét múlva jó haza.” No hát akkor várjon három hétig. Az ilyenek sokszor előadták magokat. Az anélkül is korlátolt tehetségű Kurátor csaknem desperált. Végre jött Május, az iskolai vizsgák tartásának ideje. A tanítók – szintén inspectoristák – váltig kérdezték, hogy mikor lesznek a vizsgák? „Majd, ha az inspector hazajő.” Az inspector pedig éppen akkor tartozásai miatt a legnagyobb zaklatásoknak volt kitéve s hitelezői elől egyszerre eltűnt, senki sem tudta hová. A vizsgák sürgettettek. Mi nem tágítottunk s kötöttük magunkat ahoz, hogy inspector nélkül vizsgákat se nem hirdetünk, se nem tartunk. Ebből csaknem scandallumok lettek, míg végre Július hó közepén Boczko előbujt és a vizsgák megtartattak. Az ilyen állapotokat végre azok is elunták kik inspectorság mellett agitáltak s utoljára ők magok vették rá Boczkót, hogy 1859 eszt. Februárban az inspectorságról lemondott. Így lett ezen comoediának vége! s azóta az egyház hallani sem akar az inspectorságról.

1857. épült a közép tabáni iskola, melyben tanító lett Droppa Samuel, ki még 1856 eszt. Januárban választatott tanítóul s míg iskolája fölépült addig privát házban tanított. Ennek megválasztatása következőleg történt. Az egyház, miután Szemian Pált nyugdíjba helyezte, ennek helyére tanítóra lévén szüksége, a hirlapokban concursust hirdetett. Folyamodott ez állomásra az ország minden vidékéről, sőt még Morva és Csehországból is mindenféle caliberű ember vagy 200. Volt a folyamodók közt candidatus, pap, finantz, sőt catholicus tanító is, ki azt ígérte, hogy elválasztatása esetére átér. A folyamodók közt legjobb bizonyítványai voltak háromnak: Rimler Károly nevelőnek, Droppa Sámuel besztecebényai tanítónak és Fábry Samuelnek. Ennél fogva ezek a hárman próbára meghivattak. Ezek közül a népnek legjobban tetszett Droppa, az uraknak Rimler. Választásra kerülén a dolog, előre láttam, hogy a két párt élesen fog egymással állani. Ennél fogva, hogy az ingerültség eleje vétessék, én azt indítványoztam, hogy választassék meg mind a kettő Rimler és Droppa is s miután az egyiket ezek közül nem tudjuk egyelőre hová helyezni, építsünk a tabánban új iskolát, hol anélkül is erre égető szükség van. Az indítvány helyesléssel találkozott.

Rimler megválasztott Szemian helyébe a középpontba; Droppa pedig az ujonnan építendő középtabáni iskolába. Ami végre Fábryt illeti, ezzel azt tettük, hogy miután láttuk, hogy igen jóra való ember, hirtelenében összehoztunk egy társaságot, mely leánynevelő intézetet létesített s Fábryt marasztottuk meg leánynevelő intézeti tanárnak. Így egyszerre egy iskola helyett három lett. Fábry három évig működött itt közmegegyezésre, azután Dobsinára ment rendes tanítónak, ahol most is áldásosan működik.

1858 eszt. felépült a trháni iskola s tanítóul választott Kuczky Mihály, eddig egyházi kántor. Az egyház t.i. figyelembe vévén azt, hogy a tanítók rendkívül sokat mulasztanak az által, hogy temetnek és isteni tiszteletet végeznek, még 1855. eszt. kántori állomást létesített s erre megválasztotta Kuczky Mihályt. Később azonban átlátván, hogy a kántor nem végezhet több temetést háromnál s így a többi temetések csak ismét a tanítókra nehezednek, a kantorságot eltörölte.

Ugyanezen évben nőmmel együtt Németországot bejártam. Alkalmat szolgáltatott erre az, hogy a jenai egyetem, ez a „hungarorum alma mater” Augustus 15, 16 és 17 napjain nagy ünnepélyességgel megtartotta háromszázados fenállása örömnepét. Én ezen alkalomra elkészítettem következő című munkámat: *„Jena hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis academiae jenensi adscriptorum, auctore Augusto Ludovico Haan, olim academiae eiusdem cive, nunc apud Békés-csabenses V.D. ministro. Gyulae 1858, typis Leopoldi Réthy.”* 180 lap. Ezen munkámban előadom nemcsak a Jénában járt 1249 magyarnak hol hosszabb, hol rövidebb életrajzát, hanem az általuk kiadott tudományos munkákat is. A munka igen kedvezően fogadtatott a magyar, a tót sőt a német sajtó részéről is. Magam akartam azt az ünnepély alkalmával átadni, ennél fogva nőmmel együtt Augustus elején elindultam Jénába. Jöveletemet előre jeleztem, ennél fogva az akadémiai senatus oly szíves volt, hogy előre igen tisztes szállítás rendelt számunkra Zimmerman ispektornál „hinter der Ruine”¹³⁵ harmadik ház attól, melyben hajdan hazám fia Flacius Illurycus lakott. Utunk Bécsen, Prágán, Dresdán, Lipcsén át vezetett. Mindenütt megállapodtunk egy vagy két napra. Végre Augustus 14-én estve és így közvetlenül az ünnepély előtt Jénába értünk. Rosszul számítottam ki a dolgot. Legalább egy vagy két nappal előbb kellett volna érkeznem, hogy magamat egynél másnál bemutathassam. Egyéb iránt nőm igen szép asszony lévén s magyarosan lévén öltöve, valamint én is, mindenütt feltűnést okoz-

¹³⁵ A romok mögött.

tunk s szívesen láttattunk. Midőn Jénába léptem estve, egész Jéna ünnepi fényben úszott. Minden ház koszorúkkal, guirlandokkal, zászlókkal borítva, minden ablak kivilágítva, minden utcáról viszhangzott a zene és ének, az emberek hemzsegték az utcákon. Amely házban valaha valami hírnevesebb ember lakott, az emléktáblával volt jelölve az illetőnek nevével. Ott láttam hazám fiai közül Šafariknak, Kollárnak és Szeberényi János superintendensnek nevét is. A magyarok közül ez ünnepélyen jelen voltak kivülem: Kolbenheyer Mór soproni, Kuncz János késmárki, Ferenczy József kassai (helvét hitv.) lelkészek, Pálffy József soproni tanítóképezdei, Király P. Pál soproni lyceumi igazgató, Haberern Jonathan pesti theologiai, Noszágh János iglói, Hrabovszky Zsigmond egykor soproni tanárok, végre Steinacker Gusztáv előbb debreceni leánynevelő intézeti tanár, akkor pedig már buttelstadti lelkész Weimar mellett (írói néven S. Freumund) sőt ott volt a zongora király List Ferencz hazánkfia is. Reggel Aug. 15 első dolgunk volt, hogy magunkat mint magyar küldöttség az akadémiai senatusnak bemutatnunk. Szónokunk volt Kolbenheyer Mór, mint legidősebb, emlékül és ajándécul átnyújtotta a Jena hungarica egy díszpéldányát. Ugyanekkor Hase prof. utján egy díszpéldányt küldtem a szász weimari főhercegnek Károly Sandornak s tőle később Csabára igen szép köszönő levelet kaptam. A jenai ünnepélyeket felesleges leírnom. Hogy volt Festgang, Festpredigt, Festessen¹³⁶ magában értetődik. A templomi beszédet Schwartz Superintendens tartotta. Három napot töltöttem Jénában s jól esett most már kedves nőmmel meglátoganom azon helyeket hol valaha mint ifjú ábrándoztam, megmutatnom neki a szobát melyben laktam, a Kies Paradiest, a Rasenmühlét sat. Meglátogattam Jénában régi ismerőseimet, tanáraimat: Hasét, Appeltet, Schwartzot sat. Az öreg jó Luden akkor már nem élt. Az ünnepély alatt megismerkedtem, barátságot kötöttem ezekkel: Regierungsrath und Staatsanwalt¹³⁷ Stoeppel Potsdamból (ennek később, miután láttam, hogy a magyar irodalom iránt érdeklődik, megküldtem német fordításban Jókai Magyar nábobját és Kárpáti Zoltánját.) Dr. Köpp, reál gymn. professon von Eisenach; Rudolph Menger, Redakteur der Zeitschrift, „Zeit” Berlinből; Ryffel, Regierungs Statthalter a zürichi Cantonbol; Dula, Seminardirector Luzernből;¹³⁸ Th. Beise egyetemi Syn-

¹³⁶ Ünnepi felvonulás, ünnepi prédikáció, ünnepi lakoma.

¹³⁷ Kormánytanácsos és államügyész.

¹³⁸ Dr. Köpp, reálgimnáziumi tanár Eisenachból; Rudolph Menger, a „Zeit” című folyóirat szerkesztője Berlinből; Ryffel, kormányzati helytartó a zürichi Cantonbol; Dula, szeminárium-igazgató Luzernből.

dicus Dorpatból; Gesenius¹³⁹, a híres Gesenius Vilmos fia, gyakorló orvos Halleből; Dr. Joh. Sünther író Jénából. Jénából azután elmentünk nőmmel Weimarba, Gothába, Eisenachra, Wartburgba, innen Berlinbe és Potsdamon és Wittenbergen át Lipcsébe, hol éppen akkor a Gustavadolfi egyesület évi nagy gyűlését tartotta s Lipcséből haza felé. Wittenbergben észrevettem, hogy egy középkorú úr csaknem utczáról utczára sarkunban van. Utánunk jött az indóházba is s itt elémbé állván, folyékony, de igen rossz kiejtésű magyarsággal kérde, hogy nem vagyunk-e magyarok? Miután igennel válaszoltam, viszont én is megkérdeztem, hogy hát ő is magyar-e? „Nem, mondja az illető, én ide való tanár vagyok.” „No akkor, válaszolám én, nem szükséges, hogy nevét mondja. Ön úgy-e Steir Theophil tanár?” Csakugyan Steir volt, ez a Steir Halléban Greguss Ágostnak volt iskolatársa és barátja. Tőle tanult meg magyarul s bírja könyvtárában a magyar classicusokat. Magyarul rossz kiejtéssel beszél, de hibátlanul ír. Az idei Pesti Naplóban is írt néhány talpra esett cikket. Igen kellemesen telt el társaságában azon egy óra, melyet az indóházban töltöttem.

Ugyanezen 1858 eszt. November hóban megnyílt az arad-csaba-pesti ügynevezett „tiszaí” vaspálya.

1859. eszt. kijavítottam az ó templom. Ezen templom 1859 év előtt igen sötét és ronda volt, fachorusai idomtalanul nyúltak be, ablakai kicsinyek, padjai szűkek, allja téglával kirakva. Az oltár ott volt, hol a mostani orgona, úgy hogy midőn az ember a fő ajtón belépett, az oltárnak hátát látta; ellenben az orgona ott volt egy idomtalan, széles fachoruson, hol most az oltár áll. Most ezen templom a legszebb evangélikus templomok egyike. Került pedig ilyképpen átalakítása 12 ezer forintba. Mikor kijavításába belekezdünk, csak három ezer forint volt a cassában, minél fogva csakhamar felakadtunk pénz dolgában. Úgy segítettünk a bajon, hogy a presbytérium felhívást intézett a tehetősebb egyháztagokhoz, hogy adjanak kölcsön az egyháznak, kamat nélkül, biztosítván őket, hogy a kölcsönt mindenkinek három év alatt kifizeti. Ily módon két hét alatt hatezer forint gyűlt össze. De ez sem lévén elég, az egyház ideiglenes adót fogadott el, úgyhogy minden 10 holdas birtokra kivetetett 1 ft, husz holdasra 2 ft és így tovább egész 50 ftig. A kijavított templomot felszentelte tót prédikációval Collegám Szeberényi 1860 eszt. Mart.12, magyarral pedig én Mart.20. Ezen kijavítás emlékeül a toronynak paplakom felőli falába a ke-

¹³⁹ Ekkor beszélte el nekem Gesenius/Jesenius, hogy az ő családja tulajdonképpen magyar család. Az üldözések alatt vándorolt ki Németországba egy Jeszenszky nevű pap s ott családot alapított. A Jeszenszky névből lett később Jesenius, azután pedig Gesenius.

rek ablak alatt egy fülkét vágattam s oda egy üveg edénybe különféle emlékiratokat tetettem s a fülkét befalaztattam.

Ugyanezen évben a dorpati tudós társaság levelező tagnak megválasztattam s az erről szóló diplomát megkaptam. Ezen megtiszteltetést nekem Jena hungaricum szerzette.

Emlékezetes ezen év még azért, mert ezen év Sept. 1-én kelt az evang. egyház belügyeit rendező csk. nyiltparancs vagyis patens; Sept 2. pedig az erre vonatkozó minist. rendelet. Kétséget nem szenved, hogyha Ő Felsége ezen nyiltparancsot az ötvenes évek elején adja ki, az egyház azt minden ellenmondás nélkül elfogadja. 1859. eszt. már el volt késve. Ambár még ekkor sem tudták magokat eleintén tájékozni iránta még a világosabb fők sem. Nekem alkalmam volt Pesten a Septemberi napokban öszvejönöm Székáccsal és báró Prónay Gáborral. Mondhatom, egyik sem volt valami nagy ellenzője a patensnek s úgy látszott hajlandók azt elfogadni némi módosításokkal. De az országban nem olyan volt a hangulat. Ugyanis ekkor már Austrianak mindinkább roszul kezdtek menni mind itt bent, mind a küldföldön dolgai. Ennélfogva feltámadt az 1849 óta elnyomott nemzetben az oppositionalis szellem. A tiszai kerület October hó táján tartott kerületi gyűlést Késmárkon. E gyűlésen Zsedényi Eduard, – különben udvari tanácsos, – mondott menydörgő beszédet a patens ellen. E beszéd nemcsak a kerületi gyűlést, hanem az egész hazát is felvillanyozta; kivált miután Zsedényi és a kerületi jegyző Máday Károly elfogattak és Kassán bebörtönöztettek, az országban még nagyobb zaj és oppositio keletkezett a patens ellen és a két elfogott úgy tekintetett, mint az egyháznak martyrja.

Ami engem illet, én átlátom, hogy a mi protestans autonómiáinknak igen sok kinövései vannak, sőt, hogy ahoz ami népünk még meg nem ért és éppen ezért a protestans szabadság rendesen szabadossággá fajul: de azért a patensnek barátja nem voltam. Collegám egy kissé kancsalított a patens felé, de nyilván mutatni nem merte. Nagy befolyással volt reá öccse János, selmeczi lelkész, ki lelkestől testestől a patentalistákhoz adta magát s éppen ezért midőn Ő Felsége a patenst visszavonta, kénytelen volt Magyarországot elhagyni s most Bécsben katonai főpap és tanár a theologiai intézetben. Én éppen a patens ideje alatt, de természetesen minden utógondolat nélkül, találtam kiadni „időszaki táblámat a magyarhoni evang. egyház történelméhez.” Ez egy csinos kép, goth czifrázatokkal, oszlopzatokkal, melyek között a magyarhoni evang. egyház nevezetesebb eseményei vannak bejegyezve évről évre chronologicus rendben. Ékesítik a képet fent Budai Esaiás és Szeberényi János Super[intend]ensek, Bethlen Gábor

és Thurzó György arczképei; továbbá egy oldalon azon jelenet, midőn a spanyol katonaság a prot. papságot gályarabságra hurcolja; más oldalon egy jelenet, hol a hívek templomot építenek. A publicum ezen képet úgy tekintette, mint demonstratiót a patens ellen s ennél fogva vásárolta azt boldog boldogtalan, úgyhogy két hét alatt az egész első kiadás elfogyott, ti. ezeröttszáz példány magyar s ugyanannyi német s új kiadást kellett rendelni, mely szintén csakhamar szétkapkodtatott. Vették még katolikusok, sőt zsidók is, csupa hazafiságból és tüntetésből.

Ugyancsak 1859. eszt. BCsaba városa 43 ezer ft. alapítányt tett egy reálgymnasiumra. Még 1853 eszt. tudni illik, midőn az akkori kormány, a financiák jobb lábra való állítása végett, a községektől és egyesektől költsönt hirdetett, B. Csaba városa is adott ily költsönt, még pedig száz ezer forintot, melyek 5/100 jövedelmeztek ezüstben. Midőn az erről szóló kötvények eladattak, a város 60 ezer forintot kapott. Ezen pénzt elosztotta a B. Csabán létező egyházak közt nevelési czélokra, úgy hogy a r.kath. egyháznak jutott 12 ezer ft, nekünk pedig 43 ezer ft, de nálunk kikötötte, hogy ezen alapból négyosztályú reálgymnasiumot állítsunk. Mi elfogadtuk az ajánlatot s eleintén csak az alapítvány erejeig három osztályú gymnasiumot állítottunk, később 1864 eszt. adtuk mellé a negyedik osztályt. Azonban erre engedélyt kellett kieszközölnünk. Ennél fogva Szeberényi és én Bécsbe küldettünk az engedély kieszközlése végett. Bécsben meglátogattuk Schmerling miniszterelnököt és Albrecht főherczeget, ki akkor Magyarországnak kormányzója volt. Ezen utóbbitól függött legtöbb. Ennél fogva először is nála jelentettük magunkat, kihallgattatást kérve. Szárnysegéde, Haller gróf igen nyájasan fogadott s délutáni két órára hívott meg. A rendelt időre megjelentünk, de Haller azzal fogadott, hogy Ő Fensége nem tudta előre, hogy elfoglalva lesz. Ministeri tanácsban kell részt vennie, ennél fogva csak három óra után fog jöni. Azonban kért, hogy addig ülünk le s hogy magunkat el ne unjuk hírlapokat tett elébünk, sőt szivarokkal is megkínált, s mi bizony rá is gyújtottunk. Midőn így legjobban füstölünk, belép egy arany galléros úr, hóna alatt egy nagycsomó actákkal. A mi Hallerünk egyenes pozitúrába teszi magát amiből gyanítottuk, hogy az illető nagy úr lehet, s letettük a szivart. Reiner főherczeg volt, a ministertanács elnöke. Alighogy ez eltávozott, hallottuk, hogy a kapu alatt hintó robog a palotába s gondoltuk, hogy ez Albrecht főherczeg lesz. Azonban nem az volt, hanem egy tábornok, kinek mellén csillámlott vagy öt hat rendjel. Haller leültette, mondván, hogy a Főherczeg nincs hon, de valószínűleg nemsokára eljő. A mi tábornokunk leült. Azonban én is észrevettem, hogy Haller a másik

szobában levő szárnysegédnek egyet kacsintott szemével s ez a kacsintás után csakhamar a szobából kiment. Mindjárt gondoltam, hogy valami csalfaság lesz a dologban, s úgy is volt. Ugyanis az a másik szárnysegéd csakhamar visszatért s valamit suttogott Hallerrel; mire az után Haller felkelt, udvariasan a tábornokhoz lépett, jelentve, miszerint igen sajnálja, hogy a Főherczeg éppen most izeni, hogy csak későn éjszaka fog hazajöni s így tábornok úrhoz szerencséje nem lehet. Erre azután a tábornok is felkelt és elkotródott. Amint ez elment, mi is felszedtük magunkat s menni akartunk. De Haller egyet mosolygott reánk, mondván, hogy csak maradjunk hiszen a Főherczeg mindjárt jó. S úgy is volt. Nem sokára ismét belépett egy tiszt s felénk jött, mondván, hogy a Főherczeg megérkezett, de a ministeri tanácskozás annyira kifárasztotta, hogy kénytelen egy csésze levest inni, legyünk szívesek tehát kissé várakozni. Ez a finomság és előzenység valóban meghatott. Nem várakoztunk tíz perczet sem, midőn az ajtó nyílik s abban megjelen maga Albrecht főherczeg s nyájasan szobájába hív. Beléptünk s Collegám előadta kérelmünket. A főherczeg biztosított, hogy kérelmünk teljesíteni fog. Elvégezvén dolgunkat, távozni akartunk, de a Főherczeg újra beszédbe eredt velünk. Kérdezte, ki a megyének Főnöke? Hogy vagyunk vele megelégedve? Ha Csabára jó meg szokott e minket látogatni? Kik a szolgabírák? Hogy viselik magukat? Híven és szorgalmasan teljesítik e teendőiket? Nincs e ellenük valami panasz. Mi természetesen mind a főnökről, mind a szolgabírókról csak jót mondtunk, de én mégis gondoltam magamban: Istenem, ha én most a szolgabíróval rossz lábon állanék, mily könnyen belemárthatnám, úgy, hogy elcsapnák helyéről és még azt sem tudná, hogy ki vádolta be. Végre midőn ismét távozni akartunk, a Főherczeg még egyszer felénk fordult és felhívott, mondanánk meg őszintén, hogy a nép megvan e elégedve a dolgok állásával? Mondanánk meg, nincs e valami panaszunk? Nincs e valami amit netán javítani lehetne? Erre azután én bátorságot vettem és szóltam: „Igen is Fenség, különösen kettő van, amit Fenséged által felhívva, bátorkodunk előterjeszteni. Először is a nép zúgolódik az ellen, hogy még az olyan vagyon után is melyet a gyermek szülei után örököl, illetéket kell fizetnie, s így az apai vagyont mintegy kiváltania. Másodszor pedig a megelégedetlenség okát képezi az, hogy a szabadságos katonák oly nehezen bírnak ahoz jutni, hogy nőülhessenek, sőt ennek még más rossz oldala is van, az t.i., hogy a szabadságos katonák nehezen juthatván házassági engedélyhez, többnyire vadházasságban élnek s ennek következtében a nem törvényes gyermekek száma ijesztő módon szaporodik. Emlékezem, hogy midőn 1836 eszt. az utolsó

Canonica visitatio tartatott egyházban, az akkori Superintendens dicsérettel említette fel azon körülményt, hogy ezer szülött közt egyetlen egy sem volt nem törvényes. Most ilyen van évenként 25-30, csaknem valamennyi azért, mert a szabadságos katonák oly nehezen tudnak házassági engedélyhez jutni. Erre a Főherczeg azt válaszolta: „Ami az elsőt illeti ott nem lehet segíteni, az illeték az országos bevételeknek egyik fő ágát képezi. Egyéb iránt így van ez más országokban is. De ami a másodikat illeti, e részben valóban csodálom Tisztelendőséged panaszát, hiszen aki nősülésért folyamodik, ezen engedély mindenkinek megadatik. A vadházasságok ellen pedig szigorú rendeletek adattak ki, csak fel kell az olyat, ki vad házasságban él jelenteni.” Erre megint én válaszoltam: „Igen, Fenség, az úgy van, hogy a folyamodónak megengedtetik a nősülhetés. De maga a folyamodván és annak mellékletei sokba kerülnek. A folyamodványt 10 forint alul senki sem írja, a mellékletek és a szükséges bélyegek ismét 10-20 ft-ba jönnek. Ez szegény embernek oly sok, hogy inkább nem folyamodik s vad házasságban él addig, míg véglegesen elbocsátatik a katonaságtól.” „Aber, haben Sie denn Keine Notari?”¹⁴⁰ Kérdé erre a Főherczeg. „Igenis, vannak jegyzőink, mondám én, de ezeknek más dolgaik vannak, ezek nem érnek rá arra, hogy folyamodványokat írjanak. A folyamodást írja rendesen valamely ügyvéd, mégpedig drágán.” „No ezen segítenünk kell, viszonzá a Főherczeg. Menjenek nyugodtan haza. Biztosítom, hogy e részben majd megteszem én a kellő rendelkezéseket.” Ezzel az audentia véget ért, a Főherczeg elbocsátott. Nem csak, de még egészen a másik terem közepéig elkísért és újólág is felhívott, ha valami panaszunk lesz, forduljunk csak egyenesen hozzá. Én pedig e kihallgatásból ezen tanuságokat merítettem: először is, mindig azt hallottam, hogy Albrecht Főherczeg egy gőgös aristocrata, ki a népet lenézi. No hozzánk ugyan nem volt ilyen! Isten áldja meg őt! Másodsor pedig láttam ezen kihallgattatásból, hogy csak száz év óta mennyire változtak az idők! Ezelőtt száz évvel egy szegény lutheránus pap nem oly könnyen részesült volna kihallgattatáson egy Főherczegnél. Most – a rendjeles tábornoknak utat mutatnak, a Főherczeg teremeiből kifüstölik; a luthersrocknak¹⁴¹ ellenben a Főherczeg teremeiben is tisztelete, becsülete, tekintélye van. Éppen minap olvastam valahol, hogy a múlt század 60-as éveiben báró Zay elnöklete alatt egy sok tagból álló protestans küldöttség fölment Bécsbe Mária Thérézianál kihallgattatást kérendő. Két hétig kel-

¹⁴⁰ „De, akkor Önöknek nincsenek jegyzői?”

¹⁴¹ Evangélikus papi öltözék.

lett várakozniok Bécsben, míg végre nagynehezen a királyné elébe bocsátattak. A királyné csaknem egy fertály óráig beszélgetett velök; nyájas ígéretekkel – melyek perse nem teljesültek – bocsátotta el őket. Ezen nagy kegy annyira meghatotta a mi urainkat, hogy elmenet, a folyosón hangosan elkiáltották magokat: vivat, vivat clementissima Maiestas!¹⁴² Most – a Főherczeg csaknem egy egész óráig beszélgetett velünk, mégpedig egészen bizalmasan, sőt a szobájából is még egy darabon elkisért. Egyéb iránt a Főherczeg szavát tartotta. Nem sokára rendeletet bocsátott ki, mely a szabadságos katonák házassodhatását tetemesen megkönnyítette. Nemcsak, de néhány hét múlva, itt terem Csabán egy kapitány, valami Sárics nevű, ki magát nekünk lelkészeknél is bemutatta, s ki különösen azon czélból küldetett ide, hogy a szabadságos katonákra s azok erkölcsösségére felügyeljen. Ami pedig a városnak alapítványát illeti, megengedettett ugyan, hogy az reál gymnasiumra fordítassék, de, amint alább fogjuk látni, még sok utánajárásunkba került míg folyóvá tétethetett.

1860 eszt. rendes vasárnapi magyar isteni tiszteletet létesítettünk, mely azóta a kistemplomban szakadatlanul tartatik, mindig 10 órakor. Eddig évenként csak négyszer tartatott magyar isteni tisztelet, t.i. karácson, husvét, pünköszt első ünnepén a tót isteni tisztelet után és Sz. István napján mindig a nagytemplomban. A predikációk tartásával megbízott Rimler Károly tanár, midőn ez nagyváradi lelkésszé lett, magyar prédikátorrá tétetett Mokry Samuel tanár. Ennek leköszönése után Raab Károly tanár; ennek Micsinyére való elmenetele után a magyar predikációkat három esztendőig mi ketten végeztük: Szeberényi és én, úgy, hogy ekkor üres vasárnapunk nem volt. Igen nagy teher volt ez reánk nézve, ennél fogva a presbyterium 1873 eszt. Petrovics Samuel tanárra ruházta azt, ki azóta a magyar predikációkat végzi. A többi funkciókat, nevezetesen magyar kereszteleseket, esketéseket, temetéseket, sat. mi rendes lelkészek tartottuk fen magunknak; sőt azt is kikötöttük, hogy ha mi akarunk magyarul prédikálni, akkor az illető magyar prédikátor köteles értünk prédikálni a nagytemplomban tótul. Minthogy így külön magyar isteni tiszteletet létesítettünk, annak természetes következménye volt, hogy azokban kiket a magyar predikációk tartásával az egyház megbízott feltámadt a vágy, hogy magokat függetlenítsék. Szerették volna, ha külön magyar egyház alakul. A közönségben azonban erre éppen nincs meg a kedv, mert azon maroknyi közönség, mely a magyar isteni tiszteletet

¹⁴² Éljen, éljen a legkegyesebb fenség!

látogatja, nagyon is átlátja, hogy nem volna képes papot, tanítót, iskolát külön fentartani. Különben is azok a legroszabb adózók az egyházra, kik a magyar templomba járnak, az ugynevezett honoratorok. Minap elővettem tudvágyból az egyházi adókönyveket s azokból azt látom, hogy azok kik a magyar templomba járnak, fizetnek évenként az egyházra 91 fto és 85 köből búzát s ezzel is többnyire restansok. Ily alapon bizony külön egyházat létesíteni nem lehet. Ennélfogva én egyáltalába nem tartok tőle, hogy itt egyhamar különálló magyar egyház létesülne, sőt az ily aspiratioknak ellene volnék. Addig szép, addig erős ezen egyház míg a honoratorok és a nép, a magyarok és a tótok együtt vannak, együtt működnek. Hogy a magyar elem az egyházban igen szaporodik, az áll; s hogy idővel ha a mostani succrescentia¹⁴³ felnő csakugyan létesülni fog itt egy külön magyar egyház, azt is átlátom; de amíg élek én részemről ezen szakadást akadályozni fogom. Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur!¹⁴⁴

1861 eszt. fölépült a körösmelléki iskola. Első tanító volt Uhrin Pál, csabai fi s miután ez a felsővégi iskolába áttétetett, tanító lett Mihálfi Lajos. Ez kiskörösi tanítóvá választatván most itt tanító Bella János.

Ugyanezen évben Bodzáson, kir. kamarai pusztán, egy csekély, csabai-akból álló evang. község települt, körülbelül száz lélek. Az egyház, mint-hogy ezen hívek minden oldalról katolikusokkal vannak körülveve, jónak látta ide egy iskolát állítani s azt levita- tanítóval ellátni, ki egyszersmind keresztel és avat is. Első ilyen levita volt Kuczelnik Jozsef, most pedig Balog Mihály.

Ugyanezen évben építtetni kezdett az alsóvégi paplak, az én lakásom, s elkészült 1863 eszt. mely évi Maius elején költöztem bele. Emlékül az ó templom felé való szegletnek fundamentomába egy üveg edénybe különféle emlékiratokat tettem. Hogy pedig ezen paplak némi tekintetben elüt a Szeberényi lakától, hogy benne egy szobával kevesebb van, hogy valamivel alacsonyabb sat. azon senki meg ne ütközzék. Magam akartam azt úgy. Itt, hol most ezen paplakom áll, valaha egy földalatti putri állott, melyben valami kálvinista magyar lakhatott, mielőtt a mostani tótság ide 1718 eszt. letelepedett. Mikor a pinczét ástuk, körülbelül egy ölnyi mélységben még kilehetett venni az egykori boglya kemencének helyét, sőt két cserép edényt is találtunk, melyek most a megyei múzeumban vannak letéve.

¹⁴³ Utánpótlás.

¹⁴⁴ Egyetértéssel a kis dolgok is nagygyá lesznek, viszálykodással a nagyok is tönkremennek. (Sallustius: Bellum Jugurthinum 10,6.)

Ugyanezen évben megújítatott a száz tagból álló presbyterium s Urszinyi Andor inspectornak megválasztatott, ki azonban e hivatalát már 1863 eszt. September hóban letette. Ez az Ursziny igen szép elmebeli tehetségű, de felette félnék és állhatatlan ember. A harminczas évek végén, jóformán egy bottal kezében jött Csabára, s itt részint ügyvédi praxisa, részint szerencsés haszonbérek után annyira meggazdagodott, hogy most több mint 600 hold földnek és egy palotaszerű laknak birtokosa. Volt másodalispán, volt esperességi felügyelő, de mindezen hivatalokat idő előtt letette, amint nehezebb idők jöttek. Ha több benne a bátorság és állhatatosság, a legszebb cariert csinálhatta volna, lehetett volna Főispán, kerületi Felügyelő, sat. Most privatisál Csabán, nem jár sehová, hozzá sem senki s lett belőle egy – maga magának élő nábob. Fia van kettő, um. Béla és Dezső. Kik közül, ami a tehetségeket illeti, egy sem ütött apjára s ugy látszik az apjok által szerzett vagyont csakhamar elpredálják.

1862 eszt. fölépült a szőlőbeli imaház, vályogból. Fölszentelte azt collegám Szeberényi ugyanazon évi menybemenetel ünnepén. Ugyan azon évben a városi közgyűlésen azon indítványt tettem, hogy miután itt Csabán a föld már felette megdrágult s akárhány olyan gazda van, ki, ha másutt lehetne földet olcsóbban venni, venne fiai számára s oda telepítené őket, folyamodjék a város a kincstárhoz, miszerint engedné meg, hogy valamely kincstári pusztát a csabaiak megülhessenek, azon falut telepíthessenek s a földet bizonyos, a kincstár által megszabandó terminusokra fizethessék s így örök áron megvehessék. Az indítvány általános tetszésben részesült s azonnal megválasztattam én, továbbá a város főjegyzője Eördögh Frigyes és még öt egyén a népből, hogy felmenvén Bécsbe, tegyük meg a ministeriumnál a kellő lépéseket s egyuttal nyujtsuk be Ő Felségénél is Csaba városa e részbeni folyamodványát. Én tehát küldött társaimmal még azon év nyarán fölmentem Bécsbe, audientián voltam Ő Felségénél, tisztelegtem Schmerling ministerelnöknél, Plener pénzügyiministernél, Pipitz kamarai elnöknél. Mindenütt biztattak, ígéreteket tettek. Másodszor is felmentem ez ügyben magam 1863 eszt. tavaszán. Meglehet, hogy lett volna is e dologból valami; de közbejött a szerencsétlen 1863 inséges év, mely elég gondott adott, csak arra nézve is, hogy népünk éhen ne haljon s így az egész dolog jobb időkre elnapoltatott.

Ami a hivatal változásokat illeti, Velky János, gymnas. tanár (most hosszúszoí lelkész Gömörben) magát tovább képezendő, Németországba menvén, helyébe ideiglenes tanáruul megválasztatott Kemény Károly (most Dunántúl száki lelkész). Az én segédlelkészem Uhrinyi Károly hasonló

minőségben Mberénybe menvén s éppen akkor Collegámnak sem lévén káplánja, közös káplanul vettük Matheides Károly komlósi segédet, ki azonban csak egy évig volt itt, 1863. Februarban Vukovára, Bánátban rendes lelkészül menvén.

Ugyanezen évben a szőlőkben külön iskola építetvén, tanító lett Brozik Károly cseri születésű, pozsonyi tanuló, Leszich Ede pedig, kivévén a vallásoktatást a tanítási kötelesség alól fölmentetett.

1863

Ezen év emlékezetes nem csak Csaba, hanem általában a magyar alföld történeteiben, a rendkívüli aszály s az annak következtében támadt terméketlenség miatt. Egész télen át jóformán havat nem láttunk, úgy hogy éppen e miatt nem volt földárja, mely úgy mint máskor a földet átjárta, megnedvesítette, termékenyítette volna. Egész nyáron át, October havaig csak egy pár futó, szemző eső nedvesítette meg a földet, de annak sem volt termékenyítő ereje, valószínűleg azért, mert nem volt villannyal áthatva, miután egész nyáron át talán csak két ízben láttunk a messze távolban villámlást s hallottunk menydörgést. Nem csuda, ha a forróság kiálthatatlan volt, egy ujnyi por lepte be a fák ágait és a növények indáit, egy búza vagy árpa inda a legtermékenyebb szántóföldeken féllábnyira állott egymástól, nem nőtt meg fél láb magosságra sem s a rajta levő kis ded kalászban alig volt egy két mag. Máskor, ha a búzára az év mostoha is volt, de termett egyéb, péld. kukoricza, árpa, zab: most azonban nem termett semmi! Nekem 12 hold dohányföldemen lett 7 font dohányom s több mint 50 hold búzavetésem adott 20 köből nem búzát, de szemetet, melyet alig lehetett használni. Krumplinak, kerti veteménynek híre sem volt. Az egész Csabai határon termett ez évben, bőven számítva 35 ezer köből búza. Miután pedig csak vetésnek kell Csabán évenként 30-40 ezer köből, az évi fogyasztás pedig circa 60 ezer köből, képzelni lehetett szomorú állapotunkat. Már Júniusban, Júliusban láttuk az utczákon csapatosan járni az embereket szomorúan, leverttten. Augustusban, midőn a csekély aratásnak vége lett, még fokozódott ezen levertség. A város előljárósága mindent megtett, hogy a szegénységet az éhhaláltól megmentse. Volt a városnak vasúti részvényekben 19 ezer forintja. Ezen papírokat pénzzé tévén, kétezer és néhány köből búzát vásárolt rajt. Augustus hóban Omasta Zsigmond alispán elnöklete alatt alakult az ugynevezett „inséges bizottmány” mely ezen bú-

zát hétfőn és csütörtökön az inségesek közt osztogatta, kinek földje vagy háza volt, annak hippothekára, kinek pedig birtoka nem volt, annak kezességre. Képzeltetni, hogy a bizottság üléstereme előtt, az osztogatási napokon mennyien állottak s minő kiaszott, kétségbe esett arczokat lehetett ott látni. Ezen kívül utána járt a város előjárósága, hogy a nép valami közmunkát kapjon. Collegam Szeberényi az albíróval Such Józseffel két ízben járta be Bécsben a ministeriumokat, kérve Csaba számára 100 ezer forint kölcsönt az országos alapból. A sok utána való járásnak lett mégis annyi eredménye, hogy a Csaba-szegedi vasuti előmunkálatok megkezdődtek és a csaba-pili csatorna ásatása megengedtetett és így népünk amennyi annyi pénzhez jutott. November hó végén megjött azon 43 ezer forint, melyet amint fenebb mondtam, a város az egyházaknál iskolai célokra alapítványozott. Ebből a város ismét 5/100 kamatra 10 évre 18 ezer forintot az egyházaktól költsön vett s azokon újra búzát vásárolt Nyíregyházán. Szerencsénk, hogy már ekkor vasutunk volt s így a szükséges gabonát könnyebben lehetett szállítani távolabb vidékekről is. A m. kormány Csabának 8 ezer köböl búzát, 5 év alatt visszafizetendő adott kölcsön, a nemes lelkű Apponyi György 300 köböl búzát és 800 köböl kukuriczát adott. Nagy gondot okozott ezen kívül a ló és a szarvasmarha eltartása. Embereink többnyire Erdélybe hajtották a nem okvetlenül szükséges lábasjóságot, hol az erdélyiek feliből kitartották, úgy, hogy aki két ökröt hajtott, az egyik az erdélyi kitartóé és élmező lett. De volt elég olyan is, ki nem bírván sem itthon kitartani lovát, sem Erdélybe hajtani, kivezette azt a város szélére, a passust odakötötte a farkába s egyet ütven a hátára világgá hajtotta azt. Itthon mulhatlanul szükséges lábasjóságunk számára drága pénzen a Sárrétről hozogattunk sást és fiatal nádat s azzal tartottuk ki keservesen télen által. Akinek mult évekről volt a tanyán szalmája, szénája az rendkívül nagy áron adhatta el. Egy kocsi szalma 10 ft, egy kocsi széna 25 ft volt. Sőt tudok oly esetet, hogy a gerendási pusztán egy haszonbérlőnek volt egy igen hosszú kukuriczaszárral befedett pajtája. Ezen pajtatetőt eladta egy szomszéd haszonbérlőnek 1000 forintért. Ha az emberek a tanyákról szalmát hoztak haza, azt úgy betakargatták ponyvákkal, megkötötték kötelekkel, csak úgy, hogy egy szál se menjen kárba. Még nagyobb inség uralkodott a különben oly áldott és termékeny Kunságban. Ott elég olyan falu volt hogy az emberek beszegezték ajtaikat, betapasztották ablakaikat, felszedték sátorfaikat kocsi- és elmentek más jobb vidékre, s csak a jövő évben szállingóztak vissza. Különös, hogy éppen 500 évvel ezelőtt 1363/4 évben az ország ilyen

inséges évnek sullya alatt nyögött. Lásd Engel Geschichte des ungar. Reichs II Th. pag. 107.

Ami az egyházban történt változásokat illeti, Mattheides Károly elmenetele után jónak tartottuk ismét két külön káplánt fogadni. Collegám káplánja lett Hrdlicska Károly, később szőlőbeli, majd nagylaki lelkész; az enyém Raab Károly, most alsómicsei lelkész és zólyomi főesperes. – A trháni iskola tanítója – Kuczky Mihály Brezovára költözvén, helyébe az alsóvégi iskolából áthelyezett Michnay Mihály, ennek helyébe Brozik Károly, ennek helyére Mihályfi Lajos. Novák Daniel mellett segéd lett Csarejs György, Sztraka Károly mellett Kuczelnik József.

Nov. 29. Sztraka Károly meghalt. Temette Collegám. Sztraka Károly született Apostagon, Pest várm. hol atyja Mátyás 42 esztendeig volt tanító, 1803. Sept. 15. Tanult Mezőberényben hat, Posonyban öt évig s elvégezte a philosophiai cursust. Azután Oroszlányban lett tanító, de ezen csekély állomást csakhamar elhagyta s visszament theológiára Posonyba. Rolko halála után a csabai egyháznak tanítóra lévén szüksége, Kovács-Martinyi Gábor tanár ajánlatára tanítónak választatott 1825 eszt. Tanította egész 1842 eszt. Septemberig a középponti kisebb fiúkat. Ekkor a magyar iskola létesülvén, az akkor épített felső tabáni iskolába áttétetett. Megnősült 1826. Aug. nőül vevén Boer Annát, kisszebeni tanító leányát, ezzel következő gyermekeket nemzett: Györgyöt, megyei csendbiztost, Ernőt, városi mérnököt; Apollóniát, Kemény Pál berényi tanító nejét, ki azonban meghalt; Emíliát, Rimler Károly váradi lelkész nejét, Matildot, Moczkovcsák Károly becskereki lelkész özvegyét és Rózát, Szirotka János apostagi lelkész nejét. Sztraka sok tekintetben kitűnő talentum volt. Fiatalabb korában a csabai társas köröknek ő volt a lelke. Jó festész, ügyes vadász, szenvedélyes természetvizsgáló, jeles pomológ,¹⁴⁵ meglehetősen költő volt. Mint pomológ a pesti kiállításon dicsérő okleveleket, emlékérmeket, sőt Ő Felségétől ezüst érdemkeresztet kapott. Írt több költeményt, melyek nyomtatásban is megjelentek, nevezetesen: Jeszenszky Susanna szül. Turdélyi halálára; Kollár Jánosnak a Sláwy dcera szerzőjének lakodalmára; Szemian B. Pál csabai tanító iubileumára. De legjobb munkája a tót mesék, melyek ily cím alatt jelentek meg: Původní bájky. Pest. 1853.

¹⁴⁵ Gyümölcskertész.

A múlt évi sanyarú időnek folytatása volt ezen év. A város, egész az aratásig folyvást gabonát vásárolt s az inséges bizottmány azt folyvást osztogatta a szegénységnek. Földjeinket nem lettünk volna képesek bevetni, ha a m. kormány buzát, árpát, kukuricát nem előlegez. Emlékül ide jegyezem az inséges bizottság számadása szerint a bevételt és a kiadást.

Bevétel

a vasuti részvények eladásából	29, 100 ft
az iskolai pénzalapból költsön	18, 541.-99
egy hangverseny jövedelme Becker Saroltától	23.-83
a szolgabíróság egy eladott röpirat jövedelméből	2.
egy ember szerető nőtől	31.
Vidovszky János tisztartó gyűjtése	14.
Biener Bernát kegyadománya	17.
helybeli izraéliták gyűjtése	125.-70
egy helybeli színi előadásból	215.-17
egy helybeli hangversenyből	161. - 9
Apponyi grófi család gyűjtése	5 942. -20
gr. Szapáry Béláné adománya	500.—
Boczko Daniel adománya	230.---
Haan Vilma adománya N. Váradról	30.----
özv. gr. Batthyanyi Lajosné adománya	500.----
Székács Josef Superint. gyűjtése	50.-----
Békésmegyei gazdas. egylettől	50.-----
Trencsén megyei úrinóktól	230. -81
Pesti bazár és színielőadás jövedelméből	250.-----
Gyulai tánczvigalom jövedelméből	80.-----
Pitzer kormánytanácsos küldeménye Stuttgartból	155. 40.
Schnidler Escher küldeménye Schweitzből	500.----
Országos könyöradományból	9 941. -24.
különfélekéből	416. 50
	öszv. 65,863.ft 93 xr.

Kiadás

11,510 posonyi mérő gabonáért	
mely 2762 család közt kiosztatott	47,426. 68 ½
32, 482 darab 3 fontos kenyér,	
mely 1513 családnak kiosztatott	5,684. 2 ½
516 dohánykertész közt kiosztatott	
kukuricáért	901. ----
356 egyénnek két havi levestel való tartása	3 222. 20.
valóságos koldusok tartására	756. 84.
súlybetegek ételmezésére és gondozására	1 528. 91.
községi munkákra (csatorna stb.)	3 460. 15.
előleg a Tiszához küldött munkásoknak	53. ----
Különféle apróbb kiadás	419. 87.
összv.	63,752.ft 68 xr

A télnek beálltával, a rossz élel következtében, kezdett a nép közt mutatkozni a súly vagyis a skorbut. Ennélfogva Jan. 19 életbe léptettük a levesosztó konyhákat.¹⁴⁶ A város különböző részeiben husz ilyen konyha volt felállítva, melyeknek élén úrinők állottak. Aki az inséges bizottságtól engedéllyel volt ellátva, naponként ezen konyhákba jött levesért. Így valahogy csak sikerült népünket az éhhaláltól megmenteni, de tavasszal annyi volt a temetés, hogy egy egy héten husznál több halotti prédikációnk volt. Ezen inséges időben sok ember tönkre jutott, csak a zsidóság tudta felhasználni ezen időt is a meggazdagodásra. Ugyanis a szegény ember, hogy megélhessen családjával, kénytelen volt eladni, mindent, amiből pénzt csinálhatott, még a párnákat is s azt a zsidóság olcsó áron összevásárolta. Az az egy gondolat gyötört mindnyájunkat: hátha az 1864 év is oly terméketlen talál lenni mint az 1863ki? Nem is a legjobban mutatkozott. Egész április közepéig oly hideg volt, hogy szántani nem lehetett. Május 1-2 közti éjjel szőlőink tövig fagytak, úgy, hogy borunk nem termett. Maius közepe táján kedvezőbb idő állott be. Végre megjött a várva várt aratás. A mindenható könyörült rajtunk s igen termékeny évvel áldott meg, úgy hogy olyanra a legöregebb emberek sem emlékeznek. A búza holdja helyel helyel 12-13 köblöt adott. Hasonló jó termést adott a tavaszi is. Csudálatos termést adtak kivált az úgynevezett vadbúzáék. En is a többek közt úgy

¹⁴⁶ Lásd még a 4-5. levelet kötetünkben.

jártam vele, hogy látván, mi szerint öt hold földemen a búza magától kikél, azt az öt holdat se fel nem szántottam, se be nem vetettem, várván, hogy mi lesz abból? S ime minden hold adott gyönyörű szemű hat hat köből búzát. A kalászkok ezen vad búzán oly nagyok voltak, hogy én olyanokat még nem láttam. Kérdés már most: honnan ez a termés? a tavaly bevetett búza kelt e most ki? vagy talán az ősszel hullott ki annyi mag a kalászkokból, hogy vetni nem kellett? Szóval, oly sok termett ez évben, hogy több helyütt az emberek Decemberig kénytelenek voltak a gabonát vontatókban hagyni s csak Decemberben vagy azon túl is voltak képesek a sok vontatót kinyomtatni. Nem csoda, ha a gabona árak rögtön leestek. Emléül ide jegyezem a roppant különbséget az 1863 és az 1864ki árak közt

1863 eszt. tiszta búza köble	15 ft	1864 eszt.	5ft
” kétszeres	11.	1864	3 ft
” árpa	8	”	1.ft.60 x.
” kukurica	8	”	1 ft.40 x.
” zab	7.	”	1 ft.

ugy hogy most már az a bajunk, hogy minden olcsó lévén nem bírjuk fizetni az adót és a múlt évben csinált adóságokat.

Az egyházi személyzet körül ez évben több változás jött létre. Nevezetesen az egyház két derék kedvelt tanítója: Csorba Mihály és Novák Daniel hivatalaikról leköszöntek. Amannak helyébe megválasztott tanítóul Benka Pál, emennek Csarejs György.

Úgy szintén Leszich Ede szőlőbeli lelkész, szegedi lelkésznek választatván helyébe szőlőbeli lelkész lett Hrdlicska Károly, eddig segédlelkész Szerényi mellett.

Az egyház, a város által alapítványozott 43, 000 ft. birtokába jutván, az idén hozzá látott a gymnasium végleges szervezéséhez. Az eddigi tanárok csak ideiglenesen lévén megválasztva, most már végleges választás eszközöltetett s megválasztattak: Staszni Samuel, Szomora Bertalan és Horváth János. Igazgatóvá lett ez évben Staszni Samuel. A gymnasium egyelőre három osztályú, minthogy a kamatokból több nem telik, mint három tanári fizetés. A tanulók száma 85. Minthogy pedig a gymnasium nem annyira a nép gyermekeinek tesz szolgálatot, mint inkább azon honoratorok fiainak, kik tudományos pályára készülnek: ennél fogva az idén felelevenített a felsőbb magyar iskola is, azon modorban, amint az valaha az én vezetésem alatt fenállott s tanítóul választott az én segédem

Raab Károly, kire egyszer s mind a vasárnapi magyar isteni tisztelet tartása is bizatott.

Végre az eddig privát jellegű alsóbb magyar iskola is ez évben egyházi intézetté nyilvánított s a tanító – Juhos Béla, – ezóta az egyháztól kapja évi fizetését.

Így most már mind a két kápláni állomás megürülván Szeberényi segédje lett Schultz Ödön, az enyém pedig Soltész Nandor.

Az isteni tiszteletnél az idén a próféták könyveit magyaráltuk. Az Istennek látogatása annyira hatott a népre, hogy oly nagy tömegek látogatták a templomot, hogy még a hétköznapi istenitiszteletet is a nagytemplomba kellett tartanunk.

Ami végre minket lelkészeket és tanítókat illet, ezen ínséges években, midőn mindenki áldozott a közjóért, nekünk is áldozatot kellett hoznunk. Ez abban állott, hogy látván az egyház szorult állapotját, egy év tartamára lemondunk buzabeli fizetésünkről. Ennélfogva az egyház egész Februárig csak vékánként adta ki a fizetésünket, hogy éppen kenyérre valónk legyen, Februártól Július végeig pedig nem kaptunk egy szemet sem. Igaz, hogy azután egyszerre kaptuk ki két évi fizetésünket, de mit ért az, ha 1864 eszt. négy köblöt adtunk annyi pénzért, amennyiért 1863ban egy köblöt adhatunk volna, ha az egyház fizetésünket kiadja vala?

1865

Ezen év, politikai tekintetben, hazánkra nézve, a nevezetesebbek közé tartozik. Ugyanis, a forradalom legyőzése óta, az volt az austriai kormánynak főtürekvése, hogy az osztrák birodalomból egy „egységes birodalmat” vagy amint ők nevezték „ein einiges Oestreichot” csináljanak. Hogy ezt kivihessék, Bach elárasztotta Magyarországot cseh és morva hivatalnokokkal, betiltotta Magyarország külön taníttatását az iskolákban, zsandárságokat (gensdarmes) hozott létre, kiknek feladata volt nem annyira a tolvajokat, rablókat elfogni, mint inkább minden szabadabb szót és mozgalmat megfigyelni és feljelenteni. Később Schmerling minister még tovább ment s ki gondolta az ugynevezett Reichsrathot, vagy is osztrák birodalmi egységes országgyűlést, melyben valamennyi austriai provinciák, Magyar és Erdélyország is részt voltak veendők. Mind ezen törekvések Magyarország passív resistentiáján hajótörést szenvedtek, úgy hogy Ő Felsége végre hivatva látta magát e téves rendszeren változtatni s Magyar és Erdélyországnak az őket

megillető önállóságot visszaadni s ennek nyomán a magyar országgyűlést, az 1848ik évi törvények alapján Dec. 10re összehívni, a felelős magyar minisztériumot megalakítani s magát, mint alkotmányos magyar király megkoronáztatni. Dec. 12én vonult Ő Felsége nagy ünnepélyességgel Budapestre. Én is ott voltam a nézők közt. BCsaba városa országgyűlési képviselőjeül megválasztotta az öreg Boczko Danielt, aki Csabát már 1861 eszt. is képviselte, a forradalom alatt pedig mint aradi erélyes kormánybiztos működött.

Ami ez évet közgazdászati tekintetben illeti, ez évben egy rendkívüli csapás rontotta vetéseinket, ti. a fereg. Annyira elszaporodott ez, hogy az ember akárhol a vetések közt felvett egy marék földet, 10-15 ocsmány férget látott benne hemzsegni, melyek a tavaszi vetéseket egészen elpusztították. Ennek oka bizonyosan nem más volt mint a varjúk és a verebek hiánya, melyek a mosthoha 1863/4 évben annyira elpusztultak, hogy az ember 1865. eszt. alig látott itt ott egyet. Az őszt ellenben bántotta a rendkívül elszaporodott egér. Szántóföldjeink az egerek által mindenütt aláásva, unterminirozva¹⁴⁷ voltak s ha az ember utazott valahova az országúton se regesen látta futkározni az egereket. Hasonló módon elszaporodott a hőrcsög is, úgy hogy ez évben ezeknek következtében meglehetősen silány termésünk volt.

November 8án éjjeli 9 óra tájban s ismét 11-12 óra közt éjjel két erős földindulási lökést észleltünk Csabán, földalatti tompa zúgástól kísértetve. Ezen jelenség ismétlődött 1866 eszt. Jan. 5én reggeli 5 és ismét délelőtti 10 óra tájban, azonban semmi kárt nem tett, csak a nagytemplomban lehet látni, hogy a vastag korusokat tartó oszlopokon a mészköves vakolat mégpedig valamennyi oszlopon egy vonalban lepattogzott vagy elvált.

Julisu 21én e században valószínűleg a legforróbb napunk volt, tudniillik az arnyékban 36 fok Reaumur szerint.

Augustus hóban felállítottuk a 4ik gymnasiumi osztályt s tanárnak választott Melczer Kálmán, igazgató tanár pedig lett Horváth János.

Ugyanezen évben kiadtam a következő című munkát: „A keresztény egyház története protestans algymnasiumok és polgári iskolák számára.” Pest. kiadta Osterlam Károly. 8: 56 lap. Kaptam érte a kiadótól 50 fto.

Végre megemlítem még, hogy ez évben ismét audientián voltam Ő Felségénél. A dolog így történt. Egy Buka nevű szegény s amellet gyenge egészségu embernek egyetlen fiát besorozták katonának. Ez engem ször-

¹⁴⁷ Aláaknázva.

nyen boszantot, mert láttam, hogy az emberen igazságtalanság történik. Ha gazdag lett volna és képes lett volna kenni a doktorok markát, bezzeg felmentetett volna. Én mindent megtettem Gyulán, Szolnokon, Budán, fölmentetése végett, de sikertelenül. Végre arra a gondolatra jöttem, hogy fölmegegyek a szegény emberrel Ő Felsége elébe s kegyelem útján megkísérlem a fiú fölmentését. Amint gondoltam, úgy tettem. Felvittem a szegény embert a magam költségén. A szegény embert csaknem a nehézség törte ki ijedtében, amint a fényes palotába léptünk s látta ott hemzsegni a sok cifra kammerdienert¹⁴⁸, a sok arany csillagos urat. Hallottam én azt, hogy ha a császár a folyamodványt signálja, már akkor jól van a dolog, mert az annyi, hogy a kérelem teljesítettik. Ennél fogva amint Ő Felsége elébe léptünk, előterjesztettem a dolgot s egyúttal egész naivsággal hozzátettem: miszerint kérem lenne szíves a folyamodványt signálni. A császár egyet mosolygott, átvette a folyamodványt, valamit kék cerusával firkantott rá s azután még pár szót váltván velem és az apával elbocsátott. Alig telt bele három hét s íme a fiú a katonaságtól végleg elbocsátatott s azóta itthon is van.

1866

Ezen évben a mindható Úr Isten cholerával látogatott meg minket, melyben néhány hét lefolyta alatt 444 egyén halt meg. – Ugyancsak ez évben miután időszaki táblám a magyarországi prot. egyház történeteihez, mint fenebb emlitem, oly rendkívüli kelendőségnek örvendett, kiadtam ugyancsak kép alakban időszaki táblát Magyarország történeteihez. Ez is egy oszlopos csarnokot ábrázol, felül Magyarországnak, alatta a megyéknek címereivel, az oszlopok közt pedig a szöveg 889-1861 eszt. De bizony ezen munkám igen csekély kelendőségnek örvendett. – Az egyház körül csak azon egy változás történt, hogy Raab Károly Felső Micsinére menvén rendes lelkésznek, helyébe a felsőbb magyar iskolába Novák Daniel nyugalm. tanító választatott oktatóul, a magyar predikációkat pedig én és Collegám vállaltuk magunkra s vittük ezen terhet egész 1872 esztendeig, nagy önfelaldozással, mert így hat évig soha szabad vásárnapunk nem volt.

¹⁴⁸ Inas.

Minekutána a Magyarország és Austria közti kiegyezés módozatáról több mint egy évig folytak a tárgyalások Bécsben, végre ez évnek elején a kiegyezés megtörtént. Február 21. az alkotmány visszaállítása és a felelős magyar minisztérium kinevezése öröme Csaba városa is ki volt világítva. Az egyedüli ház, mely kivilágítva nem volt, volt az adóhivatal. Éjjel ezért valaki valamennyi ablakait beverte. Mi pedig Mart. 10. tartottuk meg a hála ünnepet. Collegám Szeberényi predikált a kis templomban magyarul én a nagyban tótul. Február 28. az új minisztérium az országgyűlés elébe terjesztette javaslatait az adó, az ujoncozás, a sajtó, a megyék reorganizálása, a municipiális nyelv sat. tárgyában. Június 8án azután következett Budapesten Ő Felségének ünnepélyes megkoronáztatása. Kossuth Lajos a koronáztatás előtt egy héttel nyílt levelet intézett Deák Ferenczhez, melyben a kiegyezést roszalja s azt jövendőli, hogy ezáltal hazánk megásta saját sírját. Bomba akart ez lenni, mely azonban szerencsére nem gyújtott. Annyi eredménye azonban mégis volt, hogy az országgyűlésen egy külön párt alakult, az úgynevezett „szélső baloldaliak” kiknek élén állott Böszörményi, Madarász József, Irányi Daniel sat. s kiknek céljuk mindenáron megdönteni a kiegyezést. Egyéb iránt sokkal csekélyebb párt semhoggy tartani kellene tőle. Egyébiránt Kossuth Lajos, időnként ismételt, hiúság sugalta eruptioi¹⁴⁹ által nagyon sokat levont a higgadtabb gondolkodásúak előtt dicsőségéből. Ha hallgatva tűri a számkivetést, a vértanúságnak hervadhatatlan babérja dicsőítette volna fejét, mint II. Rákóczy Ferenczét, így azonban a józan hazafi nem lát benne egyebet, mint hiúság vezérlette, sájnálatra méltó, félrevezetett szép tehetséget.

Martius 9 a városi közgyűlésen kivittük Collegámmal egy második gyógyszerár felállítását. A város ezen intézkedését helyben hagyta a megye is. Az eddigi gyógyszerész Varsagh Béla. A második gyógyszerár felállítására szabadalmat kapott Badics Elek, a tolnamegyei szentlőrinczi ev. lelkesnek és esperesnek fia.

Ápril 11én meghalt Omasta Zsigmond alispán. Ő a szabadelvű pártnak Békésben régi időktől fogva feje volt. Mint ilyen, még 1830 év körül kezdett szerepelni. Ő volt indítója és eszközlője Csabán a legelő elkülönözésnek, az örökváltságnak, kezdeményezője a casinóban való egyesülésnek s bármi üdvös történt Csabán, ott szerepelt ő. 1861 eszt. lett alispánná. Rkatholikus

¹⁴⁹ Kirohanásai.

lévén, temette a gyulai prepost: de a sírnál a megyei bizottmány felhívása folytán beszédet tartott Torkos Károly orosházi lelkész és esperes.

Ápril 13-án tartatott a megyei tisztújítás. Mily egészen másképp megy ez most, mint 1848 előtt! Most egy kissé kilármáztuk magunkat aztán mindjárt szavazásra ment a dolog. Első alispán lett Karassiy István helvét hitvallású, másod alispán Jancsovics Pál agostai hitvallású. Ezen utolsó hajdan szarvasi néptanító volt, később letévén az ügyvédi vizsgát, ügyvéddé lett. Csabai főszolgabíróvá lett Eördögh Frigyes, szintén evangélikus. Szóval a tiszti karnak legnagyobb része protestans. Ezelőtt csak 20-30 évvel bizony egy protestans semmi áron nem juthatott volna megyei főbb tisztséghez.

Ugyanezen évben megalakult Pesten a magyar történelmi társulat. Mindjárt az alakuló gyűlésen megválasztattam én is igazgató választmányi tagnak. Öszvesen 45-en vagyunk ilyenek, tudni illik: elnökök, gróf Mikó Imre, közlekedési minister, Horváth Mihály és Ipolyi Arnold püspökök. Választm. tagok: Balássy Ferencz, plebanus, Botka Tivadar barsi alispán, Csáplár Benedek piarista, Csengery Antal államtitkár, Dobóczky Ignác báró Eötvös Jozsef cultusminister, Erdy János, gr. Eszterházy János, Fabó András ev. lelkész, Frankl (Fraknoi Vilmos) aldozár, Glembay Károly, Gyárfás István, Haan Lajos, Hajnik Imre, Henszlmán Imre, Horváth Árpád, Horváth Elek, Jakab Elek, Karácson Mihály, Knauz Nándor esztergomi kanonok, Kovács István, ifj. Kubinyi Ferencz, Lehoczky Tivadar, báró Mednyanszky Dénes kamaragróf, Nagy Iván, Nagy Imre, Pauler Gyula, báró Nyáry Albert, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz muzeumi igazgató, Ráth Károly, Révész Imre debreceni ref. lelkész, Rómer Flóris, Somhegyi Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldi Ferencz, Tomra Károly, Teörök Gyula, Véghelyi Dezső, Waltherr Géza és Wenczel Gusztáv. Titkár: Thaly Kálmán. Pénztárnok: Pesty Frigyes. Jegyző: Pauler Gyula. Ügyész: dr. Fischer Kálmán. Ezen első gyűlésen különösen két nevezetesebb határozat keletkezett ti. egy havi folyóiratnak kiadatása „Századok” cím alatt és évi vándorgyűlések tartása. Lesz még alkalmam ezen egylet működéséről szólni.

Ami az egyházi ügyeket illeti Novák helyébe, ki hivataláról egészségi tekintetből lemondott, magyar tanítónak megválasztatott Soltész Nándor, az én segédem. Ennek helyébe káplánom lett Koreny Pál, ki azonban megválasztatván pitvarosi lelkésznek, alig fél évig volt nálam.

Végre megemlítem még, hogy ezen év November havában meghalt a derék szarvasi pap és esperes Haviar Daniel. Prédikált felette tótul

Collegám Szeberényi, magyarul Győry Vilmos orosházi pap, búcsúztatót mondotta a sírnál én. Haviar Daniel gyönyörű tehetség és imponans alak volt, csaknem egy öl magas s hatalmas szónok a gyűléseken. Imponált nem csak alakjával, de eszével is. A gyűléseken az ő szava mindig döntött. Kétséget nem szenved, hogy Székács után ő lett volna a Superintendens. Szegény Daniel, ő is éppen oly jelenségű aranyérben szenvedett mint én. Amint ezt meghallottam azonnal írtam neki s azzal kezdtem levelemet: „Gaudia sunt miseri socios habuisse malorum”¹⁵⁰ s leírtam az én bajomat, annak kezdetét, jelenségeit, jobbra fordultát s vigasztaltam őt, hogy semmi baja sem lesz. Levelem oly jótékonyan hatott reá, hogy egész haláláig zsebében hordta s elő elő vette és olvasgatta. Azonban nem bírt elég lelki erővel mégis magát legyőzni. Egész haláláig – csaknem három évig – nem mert a predikáló székre felmenni, s csak az oltártól prédikált. Halálát roszul gyógyított orbáncz okozta. Az egyház oszlop emberét veszítette benne; én pedig hű, jó barátomat. Ő egy szegény losonczi csizmadiának fia volt. Tekintélyénél fogva a fegyelmet erősen kezelte Szarvason, de azért általános szeretet és tisztelet tárgya volt.

Ahol az egyházban egy erős akaratú pap vasmarékkal tartja a gyeplőt; ha ez a pap meghal, a nép érezvén, hogy nincs aki parancsoljon neki, rendesen féket vesz és az anarchia kitör. Olyan az egyház mint a szilaj ménes; ha nincs ott felette karikással a csikós, mely rendre terelje. Bocsánat e triviális hasonlatosságért. Míg a vasakaratú, imponálni tudó Haviar élt, nem mert mukkanni senki; amint Haviar behunyta szemeit, csupa zűrzavar támadt. Az első papnak választása, Sárkány Jánosé, csak ment ahogy ment, meglehetősen zajtalanul, még akkor Haviar szellemének utóhatása meglátzott az egyházon. De nemsokára már hallani lehetett, hogy a két pap, Jancsovcics és Sárkány János nemigen egyeznek. Sárkány kissé cholericus temperamentumú egyén, de rendes, solid, lelkiismeretes pap, úgy, hogy e részben ellene kifogás nem lehet; míg ellenben Jancsovcics mindig hanyagul viselte hivatalát s még a maga hetében is sokszor a káplányra bízta az egyházat, ő pedig egész héten át csinos tanyáján, az ugynevezett Hurkáson, töltötte az időt. De minthogy különben igen nyájas, affabilis¹⁵¹ ember, a nép legalsóbb rétegében mindig nagy adherentiája¹⁵² volt; nem úgy az előkelőbbeknél. Történt, hogy Sárkánynak igazgatói éve végződven, szo-

¹⁵⁰ Örvendetes, ha a nyomorultaknak a bajaikban sorstársaik vannak. (Spinoza: Ethik 4,57.)

¹⁵¹ Barátságos, szívélyes.

¹⁵² Kör, kíséret.

kás szerint, rövid beszéddel átadta az egyház igazgatását és a gyűlési elnökséget a jövő évre Jancsovicznak. Ekkor fölkelte egy presbyter és fölvetette a kérdést: hogy vajon rendén van e az, hogy egy pap a másíknak az egyház beleszólása és jóváhagyása nélkül adja át az elnökséget? hogy nem a presbyteriumot illeti e az elnök választási jog? Az előterjesztés nagy vihart keltett a gyűlésen s vége az lett, hogy Sárkány Jancsovicznak mellőzésével a jövő évre is igazgató lelkészül választatott és az elnöki székben meghagyatott s ő azt el is fogadta. Ezt annyira szívére vette Jancsovic, hogy nem csak vasárnap a szószékről a papi hivatalról leköszönt, de ezen leköszönését írásban is tudatta az esperessel Szeberényi Gusztávval s azután fogta magát, Francia és Angol országon át elutazott Amerikába. Később maga is átlátván, hogy meggondolatlanul cselekedett néhány hónap múlva visszatért, szeretne volna visszafoglalni a hivatalát, de már akkor a papválasztási mozgalmak nagyban folytak, s a törtétekett nem lehetett nem törtétté tenni. Az elégedetlenek, a Jancsovic párt élére állott Kollár János, szarvasi főszolgabíró és egyházi inspector s Jancsovicnak sógora, egy igazi demagóg, népbujtogató. Ezek a közgyűlés tartását sürgették. Az értelmiség s ennek élén a presbytérium ellenben a közgyűlés tartását mindenáron elleneztek, mert tudták, hogy Kollár és Jancsovic még a tanyákról is becsődítik a templomba az értelmetlen, nadrágtalan tömeget s úgy elhelyezik a chorusokon és a templom hajójában idestova korteseiket, hogy Jancsovic fog újra kikiáltatni papnak; sőt attól lehetett tartani, hogy a templomban botrányok fognak történni. Ennél fogva az esperes, Szeberényi Gusztáv sem engedte meg a közgyűlés tartását, csak úgy, ha azt a presbytérium fogja kívánni. De ez perse nem kívánta. – Végre sok huza vona után az esperes kitűzte a papválasztásra a határnapot, első helyen candidálván Achim Adámot, alberti lelkészt, azután Trszzenszky Ferencz losonczit és Margócsi Josef irsait. A választást az esperes személyesen vezette. A választás előtti napon presbyteri gyűlést tartott, melyre meghívatott Kollár is s itt a papi híványra nézve megtörtént az egyesség, sőt Kollár megígérte, hogy szólni fog embereivel, hogy a választás csendesesen menjen véghez. Azonban Szeberényi nem hitt neki s előre instruálta az orgonistát, Chovan Zsigmondot, hogy ha inteni fog neki, kezdjen orgonálni. Előre lehetett látni, hogy Kollár a templomba csődíti az értelmetlen tömeget. Alighogy Szeberényi elvégezte beszédét az oltár előtt, elkezdődött a zívaj. Kollár protestált a választás ellen s utána a tömeg ordítani kezdett. Ekkor intett Szeberényi s az orgona megszólalt a zaj lecsendesedett. Kevés vártatva, amint az orgona elhallgatott s a zaj lecsendesült, Szeberényi újra hozzálátott a munká-

hoz. A csőcselék ismét ordítani kezdett. Szeberényi intésére újra megszólalt az orgona, mégpedig fortissimo. S ez így ismétlődött még néhányszor, míg végre Kollár látván ezen comédiát nagy haraggal felugrott és távozott a templomból s vele együtt az ő egész pártja. Maradt a templomban körülbelül 200 ember. Ezekkel azután Szeberényi hozzálatott a választáshoz s Achim Adam körülbelül 180 szavazattal a 200 közül megválasztatott papnak s Szeberényi mint illet azonnal kihirdette és a Superintendensnek bejelentette. A Superintendens s az ő indítványára később a kerület jóváhagyta a választást. – Igaz ugyan, hogy ily módon sikerült Szarvasnak papot adni, de bizony ezen választás corretsége ellen sokat lehetne előhozni. Már az is kifogásolható méltán, hogy oly egyházban, hol körülbelül 5-6 ezer választó van, 200 ember választ! Az elégedetlenek, élükön Kollár meg is mozdítottak a választás ellen minden követ, a Superintendensnél, a kerületi gyűlésen, sat. de ezek is látván, hogy Kollár pártja mindinkább veszti a tért és olvadni kezd, jóváhagyták a választást. Nem sokára azután következett a presbyterek és a városi előljárók választása. S itt már Kollár győzött. Presbyterekül, városi előljárókul csaknem kivétel nélkül az ő emberei választattak. Később Kollárra különféle visszaélések bizonyodtak be, úgy hogy a megye is letette szolgabírói állásáról. Végre mégis miután Podmaniczky Frigyes báró lemondott a szarvasi országgyűlési képviselőségről, sikerült Kollárnak magát képviselőül megválasztania. S azóta Kollár hallgat, Achim bent ül a szarvasi paplakban a béke megvan, de biz az még most is csak olyan fegyveres béke s szegény Achimnak nem egy gorombaságot kell elnyelnie a presbyteri gyűléseken.

Végre megemlítem még, hogy ez évben, Július 14 eskettem szeretett kedves leányomat, Linkát egyetlen gyermekemet Zsilinszky Mihály szarvasi főiskolai tanárral. Zsilinszky Mihály egy csabai jómódú földművelőnek, volt bírónak és kurátornak Zsilinszky Mihálynak fia. Született 1838 eszt. Tanult Csabán, Orosházán, Szarvason. A theológiát Pesten végezte az akkor létezett, de néhány év múlva elenyészett prot. theologiai intézetben, hol többek közt iskolatársai voltak Kéry Kálmán most dobozi és Győry Vilmos, most pesti lelkészek. Tanulmányait külföldön, nevezetesen a hallei és a berlini egyetemeken végezte. Ezután beutazta Németország egy részét, Svajcot és felső Olaszországot. Huzamosabb ideig időzött Zürichben, hol a városi levéltárban búvárkodván sok hungaricumot talált a Leopold féle üldözési korból, s azokat az Erdélyi János által szerkesztett Sárospataki füzetekben közlötte. Már tanuló korában magára vonta a békési esperesség figyelmét s ez nem is késett őt azonnal, amint a külföldről hazaérkezett

szarvasi főiskolájába tanárnak megválasztani. Itt egész 1874k eszt. tanította a történelmet és a magyar irodalom történetét s mint igen jeles tanár közsajnálatot keltett, midőn 1874 eszt. Juliusban, egészségi tekintetből, a tanárságról lemondott s Csabára jött lakni, hol atyja az ugynevezett Apponyi utczában kényelmes lakot építtet számára. Zsilinszky igen szép tehetség s fáradhatatlanul tevékeny fiatal ember, amit eléggé bizonyítanak számos, eddig nyomtatásban megjelent munkái. Tanár korában kiadta ezeket: Kossuth dalok, azaz Kossuth Lajosra és a forradalomra vonatkozó népdalok gyűjteménye. Továbbá: Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban. 2 köt. mely műve most már széltiben kézikönyvül használtatik a hazai prot. gymnasiumokban. – A magyar költészet és szónoklat kézikönyve. Pest 1868. Széptan Pest 1869; Magyar nők életrajzai. Pest. 1870. Azonkívül újra szerkesztette a több kiadást élt Dierner féle Magyarország történelmét; kiadta és bevezetéssel ellátta Vajda Péter „Buda halála” című drámáját; fordította és kiadta Lecky művelődéstörténelmét. 1875. Januártól egész Júliusig szerkesztette a Békés című lapot. 1874 eszt. megalakulván a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesület, Zsilinszky egy akarattal megválasztatott főtitkárnak s mint ilyen szerkeszti az egyesület évkönyveit, melyek közül eddig két kötet jelent meg. Legközelebb velem együtt kiadta Békésmegye okmánytárának II. kötetét. 1875 eszt. a sárréti járás közakarattal országgyűlési képviselőjeül választá.

1868

Ezen évben adtam ki a kerületi gyűlés megbízásából a bányai kerület névtárát. Kijött Gyulán, Dobay János nyomdájában.

Ezen év nevezetes azért, mert ez évben töltötte be Bcsaba fenállásának 150k évét települván 1718k esztendőben. Csabán ez senkinek eszében se jutott megünnepelni. Azonban valami mégis történt, ami a csabai egyházra nézve emlékezetes marad. Tudniillik ezen évben tartotta Dr. Székács József Superintendens a canonica visitatiot. Okot ezen visitatióra a következő dolog szolgáltatott: a csabai egyházban időről időre tanítói állomások megürültek, vagy pedig a szükséghez képpent új tanítói állomások létesültek. A mi népünk különben igen derék, vallásos, egyházas nép: de valahányszor papi vagy tanítói fizetésről van szó, itt már nem lehet vele boldogulni; itt már opponál s szeretné a fizetést mennél kevesebbre devalválni. Az pedig éppen sehogy sem fér a fejébe, hogy miután ő választja és

fizeti a tanítókat, hogy ne lenne joga annak fizetése felett is, az esperesség és a kerület jóváhagyása nélkül is akarhatja szerint disponálni. Így történt legközelebb is, hogy néhány régibb tanítói állomás megürülvén, mások pedig ujonnan létesülvén, a presbytériumot sehogy sem bírtuk capatitálni, hogy a régibb vokátorokat¹⁵³ kisebbiteni nem szabad, legfeljebb a naturalékat készpénzel méltányos áron megváltani, de azt is csak az esperesség és a kerület jóváhagyásával. Soká harczoltunk ketten, Szeberényi és én e mellett. Egyszer az után Szemian Samuel városi jegyző föllép a gyűlésen ilyen és ezekhez hasonló hangzatos phrasisokkal: hogy ő teljességgel át nem látja, miért volna az a vokátor oly szent és oly noli me tangere¹⁵⁴ dolog, hogy azon a változott körülményeknél fogva változtatni nem lehetne. Hogy hiszen az másutt is megtörténik. Az alispánnak sincs most annyi fizetése mint hajdan. A jegyzők fizetését is kisebbitette a város, elvette tőlül a földet sat. Hogy aki a fizetést adja, az a fizetést meg is szabhatja s Csaba sokkal tekintélyesebb egyház, semhogy az esperesség gyámsága alatt kellessék állania sat. Az ily phrasisok perse tetszettek a népnek s mi végre, az ilyenekkel szemben, eluntuk a további sikertelen harczot. Tudni kell pedig, hogy eddig Csabán a középponti tanítók fizetése volt: 120 köből búza, 132 pengő forint, 14 hold föld, négy öl fa, hat kocsi széna, két véka kása és stola. Az oldalaslagi tanítóké pedig 90 köből búza, 100 pft., 12 hold föld, négy öl fa, hat kocsi széna, 2 véka kása és stola. Mi amellet harczoltunk, hogy a centralis tanítóknak hagyassék meg 100 köből búza és legfeljebb az orgonálásért járó 20 köből vonassék el és az orgonálást kötelesek legyenek valamennyi tanítók sorban végezni; az oldalaslagi tanítóknak pedig adassék 70 köből búza és az eddigi naturalék 250 ftal váltassanak meg, de minden természetesen előbb az esperességi gyűlésnek bejelentessék és annak jóváhagyása kikéressék. Az egyház erre nem akart ráállani s okul adván azt, hogy itt minden két három esztendőben uj tanítói állomást kell létesíteni –amint igaz is – amellet volt, hogy az ujonnan létesítendő és a legújabban létesítendő tanítói állomások fizetése legyen 70 köből búza, 200 uj forint, stola és lakás és ha a régibb, nevezetesen centrális statiók idővel megürülnek, ezeknek fizetése is éppen ennyi legyen. A dolog az esperesség elébe került. Az esperesség az egyház kívánatába beleegyezni nem akart. A régi statióknál a régi 120 köblös fizetéseket kívánta meghagyatni, az ujabbaknál pedig 200 forint helyett 250 ftot követelt. Viszont a csabai egyház sem

¹⁵³ Meghívó/felkérő levél.

¹⁵⁴ Ne érints engem!

akart tágítani s a pörös ügy a kerületre fellebbeztetett. A kerület úgy intézkedett, hogy megbízta a Superintendenst, hogy menjen le a hely színére, vizsgálja meg a körülményeket és azokhoz képeest legjobb belátása szerint intézkedjék. A Superintendens a kerület ezen határozatát tudatta velünk, mi pedig felkértük őt, hogy ha már egyszer Csabára jó, tartsa meg egyúttal a Canonica visitatiot, mely 1836 év óta itt nem tartatott. Az az intentionk volt emellett, hogy ha Székács Csabára mint a kerület megbízottja fog jöni, s amit itt végez azt a kerületnek referálja: könnyen megeshetik, hogy a kerület abba bele nem egyez, s a dolog új, kelemetlen huzavonára szolgáltat alkalmat: ellenben, ha mint canonica visitatiot tartó Superintendens jelenik meg, a canonica visitatio ténye oly szentesítést ad a dolognak, hogy ahhoz azután a kerület többé hozzá nem szólhat. Székács hajlott kérésünkre és a Canonica visitatiot kitűzte Június hó 8ra és követk. napjaira. Azt, hogy mi célzt akarunk a canonica visitatio által elérni, természetesen nem tudtuk vele és ő – szerencsésen belemászott a törbe. Első dolog volt, hogy a Superintendes presbyteri gyűlést tartott és ott a tanítói vokátorok ügyét vette elő. Mi lelkészek most már, látván, hogy az egyház tágítani nem akar, jobbnak láttuk, magunkat az egyházzal oppositioiba nem tenni, sőt az egyház mellé állani és magunk is azon voltunk, hogy a Suprens egyezzek bele, hogy ezóta a csabai tanítói híványok 70 köblösek és 200 ftosok legyenek, amibe a Suprens bele is egyezett se ezen intézkedése azután a canonica visitatio jegyzőkönyvébe bevezettetvén, ezáltal oly jogerőre emelkedett ezen tény, hogy az ellen már most a kerület nem szólhatott s azt legfeljebb is tudomásul volt venni kénytelen, ami meg is történt. Így szakadt ezen dolognak vége, mely, ha így nem intézzük el, könnyen reánk és az egyházra nézve igen igen odisszá válhatott volna. Székács bátyám csak akkor eszmélt fel, hogy a csabai papok tulajdonképpen túljártak az eszén, mikor már késő volt. No de hiszen bona fide¹⁵⁵ történt s egyházunkat akként sok utókellemetlenségtől megkiméltük.

Egy egész hétig tartózkodott nálunk Székács. A vaspályánál én üdvözöltem őt a presbytérium és a városi előljáróság élén – Szeberényi, mint akkori espres elébe ment volt és vele jött Csabára. – Lovas bandérium kíséretében vonultunk a városba vagy 30 hintón és kocsin. A főutczán egész a paplakokig állottak az iskolás gyermekek két sorban tanítóik vezérlete alatt énekelvén Luhternek diadalénekét. A két templom közt diadalív volt felállítva. Lakott Székács Szeberényinél, ebédelt, vacsorált felváltva hol nála, hol ná-

¹⁵⁵ Jóhiszeműen.

lam mégpedig a mi saját költségünkön, úgy hogy az egyháznak az ő itteni tartózkodása semmijébe sem került. A Június 14. tartott fő isteni tiszteletnél Szeberényi szolgált az oltár előtt, én pedig prédikáltam a szokott vasárnapi textus – János első levele 4r. 16-21.v. – szerint ezen tárgyról:

že cirkew mauže býti Kwitani jen tedy, jestliže ji ozdobuje
prawá, krestanská, ušestranná láska.

1. co ja pod touto prawou, krest. všestrannou láskou rozumím?
2. proč cirkew mauže býti kwetami jen tam etc. nebo
 - a. jen tam je jednomyslnoť kde je láska
 - b. jen tam je společná důvera, kde je láska
 - c. jen tam je ctný, bezuhonný domácí život, kde je láska
 - d. jen tam je požehnaní boží, kde je láska. „Duh láska jest a kdo w lásce...”¹⁵⁶

A befejezésben hozzátettem, hogy a csabai egyház egyszer volt azon válságnak kitéve, hogy feloszlik, 1753k eszt. midőn elkeseredett civakodások keletkeztek a pap, Vandlik Márton és a hívek közt, úgy hogy ennek következtében egy harmada a hiveknek kivándorolt papostol Szabolcs vármegyébe s ott megalapították a nyíregyházi egyházat. Intettem híveimet, vegyék azt óvó például, maradjanak meg a szeretetben, egyetértésben, melyeknek üdvös áldásait hiszen világosan látják ezen egyházon, mely 150 év alatt csekély kezdetből a legnagyobb, legvirágzóbb evang. Sionná lett a hazában. A beszéd, úgy látszik, tetszett a Superintendensnek is; legalább az ebédnél igen magasztalólag emlékezett meg róla toastjában.

Székácsnak fáradságáért adott az egyház 30 darab aranyat egy 50 forintos bankóba takarva. Azonkívül a vaspályán első helyet váltott neki egész Pestig. Végre, minthogy néhány év előtt, midőn minket meglátogatott, itt valahol egy igen kedves sétabotja veszett el, ennek helyébe megajándékoztuk egy művészileg készült, ezüst gombu bottal, mely szinte 50 ftba került.

¹⁵⁶ Hogy az egyház csak akkor lehet virágzó,
ha igaz, keresztény, teljes szeretet díszíti.

1. mit értek én ezen igaz, kereszt. teljes szereteten?
2. miért csak ott virágozhat az egyház etc. vagy
 - a. csak ott van egységes akarat, ahol szeretet van
 - b. csak ott van közös bizalom, ahol szeretet van
 - c. csak ott van tisztas, feddhetetlen családi élet, ahol szeretet van
 - d. csak ott van Isten áldása, ahol szeretet van. „Mert a szeretet az Istentől van...”

Álljon itt emlékül szóról szóra az ő jelentése ezen canonica visitatorol, amint azt az Oct. 1. tartott kerületi gyűlésen előterjesztette:

„Junius 8án délben Csabára megérkezvén, az indóháznál és a roppant nagy templomban lett fogadtatás után a látogatási jegyzőkönyv olvasásához fogtunk. Jun. 9én délelőtt a 100 tagból álló presbyteri gyűlésben az egyház és esperesség közt felmerült híványkérdést intéztem el. Délután a gymnasiumot látogattam meg, s örömmel tapasztaltam, hogy ez intézet az egyház tetemes, de jókedvű áldozatokkal gyámolítja (nevezetesen 45 ezer ft)¹⁵⁷ alapítvánnyal ajándékozta meg), muzeumát költséges taneszközökkel gazdagítja, továbbá, hogy az igazgatótól ki induló vallásosság, szigorú fegyelem és rend, lelkiismeretes pontosság és szakavatottság jellemzik. – Jun. 10ét a népiskoláknak szántam, s meglátogatván a legidősb tanító, Vozárik Pál, iskoláját, 9 órától délig a kisebb templomban vizsgálatot tartottam, mind ezen vizsga, mind a további napokban folytatott látogatás alatt arról győződtem meg, hogy ezen egyház az elemi nevelést is szíven hordja s ezt azáltal is tanúsítja, hogy a városban, ideszámítva a felsőbb polgári iskolát is, 12, a szőlőkben 1., a tanyákon 3 elemi és 2 kisdudóvó, összesen tehát a gymnasimmal együtt 19 iskolai intézetet tart fel. – A templomban tartott vizsga végezte után a városházát látogattam meg s minthogy a város nemcsak hogy tetemes évi járulékkal segedelmezi az egyházat, hanem mivel azt is tapasztaltam, hogy a városi és egyházi előljárók karöltve haladnak az erkölcsi és jótékony intézetek gyámolításában, névszerint a nagy templom mellett jelenleg kisajátítás útján eltávolítandó házak helyébe nyilvános sétatért kívánnak létrehozni s azon kívül éppen most építtetnek az árvák és szegények számára czélszerű menedékhelyet, kötelességemnek tartottam mindezekért őszinte elismerésemet fejezni ki. Délután folytattam az iskolák és egyes buzgóbb hívek látogatását. – Junius 11én a kisebb templomban számos hívek jelenlétében magyar isteni tisztelet tartatott. Délután egyes híveket fogadtam, kik velem találkozni kívántak. – Junius 12 reggeli hat órakor a hétköznapi istenei tiszteleten jelentem meg, s jól esett tapasztalnom, hogy azt számosan látogatják, hogy az nem csak könyörgéssel végeztetik, hanem naponként a szentírásból is magyarázat tartatik az egész éven át s hogy itt mind a keresztelesek, mind az avatások, mind az isteni tisztelet alatt ékes és a szívet megnyerő rend uralkodik. Tíz órakor a szőlőbeli fiókegyházat látogattam meg, mely alkalommal ezen egyháznak az anyáhozi viszonyát rendeztük s illetőleg anyasítása útját

¹⁵⁷ *Itt téved a Superintendes. A 45 ezer ftnyi alapítványt nem az egyház, de a város adta. H.L.*

egyengettük. Délután ismét iskolákat és családokat látogattam. – Jun. 13 délelőtt az anyakönyvek, az egyház levéltárát a lelkészek és a hivatalvitel gyakorlatát tekintettem meg s tanubizonyságot tehetek, hogy jóllehet a 22 ezer lelket számláló gyülekezet nagyságához a lelkészi erő épen nem áll méltányos arányban, az anyakönyvek vezetése, a temetkezések körüli rend, – külön temetkezési társulatuk is van, – az egyházi okmányok leltározása, a jegyzőkönyvek rendbentartása, az anyakönyvi kivonatok kiszolgáltatása körül mintaszerűnek nevezhetem az eljárást. – Jun. 14 tartatott a nagytemplomban a látogatási isteni tisztelet tót nyelven. Nagyszerű volt az mind a buzgólkodók töménytelen sokasága, mind ezeknek vallásos ihlettsége, mind a helybeli lelkészek evangyeliomszerű működése által úgy az oltárnál, mint a szószéken. Lélekben kapcsolatban tettem magam idvezült elődemmel, aki 1836 évben tartván BCsabán látogatását a nagy gyülekezet nagy kötelmeiről szólott a hívekhez s úgy látszott nekem, hogy ezen tisztes főpásztor áldása megfogamzott az utódokon is, mert akár tekintsük a gyülekezet evangyeliumszerű vallásosságát, akár a részvétet, melyel erkölcsi intézeteit pártolja, a templomot látogatja, gyermekeit nevelteti, egyházi és világi előljáróit tiszteli, akár a közerkölcsiség fentartása a polgári kötelmek gyakorlása, az ipar és társadalom mezején kifejezett szorgalma és haladása körül kifejtett munkássága, akár végre azon készségét, mellyel honi egyetemesb intézeteink gyámolításában kifelé és áldozni meg nem szűnik, a békécsabai gyülekezet mindezekben örvendetes haladást tanusít. Legjobban fájlalom, hogy itt egyes neveket azon okból nem említhetek föl, mivel sok érdemest egyenként föl nem hordhatván, attól tartok, nehogy az elhallgatott derék hívek irányában kegyeletlenség gyanujába essem. – Jun. 15. hálámat fejezve ki s azt itt is említve a látogatás alatt engemet gyámolító testvérek iránt, bucsut vettem a gyülekezettől áldva és imádva Isteneimet.”

Ennyit a látogatásról Székács. Ugy látszik, jól érezte magát öreg barátunk. Igyekeztünk is köztünk való időzését mennél kellemesebbé tenni. Esténként sétálgattunk, anekdotizáltunk, egyről másról vitatkoztunk, úgy, hogy még a későbbi években is nem egyszer örömmel említette előttünk a Csabán töltött egy hetet.

Nekem pedig itt eszembe jut az is, hogy minden canonica visitationak így kellene történnie, mint az Csabán megtartatott. A Superintendensnek legalább három-négy napot kellene időznie egyegy egyházban, hogy meggyőződést szerezzen magának arról, ha vajjon az egyházban mindenek ékesen és jó rendben mennek é? Most fájdalom, a canonica visitatiok nem úgy

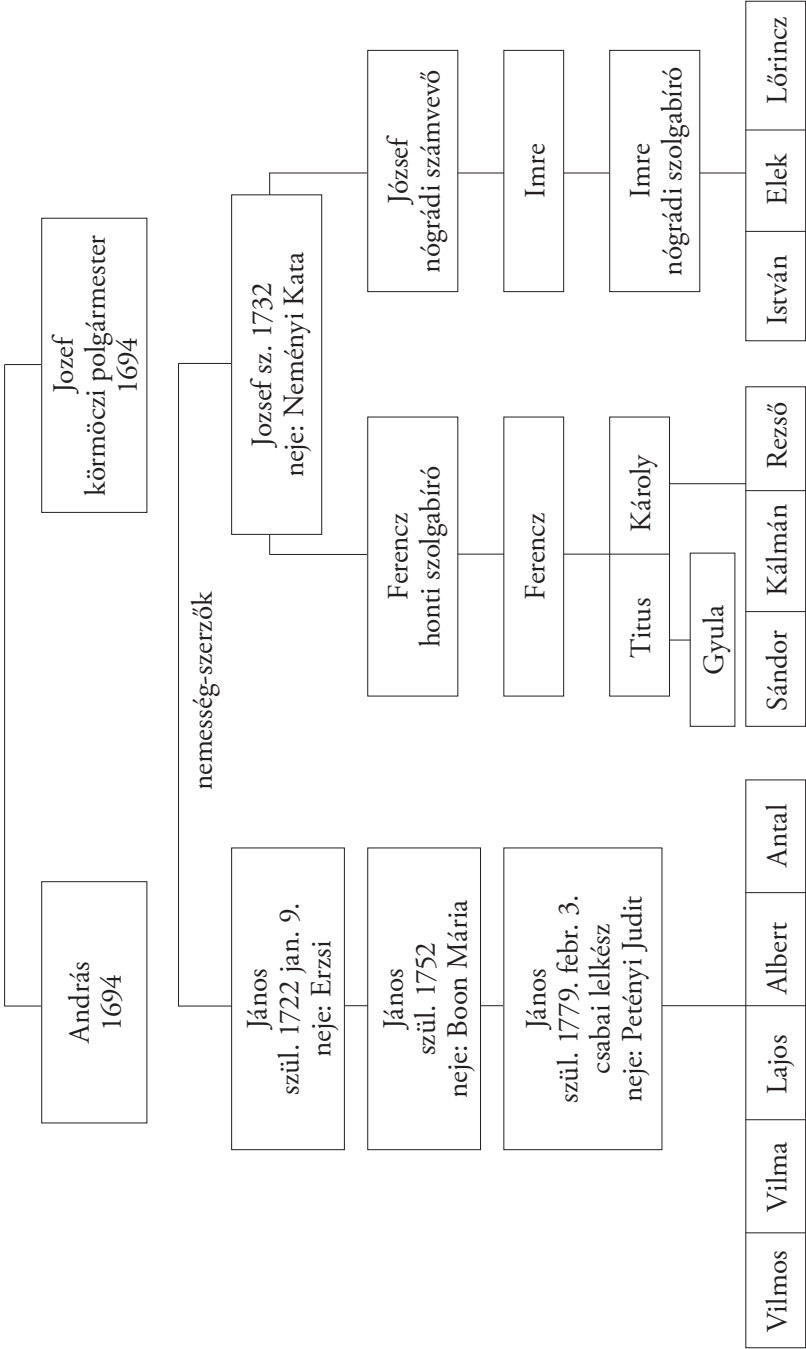
mennek. Collegám Szeberényi – ki Székácsnak utódjává lett, – a mult nyáron (1877 eszt.) négy hét alatt bejárta az egész Békéscsanádi esperességet, úgy, hogy egy egy községre alig jutott 24 óra és még a 24 órából is mennyit nyelnek el a fölösleges parádék, tisztelgések, bemutatások, sat. Ez valóban inkább annyit tesz: hogy a Superintendens mutatja be magát, nem pedig, hogy az egyházak mutatják be magokat a Superintendensnek, kívül, belől, minden oldalról.

Megemlítem még, hogy ezen év elején, Hrdlicska Károly megválasztatván szőlőbeli lelkésznek, Szeberényi mellett káplán lett Linder Károly, mellettem pedig October óta segédlelkész Droppa Vilmos. A canonica visitatio alkalmával segéd nélkül voltam.

1869

Megalakulván 1867 eszt. a magyar történelmi társulat, ez egyik céljaul azt tűzte ki, hogy évenként az ország különféle vidékein vándorgyűléseket tart, hogy az azon vidéken lévő nyilvános és privát levéltárakat átkutatván, ezáltal a magyar történelmet előre vigye. Első ily vándorgyűlés tartatott 1868k eszt. Erdélyben, Kolozsvárat és vidékén; második 1869k eszt. Ipolyságon Hont várm. és vidékén, hova Hont vármegye közönsége a társulatot meghívta volt. A közgyűlésre Pestről indultunk vasúton egész Szobig. Itt várt már sok Hont vármegyei hintó és kocsi. Nagy Imre barátom s kir. táblai közbíró mindjárt beleült Thally Kálmánnal a legszebb négyes fogatú hintóba s hajtattak előre. Én egy társammal Reiner ügyvéddel s hajtottunk Nagy Imre után. Csak utközben látom, hogy a két elnök Horvath Mihály és Ipolyi Arnold egy meglehetősen rozzant hintón, két rosz ló által huzatva utánunk baktatnak, de már ekkor erről nem tehettem, ámbár resteltem a dolgot. Azonban azóta Horváth Mihály nem jó emberem. Ipolysághra érven, itt a két elnököt előre bocsátottuk. A vármegyeház előtt a megye tisztikara várakozott reánk s üdvözölt, élén az alispán. Azután szállásainkra mentünk. Én Haan Gyula rokonomnál s telekkönyvi hivatalnoknál voltam szállva. Ide jegyezem emlékül a családfát, úgy, amint azt részint rokonaim bemondata, részint a korponai anyakönyv szerint összeállítottam:

Haan N N.



Sept. 20. tartatott a közgyűlés melyen a bizottságok megalakultak. Én a szentantali bizottságba soroztattam be magamat. Társaim voltak: Dezsőffy Gyula palásti plebanos, Fraknói, (akkor még Frank) Vilmos, egy nagyreményű római katolikus ifjú pap, az esztergomi érsek titkára, Supalo Ferencz múzeumi alkönyvtárnok és Thally Kálmán, társulati titkár. A mi feladatunk volt átnézni a szent antali selmeczi és korponai levéltárakat. Thally a Rákóczi koriakat kutatta, én az arpadkoriakat és a műemlékeket vállaltam magamra s ezekről referáltam is a zárülésen, amint ez közölve van a Századok 1869 eszt. folyamában.

Szent Antalón a roppant Coburg-Koháry kastélyban voltunk elszállásolva. Mindegyikünknek külön szobája és inasa volt. Étkeztünk a tisztartónál. E roppant kastélyt gr. Koháry István, a híres országbíró építtette. Ez a Koháry István volt közvetlenül alapítója az én bcsabai evang. egyháznak. Ő tudni illik fanaticus katolikus lévén, a birtokain lakó evang. híveket nagyon üldözte. Kitünt ebben kivált az ő tisztartója Náway, kit a csabaiak még most is (150 év múlva) mint apáik üldözőjét emlegetik s kiről a levéltárban találtam is több levelet. Midőn tehát 1718 eszt. a kamara, később pedig Harruckern György a Békésmegyei pusztákat colonisálták, seregesen tódultak le kivált a Koháry birtokokból az evang. hívek, mint-hogy itt szabad vallásgyakorlat volt nekik ígérve. Híveimnek ezen egykori üldözőjének kastélyában laktam tehát én most három napig s az ő utódjainak hajdui szolgáltak fel engem, evang. papot. Mikor úgy reggelenként egész nyálákkal vittem az ő leveleit szobámba, hogy azokat ott átbuvároljam, bizony nem egyszer elgondoltam: ha most ez az evangélikusok üldözője látná, hogy egy evang. pap, az ő üldözött jobbágyság utódjainak papja, hogy olvassa az ő titkos levelezéseit, bizony a sírjában is megfordulna! – Szent Antalról Selmeczre, onnan Korponára, innen pedig Ipolyságra mentünk a zárülésre. Feleslegesnek tartom ezen kirándulásról többet szólani. Aki bővebben kíván róla valamit megtudni, olvassa el az 1869 eszt. Századokat.

Ugyanezen év Január 1ső napján megindult Békésmegyében az első hírlap „Békésmegyei értesítő” cím alatt. Szerkesztője volt egy bizonyos Greiner nevű tudatlan zsidó s azért a lap nem is prosperált sehogy, inkább csak hirdetések hozott. Már October 1én átvette annak szerkesztését Hajóssy Ottó, megyei főjegyző s címét „Békes”re változtatta. Nem lehet tagadni, hogy Hajóssy a lapot ügyesen szerkesztette; azonban sok hivatalos teendői miatt később a szerkesztőségről lemondván, 1872 eszt óta szerkesztője lett maga a lap kiadója Dobay János. 1875 Január óta a szerkesztést átvette Zsilinszky Mihály s kitűnően szerkesztette azt. Ez azonban 1875

eszt. Gyomán országgyűlési képviselővé választatván Julius hóban átadta a szerkesztőséget Elek Lajos gyulai tanárnak, ez 1876 eszt. Endreffy Károly gyulai ügyvédnek ez 1877 eszt. Oláh György szintén gyulai ügyvédnek. – 1873 eszt. Csabán könyvnyomda allítatván Dobay János által, itt is létesült egy hetilap „békésmegyei Közlöny” címmel Dr. Battaszéky Lajos ügyvéd szerkesztése mellett, mely eddig is tartja magát. Van tehát jelenleg Békés megyében négy lap, ti. a két említetten kívül még: „Szarvas” Sipos Soma szerkesztése alatt és „Orosháza”.

Ami az egyházat illeti, itt Gécs János, ki eddig a nyéki pusztán volt tanító, a tabáni, Kliment Endre pedig szőlőbéli iskolai tanítónak választatott.

1870

Ezen évben adtam ki „Békés vármegye hajdana” című munkámat két kötetben. Az első kötet tartalmazza a történeti szöveget; a másik az erre vonatkozó okmányokat. Kiadta Laufer Vilmos, pesti könyvkereskedő, ki nekem az első kötet ívéért fizetett 10 ft-ot, a második kötetért 15 ft-ot, úgy hogy ezen munkámért körülbelül 490 ft-ot kaptam. A megye maga 20 példányt vett és azokat az iskolákban szétosztatta. A sajtó munkámat igen kedvezőleg fogadta. Nem úgy a tót érzelműek és irigyeim. Egy „Hlasnik” nevű tót zuglapban, mely azonban Csabára is járt vagy 20 példányban, két csúnya cikk jelent meg, melyben azzal gyanúsítatom, hogy azért adtam ki ezen munkámat magyarul, hogy a békés megyei tótokat magyarosítsam. Az egyik cikk alá senki sem volt írva, a másik alá „Lisecky”. Amanak szerzője volt kétségen kívül collegám, mert egészen az ő stylusa, sőt az ő egész gondolatmenete. Ő ugyan tagadja s levelet is írt nekem, melyben ezt magától elhárítja: de „kötve kell hinni a komának”. A másik cikk a berényi lelkészé, Jeszenszkyé, mit onnan gyanítok, mert Lisec hegy Turóczban N. Jeszen felett van, ennél fogva Lisecky álnév mit jelentene mást mint Jeszenszkyt. Még ugyanezen évben meglátogattam a koritniczai fürdőt Liptóban, s onnan kirándulást tettem Turóc Sz. Mártonba, ott felkerestem a nevezett lap szerkesztőjét s tudakoltam tőle, hogy ki volt azon cikkeknek szerzője s íme sejtelmem nem csalt. Ő bevallotta amit én jól sejtettem.

Ugyanezen évben Suc Jenő bolygó zsidójának egy részét fordítottam Laufer Vilmos részére Preskot Henrikkel. Kaptam Laufertől minden nyomtatott ív után 5 ft-ot.

Nyáron, amint említém, meglátogattam a koritniczai fürdőt nőmmel együtt s öt hetet töltöttem ezen regényes vidéken. Ott találkoztam Novák Sámuel árvai esperessel és hajdani eperjesi iskolatársammal, kit azóta mióta 1839 Eperjest elhagytam, nem láttam. Ugyanonnan kirándulást tettem Liptó Sz. Miklósra, Baltik Frigyes lelkész barátomat meglátogatandó. Történetesen éppen akkor Gedulyi Lajos superintendens és unokabátyám, – az ő anyja és az én anyám testvérek, – canonica visitatitot tartott ott. Nagy kitüntetéssel fogadták. A körvacsoránál a paplakon ott voltam magam is. Az isteni tiszteletnél Geduly igen helyes beszédet mondott az oltárról. A liptói esperességben hajdan létezett evang. egyházakat sorolta elő Kalinka superintendens canonica visitatiojának jegyzőkönyve nyomán, különösen pedig szólt a Szmiklósi egyház múltjáról. De Baltik szószéki beszéde engem ki nem elégített, ámbár híres szónoknak tartatik. Oly virágos stylusban és oly magas lóról beszélnek ezek a felföldi atyafiak, hogy én mikor kimentem a templomból, alig lettem volna képes elmondani, hogy mi is volt tulajdonképpen a beszéd tartalma. Hát még a köznép, hogyan épülhetne az ilyen czifra prédikacio által? Mi alföldi papok egészen másképp beszélünk: népszerűen, úgy, hogy mindenki megértheti. Ha úgy szónokolnánk, mint felföldi testvéreink, bizony hamar üres lenne a templom. Híres szónok a felföldön a ratkói Schulek is. Nekem elküldte egy predikacioját, melyet Lateriákné fölött tartott, de az valóban oly érthetetlen stylusban van írva, hogy egy-egy periodust többször kell elolvasnom, míg megértem. Hát még a nép? – Egyéb iránt én a Szentmiklósi egyházat – oly egyházat, hol egy Blaho és egy Hodzsa¹⁵⁸ működtek s híre bejárja a felföldet, – sokkal fényesebbnek gondoltam, mint minőnek találtam. Mikor beléptünk a városba, egy tornyos templomra mutatva, kérdem fuvarosomat: ez é az evang. templom? Mire ő azt feleli, hogy: Nem, ez római katolikus, a másakra szintén azt. Hát mondom, hol van az evangélikus templom? „Az evangélikus templomnak nincs tornya” mondá ő. S csakugyan ott van a mi szerény templomunk egy félreeső udvarba építve a paplakkal és iskolával együtt. Azon templom, melyben Tranoscus¹⁵⁹ működött s eltemettetett most a katolikusok főtemploma. Mondják, hogy midőn a katolikusok részére occupáltatott, Tranoscus tiszteletre méltó hamvai a kriptából kihányattak. Szerettem volna tudni, hogy nem maradt-e az egyházban valami szájbeli

¹⁵⁸ Michal Miloslav Hodža (1811–1870), korábbi liptószentmiklósi evangélikus lelkész, a szlovák nemzeti mozgalom egyik kiemelkedő képviselője.

¹⁵⁹ Juraj Tranovský (1592–1637) evangélikus lelkész Liptószentmiklóson, az utána csak Tranoscusként emlegetett vallásos énekek a Cithara sanctorum szerzője.

hagyomány Transciusról s az ő ottani működéséről, de bizony annak még emlékezete is annyira kiveszett a hívek szívéből, mintha soha ott sem lakott volna.

Utközben meglátogattam még Szielniczen iskolatársamat, Hrobony Lajos lelkészt, valamint szintén régi hű iskolatársamat Brózik András nagyfalusi (Welká Wes) papot s árvai alesperest, kivel levelezésben voltam ugyan, de 1838 óta nem láttam. Ezzel egy kis tréfát is csináltam magamnak. Reggeli nyolcz óra volt, amint feleségemmel beruckoltam. Mondom nőmnek: - ezt a barátomat kissé megtréfálom, te pedig ne neved! – Amint leszálok a kocsiról az én András barátom fogad a tornácban. Én bemutatom magamat és nőmet mint „Pfarrer Sztelhlo aus Eperies und meine Gemahlin”¹⁶⁰ Sok hajlongás után belépünk a paplakba. Én folyvást németül parlirozok, az én Andrásom híven visszafelelget. Egyszerre megállok, megrázom gallérjánál fogva s mondom: „Nuž ale Ondřiš, sto striel do Teba, či ma Ty w skutku nepoznáš?”¹⁶¹ Az én Andrásom megdöbben, rám mereszi szemét s egyszerre örömmel elkiáltja magát: Haan! Igen, mondom, az vagyok! Volt erre öröm a háznál, mindjárt szaladt, elhívta nejét, gyermekeit. Mondhatom egy pár oly kellemes órát töltöttem régi jó barátomnál, melyeknek emléke soha ki nem vész szívemből. Megnéztem a templomot, megmutattam magamnak a házat melyben collegámnak Szeberényinek atyja, Dr. Szeberényi János, superintendens született. Azután elmentünk, szintén iskola társamhoz, s ottani tanítóhoz Sipka Gyurkához.

Innen nőmmel Turóczba mentem, hogy meglátogathassam azon falut, melyben nőmnek atyja, az én jó ipam¹⁶² Vilim János, békéscsabai tanító született, t.i. Bisztricskát. Turócz megyét leírni nem fogom, mert hiszen megtalálhatja az olvasó annak leírását, bármely földrajzban. Akkor már nagyban készültek az előmunkálatok a vasúthoz, mely Kralovántól Turóczon keresztül Zólyomig fog vezetni. Az országút hemzsegett az olaszoktól, mert ezen előmunkálatokat az illető társaság olaszokkal készíttette, részint mert ezek jobban értik magokat ehez, részint, mert ezeket olcsóbban kapta, mint a magyarországi napszámosokat. Egy napot töltöttem ezen utamban, Turócz Sz. Martonban. Szent Marton jelenleg a magyarországi slavizmusnak, vagy amint őket a magyar sajtó nevezni szereti a panslávoknak fészke és középpontja. Még a Bach korszakban történt,

¹⁶⁰ „Sztelhlo atya Eperjesről és a feleségem.”

¹⁶¹ „No hát, Ondřiš, száz mennykő csapjon Beléd, Te tényleg nem ismerd meg?”

¹⁶² Apósom.

hogy a felső országi szlávok, kiknek élén állott Kuzmany Károly, Hurban, Hodzsa, Francisci,¹⁶³ Tóth-Paulinyi Vilmos, több kath. lelkész egy tót irodalmi társulatot alapítottak „slowenská Matica” cím alatt. A Bach kormány, hogy a tótság által a magyar elemet ellensúlyozza, protegálta őket s készséggel megerősítette az alapszabályokat. Az alapszabályokban ki van ugyan zárva minden politica s a társulat úgy van előtüntetve, mint tisztán irodalmi intézet, azonban nem lehet azt tagadni, hogy az irodalom ürügye alatt politikai czélokat hajhász. Olvassa bárki a társulat által kiadott Národnie Nowinyt és erről meg fog győződni. Ez a lap azon ürügy alatt, hogy a szlávság Magyarországon el van nyomva, következetesen szítja a magyar faj elleni gyűlöletet. Vajjon ez az oly országban mint Magyarország, nem politika űzés é? Ezen lapnak egész tendenciáján transspirál¹⁶⁴ Palaczkynak amaz ismeretes állítása: hogy a szlávságot a IX. század végén érte a legnagyobb csapás, mert akkor éppen a Duna mentén egy nagy szláv birodalom volt alakulóban. S íme akkor jöttek be a magyarok, beékelték magokat a szlávság közzé, s a szlávok egyesülésének egy nagy birodalomba ezer évre végét vetették. Hogy az ilyen s az ezekhez hasonló dolgok emlegetésével tulajdonképpen micsoda végcél kívánnak elérni a Maticába tömörült szláv atyafiak, arra nézve egyelőre talán magok sincsenek tisztában. Akarnak é az anyaországtól elszakadva Cseh és Morvaországgal együtt egy külön szláv birodalmat alkotni? Ide látszik mutatni az, hogy a szentmártoni gyűlésen azon kívánsággal léptek fel, hogy a szlávok által lakott felföld külön kerület legyen az országban „tót kapitányság” név alatt, a la szerb Vojvodina. Vagy pedig kívánnák-e a bánáti szerbekkel, horvátokkal, sat. egyesülve a magyar elemet a hegemoniától megfosztani és Magyarországon a szlávságot juttatni diadalra a magyarság elnyomatásával, megsemmisítésével, ki tudja azt? Egyelőre csak a magyar elleni gyűlöletet szítják, azt hirdetik, hogy a szlávság el van nyomva, de majd megjő a dialal napja, melyben győzedelmeskedni fog, mert a magyar elem nem szapora, az száz kétszáz év múlva ki fog veszni sat.

Ez a magyar faj elleni gyűlölet náluk régi dolog. Már a negyvenes években azt mondta Stúr Lajos egy vele e felett vitatkozó magyarnak: nézd csak, úgy mond Európa térképét a magyar öt millió, a szláv 80 millió. Oroszország az a fej, Lengyelország a mell, Szerbia, Croatia, Montenegro,

¹⁶³ Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža evangélikus lelkészek, Ján Francisci és Viliam Pauliny-Tóth ügyvédek. Kuzmány és Pauliny-Tóth a Matica slovenská alelnökei, tényleges vezetői voltak.

¹⁶⁴ Kiszivárog, átpárolog.

azok a lábak, Magyarország a has, Ti pedig a hasban csak amolyan férgek és giliszták vagytok. Amikor akarjuk, akkor szarunk ki titeket!

Nekem a Maticanak valamennyi coripheusai régi ismerőseim.¹⁶⁵ Azonban soha nem adtam magamat középük, jól lehet nem szégyenlem magamat azért, hogy szláv vagyok. Nem adtam magamat közzépük azért, mert én sokkal magasztosabb eszmének tartom a kereszténységet, a vallást, mint a nemzetiséget. A kereszténység, a vallás a keresztény civillisatio nekem a cél, a nyelv és nemzetiség csak e célhoz vezető eszköz. Megvagyok róla győződve, hogy Krisztus urunk anyaszentegyháza örökké fent fog állani. Ég és föld elmúlnak, de az ő szavai semmiképpen el nem múlnak. Ellenben a nemzetiségi súrlódások, nemzetiségi aspiratiók, melyek most Európában mindenütt divatos eszmék, sőt magok a nemzetiségek is, mint ilyenek idővel elfognak múlni, el fognak enyészni. Valamint most már a vallást illetőleg, sokan „confessionsloseneknek” vallják magukat, azaz semmi valláshoz nem tartozóknak: úgy fognak idővel támadni, szaporodni a „nationalitatslosok” azaz olyanok, akik azt vallják, hogy semmiféle nemzetiséghez nem tartoznak. Lehet, hogy még az is, hogy egy külön világnyelv fog alakulni, hosszú századok múlva, mely az egész emberi nemzetnek tudományos és közlekedési eszköze lesz és általa elmosódnak azon éles ellentétek, melyek napjainkban a nemzetiségek közt fenállanak. S mennél inkább fognak szaporodni és tökéletesedni a közlekedési eszközök, – ami az én nézetem szerint idővel odáig fog jutni, hogy az emberek a levegőben fognak egymással közlekedni, – annál inkább megszűnnek azon határok, melyeket eddig a hegyek, folyók, sat. képeztek ország és ország, nemzet és nemzet közt. S nem lesz nacionalismus, hanem lesz egy általános humanismus s valamint mi jelenleg különösnek látjuk, hogy az emberek valaha vallás miatt irtó háborúkat viseltek, úgy a mi késő unokáink csak nevetni fognak minket, hogy mi a nemzetiségért annyira rajongtunk, egymást gyűlöltük, egymás ellen törtünk. Ez az idő, természetesen csak későn, sok századok múlva fog bekövetkezni, be fog következni akkor, mikor a szláv eleme a maga historiai misszióját lejátszotta: Merthogy ilyen misszió vár reá arról nem kételkedem. Egy nyolcvan milliónyi nemzetet nem teremtett hiában az isteni gondviselés.¹⁶⁶ Kell, hogy annak még szerep jus-

¹⁶⁵ Lásd Haan František Sasinekhez és Jozef Miloslav Hurbanhoz írott leveleit.

¹⁶⁶ Talán ezen időszakot sejtette előre *Veni sancte* szerzője midőn mint egy jós lélekkel mondja: *qui per diversitatem linguarum cunctarum, gentes in unitate fidei congregasti.* [aki az összes nyelv különbözősége ellenére a népeket a hit egységében összegyűjtötted.] (Részlet a *Veni, Sancte Spiritus* kezdetű ének szövegéből.)

son a világ történelmeiben. A régi korban szerepelt a görög elem, utána a latin elem, a középkorban a német elem, most már a szláv elem fog következni. Majd ha ez is kivénül és szerepét lejátszotta, akkor fog bekövetkezni ama fentebb ecsetelt korszak, tudni illik nem a nacionalitási, hanem az általános humanitási korszak, a minden nemzeteket magában felolvasztó kereszténység által.

Szent Mártonban meglátogattam Horváth lelkészt, Paulinyi Tóth Vilmost, Francisci Jánost, Ferjencsik szerkesztőt. A Matica őre Sasinek nem lévén Sz. Mártonban, azt nem láthattam. Sz. Márton inkább jókora faluhoz hasonlít, csak két emeletes ház van benne a Vendéglő és a Matica épület.

Innen kirándulást tettem Bisztricskára. Megnéztem a paraszt házikót, hol ipam született. Még most is a Wilim család bírja. Ipam testvére fiainak birtoka.

Thuroczból hazamenet meglátogattam Sámsonházát, az én születésem helyét. Vasárnap délben értem oda. A pap Vladár János, valamely filián végezte az isteni tiszteletet s délután a tanítónak kellett volna végeznie a vecsernyét. Gondoltam magamban emlékül szolgálni fogok azon egyházban ahol, melyben jó atyám tíz évig szolgált. S elvégeztem a tanító helyett a déleesti isteni tiszteletet. Templom után a hívek körül állottak és kérdezték, hogy hová való s ki vagyok. Megmondtam nekik. Volt még oly öreg, ki emlékezett atyámra. Még midőn templomban a papi széken ültem jött be s egyenesen felém tartott egy bajuszos, fehér kalapos nyári fehér segeltuch¹⁶⁷ nadrágba és kabátba öltözött középkorú férfiú. Én azt hittem, hogy az egyházi, hát pedig a pap volt, ki az alatt a filiából hazajött. A bajusztól nem szólok: Urunk is állítólag bajuszos, szakállas volt. De már ami a ruhát illeti, arra nézve még is csak meg kellene tartani a papnak azt a decorumot,¹⁶⁸ hogy fekete ruhába járjon. Igaz, hogy vestis non facit monachum;¹⁶⁹ de igaz az is, hogy magunk alatt vágjuk a fát mi papok, midőn a ruházatban a világ bolondjai vagyunk. Tapasztalásból mondom, hogy a nép sokkal több pietással¹⁷⁰ viseltetik az oly paphoz ki külsőleg is papot mutat, mint az olyan iránt ki a világot követi. Sőt az ilyen bajuszos pap rendesen többet enged magának a társaságban is, gondolván, hogy úgyse tudják, hogy pap.

¹⁶⁷ Vitorla.

¹⁶⁸ Illem.

¹⁶⁹ Nem a ruha teszi az embert.

¹⁷⁰ Ájtatosság, gyöngédség.

Sámsonházának gyönyörű új temploma van a falun kívül egy hegyen. A régi templom amelyben atyám szolgált most iskolául használtatik. A papi kertben találtam még egy most is termő körtefát, melyet még atyám ültetett. Estve felé fölmásztam a sámsonházi várromba.

Ami egyházamat illeti, itt ez évben kezdtük meg az iskolák osztályozását. Eddig minden tanító hat osztályú iskolában működött s természetes, hogy ily módon kevés eredményt mutathatott. Most már 1870 év óta egy tanító tanítja az I. II. III. más tanító a IV. V. VI. osztályt.

Ami a hivatal változásokat illeti: Hrdlicska Károly nagylaki lelkésszé választatván, szőlőbeli lelkésszé lett Linder Károly, helyébe pedig Szeberényi káplánjává Petrovics Samu. Soltész Nándor áttétetett a gymnasiumhoz, tót nyelv és vallástanár minőségben.

1871

Collegám Szeberényi Gusztáv ki Haviar után esperessé lett, ezen évben a bécsi protest. theológiai facultástól, midőn ez alapítás ötven éves iubiläumát tartotta, megkapta a theologia doctoratust ex honore.¹⁷¹ Amint tudom, négyen voltunk e kitüntetésre előterjesztve, t.i. Geduly Lajos superintendens, Kolbenheyer Mór soproni pap, Szeberényi Gusztáv és az én csekélységem. Megválasztva lett természetesen Szeberényi, ami nem csoda, miután testvéröccse János ugyanazon facultáson tanár. Rólam, állítólag azt írta Gusztávnak az ő öccse János, hogy abban múlt meg nem választatásom, mert nem írtam theológiai szakba vágó munkát. Nos, hát Szeberényi Gusztáv?

Martius hó táján Székács superintendenstől kaptam levelet, melyben igen dicsérőleg emlékezik meg az általam kiadott Békés vármegye hajdanáról, egyszersmind pedig kér, küldeném el neki eddig kiadott munkáim jegyzékét. Írja, hogy most nem mondja meg miért kéri ezt; majd megírja később. Én teljesítettem kívánságát, tudván, hogy azért kívánja azt, hogy az akadémiába akar tagnak megválasztatni. S csakugyan néhány hét múlva tudósított, hogy Ipolyi Arnold, akkor egri kanonok vállalta magára ajánlatastomat, Lónyay, Csengery Antal, Horváth Mihály püspök, Rómer Flóris, sat. Ide ígérték szavazatukat. Ipolyi csakugyan ajánlott melegen, de biz én szépségesen megbuktam. Két szavazatom hiányzott. Kaptam 15 szavazatot; kellett volna megválasztatásomhoz 17. Így buktam azután még

¹⁷¹ Tiszteletbeli.

háromszor, míg végre ötödszörre, 1877 eszt. megválasztva lettem. Engem ez a dolog nagyon bosszantott, mert nem tudtam akkor még, hogy a választás alkalmával minő intriquak szoktak elkövetetni. De megvigasztalódtam, midőn Fabó¹⁷² barátom mondta, hogy ő hatszor, Fraknói Vilmos pedig, hogy ő meg hétszer bukott mielőtt megválasztották volna. Az a baj ezen osztálynál (a II.k) hogy abban együtt vannak a jogászok, bölcsészek és történészek. A jogászok természetesen többnyire állandóul Pesten laknak, ahonnan az következik, hogy tagválasztás alkalmával többnyire jogász választatik, a történészek mellőztetnek. De az után a pajtáskodás is nagy befolyással van, az ámitások napirenden vannak. Így péld. én Székács tanácsa szerint a választás előtt meglátogattam Horvát püspököt. Ő azonnal szalad a másik szobába és kihoz egy czédulát, mondván: Lásza, első helyen fogom önt ajánlani! S mi történt? Jó barátim megsugták, hogy az osztály ülésen ellenem dolgozott.

Hivatal változások: Petrovics Samu, Staszni Samuel tanár halála után gymnasialis tanárrá, ennek öccse Lajos, alsóvégi ideiglenes tanítóvá, Petrovics helyébe pedig káplánná Zsilinszky Mihály, csabai fi lett.

Ezen évben az egyháznak két érdemes tanítóját vette magához a mindenható. Az egyik: Endreff János. Született B-Csabán 1818 eszt. Atyja volt Andrásovicz György, helybeli tanító; anyja: Keblovsky Judit, az egykori nagylaki papnak nővére. Tanult Csabán, Mezőberényben, Szarvason, végre pedig Eperjesen. 1841–1852 eszt. a mezőberényi tót egyháznál volt tanító. 1852 atyja halála után, csupa pietásból atyja iránt, meghívta őt egyházunk s itt 1852–1857 eszt. között az alsóvégi vegyes nemű, 1857 egész haláláig a középponti leányiskolában tanított. Endreff János azon emberek közzé tartozott, kikről azt mondja a példabeszéd: *ad stivam natus*.¹⁷³ Se emlékező tehetsége, se *iudiciuma*.¹⁷⁴ Ha szülei mesterségre adták volna, boldog ember vált volna belőle, de ők erőnek erejével tanult embert akartak belőle csinálni. De az hiábavaló dolog, ott ahol az Isten a tehetséget megtagadta. Könyv nélkül éppen semmit megtanulni képes nem volt. Egyszer atyja, kihez én is Jankóval együtt jártam iskolába, s a latin nyelv elemeit tanultam, néhány vocabulumot¹⁷⁵ adott fel, péld. *mensa, homo,*

¹⁷² Fabó András (1810–1874) evangélikus lelkész, történész.

¹⁷³ Az eke mellé született.

¹⁷⁴ Ítéliképesség.

¹⁷⁵ Főnév.

arbor, radix,¹⁷⁶ sat. Más pap szólítja először is Jankót, s kérdi tőle: Jako je latinský koreň?¹⁷⁷ Jankó – természetesen nem tudta, ekkor atyja, egy mord, komor ember, valódi Heródes, elébe áll s néhány perczig öklével veri Jankó homlokát, mindig ezt kiabálván: „Radix in capite nichts; radix in capite nichts!”¹⁷⁸ Csak így bírta Janko megtanulni, azt, hogy a gyökeret latinul radixnak hívják. Eperjesen, Munyay tanár engedelmével a két három lapnyi leczkét mindig extraháltam¹⁷⁹ neki 20–25 sorba. Emellett a néhány sor mellett szegény Janko néha egész éjszakán át fen volt s fent szóval magolta a padláson. S mikor reggel azután kikérdeztem, még sem tudott abból jóformán semmit.

Korlátolt tehetségeiről álljon itt csak egy anekdota. Egyszer öcsém Albert, aki tudja, hogy B-Csaba múltjára vonatkozó bármi csekélységet szívesen fogadok, elhozza hozzám az 1841. eszt. „Jelenkor” című egy számát, melyben a hivatalos rovatban ez állott: „Ö. cs. k. apostoli Felsége kegyesen megengedi méltóztatott, hogy Andrassovicz György János és Károly vezetéknévüket Endreffire változtathassák. Ez a lap soká hevert íróasztalomon. Történt, hogy a helybeli szolgabírói hivataltól hivatalos levelet kaptam, mely így volt címezve: A békéscsabai szolgabírói hivataltól – tisztelendő Haan Lajos úrnak – B-Csabán – hivatalból. Amint a levelet elolvasom és félreteszem, véletlenül szemembe tűnik a fatalis „Jelenkor”. Ennek látására az a malitiosus gondolat támadt bennem, hogy egy kis juxot¹⁸⁰ csinállok magamnak és megtréfálom vele Jankót, bepackolom azt a szolgabírói convertbe, a Haan Lajos nevet kivakarom s írok helyébe Endreff Jánost s úgy küldöm el Jankóhoz. Ez a bibasz bizonyosan azt fogja gondolni, hogy a név változtatásért a cancellária utólag húsz év múlva (ez 1861 eszt. történt) valami elmaradott taksát követel rajta s azért küldi neki az 1841 eszt. Jelenkort. – Amint így magamban nevetve végezni akarom a dolgot, szemembe tűnik egy pultomon heverő vaspályai „Frachtbrief”¹⁸¹ melynek kíséretében ezelőtt három hóval Osterlamm Károly pesti könyvárus nekem 36 ft. áru könyvet küldött volt. Ejnye, gondoltam magamnak ezen is a Haan Lajos nevet kivakarnom s helyébe Endreff Jánost írnom s a

¹⁷⁶ Asztal, ember, fa, gyökér.

¹⁷⁷ „Hogy van latinul a gyökér?”

¹⁷⁸ „Gyökér, a fejében semmi nincs; gyökér, a fejében semmi nincs!”

¹⁷⁹ Kivonatoltam.

¹⁸⁰ Tréfa, csíny, mulatság.

¹⁸¹ Fuvárlevél.

Jelenkor mellé packolnom. Ez még jobban elconfundálja¹⁸² Jankót. Dictum, factum.¹⁸³ Volt nekem akkor éppen egy ügyes káplánom, Soltész Nándor. Ez pompásan kivakarta tollkással mind a Frachtbriefen, mind a Converten az én nevemet s meglehetősen utánozta mind a szolgabíró, mind Osterlamm keze írását s odaírta a kivakart Haan Lajos név helyére az Endreffi János nevet. Nagyot nevtünk a dolognak mind ketten, hogy milyen pompás jux lesz ebből. Végre nekem eszembe jutott, hogy hát mivel pecsételjük le a levelet? De ezen is segített Soltész, mondván: Van a N tiszti úr éremgyűjtményében egy nagy orosz kopek. Pecsételjük le azzal, hiszen sas van rajta. Igaz, hogy a sas egyfejű és a körülírás orosz, de hiszen azt Janó úr észre nem veszi. Alig hogy e műtétet bevégeztük, jön a posta legény levelekkel. Én felhasználván az alkalmat mondom neki, hallja maga, tegnap tévedésből ide hozta a levelet amely nem nekem, hanem Endreffi úrnak szól, vigye hát oda. Így hát a posta legény vitte oda a levelet, ami sokkal helyesebb volt tervem kivitelére, mintha szolgálóm által küldtem volna. János úr éppen otthon nem volt, csak későn estve jött haza szőlőjéből. Képzeltetni, mikor a levelet feltörte – ő, ki soha életébe talán hivatalos levelet a szolgabírótól nem kapott, – mennyit törte rajta a fejét, hogy mit akarnak azzal a Jelenkorral és a Frachtbrieffel? Először is rohant a postára s ott tudakozódott a könyvekről, melyek az ő számára Pestről érkeztek. A posta mester azzal igazította el, hogy az nem postai, hanem vaspályai szállító levél, menyjen hát a vasútra; de miután a könyvek még Májusban küldettek és így három hó előtt, ott bizony már büntetést is fog fizetni. Jano erre azután ment a levéllel a vaspályához. Itt is kérte a számára érkezett könyveket. A raktárfelügyelő végigfutja a nagy protocollumot,¹⁸⁴ végre mondja, hogy Endreffi János névre semminemű könyvek nem érkeztek. Jano azonban nem akar elállani a követeléstől s mutatja neki a Frachtbrieffet. A felügyelő látván, hogy a Frachtbrief még Majusról szól, újra előveszi protocollumát s össze vissza lapozza s bevágja azt mondván: Májusban csak Haan Lajos részére érkezett 36 ft áru könyv Pestről, de azt már régen elvitték. Janonak azonban ez sem volt elég, s mutatja a levél convertjét, hogy a Frachtbrief ezen convertben érkezett hozzá s a postalegényt hozta azt. Erre azután a felügyelő türelmét veszti, össze vissza szidja Janót és annak minden ivadékát, hogy hát miért nem mondta ezt neki előbb? Mit alkalmat-

¹⁸² Összezavarja.

¹⁸³ A szót tett követte.

¹⁸⁴ Jegyzőkönyv.

lankodik neki, mikor látja, hogy a könyvek a szolgabíróság útján érkeztek? Menjen a szolgabíróhoz, keresse ott a maga könyveit. Erre Jano csakugyan fogja magát s megy be a városba egyenesen a szolgabírói hivatalba. Ide érkezvén, kéri a szolgabírót (Lázár Imre volt ez), hogy a számára érkezett könyveket legyen szíves kiadni. A szolgabíró azzal utasítja el: Barátom, tanító úr, én nem vagyok könyvkereskedő; ide ön számára semmiféle könyvek nem érkeztek. „De kérem alásan, érkeztek” mondja Jano s nyújtja a levelet. A szolgabíró nézi a Frachtbriefet, nézi a levélborítékot s csodálkozva mondja: Hm, hm, ez valóban az én írásom; csodálatos, hogy én erre csakugyan nem emlékezem. A szolgabíró éppen hivatalos protocollumát készült felnyitni, hogy megnézzé, hogy mikor küldte e levelet Endreffinek, mikor a szomszéd szobában hallgatózott Lubinszky ügyvéd kilép és kérdi: Mi az? S kezébe vevén a levelet, a levél tartalmát (Jelenkort és Frachtbriefet) megnézi a pecsétet, s nagyot nevet mondván: Ha, ha, ha! Barátom, magát valaki bolonddá tette! Jano erre csaknem eszt kezd már veszteni s megy a szolgabírótól haza. Útközben eszébe jut, amit a vaspályánál mondtak neki, hogy ti. májusban az én részemre érkeztek Pestről 36 ft áru könyvek s remélvén, hogy talán végre én tudok neki felvilágosítást ebben a fatális dologban, melyben már annyit fáradot. Én éppen pultomnál ültem és írtam, midőn Jano barátom hozzám belép. Amint látom kezében a levelet elkezdtem szörnyen röhögni. No, már ekkor végre keresztül ment a bőrén a dolog s látta, hogy én szedtem rá. Én egy kicsit restelltem is a dolgot, midőn elbeszélte, hány helyet járt már be a levéllel. Ezen elbeszélésből is kitetszik, hogy szegény Endreffi János nem nagy genie¹⁸⁵ volt.

Egyébiránt, elemi iskolában lévén alkalmazva, hivatalának úgy aho-
gyan megfelelt. A Kátét, biblia történeteket, az egyszeregyet pompásan be-
magoltatta; az olvasás és az éneklés nála igen jó volt. Disziplinát kitűnőt
tartott, igaz, hogy értelem fejlesztésről nála szó sem lehetett.

Meghalt vízkórban, pünkösöd előtti szombaton. Eltemettem én a nagy-
templomban tartván felette pünkösöd másodünnepén halotti prédikációt.
Requiescat in pace!¹⁸⁶

Ugyanazon év Jún. 19 meghalt az én kedves ipam Vilim János tanító.
Született Bisztricskán, Turócz várm. 1800 eszt. Jan. 19. Szülei szegény sor-
sú földművelők voltak. Láni György a falu jegyzője, látván a gyermek szép
tehetségeit rávette szüleit, hogy oskoláztassák. A szülők hajlottak a tanács-

¹⁸⁵ Lángész.

¹⁸⁶ Nyugodjék békében!

ra s miután fiuk a neczpáli iskolában a latin nyelv elemeibe bevezettetett, Osgyánba küldték. Itt tanult a nevezett Láni György fiával Sámuellel, ki később nváradi pappá lett. Osgyánból Lőcsére, innen pedig Eperjesre ment, hol az első évi theológiát végezte. 1821 eszt. meghívást kapott a nagykárolyi tanítóságra. Midőn a hivatalt elfogadta, keveset tudott magyarul, de idővel annyira elsajátította azt, hogy a betegeskedő papot is nem egyszer a szószéken helyettesítette. 1825, Láni által ajánlata, mezőberényi tanítóvá lett, 1842 eszt. pedig B. Csabára megválasztatott s azóta itt működött folyvást a kastélyi iskolában. Jún. 17. ünnepelte a hálás egyház a tanítóságának 50 éves iubiliumát, mely alkalommal az egyház által 200 ft- tal megajándékozott, kartásai egy szép ezüst billikommal, Ófelsége pedig ezüst érdemkereszttel tisztelték meg. Már ekkor a szegény öreg úr ágyban fekvő beteg volt s a tiszteletére rendezett lakomán sem jelenhetett meg. Életrajzát tótul kiadtam én, magyarul vőm Zsilinszky Mihály az ő egykori tanítványa.¹⁸⁷ Mindkettőt jól talált arczképe díszíti. Wilim minden tekintetben példás tanító volt. Különösen sok szép írói nevelt. Üres óráiban tanítványait a gyümölcsfa nemesítésre oktatta s ki is adott erről egy kézikönyvet: Owocinár¹⁸⁸ cím alatt. 1825 eszt. nősült, elvevén néhai csővári tanító Osko Kapitány Samuel leányát. A berényi tanulók részéről Székács József későbbi superintendens mondott üdvözlő verseket s azokat az öregúr soká őrzötte, de elvesztek. Gyermekei: Carolina, az én első nőm; Amália, mostani nőm, János, híres ügyvéd Csabán, Vilma hajadon, Luiza Leszich Ede szegedi lelkész, később preparandiai tanár neje. Eltemette az öreg urat Collegám Szeberényi. A csabaiak soká fogják emlegetni ezen jeles tanítót, fekszik édes atyám mellett a kastélyi temetőben. Nyugodjanak békében hamvai.

1872

Ezen évi April 13 a mostani új városház alapköve letétt. Temérdek nép jelenlétében egy rövid alkalmi beszédet és imát mondtam én. Azután a délkeleti szegletbe egy jól lepecsételt üvegbe betettük a tegnapi napról

¹⁸⁷ Zsilinszky, Mihály: Wilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza. Tanítói működésének félszázados emlékünnepe alkalmából tisztelőinek emlékül írta egykori tanítványa Zsilinszky Mihály. Gyula, 1871.

¹⁸⁸ Magyarul és új kiadásban is megjelent: Wilim János emlékkötet. Szerk.: Sicz György. Békéscsaba, 2016.

szóló hírlapokat, Bcsabának általam kiadott történeteit, a város és a megye, valamint az egyház mostani hivatalnokainak névsorát, néhány ez évben vert darab pénzt és ezen általam írt chronosticonokat:

MIg a LL e Város, JóLLét koszorVzza LakoIt
s e ház a törVény VédheLye, őre Legyen.

Bože OtČe, DarCe Všeho,
shLeOnI na nas z nebe tVého
prIDEJ tVého požehnánI,
prI práCI této KonánI.¹⁸⁹

Midőn a régi városházát lebontották, a fundamentumban semmiféle írást nem találtak. Csupán csak a szegletbe tett két téglá volt írással ellátva. Az egyik téglára karcolva volt e két betű: K. M. azaz Kubis Mátyás, az akkori bíró, a másik téglára pedig: A. 1785. amiből kitetszik, hogy ezen régi város háza 1785 eszt. épült, tehát éppen azon évben melyben Drozdik Samuel lelkész meghalt és Milecz Mihály választatott lelkésznek, s melyben az alsóvégi régi paplak, melynek helyén most én lakom fölépült és a mostani ó toronynak építtetése befejeztetett.

Ugyanezen évnek Január első napján Székács József a superintendensi hivatalról leköszönt s ezt az egyházakkal körlevelében tudatta s az egyházakat új szuperintendens választásra hívta fel. Ez a hír mennél váratlanabb volt, annál inkább megdöbbenett mindnyájunkat. Nem tudtuk megfogni ennek okát, igaz, hogy Székács már elébb emlegette előttem e szándékát: de sikerült őt Fabó András barátommal erről lebeszelnünk. Most, határozott leköszönése után, történt, hogy Pestre mentem s barátságosan tudakoltam leköszönésének okát s ő bizalmasan közlöttem velem, hogy biz ő azt azért tette, hogy látja, hogy az egyházi ügyek mindinkább bonyolódnak, kellemetlenné teszik a superintendens életét. Ilyen péld. a szarvasi eset, ilyen a komlósi eset, mely egyházak nem akarnak lelkészt választani, csak kisebbitett fizetésre. Ilyen dolog kivált az, hogy a tót lelkész testvérek nem szűnnek őt sértegetni hírlapokban és gyűléseken, privát összejöveteleiken, hogy tótul nem tud, hogy a canonica visitatiokon a tót egyházakban csak

¹⁸⁹ Urunk Istenünk, Éltetőnk,
tekints le ránk az égből,
add áldásodat
e tevékeny munkára.

töri a tót nyelvet, továbbá azzal gyanúsítják, hogy nem igaz hívő, nem ortodox, hogy a superintendensi esküt is nem a szentháromságra, hanem csak az egy élő istenre tette le (pedig ez nem igaz), hogy a negyvenes években az unió mellett volt, s most is a kálvinistákkal coquetiroz. Mondta előttem azt is, hogy mindezekben, csak úgy alattomban és kéz alatt nagy része van az én Collegámnak, Szeberényinek. Ő már öreg ember lévén megunt a ezen sértegetéseket, ezt a sok vesződséget. Ő már eleget tett kötelességének, viselvén 12 év óta a superintendensi hivatalt. Hagyd próbálkozzék tehát most már más fiatalabb erő.

Most már tehát a superintendens választás nagy port vert fel és nagy izgatottságba hozta az egész kerületet. Az első szavazásnál Szeberényi kapott 94, Sárkány Sámuel pilisi 56, Dolezsall Sándor beszercebéányai lelkes pedig 46 szavazatot. Így tehát a két elsőnek neve új szavazásra volt kitűzve, most már a dolog még mérgesebbé kezdett válni. A magyar lapok Szeberényi ellen, a tót lapok Szeberényi mellett agitáltak, mégpedig mind ezek, mind azok igen durva, kíméletlen modorban. Megjelent többek között egy pamphlet ezen aláírással: „bányakerületi több világi és egyházi tag”. Amint mindnyájan tudjuk, szerzője Margócsy József irsai pap és társai. Ezt a nyomtatott pamphletet személyesen elvitték vagy postán küldötték Szeberényi ellenségei az egyes befolyásosabb hívekhez és egyházakhoz, szóval, minden módon terjesztették. Ezen pamphletben azzal agitálnak Szeberényi ellen, hogy János testvérével együtt patentalista volt, és most is titkon az; hogy azért kapta a bécsi teol. facultástól a theologia doctoratust; hogy midőn 1860 eszt. a kormány által Nyíregyházára volt kiküldve, az ott támadt zavarok lecsendesítésére, küldött társával Francisci Jánossal ott is a pátens ellen izgatott; hogy pánszláv, hogy Hurbannak testi-lelki barátja s annak könyveit terjeszti; hogy mindamellett magyarok közt magyarnak mutatja, színleli magát, aminek tanubizonysága már az is, hogy a tót cikkek alá így írja nevét Seberini, a magyarok alá meg így: Szeberényi; hogy a pátens ideje alatt csabai hívei közzül többeket feladott alattomban s ezek be is börtönöztettek volna, ha a császár május 15-én nem lett volna kényszerülve a pátens visszavonni;¹⁹⁰ hogy hierarcha, aminek tanubizonysága az is, hogy mindent elkövet a csabai egyházban, hogy az világi felügyelőt ne válasszon. Szóval ami ocsmányt csak lehet azt szórja ezen pamphlet

¹⁹⁰ Ez, amint később arról meggyőződtem csakugyan igaz volt. A három bevádolt egyén volt: Ursziny Andor, Koricsánszky Lajos és Kemény Mihály. Egyiknek ezek közül sikerült Bécsben kezébe keríteni Szeberényinek saját kezű írását s mutatta azt nekem. Azóta a két első engesztelhetetlen ellensége Szeberényinek; a harmadik Kemény Mihály, megadta magát.

Szeberényire, ellenben a tót lapok hasonló gorombasággal síkra keltek Szeberényi mellett, nevezetesen Hurban a maga *Stráž na Šione*¹⁹¹ című lapjában, Margócsit és társait a falun át lovagló derék vitéz után ugató kutyáknak, az isten emberére a bokrok mellől fokosokkal rohanó zsiványoknak, sat. nevezi, ellenben ajánlja a tót egyházaknak Szeberényit mint olyat, ki egy derék apának méltó fia, ki a legnagyobb esperességnek erélyes esperese, a legnagyobb egyháznak példás papja, a négy kerületnek egyetemes jegyzője, ki soha a maga meggyőződését áruba nem bocsátotta, ki a tót népből származott, annak kebelében működik, annak javát akarja. Szóval, csúnya agitatio volt azok. Nem hiszem, hogy valaha a superintendens választás ily piszkosan ment volna. Annyira ment ez, hogy egy éjszaka Szeberényi paplakának valamennyi ablakát beverték s szobájába egy darab téglakörültekert fenyegető iratot bedobtak.¹⁹² Szegény Szeberényi oly izgatott volt ezen választás alatt, hogy súlyos betegségbe esett és azt lehet mondani, hogy egy ideig az élet és halál közt lebegett.

Végre a szavazatok beérkezvén felbontattak. Sárkány Sámuel kapott 104, Szeberényi Gusztáv 105 szavazatot s így Szeberényi egy szó többséggel superintendensnek lett megválasztva. Beiktatása végett Szept. 30. napjára kerületi közgyűlés hirdettetett ki Pestre. Szeberényi ellenségei még itt is mindent elkövettek, hogy megválasztatása semmisíttessék meg, kétségbe vonván egyes szavazatok jogosultságát, érvényességét. A vita egész 11 óráig délelőtt tartott, míg végre a kedélyek lecsendesedtek és Szeberényi szokott módon, volt elődje Székács által a templomban hivatalába beiktattatott.

Volt tehát nagy öröm a szláv atyafiak táborában. Azonban Szeberényi ki nem elégítette várakozásaikat, amint várni is lehetett. Megválasztatása után körülbelül egy évre körlevelet bocsátott ki, melyben felszólítja a testvéreket, nyilatkoznának testületileg, a gyűléseken, hogy ők a felföldi tulzószlávokkal semmiféle solidaritásban nem állanak, hogy ők hű magyar hazafiak és az ország és szent István koronája birodalmának integritását akarják. Nemsokára ezután egy más körlevelet bocsátott útnak, melyben az anyakönyveknek mindenütt magyar nyelven való vitelét javasolja, s ezen javaslata a legközelebbi kerületi gyűlésen határozat érvényére emeltetett. Midőn 1874-es esztendőben az egyetemes gyűlésen a rőczei és szentmártoni szláv iskolák bezáratásának ügye tárgyalatott, Szeberényi egy szót sem szóllott. Ez természetesen nagy port vert fel a szláv táborban. Most már a

¹⁹¹ Őr a Sionon.

¹⁹² *Itt eltévesztettem a dolgot. Ez az ablak beverés és ködobás nem 1872, de a patentalis idők alatt történt.*

szlávok kezdték lapjaikban gyalázni. Elnevezték renegátnak, magyar matrikularis hősnek (madarsko-matrikulárny ritier) magyarónnak s at. akiben ők iszonyúan csalódtak. És ez így megy mostanáig is. Tulajdonképpen se az egyik, se a másik rész nem hisz neki, nem bízik benne. De ő amilyen szép ész és szörnyű politicus alkalmas időben odavetett phrasisokkal az egyik és a másik részt is letudja kötni magának, úgy hogy az egyik is, a másik is a maga emberének tartja. Szóval, ő mesterileg tudja érvényesíteni azon példabeszédet: „mundus vult decipi: ergo decipiatur”.¹⁹³ Mindezeknek igazságáról legjobban vagyok képes tanuskodni én, aki közelében élek, collegája vagyok, jóformán gondolatait tudom. Hogy meddig fog ez tartani? Azt a jó Isten tu

dja. Annyi bizonyos, hogy nem ez az egyenes út. Pedig az egyenes út mindig a legjobb és a legbiztosabb.

No, de legyen elég erről. Ezen évben adtam ki a mi több mint kétszáz éves tót énekeskönyvünknek, az ugynevezett Tranosciousnak monográphiaját, ezen cím alatt: Cithara Sanctorum, jeji historia, jeji půwodca a tohoto spolupracowníci.¹⁹⁴ A munka felosztása következő:

- I. nábožensko-cirkewný zpew wůbec.
- II. náb.cirkewný zpew u Slovanů.
- III. Jaké zpewníky užíwali slov.ewanjelici přěd časy Tranowskýho.
- IV. Které písne naše chrámowé pochodí z doby predtranosciousowe?
- V. Cithara Sanctorum a jeji rozličná wydání.
- VI. Jirí Tranowský a jeho spolupracowníci.
- VII. Doba racionalismu. Domnení Hamaliarowo o tom čoby se w nowem wydání Tran. promenit mělo.
- VIII. Zřízení výboru pro obstaráwaní kníh evang. náboženských.¹⁹⁵

¹⁹³ „A világ azt akarja, hogy megcsaljuk, tehát csáljuk meg.” (Luther)

¹⁹⁴ A Cithara Sanctorum, története, szerzője és ennek munkatársai.

¹⁹⁵ I. A vallási-egyházi ének általánosságban.
 II. A vallási-egyházi ének a szlávoknál.
 III. Milyen énekeskönyveket használtak a szlovák evangélikusok Tranowsky ideje előtt.
 IV. Mely templomi dalaink származnak a Tranoscious előtti korból?
 V. A Cithara Sanctorum és különféle kiadásai.
 VI. Jirí Tranowský és munkatársai.
 VII. A racionalizmus kora. Hamaliar vélekedése arról, mit kellene a Tran. új kiadásában módosítani.
 VIII. Evang. vallási könyvek beszerzésére hivatott bizottság létrehozása.

Hozzá van mellékelve néhány szent éneknek cottája, úgy amint azokat a husziták énekelték.

A kéziratot, mielőtt kinyomattam volna elküldtem a tót egyházi lap szerkesztőjének, Hurbannak, minthogy előfizetés útján kívántam azt kiadni. A szerkesztő szörnyen kidicsérte munkámat és engem is, hogy én egy pusztán elrejtett gyémánt vagyok, hogy munkám egyetlen a szláv litteratúrában s nevemet megörökíti, sat. Ez volt oka, hogy amit nem vártam, munkámnak több mint nyolczszáz előfizetője akadt, s én ezen csekély műért 400 ft tiszta hasznót kaptam.

Hivatal változások az egyházban: Szeberényi mint Superintendens két káplánt kezdett tartani. Az egyik volt, a már említett Zsilinszky Mihály; a másik Csepregi György csabai fi. – Vilim János tanító helye egy ideig Áchim Mihály (most gyón-dabasi pap) candidatus által lévén ideiglenesen betöltve, ez évben oda rendes tanítóul megválasztatott nagylaki tanító Szomora Tivadar, Szeberényinek unokaöccse. Ugyanazon kastélyi iskolába a kisebb I. II. III. osztályba Droppa Gyula. Petrovics Lajos az alsóvégi iskolából a középponti magyar iskolába áttétetett. Ennek helyére Opavszky Gábor szarvasi fi választatott. – Kliment Endre a szőlőkből a felsővégi iskolába áthelyeztetett. Ennek utódja lett a szőlőkben bánhegyesi tanító Venich Károly.

Végre megemlítem, hogy ez évben cseréltük be a várossal az eddigi kastélyi iskolát, melyben a boldogult Vilim János 1842-1871-ig tanított az úgynevezett „Kulcs” korcsmával, minthogy, ez az iskolák osztályozása tekintetéből alkalmasabb helyiségnek látszott. A Kastélyi iskolát a város egy időbe hasznobérbe adta ki, de az ugyancsak ez évben leégett. Ezen iskola a 34 sz. a. fekszik s jelenleg egy paraszt gazda Lipták Lukácsik János bírja. Nevezetes még az is, hogy alig négy hétre Vilim halála után ezen iskolának udvar felőli fala egészen romba dőlt. Mintha csak sajnálta volna Vilim János elvesztét. Nem is lesz a kastélyon egyhamar oly jeles tanító mint Vilim János volt.

1873

Szeberényi megválasztatása következtében az egyetemes egyházi főjegyzői állomás megürülván, még múlt évben én választattam meg az egyetemes gyűlésen, melyen jelen voltam, ideiglenes jegyzőül. Most már a végleges választás következett. Szavazott négy kerületből 499 egyház. A szavazatok közül legtöbb esett reám, ti. 201 szavazat; utánam legtöbbet kapott Győry

Vilmos. Így tehát a többséget megnyervén, az 1873 eszt. gyűlésen hivatalos eskümet letettem. Főjegyzői fizetésem 200 ft. Collegaim: világi főjegyző Dr. Győry Elek, hites ügyvéd Pesten. Helyettes világi jegyző: Fest Imre, ministeri tanácsos; egyházi: Pecz Gyula, mezőberényi lelkész.

Emlékezetes ezen év megyénkre nézve, azért, mert ez évben vetettük meg alapját a mindinkább virágzó „békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyletnek” Ez így történt. Békés megyében már eddig is találkozott néhány szenvedélyes régiség gyűjtő. Ilyenek voltunk kivált hárman, ti. én, öcsém Haan Antal és idősb Mogyoróssy János, nyugalmazott uradalmi tiszt Gyulán. Öcsém véglegesen Rómába szándékozván áttenni lakását, gazdag római különösen etruszk gyűjteményét eladóvá tette. Becs ára volt ezer forint. Találkoztak volna vevői Pesten, de ekkor Mogyoróssy János a gyulai „Békés” című lapban felhívást intézett Békés vármegye közönségéhez, melyben arra buzdította a közönséget: ne engedje, hogy ezen becses gyűjtemény a megyéből elvessék, hanem tegye össze ezen ezer forintot és vegye meg azt s ennek sikerülése esetében alapítsunk egy békésmegyei múzeumot. Ígérte egyszersmind, hogyha ez sikerül, azon esetben kész ő is a maga értékes gyűjteményét a megyének ingyen átengedni. Hasonló ígéretet tettem én is. A felhívás visszhangra talált. Első volt, aki 50ftot adott Beliczey István, a megye mostani főispánja. Néhány hét alatt összegyűlt 700 forint. Ehez még a megye hozzáadott 300 ftot és így a gyűjtemény megvételre került.

Hozzá szólottak a békési lapokban a dologhoz többen. Hozzá szólott nevezetesen Zsilinszky Mihály, akkor szarvasi tanár. Ez utolsó azon eszmével állott elő: hogy a megalapítandó egylet ne szorítkozzék csupán a műrégészetre, mint ahogy tudományos ágnak nem csak megyénkben, hanem általában hazánkban is kevés művelője van, hanem szélesebb működési kört jelöljön ki magának és legyen „művelődéstörténelmi egylet”.

Az eszmét felkarolta a megyei közgyűlés is és megbízta Göndöcs Benedek apát és gyulai lelkész elnöklete alatt, Mogyoróssy Jánost, Beliczey Istvánt, Haan Lajost, Party Ferenczet és Ormos Jánost, hogy az egylet számára az alapszabályokat dolgozzák ki. Ez meg is történt és az alapszabályokat a ministerium csakhamar megerősítette. Oly egyletnek vetettük meg ez által alapját, melybe lassanként az egész megye értelmisége, pártkülömbőség nélkül beleolvadt.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Erről részletesebben lásd az Odescalchi Arturhoz írt levelet.

Az első és alakuló gyűlés tartatott Gyulán 1874. Jún. 15. Ezen megválasztatott a tiszti kar és a választmány. A tisztikar következő:

Elnök: Göndöcs Benedek, gyulai lelkész, pusztaszeri cz. apát.

Alelnök: Haan Lajos, bcsabai ev. lelkész.

Titkár: Zsilinszky Mihály, szarvasi tanár.

Muzeumi őr: id. Mogyoróssy János.

Pénztárnok: Party Ferencz, megyei főpénztárnok.

Ügyész: Keller Imre, hites ügyvéd.

Választmányi tagok:

Ormos János, birtokos Gyulán és ügyvéd.

Beliczey István és Rezső, országgyűlési képviselők, Gerendáson.

Janó Sándor, kir. törvényszéki ügyvéd.

Dobay János, gyulai polgármester.

Győry Vilmos, orosházi ev. lelkész.

Márki István, kir. törvényszéki jegyző Gyulán.

Reöck István, Csabán ügyvéd.

Tatár János, szeghalmi reform. lelkész.

Báró Wenckheim László

Gr. Almássy Kálmán.

Gr. Wenckheim Frigyes

Gremesperger József, birtokos Csorváson.

Dr. Hajnal István, Békésen.

Pap Mihály gyulai reform. lelkész.

Horváth Sámuel komlósi nyugalm. ev. lelkész.

Péky Antal csabai r. kath. lelkész.

Tatay János gyógyszerész Komlóson.

Jancsovics István, nyugalm. ev. lelkész Szarvason

Kéry Kálmán, dobozi reform. lelkész.

Titius Pius urad. lelkész Gerlán.

Jancsovics Pál, alispán.

Hajóssy Ottó, főjegyző.

Asztalos István, főszolgabíró Békésen.

Dr. Kovács István, megyei főorvos.

Az első közgyűlés a közönséggel zsúfolásig telt megyei teremben tartott 1874 Aug. 3án, melyen én tartottam felolvasást „báró Harruckern Ferencz udvartartásáról Gyulán” azután pedig bemutattuk a már rendezett múzeumot. Ezóta hol Gyulán, hol a vidéken tartunk felolvasásokkal egy-

bekötött közgyűléseket, mindig igen kitűnő sikerrel. Munkálkodásunk eredményét közöljük az évenként megjelenő évkönyvben, melyekből már eddig három kötet látott világot.

Ezen évben ismét nagy mérvben uralkodott a cholera Csabán. Figyeltem annak menetelére, terjedésére, s megtettem az én észleléseimet. Azt mondják: a cholera a levegőben van s a levegő által terjed. Én meg azt hiszem, a cholerának legutolsó oka nem a levegőben, de a talajban van. Először a talaj romlik meg, s úgy romlik meg a talaj által a levegő. Ha cholera a levegőben volna s csak a levegő által terjedne, akkor a miasmát¹⁹⁷ egy erősebb szél elvinné a város egyik végéről a másikra. Pedig ez nem úgy van, nem úgy volt különösen az 1873 eszt. cholerakor Csabán. Szintén szemmel lehetett látni 1873 eszt. Csabán, hogy jön ezen nyavalya a felső végről utczáról utczára mindig közelebb a templomok felé s innen azután az alsóvégre, innen Kétegyházára és Kígyósra. Kezdődött nevezetesen a felsővégi ugynevezett Jancz utczában s néhány napig csak ez utczában és annak környékén dühöngött. Innen a felsővégi ószöllők felé vette menetelét s ott kivált az alacsonyabban fekvő helyeken iszonyúan pusztított. Míg így dühöngött a felső végen, addig az alsó végen nem csak senki meg nem halt, de még beteg sem volt. Azonban néhány nap múlva mindinkább kezdett a cholera a felső végről a város közepe, a templomok felé közeledni. Itt e városrészben azonban kevesen haltak. Innen azután néhány nap múlva átment e nyavalya az alsóvégre és a kastélyra s e két helyen aztán igazán kiadta mérget. Így péld. a 88 sz. a. házban, mely a városban a kastélyi temető felé vezető utczában a legutolsó és igen alacsony, posványos helyen fekszik, huszonhat tagból álló öt család lakott. Ezek közül négy nap alatt meghalt 21 tag s csakis azon négy ember maradt életben, aki ezen fatalis házból ideje korán máshová menekült. Mindezeket tekintetbe véve, én azt hiszem a cholerának legutolsó oka a talajban van. A talaj van megromolva és a talaj kigőzölgésétől romlik meg azután a levegő. A talajban kell valami apró, szemmel tán nem is látható gombáknak lenni, melyek, ahol tápanyagot találnak, úgy terjednek azután utczáról utczára s magokkal viszik a cholerát. Én hiszem, hogy ha azon 88 sz. a. háznak talaját és az én udvarom talaját, ahol a cholera alatt még beteg sem volt senki, górcsővel megvizsgálta volna és összehasonlította volna valaki, roppant különbséget talált volna a kettő közt. Itt talán tiszta termő humust, ott pedig ott pedig csupa férges gombát. Valóban ideje volna már egyszer a cholera alkalmával

¹⁹⁷ Fertőzést.

ily észleléseket, experimentumokat¹⁹⁸ tennünk, hogy ily észleletek nyomán valahára kitalálható lenne a cholérának ellenszere. Ezen cholérában többek közt meghalt Kuczelnik Jozsef, felsőtabáni iskolai tanító, nőtelen fiatal ember, ki in puncto sexti¹⁹⁹ meglehetősen gyanus életet élt. Helyére áttétetett a szőlőkből tanítónak Venich Károly.

1874

Ezen évben, zöld csütörtökön, délután az újonnan öntött négy harang az ó toronyba felhúzatott és általunk felszenteltetett. Volt az egyháznak elébb is négy csinos harangja ugyan ezen tornyon, melyek legnagyobbika 20 mázsás. Ezek közül a legkisebb, még 1774 eszt. való néhány év előtt megrepedt s használhatatlanná vált. A legnagyobb a húsz mázsás már évtizedek előtt megfordított, de ezen fordított oldalon is már meg volt koptatva s félni lehetett tőle, hogy maholnap felmondja a szolgálatot. Ennél fogva feltettük magunkba, hogy egy négy harangból álló új garnitúrát öntetünk, úgy, hogy a legnagyobb harang 50 mázsás legyen. Nem akartuk az egyház pénztárát igénybe venni, de a harangokat csupa önkéntes adakozásokból létesíteni. E célból Szeberényi nyakába vette a városnak egyik felét, én meg a másikat s jártunk csaknem házról házra. Már néhány ezer forintot gyűjtöttünk volt, midőn egyszer egy mindkét szemére teljesen vak, de vagyonos parasztgazda (Marik Pál az ő becsületes neve) szobámba lép s ki nyilatkoztatja, hogy a legnagyobb, 50 mázsás harangot ő kívánná a maga költségén öntetni. Szörnyen megörültem ennek s szaladtam a jó hírrel mindjárt Collegámhoz Szeberényihez. Volt ennek a Marik Pálnak egy testvéröcsse, Marik János, gazdag és gyermektelen gazda, másnap mindjárt elküldtem érte az egyházfit s magamhoz hívtam ad audiendum verbum regium.²⁰⁰ János gazda egy kissé fukar emberke, el is jött s már az ajtóban mosolygott, mert sejtette, hogy miért hívatom. Én egyenesen el is mondtam neki a dolgot s hozzátettem: ha kend, János gazda, ily előzmények után nem öntetné a maga költségén a másik 28 mázsás harangot, az rettenetes szégyen volna kendre nézve, azonban miután János erre már előre elkészülve volt, nem kellett hozzá sok rábeszélés s hajlot felszólításomra.

¹⁹⁸ Kísérleteket.

¹⁹⁹ A hatodik pontban, azaz a tízparancsolat hatodik pontjában. (Ne paráználkodj.)

²⁰⁰ A királyi szó meghallgatására.

Így most már elegendő pénzünk lévén, az egyház kiküldött engem, Sztraka Ernő mérnököt és Kovács Szegény Ádám kurátort Bécsújhelyre, hogy az ottani híres harangöntővel, Hilzer Ignácczal a szerződést kössük meg. Utunk Bécs felé vitt s miután Bécsújhelyen a szerződést megkötöttük, én még azután tíz napig Bécsben maradtam s naponként néztem az éppen akkor Bécsben létesített világkiállítást.

A négy gyönyörű új harang Martius végén érkezett meg s felhuzatott az ó toronyba. A harangokra a felírást én készítettem. Ápril 2án vagyis zöld csütörtökön következett azután az ünnepélyes felszentelés. Nekünk lelkészeknek a nagy templom főajtájában az ajtó oszlopszat közt volt felállítva egy díszes állvány. Ott állottunk heten Luthersrockokban: Szeberényi, én, Linder, Petrovics, Soltész és két káplán. Az ünnepély három órakor kezdődött. A két templom közti téren legalább tízezer ember volt összegyülekezve. Az első ének után „Hrad prepewny jest pan Bůh náš”²⁰¹ én liturgisáltam;²⁰² a második ének után „Wšickni, jenž skladají”²⁰³ Szeberényi mondott alkalmi beszédet és imát, mire azután megkondultak az új gyönyörű hangú harangok. A derék Marik Pál meg nem érthette ez ünnepélyt. Meghalt még a mult évi cholerában.

Ugyanezen év nyarán a történelmi társulat zólyomi vidéki gyűlésén vettem részt. A fogadtatás, melyben részesültünk, nagyszerű volt. Besztercebányán nem volt ház, mely koszorúkkal, zászlókkal ne lett volna tele aggatva. Én ott helyben maradtam. A derék Radvanszky Antal főispán kastélyában voltam szállva Radvanban s részint a besztercebányai városi, részint a Radvanszkyak radvani levéltárában búvárkodtam, leginkább a lutheranicumokat kutatva.²⁰⁴ Négyen voltunk ott szállva: Thaly Kálmán, a kurucz, báró Nyári Albert, Radvanszky Béla a házigazda unokaöccse és én. Az ugynevezett Rákóczy teremben mindegyikünk számára külön íróasztal volt berendezve, az ötödiknél ült maga a derék Radvanszky. Reggeli hét órától délutáni egy óráig; délutáni három órától egészen késő estvig dolgoztunk. Az öreg úr nem győzte bámulni roppant szorgalmunkat. Tizenkét óra után már integetett, hogy az Istenért ne üljünk annyit, de sétáljunk egyet a kertben. De miután ez nem ért semmit, utoljára azon szokást hozta be, hogy egy óra felé nyakába akasztotta kis unokájának dobját, sor-

²⁰¹ Erős vár a mi Istenünk.

²⁰² Szolgáltam.

²⁰³ Mindaz, ki reményét.

²⁰⁴ Haan Lajos: Jelentés a radványi levéltárról. In: Századok, 1875/2. 113–115.

ra járta asztalainkat s addig dobolt a fülünk mellett, míg csak a pennát le nem tettük és föl nem kelünk. Még most is az egyetemes gyűlések alkalmával a közebédnél, ha véletlenül én is ott vagyok, sokszor emlegeti, hogy soha sem látott ő olyan népséget, mint ezek a történetbúvárok. Az ott ülne három napig is étlen, szomjan egy egy rongyos hártya mellett.

Thaly, a kurucz, ezen kirándulás alkalmával, nagy felfedezést tett. Megtalálta Balassa Bálintnak elveszettnek hitt költeményeit a radványi levéltárban. Tyuh, teringette, volt erre országos öröm! Azon szerelmi versek voltak azok, melyekről maga Balassa ezt mondja:

Ti penig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, vesszete

s amelyekről eszerint az egész magyar tudós világ azt hitte, hogy Balassa csakugyan azokat tűzbe dobta, elégette. Most, hogy ezen elveszetnek hitt költemények így véletlenül megkerültek, kurucz barátomnak határtalan volt az öröme. Nem tudott azoknak olvasásától megválni. Fentszóval perorálta²⁰⁵ a vele egy szobában lakó Nyári Berczinek, néha egész éjjelig. Sokszor ha valami szebb helyre akadt, elkiáltotta magát: tyhű, teringette be szép gondolat! Berczi, alszol? „Nem én, csak olvass.” mondja Berczi, pedig csak úgy hortyogott. Leggonoszabbul voltam vele én. Az én szobámat csak egy ajtó választotta el a Thallyék szobájától. Szerettem volna én is olvasni, a levéltárból hozott levelekben, irományokban búvárkodni, de Thalytól nem lehetett, úgy hogy végre azt mondtam a főispánnak a vacsoránál: méltóságos uram, vagy tiltsa el Thallyt a perorálástól, vagy adjon nekem más szobát, mert Isten engem, ha még egyszer háborgat, én elkezdek a Tranosciusból énekelni! Csak így lehetett elhallgattatnom Thallyt.

Ami engem illet, én is találtam részint a Radvanszyak levéltárában, részint a városi levéltárban néhány érdekes protestanticumot, péld. Regis Márton, a későbbi híres gömöri esperesnek néhány levelét Vittenbergből 1706 eszt. Radvanszky Jánoshoz. Egyikben ezt írja: „Az mi illeti mostani életemet, semmiben elszenvedhetetlen fogyatkozásom nincsen. Mert új német ruházatom, kevés költségem, tudós Doktor tanítóim, könyveim, ételem egy hétig hat garason elegendő vagyon. De bárcsak két ölnyi viaszkból való gyertyácskám lehetne, boldognak mondhatnám dolgomat.” Az akkori hírekről pedig ezt írja: „Hadi dolgokban, ha teljes hitelt adnék kö-

²⁰⁵ Szónokolt.

zönséges novelláknak, ut facile crederem, ita facile deciperer.²⁰⁶ Ne engedje Isten igazat nyomtattassanak. Recentissime²⁰⁷ írták, hogy Magyarokat Lengyelországba már behajtották és hogy Trencsény vára alatt tizenöt százat Generális Heister levágott közülek. Isten ojjon, ha mindenkor annyi esne mezőn, mennyi tétetik papirosokra, edig egy fegyverfogható magyar nem lett volna Magyarországon. Ez ilyeneket hallván, olvasván, némelyek örülnek: de Doctores Theologiae, főképpen hárman mindenkor jó emlékezetbe vagynak és azt vallyák, hogy azoknak szükségeket mindennapi Imádságokban befoglallyák.” – Látni való innen, hogy a német vezérek a Rákóczy forradalom alatt is éppen úgy ámították mindenféle hazugságokkal a világot, mint az 1848 hadjárat alatt, amikor szintén minden nyomban ott állott a német újságokban, hogy a magyarok mennyire megverettek, már a határon is kikergettettek sat. holott éppen ellenkezőleg állott a dolog.

Találtam továbbá Petrőczy István tábornoknak ugyancsak Radvanszkyhoz Szklabina várában 1705. Oct. 20 írt levelét, melyben írja: „a templomok restitutioja²⁰⁸ alkalmatosságával Predikatorok dolgában igen megszűköltünk, úgy annyira, hogy Kassán is nem kaphatunk prédikátort. Major uramhoz biztam, de ez is már válogatni akar az sok parochiában. Azért bizodalmasan kérem, valami jó exempláris személyt, ha lehet, Kassára ne nehezteljen Kegyelmed szerezni. Az parochia nagy, kilencz faluból álló.” Itt nem Kassa városáról van szó, hanem a Trencsén várm. fekvő Cassa mezővárosról, mely Petrőczy birtok volt. (lásd Klanicza, fara a. c. ecles. pag. 113.137.

Továbbá: az ujbányai tanító fizetésének följegyzését 1708 évből, mely csak nem csupa cantatioból állott. Hagyd álljon itt, hogy lássuk, mily lealázó fizetés volt ez.

Egy egy tanulótlól kap 1 ftot.

Nagy temetésért 15 garast, kicsiért ennek felét.

Készpénzben hetenként 80 denárt.

Óra felhúzásért hetenként 25 denár.

Ujévkor cantatio és hostiatio.²⁰⁹

Vizkeresztkor Cantito házanként, amiért minden háztól kap 3 denárt.

²⁰⁶ Ahogy könnyen hinnék, úgy könnyen csapnának be.

²⁰⁷ Az imént, legfrissebben.

²⁰⁸ Helyreállítása.

²⁰⁹ Éneklés és kapuzás.

Balás napkor Cantatio.
Gergely napján Cantatio.
Virág vasárnapján cantatio.
Húsvétkor Cantatio és hostiatio.
Pünköstkor Cantatio.
Márton napján Cantatio
Karácsonykor Cantatio és hostiatio.

Passio éneklésért a templomban 10 garas.

Azon kívül megengedtetik, hogy bármikor a vagyonosabbaknál cántálhat.

Ha valamely házban névnapi, lakadalmi sat. vendégség tartatik, onnan ételt kap.

Ami tanítóink nincsenek megelégedve fizetéseikkel: de vegyék csak eszökbé ennek az újbányai collegájoknak fizetését, aki ha éhen nem akart meghalni, egész éven át feleségestül, gyermekestül cántálhatott!

Ugyanott Szirmay Miklósnak Bártfán 1708. Aug. 29 kelt levele Radvanszkyhoz, melyben többek közt ezek vannak:

„De hideg Patrónusok vagyunk! Bizony szégyenlem megírnom Kegyelmednek, mennyire megvonták magokat az Fő urak, kiváltképpen ez tájon lévőek. Igen keveset, vagy jobban, semmit sem igyekeznek sem az eperjesi Collegiumra, sem afféle Deákok felküldésében concurrálni. Volnának jó subiectumok, de Mecénások nincsenek, az kik az jól tanuló ifjakat promoteálnák.²¹⁰ Bár serkentgetné és melegítené hidegségeket Kegyelmed az tájon. Szeretnénk, ha floreálna²¹¹ iskolánk minden gondviselés nélkül. Igazán kitelik rajtunk: a charitate Lutherana libera nos, Domine!”²¹²

Ugy szintén ugyanott találtam egy ilyen Conceptust: „ad sacras Anglia, Succia, Dania et Borussia regias maiestates nu nom propotentes foederati Belgii Status et ordines nomine evangelici Status confoederatorum Hungarorum exmisio generoso ac nobili Joanni Körtvélyesiio instructio.”²¹³ Az instructio kelt Patakon 1708 eszt. Saját kezüleg van aláírva számos agostai hitv. és helvét hitv. egyházi és világi által, péld. Zabeler Jakab Suprens, Schwartz János, Pfanschmidt Kristof, Rezik János, R. Szombati Mihály,

²¹⁰ Kiemel.

²¹¹ Virágzik.

²¹² „Az evangélikus szeretettől ments meg minket, Urunk!”

²¹³ Anglia, Svédország, Dánia és Poroszország szent királyi fenségeinek és a szövetséges Belgium rendjeinek, a magyarok evangélikusai nevében, nemzeti és nemes Körtvélyessi János által kibocsátott utasítás.

Debreczeni Ember Pál, Vay Ádám, Petrőczy István, Hellenbach Godofred sat.

Végre Dobrona város levéltárában találtam az eredeti átadási okmányt, mely szerint a Szécsény melletti gyűlés határozata folytán, három aláírott országos biztos, um. Feja János, Okolicsányi Gáspár és Kántor István által 1705 eszt. Nov. 11 a dobronai templom az evanglikusoknak átadatik.

Ezen érdekes kirándulásokból Sept. 6. érkeztem haza. Kedves egyetlen leányomat, Zsilinszky Mihálynét, gyengélkedő állapotban találtam. A fejét fájlalta, de azért fel volt, csak néha néha dőlt a pamlagra. Másnap már tele volt himlővel s le kellett feküdnie. Az orvos biztatott, hogy az csak bárány himlő, nem kell tartani semmitől. Még aznap láttuk, hogy sarlach-ja²¹⁴ van. Egész teste vörös lett. Az orvos folyvást kicsinylette a bajt. Csütörtökön észrevette nőm, hogy a himlő feketedni kezd. Ki írhatja le rémülésünket. Futottunk azonnal orvosokért, de már késő volt. Az orvosok petécsnek²¹⁵ ismerték föl a bajt. Segíteni nem lehetett többé. Leányom folyvást félre beszélt, végre pedig Sept. 12 pénteken virradóra éjfél után két óra tájban, tehát éppen azon napon, melyen ezelőtt 19 évvel boldogult édes Atyám, meghalt. Szörnyű csapás volt ez reám nézve. Szegény nőm majdnem megőrült. Mindjárt anyjához vitettem. A temetésen sem volt jelen. Most tehát nőmmel egyedül maradtam. Itt kongunk ketten ebben a nagy paplakban. Egyedüli örömünk egyetlen unokám, Lajos, igen kedves, szófogadó, de emellett eleven, szép eszű gyermek, ki nálam nevelődik. Leányomat eltemette Collegám Szeberényi. Fekszik a kastélyi temetőben lévő családi kriptában. Isten békéje lengjen hamvai felett! Példás nő és oly jó gyermek volt, hogy engem soha életében meg nem haragított.

Hivatal változások: Zsilinszky Mihály komlói lelkésszé választatván, Szeberényinél káplán lett Sárkány Emil, a szarvasi lelkésznek, Jánosnak fia. Droppa Vilmos, az én káplánom báró Edelsheim-Gyulaynál nevelői állomást vállalt. Helyébe káplánom lett Zajacz András, csabai fi, eddig pozsonyi káplán Szeberényi Lajosnál. Mihályfi Lajos kiskőrösi tanítóvá lévén, helyébe a körösmelléki iskolába megválasztatott Bella János. Opavszky Gábor szarvasi tanítóvá lévén, a szőlőkbe áthelyeztetett Droppa Gyula. Droppa Gyula helyébe a kastélyi iskolában tanítóvá lett bélabányai tanító Szamecz Samuel. Petrovics Lajos a tanítóságról lemondván, utóda lett Tehlár Károly. Michnay Mihály betegeskedése folytán a tanítóságról lemondván helyettese lett a trháni iskolában Horniacsik Lajos.

²¹⁴ Skarlát, vörheny.

²¹⁵ Lázzal, bőrelváltozással, kiütéssel járó betegség.

Ezen évben létesítettek Csabán, a városháza nagy teremében vasárnapi téli magyar nyilvános felolvasások, igen szép részvét mellett. Fölhíva lévén, én is tartottam két felolvasást. Az elsőben a Csabáról szóló legrégibb okmányt esmertettem. A másiknak tárgya volt: „Csaba ezelőtt száz évvel.” Ezen felolvasások azóta évről évre ismételtetnek.

Ugyanezen év tavaszán, miután az eddigi szőlőbeli, vályogból épült imaház összedőléssel fenyegetődzött, a mostani uj, díszes, szőlőbeli templomnak alapját megvetettük. Rövid imát és beszédet tartottam én.

Junius hóban az egy év előtt öntetett 52 mázsás harangunk elrepedt. Amint később, összetörése alkalmával kitűnt, közepén egy üres hézag volt, mely az öntés alkalmával üresen maradt, de erről a harangöntő nem tehetett és nem is tudhatott. Miután Hilzerrel a kárra nézve kiegyeztünk, átöntöttük e harangot Sopronban Seltenhoffer Frigyesnél.

Vozárik Pál, miután tanítóságának itt Csabán 50 évét betöltötte, ez évben hivataláról leköszönt s tisztességes nyugdíjjal láttatott el. Helyébe áttetett Brozik Károly, eddig alsóvégi, ennek helyébe Kesiár Márton eddig alsóvégi kisebb osztályú tanító, ennek helyébe választott Galli János.

September elején annyira megszorodott a magyar elemi iskolák tanulóinak száma, hogy rögtönözve egy harmadik magyar iskolát kellett felállítanunk. Ezen alkalommal azonnal osztályoztuk ezen iskolákat. Az I-II. osztály tanítja Tehlár Károly, a III.-IV. Németh Lajos, az V.-VI. Tillisch János.

A magyar történelmi társulat ez évben Nyitrában tartotta vidéki vándor gyűlését, melyen én azonban részt nem vettem.

Ami a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyletet illeti, ezen év Oct. 10 tartottuk az első vidéki vándorülést Szarvason, az ottani esper. főgymnasium diszteremében, mely zsufolásig megtelt válogatott közönséggel. Első felolvasó volt Benka Gyula tanár, ki Kristoffy György szarvasi tanító élet és jellemrajzát adta. A másik előadó voltam én. A békésmegyei múzeumban lévő néhány érdekesebb kő és bronzkori tárgyakat ismertettem és bemutattam. Értekezésemet nagy figyelemmel hallgatták. Sőt ennek lehet köszönni, hogy két jeles fiatal emberben fölébredt a régészet iránti érdeklődés. Az egyik Benka Pál tanító, a másik Sipos Soma ügyvéd, kik már azóta csinos tárlatokat rendeztek be a Szarvason és határában talált régészeti tárgyakból. Előadás után a casinóban fényes banquet és tanczmulatság volt.

Ezen év emlékezetes lesz azon nagy árvíz miatt, mely tavasszal megyénk nagy részét elborította és roppant károkat okozott. Magam is látni akartam azt, ennél fogva egy nagy hajón káplánommal, Berczi öcsémmel és két révesszel elindultam a városháza alatti Körösön Gerla felé. Amint Békés felé a csabai határt elhagytuk, egy sík tenger terült előttem. Sikonyon túl, ameddig a láthatár terült, egyebet nem láttunk, mint tengernyi vizet. Csak itt ott látszott ki egy egy épületnek teteje vagy egy fának koronája. A leg-szebb vetések felett egy ölnyre volt a víz. Legtöbbet szenvedett a derék gerlai grófnak, Wenckheim Károlynak birtoka. A kastély egészen víz alatt állott; a földszinti szobákban és a gyönyörű kápolnában fél ölnyi magas víz állott. Kertjét, orangeriáját²¹⁶ az ár egészen elpusztította. Hasonló károkat tett az árvíz Békésen, Gyulán, Dobozon, Szarvason. Mi csabaiak is folytonos rettegésben voltunk.

Február 20. vasárnap Vozárik Pál nyugalmazott tanító Collegám által a templomi isteni tisztelet után az ő Felsége által adományozott koronás ezüst érdemkereszttel földíszítettetett.

Január 12 meghalt Droppa Sámuel tanító végelgyengülés következtében. Született 1808. Nov. 15. Alsó Sajón Gömör várm. hol atyja Mihály tanító volt. Tanult Jolsván, Dobsinán, Rosnyón, Lőcsén, Eperjesen, hol az első évi theologiai tanfolyamot végezte. Mint a Dokus fiúk nevelője 1827 a sárospataki iskolát látogatta meg s itt egyúttal ő is a híres Kövy Sándor alatt hallgatta a jogot. 1830 eszt. Budikfalván lett tanítónak, honnan hat év múlva hasonló minőségben Besztercebányára ment. 1856 eszt. tavaszán jött Csabára s itt egész haláláig a középtabáni vegyesnemű iskolában működött. Neje Lowich Carolina, 1861 eszt. halt meg. Hét gyermeket hagyott maga után. Ezek: Virgil asztalos Besztercebányán; Samuel pék Csabán; Vilmos, az én egykori káplánom, s most lipótvári fegyintézeti pap; Gyula, csabai szőlőbeli tanító; Vilma, hajadon; Carolina Schubkégel János szabadszenttornyai tanító és Katalin Ruttkay János csabai cipész neje. Droppának meglehetősen encyclopaedicus míveltsége volt. Mindenből tudott valamit, de csak úgy per apices,²¹⁷ felületesen. Kivált latinul ékesen beszélt. De az iskolában alig lehetett hasznát venni. Olyan distractus²¹⁸

²¹⁶ Üvegház, déli gyümölcsök számára.

²¹⁷ Nagyjából.

²¹⁸ Szétszórt.

volt, hogy az ember azt gondolta volna, hogy talán hibázik is nála egy kérek. Alig szólított egy gyermeket, már átugrott a másikra, harmadikra. Senkit sem hagyott egészen kibeszélni, úgy, hogy a gyermekeket csak zavarta. Az az egy volt nála becsülni való, hogy maga is áhítatos, vallásos ember lévén a vallás tanításra, kivált az imára nagy súlyt fektetett.

Ez évben a m. történelmi társulat Gömörben tartotta vidéki vándorgyűlését, melyen én is részt vettem, ámbár csak később indultam, mikor már a különféle bizottságok szétmentek rendeltetésük helyére. Én egyenesen Rosnyóra mentem s Czekus István Superintendensnél voltam szálva. Innen kirándultam Csetnekre, megnéztem az ottani XIV században épült góth stylu templomot és az abban levő esperességi könyvtárat. A könyvtárban találtam Tsisch professornak iskolai protocollumát, oly virágzásba hozta ezen kitűnő pedagóg a csetneki gymnasiumot, hogy nemcsak a földről, de a még a dunántúli megyékből is tódult oda a tanuló ifuság. Ott találtam bejegyezve édes atyám nevét is. A könyvtárat egyéb iránt éppen akkor rendezte az akkori fiatal lelkész Bartolomaeides Gyula, Lászlónak a „memorabilia provincia Csetnek” szerzőjének unokája. Amin megbotránkoztam, az volt, hogy a templomi híres s Bartolomaeides László könyvében említett edények közt, ott nem találtam a legrégibb és legértékesebb kelyhet. Bartolomaeides említi könyvében, hogy a körülírást rajta olvasni nem lehet. Igen szerettem volna megnézni. Azt mondja a mostani lelkész, hogy elődje Holesch, nagyon gondatlan ember volt s gyermekei néha a porban játszottak a szent edényekkel. Lehet, hogy ily módon vészett el. Említettem ezt Czekusnak. Nem tudom tett e megkerítésére valami lépéseket. Csetnek városán is meglátszik „hogy itt hajdan szebb élet volt.” Mennyi benne a nagy emeletes ház s az most többnyire üres, vagy legfeljebb a földszintet lakják. Csetnekről kirándulást tettem Ochtinára s Rosnyóra visszatérve mentem Dobsinára, megnéztem az ottani, csak néhány év előtt felfedezett jégbarlangot. Igazán, roszul érzi magát az ember ott föld alatt, abban a jégtengerben.

Visszamenet megállapodtam Betléren s néhány órát töltöttem Delhy János barátomnál, hajdani szarvasi tanítónál, ki Szarvason eladván mindénét, vejéhez, Balthazar nevű betléri paphoz költözött nejével együtt.

Rozsnyóról hazafelé menve meglátogattam még Rimabrezón Jamriska papot, csak azért, mert a kishonti vidéket is akartam látni. Nála van eredetiben azon okmány, Mátyás király korából, melynek nyomán a kishonti papok egész 1848 évig a tizedet bírták. Ezt lemásoltam s használat végett később átadtam Nagy Imre batáromnak. Jamriska beszélt nekem, hogy az

ő temploma padlásán van még néhány bálvány, fából, azon időből midőn a tótok pogányok voltak. No ez perse hihetetlen volt előttem. Kerestettem is azokat mind a templomon, mind a tornyon sikertelenül.

Rozsnyón összejöttem néhány oly barátomnál, kikkel Eperjesen jártam iskolába s azóta nem láttam. Ilyenek: Sthymmel Samu polgármester, Farkas Ödön ügyvéd, Raffay János tanár.

Ami a békésvármegyei régész és művelődéstörténelmi egyletet illeti, az az idén Martius 5 BCsabán tartotta vidéki vándorgyűlését. Jelen volt Pestről Pulszky Ferencz, kir. tanácsos, m. nemzeti muzeumi Igazgató s valamennyi magyarországi múzeumok, a király által kinevezett felügyelője. Felolvasó volt kettő, tudni illik Szemian Samuel városi főjegyző. Felolvasási tárgya: A csabai nép életmódja és szokásai a közel múltban. Másik felolvasó voltam én. Vázoltam Békésmegye állapotját 3k Károly király uralkodása alatt.²¹⁹ Végre Pulszky néhány muzeumunkban lévő érdekesebb tárgyat bemutatott és magyarázott.

Ugyanezen évben részt vettem a Pesten tartott európai archeológiai congressuson. Jelen voltak Europa legjelesebb, archeológiai capacitásai, nevezetesen: Virchow Berlinből, Vorsae Kopenhágából, Aspelin és Almsberg Helsingsforsból. Broca Párisból, Capellini Bolognából, Pigorini Rómából, Grevingk Dorpatból, Montetius Stockholmból, hogy számtalan másokat ne említsek. A közgyűlés a muzeumi díszteremben tartatott. Előadási nyelv volt a franczia. Többek közt Pulszky is tartott előadást: A vörösréz korról Magyarországon, melyben azt igyekezett bebizonyítani, hogy különösen Magyarországon a bronz és a vas kor közt volt egy átmeneti kor, az úgynevezett vörösréz kor. De ennek a legtekintélyesebb archeológok mint Cappelini, Vorsae sat. ellentmondottak s oly alapos ellen észrevételeket tettek, hogy Pulszky eszméje érvényre nem emelkedhetett.

Pestről az archeológiai congressus kirándulást tett Gödöllőre és Hatvanra, ásatás végett. Érdekes volt kivált ezen utolsó. Ásatást eszközöltünk a Hatvan városa feletti homokdombon, igazán meglepő eredménnyel. Ahol csak a halom tetején három négy lábnyira ástak, őskori edényekre bukkantak. Néhol öt hat volt együtt alig három lábnyi területen. Igazán, ha szememmel nem látom, nem hittem volna két három órai ásatás után, egy egész gyűjteményt csoportosítottunk össze. Innen a congressus székesfehérvár megyébe ment az érdi halmokhoz, azután Tószegre, végre a zárulásra Pestre, de ezen expedíciókon már én részt nem vettem és sietnem kellett haza.

²¹⁹ Haan Lajos: Békés megye III-ik. Károly alatt. In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve II. 1875–1876. 57–71.

Ugyanis azalatt, míg én e tudományos kirándulásokon részt vettem, itthon egy kellemetlen családi catastropha következett be. Bátyám Vilmos vagyoniilag bukott s berántotta az egész családot. Gondatlanul gazdálkodott. Haszonbérbe vett, másokkal csaknem háromezer hold földet s mind ezt idegen pénzen. Volt a városban hatezer forintot érő háza, vagy 20 ezer forintot érő földje a csabai határban. Mi testvérek és rokonok azt hittük, hogy az mind az ő tulajdona, mert ezzel ámított minket. Csak mikor a bukás bekövetkezett, tudtuk meg, hogy mindezen birtokokra, mikor vette, egy krajczárt sem fizetett. A szerencsétlennek több mint 32 ezer forint passívája²²⁰ volt. Mi rokonok, azt hívén, hogy vagyoniilag jól áll, jóhiszeműleg giroiroztuk váltóit. Ily módon, midőn bekövetkezett a krach, behuzott engem ötezer, öcsémet Albertet kétezer, nénémet Vilmát hétezer forintig, s másokat is. Most már nyöghetem ezen adósságot talán halálomig.

Ugyanezen évi advent első vasárnapján felszenteltetett Szerberényi által az új szőlőbeli templom, mely 20 ezer forintba került. Az oltárképeket festette öcsém Antal, jelenleg Rómában lakó művész. E templom építtetése oly rögtön jött, hogy ahoz nem is voltunk elkészülve s Isten segedelmével egy év alatt felépítettük azt, anélkül, hogy egy fillér adósságot csináltunk, vagy az egyházi adót emeltük volna.

Hivatalváltások: Csepregi György káplán fazekasvarsandi lelkész lett s e hivatalába általam bevezettetett. Az én káplánom, Zaiacz András fakóvezekényi pappá lett s miután sehol segédet kapni nem bírtam, költsön vettem négy hónapra előbbeni káplánomnak Raab Károlynak most micsinei lelkésznek s zólyomi esperesnek káplánját Laczjak Emilt, aki 1877 eszt. Februartól Juliusig volt nálam. Szamecz Samuel kastélyi tanító Bélabányára visszamenvén, helyébe tanító lett Povázsay Zsigmond; ennek helyére áttétetett Tehlár Károly; ennek helyére választatott Salát Tamás. Droppa Samuel helyére tanítóvá választatott, az ismét egésségessé lett Michnay Mihály. Tillisch János hivataláról lemondván, az V. VI. oszt. magyar iskolába a gymnasiumtól áttétetett Soltész Nándor, kinek helye a gymnasiumban, minthogy az eddigi reál gymnasium tisztán gymnasiummá változtattatott, eddig betöltetlenül hagyatot.

²²⁰ Adósság.

Ezen év Maius 24én azon megtiszteltetés ért, hogy a m. tudom. akademia levelező tagjává megválasztattam. Egy nappal elébb tudatta már velem ezen valószínűleg bekövetkezendő eseményt barátom Pesty Frigyes, ezt írván: „az akademia második osztályának tegnapi ülésében csak két levelező tag választatott: Beöthy Leó és Haan Lajos. Szívemből fakadó éljennel közlöm azt veled és reménylem, hogy az akadianak holnap tartandó nagy gyűlésében a választás hasonló szerencsés befejezést nyerend.” Egy másik barátom Nagy Iván ugyanekkor ezt írja: „Az örömhírről, mely nem csak tégedet, de barátaidat is érte, sietek tudósítani, hogy ti. az osztály ez órában végzett ülésben, mint az osztály ajánlottja 22 szóval egy ellen fogsz kerülni a nagygyűlési választás elé és így az esély bizonyosnál is több, hogy ott végleg meg fogsz választatni.” Amint másnap a választás megtörtént, azonnal tudatta azt velem táviratilag Hunfalvy Pál. Nagy Iván barátom pedig esti hét órakor kelt levelében röviden ezt írja: „Sietlek azon örömről tudósítani, mely nem csak Téged, de igaz barátidat is érte. Ez órában megválasztattál igen szépen 35 szóval 3 ellen. Isten éltsen!”

Így tehát, amit a jó Székács kivinni óhajtott, csak halála után teljesülhetett. Ajánlóm volt az én jó emberem, Ipolyi Arnold, a felvilágosodott lelkű beszercebányai püspök, aki, amint hallom, igen melegen nyilatkozott fellőlem a választmányi ülésen. Elértem e szerint amit ifju koromban úgy tekintettem mindig, mint a legnagyobb kitüntetést, mely az embert érheti. Hálát adok érte az Istennek s ez ösztönül fog szolgálni arra, hogy annál buzgóbban működjek a magyar irodalom terén. Békés vármegyében jelenleg egyedül én vagyok m. akademiai tag; azok közül pedig, kik valaha Eperjesen velem együtt tanultak, csak egyetlen egy lett akadémikus ti. az én egyetemes egyházi jegyző collegám Fest Imre.

Amint az én csabai barátimhoz ennek híre megérkezett, harmadnap a mulató kertben fényes banquetet rendeztek tiszteletemre, melyen a bcsabai értelmiségnek színe java ott volt.

Ugyanezen évnek nyarán részt vettem a m. történelmi társulatnak poszonyi vandorgyűlésén. Célom volt, miután akadémiai székfoglalómul Bél Mátyás életrajzát választottam, adatokat szerezni ez alkalommal ezen nagy férfiú életrajzához.²²¹ Ilyeneket szereztem is, részint Posonyban, hol mint tanár és lelkész működött, részint Zay Ugróczon, hol az urad. nagy

²²¹ Haan Lajos: Bél Mátyás. Pest, 1879. (Székfoglaló. Értekezések a tört. tud. köréből.)

levéltárban több levelét találtam. Utközben egy egy napot töltöttem Modorban, Bazinban, Nagy Szombaton, Trencsinben, a pöstényi fürdőkben és Zay Ugróczon.

Ugyanezen évben kiadtam Zsilinszky Mihállyal „a békésmegyei okmánytár” 2k kötetét, mely 184 eddig kiadatlan okmányt tartalmaz.²²²

A békésmegyei régészeti egylet Mart. 18. Orosházán, Jul. 29 pedig Békésen tartotta vidéki vándorgyűlését. A felolvasott munkákat lásd az évkönyvben.

Julius Ién Laczjak Emil principálisához Raabhoz eltávozván káplánom lett Placsko István, az egykori szarvasi hasonló nevű derék papnak fia, ki azonban már 1878. Martiusban Ujklenóczra, rendes lelkészi állomásra eltávozott.

1878 eszt.

Így tehát, még pedig éppen születésem napján, Augusztus 13án eljutottam naplómban a jelen való évhez s Isten segítségével azt ezóta, amennyire lehet hónapról hónapra fogom vezetni. Mielőtt ezt tenném, jónak látom előre bocsátani némelyeket BCsaba mostani állapotjáról, úgy egyházi mind világi tekintetből.

Egyházi hivatalnokok

Rendes lelkészek: Szeberényi Gusztáv a felső, Haan Lajos az alsó paplakon; Linder Károly szőlőkben.

Magyar predikátor, ki megbízatásunkból vasárnaponként magyarul predikál, de egyéb functioja nincs: Petrovics Soma, tanár

Segédlelkészek: Szeberényinél Bakay Péter; Haanál: Koncsek Antal

Gymnasiumi tanárok: Horváth János igazgató, Szomora Bertalan, Petrovics Soma és Merczel Kálmán.

Népiskolai tanítók, még pedig:

a. magyar iskolákban:

I. II. oszt. Salát Tamás

III. IV. oszt. Németh Lajos

V. VI. oszt. Soltész Nandor.

b. tót iskolákban: mégpedig a középpontban:

²²² Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal. Összegyűjt. és közrebocsátja Haan Lajos és Zsilinszky Mihály. Budapest, 1877. 275.

I. II. oszt. Uhrin Pál

III. IV. oszt. Brozik Károly.

V. VI. oszt. Csarejs György.

körösmelléki iskolában: Bella János I. II. III. oszt.

felsővégi iskolában: Kliment Endre IV. V. VI. oszt.

alsó tabáni isk.: Venich Károly I. II. III. oszt.

közép tabáni isk. : Michnay Mihály I. II. III. oszt.

tabáni isk.: Gécs János IV. V. VI. oszt.

trháni iskola: Tehlár Károly I. II. III. oszt.

kastélyi isk.: Povázsay Zsigmond I. II. III. oszt.

ugyanott: Szomora Tivadar IV. V. VI. oszt.

alsó végi isk.: Galli János I. II. III. oszt.

ugyanott: Kesiar Márton IV. V. VI. oszt.

szőlőkben: Droppa Gyula I. II. III. oszt.

ugyanott: Povázsay Máté IV. V. VI. oszt.

c. tanyai tanítók: nyéki pusztán Bihar vm. Endreffy Béla; – bodzási pusztán Arad vm. Balog Mihály; – 1865 kereki tanyákon Novák János földmívelő; – 1868 Gerendáson: Zahoran János földmív. – 1865 Telekgerendáson: Sicz János fmív. – 1865 Furison: Such Pál fm; – 1870 Megyeren: Krsniak Mihály szűcs; – 1870 Sz. Miklóson: Petrina János, szabó – 1870 Sopronon: Uhrin Adam fmív. – 1877 Kígyósi tanyákon: Mazan János fm; – Fényesi szőlőkben Kucsara Mihály ács.

Ezen tanyai tanítók szintén az egyháztól kapják fizetéseiket. Vasárnaponként az iskolában isteni tiszteletet tartanak; a nyéki és bodzási keresztelesekre is fel vannak hatalmazva. Ők a mi valódi apostolaink. Mikor 1855 eszt. Csabára jöttem, volt ilyen tanyai iskola kettő, most van 13.

Városi hivatalnokok

Bíró: Lepény Pál földmívelő.

Főjegyző: Szemian Samuel.

Jegyzők: Hücke Jozsef, Jeszenszky Miklós, Kvasz Sándor.

Városi iktató: Haan Albert

Árvagyám: Bogár Dániel.

Február 20 Szeberényi Collegám, mint mult évi igazgató lelkész a presbyteri gyűlésen jelentést tett az egyházi számadásokról Lepény Pál volt gondnok kurátorsága alatt. Ezek szerint

évi bevétel volt	31, 250 ft.	6x
évi kiadás	31, 145	87 ½ x
maradvány	104. ft	18 ½ x

Éppen az idén 160 éve annak, hogy a mostani Csaba települt. Akkor lehetett vagy 300 lélek; most több mint 25 ezer. Akkor jóformán semmi bevétel nem volt, mit onnan lehet következtetni, hogy tíz év múlva vagyis 1728 eszt. az akkori kuratori számadások szerint a bevétel lett 42 ft 8xrt. most 31,280 ft. Csak csuda dolgokat mívelt az Úr ezen egyházzal! Bár megbecsülné Istennek ezen kegyelmét. Azonban kezdenek már itt támadni vallást nem becsülő, templom kerülő emberek. Ilyen többek közt a fentnevezet Lepény Pál is. Atyja is ily ember volt s az alma nem esik meszsze a fájától. Azonban szerencsére, kevés van ilyen és így nem árthat.

Ápril 22 a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesület Mező Berényben tartotta vidéki vandorgyűlését. Ez nap húsvét másodnapjára esett. A mezőberényiek azt akarták, hogy a gyűlést a reformátusok templomában tartsuk, hogy a sok, résztvenni óhajtók elférhessenek. Én azonban elnöktársammal Göndöcs Benedek gyulai plebánossal erről lebeszéltük őket s így megtartatott az a tót ev. egyház presbyteri tanácsstermében. Mi tisztviselők a vasuton értünk Berénybe délutáni 3 órakor. Az indóháznál üdvözölt M.Berénynek küldöttsége. Felolvasáson több mint ezer ember vett részt. Úgy hogy a fele kint állott a folyosón s a felolvasó asztalt az ajtóféltre kellett helyeznünk, hogy azok is hallják a felolvasást, akik a folyosón állottak. Volt felolvasó három u. m. idősb. Jeszenszky Károly lelkész, ki Mező Berény múltját vázolta, leginkább az én munkám („Békés vármegye hajdana”) nyomán. Azután ifj. Jeszenszky Károly segédlelkész, ki mezőberényi egykori jegyző Bonyhay Beniamin följegyzései szerint az 1831 eszt. choléráról értekezett. Végre Pecz Gyula német lelkész, ki előadta a mezőberényi gymnasium történeteit. Mind a három értekezést érdeklő hallgatták. Meg fog jelenni ez évi évkönyvünkben. Estve közlakoma és tanczmulatság volt rendezve. Szóval e kirándulás is sikerült. Talán sikerül ily módon Békésben is megkedvelnünk a tudományt.

Ugyanezen hóban kiadtam „Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről” című munkámat.²²³ Dürer nemesi czímerével és Ajtós pusztának térképével. Ezen munkámban, okmányok alapján, azt bizonyítom, hogy azon Eytas nevű falu, melyet Dürer Albert, mint családjának

²²³ Dürer Albert családi nevééről s családjának származási helyéről. Békés-Csaba, 1878. 55. p.

származási helyét említi, nem volt más, mint Gyula városa tőszomszédjában fekvő Ajtós nevű, most pusztá, hajdan pedig falu, melyet a XIV. XV. és XVI. században a nemes ajtói Ajtós család bírt s hogy Dürer is ezen családnak volt ivadéka s eszerint birtokos nemes s midőn Nünbergben letelepedett családi nevét nem megváltoztatta, hanem Ajtósból szóról szóra Thürrerre lefordította, miből később Dürer lett, éppen úgy mint Teutschbol Deutsch, Thonaubol Donau sat. Munkám oly érveket foglal magában, hogy a critica elismerte, hogy ahhoz csakugyan többé kétség nem fér, amit állítok. Nem csoda, hogy ezen csekély munkám nagy sensatiót okozott s mindenünnen jöttek hozzám üdvözlő levelek és táviratok. Azon vagyok, hogy német nyelven is kiadjam.

Maius 10 presbyteri gyűlést tartottunk. Ezen gyűlésen előterjesztettem, hogy miután a megye éppen most áruba bocsátotta azon portákat, melyeken hajdan a katonai tisztí lakházak állottak az alsó végen, az egyház használja fel az alkalmat és vegye meg azon négy portát, melyeken az ugynevezett biztosí lak és ennek udvarán a nagy magtár áll. A lakot alakítsa át tanítói lakássá és magyar iskolává, a magtárt pedig imaházzá s helyezzen oda be egy levitát, ki a gyermekeket tanítaná és hétköznapi ugymint vasárnap az isteni tiszteletet végezné tót nyelven. Az előterjesztés egy akarattal helyeseltetett s megbízattam én, hogy a kellő lépéseket e porták vételére nézve tegyem meg és a megyének azokért négy ezer forintot ajánljak. Ezt meg is tettem s hiszem, hogy fáradozásomat siker fogja koronázni. Ha ez meglesz, akkor teljesülni fog egyik régi buzgó vágyam, t.i. a lelkészi allomásoknak és a templomoknak ezen egyházban szaporítása. Eddig t.i. csak az iskolát szaporítottuk időről időre. Annnyira ment ez, hogy midőn 1855 eszt. ide jöttem, volt a városban iskola 8, a szőlőkben egy, a tanyákon kettő; most van a városban a gymnasiummal együtt ev. iskola 17, a szőlőkben kettő, a tanyákon és pusztákon 13, összesen 32 tanintézet. Kellett ezt tennünk, mert az országos törvény parancsolja. Igen, de átlátom, hogy ez egyoldalú intézkedés. A tanító és az iskola neveli az embert 12-15 éves koráig; 15 éves korán túl egész haláláig neveli a templom és a pap. Ily értelemben a templom is nem egyéb, mint iskola, mint nevelő intézet. Sőt a templom inkább nevelő intézet mint az iskola. Hiszen az a gaz ficzkó Rózsa János, kit nemrég Pesten felakasztottak, minthogy egy boltos kereskedőt megölt és kirabolt, járt iskolába, mégpedig gymnasiumba is: igen, de a gaz nem járt a templomba! Ha templomba is járt volna, bizonyosan ily gaz tetterre nem vetemedik. Innen csak azt akarom kihozni, hogy az iskola magában véve nem elégséges nevelő intézet. S ezt szemem előtt tartva, azon igyekszem,

hogy szaporítsuk egyházamban ne csak az iskolát, hanem a templomokat is, ne csak a tanítói, hanem a papi állomásokat is. Ezt megkezdtük még 1863 eszt. midőn a szőlőkben építettünk imaházat. S mondhatom, hogy ha sikerül még a centrumban lévő két papi állomáson kívül az alsó és a felső végen egy egy templomot építenünk és papi állomást létesítenünk, akkor fogom nyugodtan amaz örök álmra bezárni szemeimet, hogy elmondhassam Simeonnal: „mostan bocsátod el, Uram, a te szolgádat békeségben, mert látták szemeim az üdvösséget, melyet készítettél Izraelnek a te népednek dicsőségére!”

Ugyanezen gyűlésen még egy más nagy horderejű indítványt tettem. Tudni illik, midőn 1846 eszt. BCsaba városa magát az urbéri terhek alul megváltotta, az akkori földes uraság csak azon feltétel alatt egyezett bele ezen váltságba, ha a város egyszer s mind a r. katholica egyház feletti patronátust is magára vállalja. A váltsági szerződésben erre nézve ez áll: „hogy pedig a város ezen terhet könnyebben elviselhesse, a földesuraság azon két száraz malmon és szőlőn kívül, melyet patronatus czim alatt r.kath. egyháznak már régebben adományozott, ad még a városnak két ezer pengő forintot.” A város tehát ily feltételek alatt akkor magára is vállalta a patronátust, amiből azután az a curiosum jött ki, hogy miután a patronátus jogok közé tartozik a papválasztás is, tehát a papot Csabán a nép választja s miután itt az evang. nép 6x annyi mint a katolikus, tehát a r.kath. papot választják tulajdonképpen az evangélikusok. Igaz, hogy ennek egyszer már hasznát is vettük. Tudni illik, midőn 1863 eszt. az előbbeni pap Kovács János meghalt, a katolikusok egy vakbuzgó, incarnatus²²⁴ Jesuitát akartak papnak tenni, de mi evangélikusok ezt nem engedtük s megválasztottuk nekik papnak a mostani derék humanus plébánost Péky Antalt. De mindamellett, hogy a patronátus ily jogokat nyújt, mégis csak nagy teher az, melyet kár volt a mi elődjeinknek magokra vállalniok. Egy ideig úgy ment a dolog, hogy a város a fent említett kétezzer forintnak 6 pcentjét évről évre kiadta a kathol. egyháznak s a kathol. egyház ezt el is fogadta. De később jöttek idők, hogy a templom és a paplak romlani kezdett s nagyobb mérvű reparatiot igényelt. A kathol. egyház tehát felszólította a várost, hogy miután ő a partónus tehát, a templomot és a paplakot reparálja ki. Erre a város azt felelte: hogy azt nem fogja tenni, hogy ő többet nem köteles, mint a kétezzer forint kamatjával, hogy ezt évenként rendesen kiszolgáltatja az egyháznak, tehát reparálja épületeit maga. A dolog mindinkább

²²⁴ Megtestesült.

elmérgesedni kezdett. A kathol. egyház, miután épületeit tönkremenni nem engedhette, kijavította maga s benyújtotta utólagosan az 1600 ftnyi contót, azzal fenyegetvén a várost, hogy nem fizetés esetében bepörli. A város, attól tartván, hogy aminő hatalmas hazánkban a kathol. clérus aminő buzgó kathol. a vallásügyi minister, a pört elveszti, végre elhatározta az 1600 ft kifizetését, azon kikötéssel, hogy azóta, ha valami reparatio adja magát elő, azt az egyház mindig eleve a városnak jelentse be és az überschlagot terjessze elő.

Így álltak a dolgok 1878 év elején. Én tehát azt indítványoztam a presbyteri gyűlésen, hogy miután az 1848 eszt. 20 tczikk kimondja a válásbeli jogegyenlőséget s miután az 1868 eszt. törvény világosan rendeli, hogy ahol valamely községben valamely egyház a község pénztárából valami javadalomban részesül, aránylagosan részesítessenek oly javadalomban a többi azon községben létező egyházak is, ezt szem előtt tartva, nyújtson be az egyház a városhoz memorandumot s követelje azt, hogy valahányszor a város a kathol. egyházat valamely pénz adományban részesíti, mindannyiszor adjon hatszor annyit az ev. egyháznak. Indítványomat a presbiterium elfogadta s az be is nyújtatott s hiszem is, hogy miután a városi képviselőségben mi evangélikusok tetemes többségben vagyunk, hogy indítványom sikeres lesz s egyházamat időről időre szép segély összeghez fogom juttatni.

Majus közepe táján meglátogatott Horváth János gymnasiumi igazgató tanár s azon kérdést intézte hozzám: tudom é, hogy Jun. 16án lesz annak 25 éve, hogy főtitst. Szeberényi Gusztáv úr a bcsabai egyházba bevezetett s itt első predikációját tartotta? Ő azt hinné, ezen napot meg kellene ünnepelnünk azzal, hogy testületileg tisztelegnénk, banquetet és fáklyásmenetet rendeznénk ezekre a szomszéd papokat is elhívnánk sat. Én erre azt kérdeztem: honnan tudja ezt? S ő azt felelte, hogy Petrovics Sámuel gymnasiumi tanár s Szeberényinek veje mondotta. No innen már átláttam, hogy a figyelmeztetés per Petrovics Collegámtól Szeberényitől jó. Eszembe jutott, hogy András napkor, mikor Uhrinyi András előkelő presbyternél tisztelegtünk, itt is említette, hogy Jun. 16án 25 éves csabai pap lesz. Bizonyosan nem ok nélkül tette ezt, azonban szavainak semmi utóhatása nem lett. Minthogy tehát átláttam ezekből, hogy Szeberényi szeretné jubileumának az egyház által való megünnepeltetését Horváthnak azt válaszoltam: hogy majd rajta leszek, hogy Collegámnak ezen napját emlékezetessé tegyük. Miután pedig lelkemből utálok minden tüntetéseket; s tartottam is attól, hogy ha banquetet vagy fáklyás menetet rendezünk ott ki

tudja, ezen politicalag zavart világban, minő expectoratioknak²²⁵ szolgáltatunk alkalmat, sőt, miután Collegámnak sok ellensége van, ezen tüntetések talán nem is a legjobban fognak kiütni, feltettem magamban, hogy ezen iubileumot emlékezetessé teszem neki az által, hogy kieszközlöm részére a Királyi tanácsosi címet. Ennélfogva írtam báró Radvanszky Antal zólyomi főispánnak és kerületi felügyelőnek, – eszerint Szeberényi elnöktársának, – csatlakozzék hozzám, menjünk el együtt a ministerekhez s eszközljük ki Szeberényinek a kir. tanácsosságot. Radvanszky nem válaszolt. Tíz nap múlva írtam neki újra. Ezen levelemre sem kaptam választ. Nagyon csodáltam ezt, annál inkább, minthogy utólagosan értésemre esett, hogy Radvanszky megkapta a leveleimet, sőt annál inkább, mert Radvanszky nekem igen jó emberem s eddig egy leveletem sem hagyta válasz nélkül. Én tehát gondoltam magamban: ha már egyszer elkezdtem, hát el is végzem Radvanszky nélkül is. S fölmentem Pestre, meglátogattam báró Wenckheim Béla és Trefort Ágost ministereket, – mind a kettő régi jó emberem, – megtettem nálok a motiot mégpedig sikeresen; úgy hogy, kissé ugyan elkésve, ti. Aug. 13. a prebyteri gyűlésen Szeberényit mint kir. tanácsost üdvözölhettem. Csak később értesültem róla, hogy miért nem válaszolt Radvanszky és miért nem akart hozzám csatlakozni? Először azért, mert vannak öregebb Superintendensek, nevezetesen Czékus és Karsay, kik még a kir. tanácsosi címet nem kapták; másodszor pedig azért, hogy nem bízik Szeberényiben, mint igazi jó magyar hazafiban. No de mindegy! Én megmutattam, hogy egy szegény lutheránus pap Radvanszkyak nélkül is képes valamit tenni. Az egész dolognak lefolyását egyéb iránt bejegyeztem és bejegyeztettem az egyházi jegyzőkönyvbe emlékül. Majd meglátjuk, hogy annak idejében hogyan hálálja meg ezt nekem Collegám!

Junius 22 meglátogatott Hegedűs Candid Lajos cultusministeri tanácsos, Trefort minister egyetlen fiával együtt. Erdélybe utaztak s utközben egy napra megállapodtak nálam. Hegedűs igen szép képzettségű ember, a tudományok minden fahjában otthonos, de különösen a művészetben, kivált a festészetben. Trefort fia most tette le a doctoratust a nemzetgazdaszatból. A napot igen kellemesen töltöttük el.

Junius 29én gróf Apponyi Albert eddig országgyűlési képviselő Bobróról Nyitra vármegyében a híres cancellárnak és országbírónak Apponyi Györgynek fia, egy igen szép eszű férfiú s jövőben designált minister Csa-

²²⁵ Kifakadás, ömlengés.

bára jött s meglátogatta Collegámat Szeberényit s vele együtt megnézte templomunkat. A család egyéb iránt híres arról, hogy a legutulzóttabb katolikus, mindig Jesuitákkal környezve, gyermekeit is Jesuiták által nevelteti, semmi evangélikust tisztjei közt nem tűr. – Bár régebben híre járt annak, hogy Apponyi, ki a csabai határnak legnagyobb részét bírja, Csabán kívánna mint képviselőjelölt fellépni. Ő most az ellenzéki párthoz tartozik, azért, hogy a mostani Tisza minisztériumot megbuktathassa s utána ő lehessen minister. Junius elején lehetett, mikor az utcán a főispánnal találkoztam s ő ujságolta nekem, hogy híre jár annak, hogy Apponyi Csabán készül föllépni s hozzá tette, hogy ugye csak nem fogjuk engedni, mi papok, hogy egy ilyen túlzó katolikus legyen ezen lutheránus fészeknek képviselője? Perse a főispán azért nem akarta Apponyit képviselőnek, mert Apponyi nem kormány párti, pedig a főispán Tisza előtt jóállott arról, hogy Csaba kormánypárti embert választ, neki tehát mindent el kellett követnie, hogy Apponyi Csabán meg ne választassék. Én a főispánnak röviden annyit válaszoltam: uram, ha Ön, kit mint liberalis katolikus ismerünk, lépne föl, az ellen semmi kifogásom nem volna: de már az oly ultramontán ellen mint Apponyi csakugyan, amit csak lehet, megteszünk, hogy meg ne választassék.

De nem így gondolkozott Collegám. Ő neki, amint később értesültem, annyira hízelt azon kitüntetés, hogy Apponyi őt meglátogatta, hogy nem csak Apponyi előtt a templomban ejtett egyes biztató szavakat, hanem másnap Szemian főjegyzőt egyenesen felszólította, hogy Ő léptesse fel Apponyit, tudósítsa erről a grófot. Igérte egyszersmind Szeberényi Szemiannak, hogy ő is, t.i. Szeberényi megteszi a magáét Apponyi mellett, az egyház kuratora, esküdtjei, tanítói által szerez Apponyinak pártot az evangélikusok közt. – S ezt csakugyan meg is tette, nevezetesen, néhány tanító előtt is az egyház esküdtjei előtt szörnyen dicsérte Apponyit, mint olyat, aki nagyon arra való volna, hogy Csabán képviselőnek megválasszassék. – S ugy látszik, ezt akarta Apponyi elérni Szeberényinél való látogatásával. Tájékozni akarta magát, ha vajon Szeberényi, kiről tudta, hogy az evangélikusokra nagy befolyása van, mellette lesz é? Most midőn Szemian által erről értesült, csakugyan föllépett Csabán, mint követ jelölt.

Amint ennek híre ment Csabán, nagy zaj támadt belőle. Mindjárt az első napokban látszott, hogy Apponyinak nagy pártja van. S valószínűleg győz. Ezt a kormánypárt, nevezetesen a főispán, sehogy sem engedhette, ennél fogva folytak a tanácskozások, hogy mit kellessék tenni? Kit állítani fel Apponyival szemben jelöltnek? Azt mindenki látta, hogy az eddigi kép-

viselő Kemény Mihály, annyira depopularizálta magát, hogy azt keresztülvinni teljes lehetetlen. De hát kit? Ekkor Dr. Réthy Pál ajánlotta Szeberényit, ki helybeli lelkész, püspök, az imént lett kir. tanácsos s ki mellett a lutheranusság bizonyosan tömegesen csoportosulni fog. Az eszme általános visszhangra talált. A főispán azonnal szaladt hozzám, megtudni véleményemet. Én eleinte kételkedésemet nyilvánítottam a felett, hogy Szeberényi kormánypárti, (mert akkor már tudtam, hogy Apponyi mellett, az ellenzéki Apponyi mellett korteskedett) de a főispán váltig állította: hogy Szeberényi kormánypárti, én tehát végre azt mondtam: hogy jó lesz biz az ha Szeberényit léptetik fel. Tőlem a főispán egyenesen Szeberényihez ment, s Szeberényi rövid vonakodás után a jelöltséget csakugyan elfogadta (!!!) Most már elkezdődtek az egész városban a korteskedések – Szeberényi fia, unokaöccse Szomora, a tanítók, kik eddig Apponyi mellett agitáltak, s az Apponyi féle clubbokban jártak, természetesen kénytelenek voltak köpenyt fordítani s Apponyi ellen s Szeberényi mellett agitálni. Igazán egész scandalum volt ez. A város különféle utcáiban a falakon minden reggel lehetett látni különféle gúnyverseket. A nép nem tudta magát tájékozni, hogy hát kire is szavazzon tulajdonképpen? Elérkezett Apponyi s roppant néptömeg jelenlétében a piacon tartotta program beszédjét, utána nagy banquet következett a népkertben s Apponyi oly malitiosus volt, hogy a programbeszéd után meglátogatta Szeberényit. A kormánypárt sem maradt tétlenül s Szeberényinek fényes fáklyamenetet rendezett. Végre megjött Augustus 5ke, a választás napja. Szavazott összesen 1032. s Szeberényi 76 szavazattal győzött, pedig a szavazók közt legalábbis 800 volt az evangélikus. Megválasztása után temérdek nép kíséretében, muzsika szó mellett, zászlók alatt a városházára ment s ott az erkélyről tartott a néphez hatalmas beszédet, melyben kifejtette, hogy ő kormánypárti, először azért, mert a kormány magyar s ő is ilyennek vallja magát; másodszor azért mert a kormány szabadelvű s ő is mindig akár az egyházi téren, akár a polgári téren a szabadelvű nézeteket vallotta sat. Hogy hogyan fog megfelelni kettős hivatalának, mint képviselő Pesten és mint lelkész Csabán azt nem tudom. Természetes, hogy a bukott párt a lapokban sértegette Szeberényit, mint olyat, ki eleintén ellenzéki volt s Apponyit ajánlotta, de csakhamar kormánypárti lett, midőn őt leptették fel.

Aug. 15 Ma volt az 1870 eszt. allamsorsjegyek húzása s én ismét nem nyertem semmit sorsjegyemre. Furcsán vagyok én ezen sorsjegyemmel, mely 3252 serie 32 szám. Míg 1872 eszt. álmodtam egy éjjel, hogy egy táblán láttam felírva ezen számot: 3252, az 52 alatt pedig egy vonás és a

vonás alatt egy 32 számot így 3252/32. Meggyújtottam a gyertyát amint fölébredtem s felírtam magamnak egy papirosra e számokat s reggel betettem a kis lotteriába a 32 és 52 számot, de ki nem jöttek. Délelőtt Szeberényi jött hozzám s amint együtt beszélgettünk, egy helybeli kereskedőnek az inasa kopogtat be s mondja: hogy Ura küldi ezt a sorsjegyet, hogy nem venném-emeg? Éppen lévén egy kis pénzem megvettem azt s kifizettem érte a 100 forintot s a pultomra tettem s tovább azután nem is néztem, de folytattam Szeberényivel való beszélgetésemet. Amint Szeberényi elment, leülök pultomhoz s szemembe ötlík a sorsjegy. Megnézem, hogy melyik szám? Hát 3252 széria 32 szám volt! vagy is 3252/32 volt rá írva. Azóta már 24 húzás volt, de biz az én számom csak ki nem jött. Még is csak különös, hogy én azon éjszaka megálmodtam e számot, amelynek reggelén azután az hozzám hozatott. Csak véletlenség e ez? de hogy történhetik ilyen eclatans²²⁶ véletlenség? Vagy csakugyan kijő ezen szám? És mikor jön ki? Be boldoggá tenne a 200 ezer forint melyeket e sorsjegy képvisel.

Aug. 28. Ma esperességi gyűlés tartatott nálunk a kistemplomban, eleinte Kemény Mihály világi felügyelő és Sárkány János esperes, később az új esperes Achim Adam elnöklete alatt, mely utolsó gyűlésén iktattatott esperesi hivatalába. Eddig a békési esperességnek, mióta 1791 eszt. a pestitől elvált, köv. esperesei voltak:

1791–1822	Simonides János orosházi
1822–1830	Machula Gábor szarvasi
1830–1838	Simon Samuel szarvasi
1838–1842	Kuczian György mezőberényi
1842–1849	Kristoffy Samuel nagylaki
1849–1850	Brosman Daniel csabai
1850–1855	Placskó István szarvasi
1855–1858	Horváth Samuel tótkomlói
1858–1864	Torkos Károly orosházi
1864–1867	Haviar Daniel szarvasi
1867–1872	Szeberényi Gusztáv csabai
1872–1878	Sárkány János szarvasi
1878–	Achim Adam szarvasi lelkészek

A mi a mostani esperest Achimot illeti az ő nyakára bizony elég baj hárul. Orosháza már két év óta huzakodik az esperességgel. Nem akar

²²⁶ Feltűnő.

papot választani, csak kisebb fizetésre. Szentesen a lelkész, Balassa János, legnagyobb mértékben korhely. Az egyház nyugdíjazni akarja, fél fizetéssel s a felmaradandó másik fél fizetésre kíván nem papot, de administratort, ami nem megy. Ez az ügy is ma holnap már két éves. Vásárhely feladta papját; ott is rendet kell csinálni. Szemlakon a lelkész tehetetlen s mégis vonakodik káplánt tartani. Mindezeket még az elébbeni esperesnek, Sárkány Jánosnak kellett volna rendbe hoznia. Ő halasztgatta napról napra s most már bajlódhatik velök utódja. A testvérek körülöttem kívántak csoportosulni s engem választani meg esperesnek: de én kijelentettem, hogy az esperesi hivatalt el nem fogadom. Nem is tudom, hogy miért vesződjem én azzal, hogy Sárkánynak mulasztásait rendezzem? Így lett esperessé Áchim. Pedig bajosan hiszem, hogy ő is egyhamar boldogulna, mert igen lassú, phlegmaticus, scrupulosus²²⁷ ember. Kemény Mihály felügyelő sem oly férfiú, ki ismert hanyagsága mellett segítségére lenne.

A Sept. 14-22 hetet nőmmel együtt a galsai hegyen lévő szőlőmben töltöttem. Ezt a szőlőt még 1861 évben szereztem 1100 forinton, hogy legyen hol töltenem nyaranként egy pár napot. Fekszik egészen a hegy tetején a világosi várral átellenben. Van ott két szobából, konyhából, istállóból való házikóm. Gyönyörű kilátás van belőle az Arad felé fekvő végtelen síkságra. Eddig mindig káromra volt e szőlő, most azonban igen jó termés mutatkozik rajta. Lesz vagy 50 akó vagyis 2500 liter jó finom borom. Onnan visszatérve most már itt ülök megint hivatalos szobámban, hátam megett 2500 kötetből álló értékes könyvtáram s dolgozom Bél Mátyás életrajzát, melyet mint székfoglalómat, Nov. 11 fogok Isten segítségével Pesten az akadémiai gyűlésen felolvasni.

S most fájdalom, egy igen tragicus esetet kell ide bejegyeznem. Torkos Károly orosházi lelkész Sept. 29 elindult Pestre azon szándékkal, hogy itt a kerületi gyűlésen fel fog szólalni az orosházi egyház ügyében. Egész Pestig több lelkészekkel egy couponban²²⁸ utazott, a pesti indóházban azonban a többiektől kik szálásaikra siettek, elvált s azóta eltűnt. Pesten már nem látta senki, sem fogadóba nem szállt. Legvalószínűbb, hogy a Dunába vetette magát. Egyébiránt mindeddig – Nov. 19 – semmi nyomára nem akadtak, pedig már országszerte hivatalosan köröztették. Mi vihette Torkost az öngyilkosságra? Zilált anyagi körülményei. Ő a legjövendőmezőbb evang. egyházak egyikének volt papja; de nem tudott megtakarítani sem ő,

²²⁷ Közönyös; akadémikuskodó.

²²⁸ Vasúti fülke.

sem neje. Többször állott azon ponton, hogy a hitelezők lefoglalják fizetését. Adósa volt az orosházi egyháznak is, a kerületnek is, úgy hogy utoljára fizetése alig volt elégséges a kamatok törlesztésére. Amint 1876 eszt. Győry Vilmosnak Pestre való elmenetelével Orosházán az egyik papi allomás megürült, ő az esperességnek tudta nélkül, magára vállalta a másik papnak teendőit is, természetesen úgy, hogy a másik papi fizetés 2/3 részért az egyház neki fizette, 1/3 részét pedig maga számára kitartotta. Ezt az esperességi szabályok tiltják, mert az *intercalaris*²²⁹ jövedelem mindig az esperességi özvegy árva intézeti. Ezáltal szegény Torkos még inkább összebonyolította ügyeit s maholnap az esperességgel gyűlt volna meg a baja s ekkor csunya *compromissio* várt rá. Egyéb iránt Torkos, aminő kedves ember volt a socialis téren s aminő jeles szónok a cathedrán, éppen oly hanyag hivatalos teendőiben. Kerületi és egyetemes jegyző korában nem bírta az elnökség tőle a jegyzőkönyveket megkapni. Hivatalos levelekre nem felelt, úgyhogy végre a jegyzőségről le kellett mondania. Midőn Szeberényi 1877 eszt. nyáron Orosházán a *canonica visitatio*t tartotta, az anyakönyveket a legnagyobb rendetlenségben találta, a *visitationalis protocolum*²³⁰ elkészítve nem volt, az archívumba évek óta semmi hivatalos körlevél be nem jegyeztetett, úgy hogy Szeberényinek kötelessége lett volna már akkor Torkost felfüggeszteni. De perse Szeberényi sokkal eszélyesebb, semhogy az ilyen keserű almába bele mert volna harapni, mert Torkos különben közkedvességű ember volt, s mint egykori esperes, kerületi és egyetemes jegyző a tekintélyesebb papok egyike. Lehet, hogy attól is tartott Szeberényi, hogyha ezt a hírneves magyar pappal teszi, zaj támad az országban, hogy ezt azért tette, mert mint pánszláv gyűlöli a magyar papokat. Szegény Torkos tragicus esetét igazán mindnyájan fájlaljuk. Ő akit lélekben valaha *Superintendens*nek designáltunk volt, utoljára is ily borzasztó véget ért! Hat gyermeke maradt; kik közül két leány férjnél, a többi még nagyon szükségeli az apát. Most már tehát Orosházának egy papja sincs. Az esperes úgy intézkedett, hogy az egyik orosházi tanítót, ki elébb káplán volt s mint ilyen felszentelt egyén, Harsányi Sándort, bízta meg a lelkészi teendőkkel. Erre az intézkedésre is el lehet mondani, hogy el van hibázva. „Halbe, Maassregeln sind keine Maassregeln!”²³¹ Miért nem nevez ki Orosházára két idegen jóra való egyént administratoroknak egész

²²⁹ Közbeeső.

²³⁰ Látogatási jegyzőkönyv.

²³¹ „Fél rendszabályok, nem rendszabályok!”

papi fizetéssel és nem ülteti be őket a paplakokba? azt valóban nem értem. Az ilyen Fabius Cunctator féle eljárás nem ér semmit. Ez a huzakodás Orosháza és az esperesség közt már két év óta tart s nem csak Orosházát demoralizálja, elegyháztalanítja, de a többi egyházakra is idővel káros hatással lesz. Az ily esetekben nem ér semmit várni, hogy az egyház talán majd észére tér és megadja magát, várni „dum defluat annis.”²³² Itt erélyesen kell föllépni, parancsolni kell, rendelkezni kell. Quae medicamenta non sanant, ignis sanat, quae ignis non sanat, ferrum sanat²³³.

Nov. 11 tartottam Pesten az akadémia diszteremében mint akademia tag székfoglalómat. Felolvastam kivonatban terjedelmesebb munkámat, Bél Máttyás életrajzát. Elnöke volt a gyűlésnek Pauler Tivadar igazságügyi minister. A terem telve volt mindkét nemű hallgatókkal. Felolvasásom általános tetszésben részesült, amint az akkori lapok is említik. Felolvasásomat megéljeneztek, tagtársaim kezet szorítottak velem. Estve Fraknói Vilmos főtitkár és nagyváradi kanonok vacsorát rendezett szálásán tisztelőmetre, hol jelen voltak: Pulszky Ferencz, Rómer Flóris, Szilágyi Sándor sat. s természetesen nem hiányoztak a felköszöntések.

1879

Január 14én végelgyengülés következtében meghalt Nagy Váradon sógorom Molnár József gyógyszerész, 72 éves korában. Bizvást azt lehet mondani, hogy nénémmel 41 évig tartott házassága negyvenegy éves háború volt. A legrosszabbul éltek egymással eleitől végig, mert természetük ellenkeztek. Sógorom csupa anyagiasság, néném csupa sentimentalitás és ábránd. Innen azután folytonos sértegetései egymásnak, czivakodások, panaszkodások egymásra, úgy hogy én nem örömet mentem látogatásukra, mert csak elkedvetlenedtem, mikor az ilyen életet láttam. Csak igaza van Schillernek:

Drum prüfe, wer sich ewig bindet.
Ob sich das Herz zum Herzen findet:
Die Lust ist Kurz, die Reue lang.²³⁴

²³² „Amíg az évekkel elmúlik.”

²³³ Amit nem gyógyítanak meg a gyógyszerek, meggyógyítja a tűz, amit a tűz sem orvosol, azt meggyógyítja a vas.

²³⁴ Ezért figyelj, ki kötődik örökre,
Vajon a szív a szívhez talál,
Az öröm rövid, a bánat hosszú. (Schiller: Das Lied von der Glocke.)

Molnár József született Krizsliczen, Csehországban, hol atyja evang. pap volt. Korán árvaságra jutván, keservesen nevelődött a modori gymnasiumban, és Pesten. Rendkívül tevékeny ember volt, úgy, hogy ennek következtében 150 ezer forintot meghaladó vagyont hagyott maga után. A váradi ev. egyházzal sok jót tett. Egyik testvére Daniel most prágai lelkész és Superintendens. Béke lengjen hamvai felett!

Martius 22- megnyitattott az első csabai állandó színház. Szép, monumentalis épület ez a vasúti utcán, melynek Békésvármegyében nincs párja. Fent az emeleten van a tanczterem és a casinoi helyiség, alul a színház és boltok. A megnyitáshoz a prologot írta Tóth Kálmán ismert nevű pesti költőnk. A színházba elfér m.e. ezer néző. Vannak páholyok is. Az első darab, melyet játszottak benne, volt: A falusiak című vígjáték, csabai műkedvelők által előadva. Ki hitte volna ezelőtt néhány évtizeddel, hogy Csabának valaha állandó magyar színháza lesz? Az én gyerekkoromban is vették ide hébe korba vandorszínészek. Emlékezem még Megyerire, Lendvaira és Czakóra, kik mint vándorszínészek itt játszottak. A nézőhely volt vagy az első vendégfogadói kocsiallás, vagy a felső fogadói ivó szoba. Akinek pénze nem volt, bemehetett élelmi czikkeért és tojásért, lisztért, zsiradékért sat. A színlapokat rendszeren mi apró deákok írtuk, amiért azután szabad bemenetelünk volt.

April 2án megindult a második csabai lap „békésmegyei lapok” cím alatt. Szerkesztője Zsilinszky Endre, tanár. Eszerént mos már a megye következő lapokkal bír:

Békésmegyei Híradó. Szerkeszti Hajnik Béla, kiadja Dobay János, Gyulán

Békésmegyei Közlöny. Szerk. Dr. Báttaszéky Lajos, kiadja Dobay János, Csabán

Békésmegyei Lapok. Szerk. Zsilinszky Endre, kiadja Dobay János, Csabán

Szarvasi hírlap. Szerk. Sipos Soma, kiadja ugyanaz Szarvason

Orosháza és vidéke. Szerk. Práznovszky, Orosházán

Az eddigi, hat év óta fenállott lappal nemigen volt a míveltebb közönség megelégedve. Szerkesztője nem grata persona²³⁵ a közönség előtt. Ennél fogva az év elején a legtekintélyesebb férfiak consortiumba²³⁶ léptek egy új

²³⁵ Nem kívánatos személy.

²³⁶ Üzleti közösség.

lapnak kiadására s annak fennállását két ezer forint erejéig biztosították. Az igazgató választmányának elnökségével engem tiszteltek meg. A lap igen jól indult, Zsilinszky tapintatos szerkesztése alatt s van jelenleg 200 előfizetője 6 ftjával, úgy hogy a költségek fedezve vannak, sőt a munkatársakat is lehet díjazni. Reméljük, hogy a jövő fertály évben az előfizetők száma tetemesen növekszik.

Hogy mennyire képesek itt megvagyonosodni egyes szorgalmatos emberek mutatja a következő példa: mult héten, Maius 10. gyóntattam az öreg Frnda Pál mészárost – éppen most Maj 14 temeti őt Collegám. Ezen ember ezelőtt negyven évvel, négy garassal jött Csabára Tót Prónáról Turocz várm. Itt annyira megvagyonosodott, hogy lévén négy fia, mind-egyiknek adott hatvan hatvan hold földet és egy egy derék házat. Ő neki magának maradt még háza és 120 hold földje, úgy hogy ezen vagyon összesen megér m. e. százezer forintot. Ez is elmondhatta Jákob patriarchával I. Mos. 32. 10: „egy pálczával mentem vala által a Jordan vizén, most pedig két seregem vagyon.” Egyébiránt az öreg meglehetősen templomkerülő volt. Az egyházra végrendeletileg nem hagyott semmit.

Junius 2án vagyis pünköszt hétfőjén tartotta a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egylet évi közgyűlését Gyulán, melyre sikerült felolvasókul megnyernünk Fraknoi Vilmos nagyváradi kanonokot és m. tudom. akadémiai főtitkárt és Hampel József nemzeti muzeumi régiségtári őrt. Az első érdekes előadást tartott Gyula multjáról; a másik ismertette a muzeumunkban lévő őskori tárgyak némelyeit, különösen az e napokban kiásott gerendási leletet. Gerendáson ti. Mokry Sámuel haszonbérleti tanuján sikerült Zsilinszky Mihály titkárunknak egy egész XI. sz. beli temetőt találnia. Vagy harmincz hullát ásott ki egymás mellett, bronz gyűrűkkel, fülbevalókkal, karperecekkel s István királynak négy, Péter királynak egy pénzével, amiből világos, hogy a sírok ezek királyok idejéből valók. Fent nevezett vendégeink azután velem, Göndöcs Benedekkel, Zsilinszky Mihállyal átrándultak Kígyósra, hol gr. Wenckheim Frigyes vendégszerető házánál villásreggeli után, megnéztük az éppen most fölépített és rendbehozott új kastélyt, melybe a gróf jövő héten fog beköltözni. Innen átrándultak a nevezettek egy órára hozzám s két órákor visszatértek Pestre. A fenebbi gyűlésen Göndöcs elnöki megnyitó beszédében Geist Gáspár gyulai iparosnak életrajzát adta, ki iparkodása folytán megyénk leggazdagabb birtokosainak egyike lett; én pedig egy gyulai török

bégnek Huszeinnak 1604 eszt. írt magyar levelét és a levélre nyomott magyar föliratú pecsétjét ismerttettem és mutattam be.²³⁷

Junius 10 temettem egyházam legelőkelőbb tagjainak egyikét, a közügyekért mindig melegen érdeklődött Pollner Lajost. Született Albertiben Pest várm. hol atyja csizmadia volt. Pozsonyban a theológiát végezte, de később a jogi pályára adta magát. Mint nevelő került a Beliczey házhoz Gyulára, tanítván mostani főispánunkat Beliczey Istvánt. A provisiom alatt erélyes főszolgabíró volt Csabán és Makón, azután magán életbe vonult Csaba közelében fekvő birtokán, hol meg is halt 65 éves korában. Két derék fiut hagyván maga után, Aladárt és Ödönt, most pesti gymnas. tanulókat. Iparkodása, takarékosága folytán 255 hold földet szerzett, mely megér most körülbelül 70 ezer forintot. Szóltam felette azon textusból: „nekem munkálkodnom kell annak munkáit, aki engem küldött sat” rajzolván az elhunynak szorgalmas munkálkodását egész életében. Hozzá tettem, hogy a ki családja jövőjével gondol, gyermekeit helyesen neveli, az is Istennek munkáját cselekszi.

Még múlt évben meghalt Mező Berényben néhai Broszman Daniel hajdani csabai lelkésznek özvegye. Hagyományozott a mi egyházunknak végrendeletileg 800 forintot. Ez a pénz kamatokon van elhelyezve. A legutolsó presbyteriális gyűlésen felszólaltam, hogy az egyház az első kamatokat fordítsa arra, hogy Broszmannak eddig jeltelen sírjára márvány emléket állítson. Indítványom elfogadtatván létesítésével én bízattam meg.

Ugyanazon gyűlésen felszólaltam, hogy az egyház örökítse meg egy emléktáblával a nagy templomban Milecz Mihály lelkésznek emlékezetét, ki alatt a nagytemplom épülni kezdett. Ezt jóváhagyta a presbytérium s én Junius 28. az emléktáblát a nagytemplom egyik oszlopába helyeztettem. Felírása ez:

„Památce dvojicti hodneho muže Michala Milecz, jehosto péči wybudowan chrám tento, wenu wdečná cirkew ewanj. a w bčabanská. Pracowal w cirkwi teto od r. 1785–1815.”²³⁸ Másnap, Jun 29 vagyis a sz. Háromság utáni 3k vasárnapon tartottuk a templom felszentelésének az emlékünne-pét s én azzal kezdtem beszédemet, hogy rámutattam az emléktáblára s

²³⁷ Haan Lajos: Huzain bég, gyulai várparancsnok magyar levele és magyar köriratú pecsétje 1604 évből. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve V. 1878–1879. 33–36.

²³⁸ Nagytiszteletű Michal Milecz emlékére, akinek gondoskodásával e templom felépült, adomá-nyozza a hálás bcsabai á.h. evang. egyház. Az 1785–1815. években dolgozott ebben az egyházban.

elmondtam Milecznek egyházunk körüli érdemeit, azután pedig rátértem beszédem tárgyára mely következő volt:

tento swatý chrám welika milost' boží nám, a síce welika milost boží

1. Co do minulosti, powážimeli, že otcowe naši, když r. 1718 zakladali tauto cirkew, jen z prúti sobe upletli chrámik, co nemž ani oltár, ani oltárni obraz, ani warhany nemeli a i do toho se jen s bázní w sunich nebezpečnych časich shromaždovali a srownámeli tento chrámik jejich s timto welebným chrámem, od nehož wetšího a nad hernejšího ewanjelici w celé ríši nemaji.

2. Co do přítomnosti, nebo nam slauží na ten čas tento chrám, my se co nem wdeláwáme, my w nem potešení dosahujeme, my se w nem ku wečnosti pripravujeme.

3. Co do budoucnosti. Nebo, kdyby tu časem swým i poustalo užce fa rárských staníc, – jako se to bezpochyby po naši smrti stane; – co i tedy tauto cirkew spolu držety bude, aby se na menší cirkwe ne rozpadla a následkem toho nezeslabla; to bude jiste tento náš chram, tato naše bazilika. Oni jich jako matka spolu držeti bude, jako slepice swa kurátka zahrnati bude pod krídla swá. To mel jeste w pameti náš Milec, když stál na tom, aby se wybudoval tento welikánsky chrám. Sláva mu za to!²³⁹

Úgy tudom, hogy beszédem nem tévesztette el a hatást. És ennek örülök. Tanulja az egyház tisztelni, becsülni a maga papjait, kik eleget fáradnak nem egyszer önmegtagadással az ő javáért. Az a legnagyobb jutalma a

²³⁹ E szent templom Isten nagy kegyelme nekünk, vagyis nagy isteni kegyelem

1. Ami a múltat illeti, ha meggondoljuk, hogy atyáink, amikor az 1718. évben megalapították ezt az egyházat, csak vesszőből fontak maguknak templomocskát, aminek nem volt se oltára, se oltárképe, se orgonája, és amelyben csak félve gyülekeztek a veszélyes időkben, és ha összehasonlítjuk ezt a templomocskájukat ezzel a dicső templommal, melynél nagyobbat és gyönyörűbbet nem bírnak az evangélikusok az egész birodalomban.

2. Ami a jelent illeti, mert most nekünk szolgál e templom, mi művelődünk benne, mi lelünk örömet benne, mi készülünk benne az örökkévalóságra.

3. Ami a jövőt illeti. Mert ha itt idővel meg is fogyatkoznának a lelkesítő állomáshelyek – ami a mi halálunk után bizonyára be is következik; – ez az egyház akkor is összetart majd, hogy kisebb egyházakra szét ne essen és ennek következtében meg ne gyengüljön; ez bizony az a mi templomunk, ez a mi bazilikánk lesz. Ő mint anya fogja összetartani őket, mint tyúkanyó a csibéit vonja szárnyai alá. Bizonyára erre gondolt Milecz, amikor kitarzott amellett, hogy felépítsék ezt a hatalmas templomot. Dicsőség neki ezért!

papnak, ha hívei életében szeretik, hozzá bizalommal viseltetnek, de halála után sem feledkeznek meg az ő érdemeiről.

Ugyanezen hónapban Pesten voltam az akadémiai gyűlésen. Tagválasztó gyűlés volt s én használni akartam jogomat. Megválasztottuk osztályfőnöknek a 2k osztályba hova én is tartozom Pauler Tivadar ministert, levelező tagnak pedig báró Radvanszky Bélát, egy szép készültségű fiatal író. Igen kedves hat napot töltöttem Pesten Henzlman Imre, Pesty Frigyes, báró Nyáry Albert és Jenő, Szalay József, Hampel József, Thallóczy Lajos s más barátim körében. Évek óta rendes gyűlhelyünk estve az ugynevezett Schodel kávéház, a múzeum mellett az országot és a Sándor utca sarkán. Ott létemkor lepleztetett le, nagy ünnepélyességgel báró Eötvös Józsefnek szobra, Lánchíd melletti téren. Rövid, velős beszédet mondott gr. Lónyay Menyhért, akad. elnök s egy csinos ódát olvasott fel az akadémia alkalmi poétája, Szász Károly.

Julius 10 temetett el a körösladányi sírboltba a Pesten elhalt báró Wenckheim Béla, a király oldala melletti minister, valóságos belső titkos tanácsos, a sz. István és Lipótrendek nagy keresztese sat. a királynak, azt lehet mondani benső barátja kire ez igen hallgatott. Temetésén ott volt Collegám is. Én nem mentem, mert herniacus²⁴⁰ lévén, tartok az olyan hosszan tartó kocsiúttól, kivált ily időben, midőn az essőzés következtében igen döcögősek. – Éppen midőn ezt írom, kapom a családtól a partezettlit (gyászjelentést). Nekem a boldogult igen jó emberem volt. Midőn Békésvármegye hajdanát írtam, ő volt a Főispán s megengedte, hogy a megyei régi jegyzőkönyveket Csabára vihessem s itthon búvárolhassam. A királyi tanácsosságot is Szeberényi számára leginkább általa eszközöltem ki. A Wenckheim család németországi származású. Kiadta a család monographiáját Mogyoróssy János mostani muzeumi örünk Gyulán. Mint rendesen Mogyoróssy munkáiban, ebben is sok ráfogás és hamis adat van. Annyi bizonyos, hogy a Wenck vagy Wenckheim igen régi lovag család Thuringiában. Azon lovagok egyike is, kik Luthert Wormsból visszamenet a kocsiról lerántották és a wartburgi várba cipelték, Wenckheimnak nevezetett.

A m. történelmi társulat ez évi vidéki vandogyűlését Erdélyben tartotta. Részt vettem abban magam is. Aug. 21. indultam N Várad felé. Itt összejöttem Ipolyi Arnold püspökkel és elnökünkkel, továbbá Véghelyi Dezső, Henzlman Imre, Csontos János, s több barátimmal. Délután Maros Vá-

²⁴⁰ Sérv.

sárhelyre érkeztünk, hol az indóháznál a polgármester fogadott és elszállásoltattunk. Én Zug László evang. papnál lettem elszállásolva. A mostani ev. paplak és templom néhai báró Bruckenthal Sámuel tulajdona volt, ki azt az ev. egyháznak ajándékozta, mely me. 300 lélekből áll. A gyűlést a városháza nagytermében tartottuk. Felolvasott Ipolyi a magyar hadászatról, kiemelve a székelyeket; azután Szabó Károly, ismertetve Balassa Bálintnak a Radvanszkyak levéltárában kéziratban felfedezett és a m. tört. társulat által kiadott költeményeit, melyeket eddig elveszettnek tartottunk. Délben nagy banquet volt a Transylvánia vendéglő diszteremében, délután pedig kirándultunk a városnak egy szigeten lévő gyönyörű mulató kertjébe, mely Elba nevet visel. Egy francia menekült tiszt alakította át mulató kertté s a nagy Napoleon emlékére Elba nevet adott neki.

Feltűnő volt, hogy a kirándulásban nagyon sok oly sok tekintélyes tudós nem vett részt, kit máskor ott láttunk. péld. Thally, Nagy Imre, báró Nyáriak. Ennek egyik oka, hogy a társulatban egy idő óta ellenzék jött létre Szilágyi Sándor egyleti titkár ellen, ki nagyon a kath. papsághoz kezdett dörgölődzni; más oka pedig, hogy Szilágyi, jó lehet két héttel előbb indult Erdélybe, sehogy sem készítette elő a dolgokat. Ő és társai, Deák Farkas és Thallóczy, minden érdekesebbet lemásoltak e két hét alatt, nekünk, többieknek nem hagyván úgy szólván semmi húst, hanem csak csontokat. Míg Thally volt a titkár, a kirándulások igen érdekessé váltak, már csak annyiban is, mennyiben Thally előre bejelentette a társulatnak: melyik levéltárak lesznek nyitva számára? És melyik családok küldik be okleveleiket külön azon városba, hol az alakuló megnyitó gyűlés fog tartatni? Így azután minden tag előre képes volt magában elhatározni, hogy melyik bizottsághoz kíván csatlakozni.

Mindez most nem történt. Eljövünk Maros Vásárhelyre, hát ott nagy bámulatunkra jelenti Szilágyi, hogy a gr. Teleki család nem nyitja meg levéltárát a társulatnak, mert éppen pörben áll a kir. Fiskussal s nem akarná, hogy valaki okmánytárába, mely neki fegyver a fiskus ellen, betekintsen és azt közzé tegye. Mi csak bámultunk egymásra, annál inkább, minthogy tudtuk, hogy Szilágyi meg tudott magának a levéltárba bemenetelt szerezni s ott dolgozott, másolt társaival több napok óta. Ez annyira felbosszantott minket, hogy azután ment, aki merre akart, nem levéltárakat búvárolni, hanem szerte az országba vidéket nézni és mulatni, annál inkább, mert az egyes családok is sem nem küldték be okmánygyűjteményeiket a közép-pontba, sem nem értesítettek arról, hogy szívesen látnak levéltáraikban. Különösen bosszantó volt ez reám nézve, ki leginkább azért mentem Er-

délybe, hogy a Telekiek levéltárában töltsem időmet, miután itt új okmányokat véltem találhatni Békés vármegye múltjára, mert a Teleki család békésmegyei család s nevét is a Körös Tarcsa határában fekvő Telek nevű pusztától, – elébb falutól, – vette, mely hajdan birtoka volt. Azután: egy más, Békés vármegyéből a török világban Erdélybe költözött s ott nagy szerepet vitt családnak, Kamuthyaknak, levéltárát kívántam volna búvárolni, de erről sem tudott senki felvilágosítást adni, hogy melyik még létező családnak levéltárában találhatnám a Kamuthyak okmányait. Egyetlen tudományos nyereségem volt e kirándulásból, egy gyulai 1560-as eszt. kelt oklevél. Ezzel még N. Váradon megajándékozott barátom Véghelyi Dezső. Amint meglátott, sietett élembe, trophaeum képpen magasra tartva az oklevelet. A gyulai városi tanácsnak levele ez a pozsonyi városi tanácshoz, melyben egy gyulai lakosnak, Lakatgyártó Istvánnak pozsonyban lévő követelését behajtatni kéri. Ami a levelet érdekessé teszi, az nem annyira a tartalom, mint inkább a levélen lévő ép, papírba nyomott XV. század beli pecsétje Gyula városának. A pecsét egészen kerek, alul olyan korona, mint a Zsigmond ideje beli ezüstpénzekeken szokott előfordulni, három ággal, melyek csillagokban végződnek, a korona felett egy vonal s a felett négy, éllel nem felfelé, mint ez rendesen előjő, hanem lefelé fordított ék tambell. A körülírás XV század beli barátbetűkkel ez: S.c Civium de Siula Johannis de Maróth Bani,²⁴¹ ahonnan világos, hogy a pecsét a XV század elejéről származik, mert Maróthy János ban, ki Gyulát bírta, 1435 eszt. meghalt.

Én, miután így búvárlatokra terem nem nyílt, Zsilinszky Mihály és Szabó Károly miskolci tanfelügyelővel, kit a kolosvári Szabó Károlytól való megkülönböztetés végett B. Szabó Károlynak neveztünk el, Maros Vásárhelyről Kolosvárra mentem. Itt Turcsányi Gyula ev. lelkésznek voltam igen szívesen látott vendége. Ki néhány hét előtt derék nejével Csabán engem meglátogatván, előre lefoglalt volt. A kolozsvári egyháznak két lelkésze van: ő és Máday József, a volt Superintendesnek, Károlynak testvére. Megnéztem Kolozsvárt az erdélyi, jól rendezett s meglehetősen gazdag múzeumot, továbbá a levéltárat, melyben azonban nem találtam másolni valót. Ami ott Békés vármegyére vonatkozó van, azt már régebben lemásolta volt számomra kolosvári volt tanár Imecs Jákó. Meglátogattam a reform. püspököt, Nagy Pétert. De legjobban elmulattam a derék Schusterrel, evang. tanítóval, Turcsányi ipjával, kit egész Kolosvár csak Schuster bácsinak nevez. Ez rendkívül passionatus gyűjtő. Két szobája tele van rakva különféle

²⁴¹ Sigillum Civium de Giulia Johannis de Maróth Bani – Gyula polgárainak pecsétje, Maróthy János ban.

növényekkel, ásványokkal, pókokkal, kígyókkal, békákkal, sat. Az ember nem unja el óra hosszant hallgatni az ő elbeszélését, hogy péld. miként leste ő két nap hosszant, étlen szomjan museumában azt, hogyan képződik a pók, a kígyó? Valóban boldog ember az, akinek valamiben ily passiója van. Egy általa felfedezett póknemet a németországi tudósok az ő nevéől kereszteltek el *aranea Schusztarianak*.

Kolosvárról társaimmal Nagy Enyedre mentem. Itt mindennek előtt meglátogattam a Bethlenféle főtanodát. Herepey és Elekes tanárok a legszívesebben megmutogattak mindent. A főtanoda igen nagy, terjedelmes épület s Bethlen Gábor fejedelem szép butorokal látta el; de amint később értesültem, a gazdálkodás minden critican aluli. A tanulók legnagyobb része, me. 300 darab bent a tanodában lakik, egy egy szobában 12-16. Már hogy lehet annyinak egy szobában zavartalanul tanulnia? azt át nem látom. Megnéztük a könyvtárat, mely újabb szerzemény, mert 1848/9 eszt. az oláhok mindent elpusztítottak; továbbá a régiséggyűjteményt, mely azonban csak úgy az asztalok alatti fiókokban van elhányva minden rend nélkül, úgy hogy egyik a másikra hányva törik, romlik. Pedig vannak ott becses darabok is. Így például itt láttam először életemben oly kő kori szép baltát, mely csak félig volt kifúrva. Hogy hogyan megy itt a gazdálkodás, mutatja azon körülmény is, hogy néhány év előtt a tanárok egy római, viaszkos felszabadítási táblát az oxfordi egyetemnek becserélték, holmi hitvány római pénzekért. Ez a viaszkos tábla most az oxfordi egyetemi muzeum egyik büszkesége. De ki is kaptak ezért a tanár urak taval valamennyi magyar lapokban!

Innen Tordára indultunk. Gyönyörű, regényes vidékeken mentünk keresztül. Csak a mi tanfelügyelőnkkel, B. Szabó Károllyal volt mindenütt bajunk, ő t.i. szenvedélyes gyűjtője az iparczikkéknek, a majolikáknak, a porcellánoknak és a szöveteknek. Itt az utolsóknak gyűjtésére adta magát, különösen az úgynevezett katrinczákat vásárolgatta. A katrincza az oláh lányok ruházatjának kiegészítő része, úgynevezett kötő. Minden leány kettőt visel, egyet elől, másikat hátul. Éppen vasárnap volt ahol a falukban leányokat láttott egy csoportban, mindenütt meg kellett állanunk, s nézte a leányokat elől, hátul. Amely katrincza neki megtettsett, kérdezte a leánytól, hogy hogy adja? A leány egyet röhögött szemébe, mondván: hogy ő bizony a katrinczáját nem adja, mert neki sincs több. Mindazonáltal sikerült az én barátomnak egy jó csomó szövetet s azok közt katrinczákat is hol a leányokról, hol a boltokban vásárolnia. Tordán megnéztük a sóbányát, bámultuk a bánya fenekén a viszhangot, mely a hangot tizenhatszor adja

vissza, de különösen a természet azon csodáját, az úgynevezett Tordai hasadékot. A természet (hogy vulcanicus vagy neptunicus hatás következtében e, annak megítélését a természetbúvárokra hagyom) egy roppant nagy hegyet ketté szakított. Most ott merednek az ég felé kétfelől az iszonyú sziklák mind a két oldalról, közepén pedig egy hegyi patak zúg. A város kapitánya és a segéd szolgabíró Veress Lajos voltak szíves kalauzaink ezen expedícióban.

Tordáról utunk Toroczkóra, az unitáriusok közé vezetett. Itt töltöttünk egy kedves fél napot. Egy jó módú unitárius gazdánál megnéztük darabról darabra a sajtóságos toroczkói népviseletet, a ködmönöket, a süveg formájú leány pártákat. Mondják, hogy Toroczkónak és vidékének lakosai eredetileg németek voltak s nagy Németországból hozták magukkal e sajtóságos öltözetet. Én azt hiszem, inkább a tót vendeknek maradékai lehetnek. Legalább a városka neve szláv eredetre mutat, s onnan származik, hogy „troska” azaz vas salak. A városka körül még most is kelepelnek a vas hámorok; az országút körül pedig kő helyett mindenütt vas salak halmazokat lát az ember. Toroczkón meglátogattuk a derék unitárius esperest, Koronka Antalt és az unitárius, még a református templomoknál is egyszerűbb isten házát. Nehány unitárius éneket orgona mellett elénekeltettem magamnak s azoknak dallama annyira megtetszett nekem, hogy kettőt um. „Jó úr Isten, tekintsz hozzánk” és „Dicsőséges úr Isten” a kántor által lekottáztattam magamnak. Majd rá illeszttem valamelyik egyházi énekünk szövegére s meghonosítom egyházamban. Toroczkó igen szép helyen van. Fekszik egy körülbelül mérföldnyi hosszú lapos, meredeken álló hegy alatt, mely tetejéről csaknem aljáig egyetlen egy roppant kősziklából áll. Az unitárius nép egy általában jámbor, vallásos, erkölcsös, patriarchális életmódú nép.

Toroczkóról utunk Nagy Szebenbe vezetett; az erdélyi lutheránusok ezen Rómájába a Szászok büszkeségébe. A vasutnál várt már Albrich Károly tanár s magához vitt szállásra. Zsilinszky Kozma Parthén képviselőnél volt szállva. Itt először is meglátogattam Klein Jánost, az én egykori jenai tanuló társamat, gymnasiumi volt Convector, ki azonban mint 32 éves hivatalnok az ott fennálló szabályok nyomán pensionáltatta magát s egész fizetését húzza. El el merengtünk ama szép időkbe, midőn még fiatalok voltunk, telve szép óhajokkal, tervekkel, reményekkel. Azok közül vajmi sok nem teljesült. Meglátogattam továbbá Teutschot, a mostani Superintendest, kivel még 1876 eszt. az európai archeol. Congressus alkalmával Hatvanban ismeretséget kötöttem volt. Néhány élvezetes órát töltöttem nála. Végig vezetett lakásán, megmutatta Cancelláriáját, a gyűlési termet,

elmondotta nagyjából egyházszervezetők főbb pontjait. Mennyivel több rend van ott, mint nálunk! Bizony sokat tanulhatnánk tőlük. Mi itt valóságos dissolutae scopae²⁴² vagyunk. Határozunk, kiadjuk a szabályrendeleteket, s amely egyház akarja megtartja; amelyik nem akarja, nem tartja, opponál, makacskodik, nem bír vele sem az esperesség, sem a kerület, sem az egyetem, amint Orosháza példája is mutatja.

A szászok, – mint akik 1859 eszt. a patenst elfogadták, – az állam pénztárból évi 16 ezer ft. subventiot kapnak. Ebből 6000 ft a Superintendens fizetésére fordítatik, azon kívül tart neki a szász egyetem hintót, négy lovat, pompás szalást. A Superintendens mint pap nem fungál s csupán superintendensi teendőit végzi, van külön cancelláriája, írnokai, folyvást tesz hivatalos canonszerű látogatásokat, hol itt, hol ott. De azután ki is tesz Teutsch magáért, nemcsak mint Superintendens, de mint irodalmi férfiú is. Az irodalmi társulatok élén többnyire ő áll. A jeles „Archiv für die Landeskunde Siebenbürgens”²⁴³ tőle hoz legtöbb és legtartalmasabb cikkeket. – Megtekintvén azután a gazdag, európai hírű Bruckenthal féle gyűjteményt (képtár, régiségtár, könyvtár, éremgyűjtemény) melyet Bruckenthal Samuel a palotával együtt, melybe elhelyezve van, a szász egyetemnek hagyományozott végrendeletileg, elmentünk az ev. főtemplomba. Nem említve magát az épületet a templomhoz tartozó sok drága kelyhet, reformatio előtti és reformatio utáni drága papi öltönyöket, melyek a hivatalos papi functioknál legközelebbi évtizedig használtattak, csak egy kegyeletes tényt kívánok megemlíteni, mely nekem igen tetszett. A templomnak ugyanis nagy terjedelmű előpitvara van. A derék szebeniek felszedették a különféle templomokban, sírkertekben lévő sírokról a szebeni papok, gondnokok, bírák, polgármesterek dombormívű, márványba véssett szobraikat s e templomi előpitvar falába helyeztették el. Az ember ama régi korba képzeletét magát midőn ott látja sorban ezen XVI-XVIII. beli férfiak márványszobraikat az ő sajátos öltözeteikben.

Kozma Partén országgyűlési képviselő, kinél, mint említettem Zsilinszky volt szálva, lelkestől testestől román, de azért nem azon románok közé tartozik kik gyűlölik a magyart, sőt ellenkezőleg barátja a magyarnak s jó hazafi. Az ő derék felesége Roman Miron érseknek és metropolitának unokahuga.

²⁴² Hanyag seprűk.

²⁴³ Erdély országismeretének levéltára.

Estvefelé végigsétáltuk a várost. Egyszer azt mondja Kozma: Menjünk be e kertbe, ez az érsek nyaralója, meglehet itt lesz az érsek is. Az érseket csakugyan ott találtuk. Kozma bemutatott s az érsek másnapra ebédre hívott meg. Időközben megtudtuk, hogy holnap éppen neve napja van. Igen nagy ebédet készítettett. Az asztalnál jobbján ültem én, balján Zsilinszky. Ott volt valamennyi oláh notabilitás és irodalmár, Baritiu, Macellariu, Puskariu, Hodosiu, Popeszku sat. Az első felköszöntést mondtam én, az érsekre. Erre az érsek igen csinos magyar toastban válaszolt. Ömlöttek azután az oláh toastok, csakhogy én azokból bizony egy szót sem értettem. Csak annyit tudok, hogy sokszor voltak megemlítve a „membri di academia”²⁴⁴ mely alatt bizonyosan minket kettőnket értettek, de hogy dicsértek-e, vagy szidtak-e, nem tudom.

Délután az érsek befogatott három hintóba s vitt minket egy N Szebenhez másfél órányira fekvő Resinár nevű oláh faluba, hogy lássunk egy jómódú, rendezett oláh községet. S valóban amit Resinárban láttam, meglepett. A falu hat ezer tisztán oláh lakost számlál. A házak magasak, csinosak, tiszták, zsindellyel fedvék, a házak előtt mindenütt kőjárda és lámpák éjjeli kivilágításra. Iskolája hatosztályú, emeletes, hat tanítóval, úgy hogy minden tanító csak egy osztályt tanít. Ebben tehát többre vitték, mint mi csabaiak, hol egy egy tanítóra még két vagy három osztály van bízva. Hetedik tanító egy nő, ki a leányokat női munkákra oktatja. A templom csinos, magas, tiszta. Elmentünk innen a paplakra, hol nagy meglepetésemre 6-7 száz kötetből álló könyvtárat találtam, abban Sellert, Wieland összes munkáit, Palma, Pray néhány történelmi műveit, több francia classicust. Az asztalon diszkötésben „die vorzüglichsten Bilder aus der dresdner Gemldegallerie”.²⁴⁵ A derék pap Barczianiu Popovics Demeter (Ki állítólag a Barcsay családból eredt) félév előtt meghalt, de özvegye még a paplakban lakik. Fölkértem az érseket, kit engem utczáról, utczára karján vitt s utánunk lépegetett a többi kísérőnk, Baritziu, Puskarin sat. hogy vezessen el néhány parasztházba. Ezt az érsek meg is tette. S itt valóban oly rendet, oly vagyonosságot, oly tisztaságot láttam mindenütt, hogy az engem meglepett. Különösen pedig egy Bukur Csórán nevű parasztgazdának házat kell kiemelnem. A fő szobában gyönyörű pamlag és hat szék, csupa politírozott bútor, az etagerben²⁴⁶ értékes thea és kávé service, a fala-

²⁴⁴ Az akadémia tagjai.

²⁴⁵ „A drezdai képtár legkiválóbb képei.”

²⁴⁶ Üveges polc.

kon arany keretű rámakba foglalt olajlenyomatok, Cambachnak ismert képei, a hunok csatája, Jerusálem pusztulása, sat. a padlót csinos szőnyeg borította. A házi asszony közönséges parasztnő, csak oláhul tud; ellenben a gatyás háziúr tiszta hibátlan magyar és tiszta, nem is svábos kiejtésű német nyelven folyékonyan beszél. Kérdeztem, mennyi földbirtoka van? s azt mondta, hogy csak 25 hold. De hát, mondom, hogyan jutott ily kevés birtok mellett ily jóléthez? s ő erre azt mondta, hogy kereskedés által. Van vagy ezer disznaja, vagy háromezer juha. Ezeket ő Oláhországban és Dobrudzsában legelteti, hol egy darabnak egész évi legeltetése húsz krajczárjába kerül. Ezeknek egy részét aztán kihizlalja olcsón, leöleti s a húst préselt állapotban küldi a külföldre. Ily módon évenként 10-12 ezer forintot csinál. Zsilinszky azután fölkererte a házi asszonyt, mutatná meg vásznait, házi szöveteit s az asszony kinyitott egy nagy kasznit, mely tele volt szebbnél szebb szövetekkel. Zsilinszky ekkor alkudni kezdett néhány darabra, de az érsek ezt látva, oly előzékeny volt, hogy azokat kifizette és Zsilinszkynek emlékül átadta. Mikor eltávoztunk, kezet szorítottam a derék házigazdával s átadtam neki névjegyemet. Amerre mentünk, a nép látva az érseket, mindenütt letérdelt előtte. Valóban Resinár méltán büszkesége az erdélyi oláhoknak. Az elébbeni érsek, Saguna báró, sokszor napokig időzött e derék faluban, sőt egy csinos mauzoleumban itt van eltemetve is. Az érsek biztosított, hogy kerületében van több Resinárhoz hasonló, sőt még rendezettebb és vagyonosabb oláh falu is. Nekem mindez annyival inkább feltűnt, mert amennyi oláh falut eddig láttam, mind csupa nyomorult szalmával fedett viskókból állottak. Az érsek azóta levelével is megtisztelt, melyben többek közt e szép passus is fordul elő: „vajha drága hazánk külön ajkú és külön vallású fiai mindnyájan oly megnyerő bizalommal és előzékenységgel közelednek egymáshoz, mint aminőt én igen t. Uraságod részéről örömmel tapasztaltam, ami egy nemes szívnek és helyesen gondolkozó elmének kétségbe vonhatatlan tanujele sat.” Isten éltesse a derék férfiút!

N Szebent elhagyva, szombaton Aug. 30 Gyulafehérvárra érkeztünk. Itt első dolgom volt, fölmenni a várba s bejutni a levéltárba. Fölkerestem a derék, előzékeny levéltárnokot, Beke Antal kanonok urat, ki készségesen elvezetett a templomban őrzött levéltárba. Egyetlen egy lemásolni való és Békésvármegyére vonatkozó okmányt találtam ti. egy hiteles tanuvallo-mást a XVI századból a Nadányi Torday, Bajomy sat családok rokonságáról. A többi megyémre vonatkozó okmányokat már elébb szíves volt Kolosvári Szabó Károly lemásolni és nekem elküldeni. Beke elvezetett azután a Batthyányi érsek által alapított gazdag könyvtárba s megmutatta

nekem annak értékesebb darabjait. Ezeknek rövid lajstromát minap Beke nyomtatásban adta ki.

A gyulafehérvári vár a város felett egy magaslaton áll s innen dominálja a várost. Még most is jó karban lévő erősség. A templom egy XIV. század beli imposans építmény. A karzat alatt fekszenek baloldaltól: Hunyadi János gubernátor, ugyanennek hasonló nevű testvére és fia László; jobb oldalról Izabella, Zápolya János királynak neje és ennek fia János Zsigmond, a síron az illetőknek fájdalom már igen rongált állapotban, dombormívű szobraik fekvő állapotban; kinek keze, kinek lába, kinek orra hibázik, vagy le van törve. Azon kívül több püspököknek és fő úrnak a márványtábláját láttam a templomban, a padolaton, melyeket századok óta taposnak a lábak, úgy, hogy már némelyiken az írást sem lehet olvasni. Figyelmeztettem Bekét, hogy vegyék ki ezeket onnan és a nagyszebeni evangélikusok példájára illesszék a templom falába. De hát, mikor Beke szerint a püspökség igen szegény, s nincs erre pénze. Szerinte a legifjabb kanonoknak fizetése csak 840 ftra, a préposté 4000 ftra rúg. Micsoda ez a nvárad kanonokok fizetéséhez képest, kiknek mindegyike 20 ezer frot húz.

Károlyfehérvárról Zsilinszkyvel Vajda Hunyadra mentünk, megnézni a Hunyadyaknak Schultz által renovált lovagvárát. Gyönyörű, regényes vidéken fekszik, de bizony az anélkül is szegény és eladósodott országnak kár volt annyit megújítására költenie. Már eddig is egy milliót emésztett fel e munka s ha beakarja a kormány végezni, ahhoz még egy új millió kevés. Szép az, az igaz, így szemre, de nem tartós. A Hunyadiak korából származó kőkeretei az ablakoknak még most is oly épen állanak ott, mintha csak most készítették volna: ellenben Sultz cserepei, díszítményei már most is hullanak. Hja, ami apaink nem csak szemre dolgoztattak, de azt is nézték, hogy amibe pénzüket befektették az tartós legyen. Mi ezt nem tesszük, de dolgoztatunk csak szemre, csak tetszetősen s tartósságot nem nézzük. Végre hosszú utam végeztével miután Dévát megnéztem, galsai szőlőmben néhány órát töltöttem. Szeptember 3án szerencsésen hazaérkeztem.

Nem soká ezután Október elején a békésmegyei régész és művelődéstudományi egyesület Szarvason tartotta ásatással egybekötött vidéki vándorgyűlését. Szarvas városa határában, nevezetesen a régi anya Körösnek Szent András felé eső partjából és ugyanannak Tur felé eső ugynevezett kovácsalmi partjából a tavaszi áradások már eddig is oly sok kő korszaki tárgyat kimostak, hogy Sipos Soma ügyvéd és Benka Pál tanító, csak azon tárgyakból, melyeket ott, a víz lepadása után séta közben felszedtek, meglehetősen gyűjteményt állítottak össze. Én tehát a gyűlés előtt egy nappal kiál-

lítottam a fő gymnasium 6k osztálybeli ifuságát ásóval, kapával s áskáltunk egész nap egész késő éjszakáig. Képzelteti mindenki, hogy minő passióval ástak ezen ifiak és minő öröm volt, ha valakinek sikerült valamilyen érdekes tárgyat találnia. Találtunk pedig kővésőket, kőbalta töredékeket, csonttöket, agyag és kőgyöngyöket, temérdek cseréptörmeléket, töredéket, czifrázatokkal és a nélkül, hálonehezékeket, agyag tapasz darabokat, melyből kitetszik, hogy a telep lakói vesszőből, vagy nádból összefont viskókban laktak, melyek sárral voltak tapasztva. Úgy látszik, ez a vidék a kőkorszak végén sűrűn volt lakva, mert Szent Andrástól, Szarvas felé egész Öcsödig a part tele van ily kőkorszaki tárgyakkal. Másnap ünnepélyes közgyűlés tartatott a fő gymnasium tanteremében, melyen a talált tárgyakat bemutattam és magyaráztam a szép számmal egybegyűlt közönségnek,²⁴⁷ Gajdács Pál csabai tanár pedig Markovicz Mátyásnak, szarvasi egykori jeles papnak életrajzát olvasta fel.

Sept. 11-13 tartottuk Pesten az egyetemes egyházi gyűlést, melyen az újonnan választott egyetemes felügyelő, báró Radvanszky Antal, ünnepélyesen bevezettetett hivatalába. Ő az érdemekben gazdag Zsedényi Edének lett utóda, ki végrendeletileg a négy kerületnek százezer forintot hagyományozott. Hasonló százezer forintnyi hagyományt a dunáninnen kerület részére jelentett be Geduly Superintendens Reisch Károly nagyszombati polgár és felügyelő részéről. Engem az egyetem azzal bízott meg, hogy adjam ki az egyetemes egyházi névtárat, továbbá Radvanszky beiktatási ünnepélyének leírását, és még néhány értékesebb okmányt az egyetemes levéltárból. Ugyanezen gyűlésen jelentettük be Pulszky Ferencz, Nagy Imre, báró Nyáry Albert, Zsilinszky Mihály és én, mint évégett kinevezett bizottság, hogy az egyetemes levéltárban őrzött Lutherféle végrendeletet megvizsgálván az elejétől végig Luthernek saját kezű írása valamint Melanchton Bugenhagen és Cruciger aláírásaik és általunk ezek saját kezű aláírásainak találtattak. Azóta ezen végrendelet eredetisége ellen kételyeket támasztott Bécsben valami Karl Reuss nevű tudós, – minden jel oda mutat, hogy ezen álnév alatt a bécsi Szeberényi János lappang, – de biz azt fényesen megcáfolta a Pesther Loydban az én derék barátom Dolechall Sándor pesti lelkész.

Ugyanezen év Nov. 24re többek közt engem is meghívott az értekezletre gróf Lónyai Menyhért egy prot. történelmi társulat megalakítása tárgyában. Öszve jöttünk vagy huszan, többnyire pestiek. Kovács Albert titkár

²⁴⁷ Haan Lajos: A szarvasi, túri és szent-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve V. 1878–1879. 62–67.

előterjesztette a maga javaslatát több pontozatban. Azt elvben elfogadtuk. Egyéb iránt kineveztetett a szervezet és az alapszabályok részletesebb kidolgozására egy szűkebb körű bizottmány, melynek elnöke Révész Imre, tagjai Lugosi József, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Fabricius Károly, Haan Lajos, Kovács Ödön és Zsilinszky Mihály. Hogy lesz ebből valami, az idő mutatja meg.

December 31 estve négy órakor, szokás szerint megültük mindkét templomunkban az év utolsó estvését. Mindkét templom zsúfolásig megtelt hallgatókkal. Ezen ünnepélyt én és Szeberényi létesítettük Csabán 1855k évben. Azóta példánkat követi valamennyi szomszéd evang. egyház. Egyikünk mindig rövid beszédet és imát mond a szószékről, a másik ennek végeztével az oltártól áldást mond.

1880 év

Ezen évben, ha a mindenható életemnek kedvezni fog, Advent I.ső vasárnapján érendem el csabai papságomnak egy negyed százados évfordulóját. Az év kezdetén, Jan. 7. egy könnyen végzetessé válhatott baleset ért; talán kedvezőbb lesz az év vége. Amint ti. egy létrán állva, könyvtáramból egy a legmagasabb polczon lévő könyvet kivenni akartam, a létra kicsúszott lábaim alól s én két ölnyi magasságból lezuhantam háttal a létra alatt lévő karszékre oly erővel, hogy annak erős, tölgyfa karja a test súlya alatt kettétört. Hála Istennek, hogy nagyobb veszedelem nem történt. A hideg víz borogatások annyira megsegítettek, hogy most már egy hét múlva, mikor ezt írom, csak némi csekély fájdalmat érzek a hátamban, ha vagy leülök, vagy fölkelek.

Mart. 17. presbyteri gyűlést tartottunk. Ezen gyűlésen Collegám Szeberényi csúnyán összekapott a bíróval, Lepény Pállal. A dolog története ez. Volt az egyháznak két száraz malma, melyek azonban a mostani szél és gőzmalmok mellett, – lévén a város területén szél malom kettő, gőzmalom hat, – jóformán semmit sem jövedelmeztek. Ennél fogva az egyház e két malmot, melyek egy utcának közepén állottak az utcát dísztelenítették, tűzvésznek voltak kiteve, leszedette és a portát a városnak átadta; a város ellenben kötelezte magát, hogy az egyháznak cserébe más, alkalmas helyen levő portát ad. Mi kértük az oláh templom tőszomszédjában lévő kapitányi lakot, oly célból, hogy ott magyar iskolát és tót imaházat létesítsünk s egy-

előre levitiát²⁴⁸ állítunk addig is, míg annyira segít az Isten, hogy templomot építhetnénk s oda rendes lelkészt beállíthatnánk. A város ide is ígérte nekünk e helyet, de oly nagy ráfizetés mellett, hogy ily áron megtartani nem lett volna érdemes. Ennél fogva visszaírtunk a városnak, hogy ily drágán nem vagyunk hajlandók azt átvenni s kérjük inkább azon portát, melyen a mostani algymnasium áll, a rajta lévő épületekkel együtt, kötelezvéen magunkat, hogy oda a mostani ronda és célnak meg nem felelő épület helyett díszes új épületet emelünk. A folyamodványt a városi képviselő testület elébe én írtam, mint jelenlegi igazgató lelkész, azzal indokolván a kérelmet, hogy midőn ezen, minden esetre sokkal értékesebb helyet kérjük cserébe, kérjük azt tulajdonképpen nem az evang. egyháznak, hanem valamennyi városunkban lévő felekezetnek, mert a gymnasium valamennyinek szolgál, lévén most is 72 tanuló közt 34 nem evangélikus. Hogy pedig ezt ki is vihessük a gyűlésen én azon óvatossággal éltem, hogy összehívtam a gyűlés előtt néhány nappal a városi képviselő testület evang. vallású tagjait s arra kértem őket, hogy a gyűlésen valamennyien megjelenjenek és az egyház kérelmét támogassák, mit ezek meg is ígértek. Minthogy a képviselő gyűlésen az evang. felekezet roppant többségben van, előre lehetett látni, hogy a győzelem biztos.

A képviselői gyűlés Martius elején tartatott. A mi embereink csakugyan tömegesen ott voltak, ott voltunk mi is lelkészek, lévén anélkül is a városi képviseletnek tagjai. A folyamodványt én még egyszer indokoltam és ajánlottam. A katolikus rész igyekezett mindenféle kifogásokat tenni. Az evangélikusok közül, Szemian Samuel oda nyilatkozott, hogy ő nem pártolja a kérelmet, mert a gymnasialis porta igen értékes a városra nézve s ő a gyűlésen nem evangélikusnak, de városi tisztviselőnek érzi magát. (Szeberényi közbekiált: „elég rossz!”) neki mint ilyennek a város érdekeit kell védenie. Hasonló módon nyilatkozott az evang. vallású bíró, ki azonban tulajdonképpen semmi vallású, mert a templomban soha nem látjuk. Ők ketten magok részére vonták volt a többi evang. városi esküdteket is. Végre mi, látván, hogy győzelmünk biztos, azt indítványoztuk: hogy szavazzunk. A szavazásnál természetesen nagy többséggel győztünk, még két katolikus is velünk szavazott; ellenben a bíró, a főjegyző és a város két evang. esküdtje ellenünk. Ez természetesen nagyon boszantott minket. Mellesleg megjegyzem, hogy ezen új húzás a város és az egyház – tulajdonképpen Szeberényi – közt még a követválasztásnál veszi eredetét. A város tisztviselői

²⁴⁸ Tanító és egyben segédlelkész.

Apponyi Albert grófot kívánták országgyűlési képviselőnek s mindent elkövettek mellette; azonban Szeberényi győzött, igaz, hogy csak törpe, csekély majoritással. Ezóta a város háza és Szeberényi folyvást farkas szemet néznek egymással.

Mart. 17. a presbyteri gyűlés az én elnökletem alatt. A város átírata, melyben jelenti, hogy a gymnasialis porta ide adatott az egyháznak felolvastatott. Ekkor Szeberényi is, én is, kimondtuk rosztalásunkat a felett, hogy evang. emberek az evang. egyház kérelme és érdeke ellen szavaztak. Én nevezetesen azt mondtam, hogy ha már más véleményen voltak, jobban vették volna, ha inkább nem szavaznak, mert az még is csak compromissio reánk nézve, mikor katolikusok megszavazzák az evang. egyház kérelmét s találkoznak evangélikusok kik ellene szavaznak.

Ekkor nagy haraggal fölkel a bíró s azt mondja: „mindennek fő tisztelendő úr az oka!” „Mit? Én vagyok oka? kiáltja vissza Szeberényi. Hogy érti ezt?” „Úgy értem, vág vissza a bíró, miért mondta a városi gyűlésen, hogy ha a kérelem megadatik, akkor az egyház még Martius hóban elkezd ott egy emeletes épületet emelni? Ki adott Önnek erre felhatalmazást? Mi nem akarjuk pénzünket oly épületbe verni, mely nem is szolgál tisztán az evang. egyháznak!” „Ejnye, kiáltja vissza Szeberényi és öklével a padra üt, engem Ön ne leckéztessen, Ön, aki miatt az egyház elveszhetne, kit soha a templomban nem látunk! – Engem se leckéztessen Ön, kiált vissza a bíró és szintén öklével üti a padot, ezt én kikérem magamnak. Én választott presbyter vagyok, Ön pedig csak pásztor! „Ha pásztor vagyok, kiált ismét Szeberényi, akkor ön az én juhom és a juh kövesse pásztorát s hallgassa pásztora szavát.” Oly botrányos ingerültség kezdett ebből eredni, hogy csak nagy nehezen sikerült a csendet helyre állítanom az által, hogy más tárgyra tértem át. Mégis csak csúnya, mikor egy köz presbyter püspökét így megtámadni meri.

A gymnasium építéséből egyelőre semmi sem lesz. A mi népünk ellen-szenvvel van hozzá, mint olyan intézethez, mely nem szolgál neki, hanem inkább csak az úri osztálynak és a zsidóságnak. Azonban építünk azért másutt, nevezetesen a rongált állapotban lévő tabáni iskolát és tanítói lakot építjük újra mindjárt pünköszt után.

Maius 7. és 8. vendégem volt Thally Kálmán akad. tag és ismert nevű s avatott bűvára a Rákóczy kornak. Maius 9. régész és mív. történelmi egyeletünk részéről közgyűlést tartottunk Gyulán hol Thally érdekes felolvasást tartott, mint egyeletünk tiszteletbeli tagja, a szentandrászi és gyulai 1705. eszt. csatáról. Utána én is ismertettem Gyula városa tanácsának

Posony városa tanácsához 1560 írt levelét²⁴⁹ és az azon levő jól megőrzött 1420-1435. eszt. pecsétjét Gyula városának, melynek körülírata: Sigillum civium de Gyula Johannis de Maróth bani.²⁵⁰ Maróthy János bán †1435 eszt. s Nyitrában van eltemetve.

Maius 15. meglátogatott gróf Apponyi Albert a jövődöbéli nagyreményű minister.

Maius közepe oly hideg volt, hogy kénytelen voltam Maj. 20. fűtetni. Szerencsére az ég borult lévén folyvást a hideg kevés kárt tett.

Ezen évnek Julius havában egyszerre két helyen kezdtünk építeni. ti. a tabáni iskolát és tanítói lakot és itt a középpontban egy tanítói lakot, a kuratornak és esküdteknek hivatalos szobákat, levéltárat és egy nagy díszteremet, melyben a presbyteri tanácskozások tartatni és az urvacsorához készülők oktattatni fognak. Egy lepecsételt üvegbe tettünk le egy emlékiratot és más irományokat a kis templom felőli szeglet fundamentomába. A nyarat részint báró Prónay Dezső dunántúli kerületi Felügyelőnél Acsán, részint báró Radvanszky Antal egyetemes egyházi Felügyelőnél Radvánban töltöttem. Mindkettőnek évek óta ígértem, hogy meglátogatom.

Aug. 5én indulva az első éjszakát Moravcsik Mihály lelkész társamnál töltöttem Aszódon. Innen másnap Acsára mentem, hol báró Prónay Dezső igen szívesen fogadott, megnyitotta nekem könyv és levéltárát s én azt utolsóban nem egy érdekes levelet és okmányt másoltam le. A Prónay család II. József király idejében érte el virágzásának fénypontját, amidőn nemcsak az egyház terén, de az országban is két testvér Prónay László és Gábor, kiváló szerepet vitt. Ezek idejében épült a két acsai kastély is. Ezek idejéből származik a jeles családi könyvtár is, mely azóta bizony nem sokat gyarapodott. Gazdag ez, kivált különféle akkori német és franczia journalokban. Acsáról elvitt a báró Tó Almásra báró Prónay Sándor egykori lakóhelyére, melyet most egy kiszolgált kapitány, báró Prónay Elek aggregény bír. Meg is látszik mindenben, hogy a házban nincsen női rendező kéz. A híres Park is pusztulóban van, sőt egy nagy része már szántás alá vétetett. Tó Almáson vannak a Prónayak legrégibb családi okmányai. Én az egyetemes közgyűlések keletkezésére vonatkozó adatokat kerestem; de sikertelenül. A Prónay Sándor idejéből való irományok nincsenek rendezve, egy rakáson felhalmozva hevernek, úgy, hogy itt a búvárlat teljes lehetetlen.

²⁴⁹ Haan Lajos: Gyula város tanácsának levele 1560. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstudományi Társulat Évkönyve VI. 1879–1880. 81–85.

²⁵⁰ Gyula polgárainak pecsétje, Maróth János bán.

Báró Prónay Dezső, igen derék ember, de van egy gyengéje: hogy túlzó magyar. Mint ilyen nem barátja sem Gedulynak, sem Szeberényinek, mert nem tartja jó magyar hazafiaknak. Ha Szeberényit említettem egyszer, kétszer, soha egy szót sem szólott, egy szóval sem tudakozódott róla.

A múlt évi egyetemes gyűlésen történt, hogy Szeberényi a nógrádi esperes által indítványoztatta, hogy a stipendiumokat osztó bizottságokba a Superintendensek is meghivassanak. Erre felpattant az én Prónaym, olyan sápadt lett haragjában, mint a fal, ajka remegett a dühtől s elkezdett hevesen deronálni a Superintendensek hierarchiai tendenciái²⁵¹ ellen, amiért később kapott is Gedulytól egy oldalvágást. Én, ki átellenben ültem Prónayval, eleget integettem neki, hogy ne heveskedjék; de nem ért semmit. Geduly pedig ezt annyira megnehezeltelte, hogy az idei egyetemes gyűlésre nem jött.

Acsáról Radvánba mentem, az én jó öreg Radvanszkymhoz. Mennyire megörült, mikor meglátott! Össze vissza csókolt, azonnal kiáltott inasa után, felnyitatta a könyvtárak ajtait, a levéltár fiókjait s nekem tőszomszédban rendelt lakásul két szobát, hogy, úgymond, ha éjszaka aludni nem tudok, akkor is búvárkodhassam. Tíz napot töltöttem ezen kedves úri családnál. Mindennap készültem elmenni, de a család, kivált az öreg úr, mindig találtak új okot, hogy még ott marasszanak, hol Zólyom Lipcsére vittek megnézni az ottani ódon várat s benne a Valéria árva egyleti intézetet, hol Garamszegre megsejmlélni az ottani régi evang. fatemplomot, hol Szliacsra, hol ismét be kellett várnom Ipolyi püspököt, vagy Doleschall pesti papot, ki oda ígérkezett, szóval: oda csak elmentem, de onnan szabadulni nem tudtam. És mondhatom, hogy örömet is időztem a kedves család körében, kivált mivel a fiatal báróné, Radvanszkynak egyetlen leánya megindult hangon kérni kezdett: bleiben Sie, denn wie viel Tage Sie hier bleiben, um so viel Jahre verlaengern Sie das Leben meines Vaters.²⁵² Igaz is, hogy a napokat a legkedélyesebben töltöttük. A család áll hat tagból: ezek, az öreg úr, már 74 éves, ennek nővére, nénje, özvegy Kochné: Radvanszkynak egyetlen leánya, Mari, báró Nyáry Béla barátom neje és ezeknek két gyermeke: Antal 11 éves és Margit 2 éves. Azon kívül egy öreg schwajczi kisasszony, Marinak egykori nevelőnéje és Doleschall, a házi nevelő.

Az öregúr igen vallásos ember. Maga mondta nekem: hogy nem tudna elaludni imádkozás nélkül. Reggel mindig azzal költött fel engem, hogy a

²⁵¹ Papi, szuperintendensi túlhatalom.

²⁵² Maradjon, annyi napot maradjon itt, ahány évvel meghosszabbította az apám életét.

szomszéd szobában lévő fisharmonikához sompolygott lassan és elvert s elénekelt azon egy reggeli áhitatos, szent éneket s azután bepillantott szobámba, hogy felébredtem e? Estve vacsora után rendesen fél tízig együtt voltunk mindnyájan s vagy anekdotisáltunk, vagy pedig én elkezdtem valamely feladott tárgyról beszélni, péld. a theológiának különféle agazatairól (Richtung), az ortodoxiáról, pietismusról, Spenerről, a hallei Franckéről, Bél Mátyásról, a hegelféle philosophiáról sat. s a család feszült érdeklődéssel hallgatta magyarázataimat. Az öreg úr akár éjfélig is felmaradt volna; de az öreg Kochné, ki igen vigyázz öccse egészségére, nem engedte s féltíz-kor el kellett mennünk alunni.

Zólyomlipcsei árvaintézetben, mely fent van a hegyen, a régi, de meglehetősen restaurált várban, a Kamarai szolgák és tisztviselők árvái neveltetnek és különféle mesterségekben kapnak oktatást. Ott létemkor volt ott ily árva 70, az ország különféle vidékeiből. Rajzolnak, írnak, kitűnően, készítenek különféle famunkákat, botokat, képrámákat, kosarakat, székeket, sat. Nemrég véletlenül egy falnak bedőlése következtében megtalálták a vár kriptáját, de miután az felette be van növe bokrokkal és különben is igen hozzáférhetetlen helyen van, még eddig nem kutatták ki.

A garamszegi fatemplom sekrestyéjében vagy 600 kötetű könyvtár van, mely úgy látszik régi időkől gyűjtetik, mert többnyire XVII. századbeli, ma már kevés értékkel bíró theológiai munkákat tartalmaz. Ami értékeesebb munkák voltak, péld. a magdeburgi centúriák, vagy elvesztek, vagy csonkák. Az nem csoda. Garamszegnek voltak hajdan igen jeles papjai, péld. Ruffini Superintendens, de a későbbi papok haszontalan emberek voltak, kik nem sokat törődtek a tudománnyal. Garamszeg hajdan a legkitűnőbb evang. egyházak egyike volt, úgynevezett articularis egyház. Virágzott míg az evangélikus Géczyek bírták. Azonban az utolsó Géczy, Péter, valaha zólyomi főispán, gondatlan, fecsérő ember lévén, eltékozolta ősei vagyonát s most egy huszas napi jövedelem mellett tengődik vejénél, Zsembery Imrénél, kegyelemkenyéren. Garamszeg egy idegen cseh, katol. ember birtoka; a tornyokkal ellátott hajdan fényes kastély, melyben a mi-eink nemegyszer tartottak esperességi gyűléseket, most magtárul használatik.

Augustus 23án indultam haza Radvanból, útközben még egy napot töltvén Losonczon. Az öreg úr és a fiatal báróné azzal bocsátottak el, hogy jövő évben a látogatást visszaadják Csabán. Reggeli hét órakor indulván, a fiatal bárónétól el nem búcsúzhattam s íme hazaérve, íróasztalomon találom levelét, melyben sajnálatát fejezi ki, hogy tőlem el nem búcsúzhattott.

Az év végén Szeberényi Collegával feszült viszonyba jöttem. Hogy miért? – azt én eddig sem tudom. A dolog így történt: eddig mindig jó viszonyban voltunk egymással, s az a szokásunk volt: hogy ha ő valahová huzamosb időre elment, mindig meglátogatott s megkért, hogy addig, míg odalesz viseljem gondját az egyháznak. Ha visszatért útjából, tehát vagy az nap, vagy legfeljebb másnap ismét eljött s bemutatta magát, hogy már itt-hon van. Hasonlóképpen tettem én is.

Ez a jó viszony Deczember elején megszakadt. Ő visszajövéen Pestről az országgyűlésről, felém se jött. Vártam egy hétig, két hétig, de hiában. Ekkor találkozáván vejevel, Petroviccsal, kértem tőle: hogy miért duzzog rám a Collega? s ő mondott olyan valami semmis okot, hogy annak alaptalanságát azonnal átláttam. Karácsonkor a templomba menet találkozom Szeberényivel az utcán s megállítom, s kérdőre vonom, hogy miért duzzog? elmondom azt is, mit Petrovics mondott. „No igen, de hiszen az semmit sem tesz!” mondja ő, kikerülve a megnyugtató nyilatkozatot. Én az oknak alaptalanságát azonnal felderítettem előtte s azt gondoltam, most már szent lesz közöttünk a béke. Azonban nem! Ő tovább is folytatta a duzzogást: sőt tetézte azzal, hogy traktákat adott házánál, meghívta valamennyi tanítót és tanár, meghívta még Linder Károly szőlőbeli papot is, – de engem nem!

Ez nem volt elég. Mint képviselő elment Pestre s ott volt több mint egy hétig, anélkül, hogy nekem szólott volna, hogy elmegy. Vissza is jött, anélkül, hogy értesített volna itthonlétéről. S ez megtörtént több ízben is. Én mindezt tűrtem.

Mikor látta, hogy így sem hoz ki phlegmamból, még tovább ment. Tudni illik testvérének, Dr. Szeberényi Jánosnak leánya, Olga, gyengélkedő egészségű. A bécsi orvosok légváltoztatást ajánlottak. Ennél fogva anyjával együtt a tavasszal lejött Csabára néhány hónapra s Szomora Tivadarnál, Szeberényi Jánosné testvérénél telepedtek le. Ezt felhasználta az én Collegám és azt írta Bécsbe öccsének: hogy én terjesztem Csabán azon hírt, hogy neje azért van lányostul oly soká itt Csabán, mert férjét hűtelenül elhagyta. Erre annyira megharagudott a bécsi Szeberényi, hogy nejének meghagyta, hogy azonnal pakoljon össze mindent és siessen vissza Bécsbe, mert ő nem tűrheti azt, hogy akár ő, akár neje ily rágalmaknak legyen kitéve. Ez azonban akkor történt, mikor csabai papságomnak 25 éves iubiliuma közeledett s a bécsi Szeberényi, ki különben jó barátom megígérte nekem, anélkül, hogy én erre kértem volna, hogy számomra a iubilium alkalmából Jenában a theológia doctoratust kieszközli. Testvéré-

vel is tehát, alattomban ellenségeskedésbe kívánt engem hozni a jó Collega. Arra perse nem számított, hogy én ezt megtudom. De a dolog, egy sógor-ném által, nekem tudomásomra jutott. Sógorném olvasta is a bécsi levelet s elmondta nekem a dolgot. Én azonnal elmentem a bécsi Szeberényinéhez s kérdőre vontam őt. Ő bevallotta, hogy a dolog csakugyan úgy áll, de egyszersmind hozzátette: hogy ő mindjárt írt férjének, hogy a rágalmat ne higgye, hogy azt csak Szeberényi koholta s a bécsi Szeberényi bele is nyugodott ebbe. Hozzá tette Szeberényiné még azt is: „egyébiránt, hiszem férjem többször megjárta már így bátyjával s elégszer mondotta azt: hogy bátyjának hinni nem lehet! s azóta a bécsi Szeberényiné, hogy begyógyítsa a sebet, csaknem mindennap eljárogatott házamba, a legjobb barátnéja lett nőmnek: ellenben Collegám házát kerülte. Természetesen, hogy én írtam a bécsi Szeberényinek is a interpelláltam őt: hogy vajjon képes-e rólam feltenni ilyen alávalóságot? Ő hosszú feleletet írt s arra kér, legyen elnézés-sel bátyja gyengéi iránt, ne szakítsam meg az eddig köztünk fenállott colegiális jó viszonyt, hiszen bátyja azt nem úgy értette, az egész inkább csak tréfa volt, sat, sat. Íme így bánt velem az én Collegám! Természetes, hogy ennek az lett következménye, hogy egymást nem látogattuk s a legnagyobb feszültség jött létre közöttünk.

Hogy mit akart mindez által elérni Collegám, azt nem tudom. De hogy nem cél nélkül tette, arról megvagyok győződve. Ismerem őt mint collegája és 25 év óta. Ő, ha valamit kivinni akar, sokszor hónapokkal előbb előkészíti azt. Ebben ő nagy mester s bámulatra méltó az ő előre látása. És ami fő, többnyire nem ő agitál, nyílt sisakkal, hanem másokat használ fel eszközül, úgy, hogy ha valami nem sikerül, ő szárazon marad, s az ő eszközei égetik meg ujjaikat. Csak egy példát erre: Így áskálódott, perse mások által, soká Székács ellen, kinek az a hibája volt, hogy kissé rá-tartó volt és tótul nem tudott, a tót lapokban. Az ő alattomos bujtogatásá-ra (ezt én tudom legjobban, ki közelében vagyok) írtak mások rágalmazó cikkeket Hurban lapjában, míg végre Székács megunván a dolgot, lemondott a Superintendensségről. Az alatt míg ez történt, ő maga coquetirozott a tótokkal s magát tótnak mutatta, tagja lett (de csak nevét meg nem nevezve) a tót Maticának; azok sorába lépett, (de itt is csak NN. név alatt) kik i „Národnie Nowiny”-ért midőn azok veszélyben forogtak, hogy cautio hiány miatt beszüntettetni fognak, a cautiot letették, szóval, a tótok előtt buzgó tótnak mutatta magát. És jól számított. Székács lelépése után a tó-

tok, bízván benne, csakugyan őt designálták²⁵³ Superintendensnek s dacára annak, hogy a magyar hazafias párt mindent elkövetett ellene, még nyomtatott pasquillusokat²⁵⁴ is terjesztett, egyházzól egyházra menesztette a maga emissariusait, Szeberényi nagy nehezen megválasztatott, – egy szó többséggel.

De, amint most már célját érte, ő volt az első ki protektorai, a tótok ellen frontot csinált. Mindjárt Superintendensége második évében körlevelet bocsátott ki, melyben rendeli: hogy ahol eddig tótul vezettettek az anyakönyvek, ezentúl vezettessenek magyarul. Ezt követte egy másik körlevél, melyben meghagyja, hogy a testvérek testületileg, az esperességi gyűléseken nyilatkozzanak: hogy ők a felföldi panslavokkal (hurbanistákkal) semmiféle solidaritásban nincsenek, s azoknak intentióit elítélik. Nem kellett ennél több. Most már egyszerre leesett a tótoknak szeméről a hályog s ők magok kezdték Szeberényit lapjaikban gyalázni, piszkolni: elmondták, hogy mennyire csalódtak benne, sőt másképp nem is nevezték, mint: „ten mađarsko-matrikulárny ritier.”²⁵⁵ Ő perse, célját érve, ezzel nem sokat gondolt. Szükségesnek tartottam mindezt elmondani őszintén, hogy az olvasó amint mondani szokás, a coulissák megé is bepillantasson.

Hogy azzal is, midőn velem egyszerre és minden ok nélkül megszakította, az eddig fennállott jó viszont, volt valami célja, az bizonyos. Ok nélkül ő ezt nem tette. Hogy mi célja volt, azt még most nem tudom; de hiszen majd ki fog tűnni a szeg a zsákból. Én egyelőre az okot így képzelem magamnak: Petrovics Sámuelnek, a maga vejének, ki jelenleg mint magyar predikátor és gymnas. tanár működik itt Csabán seholy sem tud parochiát szerezni, pedig a férfiú jó szónok és jó készülségű ember. Ez a szerencsétlen már hat helyen volt próbán s mindenütt megbukott, csak azért, mert Szeberényinek veje. Történt, mintegy három év előtt, hogy Szeberényi anélkül, hogy nekem csak egy árva szót is mondott volna, fellovalta Kemény Mihályt, egy itteni szájas presbytert, hogy legyen azon, hogy alakuljon Csabán egy magyar egyház. Perse, csak azért, hogy egy Petrovicsnak itt Csabán szerezhesen kenyeret. Az együgyű Kemény ráment a lépre, s az én hátam megett egy ily célú folyamodványt menesztett azok közé, kik a magyar isteni tiszteletet szokták látogatni. Én azonban ennek neszét vettem s a mozgalmat, még mielőtt a folyamodvány a presbyterium elé került

²⁵³ Kiszemel.

²⁵⁴ Gúnyirat.

²⁵⁵ A magyar anyakönyvezés lovagja.

volna, megíúsítottam még csírájában. Erről perse Collegám soha egy szót sem szóltott előttem, én sem előtte. Hallgattunk, egyik is, másik is, mintha semmi sem történt volna.

Már most, – hogy a fonalat ismét ott vegyem fel, ahol azt elejtettem – Szeberényi körülbelül ezt forgathatta eszében: közeledik a képviselő választás. Engem az én pártom, a kormánypárt, újra felléptet. Addig is ellenkezésbe teszem magamat Haanal. Haan agitálni fog ellenem. Én ennek daczára megválasztatom képviselőnek, de Haan compromitálja magát. Nekem ekkor, a győztes párt élén, könnyű lesz még jobban lejárnom Haant a nép előtt s a legkedvesebb, amit elérhetek, az lesz, hogy Haan, csak hogy kibékülhessen velem, szívesen beleeggyez abba, hogy itt magyar egyház alakuljon, s Petrovics papnak megválasztassék. Mondom, körülbelül ezek lehettek gondolatai.

Most az egyszer azonban ebben csalódott. Csalódott először abban, hogy én compromittálom magamat. Mert jóllehet igaz, hogy én több helyütt nyíltan kimondtam, hogy Szeberényit képviselőnek nem óhajtom, mert elég volt három évig kettőért dolgoznom. Új három évre erre vállalkoznom kedvem éppen nincs, annál inkább, minthogy ezen három évig is, amit tettem, ingyen, minden remuneratio²⁵⁶ nélkül tettem, ő pedig húzta a papi fizetést is, meg a képviselői fizetést is; – de annyira mégsem bocsátkoztam, – volt annyi belátásom, – hogy nyílt agitatiok által nem compromittáltam magamat. De másodszor: csalódott saját pártjában és az egyház tagjaiban is. Pártja ugyanis, habár kedvetlenül is, leginkább a főispán Beliczey István unszolására felléptette őt, s ő a kijelölést a gyűlésen el is fogadta. Csak ezt várta az ellenpárt, hogy Szeberényi lépjen fel, s ennek feje Uhrinyi András, egy előkelő presbyter s a legtekintélyesebb emberek egyike a városban, azonnal ellengyűlést hirdetett s felléptették Apponyi grófot, aki a jelöltséget el is fogadta, mert még az elébbeni választás óta revancheval²⁵⁷ tartozott Szeberényinek. Erre Szeberényi úgy megszeppent, hogy a jelöltségről lemondott. Hiában unszolták őt az ő emberei, hogyha egyszer fellépett, hát legyen kitartó. Mind nem ért semmit. Ő azzal menetetődözött, hogy betegeskedése itthon való maradást javasol. (De hát három nappal elébb mikor a jelöltséget elvállalta, nem volt beteges?) És jól tette, hogy visszalépett, mert bizony csúful megbukott volna, az egyházban csak egy kis töredék volt, aki őt kívánta, a többi mint ellene volt. Csak

²⁵⁶ Díjazás, jutalom.

²⁵⁷ Revanssal.

ő maga és a Főispán voltak oly vakok, hogy azt hitték, hogy Szeberényi, a pap, a Superintendens keresztül vihető lesz Csabán. Én a dologba nem avatkoztam s az egész mozgalomtól távol tartottam magamat, Szeberényinek feléje sem mentem, ő sem felém. S íme így állunk most az év végén egymással szemközt. Dabit Deus et his finem.²⁵⁸

1881 év

Ezen év reám nézve emlékezetes annyiban, hogy ezen év Február 26án írta alá Ő. cs. k. apostoli Felsége, Schönbrunnban azon decretumot, mely által nekem, csabai 25 éves papi hivataloskodásom alkalmából a Ferencz József lovagrendet adományozza. Magát az érdemrendet Maius hóban az alispán, a megyei közgyűlésen Gyulán, ünnepélyesen függesztette mellemre. Gyuláról haza jövet az én jó embereim banquettet rendeztek számomra a Fiume vendéglőben. Lehetek ott vagy kétszázan. Szeberényi nem jelent meg, amint egyáltalán arra nézve, hogy e kitüntetésért, neki semmi része nincs. Sőt midőn egy jó emberem egy ízben tudakolta tőle: igaz e, hogy engem valami kitüntetés vár? Kicsinylően azt felelte: „no igen, valami keresztcske, de hiszen ezt akármelyik tanítónak is adják!” Ennél fogva, amint másoktól hallottam, bosszantotta is őt, hogy nem keresztcskét, de érdemrendet kaptam. A presbyteri gyűlésen megemlítette ugyan kitüntetésemet, no, de ezt elkerülnie nem lehetett, ezt kénytelen volt tenni, ha magát blamározni nem akarta.

Szeberényi a múlt év végén és ezen évnek első felében csakugyan komolyan rosszul volt. Oly nagymérvű fejszédülésekben szenvedett, hogy többször megtörtént, hogy egyszerre összeesett s a földre zuhant volna, ha meg nem fogják. Ez így tartott egész Octoberig. Most már, midőn ezt írom (Nov. 25.) jobban van, de azért már három hónapja, hogy nem prédikált. Úgy látszik, tart attól, hogy a szédülés a cathedrán találja utol érni. Ami hozzá való viszonyomat illeti, az folyvást feszült. Ha találkozunk egymással barátságosan elbeszélgetünk, de azért egymást nem látogatjuk. Ha Candidátusokat kell vizsgálni és szentelni a vizsgára meghív amint ezt nem is kerülheti ki, mert a kerület által én vagyok vele együtt a Candidatusok examinálásával megbízva. Én el is megyek a vizsgákra, de egyszer próbált ebédre is meghívni, arra én – el nem mentem. Végre – megadta magát.

²⁵⁸ Isten adjon neki véget.

Tegnap (Nov. 24.) meglátogatott ő. Én barátságosan fogadtam s már most, természetesen meglátogatom én is. Íme, így lett a hosszú feszültségnek vége. Bizony, kár volt neki azt kezdenie. Csak ő vallotta kárát.

Midőn, amint említettem, a Ferencz József lovagrendet megkaptam, számtalan helyről kaptam üdvözlő leveleket. Első aki gratulált, volt az erdélyi patriarcha érsek, Roman Miron. Utána az én derék Radvanszkym írt igen szép levelet. Emléül itt közlöm azt szóról szóra a túlsó lapon. Az öreg úr és családja csakugyan megtartották szavukat. Okt. 1-én megjelent Csabán s itt volt egész 5ig. Vele jött veje: báró Nyáry Béla, leánya Mária (Nyáryné) és unokája Antalka. Az öreg úr Collegámnál volt szállva; a többiek nálam. Fogadtuk nagy pompával. Volt bandérium, fáklyás menet, banquet; tartottunk jelenlétében az én elnökletem alatt presbyteri gyűlést. Vasárnap a hívekkel úrvacsorát vett a kistemplomban. Jelen volt a nagytemplomi isteni tiszteleten. Itt prédikáltam én. Éppen aratási hálaünnepet tartottunk. Az öreg úr és családja igen jól érezték magukat nálunk. Nem egyszer tizenegy óráig fenvoltunk s anekdotisáltunk. Egyszer, amint a vacsoránál ülünk, valaki morog a félig nyitott ajtónál: „Pamodaj, dobrý večer! La dost' ho máte a mne predsa nič nedáte!”²⁵⁹ Kinyitjuk az ajtót, hát ki volt? az öreg úr! Valóban élvezett lenni az ilyen derék, mívelt urakkal! A nálam töltött napjaik felejthetetlenek lesznek előttem!

Radvanszky Antal ő Exc. levele

Čjm wetši križ
Tim lepši krešťan.

Čím wetši križ
Tím wetši láska.

Rozkoše nowé Jana Blazyusa pag.440 a 441.

O potešení w Kříži:²⁶⁰ „ubi multum crucis, ibi multum lucis.”²⁶¹

Nagytiszteletű Egyetemes Főjegyző Úr,
kiválóan tisztelt Barátunk!

Öszinte örömmel ragadjuk meg a tollat, hogy Nagytisztelendőségnek
Ő Felsége általi kitüntetéséhez szívbeli örömkívánatainkat nyilvánítsuk.

²⁵⁹ „Adjon isten, jó estét! Lám hát nektek elegendő van, mégsem adtok nekem semmit!”

²⁶⁰ Minél nagyobb a kereszt, Minél nagyobb a kereszt,
Annál jobb a keresztény. Annál nagyobb a szeretet.
Jan Blazyus: Rozkoše nowé (Új gyönyörök) pag. 440. és 441.
A Kereszt fölötti örömről:

²⁶¹ „Ahol sok a kereszt, ott sok a fény.”

S ha ily alkalmaknál minden jó honfi szíve öröme szokott gerjedni: meny-nyivel inkább kell nekünk protestánsoknak örvidenünk, midőn egy buzgó nagy érdemekben gazdag egyéniségünk a felséges Korona által kitüntetésben részesül; midőn egy kiváló úttörőnk, aminőket még csak három emberöltő előtt hasonló érdemekért sanyargatni vagy száműzni szoktak vala, jelenleg az igazságos Fejedelem által saját nevét viselő jeles érdemrendjével díszítetik fel.

Nem tartván szükségesnek arról biztosítani Nagytisztelendőségedet, miszerint minden iránt, ami becses személyét éri, legbelsőbb részvétet érezünk magunkban, jelenleg különösen azon szívbeli örömnünknek adunk kifejezést, mely szerint engedte a jó Isten Nagytisztelendőségednek ép erő és egészségben megérni buzgó munkálkodásának és érdemeinek legfelsőbb elismerését, őszintén kívánván, ne engedje a Mindeható más, nehezebb szívvel hordozható keresztet ez életben viselni.

S ha a korszellem változtával ez találna lenni azon megérlelt időszak, örvidetes hajnala, melyet jós költőnk leimád kedves hazánkra, hogy „még jőni fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez.” Kérjük Nagytisztelendőségedet, jőni fel mielőbb közös öröme ama vendégszerető falak közé, hol tárt karokkal várják és személyesen üdvözölni kívánják nagyrabecsült barátságába magokat ajánló

Nagytisztelendőségednek

Radvan. 1881

igazán tisztelő és szerető hívei

Radvanszky Antal m. k.

Koch Prisca m.k.

Nyári Mária m. k

Nyári Béla m.k.

Doleschall Samu m.k.

Čjm wetši križ

Čím wetši križ

Sylenjší wira.

Wetši nadeje

Nota: Kdo jen na Boha spoléha.²⁶²

(Orgonáltatik jelenleg a Radváni kastélyban
reggeli 7 ½ órakor)

²⁶² Minél nagyobb a kereszt,
erősebb a hit.

Minél nagyobb a kereszt,
nagyobb a remény.

Nota: Kdo jen na Boha spoléha.

Látszik ebből, hogy a levél nem officiosus²⁶³ levél, hanem, igazi rokonszenv és baráti jóindulat sugalta azt. Vastag, e célra külön vett, pergamen papírra van írva. Talán nem vétkezem, ha azt mondom: hogy e levél jobban megörvendezettett mint maga az érdemrenddel való kitüntetés.

A magyar történelmi társulat ez idei vándorgyűlését Eperjesen tartotta. Részt vettem én is. Augustus 21én indultunk Pestről körülbelül negyvenen Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Miskolcon, Kassán át estve nyolcz óra tájban értünk Eperjesre. Itt az indóház fel volt koszorúzva, a pályaudvar lampionokkal kivilágítva, fogadott díszruhában a megye és a város tisztikara. Az üdvözlő beszédet tartotta a főispán Matyasovszky. Erre Pulszky válaszolt. Ekkor azután hintókba ültünk, kétszáz fáklya fénye mellett bevonultunk a kivilágított, fellobogózott Eperjesre. Én Vandráknál voltam szállva, azon szobában hol ezelőtt 44 évvel mint eperjesi tanuló laktam tanulván a theológiát, faragván magyar és tót verseket. A megnyitó gyűlés a megyeháza nagyteremében tartatott. Azután eloszlottunk, ki erre, ki arra. Én Osztropatakára mentem Bánó József barátomhoz, s végig lapoztam ennek érdekes levéltárát. Innen azután Jernyére indultam s ott a Szinnyi Mersék levéltárát búvároltam. Fájdalom, az eperjesiek annyira elfoglaltak minket különféle ünnepélyekkel (báll, színi előadás, díszebédek, sat.) hogy bizony keveset dolgozhattunk. Én azonban még is kaptam két Békés vármegye múltjára vonatkozó okmányt, mindkettőt Uz család levéltárából, mindkettőt Szent Andrássra és Fehér Egyházára vonatkozót. Az egyik 1329 a másik 1330 évből. Eperjesről visszamenet Gömörnek vettem utamat, meglátogatandó ottani ismerőseimet, barátimat, kiknek némelyikét már 40 év óta nem láttam, nevezetesen: Schulek Gusztáv lelkészt Ratkón, Bradovkát Köviben, Chotvác Endrét Vizesréten. Meglátogattam Rimaszombatot is, hol megnéztem a Fejes által alapított kishonti esperességi könyvtárat, mely az evang. templom tornyának egy elrekesztett szobájában tartatik s kieszközöltem Hamaljar Károly gyógyszerésznél, hogy híres nagyatyjának Hamaljar Márton Superintendensnek olajba festett arczképét az egyetemes gyűlésnek adományozta. Rima Brezo derék papját Liszkay Jánost sikerült rávennem, hogy az egyház levéltárában lévő érdekes okmányokat és kéziratokat használja fel és írja meg a kishonti esperességnek, vagy legalább Rima Brezonak monográfiáját. Sok érdekes okmány van ott. Többek közt Zsigmond korából egy közjegyzői okirat, mely a kishonti papoknak, az elődjeik által is élvezett tizedet minden termésből biztosítja és

²⁶³ Hivatalos.

mege erősíti. Ezen tizedet a kishonti evang. papok élvezték egész 1848 évig, amikor az országos törvény által az egész hazára beszüntetett.

Az Október elején tartott egyetemes gyűlésnek legnevezetesebb tárgya volt, hogy a pozsonyi theologiai facultást sikerült véglegesen megalapítanunk. Ugyancsak az egyetemes gyűlés hat világít és hat egyházi egyént deputált, hogy a zsinatilag egybegyűlt reformatus atyafiakat Debreczenben üdvözljük. A világiak élén állott báró Prónay Dezső; az egyháziak voltak: Czékus István Superintendens, Haan Lajos egyetemes egyh. főjegyző és csabai, Győry Vilmos pesti, Zelenka Pál miskolci, Bartolomeides János és Farbak József nyíregyházi lelkészek. Berukkoltunk tehát mindjárt a zsinat első ülésére díszruhában. Üdvözölte a zsinatot a lutheránusok nevében Prónay. Délben a díszebéden vettünk részt, hol különösen kitűnt toastjaival a szépeszü Győry. Mi lutheránusok csak úgy messziről figyeljük a református atyafiak zsinatját. Ha nekünk jól sül ki követni fogjuk példájukat, ha roszul, őrizkedni fogunk a zsinat tartástól. Nagyon meggondolni való dolog ez a mostani elanyagiasodott, elegyházatlanodott világban. Félő, hogy úgy járunk vele, mint atyáink az 1791 eszt. zsinattal. Magok a papok representáltak Ferencz császárnál, hogy annak canonait ne erősítse meg s azok nem is lettek megerősítve.

Még én Debreczenben jártam, azalatt betöltetett, az Apponyi lemondása következtében megürült országgyűlési képviselői állomás. Megválasztott egyhangúlag vőm, Zsilinszky Mihály. Ellenjelöltje nem is volt.

Nov. 29, alig két heti betegség következtében, meghalt a tótkomlói lelkész Zsilinszky Mihály még csak 34 éves korában. Jó emberke volt, de igen igen egyszerű. Gyenge tehetségű és képzettségű egyén, egy itteni jómódú földművelőnek Zs. Györgynek fia. Mikor komlói papnak megválasztatott mindnyájan elbámultunk. Predikált temetésén tótul Czinkotszky Márton alberti, magyarul Harsányi Sándor orosházi. Én az udvaron végeztem a liturgiát és mondtam parentátiót a sírnál.

1882 év

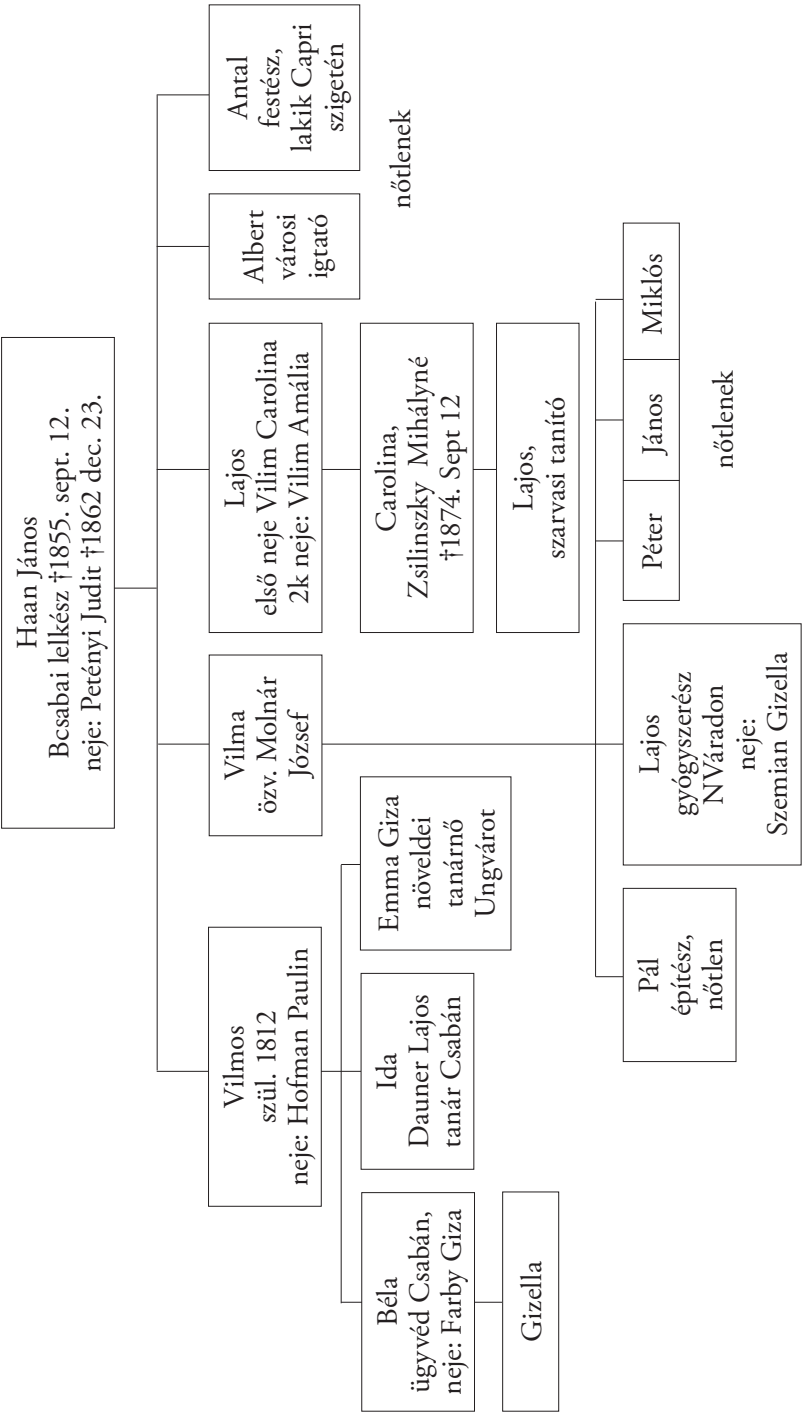
Ezen évi Mart. 21. meghalt Soltész Nándor, tanár. Született Bábaszéken, Zólyom várm. 1840. Jul. 30. Atyja Pál, ottani tanító, anyja Nigrini Magdolna. Tanult Osgyánban, Selymeczen, Eperjesen és a bécsi prot. theol intézeten. 1864. eszt. meghívtam káplánnak s e hivatalra 1864. Oct. 17. szenteltetett fel Székács Superint. által. 1867. eszt. az itteni magyar iskola

tanítójává választatott s mint ilyen megnősült, elvevén Ondroviczky Samuel helybeli ácsmester leányát Emíliát, kivel egyetlen leánya Mária van életben. Meghalt tüdő gyulladásban. Neje 1883 év végén Pifko Gusztáv bukóczi (Nyitra vm.) lelkészhez ment férjhez. Soltész áldott jó ember volt, mindig kész a szolgálatra, valahányszor mi lelkészek igénybe vettük. Fekszik az alsóvégi temetőben, nyugodjék békével.

Ugyanezen évben az egyetemes egyháznak is nagy halottja volt. Június 7én éppen születése napján meghalt báró Radvanszky Antal, egyetemes Felügyelő. Felmentünk Radvanba mi is a temetésre, magunkkal vive még négy presbytert is. A templomban prédikált Szeberényi, a sírnál én mondtam parentátiót. A temetés imponans volt. Ott volt Zólyom és Thurócz vármegyék, Besztercebánya öszves tisztikara, Ipolyi Arnold püspök kanojkjaival, a zólyomi öszves evang. papság. A boldogult a Rákóczy teremben készített ravatalon feküdt, hol a családtól elbúcsúztatta Tebusz zólyomi lelkész, a radvanyi templomban pedig Hodzsa radváni pap. Innen a test a besztercebányai templomba vitetett hol Szeberényi szónokolt, majd Besztercebányán és Radvanon át, a radvani hegyoldalon fekvő új kriptába téte-tett. Isten nyugtassa a derék öreg urat! A functioakat tulajdonképpen a besztercebányai lelkésznek és főesperesnek Moczkovcsák Jánosnak kellett volna végezni, de ezt a család egyáltalában nem akarta, mert az öreg úr is, a család is feszült viszonyban voltak vele. Az év elején hozzáfogtam volt az egyetemes gyűlésekről és az egyetemes felügyelői hivatalról szóló monographiám²⁶⁴ megírásához s felkértem az öreg urat, adjon nekem rövid adatokat életrajzához, hogy azok nyomán életrajzát egybe állíthassam. Ő azonban ahelyett, hogy ezt tette volna leült és összeállította számomra ön-életrajzát, úgy, amint ez munkámban közölve van. Alig, hogy ezt végezte, elment Sopronba, onnan Posonyba, az iskolákat meglátogatni, onnan Turóczba, hol megyei gyűlést tartott. Itt meghült, betegen ment vissza Radvanba s egy hétre rá meghalt.

Volt ez évben még egy harmadik halottam is. Dec. 23án meghalt szeretett néném Vilma, özvegy Molnár Józsefné N. Váradon. Szegényt halála előtt két héttel szélhűdés érte, úgy, hogy lehet mondani, hogy haláláig önmagán kívüli állapotban volt. Temetésén ott voltam én is, Antal öcsém-mel. Fenebb közlöttem a Haan család nemzedékrendjét, itt tehát folytatom.

²⁶⁴ Haan Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest, 1882.



Ezen testvérek közül már, mikor ezt írom (1890 év végén) valamennyien megelőztek engem az örökkévalóságba. Utolsó volt Antal, ki meghalt 1888 eszt Majusban. Vilmosért, a hosszas sok éves kamatokat is oda számítva 11 ezer, Bercziért 2 ezer ft adósságot fizettem. Ezek a ketten annyira tönkretettek anyagilag, hogy bizony sok álmatlan éjszakám volt s kértem az Istent szabadítana ki ezen anyagi bajokból. S a jó Isten könyörült is rajtam. Öcsém Antal, ki Capri szigetén halt meg, engem tett egyedüli örökösévé. Maradt utána egy szép villa s akörül nagy kert és szőlő Capri szigetének legszebb részén. Nápolyal és Vezúvval átellenben. Ezen villát sikerült eladnom 1890 év elején 30 ezer frankért vagyis 14 ezer ft-ért s így, amit a két testvér rajtam rontott azt a jó Isten nekem a harmadik által vissza pótolta.

Áldassék szent neve! Ami az egyházat illeti, Szeberényi oldala mellett káplán volt, fia, Szeberényi Lajos Zs. jelenleg aradácsi lelkész; az én oldalamnál pedig Kramár Samuelnek felső Lehotára való eltávozása után Zsilinszky Endre, helybeli közlakosnak s egykori kurátornak, Zsilinszky Györgynek fia, kit Jénából hívtam meg segédemül.

Soltész halála után a magyar iskolába megválasztatott tanárnak Petrovics Sámuel, eddig gymnas. tanár, ennek helyébe pedig Valentini Jenő, egykori Valentini János sziráki papnak fia.

Ez évben két új iskolát építettünk: egyet a jaminai szőlőkben, másikat pedig az ugynevezett felsővégi sancz mellett. Amabban tanító lett Michnay Gyula, Mihálynak, a belvárosi tanítónak fia, emebbe az alsóvégről áthelyeztetett Galli János, kinek helyét elfoglalta Lang Gusztáv.

Az iskolai tanításban változás történt annyiban, hogy tót paraszt presbyptereink indítványára az V és VI osztályban minden tantárgyaknak magyar nyelven való előadása elrendeltetett, kivéven az olvasást és a vallást.

Ami végre személyemet illeti, engem azon megtiszteltetés ért, hogy Nov. 8án, mint hivataloskodásom 40 eszt. évfordulóján délelőtti 11 órakor Vidovszky János vezetése alatt vagy 100 tanítványom gyülekezett egybe udvaromon s háládatos szívvel kifejezték örömuiket, hogy a jó Isten eddig egészségben megtartott s az ő további áldását kérték számomra. Megható jelenet volt, mélyen meghatotta különösen Szabó Károly kolosvári tanárt s akad. tagot, ki akkor éppen vendégem volt.

Ezen év emlékezetes lesz bcsabai egyházunkra nézve. Ez évben ünnepelte világszerte az evang. egyház Luther Márton születésének immár negyedik százados évfordulóját. Ezen alkalomból elhatározta egyházunk, hogy a birodalomban legnagyobb templomát kívül belül megújítja s azt vasrácsozattal keríti körül. Került ezen munka több mint 18 ezer forintba. Nagy érdemei vannak e körül különösen az akkori erélyes kurátornak Hursan Pálnak, ki, az évek óta felhalmozott egyházi adóbeli restancziákat²⁶⁵ oly eréllyel hajtotta be, hogy nem csak nem kellett semmi költsönhöz, vagy új megadóztatáshoz folyamodnunk, de sőt még a maga kurátori utódjára, Kliment Sz. Jánosra is készpénzben több mint 14 ezer forintot hagyott.

Emlékezetes ezen év továbbá azért is, hogy egyházunk születési többlet folytán oly tetemesen szaporodott mint eddig soha. Léven t.i. a szülöttek száma 1402, a halottaké pedig 742, szaporodott az egyház 660 lélekkel. A szülöttek közt csak 19 nem törvényes; ezek is többnyire holmi idegen reform. szolgálok szülöttei.

Reám nézve emlékezetes ezen év azért mert, most 40 esztendeje (1843. eszt. pünkösd keddjén) szenteltettem fel Selymeczen dr. Szeberényi János Superintendens által papnak. Azóta mindig nagy egyházakat szolgálok, Nagy lakot 6 ½ évig, Csabát most már mikor ezt írom (1890.) 41 ½ év óta, összesen 48 év óta, hála az Istennek mindig a legjobb egészségben, csak másfél év óta támadta meg nyelvemet az ugynevezett glositis,²⁶⁶ úgy hogy az udvarokon és a nagytemplomban való prédikálástól óvakodnom kell. Szamba vettem minap, hogy ugyan ezen hosszú 48 évi időszak alatt hány halotti prédikációt mondtam? S kitűnt, hogy mint csabai káplán 469et, mint nagylaki pap 310et, mint csabai rendes pap pedig 3920at, összesen tehát 4849et. Alig hiszem, hogy volna az országban ev. pap ki ennyit végzett volna. Igaz, hogy hivataloskodásom alatt négy ízben dühöngött a cholera, amidőn hetekig minden nap kellett prédikálnom. Hát még mennyire mehet az általam eskettettek és kereszteltettek száma? Igazán, nagy kegyelme Istennek, hogy ily sok munka közepette még ily egészségben vagyok!

Ezen év April 24. halt meg egyházunknak egy érdemes, nyugalomba helyezett tanítója, Vozárik Pál.

²⁶⁵ Hátralék.

²⁶⁶ Nyelvgyulladás.

Levelek

1838

Samo Bohdan Hroboňnak 1838. november 3-án

Kelt Eperjesen, 1838. november 3-dik napján

Kedves Szlovák Testvérem!

Bocsássa meg nekem, amiért az Ön oly kedves levelére ennyire késve válaszolok [olvashatatlan] avval, hogy sem alkalmam, sem elegendő időm nem volt az Ön iránti tiszteletem és hálám kifejezésére, így még váratlanabbul ért az Ön levele, még nagyobb örömmel töltött el, melyet afelett éreztem, hogy Ön, kinek a Nemzet iránti lángolása és szeretete már régóta ismeretes előttem, megválasztott szlovák testvéreink vezéréül; afeletti öröm is ez, hogy Ön nem csak szóban, hanem példájával is táplálja szeretett anyánk, Szlavia iránt a szeretetet, aminek látható bizonyítéka a halottaiból feltámasztott késmárki egylet; az afeletti öröm, hogy kebelében egyetértésre lelnek az én érzéseim, híven nyújthatom Önnek jobbomat, joggal és boldogan nevezhetem Önt testvéremnek a Nemzetben. Nekem a helyettesítő vér teszi a családot: de családom tagja mindenki, aki az enyéimmal azonos érzelmeket plántál, családom tagja mindenki, aki híven és lángolón elősegíti nemzetem javát és dicsőségét. – Drága Testvérem! Mi ketten, korábban ismeretlenek, a nemzetiség virágos mezején találkoztunk; semmilyen kétségem nincs, de arra az egyre figyeljünk: hogy ne szánakozzunk a magyarországi szlovákok mostani helyzetén, de a magyarországi szlovákok helyzetét legalább olyan jónak lássuk, mint amilyen most. Mert mily kevesen vannak, akik Önnel együtt érzik, hogy nem dérrel-dúrral, hanem nyugodtan kell mennünk a nekünk kijelölt úton: még maga a Pozsonyi Társaság²⁶⁷ (bár

²⁶⁷ A Ludovít Štúr vezette pozsonyi szlovák diáktársaság.

ezt csak *sub rosa*²⁶⁸ mondom Önnek) nagyon sietősen halad, mialatt ez úgy pszichológiai, mint politikai okokból veszélyes a mi helyzetünkben. Nemrégiben kaptunk egyik tagjától egy levelet, tele sértő kijelentésekkel. Hogy milyen felháborodást váltott ki e levél közösségünk tagjai közt, megírni is szégyellem Önnek. Mindez azonban, Istennek hála!, már helyre állott, és szilárdan reméljük, hogy minden még jobban és lelkesebben megy majd, mint korábban.

De tán megkérdi Ön, hogy nálunk, az én diákjaim között, miért oly kevés a Nemzete iránt odaadó lélek? Szerencsájuk Önöknek, hogy van egy Hlawacek²⁶⁹ Önöknél, – mi – *sapienti pauca!*²⁷⁰

Magunktól lettünk azzá, akik vagyunk, ha mi magunknak nem segítünk, bizony semmilyen *Deus ex machina* nem segít nekünk. Nagytiszteletű előljáró urunknak²⁷¹ sem elegendő ideje nincsen, sem a nemzeti szellem nem lelkesíti annyira, hogy lázasan érdeklődjék egyletünk²⁷² iránt; rajta kívül pedig egyetlen köztanítónk sem pártolója ügyünknek. A környékbeli lelkészeknél kellene menedéket keresnünk? Ők mindannyian olyan szegények, hogy a saját szükségleteikre sem elegendő a járandóságuk. Higgyc el nekem, kedves Testvérem! nekünk sokkal nehezebb bármit kérni, mint ahogy azt gondolná. Épp most kapom a hírt Fejérpatakytól,²⁷³ hogy már készen van Kollár²⁷⁴ mellszobra. Én már nagyon türelmetlenül várom. Bizonyára Ön is nagyra tartja e nemzeti kincset?

De már nagyon hosszadalmas vagyok. Adja át üdvözetem minden hű szlováknak. Én, testvérként öelve Önt, maradok az Ön hűséges barátja és testvére a nemzetben, Ludewjt Jaroslaw Haan.²⁷⁵

²⁶⁸ Bizalmasan.

²⁶⁹ Michal Hlaváček (1803–1885), a szlovák diákság támogatója. Ebben az időben tanár, majd később rektor volt a lőcsei evangélikus líceumban, ahol 1832-ben megalapította a Cseh-szláv Társaságot.

²⁷⁰ Az okos ember kevés szóból is ért.

²⁷¹ Munyai Antal (1787–1849), az eperjesi evangélikus kollégium professzora és rektora.

²⁷² Az eperjesi szlovák diáktársaság.

²⁷³ Gašpar Fejérpataky (1794–1874) szlovák könyvkiadó.

²⁷⁴ Ján Kollár (1793–1852) pesti evangélikus lelkész, aki ebben az időben kifejezetten szoros kapcsolatban állt Haannal.

²⁷⁵ A levelet egy merőleges sor egészíti ki: Tiszteltetem T. P. Tomašek, Müller és Hlawacek urakat, bár ha a többiek még nem is ismerem.

Haan Vilmának 1847. október 18-án

B.Csaba 1847 oct. 18-án

Kedves Minkám, kedves Sógorom!²⁷⁶

Engedjétek meg, hogy oly soká nem tudósítlak titeket itteni körülményeink felől, oka egyedül az, hogy mindekkoráig vártam, hogy tán adódik valami jó alkalom NVáradra, nem akarván a postán írni. Most végre véletlenül Schuchnál találtam ezen nváradi kereskedőt, ki által e levelet is küldöm.

Mindenek előtt igen szépen köszönöm azon becses és minden gondolatimat felül múló ajándékot, melyet Vilmos²⁷⁷ által küldöttetek. Én nem kívántam semmi ajándékot tőletek, s az eszem ágában sem volt, hanem csupán hozzátok való szeretetből jól esett kis fiatokat elhozni Csabára s így legalább az ő látása által ti reátok Csabán is visszaemlékezni.²⁷⁸ Egyébiránt az ajándéknál becsesebbet és nekem kedvesebbet valóban nem küldhettek, mert nekem mindig az volt kívánságom, mihelyt egy kis felesleges pénzt összekapartintottam volna, mindjárt egy ilyen musikáló órát venni, a mint csakugyan Vilmostal beszélünk is, hogy ha nyáron a vasúton felmegyünk Pestre, hogy ilyen órát veszünk. Képzeltetek tehát meglepetésemet, midőn Vilmos hozzám hozta azt, én nem is akartam hinni, hogy az az enyim. Hát még Jósi és Linka²⁷⁹ mit csinálnak?! Vilmos [olvashatatlan] óra felhúzza az órát dél előtt, mi mindig csak hallgattuk, hallgattuk Linkával, musikáltattuk, s a musika mellett csak azon vettük észre, hogy már tizenkettőfél és még Linka semmit sem főzött délre. Jósinak pedig még most is, kívált ha valaki jön hozzánk, meg kell ráncigálnom a musikát, mert ő minden vendéget az órához vezet és mutatja neki, s majd kiugrik a bőréből, ha az óra musikálni kezd.

Még egyszer köszönöm nektek ezen valóban becses ajándékot, mely bizony annyit ér, hogy azt nem is érdemlem ki, de majd igyekezem én, hogy azt fiatok jó nevelése által megháláljam. Jósi, hála Istennek, egészséges,

²⁷⁶ Molnár József nagyváradi ügyvéd.

²⁷⁷ Haan Vilmos, Haan Lajos és Vilma bátyja.

²⁷⁸ Haan Vilma és Molnár József fia, József ekkoriban Békéscsabán nevelkedett Haanéknál.

²⁷⁹ Haan Lajosné, született Vilim Karolina.

eddig semmi legkisebb baja nem volt, az iskolába mindennap eljár örömmel, csak hogy bizony az öreg Andrassovitznál²⁸⁰ igen lassan halad elő mindenben, úgy hogy kénytelen vagyok őtet itthon magam tanítani. Legalább egy kis olvasásra, imádkozásra, számismerésre és kis számolásra szeretném őtet vinni, addig, míg itt marad. Különben ő Váradot nagyon ritkán említi, az udvarban és a kertben mindeddig mindig talált mulatságot iskolán kívül, hol deszkadarabokból házacskákat építeni, hol virágokat ültetni, hol a Wilym kis leányokkal játszani, melyekhez igen nagy vonzódása van. Néha megszállja őtet mégis a Váradra való emlékezés, s akkor nincs hossza vége az elbeszéléseknek, mit adott neki valaha édes Tata vagy édes Mama, mit tett vele Pali vagy Péter, nem különben hogy milyen az a kis Lajos és hogy Mikronnak milyen és hány fia van? Télire jó és elegendő ruhája van, mi is csináltattunk neki nadrágot, csizmát, úgy hogy most semmire szüksége nincsen. Igen könnyen tanul, alig mondok el neki 9szer 10szer két három sort, már tudja, például a „Jövel Jézus, légy vendégünk.” Édes anyám²⁸¹ az ősszel készül még hozzátok, ha nem lesznek hideg idők, talán elküldjük őtet is vele, de úgy hogy ám visszaküldjétek, hogy legalább valamit profitírozzon a télen által a tanulásban a bácsijától. Semmi rossz hajlandóságot eddig hála Istennek! nála észre nem vettem, engedelmes, csak ha az ember nyersen talál szólni hozzá, akkor látszik kissé, hogy nem örömmel teszi, a mit mondanak, de ha szépen bánnak vele, olyan jó és szófogadó, hogy jobb nem lehet. De már talán sokat is írtam ezen egy dologról. Azonban héjjába, hiszen Jósi azon tárgy, melyről hozzátok legtöbbet kell írnom. Mi többiek is hála Istennek mindnyájan egészségesek vagyunk. Édes Atyánk²⁸² is oly jól érzi magát, hogy 40 esztendősen sem különben, a mint ő maga mondja. Vilmos a kamara dolgaival bajlódik szüntelen a dohány ügyben. Az idén minden mázsáról fog kapni 2 ezüst krajczárt, úgy hogy mindössze vagy 2000 váltóforintot kap ezen esztendőben a kamarától. Ez pedig olyan segítség reá nézve, hogy a már meglévő földet az idén ismét szaporíthatja egy fertálllyal, úgy hogy már öt fertálya lesz egy tagban, az igaz, hogy még vagy három ezer forinttal adós, igen de a földje megér többet mint háromannyit, amennyi adóssága van. Berci²⁸³ is gazdálkodik, meglehetősen sikerrel. Szóval mi meg vagyunk a hogy vagyunk.

²⁸⁰ Andrasovicz György békéscsabai tanító, részletesebb jellemzését lásd a Naplóban.

²⁸¹ Petényi Judit.

²⁸² Haan János békéscsabai evangélikus lelkész (1779–1855).

²⁸³ Haan Albert, Lajos öccse (1820–)

S reményelem, ma holnap mindnyájan jó megelégedett állapotban leszünk. Toncsi²⁸⁴ folyvást Bécsben van s az idén bizony igen sokba került ő kelme édes atyánknak, de biztat leveleiben, hogy már ő is lassanként szerez magának annyit, hogy abból él. Az ő professzora²⁸⁵ most az ország gyűlésre viszi őtet Posonba s ott fogja ajánlani a magyar Mágnásoknak, majd meglátjuk, minő sikerrel. Az én kedves Linkámmal pedig ketten még folyvást éljük a mézes heteket,²⁸⁶ annyiban, hogy még egyszer sem szólotunk egymásnak egy rossz szót sem, s ha valami nem tetszik egyiknek vagy másiknak, azt azonnal nyíltan kimondjuk, mert bizodalom a házassági élet boldogságának fő eszköze.

De el is felejtkeztem a sok írás közt, hogy még nekem holnapra sok dolgom van. Azért, mindnyájatokat, különösen az én kis Druszámat Lajost, csókollak, minden jókat kívánok, maradván

Titeket szerető Öcsétek
Lajos

Egy magyar énekes könyvet – melyben édes Atyámtól is vannak énekek, tőlem is – tegnap előtt küldtem nyomtatás alá, ha elkészül, majd küldök néhány példányt.²⁸⁷ Jelenleg itt küldök egyúttal egy kis röpiratot a dohánytermesztésről, melyet kedves édes Atyánk dolgozott és adott ki a csabai nép számára, a kamara költségén.²⁸⁸

1858

Steinacker Gusztávnak 1858-ban

Tisztelendő úr,
igen tisztelt barátom uram!

Jenában hozzám mutatott becses baráti indulata egy kérésre bátorít. Tisz barátom uram olvassa a Jena táján kijövő hírlapokat; ha azokban valami az

²⁸⁴ Haan Antal festő (1827–1888) Lajos öccse

²⁸⁵ Haan Antal 1845 óta tanult festészetet a bécsi biedermeier festőtől, Ferdinand Georg Waldmüllertől.

²⁸⁶ Haan 1845-ben nősült meg.

²⁸⁷ Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 1. kiadás. Szarvas, 1847.

²⁸⁸ O užitečnom sadění dohána, rozmluvání... pre lud čabjanský. Szarvas, 1845.

én munkámból „Jena Hungaricarol”²⁸⁹ vagy pedig valami terjedelmesebb cikk a jenai ünnepélyről²⁹⁰ megjelenne, igen kérném, lenne szíves azt nekem Magyarországra megküldeni. Hasonló esetben én is kész szolgálatomat előre felajánlom, ha talán a litteratura²⁹¹ mezején valamire Magyarhonból szüksége volna. Reménylem, hogy Jenában találkozásunk nem volt utolsó találkozás, s igen örvendének, ha hazánkban szerencsém lehetne.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok

Tiszt Urnak
szerető tisztvársa az Urban
Haan Lajos

Lakásom Békés Csaba
utolsó posta Orosháza

1864

Haan Vilmának 1864. január 31-én

Kedves néném Minka!

Meg fogod nekem bocsátani, hogy a te szép tettetted bejelentettem minap az írségi bizottmánynak, melynek én is tagja vagyok. A bizottmány a legnagyobb elismeréssel fogadta küldeményedet, a mint az ide mellékelt és régi Courmached²⁹² által is aláírt jegyzőkönyvi kivonatból láthatod. Tedd el magadnak szíves emlékül.

De a küldeményedből nem telt ki 15, hanem csak 8 embernek a tartása február végéig, az is csak úgy, ha a kenyérre való 10 forintot még elküldöd. Mert sokat megeszik ám az az éhes tót gyomor. Négy embernek kell levesre egy itcze főzelék és ahhoz azután zsír, hagyma sat. éppen ezért én is a bizottmánynak nem 15, hanem 8 embernek az élelmezését jelentettem be.

²⁸⁹ Haan, Ludovicus: Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum. Gyula 1858.

²⁹⁰ A jénai egyetem fennállásának 300. évfordulója alkalmából 1858. augusztus 15–17. közt megrendezett ünnepség, részletesebben lásd a Naplóban.

²⁹¹ Irodalom, de Haan alapvetően a tudományos irodalom/történetírás értelemben használja.

²⁹² Udvarlód. Feltehetően a bizottság elnökére, Omasta Zsigmondra gondolt Haan.

Azt Te rosszul hallottad, hogy Szeberényinél²⁹³ naponként 15 ember számára főznek. Nem úgy van! Szeberényinél is, nálam is hat hat ember kap naponként ételmet. Most már a tiéddel együtt nálam Málíka²⁹⁴ mindennap 14 embernek főz és kiadja az ételt január 27-ről kezdve.

Tudom, hogy Téged érdekel ez a dolog, ennél fogva hagyd mondjak el egy pár szót az itteni állapotokról. Sok nálunk az éhségben szenvedő család, kivált most, mikor a hideg miatt munkát nem kaphat. Osztogatunk ugyan már augusztus olta buzát a város házán, de ahhoz némellyik 8 – 10 hét alatt sem juthat, merthogy sokan vannak a szűkölködők és akkor is alig kap egy vékánál többet. Ezzel magát meg nem menti az éhhaláltól. Ennél fogva én és Szeberényi minap a bizottmányban azt indítványoztuk, hogy alakíttassanak leves egyletek, az az álljanak össze az urak és a tehetősebb gazdák és vagy adjanak pénzt, vagy pedig mindenki a ki teheti vállaljon fel bizonyos számú szegényeket, hogy azokat levessel és kenyérrel február végéig ellátni fogja, mert félő, hogy a rossz élés miatt tavasszal scorbut vagy más ragadós nyavaják fognak kiütni. Nagy nehezen és sok szónoklat után keresztül vittük ketten Szeberényivel az indítványt s a bizottmány minket kettőnket és a katolikus patert²⁹⁵ bízott meg, hogy ezen leves egyleteket létesítsük. Ez volt pénteken. Én erre vasárnap tartottam erről a templomban szónoklatot, a hol a tehetősebbeket keresztény könyörületre felhívtam. A város előljáróságának annyira tetszett a beszédem, hogy felhívott, hogy azt nyomtattassam ki, de biz én azt abban hagytam, mert az ilyen productióknak soha barátja nem voltam. Résztint ezen beszéddel, résztint más privát nógatások, buzdítások folytán Szeberényivel együtt eddig már több, mint 700 forintokat öszve gyűjtöttünk, ezen az öszve koldult pénzen eddig már husz kosztházakat vagy alumneumokat létesítettünk, melyek mindegyikében 30 – 60 ember kap naponként meleg ételt és darab kenyeret. Szóval eddig már több, mint 1200 éhező embert el látunk február végéig élelemmel. Másfél hét olta mindennap délutáni két órától estig én, Szeberényi, a Kathol. pap és doktor Réthy²⁹⁶ ott ülünk a város házán és osztogatjuk a cédulákat az éhezőknek. A mint mondtam, husz konyhában főzetünk mindennap. Azon kívül privát embereknél is el helyeztünk körülbelül 200 szegényt. Én magam mindennap 6, Szeberényi is 6 éhezőt élel-

²⁹³ Szeberényi Gusztáv (1816–1890), Haan Lajos lelkész társa Békéscsabán.

²⁹⁴ Vilim Amália, Haan Lajos második felesége.

²⁹⁵ Péky Antal, 1863 és 1894 között békéscsabai katolikus pap.

²⁹⁶ Réthy Pál, békéscsabai orvos.

mezünk. A te adományod éppen jókor jött, éppen akkor, mikor ez az eszme előkerült és éppen amint jó hatással volt. A ki fösvénykedett, azt mondtam neki: látja kend, az én néném nem lakik Csabán és még is nyolc embernek való élelmet küldött Váradról, hát kend csabai létére nem könnyörülne szegény éhező csabai lakostársán?” Az ilyen beszéd hatott és sokakat könnyörületre indított, kik különben fösvénykedtek volna.

Látod mindezekből, kedves Minkám, hogy én itt nem csak predikálok, hanem teszek is, amit tehetek. Igaz ugyan, hogy most nem régen valami csabai levelező írt erről a dologról a magyar sajtóba s az egész dolgot úgy állította elő, mint Omasta Zsigmondnak²⁹⁷ az érdemét. Pedig bizony nem Omasta Zsigmond érdeme, hanem egyes egyedül Haan Lajos és Szeberényi Gusztáv. Omasta még inkább ellene volt, mint mellette. No de hiszen az ilyenekből én nem sokat veszek magamnak. Jót teszek, nem azért, hogy dicsérjenek, hanem mert a jót szeretem.

Holnap lesz nálunk koncert az ínségesek javára. Abból is reménylünk a mi alumneumaink számára egy pár forintot.

No de most már végzem. Estve van és én csak nem egész nap írtam, úgy hogy szinte a szemeim fájnak.

Mindnyájan egészségesek vagyunk és Téged csókolkunk, valamint sógort is és egész családotat, különösen Málíkám és Linkám.²⁹⁸

Mikor jöttök el? Ne féljete azért, hogy itt éhség uralkodik, van még annyink, hogy ne hagyunk éhen elveszni, s ha másként nem, ott van a husz alumneum, oda megyünk levesre.

Isten veletek! Csókol

szerető fivéred
Haan Lajos

Bcsabán 1864
jan 31.

Haan Vilmának 1864. február 15-én

Kedves Minkám!

Már bocsáss meg, de arra nem voltam elkészülve, hogy még a főispántól is

²⁹⁷ Omasta Zsigmond békés megyei alispán, róla részletesebben lásd a Naplót.

²⁹⁸ Haan Karolina, Haan Lajos egyetlen lánya (1848–1874).

kapsz „Belobungs decretet”²⁹⁹ a mint Jósi³⁰⁰ nevezi. Pedig úgy van. Eppen most küldöm hozzád postán a hivatalos levelet, alkalmasint ezzel az én levelemmel együtt fogod kapni. Jobbnak láttam nem írni külön levelet, hanem csak a hivatalosba beledugtam az enyémet. Minek költsem hiába 15ftt bélyegre? A dolog úgy történt, hogy a csabai inségi bizottmány a jegyzőkönyvet mindig felküldi tudomás végett a főispánnak. Ebben a jegyzőkönyvben olvasta a főispán, hogy Te is segítségére voltál a csabai inségeseknek s fogta magát, és ír íme egy hivatalos megköszönő levelet.

Tedd el azt is a csabai mellé emlékül.

Mindnyájan egészségesek vagyunk s tisztelünk, csókoltatunk téged, Jósit, gyermekeiteket. isten veled!

Husvétkor elvár

szerető öcséd
HLajos

BCsaba 864

Febr 15.

Az alumnistaid ugyan jó ízűn eszik a paszulyt, borsót etc.

Már eddig 1500 embert tartunk levessel

1865

Nagy Ivánnak 1865. február 26-án

Tekintetes úr!

Igéretem szerint ide mellékelve küldöm Sigmondnak a Peercz család részére 1421 apr kiadott nemességi oklevelét. Legyen szives azt a tekintetes úr tőlem emlékül elfogadni. Viszont szivesség fejében pedig arra kérem, ha valami, Békés megye hajdanát illető adatot találna, szíveskedjék velem azt közleni.

Tiszteletem jelentése mellett

aláz. szolg.
Haan Lajos
ev. lelkész

B. Csabán 1865. febr. 26.

²⁹⁹ Elismerő határozat.

³⁰⁰ Valószínűleg Molnár József, Haan Vilma férje.

Pesty Frigyesnek 1865. április 18-án

Tekintetes ur!

Bizonyosan méltóztatik még rám visszaemlékezni, azon időkből, midőn 1857 eszt táján a m. akademia könyvtárában a tek. úr a Temesvárra, én pedig a Békésmegye multjára vonatkozó adatokat, kutattuk. Én azolta Békésmegye történeteit kidolgoztam s kéziratom³⁰¹ jelenleg tek. Csengeri Antal³⁰² m. akademiai titkár urnál van. Miután a „Honban” azt olvasom, hogy a dunántúli történetkedvelők társulata,³⁰³ különösen az egyes megyék történelmi leírását tűzte ki feladataul s a tek. úr e társulatnak elnöke, kérem, lenne szíves kéziratomat t. Csengeri úrtól átvenni, átnézni, netaláni megjegyzéseit velem közleni, s engem értesíteni arról: hogy kipótolván a még benne kipótolandókat s talán változtatva a változtatandókon nem lehetne é azt a fent említett célra felhasználni? A kéziratot szívesen átengedném a társulatnak, a., mérsékelt díj mellett; b., fenntartván magamnak azt, hogy külön, önállólag is kiadhatom. Jól tudom én azt, hogy dolgozatomban sok a hiány; de minden esetre tekintetbe veendő az, hogy talán egy megyéről sem olly nehéz a régibb korból történeti adatokat szerezni, mint Békésről. E megyének nagyobb, tekintélyesebb sz. királyi vagy püspöki városa nem volt, mellyben valami okmánytár létezett és magát fenntarthatta volna. E megyét kétszáz évig a török bírta, – ez alatt a földes urak innen mind elköltöztek, ki Biharba, ki Erdélybe, – a nép kipusztult, úgy hogy midőn a megye 1716 eszt az országba reincorporáltatott, a megyei összeírás nem talált ezen 56 □ mfdnyi területen többet 2500 lakosnál, a kik szinte nagyobb részt nem voltak allandó lakosok, hanem holmi csőcselék, vagy arealis ökörpásztorok, kik többnyire ideiglenesen épült föld alatti putrikban laktak s ha egy helyen a füvet lelegeltették, mentek odább. Ily állása mellett a dolognak igen nehéz a megye multját földeríteni. A gyulai megyei archívumban sincs semmiféle 1715 éven felüli okmány. Azután tessék tekintetbe venni az én állásomat. Én itt távol minden levél és könyvtáraktól, egy 22 ezer lélekből álló nagy egyházat igazgatok s tömérdek hivatalos elfoglaltságom mellett igazán csak úgy lopom az időt, hogy a litteratura mezején is

³⁰¹ Békés vármegye hajdana. Pest, 1870.

³⁰² Csengery Antal (1822 – 1880) politikus, újságíró, közgazdász, 1858-tól az MTA rendes tagja és jegyzője.

³⁰³ 1863. december 27-én Répceszemerén alakult meg a Dunántúli Történetkedvelők Társasága, amely az 1867-ben létrejött Magyar Történelmi Társulat elődszervezete volt.

tehessek valamit. Mindezek némileg menteni fogják a munkámbani hiányokat.

Valamint igen szép, hogy a dunántúli történetkedvelők társulata megalakult; úgy nem ártana megyénként, vagy legalább kerületenként archeologiai társulatokat is alakítani, már csak azért is, hogy a sok helyen a földben kiásatni szokott régiségek ne kerüljenek zsidók kezeibe, hanem megmentessenek a haza számára; azután azért is, hogy a múlt korból felmaradt épületek conserváltassanak, ne pusztuljanak. Itt nálunk is sokszor jön elő azon eset, hogy a kardok, sarkantyúk, s. a. t. ásatnak ki a föld gyomrából, de mire az ilyen magamféle ember annak tudomásába jön, már akkor régen a kovács szegeket csinált belőle. Mind az ilyeneken segíthetnének a megyénként alakulandó régészeti társulatok, mert így a dolog körül többen érdekelnék magokat, az érdekbe többen bevonatnának s a nép közt hamarabb lehetne köztudomásúvá tenni ezt: hogy kár az illy talált holmit elpusztítani, elhányni, elvetni, hanem át kell adni olyannak, a ki annak történeti becsét tudja és érti. Én, a mennyire lehet, gyűjtöm az ily régiségeket, de gyűjteményem csekély s leginkább itt talált régi pénzekből áll.

De már hosszúra is terjedt levelem. Még egyszer kérem, lenne szíves kéziratomat átvenni, átnézni és nekem május 1-ig netaláni megjegyzéseivel visszaküldeni, a ki maradtam tisztelettel

a tek Úrnak
alázatos szolgálója

Haan Lajos
evang. lelkész

B. Csabán 1865.
ápril 18.

Pesty Frigyesnek 1865. május 7-én

Tekintetes ur,
igen tisztelt Uram!

Kedves s hozzám olly sok jó indulatot lehellő levelét valódi örömmel olvastam. Igen örvendek annak, hogy képem, a csak néhány napi együttlét és az azolta elfolyt több évek daczára, emlékezete előtt még el nem mosódott. Engedje meg, hogy a kedves visszaemlékezést egy ide mellékelt munkámmal fölelevenítsem. Az ugyan a protestans egyház történelmeire vo-

natkozik:³⁰⁴ de azért Kegyed előtt, mint aki szintén a történelemmel szeret foglalkozni, talán érdektelen nem lesz.

A mi Békésmegye hajdanát tárgyzó kéziratomat illeti, kérném azt hova elébb visszaküldetni. Azolta megint néhány történeti adatnak birtokába jutottam; a megyei levéltárban is találtam némieket, ennél fogva szeretném már most a hiányokat kipótolni és az egész munkát bevégezni. Tudom én, hogy az ilyen, egyes vidéket érdeklő munkára kiadó nem igen találkozik, kivált a mostani pénztelen világban: ennél fogva szándékom azt, ha Isten a hazának kissé szabadabb időket ad, előfizetés útján kiadni. Hiszem, hogy magában megyémben is találok annyi előfizetőt, hogy legalább nyomtatási költségeim fődözve lesznek. Ha Kegyed valami Békésmegyére vonatkozó adatokra találna, igen kérném, lenne szíves azokat velem közleni. Engem érdekel minden csekélység, melly megyém multjára vonatkozik. Legközelebb Nagy Iván urtól is kaptam néhány érdekes adatot. Nagyon bajos nekünk, kik a közkönyvtáraktól távol esünk, az ilyenekhez jutnunk. Csak ha hébe korba Pestre felrándulok, akkor azután van szegény könyvtárnokoknak dolguk velem. De hát mire is fordíthatja az ilyen papféle ember hivatalos foglalatosságáról felmaradt üres idejét jobbra, mintha az irodalomnak³⁰⁵ él?

Hogy Kegyed „Századok” cím alatt egy folyóiratot szándékszik megindítani, azt már régebben hallottam.³⁰⁶ Isten segítse ez igyekezetében. Majd gyűjtünk Békésben is előfizetőket. A mennyire időm és tehetségeim engedik, szívesen felajánlom közreműködésemet. Ha monographiamból kívánna felhasználni valamely szakaszt, legyen szíves azt kijelölni, s én szívesen átdolgozom, mert tudom, hogy kéziratom még nagyon szükségeli az ultima lineát,³⁰⁷ vagy pedig kívánsága szerint, adhatom Békésmegye történeteit vázlatban.

Bocsánat, hogy levelemet végzem, a hivatalos kötelesség hív. Magamat további baráti jóvoltiba ajánlván, maradtam tiszt.

aláz szolg. Haan Lajos

B. Csabán 1865
maius 7.

³⁰⁴ Időszaki tábla a magyar protestáns egyház történetéhez, Pest, 1859.

³⁰⁵ Haan a történetírást eleinte következetesen irodalomnak/literatúrának nevezte.

³⁰⁶ A Századok, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata 1867 augusztusában jelent meg először, Thaly Kálmán szerkesztésében.

³⁰⁷ Utolsó vonás lat.

Nagy Ivánnak 1865. június 21-én

Tekintetes ur

Már csak tessék mérsékelni egy ideig régészeti kíváncsiságát. Egy kissé bajos volna az érdeklött nemesi oklevelet nagy, viaszba nyomott függő pecsétje miatt elpackolni. Félnék, hogy mégis valami baja történne. Azonban aug. 16. egyházi kerületi gyűlésünkre Pestre jövök s akkor déli féltizenkét órakor megjelenek az egyetemi könyvtárban s személyesen átadandom azt. Előlegesen csak annyit, hogy a nemesi levél II. Ferdinand által Ebersdorfban sept. 11. 1623 eszt. adatott ki Gönczy Szabó György és neje Tsukás Susanna, valamint testvérei, Márton és Miklós részére s Pozsony vármegyében Péter Pál napján 1865 eszt. kihirdettetett. Aláírva: Ferdinand és Sennyey István váci püspök, mint akkori cancellár. Czimer: egy katonai pais felső kék mezejében hátulsó lábain álló, vörös nyelvet kinyújtó, első lábaiban pedig meztelen kardot tartó oroszlány; alul zöld mezőben ugyan illy oroszlány; a paizs négy szögletein:

fölül balra Magyarország címere, úgy amint az most rajzoltatik

fölül jobbra: vörös mezőben fekete ágaskodó oroszlány

alul balra: paizs buzogánnyal

alul jobbra: paizs három aranyozott csíkkal

foszladék jobbról arany és vörös, balról ezüst és fekete

Innen világos: hogy a tek. urat tévútra vezette az, a ki becses munkája V. köt. 437. l. álló adatokat kezeihez szolgáltatta. A nemességét impterált³⁰⁸ nem Imre, hanem György volt. Ezen Györgyről említés is van téve munkája 60. füz. 427. lapon, csak hogy ott tévesen említették 1629. eszt. II. Mátyás, holott II. Mátyás király már 1618 eszt. meghalt.

A küldött becses, Békés megyére vonatkozó adatokat igen igen köszönöm. Meg fogja engedni, hogy majd augusztusban abba a liber regiusba³⁰⁹ magam is bele tekinthessek; talán találok még benne valamit. Augusztusban úgy is 3 – 4 napot időzöm Pesten s e szerént időm lesz történelmi adatokat kutatni.

Megbocsátja a t. Úr, hogy még egy kéréssel alkalmatlankodom. Aug. 10. lesz az akademia megnyitásának ünnepe.³¹⁰ Szeretnék azon leányom-

³⁰⁸ A nemességét érvényesítő.

³⁰⁹ Királyi könyvek: iktatókönyvek, jegyzékek, kivonatok, melyekben különféle kancelláriai ügykörök fő adatait gyűjtötték össze.

³¹⁰ Haan itt feltehetően az MTA 1862 óta épülő, s végül valójában csak 1865. december 11-én felavatott palotájának megnyitásáról beszél.

mal³¹¹ együtt, – kit magammal viszek Pestre – részt venni. Nem tudom a módját és útját, hogyan lehetne ott helyet szerezni? Mert tudom, hogy akkor a terem zsúfolásig tömve lesz. Ha netán bementi jegyre volna szükség, nem lenne oly szíves akkorára két bementi jegyet szerezni? Ha tudnám, mennyi a fizetendő díj, most mindjárt megküldeném: így azonban csak fölmenetelemkor adandom meg.

A fent leírt nemesi oklevelet én Szeberényi Lajos³¹² akkor szegedi, most posonyi paptól kaptam. Hogy ő hol jutott hozzá, nem tudom. Ugy látszik, hogy valami levéltárból csenték el – talán a forradalom alatt, – mert a hátán rajta van: nro 8.

Ha a t. urnak vagy „Magyarország családai” vagy netán más munkájához innen az alföldről némi adatokra van szüksége, tessék velem parancsolni; szívesen megteszek, a mit tehetek.

magamat további becses indulataiba ajánlva vagyok

aláz. szolg.
Haan Lajos

B. Csabán 1865. jun. 21

Nagy Ivánnak 1865. december 19-én

Igen tisztelt barátom uram!

A mint haza jöttem Pestről, nagy készülteket látok házamnál. Mi ez? Disznótor készült. „No ez ugyan apropos történt, mondtam nőmnek.”³¹³ Nagy Iván urat is meghívtam torra. De miután már oda írni késő, küldjünk legalább egy párt abból a foghagymásból.” Dictum: factum!³¹⁴ Tessék szívesen fogadni és válják egészségökre!

Január végén ismét fölmegek Pestre s meglátogatom, addig is boldog ünnepeket kívánva s magamat további baráti indulataiba ajánlva maradtam

aláz. szolg.
Haan Lajos

B. csabán 1865 dec. 19.

³¹¹ Haan Karolina (1848–1874) Haan Lajos egyetlen, első házasságából származó gyermeke, Zsilinszky Mihály későbbi felesége.

³¹² Szeberényi Lajos (1820–1875) Petőfi Sándor diákkori barátja, Haan békéscsabai lelkész társának, Szeberényi Gusztávnak az unokatestvére.

³¹³ Haan Lajosné, szül. Wilim Amália (1828–1898), Haan Lajos második felesége

³¹⁴ A szót tett követte.

1866

Nagy Ivánnak 1866. január 20-án

Tekintetes úr,
igen tisztelt barátom uram!

Hogy az alföldi kolbászok és hurkák ízlettek, annak szívemből örvendek.³¹⁵ Még inkább fognék örülni, ha egyszer valaha itt Csabán, a foghagymások forrásánál, megvendéghelhetném. A Berényre vonatkozó becses adatot, melyet eddig nem ismertem, igen igen köszönöm s továbbra is kérem, ha hasonlókra akad, legyen szíves azokat velem közleni. Jövő február közepén fölrandulok Pestre s akkor teszem tiszteletemet.

Most egy kérésem volna. Időszaki táblám Magyarország történelméhez³¹⁶ megjelent Hornyanszky-nál.³¹⁷ Irtam neki ma, hogy egyet t. barátom uramnak küldjön. Nem lenne é szíves ezen munkámat valamely lapban péld. a Vasárnapi újságban vagy a Koszorúban csak úgy 5-6 sorban megismertetni? Hiszem, hogy mindjárt nagyobb kelendősege volna, ha illy történelmi tekintély, mint Kegyed, róla kedvezőleg nyilatkozna. Én abban tekintettel voltam nem csak a száraz történelemre, hanem szemem előtt tartottam a mívelődési állapotokat is. Például ott van 1465 Mátyás Könyvtára, – 1467 az academia istropolitana, 1361 az anonymus – 1552 Tinódi – 1867 Révai sat. Hiszem, hogy munkám jó szolgálatot tesz az iskolákban is, mint segédeszköz Magyarország történelme taníttatásánál. Meglehet, hogy vannak kihagyások, – meglehet: itt ott hibás adatok is. A kiállítás meglehetősen sikerült, csak ne volna oly sárga! Nem annyira, mondom, bírálatot kérek, mint inkább rövid ismertetést, legjobban szeretném, a vasárnapi újságban: de ezt is csak úgy, ha barátom uramnak ideje engedi és meggyőződésével megegyezik.

Viszonttalálkozásig fogadja szíves tiszteletemet, mellyel vagyok
igaz tisztelője
Haan Lajos

B Csabán 1866 jan. 20.

³¹⁵ Haan 1865 végén meghívta Nagy Ivánt Békéscsabára, disznótorra, de mivel nem tudott elmenni, Haan küldött neki egy csomagot. Lásd az előző levelet.

³¹⁶ Időszaki tábla Magyarország történelméhez, Pest, 1866.

³¹⁷ Hornyánszky Viktor (1828–1882) nyomdász, a magyar evangélikus könyvkiadás egyik megalapozója.

Nagy Ivánnak 1866. november 25-én

[Haan az iránt érdeklődik, hogy Nagy szerint a Fehér Codexben említett Szarvashalom azonos-e Szarvas városával, amelynek esetleg volt egy halma, amit a török korban szétbontottak. Lajosszállás mellett ásatásokat akar végezni, hogy római téglákat találjon és bebizonyítsa, hogy a római kori Dacia provincia nem csak a Marosig terjedt, hanem azon túl is.]

1867

Thaly Kálmánnak 1867. május 2-án

[Békés vármegye Gyuláról Anspachba, majd onnan a budai kamarai levéltárba került levéltára kapcsán érdeklődik az éppen a kamarai levéltárban kutató Thalytól, s kérdi, hogy hogyan lehet lemásoltatni ezeket. Ha saját kezűleg lemásolhatja, megteszi, bár ez egy 23 000 lelkes egyházközség papjaként nagy áldozattal jár számára. A Történettudományi Társulatnak 16 tagot szerzett Békéscsabán.]

Pesty Frigyesnek 1867. július 11-én

Tisztelt barátom uram!

Engem Békés, kegyedet, tudom Temesmegye hajdana érdekli. Temes megyének s általában a csanádi püspöki megyének multjára világot vet az 1330 – 1335 eszt. püspöki megye területén Raymundus de Bonifác és Jacobus Berengarius pápai küldöttek által egyházzól egyházra szedett pápai adóról szóló regestrum. Közlötte azt, amennyiben Torontál megyét érdekli, Barány Ágoston Torontálmegye leírásában,³¹⁸ de felette hiányosan. Én jól leírva bírom nem csak Torontál, de az összes csanádi püspöki megyére vonatkozó regestrumot s szeretném azt a „Századokban” közzélni, de nem tudom, hogy valahol már nem jött-e ki? A váradi püspöki megyére vonat-

³¹⁸ Barány Ágoston: Torontálmegye hajdana. Buda, 1845.

kozó regestrum, ugy tudom megvan Pray Hierarchiájában³¹⁹; lehet hogy a csanád megyei is. Nálam Praynak e munkája nincs meg. Önök fővárosiak e részben szerencsésebbek s ha nincs birtokukban valami könyv, megnézhetik azt a könyvtárakban az akadémiánál, egyetemnél, etc. Kérem kegyedet legyen oly szíves és nézze át: Barány Ágoston temesmegye leírását és Pray Hierarchiae Hungariae című munkáját ha vajjon ezekben a fent említett csanádi püspöki megyére vonatkozó pápai tizedbeszedési regestrum közölve nincs-e? s tudositson erről kegyed röviden engemet.

A „Századok” számára ma küldtem Thallynak egy egykorú latin költeményt a XVI. században Gyulán virágzott protestáns főiskoláról. Szerzője Szikszói Fabriczius Demeter 1563 – 1566 eszt. gyulai főiskolai tanár. Nem tudom, helyet szoríthat-e neki Thally? Egyébiránt most nem igen van időm dolgozni. Lakadalmazunk! Egyetlen leányom lakadalmát ülöm jövő vasárnap s ily házi gondok közt – silent Musa!³²⁰

Miota Békésmegye hajdana kegyed kezeinél volt, azolta igen igen sok új történeti adatot sikerült gyűjtenem, melyek a megye multjára vetnek világot. Bővítettem azt az egyes falukban előforduló halmok, erek, határok, dűlők sat számtalan helyneveivel is.

Isten áldja meg kegyedet, maradtam tisztelettel

őszinte barátja
Haan Lajos m. k.

B. Csabán, 1867, jul. 11

1869

Nagy Ivánnak 1869. január 24-én

[Budán van 20 darab XIII-XV. századi okmány, amit Haan le szeretne másoltatni, de nem akarja az ottani levéltárosokra bízni, s kérdezi Nagy Ivánt, hogy kit ajánlana e munkára.]

³¹⁹ Pray György: Specimen Hierarchiae. Hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiares, preaerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum. Pars I–II. Pozsony – Kassa, 1776–1779.

³²⁰ Haan lányát, Karolinát Zsilinszky Mihály vette feleségül. A házasságkötésük évében készült közös fényképüket lásd a képmellékletben.

Nagy Ivánnak 1869. augusztus 13-án

[Haan két könyvet kér Nagy Ivánon keresztül az egyetemi könyvtárból a Békésmegyei monográfiájához].

Pesty Frigyesnek 1869. december 6-án

Tekintetes Úr!

Igen tisztelt barátom Uram!

Először fogadja őszinte köszönetemet három érdekes okmánymásolatáért. Miután munkám II. kötetének már utolsó iveit nyomtatják, a potlékban használok fel azokat.³²¹ Tegnap kaptam Szabó Károlytól is Kolozsvárról két okmánymásolatot. Azok is a potlékba jönnek. Ha a II-ik kötet is kikerül a sajto alul leszek bátor t. barátom Uramnak egy példánnyal kedveskedni s egyuttal bar. Uramat fölkérni, lenne szíves a munkát a Századokban ismertetni; illetőleg megbírálni.³²²

Thally, hallom lemondott a titkárságról. No de egy évig csak megtartja a szerkesztőséget? Miért is kapjuk oly soká a Századok hátra lévő füzetait?

Ide mellékelve küldöm azoknak névjegyzékét, kik B. Csabán a m. történelmi társulat tagjaiul jelentkeztek. Kérem, legyen szíves neveiket a legközelebbi gyűlésen felhozni. A díjat ujév után fogják felküldeni.

Magamat további becses baráti indulataiba ajánlván maradtam tisztelttel

őszinte tisztelője
Haan Lajos m. k.

B. Csabán 1869. Dec. 6.

³²¹ Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. 2 kötet. Pest, 1870.

³²² Pesty a Századok 1870-es évfolyamában közölt bírálatot a köteről. Pesty Frigyes: Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. 2 kötet. Pest, 1870. In: Századok, 1870/7. 478.

Thaly Kálmánnak 1870. február 9-én

Tekintetes úr,
igen tisztelt barátom uram!

Minthogy nincs reményem, hogy egyhamar Pestre mehessek, kegyedet kérem föl, legyen szíves a történelmi társulatnak munkám ide mellékelt két kötetét nevében átadni.³²³

Mióta munkám a sajtót elhagyta, ismét kaptam néhány Békés vármegye múltjára vonatkozó érdekes okmányt Szabó Károlytól³²⁴ és a zsélyi levéltárból. Szilágyi Sándorék,³²⁵ úgy látszik a Századokat tudományosabb színben szeretnék szerkesztve látni, a mi csak is kitetszik, hogy az az ellenvetésök: hogy abban a külföldi történelmi litteraturára kevés figyelem fordíttatik. Igazuk volna, ha a Századokat csupa szakemberek olvasnák, de hiszen tudjuk, hogy a történelmi társulat tagjait – és így a Századok olvasóit is – kevés szakember képezi; legnagyobb részt birtokosokból, kereskedőkből, ügyvédekől sat. áll, kiket épen az által fogjuk belevonni társulatunk érdekébe, ha a társulat közlönye nem áll ugyan a mai kor kívánalmainak színvonalán alul, de másrészt nem is nagyon tudományos szagú, de oly változatos, hogy a dilettáns, a nem szakember is érdeklől. Miért? éppen azért, mert változatos tartalmú, mert nem nagyon tudományos szagú.

Hát a mi Szentantal-Selmecz-Korponai expeditionkra visszaemlékszik-e még kegyed néha-néha? Én mondhatom eleget utaztam már, de ez a kedves expeditio mindig legszebb emlékeim közé fog tartozni. Ha csak lehet, részt veszek a jövő évi vándorgyűlésen is. Úgy hiszem, az Pannónhalmán lesz. Valóban, kár volna e kirándulásokat abban hagynunk. Lám a honti expeditio is meghozta a nagy gyümölcsét. Ki tudja, a zsélyi, szent-

³²³ Feltehetően a Békés vármegye hajdana c. monográfiáról van szó.

³²⁴ Szabó Károly (1824–1890) történész, Haan aktív levelezőpartnere – Szabó Haanhoz írt leveleit lásd: Szabó Károly huszonöt levele Haan Lajoshoz. Békéscsaba, 1976.

³²⁵ Szilágyi Sándor történész (1827–1899).

antali levéltárakat mikor ismerte volna ki ennyire a tudományos világ, ha az expeditio nincs?

Ugyan kérem kegyedet, legyen szíves nekem megírni, ki ismertette munkámat a Századok decemberi füzetében?³²⁶ Akárki volt, köszönettel tartozom. Csak egy megjegyzésem van. Az ismertető azt hiszi, tollhiba, hogy Rákóczy Ferenczet /tulajdonképpen Károlyi Sándort/ Gyula várának falai alatt 1711 eszt. szerepeltetem és nem 1705 eszt. De én úgy tudom, hogy Károlyi Sándor két ízben volt seregével Gyula vára alatt. Először igen is 1705 eszt., mikor Rákóczy meghagyásából e vidékről elkergette a ráczságot. De ismét 1711 eszt. januárba, mikor a várat 6 napig ostromoltatatta, földalatti aknákat ásott s puskaporral akarta azt a levegőbe repíttetni. A négyszögvárnak keleti oldalán lévő nagy repedés, – a szájon forgó monda szerint – ez időből való. Ugyancsak Gyula várának falai alatt írta Pálffy Jánoshoz szóló jan. 12. kelt levelét, melyből fegyverletételi szándéka kitűnik. Ha Pestre föl megyek, keresni fogom a levelet a gr Károlyiak levéltárában.

Nem lenne kegyed szíves fölkérni Pesty Frigyes vagy Nagy Ivánt munkám II-ik kötetének rövid ismertetésére. Hiszem, hogy így munkámnak több vevője akadna, mert tartok tőle, hogy Laufer³²⁷ belebukik.

Isten áldja meg kegyedet legjobb áldásával. Maradtam hazafiúi üdvözléssel

őszinte tisztelője
Haan Lajos

B.Csabán, 1870 febr 9.

Nagy Ivánnak 1870. február 10-én

Igen Tisztelt barátom uram!

Őszinte tisztelem és köszönetem jeleül fogadja Kegyed „Békés vármegye hajdana” cz. munkámnak ide mellékelt példányát, melyhez Kegyed oly sok és oly becses adatot szíves volt szolgáltatni.

Bizony nehéz kenyér volt e munkát ahogy úgy összetákolnom. Itt, magában a vármegyében semmit, de semmit nem találtam, a mi multjára

³²⁶ Századok, 1869/10. 746–747.

³²⁷ Laufer Vilmos, a Békés Vármegye hajdana kiadója.

vetne világot. Ennél fogva az erre vonatkozó okmányokat, hangyaszorgalommal, úgy az egész világból kellett évek során össze gyűjtögetnem.

Azon családok közül, melyek a törökuralom előtt a vármegye területén léteztek, ma már itt csupán csak a Simay család van fenn, de ez sem bír ősi vagyont. Pedig hajdan tekintélyes családok lakták és bírták e vármegyét: gerlai Abrahamffyak, Körösladányi Nadányiak, mezőmegyeri Székelyek, kereki Kerekyek, Kamuthyak, Maróthyak, Hunyadiak, Czibakok, eperjesi Pathóczyak, muroni Veerek sat. Munkámban némelyiknek nemzedékrendi tábláját is közlöttem, mennyire azt oklevelek nyomán összeszerkeszthettem.

Figyelmeztetem kegyedet különösen:

a. a Nadányiakra. Ezek közül az 1433 – 1444 eszt. élt Márknak fiai nem László, Miklós és Jób, de Mihály, amint az okmánytáramban lévő 1479 eszt oklevél mutatja. S ezen Mihálynak fiai az említett László, Miklós és Jób, tehát Márknak unokái

b. a Pathóczyakra, kiknek első őse aligha a Kegyed által említett Bertalan volt, mert Okmánytáram 47 lapja már 1418 eszt. említi Pathóczy Imrét.

Nem tudom, ki ismertette a Századokban munkám I. kötetét. Nem volna olyan jó vagy Kegyed, vagy Pesty Frigyes ismertetni a másodikat, az okmánytárat?³²⁸ Talán így is nagyobb kelendősege volna a munkának.

A Békés vármegye multjára vonatkozó adatokat folyvást gyűjtöm. Azért, ha kegyed ezután is valami ilyesmire találna tudományos búvárkodásai közben, kérem, legyen szíves azt velem közleni.

Isten áldja meg kegyedet! Maradtam hazafiui üdvözléssel

öszinte tisztelője

Haan Lajos

B.Csabán 1870. febr 10.

Pesty Frigyesnek 1870. február 26-án

[Kéri, hogy Békés vármegye hajdana című művét a Századok márciusi füzetében ismertesse, bírálja, mert Thaly csak egy rövid ismertetést adott. Gyűjti a Magyar Történelmi Társulat tagdíjait Csabán, s küldi]

³²⁸ Végül Pesty bírálta a könyvet: Pesty Frigyes: Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. 2 kötet. Pest, 1870. In: Századok, 1870/7. 478. p.

Pesty Frigyesnek 1870. július 12-én

Tisztelt barátom Uram!

Ide mellékelten küldöm az 1854 eszt. új m. Muzeum mind a 12 füzetét. Örvendek, hogy Kegyednek szolgálhatok vele. Majd ha egyszer Pestre föl-megyek s meglátogatom Kegyedet, fogok kérni e helyett Kegyednek munkai közül egyet más.

Fogadja előre is köszönetemet, munkáim bírálatáért. Illetékesebb tekintély alig bírálhatta volna azt.³²⁹

Szinte szégyenlem magam, hogy a csabai tört. tudományi társasági részvényesekről az évi díjat mindedig föl nem küldtem. No majd legközelebb, még e hó folytán – öszveszedem és in summum³³⁰ elküldöm.

Mult hóban Székács superint.³³¹ fölkért volt, közölném vele eddig nyomtatásban megjelent munkáim jegyzékét. Én nem tudván mi célból kívánja, teljesítettem kívánatát. Csak később tudtam meg, hogy célja volt engem az akadémiába juttatni. Ehhez ugyan még kevés érdemem s így egy cseppet sem csudálom, hogy meg nem választattam: de más részről örvendek, hogy legalább a candidatiora érdemesnek találtattam.³³² No majd talán később, ha több érdemem lesz, ámbár megvallom, hogy e roppant egyházban, ahol 22 ezer lélek van gondjaimra bízva, alig talállok időt, hogy az irodalom terén valamit tehessek, s legfőbb érdemem talán az, hogy e nagy tót helyen, mennyire lehet, a magyar nyelv szeretetét terjesztem.

Vasba bizonyosan elmegy Kegyed?! Én nem tehetem. Annyi időre egyházamat bajosan lehetne elhagynom.

³²⁹ Pesty Frigyes elismerő kritikát jelentetett meg Haan Békés vármegye hajdana című nagymonográfiájáról, ami 1870-ben jelent meg.

³³⁰ Egyben.

³³¹ Székács József evangélikus szuperintendens (1809–1876).

³³² Haant végül csak ötödszörré, 1877-ben választották meg a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának.

Nagyon vártam, hogy tán Erdélyből Pestre menett kiszáll Kegyed rövid időre Csabán. Ugyan nem talált Kegyed azon sok okmányok közt, melyeket Erdélyben átbuvárlott, valamit, a mi Békésnek multjára vonatkoznék?

Isten áldja meg Kegyedet! Maradtam tisz

őszinte tisztelője

Haan Lajos

nem református, de agostai hitv.

evang lelkész³³³

B.Csabán 1870

jul 12

1871

Aigner Lajosnak 1871. április 26-án

Igen tisztelt Aigner úr!

A küldött könyvek közül semmit el nem adhattam, kivevén az archeologiai közleményeket, melyeket magam számára tartottam meg. Ennélfogva azokat a legközelebbi postával visszaküldöm. Egyuttal kérem, legyen szíves nekem küldeni:

1 Számíró Socratest

1 Campe Amerika felfedezése, akár német, akár magyar nyelven

Végre valami magyar elbeszéléseket 12 – 14 éves leányka számára péld. Niericz Gusztávból vagy Hoffmanból valamit. Ezeket nem utánvétellel, hanem zur Ansicht³³⁴ kérem, jöllehet alkalmasint elkelnek mind, mert tudakozódnak utánok.

Végre legyen szíves egyuttal engem tudósítani: mennyivel tartozom már az archeol. közleményekért? Juniusban felmegyek Pestre s akkor azután számlámat törlesztendem.

Köszönettel

Haan Lajos ev. lelkész

B.Csabán 1871 Apr. 26

³³³ Pesty figyelmetlenségéből hosszú időn keresztül református lelkésznek nevezte Haant levele címzésében.

³³⁴ Betekintésre.

Jozef Miloslav Hurbannak 1872. július 1-én

Nagytiszteletű Uram!

Ne vegye rossz néven, hogy Önt oly sok munkája mellett, ismeretlenül is egy kéréssel terhelem. A Cithara Sanctorum, evangélikus szlovák népünk e gazdag szellemi bányája, olyannyira a szívemhez nőtt, hogy már régóta foglalkoztat a gondolat: nyomtatásban kiadni monographiáját.³³⁵ És neki is fogtam e munkának, és bátorkodom megosztani Önnel e kérésemet: legyen olyan szíves, olvassa el e kéziratomat és ossza meg velem röviden megjegyzéseit. Amennyiben bírálata kedvező lesz, elhatároztam, hogy néhány héten belül kiadom nyomtatásban e munkát, akár saját költségemen, vagy előfizetések útján. Azután pedig majd életrajzok következnenek: a Banowskyé, az egyik és másik Blahoslawé, Cengleré, Ertlé, Hruškowicé, stb. Vagyis mindenkié, akik énekei megtalálhatók a Cithara Sanctorumban.

Amennyiben lenne olyan szíves, és közlétenne valamit szerény munkámból az Ön cirk. listy³³⁶ lapjában, például Tranowsky életrajzát, annak nagyon örvendenék. Így talán [olvashatatlan] elérhetném a célt, hogy ugyanis vagy előfizetőket szerezhessek, vagy hogy valaki átvegye a kéziratomat. Ebben az esetben elküldeném még Önnel Tranowsky címerét is, amit Pesten fából kifaragtattam, ám azt használat után vissza fogom kérni.

Elegendő, ha a kéziratot három hét múlva küldi vissza nekem. E célból mellékeltem a szükséges postabélyegeket is. Önnél vajon valahol nem tudnám átnézni a Tranoscius első kiadását?

Seberini³³⁷ már teljesen felépült és üdvözli Önt. Én pedig maradok tisztelttel

az Ön

Nagytiszteletű Uram

*őszinte testvére Krisztus Urunkban
és tisztelője*

Kelt Csabán, 1872. Július 1. napján

Lud. Haan

Isten igéjének ev. prédikátora

³³⁵ Cithara sanctorum, jeji historia, jeji pŭwodce a tohoto spolupracownici. Pest, 1873.

³³⁶ Cirkveň listy – evangélikus egyházi folyóirat, amelyet Hurban alapított és adott ki 1863 óta.

³³⁷ Seberényi Gusztáv, az újonnan megválasztott szuperintendens, Haan lelkész társa. A választásról, benne Hurban szerepéről és Seberényi betegségről lásd a Napló 1872. évi bejegyzéseit.

Jozef Miloslav Hurbannak 1873. március 15-én

Nagytiszteletű Uram, drága Testvérem az Úrban!

Házam számláiból látom, hogy mostanáig még nem küldtem el a Cirk. Listy³³⁸ előfizetését. Hogy ez hogy történhetett meg, nem tudom. Itt küldök tehát 4 arany előfizetési díjat.

Egyben küldök 6 aranyat a Sladkovič³³⁹ emlékművére. Ehhez hozzájárultak:

<i>Lud. Haan</i>	<i>1 arany</i>
<i>Mich. Žilinsky</i>	<i>1 –</i>
<i>William Droppa</i>	<i>1 –</i>
<i>Karol Linder</i>	<i>1 –</i>
<i>Dord' Čepregi</i>	<i>1 –</i>
<i>Jozef Jančo</i>	<i>1 –</i>
<i>összesen</i>	<i>6 arany</i>

Amennyiben tévednék, és ezt az előfizetési díjat már elküldtem volna, akkor ezt a 4 aranyat fordítsa valamilyen jótékony célra a saját belátása szerint.

A Cithara Sanctorum nyomtatása valamennyit késik. Csak Április végén jelenik meg, mivel kottákat és Hruškowic képmását is kinyomtatják bele. Kérem, szíveskedjen erről röviden tájékoztatni a Cirk. Listy olvasóit, hogy előfizetőim ne lepődjenek meg, hogy még nem tudjuk kiküldeni e szerény művet. Az elmúlt héten küldtem a nagyrócei gimnáziumnak³⁴⁰ 100 aranyat, mint egyházunk adományát. Remélem, hogy a Cithara Sanctorumból is bőséges segítséget nyújthatok nekik.

Téved Ön, nagytiszteletű Testvérem, amikor a Cirk. Listy-ben azt írja, hogy kéziratban már megvan az ev. szlovák Plutarchos.³⁴¹ Még nem készültem el a kézirattal, még csak most gyűjtöm hozzá az adatokat. Ez ugyanis – magától értetődik – egy nagyobb mű lesz, két vagy három részes. Ehhez, Isten kegyelmén kívül, legalább kétesztendőnyi időre is szükségem van. Ha az Úr ad

³³⁸ Cirkevné Listy, Hurban lapja.

³³⁹ Andrej Sládkovič, az egyik legjelentősebb 19. századi szlovák költő.

³⁴⁰ Szlovák tannyelvű evangélikus gimnázium.

³⁴¹ Az életrajzi gyűjteményről, amely nyomtatásban nem jelent meg, lásd az előző, Hurbannak írott levelet.

nekem életet és erőt, két év alatt el kell készülnöm vele, dacára a szörnyen sok hivatali munkának, melyet ez a hatalmas, több mint 24 ezer lelket számláló egyház ad. Mert káplánra bizony ritkán van szükségem, sőt nem is vehetek igénybe gyakran, mivel már egy nagyobbacska temetésnél sem káplánt, hanem az öreget akarják. És Seberini szuperintendatúrájával³⁴² még több lesz a hivatali munkám. De az Úr eddig megsegített: ő fog segíteni továbbra is. Ereje erőtlenség által végeztetik el.

Maradjon meg Ön is, nagytiszt. Testvérem, az Ő szent védelmébe ajánlva, házának kedves személyeivel együtt, ezt kívánja szívből
az Ön

őszinte tisztelője és Testvére az Urban
Lud. Haan

Kelt Csabán, 1873. Március 15. napján

Szilágyi Sándornak 1873. április 27-én

[Szabó Károlytól értesült róla Haan, hogy Szilágyi egy Szabóhoz írott levelében s előszóban a gr. Keglevich Béla tornai levéltárában található, 16. századi, a magyar alföld reformációjára vonatkozó levelekről és okmányokról beszélt. Haan kéri, hogy ha bármi, Békés megyére vonatkozó adat van e levelekben, Szilágyi értesítse róla, és akkor ő személyesen megy Tornára kutatni egy pontosabban meg nem nevezett nyitrai kirándulás alkalmával.]

Pavel Roynak 1873. július 17-én

Tisztelt Uram,
drága Testvérem az Urban!

Megjelent hát végre a Cithara S.³⁴³ Hogy ily későn, azt kéretik nem nekem, hanem a könyvnyomdásnak felróni. Itt küldöm Önnek a megrendelt 30 példányt. Őszinte köszönettel, amiért ily készséges, és azzal a kéréssel, hogy a pénzt szíveskedjen mielőbb elküldeni nekem.

³⁴² Seberényi Gusztáv, Haan békéscsabai lelkésztestvére.

³⁴³ Cithara sanctorum, jeji historia, jeji pŭwodce a tohoto spolupracownici. Pest, 1873.

15 aranyam volna tehát Önnél. Kérem, hogy ebből tartson meg 10 aranyat, mint a csabai egyház adományát az Ön egyházának; nekem viszont küldjön készpénzben 5 aranyat és kvietanciát³⁴⁴ arról a 10 aranyról.

JKr. Urunk kegyelme legyen Önnel és az egyházával, amely egykoron az én egyházzamnak adott egy jeles férfiút, az 1710. évben Puhóban született Samuel Těšedík apostoli pásztort, aki itt Csabán az 1744 – 1749 években apostoli szellemben ténykedett és öregtemplomunk oltára előtt fekszik eltemetve. Ő volt az atyja a híres Sam. Těšedík szarvasi lelkésznek.³⁴⁵

Csaba mellékelt történetét³⁴⁶ fogadja hálásan emlékül, ahogyan a csabai iskolákról szóló jelentést is.

*Testvéri üdvözléssel vagyok
az Ön*

*ősz. testvére az Úrban
Lud. Haan*

*Kelt Csabán, 873. Július 17. napján
Tisztelt Paw. Roj Puhón
Csaba története is
jelentés is*

Ján Leškának 1873. július 19-én

*Tisztelt Uram,
drága Testvérem az Úrban!*

Egy évvel ezelőtt volt olyan szíves és Slujka Ján berényi tanítón keresztül ajándékba elküldte nekem jelentős katekizmusát.³⁴⁷ Engedje meg, hogy a Cithara Sanctorumom, a „pamětnosti bčabanské“ és a csabai iskoláinkról szóló jelentés egy-egy példányával háláljam meg Önnek.

Nagyon kedvem szerint való volna, ha egyszer találkozhatnánk és személyesen is megismerkedhetnénk. Talán valamikor a generális Konventen. Egyháza

³⁴⁴ Nyugtát.

³⁴⁵ Id. Těšedík Sámuel (1710–1749) békéscsabai evangélikus lelkész és ifj. Těšedík Sámuel (1742–1820) szarvasi evangélikus lelkész, pedagógus, gazdasági szakíró.

³⁴⁶ Haan Lajos: Pamětnosti Békeš-Čabánske. Pešt, 1866.

³⁴⁷ Ján Leška: Katechismus : k wynaučování dospělejších dítek křesťanských sškolskému, chrámowému i konfirmačnímu, jakožto Výklad Katechismu Luterowa. Sepsal a vydal Jan Lesska, ew. bzinský farář a distrikтуální notář w okolí předdunajském. W Turč. Sw. Martine: Tiskem knihtlačiarského účastinárského spolku, 1878.

tagjait gyakran látjuk itt minálunk különböző ügyekben. Éppen ma is beszélgettem egy bizonyos taggal, aki nem győzte eléggé dicsérni lelkész urát, csak azon töprengve, hogy nősülni nem akar.

Reménykedem, hogy a Cithara S. tiszta bevételeből több mint 150 aranyat adományozhatok Nagyrőcén.³⁴⁸

Nálunk a halál angyala kezdett szörnyű kaszálásba. Szarvason és Oros-házán már negyedik hete tart a kolera és mégis akár 30 ember is meghal naponta. Csabán úgy egy hete jelent meg. Tegnap már 20 temetésünk volt és ma is annyi. Bizonyára szomorú lesz nálunk Július vége és Augusztus eleje, amikor még inkább beveszi magát e nagy egyházba, amit várhatunk. Mindeközben, Isten kezében vagyunk! Legyen meg az Ő akarata!

Önöknél híre sincs hasonló nyomorúságnak!? Hogyan is lehetne, az önök vidékén, az egészséges levegő mellett? A mindenható Isten éltesse Önt, kedves és drága Testvérem, az egyház javára.

JKr. Urunk kegyelme legyen Önnel!

*Maradok tisztelettel
az Ön*

*őszinte tisztelője és Testvére az Urban
Lud. Haan*

Kelt Csabán, 1873. Július 19. napján

Zsilinszky Mihálynak é. n. [1873 év végén]

Kedves Fiam Uram!

A csabai nyomda a nyomtatvány elkészítését csak Január végére vállalhatja, úgyhogy Február elején kötni lehet. 500 példány ára ívenként 20 ft. 330-é 18 ft. akár magyar, akár tót szöveg.

Nagyon sajnáljuk, hogy karácsonra nem jöhetnek. De hát legalább Fiam uram pár napra?

A Mama a héten fog írni és küld Lajoskának egy ládikó festéket és pemzliket christkindlibe³⁴⁹ és meglehet még mást is. Az asztalos szerszámok végett kár volt Pestre írni, itt is kaphatók valamivel nagyobbak Gart-

³⁴⁸ Haan a szlovák tannyelvű evangélikus gimnáziumnak szerette volna adományozni e műve bevételeit.

³⁴⁹ A karácsonyi ajándékba.

nernél, mint aminőket Pestről küldöttem volt. Ha még nem lesz késő, tessék minket tudósítani.

A Mama hála Istennek, úgy látszik jobban van, legalább a feje egész mostanig nem fáj, amit csakugyan a homopathiának lehet tulajdonítani. A daganat valamivel nagyobb, azt valószínűleg a galsai út okozta.

Galsán a múlt héten volt két kocsink. Ugyancsak kitrágyáztattuk a szőlőt. Majd meglátjuk lesz é látszatja.

Szeberényi rosszul volt. Ma már felkelt az ágyból. Réthy³⁵⁰ azt mondja, hogy most nagyobb veszedelemben forgott mint utolsó betegsége alkalmával. Úgy hiszem: ez csak olyan Réthyada lesz. Hogy a baj komoly volt, annyi áll. Bizonyosan a sok ülés és a sok szellemi megerőltetés okozta. Tavasszal, májusban együtt szándékozunk Árvába, ha ugyan lesz valami belőle.

Szombaton Komlóra indulok, ott az új papot ünnepélyesen bevezetendő.

Droppa helyett Zajaczt hívtam meg Pozsonyból, remélem jó segédet kapok benne.³⁵¹

Szabó Károlynak e héten újra írtam, sürgetve a választ.

Délelőtt Pékynél³⁵² voltam. Ez fel van lelkesülve, Fiam uram mellett. Mondja, hogy a pápista papok Schiffernek és Knie nem győzték eléggé magasztalni Fiam uram beszédét. Úgy hiszem a legközelebbi követválasztás másképp fog kiütni, mint az 1872-ki.

Mama egy óra előtt ment a tanyára. Nincs az a nap, hogy meg ne sirassa a kedves kis angyalunkat.³⁵³ Csak vigyázzanak az istenért a mi Lajoskánkra is. Nyáron felrándulunk vele Pestre, hadd nézze meg doktor Bokay s tanácsoljon valamit, mert igazán nagyon féltém a gyereket.

A csabai nyomda most nyomtatja Röcknek rölapjait, melyeket időhöz nem kötött füzetekben kíván kiadni, a megye székhely érdekében. Minap a Casinóban beszéltem vele. Mondja, hogy szerette volna Fiam urammal közleni, mielőtt nyomatta volna, nem tudom, küldött é?

(Itt megszakad a levél)

³⁵⁰ Réthy Pál békéscsabai orvos.

³⁵¹ Droppa Vilmos 1868–1873, Zajacz András 1873 és 1877 között volt békéscsabai segédlelkész.

³⁵² Péky Antal békéscsabai katolikus pap.

³⁵³ Feltehetően Haanék egyik unokájáról, Zsilinszky Mihály és Haan Karolina elhunyt gyermekéről van szó.

František Sasineknek 1874. augusztus 18-án

Nagytiszteletű Uram,

Van szerencsém bejelenteni, hogy a holnapi napon útnak indulok a magyar történelmi társulattal Besztercére. Egészen e hónap végéig maradok ott, és a Radwanský levéltárat kívánom megvizsgálni Radványban.³⁵⁴ Amennyiben találtnék ott valamilyen jelentősebb iratot szlovák nyelven, lemásolom és megosztom nagytiszteletű Urammal a Matica levéltára számára. A vőm, Žilinsky³⁵⁵ ugyane társulattal Kisselmecre szándékozik menni, a Reway levéltárát tanulmányozni. Őt is megkértem, hogy ha bármi szlovákot talál, hasonlóképpen másolja le és nagytiszteletű Urammal ossza meg.

Maradok tisztelettel

nagytiszteletű Uram iránt

alázatos szolgálja és őszinte tisztelője

ez időben még Pesten.

Lud. Haan

1874. Aug. 18. napján

Isten igéjének ev. prédikátora Csabán

Thaly Kálmánnak 1874. október 3-án

Kedves Barátom Kálmán!

Az ide mellékelt levél Nagy Ivánnak³⁵⁶ szól. Azért küldöm azt Hozzád, mint-hogy Nagy Ivánnak lakását nem tudom. Légy szíves azt egy borítékba tenni, a címet reáírni és a rendelt helyre expedálni. Bocsásd meg, hogy ezzel terhellek. Egyébiránt olvasd el a levelet. Találsz benne olyat, mi baráti részvételet irántam felkölti. Bizony nem hittem midőn Radványban a jó napokat együtt töltöttük, hogy otthon ily borzasztó csapás várakozik reám.³⁵⁷

³⁵⁴ Erről részletesebben lásd a Napló 1874. évi bejegyzéseit.

³⁵⁵ Zsilinszky Mihály.

³⁵⁶ Nagy Iván történész, genealógus, a magyar nemes családok kutatója (1824–1898). Lásd a következő levelet.

³⁵⁷ Haan Lajos leánya, Haan Karolina nem sokkal az után, hogy Haan hazaérkezett a Magyar Történelmi Társulat gyűléséről, himlőben meghalt.

Báró Prónay Gábortól megbízást kaptam, látogatnám meg october elején Acsán s nézném végig családi levéltárát. Erről értesülvén Radvánszky,³⁵⁸ azonnal írt, hogy Acsáról ránduljak ám fel hozzá is Radvánba. Megtenném minden esetre s jelen szomorú állapotomban igen jól esnék az ily kirándulás, de collegám Szeberényi nincs itthon, csak october 15-én érkezik meg, eszerint nekem itthon kell lennem. Radvánszky igazán kedves levelet írt hozzám. Mondja, hogy életében alig voltak kedvesebb napjai, mint azok, melyeket körünkben töltött.³⁵⁹

Balogh Ferencz debreceni theol. tanár a jövő újévvel fog megindítani egy havilapot³⁶⁰ s fölkért munkatársul. Előlegesen is oda ígértem neki a Radvánból hozott leveleket és okmányokat

Most, mint a magyarhoni ágostai hitvallásúaknak egyetemes egyházi főjegyzője, megbízás következtében egy monographián dolgozom. Ez az ágostai hitvallásúak general Conventjének és a General Inspectori hivatalnak monographiája.³⁶¹ Lesz vagy 20 ív. Ha isten is úgy akarja, mint magam, akkor a Nagy Iván levelében említett „Békési diplomatarium” 2-ik kötetével egyszerre, úgy körülbelül Martius v. Aprilis hóban fog megjelenni.

Igen helyesen tettétek barátom, hogy Zsilinszkyt³⁶² a történelmi társulat választmányába beválasztottátok. Jeles, tevékeny ember. Beillenék akadémikusnak is.

Isten veled kedves barátom. Csókol

igaz barátod
Haan Lajos

B. Csabán, 1874. oct. 3.

U. i. A Honban és a Pesti Naplóban legközelebb egy pár ostoba cikk jelent meg, még Csabán is slavisticus tendenciákat kutat. A cikkek nem ellenem, hanem collegám Szeberényi ellen vannak intézve, Haan Lajos, aki tót pap létére is magyar író, a magyar történelmi társulatnak tevékeny tagja, a legközelebb is egy békés megyei régészeti és művelődéstörténelmi (magyar) egyletet hozott létre, úgy hiszem senki slavisticus tendenciákkal vádolni nem fogja.

³⁵⁸ Radvánszky Antal (1807–1882) zólyomi főispán, Haan Lajos közeli barátja.

³⁵⁹ A Radvánszky család levéltárában végzett kutatásról lásd a Naplót.

³⁶⁰ Balogh Ferenc (1836–1913) a debreceni református akadémia tanára, egyháztörténész.

³⁶¹ Haan Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest, 1882.

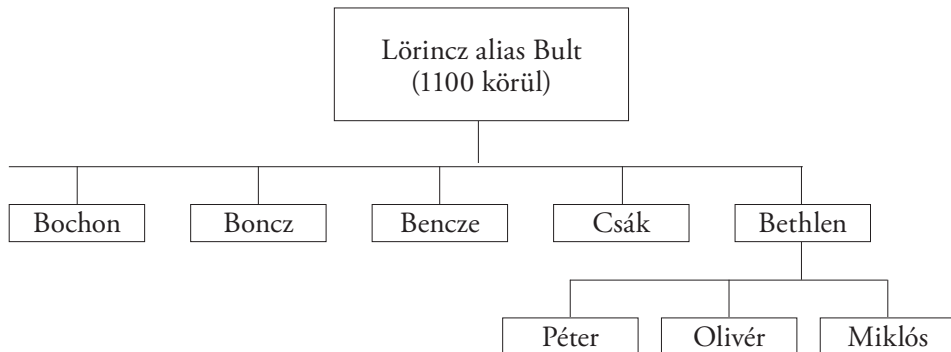
³⁶² Zsilinszky Mihály (1838–1925) politikus, történész, Haan Lajos veje.

De nem vádolhatja egyházamat sem, mely hiszen tiszta tót egyház léte, mióta én itt vagyok, egy magyar gymnasiumot, két tisztán magyar elemi iskolát hozott létre, vasárnaponként külön magyar isteni tiszteletet létesített s maga számára általam egy külön magyar énekes könyvet adatott ki. Én bizony éppen ezért a fent nevezett ostoba, éretlen cikkekre nem is válaszoltam. H. L.

Nagy Ivánnak 1874. október 4-én

Kedves Barátom!

Vőm Zsilinszky Mihály, amint tudod, hozott magával vagy 30 darab eredeti okmányt a neczpáli Justhok levéltárából. Ezeket most lemásoltuk s belőlük kitűnik, hogy Justhok az iktári Bethlenekkel osztályos atyafiak, – fratres condivisionales, – eszerint tehát vérrokonok voltak, vagyis egy törzsből származtak. Azonban a vérrokonságot a két család közt sehogy sem tudjuk kikutatni. Néztük a Te munkádat is (Mo. családai)³⁶³, de ott annak szintén semmi nyoma. Idézett munkádban a Bethlenek családfája így áll:



Az én nézetem szerint a Justh család a fentnevezett Bethlen valamelyik testvérétől veheti eredetét. De melyiktől? és csakugyan ezektől é? ez itt a kérdés. Nagyon leköteleznél, ha erre nézve utba igazitanál. Munkád ezen első kötete még 1857 jött ki; azóta Te bizonyosan a Bethlen családot illető számos új okmányok birtokába jutottál s valószínűleg nyomtatásban meg-

³⁶³ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, Ráth Mór, 1865.

jelent műved hiányait kéziratban bővítetted, pótolta, kiegészítetted. Ezen utba igazításra, őszintén bevallom, azért volna szükségünk, mert van itt nálunk Békésben egy Thuróczyból ide szakadt igen gazdag neczpáli Justh. Ezt rá akarnók venni Zsilinszkyvel, hogy a Zsilinszky által Thuróczyból hozott okmányokat, melyek az általam kiadott békessiense diplomatariumnak 2. kötetét tennék) a maga költségén nyomassa. Neki igen hizelegne, ha a Justh családnak a Bethlen fejedelmi házsal való vérrokonsgot hitelesen kimutatni tudnók. Lehet, hogy épp ez hatna rá annyira, hogy nem sajnálná kiszurni a 400 – 500 ft nyomtatási költséget. Van ezen thuróczy okleveleken kívül nálam még vagy 20 darab Békés megyére vonatkozó okmány, melyeket azóta szereztem, mióta munkámat kiadtam; azon kívül van még kamarai levéltárban is vagy 70 darab békésre vonatkozó, még kiadatlan leginkább Sigmond korából való. Eszerint a békési diplomatariumnak ezen kiadandó 2. kötete közel 200 érdekes új oklevelet foglalna magában. Kérem becses válaszodat.

Azt kétségen kívül tudod, hogy mely borzasztó csapás ért minket mindjárt haza jövetelünk után. Egyetlen gyermekem Zsilinszky Mihálynak neje, meghalt 26 éves korában sept 12. hagyván maga után két árvát. Mikor haza jöttünk, főfájásról panaszkodott. Ezt természetesen nem vettük semmi komoly bajnak s házi orvosom sem. Harmadnapra közönséges vörös himlő mutatkozott, utána csakhamar nagy himlő, végre [olvashatatlan szó] Hat napi betegség után itt hagyott engem az én kedves egyetlen gyermekem. Oh barátom, nem ecsetelem fájdalmunkat. Te érzed azt, mert hiszen magad is keresztül mentél ilyen szörnyű eseten.³⁶⁴ Zsilinszky az ő kedvéért mondott le szarvasi tanárságáról s ide jöttek lakni Csabára, hogy mellettünk lehessenek. October 1-én kellett volna hordozkodniuk paplakomból, – hol ideiglenesen laktak – saját új szép és kényelmes házukba. S ime ahelyett ment az én kedves gyermekem – a sírba! No de már hiában, a panasz nem adja őt vissza! Meg kell nyugodnunk, bár vérző szívvel, az Ur akaratján.

Isten veled, kedves barátom! Zsilinszky tiszteltet, én csókollak s vagyok
igaz barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1874. oct 4.

³⁶⁴ Nagy Ivánnak három gyermeke közül kettő még gyermekként, ugyanazon a napon halt meg, alighanem a kezelőorvos hibájából.

Pajor Istvánnak 1874. október 14-én

Tekintetes ur!

Mult nyáron méltóztatott fölkeríteni Szeberényi Gusztáv Collegámat,³⁶⁵ lenne oly szíves és szolgálatna némi adatokat Kollár János³⁶⁶ életrajzához; nevezetesen, írná meg, hogy Kollár járt-e valaha Németországban, vagy sem? S a Sláwy dcerájában megénekelt Mina ideál volt é? Vagy valósággal létezett?³⁶⁷ Szeberényi közlötte e levelet velem s én annak következtében azt, mit Kollárról, – ki ifjúkoromban jó emberem volt s velem levelezett,³⁶⁸ tudtam, közlöttem most Againak „Magyarország és a nagyvilág” című hetilapjában.³⁶⁹ Kijött e közleményem a nevezett lapnak legutolsó két számában. Méltóztassék azt elolvasni; talán hasznát veheti. Hozzáadom még, hogy én Kollárnak életrajzát közlöttem volt már „Jena Hungarica” című 1858 eszt. kijött munkámban, melyet ha a tek. Úr nem bír, szívesen szolgállok vele.

Koricsánszky Lajos³⁷⁰ és neje, kik éppen most itt vannak nálam, tisztelőket izenik.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok
a tek. úrnak

aláz. szolgája
Haan Lajos
ev. lelkész

B.Csabán 1874

Oct 14.

³⁶⁵ Szeberényi Gusztáv (1816–1890) békéscsabai evangélikus lelkész, szuperintendens.

³⁶⁶ Ján Kollár (1793–1852) pesti evangélikus lelkész, szlovák költő.

³⁶⁷ Ján Kollár leghíresebb költeményében, a Slávy dcérában örököltette meg jénai szerelme, Wilhelmina Schmidt alakját, akitől egyetemi évei végeztével elszakadt. A hírt, hogy Wilhelmina él, és vár még rá, Haan anyai nagybátyja, Petényi Salamon vitte meg Kollárnak Pestre, aki nem sokkal később feleségül is vette a leányt.

³⁶⁸ Kollár Haanhoz írott levelét lásd Slovenský knáz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana. Eds.: József Demmel a Csaba Katona. Békéscsaba – Budapest, MSZKI – MTA BTK TTI, 2016. 109–110.

³⁶⁹ Kollár János és Sláwy dcerája Magyarország és a Nagyvilág, 1874. október 4. 40. sz. 492–493.; 1874. október 11. 41. sz. 505.

³⁷⁰ Koricsánszky Lajos békéscsabai ügyvéd.

Pajor Istvánnak 1874. november 9-én

Tekintetes úr!

Először is fogadja szívesen Jena Hungaricamat, melyet ajándékul küldök. Van még elég példányom belőle.

Értesítem továbbá, hogy Szeberényi megkapta mind levelét, mind pedig azon hírlapot, melyben Sláwy dcera előénekének fordítása megjelent³⁷¹ s valamint a levelet, úgy a hírlapot is közlöttem velem. Hogy nem válaszolt becses levelére, annak egyedüli oka az, hogy én mondtam neki, hogy felesleges lesz válaszolnia, miután én úgy is készülök írni a tek Urnak, amint írtam is.

Az előének igen helyesen van fordítva. Nem tudom, hogy fog boldogulni a tek. ur a sonettekkel?³⁷² Azokat, a sok cadentia³⁷³ miatt, igen nehéz fordítani.

Koricsanszkyék itt vannak nálam és tiszteletüket izenik. Itt töltötték az időt tavasztól fogva, holnap mennek vissza Pestre s Lajos izeni, hogy Pestről legközelebb írni fog.

Szeberényi Guszti egészséges s tiszteletét izeni.

Bocsánat, hogy végzem. De itt ezen roppant egyházban annyi a dolgunk, hogy az ember a levélíráshoz jóformán csak úgy lopja az időt.

Hazafiui üdvözetem jelentése mellett vagyok tisz

őszinte tisztelője
Haan Lajos

a tek. úrnak
BCsabán 1874
nov 9.

1875

Nagy Ivánnak 1875. április 20-án

Kedves Barátom

A Századok utolsó számában közlött igen kedves, tanulságos értekezéssre bátor vagyok következő megjegyzéseket tenni:

³⁷¹ Pajor István elkészítette a Slávy dcera előénekének a fordítását, amely Kollár főművének egyetlen magyar fordítása is egyben.

³⁷² A szonettek fordítása végül nem jelent meg.

³⁷³ Itt: rím.

Bethlenösi puszta valósággal létez még most is az egykori zaránd, jelenleg pedig Arad vármegyében, Seprős falu határában s amint az ottani barátjaimtól tudom, meglátszanak benne még most is egy régi föld várnak nyomai. Fényes Elek, igaz, hogy nem említi geographiai lexiconában,³⁷⁴ de igenis említi Magyarország leírásának³⁷⁵ 430 lapján ekkép: „Seprüs, falu. Határában Bethlehenös és Oroszkesz régi helységek romjai láthatók.” Terjedelmesebben ír róla Fabián Gábor Arad várm. leírásában³⁷⁶ a 168 lapon, azt állítván, hogy e birtokot, mint pusztát Zsigmond királytól Bethlen János kapta s oda falut telepítvén, azt a maga nevééről Bethlenösi-nek nevezte el. Most az ott lakó oláhok Boklenosnak hívják.

Ugyancsak értekezésedben, lap 240. Aranyádi Miklós temesmegyei alispán. Talán nem Aranyádi, hanem Aranyági. Aranyág szintén létez még most is Világosvárhoz nem messze s e néven és nem Aranyád néven fordul elő V-ik László király 1441. eszt donationalissában, mely szerént azt (districtus Aranyág) Maróthi János macsói bánnak adományozza; valamint ugyanannak 1445 eszt. donationalisában is, melyben Hunyadi Jánosnak és fiainak adományoztatik.

Pünköst után felmegyek Pestre s ott töltök néhány hetet. Szeretném le-másolni a Nagy Imrénél, Pesty Frigyesnél és a kamarai levéltárban lévő Békés vármegyére vonatkozó okmányokat, hogy azután a Justh család levéltárából hozottakkal kiadhassam, mint II. kötetét a békés vármegyei diplomatariumnak. Akkor bátor leszek Téged is meglátogatni.

Szabó Károly Kolosvárról múlt héten volt nálam. Hát Te mikor látogatsz már meg??

Isten aldjon meg! vagyok

Szerető barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1875.

Apr. 20.

³⁷⁴ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. 1-4. Pest, 1851.

³⁷⁵ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847.

³⁷⁶ Fabián Gábor: Arad vármegye leírása, historiai, geographiai és statistikai tekintetben. I. rész. Historiai leírás. Buda, 1845.

Pesty Frigyesnek 1875. augusztus 18-án

[Egy addig ismeretlen adatot közöl Pestyvel, miszerint 1720/1-ben Torontált egyesíteni akarták Békés vármegyével. Az 1722-es követutasításból jött rá erre, s ezt megküldi Pestynek is. Elnézését kéri, hogy nem köszönt el tőle, de rohannia kellett Pestről haza.]

Pesty Frigyesnek 1875. november 2-án

[A Békés megyei jegyzőkönyvet jegyzetelve talált egy adatot Torontálról, ezt ismét elküldi Pestynek. Vasárnap az egyetemes gyűlésre megy Pestre, tervezi, hogy meglátogatja Pestyt]

1876

Ludovít Hroboňnak 1876. január 19-én

Kedves, drága Ludowit!

Nagyon sajnálom, hogy a garasocskák miatt interpelláltalak. Hát ne gondold velük! Ha meglesznek, majd elküldöd, hisz nem olyan nagy dolog ez, hogy ezért Magad nyugtalanítanod kellene. Servata valebunt! Vagy tudod mit, Lajko? Még ez lesz a legjobb: én a Cithara S. tiszta hozamát Nagyrőcének ígértem volt.³⁷⁷ Mivel Nagyrőcénk már nincs, hát ezt a pénzt a ti szielnicei orgonátokra áldozom – talán a Nowiny-ben³⁷⁸ olvastam, hogy gyűjtést csinálsz az orgonára – így tehát, ha összegyűjtöd, tedd be az egyházi pénztáratokba. Isten segítsen Benneteket. Így ez a dolog is el volna intézve.

Nos, mit csináltok Ti ott, Testvérem? hogy vagytok hát? hogy elég harcod és csatád van, azt látom leveledből. Ám ez máshogyan ebben az életben nem lehet, különösen nem lehet, ami minket, a reánk bízott lelkek pásztorait illeti. Nekünk a harcban az élre kell állnunk, a hit jó harcát vívni, ha magunknak és a reánk bízottaknak meg kívánjuk szerezni a dicsőség nem hervadó koronáját. Nem leszünk híján a fizetségnek sem. Itt a földön egyházunk tagjainak jó, áldott emlékezetében, akik ha életünkben nem is, holtunkban elismernek és hálával emlékeznek ránk: ott van azonban az örök élet fizetsége, melyet az Úr mindenkinek megígért, akik félik ezt és az Ő Nevének dicsőségét kívánták.

Ami minket illet, nekünk nem harcunk, hanem inkább munkánk van sok. Nagy egyház, sok munka: Idén is megsokasodott a mi csabai Sionunk 333 lé-

³⁷⁷ A nagyrőcei szlovák evangélikus gimnáziumot 1874-ben kormányzati nyomásra záratta be az evangélikus egyház.

³⁷⁸ Národnie noviny – szlovák politikai napilap.

lekkal, bár 1338-an születtek, de meghaltak 1005-en. Most új, csinos, immár harmadik templomát építjük az Úrnak, toronnyal egyetemben, ami talán 20 ezer aranyunkba fog kerülni. Már annyira felépült, hogy a télen ideiglenesen istentiszteleteket tarthattunk benne. – A múlt évben azonban szerencsétlenség is ért bennünket. A nagy, 50-mázsás harangunk, melyet csak másfél évvel ezelőtt szereztünk be, megrepedt. Kénytelenek leszünk hát újra öntetni. Az a fő, hogy a Contractusban benne van, hogy az, aki öntötte nekünk, 10 éven át jól [olvashatatlan].³⁷⁹

És most, drága Testvérem, bocsásd meg, hogy le kell zárnom levelem. Neked ott több időd van, mint nekem, ezért írk nekem minél gyakrabban. A leveled mindig megörvendeztet és kedves lesz számomra.

Üdvözlöd drága szeretteidet, Samkót,³⁸⁰ az asszonykát. Tisztelettel vagyok
a Te öreg, hű
Lud. Haanod

Kelt Csabán, 1876. Jan. 19. n.

Frantisek Sasineknek 1876. február 1-én

Tisztelt Uram!

Örömömről szolgál, hogy ismét lehetősége van a működésre. Kérem, hogy ha megjelenik a „Letopis”,³⁸¹ szíveskedjen erről értesíteni, hogy jelentkezhessenek vevőnek. – Ami a két oklevelet illeti, jobb lesz, ha a saját neve alatt adja ki őket. Engem most még zsenírozna, ha az én nevem alatt jelennének meg.³⁸²

Az általam kiadott békési oklevéltárból nincs nálam. Még kéziratban eladtam volt a művet Lauffernek, aki azután a saját költségén nyomtatta ki. Közbevetve, éppen ma indulok Pestre Deák temetésére.”³⁸³ Ha ott tudok kapni egy példányt, szívesen elküldöm Önnek a visszaérkezésem után, ahogyan a Žilinský által kiadott „békésmegyei régészeti egylet évkönyvét”³⁸⁴ is, hiszen, gondolom, ezt érti.

³⁷⁹ Erről bővebben lásd a Napló 1876. évi bejegyzéseit.

³⁸⁰ Samo Bohdan Hroboň, a címzett testvére.

³⁸¹ Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu.

³⁸² A két oklevél végül név nélkül, több más régi oklevél és dokumentum között jelent meg, amelyeknél azonban mindenhol másutt szerepelt a beküldő neve. Česko-slovenské listiny. In: Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu. 1876/1. s 64–65.

³⁸³ Deák Ferenc 1876. január 28-án halt meg, temetése 1876. február 3-án volt.

³⁸⁴ Az eredeti szövegben is magyarul.

*Még egy. Megvan Önnek az én Jena hungaricám? és az én Cithara sanctorum-om?*³⁸⁵ *ha nincs: szíveskedjen erről értesíteni egy Correspondenz-
blatte-n,*³⁸⁶ *hogy ezt is csatolhassam abban az esetben, ha nem lennének meg
Önnek.*

*Azokat a Justh-féle levéltárból való okleveleket és összesen még 150 másikat
is, melyek Békés megyére vonatkoznak, és amelyeket a kamarai levéltárban
másoltam le, Žilinskývel tavasszal tervezzük kiadni, amennyiben lesz – pén-
zünk rá.*³⁸⁷

*A Mindenható védelmébe ajánlva Önt, tisztelettel vagyok
az Ön*

*őszinte tisztelője
Lud. Haan*

Kelt Csabán, 1876. Febr. 1. napján

Révész Imrének 1876. március 8-án

Nagytiszteletű úr!

Gondolván, hogy érdekelni fogják Nagytiszteletűségedet a testvér ágostai
hitvallásnak egyházi ügyei, bátor vagyok ide mellékelve küldeni utolsó
egyetemes gyűlési jegyzőkönyvünket s küldeni fogom azt ezentúl is, ha
Isten éltet, évről évre. Egyuttal ide mellékelem a még 1858 évben kiadott,
de Nagytiszteletűséged által talán nem bírt, Jena hungaricamnak egy pél-
dányát. Méltóztassék mind ezt, mind amazt szívesen fogadni.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok
nagytiszteletűségednek

alázatos szolgája
Haan Lajos

B.Csabán, 1876. mart 8.

³⁸⁵ Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenesi adscriptorum. Gyulae, 1858.; Cithara sanctorum, jeji historia, jeji pŭwodce a tohoto spolupracownici. Pest, 1873.

³⁸⁶ Levelezőlap.

³⁸⁷ Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal összegyűjt. és közrebocsátja Haan Lajos és Zsilinszky Mihály. Budapest, Tettey N. és Társa, 1877.

Nyáry Albertnek 1876. március 9-én

Kedves Barátom!

A zsidó nem várja oly áhítattal a Messiást, a földművelő a jótékony majusi essőt, mint én vártalak Téged martius 5-én. Az a betegség, kedves Berczim, most az egyszer elmaradhatott volna. Nem kellett volna egy kis gyengélkedéstől annyira megijedned. Hidd meg, kigyógyította volna azt az a meleg baráti fogadtatás, mellyel részemről s azon szíves jóindulat, mellyel az egylet részéről találkoztál volna. Mint pap csakis azon egy feltétel alatt adok ezen vétkedért absolutiot, ha megígéred, hogy mulasztásodat helyrehozod, s legközelebb meglátogatni fogsz. Kérdezd meg csak Pulszky ő méltóságát, hogy milyen kitörő kedvvel ment a banquet, s bizony banni fogod, hogy jelen nem voltál. Azután az a gyönyörű közönség, mely a felolvasásokra megjelent! Gyönyörűnek mondom azért, mert bizony volt itt annyi szép leány, hogy az én hagestolz³⁸⁸ Berczi barátomnak is megakadt volna rajta a szeme. A békésmegyei közlöny mai számát, mely ezen ünnepélyt leírja, postán keresztboríték alatt küldöm. Te pedig, kedves barátom, ezen anélkül is vezeklésnek szánt böjti napokban, ha elolvasod a lapot, csak hints hamut árva fejedre, verd mindkét kézzel melledet, mondván mea culpa, me maxima culpa, hogy ezen élvezetes kirándulásban részt nem vettem. Tehát még egyszer: legközelebbi lerándulásig Csabára csókol igaz barátod Haan Lajos

B.Csabán 1876.

mart 9.

Ismeretlennek 1876. március 28-án

Nagyságos úr!

A mai postával küldöm Békésvármegye ősleleti térképét. Szinte tartózkodva teszem azt, mert nem hiszem, hogy a várakozásnak megfelelően, miután ezen vidék a legösibb korban vizekkel lévén borítva, itt emberek nem igen laktak akkor, vagy ha laktak is, ha voltak is valaha e vizekben netán czölöp-építmények, azoknak még a nyomát is elemésztette részint az idő, részint az emberi szorgalom és ipar – a szántásvetés.

³⁸⁸ Megrögzött aggregény.

A neolit korból már találtunk többet, nevezetesen Gerlán egy kőéket, a gyulai határban néhány köbaltát, egy csinos csiszolt kővésőt, a gyomai határban pedig sűrűn fordulnak elő bizonyos területen obsidián szilánkok, vagy amint a nép nevezi, ugarkovák. Mindezeket az utasítás nyomán Δ jeggyel jegyeztettem.

Bronzkori leletek már sűrűbben fordulnak elő. Ilyenek nevezetesen: a Szarvason, Kígyóson, Halászteleken, Csorváson, Gerlán, Csabán, Dobozon, Gyulán, Szabadkán talált bronzkarikák, fokosok, Kígyóson talált bronzkard, több palstab és celt. Figyelemre méltó a két vörösréz fokos. Úgy hiszem, Pulszky Ő Méltósága is jegyzett ki ezek közül néhányat, mint olyat, melyeket a congressusra felküldeni kíván, ezek, utasításhoz képest, Δ jeggyel vannak jelölve.

Csabán a városban talál Nagyságod ilyen ++ jegyet. Ez azt jelenti, hogy itt egymás mellett négy bronzkori sírt találtunk s azokban csontokat s különféle bronzneműeket.

A csabai, ugy nevezett furisi határrészben egy ilyen jegyet tétettem. * Ez körül sanczolt halmokat jelent.

Végre figyelmeztetem Nagyságodat a megye északi részén lévő ugynevezett Ördögárokra, mely a ladányi Sárrétben veszi kezdetét, s Dévaványa, Pohalom, Csejt, Túr határán átvonulva a hármaskörösbe megy. Ugy látszik, valaha a Sebes Köröst kötötte egybe a hármaskörössel.

Gyula határábeli őskori leletekről, amint tudom, Mogyoróssy³⁸⁹ külön térképet fog küldeni Nagyságodnak. Talán felesleges mondanom, hogy jó lesz, ha az ő térképét cum grano salis,³⁹⁰ ovatosan fogja használni Nagyságod. Mogyoróssy bátyánkat sokszor elragadja a buzgóság az igazság rovására.

A mappát, az archeológiai congressus után, ugy e visszakapom? Szeretném azt megtartani békésmegyei muzeumunk számára.

Magamat Nagyságod további becses jóindulatába ajánlva, maradtam tisztelettel

Nagyságodnak alázatos szolgája
Haan Lajos

B.Csabán 1876 Mart 28.

³⁸⁹ Mogyoróssy János gazdatiszt, történész (1805–1893).

³⁹⁰ Egy csipetnyi sóval – azaz módjával, óvatosan.

Pesty Frigyesnek 1876. május 22-én

Kedves Barátom!

A lapokban olvasom, hogy Te is szíves voltál aláírni nevedet azok közé, kik engem akad. tagnak ajánlanak. Fogadd ezért baráti őszinte köszönetemet s most már csak arra kérlek, ne hagyjatok elbukni. Ugy hiszem, már három ízben buktam. Ha még most is ez történnék velem, akkor valóban nincs egyéb hátra, mint kérnem Titeket, hogy jövőre jobb lesz ha nevemet nem hagyjátok az ajánlottak közé sem jöni.³⁹¹ Egyébiránt hiszem, hogy ha Ti barátim igazán akarjátok, most az egyszer sikerülni fog megválasztatásom. A pünkössti ünnepek után, lehet, hogy felrándulok Pestre.

Addig is csókol

őszinte híved
Haan Lajos

B.Csabán 1876.
máj 22.

Szilágyi Sándornak 1876. május 23-án

Nagyságos úr!

Kötelességemnek tartom őszinte köszönetemet kifejezni azon szívességeért, hogy engem akadémiai tagnak ajánl. Részemről nem jártam utána e kitüntetésnek: de ha nevem ismét szóba hozatott, igen restellném a bukást. Hiszem azonban, hogy megválasztatásom most sikerülni fog. Legalább bírom több jó barátomnak ígéretét, hogy minden lehetőet megtesznek, hogy megválasztassam. Midőn különösen Nagyságodnak e részbeni hathatós pártfogását újjól is kikérem, maradtam tisztelettel

Nagyságodnak

aláz. szolg. és őszinte
tisztelője
Haan Lajos

B.Csabán 1876.
május 23

³⁹¹ Haant végül 1876-ban nem, egy évvel később, 1877-ben viszont levelező tagjává választotta az akadémia.

Haan Vilmának 1876. október 4-én

Kedves Minkám!

Köszönöm szíves leveledet. Igazán jó hatással volt reám. Hogy komoly és szomorú vagyok, azon nincs mit csudálkozni, mikor így magam előtt látom családunk tagjainak romlását, pusztulását.³⁹² No de hiszen segít a jó Isten, hogy mindez még jobbra fordulhat.

Ami Berczit illeti, ott bizony jó lesz még valamit tenni, nehogy Vilmos miatt őtet is valami baj érje, ami nagyon könnyen megtörténhetik. Az igen jó gondolat, sőt a mostani körülmények közt talán a legjobb és az egyedüli, hogy Te vedd meg az ő szülőjét. Fizetned nem kellene, mert Berczi urnak nem is volna jó kezébe adni a pénzt.³⁹³ Ő is olyan könnyű gondolkozású mint Vilmos. Én úgy gondoltam, fizess neki csak 400 frtot; én is adok neki a nálam lévő pénzéből 300 frtot is miután, amint ő mondja, az ő adóssága 700 ft. Tehát ezen 400 és 300 frtal letörleszthetné adósságait és nem kellene neki drága kamatokat fizetnie. A többi pénz után, mely Nálad maradna, fizetnél neki 10 percentet. Ebből a percentekből és az ő városi fizetéséből,³⁹⁴ mely 300-400 frtot tesz, igen kényelmesen élélhetne s nem kellene újra adósságokba vernie magát. Ha a szöllőben holtig való lakást engednél neki, természetesen úgy, hogy a ház reperatioja őt illesse, akkor még jobban segítenél rajta. Csak az árat kevesellem, amit ígértél neki. Ugyanis, amint tudom, Te ezen kis birtokának egyharmadrészét megvetted Tőle ezer forinton; már most ezen hátralévő részeér adhatnál legalább 1500 frtot, annál inkább, minthogy ezen épületek is vannak. Fizetned, amint mondtam, nem kellene, legfeljebb 400 frtot, hogy Berczi tartozásait törleszthesse. Gondold meg, kérlek, a dolgot, és ha rá gondolod magad, írd meg nekem mennél előbb, hogy én a kellő lépéseket megtehessem, mert, jóllehet most még nem forog Berczi vagyona veszedelemben, de, tudod, az ilyen dologban nem kell tréfálni, nem kell késni, mert a veszedelem akkor jöhet, mikor az ember nem is gondolná. Én october 10 indulok Pestre az egyetemes gyűlésre s ott kell maradnom oct 16-ig. Jól tennéd, ha addig tudósítanál, míg itthon vagyok.

³⁹² Haan Vilmos 1876-ban ment tönkre, minden ingóságát elárverezték, s azt testvérei, Lajos és Vilma vásárolták vissza. Haan Lajos emellett adósságait is átvette, amely 11 000 forint volt a kamatokkal együtt, s 1890-ig törlesztette. Lásd a Naplót és a csatolt dokumentumokat.

³⁹³ Haan Albert ugyancsak felelőtlenül bánt a pénzzel, Haan Lajos utána is fizetett több ezer forintnyi adósságot.

³⁹⁴ Haan Albert városi iktató volt.

Ide mellékelve küldöm Lazárnak 2500 frtról szóló retour recepisjét megnyugtatósodra.

A ház iránt még senki sem kérdezősködött, csupán Nagy Antal volt itt, jelentve, hogy meg nem veszi.

A mi a Vilmos dolgát illeti, ma délután megyek vele együtt megnézni azt a kérdéses malmot, holnap beszéllek Bartókyval,³⁹⁵ azután pedig írni fogok neked.

Addig is az Isten áldjon meg mindnyájatokat. Tisztelem a sógort s vagyok

szerető öcséd
Haan Lajos

B.Csabán 1876.
oct 4.

Pesty Frigyesnek 1876. december 14-én

[Haan egy oklevél-másolatot kér, a szepesi káptalan 1532-es levelét postafordultával Pestytől, mivel az ő példánya Vácon a nyomdában van, pedig sürgősen szüksége van rá.]

Pesty Frigyesnek 1876. december 16-án

Kedves Barátom!

A küldött okmányt azonnal lemásoltam s itt küldöm vissza szíves köszöntem mellett. Egyébiránt legközelebb nyomtatásban is fog megjelenni, a már sajtó alatt lévő Békésmegyei okmánytár II.-k kötetében. Isten adjon jobb, állandó egészséget, kívánja

igaz bar
Haan Lajos

B.Csabán 1876
dec 16.

U. i. A volt nógrádi derék alispánt Veres Pált alkalmilag felpiszkáltam, hogy jövőre a nógrádiak hívják meg kebelökbe a m tört. társulatot. Ha tehát élünk és addig a muszka meg nem esz, 1878 eszt. Nógrádban találkozunk.

HL

³⁹⁵ Bartóky László, a később, 1891-ben megbukott Békés-Csabai népbank igazgatója.

Pesty Frigyesnek 1876. december 20-án

Kedves Barátom!

Tegnap írtam Neked, visszaküldve köszönettel az 1532 esztendei okmányt, s íme ma ismét tollat fogok, hogy őszintén és szívből folyó jó kívánsatomat tolmácsoljam. Ugyanis a mai lapokban örömmel olvastam azt, hogy Ő Felsége kitüntetett azzal, – amit egyébiránt rég megérdemlettél, – hogy Téged kir. Tanácsosi czimmel díszített. Fogadd őszinte, meleg baráti örömem kifejezését és azon szíves kívánságomat: adja a Mindenható, jóságos Isten, hogy ezen kitüntetést soká, de soká allandó jó egészségben, megelégedésben élvezhesd, családod javának előmozdítására, a magyar irodalom díszére. Vagyok tisztelettel

őszinte barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1876

dec. 20.

u. i. Apropos! Én nem vagyok reformatus lelkész, amint engem rendesen címezni szoktál, hanem evangélikus (:vulgo: lutheranus:)

HL

1877

Samuel Bodorovskýnak 1877. január 24-én

*Tekintetes, nagyságos Uram,
és drága Barátom!*

Az Ön ajándéka, úgy érdekes levele, mint az értékes pipaszárak – minél inkább váratlanul értek, annál örömtelibb meglepetést okoztak. Nagy öröm számomra, hogy emlékezik rám. Bár én is szolgálhatnék még Önnek valamivel! Szíveskedjen legalább egy corresponzenblatte-n³⁹⁶ értesíteni, mit is küldtem volt Önnek? A Cithara S-t tudom, hogy elküldtem; vannak még példányaim Csaba történetéről írott munkámból, a Jena hungarikából stb.³⁹⁷ Hogyha

³⁹⁶ Levelezőlapon.

³⁹⁷ Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenesi adscriptorum. Gyulae, 1858.; Cithara sanctorum, jeji historia, jeji pŭwodce a tohoto spolupracownici. Pest, 1873.; Pametnosti Békeš-Čabánske. Pešt, 1866.

ezekből még nem küldtem volna Önnek példányt, hálásan leszek szolgálatára, elég van belőlük.

Amennyiben megengedi, az Ön által küldött oklevelet elküldöm Sasinek a „Letopis-ébe”, ám ha ez kétségtelenül zsenírozná Önt, nem az ön, hanem az én nevem alatt. Engem ez egyáltalán nem zseníroz. Az ember lehet magyar és szlovák író is, és mellette jó hazafi is. Sasinek Letopis-ében már megjelent az a két oklevél is, Mária királynőtől, amelyeket az önök városi levéltárában másoltam volt le.³⁹⁸ Hogyha még ezután is talál valami hasonlóan érdekeset, az egyházi történelemre vonatkozót, akár szlovákul, akár latinul, kérem, értesítsen róla.

*Maradjon továbbra is szeretetbe ajánlva, maradok tisztelettel
az Ön*

*őszinte, odaadó tisztelője
Lud. Haan*

Kelt Csabán, 1877. Jan. 24. napján

Ludovít Hroboňnak 1877. február 23-án

Drága Barátom és Testvérem!

Bocsásd meg, hogy ilyen későn válaszolok kedves leveledre. Ennek oka: hogy egy ideig beteg voltam, és aztán December eleje óta nincs káplánom és ki tudja, mikor kapok – így hát [olvashatatlan] folyamatosan a hivatali munkákba merülök egy ily nagy egyházban.

Ami a stipendium-bizottságot illeti, tévedsz abban, hogy én a tagja volnék. Tagja és egyúttal jegyzője a kollégám, Győry Elek, aki állandó jelleggel Pesten lakik. Nekem Csabáról nehéz lenne bejárnom Pestre a bizottság üléseire.

Az általános protokoll alapján 1873. és az azt követő évektől a bizottság az alábbi férfükből áll:

Elnök: országos felügyelő. Tagok: Jan Podmanický báró, Bedrich Podmanický báró, Dord Žiwora, Štefan Baláša, Alexander Večey, Otto Dežöfi, Imrich Fest, Tomáš Pechy, Jozef Baňo, Pawel Major, Arpád Kubini, Dezider Prónay báró, Pawel Ošťfý, Anton Radvansky, Pawel Sontagh, Imro Ivanka,

³⁹⁸ Česko-slovenské listiny. In: Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu. 1876/1. s 64–65.

Jan Šranc, Peter Matuška, William Györy, Štefan Batizfalvy³⁹⁹ Jegyző: Elek Györy. Tehát, mindent összevetve olyan férfúk, akiktől nincs mit várnod.⁴⁰⁰ Az egyedüli talán Peter Matuška – és talán Árpád Kubini, akiknek, ha ír nál, jól tennéd. Én egyiküket sem ismerem annyira hogy velük így [olvashatatlan] hogy írhatnék nekik. Egyedül William Györy olyan barátom,akinek a Te fiad pártján írhatok és írni is fogok.

Bizony, Testvérem, szűkében vagyunk a theológusoknak. Én már December eleje óta káplánt keresek, és nem kaphatok. Most már hívtam a bécsi fakultásról egy bizonyos Liffát, és el is ígérkezett hozzám. Ám hiba van benne: hogy szolgáló katona. Hát ki tudja, hogy miattam csinálnak-e rezervistát belőle? Tényleg, Nálatok nem lenne valaki, aki elfogadná nálam a kápláni helyet? A fizetése: 150 arany [olvashatatlan] és teljes ellátás.

Üdvözlöd általam kedves asszonykádat, Samko fivéredet⁴⁰¹ és minden ismerőst. A mindenható Úr erősítsen Téged! Testvéri és baráti őszinte üdvözlettel vagyok

a Te

öreg hü

Lud. Haanod

Kelt Csabán, 1877. febr. 23. napján

Rómer Flórisnak 1877. május 17-én

Főtisztelendő Ur!

A békésvármegyei régész és mivelődéstörténelmi egylet utolsó gyűlésén elhatározottat az egyleti könyvtárnak gyarapítása. Az egylet engem bízott meg azzal, hogy a megvásárlandó könyveket belátásom szerint szemeljem ki és hozassam el. Különösen a magyar nemz. muzeum duplumai közt sok olyat találok, mire szükségünk volna. Bátor vagyok a kiszemelt könyvek jegyzékét a tul lapon közleni, azon kérelemmel, méltóztatnék intézkedni, hogy azokat hova elébb megkaphassuk. Kérem a csomaghoz hozzá mellé-

³⁹⁹ Báro Podmanicky János, báro Podmanicky Frigyes, Zsivora György, Balassa István, Vécsey Sándor, Dessewffy Otto, Fest Imre, Péchy Tamás, Banyo József, Major Pál, Kubinyi Árpád, báro Prónay Dezső, Ostffy Pál, Radvánszky Antal, Szontagh Pál, Ivánka Imre, Šranc János, Matuška Péter, Györy Vilmos, Batizfalvy István.

⁴⁰⁰ Haan alighanem arra utal, hogy a magyarosodás iránt elkötelezett bizottsági tagok nem fogják támogatni az ismert szlovák entuziaszta fiát.

⁴⁰¹ Samo Bohdan Hroboň.

kelni a küldendő könyvek jegyzékét azok árával együtt, hogy ezen jegyzék pénztárnokunknak nyugtájaként szolgálhasson. Amint a könyveket megkapom, pár nap alatt megküldöm köszönettel azoknak árát.

Nehezen várom a Századok legközelebbi számát. Ugy tudom, benne lesz Főtisztelendőségnek érdekes és terjedelmes jelentése a Münchenben talált s leginkább – amint Zsilinszky által értesültem – Békésmegye multjára vonatkozó okmányokról. Nekünk békésieknek érdekünkben állana, hogy ezen okmányokat, – ha már az eredetiket a brandenburgi marchio innen elvitte, – legalább másolatban birhassuk. De ki van, akinek körülményei megengedik, hogy Münchenben hónapokat tölthessen? Vajjon nem lehetne é azt vagy az akademia, vagy a ministerium útján kieszközölni, hogy ezen érdekes okmányok, erga restitutionem,⁴⁰² a bajor kormány által egy időre Magyarországra küldessenek, ahol azután könyvebben, kényelmesebben lemásolhatók volnának?

Éppen most olvasom a fővárosi lapokban, hogy az akademiába ismét ajánlva vagyok. Annyiszori bukás után nem várok ugyan most se mást, mint ujabbi bukást, azonban nem fogja Főtisztelendőség talán szerénységnak és tolakodásnak venni, ha hathatós és becses pártfogását Főtisztelendőségnek is kikérem.

Mikor lesz már egyszer szerencsénk Főtisztelendőséghez itt az alföldön? Főtisztelendőség egyeletünk tiszteletbeli tagja lévén, nehezen várjuk, hogy egyszer valamely gyűlésünk alkalmával becses jelenlétével szerencsétetni fog. A legközelebbi gyűlést, ha Isten úgy akarja, julius hóban Békés városában tartandjuk: az azutánit pedig, mely egyszersmind az évi berekesztő gyűlés is lesz, Gyulán, augusztus hóban, az ugyanazon alkalommal felszentelendő új megyeház dísztermében. Ha becses ígétét venném, hogy akkorára szerencsénk lesz, úgy ezen gyűlés napját eleve tudatnám Főtisztelendőségeddel.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok

Főtisztelendőségnek

aláz. szolgálja
Haan Lajos

B.Csabán 1877. majus 17.

⁴⁰² Visszaadással.

Pesty Frigyesnek 1877. május 25-én

Kedves jó Barátom!

Fogadd legőszintébb köszönetem kifejezését azon meleg, baráti érdeklődésért, melyet erányomban viseltettél a választások alatt. Hunfalvy Pál volt oly szíves és sürgönyben tudósított, hogy megválasztatásom a nagy gyűlésen is szerencsésen keresztül ment. Neked a szívességet valóban nem vagyok képes eléggé megköszönni, mert hallom Zsilinszkytól, hogy Münchenbe készültél s valószínűleg a választások tartottak vissza, hogy eddig el nem mentél. Juliusban felrandulunk Pestre s tiszteletemet teszem, ha ugyan akkorára már itthon leszel. Már csak szeretném egyszer elérni azt, hogy itt Csabán szerény papi lakomon tisztelhetnélek. Tán meglesz ez is!

Szerencsés utat kívánva és mennél több eredményt
vagyok

igaz barátod Haan Lajos

BCsabán 1877.

máj. 25.

A rendes tagsághoz, melyet már rég megérdemlettél, szívemből gratulálok. Isten éltesen soká!

Nagy Ivánnak 1877. május 25-én

Kedves jó Barátom!

Azon meleg, baráti érdeklődés, melyet erányomban az akadémiai választások alatt viseltettél s mely hozzám intézett levelednek minden sorából ki sugárzik, igazán oly jól esett szívemnek, hogy érzelmeimnek kifejezést adni képtelen vagyok. Aldjon meg érte az Isten minden jóval. Rajta leszek, hogy bizalmatokat érdemetlenre ne pazaroltatok légyen! Bárcsak már én is viszonozhatnám valamivel baráti szívességedet. No de hiszen megjöhet még annak is az ideje. Ha majd derék Aladáradról⁴⁰³ idővel az akadémiában szó lesz, akkor, előre is biztosítlak, ha isten éltet, igyekezni fogok visszafizetni a kölcsönt.

⁴⁰³ Nagy Aladár, Nagy Iván egyetlen felnőttkort megért, orvos fia (1856–1890).

Hát, Barátom, mikor is jössz már Te egyszer mihozzánk, megmutatni magadat valamelyik gyűlésünkön? Igazán örömmünnepe volna az reám nézve, ha szerény paplakomban fogadhatnálak.

Még egyszer fogadd köszönetemet s szeresd továbbra is

igaz barátodat
Haan Lajost

Bcsabán 1877

máj. 25.

Hunfalvy Pál volt oly szíves és sürgöny útján tudósított tegnap délután végleges megválasztatásomról.

Ludovít Hroboňnak 1877. június 12-én

Drága és őszinte Testvérem!

Ezen a héten voltam Radwanskýval⁴⁰⁴ és megtudtam tőle, hogy a fiad valóban megkapta a megérdemelt stipendiumot, amelyről nekem is írtál volt.⁴⁰⁵ Szívből örvendek ennek. A Mindenható Úr legyen segítője derék fiacskádnak, hogy az Úr szolgálóját nevelhesd belőle. Ha az Úr Isten éltetni fog engem és Öt is, idővel az én káplánom lehet. Radwansky elmondta nekem, hogy sok harca volt, amíg kijárta ezt a stipendiumot. Hidd el nekem, hogy Radwansky ebben a tekintetben jóra való ember, aki szívén viseli az evangélikus lelkészek és fiacskáik sorsát.

És ti mit csináltok? hogy van Samko?⁴⁰⁶

Én csak élek Isten akarata szerint. Az asszonykám gyakran beteg. A betegségét nem lehet megmagyarázni: ám mellette végzi a napi munkáit.

Seberini most a békési egyházakat vizitálja.

Káplánt Decembertől Júliusig nem tudtam kapni, oly kevés a theológus. Most Lacjak Emil van nálam, akit Augusztus végéig csak kölcsön kaptam

⁴⁰⁴ Radvánszky Antal (1807–1882) zólyomi és turóci főispán, a magyarországi evangélikus egyház felügyelője, Haan közeli barátja.

⁴⁰⁵ Lásd Haan előző levelét Hroboňnak.

⁴⁰⁶ Samo Bohdan Hroboň, a címzett testvére.

Raab zólyomi szeniortól, aki korábban az én káplánom volt. Augusztusban vissza kell őt adnom. De addigra visszatérnek ifjaink Németországból.

Üdvözölöm kedveseidet és vagyok

a Te

ősz.[inte] barátod

Csabán 1877. Június 12. napján

Lud. Haan

Kérlek Benneteket, legyetek szívesek megkérdezni Krčmery urat,⁴⁰⁷ miért nem küldi nekem a Matus Trenčanský⁴⁰⁸ egy példányát, amelyért már több mint két hete írtam neki?

Márki Sándornak 1877. augusztus 3-án

Igen tisztelt Barátom Uram!

Gondolván, hogy ígérete szerint, Békésen találkozni fogunk, mindeddig nem válaszoltam levelére. Nagyon köszönöm a szíves küldeményt, s monográphiáját⁴⁰⁹ minden esetre ismertetni fogom a Századokban. A történelmi társulat Augustus és September hóban vakációzik, s így az ismertetés csak az October-Decemberi füzetben jelenhet meg. Bár minden tekintélyesebb helynek akadna ily monographussa, mint Sarkadnak. Úgy lehetne ezután, ezek nyomán, megírni hazánk pragmatikus történelmét, különösen művelődéstörténelmét. Én már akkor, midőn Bar. Uram küldeményét vettem, meghozattam volt azt Kókaytól. Így tehát két példányom lévén, az enyémet a csabai gymnasiumnak adtam; a Bar. Uram küldeményét pedig megtartom emlékül.

Kár volt Békésre el nem jönnie. A kirándulás reményen felül sikerült.

Aug. 22. indulok a Pozsonyban tartandó történelmi vándorgyűlésre. Hát Bar. Uram nem szándékozik fölmenni? Nem ártana az ily gyűléseken részt vennie.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok

al. szolg.
Haan Lajos

B.Csabán 1877.

Aug. 3.

⁴⁰⁷ Eugen Krčmery szlovák könyvkereskedő és kiadó, a Matica slovenská kiadványainak terjesztője.

⁴⁰⁸ Viliam Pauliny Tóth: Trenčiansky Matúš. Turč. Sv. Martin: Kníhtlačiarstvo, 1871.

⁴⁰⁹ Márki Sándor: Sarkad története. Budapest, 1877.

Odescalchi Artur hercegnek 1877. november 22-én

Méltóságos Herczeg,
mélyen tisztelt Uram!

Rendkívül örvendek, hogy Méltóságodnak sikerült Somogyban a békés-megyeihez hasonló régész és művelődéstörténelmi egyletet létrehoznia. Értesültem erről a hazai lapokból is mindjárt gondoltam, hogy Méltóságod ott ezen üdvös dolognak mozgó lelke. Méltóztassék elhinni, hogy nem lehet kibeszélni azon sokágú üdvös hatást, melyet az ily egyletek gyakorolnak oly vidékre, ahol létesültek. Először is a megyei intelligentianak színe java, pártkülönbség nélkül, egy nemes cél körül tömörül s már ez is nagy vívmány, kivált a mi körülményeink közt, ahol eddig csak a politisálás járt a társas körökben, az olyanoknál is, kik ahhoz épen nem értenek. Ideje, hogy hazánkfiait valahára a sokszor oly meddő politisálástól elvonjuk és komolyabb, tudományos térre tereljük. De másodszor az ily vidéki tudományos egyletek és múzeumok mennyi érdekes régészeti tárgyat mentenek meg az enyészettől, melyek ha értéktelenebbek, elkallódnak, elvesznek; ha pedig értékesebbek, zsidók kezébe kerülnek és beolvasztatnak. Így pedig, egy megyei múzeumba csoportosítva, azon vidéknek múltjára, ahol találtak, vetnek értékes világot. – A mi békésmegyei egyletünk, hála Istennek, nemcsak hogy tartja magát, de évről évre mindinkább szélesebb tért kezd elfoglalni, múzeumunk pedig gyarapodik annyira, hogy maholnap téresebb helyről kell gondoskodnunk, hogy múzeumi tárgyainkat elhelyezhessük.

Méltóságod azon kívánságát illetőleg: küldeném el alapszabályainkat, úgy véltem leghelyesebben megfelelhetni, hogy a mai postán, keresztboríték alatt, kedveskedem Méltóságodnak évkönyvünk első füzetével, melyben hátul található az alapszabályok. Hozzá mellékeltem mutatóul az egylet oklevelét is. Fogadja szívesen mindkettőt Méltóságod, mint őszinte tisztelem jelét. Oklevelünk igen csinos. Pecsétünk egy romokat fáklyával megvilágító geniust ábrázol. Ajánlom, hogy Méltóságok is adjanak a tagoknak ily oklevelet. Hiában, minden emberben meg van a hiúság kisebb nagyobb mértékben. Sok embert az is rábír arra, hogy egyleti taggá legyen, hogy oklevelet kap, melyet üveg alá tehet. Minálunk a rendes tagok díja 3 ft. Az oklevelet külön adjuk annak, aki kívánja 2 fron. Ez is szép summát hoz be.

Még egyet ajánlok Méltóságod figyelmébe. A többi, a békésihez hasonló egyletek, mindég egy és ugyanazon helyen tartják gyűléseiket, a délmagyar-

országi mindig Temesvárott, a felső magyarországi mindig Kassán; a vasi mindig Szombathelyen. Mi békésiek nem így teszünk. Mi évenként egy közgyűlést tartunk ugyan és ezt mindig a megye székhelyén, Gyulán; de ezen kívül minden évben tartunk két vidéki vándorgyűlést is, egyet tavasszal, másikat ősszel, mégpedig a megye különféle helyein. Ezen vidéki vándorgyűlések felolvasásokkal vannak egybe kötve. A felolvasási tárgy mindig azon városnak múltjából van véve, ahol a vándorgyűlés tartatik. Azon kívül az ily vándorgyűlésekre mindig magunkkal viszünk néhány érdekesebb múzeumi tárgyat, melyekről magyarázatot tartunk, és a közönséget arra kérjük, hogy ha valaki ilyen s ehhez hasonló tárgyat talál, ne hánýja azt el mint haszontalan lomot, hanem gazdagítsa vele megyei múzeumunkat. Így péld. a szarvasi vándorgyűlésen bemutattam múzeumi kőkorszaki tárgyainkat, a csabain a bronzokat, az orosházin az agyag-neműeket. Nem képzelheti Méltóságod, hogy mily pietással hallgatta a néhány százra menő közönség, köztük igen sok közönséges földmívelő, igénytelen magyarázatomat. Ennek az a következtése, hogy felköltjük az érdeklődést az ily régészeti tárgyakra nézve, s aki valamit talál, azonnal behozza azt a múzeumba. Nem minden embernek van ideje ahhoz, hogy ha a székvárosba ügyes bajos dolgaiba jó, egyszersmind a múzeumot is meglátogassa. Mi tehát, ha az emberek a múzeumba nem jöhetnek, elvisszük hozzájuk a múzeumot. Ha a hegy nem megy Muhamedhez, menjen Muhamed a hegyhez. Ezen eljárást ajánlanám Méltóságtoknak is.

Ha Méltóságtok annyira megerősödnek, - mit adjon az Isten! – hogy évkönyvet adnak ki, egyletünk szívesen lép Kegyetekkel csere viszonyba.

Fájdalom, Somogy vármegyére vonatkozó okmánnyal gyűjteményemből nem szolgálhatok. Ha jövőre valami ilyes kezembe akad, szívesen fogok szolgálni.

Fogadja Méltóságod őszinte hazafiui üdvözlétem kifejezését, mellyel vagyok

Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Haan Lajos

BCsabán. 1877
nov 22.

Thaly Kálmánnak 1877. december 5-én

Kedves Barátom!

Akadémiai székfoglalómul Bél Mátyás életrajzát választottam.⁴¹⁰ erre nézve kérnék [olvashatatlan] felvilágosítást és utbaigazítást is. Bél Mátyás a Rákóczy forradalom idejében szerepelt. A forradalom alatt besztercebányai tanár és pap volt. Szinte lehetetlennek tartom, hogy az ily kiváló egyéniséget magával ne ragadta volna az ár. Én korabeli szerepléséről csak annyit tudok Horányiból,⁴¹¹ hogy midőn Heister Besztercebányát elfoglalta néhány foglyot halálra ítélt s ezeket Bélnek kellett a halálhoz előkészíteni s ezt Bél meg is tette. Azonban csakhamar bevádolták őt ellenségei Heister előtt, hogy előkészítők alkalmával a császári udvart sértő kifejezésekkel illette volna s magát nagyon is az udvar és a dynastia ellenségeként mutatta ki. Heister ennek következtében Bélt magát is halálra ítélte, de Bélnek sikerült magát Heister előtt igazolnia. Ezen alkalommal Heister nagyon megkedvelte Bélt s állítólag sokszor említette volna, hogy semminek sem örül életében annyira, mint annak, hogy akkor nem engedte magát Bél ellenségei által elámítatni és ezen jeles férfinak megkegyelmezett. Ennyit Horányi.

Te, Barátom annyira jártas vagy a Rákóczy kor történelmében, hogy minden valamire való ember szerepléséről tudomásod van, sőt talán mint valaha a híres pontusi király Mithriades, képes volnál még az akkor szerepelt közkatonák neveit is elmondani. S ez igazán becsülni és tisztelni való Nálad, hogy a magyar haza történelmének egy bizonyos korszak földérítését tűzted ki életed feladatául, de azt aztán emberül buvárlod s tudod ezen korszak legcsekélyebbnek látszó eseményét is. Föl kérlek mint e részben egyedül illetékest, nem tudnál-e nekem több ehhez hasonló epizódot Bél Mátyás életéből mondani az ő szereplését illetőleg ama mozgalmas korban? Bizony, igen szívesen vennék Tőled bármi csekély e részbeni adatot.

A télen Odescalchi hercegtől vettem levelet.⁴¹² Írja, hogy Somogyban sikerült régész és művelődéstörténeti együletet létrehozni s kéri a békésmegyei hasonló nevű egyület alapszabályait. Készséggel átküldtem neki azokat

⁴¹⁰ Haan Lajos: Bél Mátyás. Pest, 1879. (Székfoglaló. Értekezések a tört. tud. köréből VIII. 8.

⁴¹¹ Horányi Elek: Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae, 1775–77.

⁴¹² Lásd az előző levelet.

s ő hála fejében a békésmegyei egylett tagjává lett. Bizony igazán derék ember ez s hogy őt a magyar irodalomnak megnyertük a Te érdemed.

Egyletünk harmadik évi folyami évkönyve sajtó alatt van. Nemsokára megkapod.

Márki megkeresett, ismertetném az általa kiadott „Sarkad történetét”.⁴¹³ Hidd meg, annyi a dolgom ebben a roppant egyházban, hogy nemtudom, mikor fogok erre ráérni. Nem vállalnád magadra Te ezen munkának rövid ismertetését a Századok decemberi vagy januári füzetében? A munkát bizonyára ismered.

Gömöri kirándulásunk alkalmával a rimabrezói papnál egy nagy folio könyvet találtam, melyet magammal is hoztam. Van benne sok miscellanea (nyomtatvány és írott másolat) a Rákóczy korból, például litterae Caesareo Maiestatis ad Archiepiscopum Colonensem de sopiendis multibus in Hungariae exortis de dato 2. Januarii 1704 – Memoriale statuum Catholicorum in comitiis Onod principis Rákóczy exhibitum. Instrumentum comissionis Rákoczianae in cuius libertatis evangelici templum restitutum est anno 1705 sat. Meglehet, hogy találsz még is egy mást benne, mi érdekelni fog.

Már Hozzád mikor lesz már egyszer szerencsénk itt az alföldön? Ugy tudom, hogy a reád bízott Zichy most külföldön van s eszerint szakíthatnál magadnak annyi időt, hogy meglátogass. Ez tulajdonképpen, mint egyletünk tiszteletbeli tagjának kötelességed is volna némileg. Nem volnál-e hajlandó valamelyik gyűlésünkön magadat bemutatni azzal, hogy felolvasást tartanál valamely Békés vármegye múltjára vonatkozó tárgyról. Így pld. a gyulai várnak szerepléséről a Rákóczy korban, a ráczok garázdálkodásáról ezen vidéken ugyanazon korban jó formán semmit sem tudunk. Én is csak felületesen érintettem ezeket Békésvármegye hajdanában. Mily derék volna, ha úgy lerándulnál hozzánk és ezekről felolvasást tartanál. Annyit mondhatok, hogy a mi vándorgyűléseink eddig mindig látogatottak voltak és oly fényesen sikerültek, akár a m. történelmi társulat vidéki kirándulásai.

No de már eleget elpletykáltam és így végzem leveletem. Isten áldjon meg, kedves jó Barátom mind a két kezével, minden jóval. Vagyok tisztelettel

igaz híved
Haan Lajos

B.Csabán 1877. dec. 5.

⁴¹³ Márki Sándor: Sarkad története. Budapest, 1877.

1878

Pesty Frigyesnek 1878. március 31-én

[Kéri vissza a békésmegyei jegyzőkönyv kivonatát, amit Torontál és Békés összekapcsolásáról küldött, mert szüksége lenne rá, de fáradtságos lenne Gyulára elmennie érte.]

Thallóczy Lajosnak 1878. április 26-án

Igen Tisztelt Barátom Uram!

Várva vártuk mezőberényi vándorgyűlésünkön a m. történelmi társulat küldöttségét: de akik nem jöttek, azok b. Nyáry Albert és Thallóczy Lajos voltak. Már csak akárhogy eljöhetek volna kegyetek s hogy nem jöttek, azt méltán rossz néven veszi a békésmegyei régész és mív. tört. egylet. Legyen szíves ezt megmondani Nyáry barátomnak is.

Mondhatom, hogy nem csak a legszívesebb fogadtatásban, de sőt ovatiokban részesültek volna. A gyűlés a legfényesebben sikerült. Ezt a mulasztást Kegyed most már nem is tudom, hogy hozza helyre! Egy módot még is tudok: ha nekem mielőbb elküldi a Bél Mátyásra vonatkozó és kegyed által, úgy hiszem, a helytart. tanács levéltárában található adatokat. Székfoglalómul Bél Mátyás életrajzát választottam. Nagyon lekötölezne Kegyed, ha az érdeklött adatokat velem közlené. Zsilinszky említette, hogy ezt Kegyed megígérte.

Keresztkötés alatt küldöm a mai postán utolsó munkámat Dürer Albert –” sat. Fogadja szívesen. Benne van a csabai lapnak mai száma is, melyben a mezőberényi gyűlés leiratik.

Tiszteletem jelentése mellett vagyok

őszinte tisztelője
Haan Lajos

B.Csabán 1878
Apr. 26

Thallóczy Lajosnak 1878-ban

1878 [a dátum olvashatatlan]

Tekintetes Thallóczy Lajos m. kir. orsz. levéltári tisztviselő urnak

Budán, a várban

Verbőczy utca 168 szám

A Bél Mátyásra vonatkozókból csak regestákat kérek. A célomhoz vezetőket majd lemásoltatom.

Tisztelettel

Haan Lajos

Nyáry Albertnek 1878. augusztus 13-án

Kedves Barátom!

Pesten létemkor szíves voltál megígérni, hogy a Szarvason eszközlendő ásatáshoz lejössz. Én úgy rendelkeztem, hogy September 2-án délben Szarvason leszek s délután azután megkezdhetjük a munkát, befogjuk a hatodik osztályú gymnasialis ifjúságot, ásót, kapát adva kezökbe. Zsilinszky is velem megy. Azért tudatom ezt veled, hogy egyúttal megkérjelek, lennél szíves engem hová elébb tudósítani, hogy fogják é engedni körülményeid, hogy Hozzád szerencsénk legyen. Ha igen, akkor vasúton legjobb volna menned Túrig; én pedig rendelkezném, hogy egy szarvasi kocsi várakozzék Reád Turon. Szarvas Turhoz még másfél óra. Az ásatás bizonyosan eredményes lesz. Amit eddig az ottani partból csak a víz mosott ki, már abból is egy csinos muzeumocskát allított össze egy ottani tanító. Ha neked valamely más terminus alkalmasabb volna, mint Sept 2., kedvedért hajlandó volnék elhalasztani akkorára a menetelt, amikor Neked alkalmasabb lesz.

Becsés leveledet várva, vagyok

igaz barátod

Haan Lajos

B. Csabán 1878.

aug 13

vagyis életem hatvanadik

születése napján

Zsilinszky tiszteltet

Nyáry Jenőnek 1878. szeptember 17-én

Kedves Barátom!

Örömmel jelentem, hogy a tegnapi napon Gyulán tartott közgyűlésünkön megválasztattál a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesületbeli tagjának Albert bátyáddal együtt. A diplomákat nemsokára el fogom küldeni. Isten éltesen mindkettőtöket, a két jeles testvért, hogy még soká áldásosan működhessetek a régészet és a történelem terén. Ez az első, mit jelenteni kívántam.

Második az, hogy a Szarvason tartandó vidéki vándorgyűlést elhalasztottuk October 12-re, reményelve, hogy akkorára mindkettőtökhöz szerencsénk lesz. Egész Túrig a vasúton jönnétek. Túron várna a szarvasi kocsi. Túrhoz Szarvas még másfél óra. És így három óra tájban Szarvason lennétek. Ott várna már a nemes gymnasialis ifjúság ásóval, kapával, s a te vezetésed alatt azonnal hozzálátnának az ásatáshoz. Amennyire ismerem, a lelőhelyek olyanok, hogy bizonyosan ásnánk. A hajdani Körös partján, vagy egy fél óra hossznyira terül el azon hely, a hol az árvíz már eddig is annyi követ mosott ki, hogy abból egy szarvasi tanító egy csinos gyűjteményt rendezett. Ez volna szombaton délután, vasárnap azután, Oct. 13. délután 3 órakor tartatnék a rendes közgyűlés a gymnasium dísztermében. Felolvasást tart Sipos Soma ügyvéd és a „Szarvas” című lap szerkesztője, Benka Pál, a már említett gyűjtemény tulajdonosa és csekély magam. Estve azután következnek a banquet és hétfőn délelőtt indulhattok vissza Pestre, vagy amire különösen kérlek, hozzám Csabára és innen Gyulára, megnézendők a megyei muzeumot. Amint leveletem kapod, kérlek értesíts azonnal, hogy jöhettek-e? Mert mi ugyan megtartjuk a gyűlést és az ásatást valószínűleg úgy is; de már csakugyan szeretnők, ha Hozzátok is volna szerencsénk. Ha még több vendéget is hoztok, szívesen látjuk.

Írok Albertnek is várva válaszokat.

Isten áldjon meg k. Barátom. Vagyok hazafiúi üdvözléssel

igaz barátod
Haan Lajos

B.Csabán, 1878. sept. 17.

Ha jöttök, talán legjobb lesz, ha a diplomákat Szarvason adjuk át.

Nyáry Albertnek 1878. szeptember 17-én

Kedves Barátom!

Örömmel tudatom, hogy a múlt vasárnap Gyulán tart. közgyűlésen Jenő öcséddel együtt a békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesületbeli tagjaul megválasztattál. Oct. 12én szándékozunk Szarvason ásatást rendezni, oct 13. pedig rendes vidéki vandorgyűlést tartunk ugyanott, felolvasásokkal egybekötve. Légy szíves, és ha csak lehet, rendezd úgy dolgaiddat, hogy Jenővel együtt eljöhess. Ott fogjuk majd Nektek átadni a diplomákat is. Vasuton jönnétek Mező Turig. Oda érkeztek fél egykor délután. Turon szarvasi kocsik várnának reátok s vinnének Szarvasra. Még aznap, oct 12. délután bele kezdenék az ásatásba s másnap, oct 13 vasárnap volna az ünnepélyes gyűlés. Jenőt is tudósítom mindenekről. Téged pedig arra kérlek, tudósíts azonnal, hogy lehet-e Hozzád szerencsénk? Ha több vendéget is hozol, szívesen látjuk. Szarvasról hétfőn mehetnénk vasuton hozzám Csabára, s onnan Gyulára, megnézni a muzeumot. Kedden vagy szerdán már megint Pesten lehettek. Válaszodat várom s vagyok üdvözlettel

igaz bar.
Haan Lajos

Bcsabán 1878
Sept 17.

1879

Szilágyi Sándornak 1879. március 13-án

Kedves Barátom!

Bél Mátyás életrajzát ma küldtem el Fraknóinak.⁴¹⁴ Ugy tudom, az egyik bíráló Te vagy. A munka nyomtatásban körülbelül 8 ívet fog kitenni, pedig amint értesemre esett, székfoglaló nem lehet hosszabb, az akadémiai statutumok szerint, öt ívnél s ha mégis hosszabb, akkor az öt íven felülit nem díjazzák. Azonban, amint Fraknói értesített, van ennek is módja ti. azon esetben lehet kiadni nem mint székfoglalót, hanem mint könyvet. Nagyon

⁴¹⁴ Fraknói Vilmos (1843–1924) katolikus pap, történész, 1979 májusától az MTA főtítkára.

kérlek, légy rajta, hogy ez az én munkámmal is megtörténjék. Az a 30 forint ívenként bizony nagyon reám férne.

Magamat becses barátságodba ajánlva vagyok

őszinte tisztelő

Haan Lajos

B Csabán 1879

mart 13

Thallóczy Lajosnak 1879. augusztus 8-án

1879. 8. 10

Tekintetes Dr. Thallóczy Lajos m. k. orsz. levéltári tisztviselő, m tört társulati titkári segéd urnak

Budán

Vár, Verbőczy utca 168 szám

Az erdélyi kiránduláshoz a mérsékelt árú vasúti jegyeket mindeddig meg nem kaptam, pedig az idő halad. Kérem, legyen szives azokat mielőbb elküldeni Zsilinszky Mihály, Starcsevics Betti és Haan Lajos nevére, annál inkább, minthogy Zsilinszky nincs Csabán s a jegyet innen kell hozzá expedíálnom, ami szintén időt kíván. A jegyek, ha csak lehet, ne NVárad, hanem oda és vissza is Arad felé szóljanak.

Haan Lajos

B.Csabán. 879

aug 8.

Nyáry Jenőnek 1879. szeptember 9-én

Pest, Schodli kávéház. 1879. Sept. 9.

Kedves Barátom Jenő!

Itt vagyok a classicus helyen a Schodli kávéházban⁴¹⁵ s fölkérlek miután Szarvason az ásatással összekötött békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesület gyűlését September hó folytán okvetlenül meg akarjuk tartat-

⁴¹⁵ A Schodl a Magyar Nemzeti Múzeum sarkánál 1875 óta működő kávéház, Haan és pesti barátainak gyakori találkozóhelye.

ni, még pedig a két vagy akár három b. Nyáry jelenlétében, légy szíves nekem ide Pestre a legközelebbi postán megírni, hogy September 24-re, vagy pedig 29-re lehet é tehozzád szerencsénk? mert arra, hogy eljössz, biztosan számítunk. Lakásom Eszterházy utca 13 sz. Zsilinszky Mihály képviselőnél. Itt maradok hétfőig. Addig leveledet biztosan elvárom.⁴¹⁶

Pro secundo, írd meg azt is, hogy leszesz é szíves a gyűlésen előszóval ismertetni a Szarvason eddig talált és a gyűlés alatti ásás alkalmával találandó praehistoricus tárgyakról? Azokat csak ott Szarvason fogjuk megmutatni Neked s nem lesz nehéz neked extemporálnod.⁴¹⁷

Azért szeretném ezt még itt Pesten létem alatt megtudni, mert megígértem Zsilinszkynek, hogy Pestről tudósítani fogom, hogy a programot ki nyomtassam és szétküldhessem, mert az idő halad.

Berczi bátyád szintén ígérkezett. Hiszem, hogy még többeket reá veszek.

Vasuton jönnétek egészen Gyomáig, Gyomán lesztek délben. Ott szarvasi kocsik fognak reátok várakozni s két órára beszállítanak Szarvasra. Még akkor délután megtartanánk az ásatást. Másnap délelőtt lenne a gyűlés s délben indulhatnátok haza, vagy pedig esetleg az éjjeli vonattal. Szóval 3 nap az egész comedia.

Kérlek válaszolj azonnal, hogy 24ke vagy 29ke. Sept. é? mert ha tagadó választ adsz, azt nem akarom hinni.

isten áldjon meg, szeresd igaz barátodat

Haan Lajost

Pesten mint fent

Nyáry Jenőnek 1879. szeptember 18-án

Kedves Barátom!

Körülbelül tíz napja annak, hogy Pesten lévén onnan írtam Neked Pilisbe, fölkérve Téged, hogy miután Szarvason sept. 28.an ásatással egybekötött régészeti és művelődéstörténelmi gyűlést megtartani kívánjuk, tudósíts, hogy megtartod-e most az egyszer ígéretedet és eljössz é? Válaszodat hiában vártam Pesten, hiában várom most már itt Csabán. Hallgatásoddal igazán kellemetlen ambagába⁴¹⁸ hozol engem. A gyűlést már kihirdettük, a

⁴¹⁶ Haan nem kapott választ Nyárytól – lásd a következő levelet.

⁴¹⁷ Rögtönözöd.

⁴¹⁸ Homály, talány.

programba oda tettük, hogy a kiásandó régészeti tárgyakat Te fogod ismertetni. Képzelheted, milyen kellemetlen helyzetbe hoz eddig is az, hogy levelemre nem válaszolsz, s még kellemetlenebb helyzetbe jövök, ha plane tagadó választ kapok Tőled. Az ásatás sept 27 lenne, a gyűlés sept 28 délután. Kérlek, válaszolj azonnal levelemre és ments fel a kellemetlenség alul. A reggeli vonattal indulva Pestről, délben sept 26 Turon leszesz. Ott szarvasi kocsí fog reád várakozni, mely másfél óra alatt Szarvasra repít. Másnap felügyeleted alatt megtörténik az ásatás, harmadnap, azaz vasárnap délután lesz a gyűlés, hétfőn pedig vissza indulhatsz. Ha sokallod az időt, indulj szombaton, úgy is délután két órakor Szarvason leszesz s részt vehetsz még délután az ásatásban, másnap pedig a gyűlésen Berczi és Tallóczy szintén ígérkeztek.

Válaszodat – mely akarom hinni, tagadó nem lesz, a legközelebbi postával várom s vagyok

igaz bar.
Haan Lajos

B.Csabán 1879
sept 18

Pesty Frigyesnek 1879. november 7-én

Kedves Barátom!

Midőn Bél életrajzát a bíráló választmányynak beküldtem, az életrajzhoz egy „függelék” volt mellékelve, mely függelék magában foglalta Bélnek leveleit, Bélnek meghívóit (úgynevezett vokatorokat) sat. Vártam mindedig, hogy ezen „függelék”, miután azt az akadémiai szabályok szerint ki nyomtatnom nem lehetett, nekem vissza fog küldetni. Ez azonban mindedig nem történt. Nem szeretném, ha ezen általam sok utánjárással összegyűjtött okmányok elvesznének. Fölkérlek tehát, mint akad. titkárt, légy szíves kieszközteni, hogy ezen függeléket visszakapjam. Hogy hol van? azt nem tudom; de legvalószínűbben a nyomdában lesz. Midőn erre még egyszer fölkérnélek, vagyok

igaz barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1879
nov 7.

Samuel Bodorovskýnak 1880. április 21-én

Mélyen tisztelt Nagyságos Uram!

Méltóságod már oly sok szeretetet tanúsított irántam, hogy szinte már szégyellem, hogy új kéréssel zaklatom. És mégis kénytelen vagyok ezt megtenni. Országgyűlési adatokat gyűjtök ugyanis az evangélikus ügyeinket illetően a XVI. századból. Az ilyen adatok, melyek ugyan apróságoknak tűnhetnek, mégis nagyon fontosak a történész számára és megvilágítják a történelmet, különösen az országgyűlési követek relációiban⁴¹⁹ találhatók meg. Besztercét már a XVI. században az országgyűlésekben mindig a saját követe képviselte, és mint evangélikus várost evangélikus. Ezek a követek, az országgyűlés befejeztével hazatérvén, általában jelentést és relációt adtak a városnak, amely küldte volt őket. Bizonyára találhatók ilyen relációk az önök archívumában is, 1524-től kezdve egészen 1600-ig. Kérem, szíveskedjen engem értesíteni arról, hogy valóban vannak-e a levéltárunkban ilyen relációk? mennyi van belőlük? mely évekből? rövidek-e csak vagy netán terjedelmesebbek? Azt, aki leírná nekem őket, hálásan megfizetném, hisz' nekem ez majd kifizetődik, ha a művet kiadom. Most csak egy rövidke választ kérnék a kérdésemre; azután pro re nata,⁴²⁰ meghatározom, mit kell lemásolni.

A nyáron részt veszek a történelmi társaság eperjesi kirándulásán és onnan egy-két napra megállok Radványban és bátorkodom majd meglátogatni Önt.

*Öszinte üdvözléssel vagyok
az Ön nagyságos Méltóságának*

*őszinte tisztelője
Ludw. Haan*

Kelt Csabán. 1880. Ápr. 21. napján

Thaly Kálmánnak 1880. április 27-én

Kedves Barátom!

Nagyon örvendek, hogy – amint Zsilinszky írja – Május 8-án Hozzád szerencsém lesz. Csak már ne változtass a terven. Rajta leszek, hogy jól

⁴¹⁹ A vármegyék követei által az országgyűlés végén a megye elé terjesztett hivatalos jelentés.

⁴²⁰ Az adott körülmények között/szükség esetén.

érezd magadat itt nálam. Délután 2 órakor érkeztek meg Csabára, hol ebéddel várni foglak. Másnap maius 9-én délután 4 órakor lesz a gyűlés Gyulán. Tetszésedtől függ, hogy Gyulára a reggeli vonattal (6 órakor) kívánsz bemenni, vagy pedig a délutánival (2 órakor). Én azt hiszem, jobb lesz mennünk csak délután. Az éjt Gyulán töltenők Endöcsnél. Másnap pedig 10-én Gyuláról együtt mennénk Kígyósra. Addig is csókol

igaz barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1880- apr. 27

Nyáry Albertnek 1880. május 12-én

Kedves Barátom!

Csak rettenetesen kényelemszerető ember vagy Te. Lám, mily szépen eljöhettél volna most hozzánk Thallyval. S mondhatom, jól érezted volna magadat itt köztünk, amint hiszen ezt Neked Thally elbeszélte.

Az általad kívánt gyulai pecsét nem egészen hü xylographiáját⁴²¹ ide mellékelve küldöm. Nem egészen hü, mondom, mert az ostoba fametsző egy „de” szócskát kihagyott. A pecsét körülirata ugyanis ez: I. Civium de Gyula, Johannis de Maroth bani. Miután pedig Maróthy János Gyulát 1420 eszt. táján kapta s 1435 eszt pedig már megholt, ennél fogva a pecsét 1420-1435 évek közt készült.

Legközelebbi gyűlésünk valószínűleg Csabán lesz, vagy ez év őszén, vagy a jövőnek tavaszán s ama felolvasóul reményilem megnyerhetni Szabó Károlyt.

Tisztelve az egész Schodli companiát, vagyok tiszt

igazi barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1880
Maj 12

⁴²¹ Fametszet.

Zsilinszky Mihálynak 1881. április 29-én

Kedves Fiam Uram!

Tegnapelőtt volt nálam a Mamóka azon szomorú hírrel, hogy Koczihával végkép szakítania kellett. Hívták őt az úrvacsorához, ő ezt azonban határozottan megtagadta, mondván: hogy minek való az úrvacsora? az csak szemfényvesztés. Ő ott a papnak ígéri, hogy a vétekről tanúskodni fog és aztán ígéretét nem teljesítheti sat. sat. Ennek következtében Mamóka egyenesen kimondott neki s a házból kiutasította. Eleintén szabadkozott, menni nem akart míg végre nem maradt egyéb hátra, mint az, hogy holmiját kocsira tette és atyjához elvitette. Azota Kocziha is ott van és magát a házban nem is mutatta többé. Marka sír, tegnap előtt ágyba is kellett fektetni. Lássuk, hogy szereti férjét. Előre látom, hogy az lesz a vége, hogy Marka is követni fogja férjét. Hiszen nem első eset az itt a városban, hogy az asszonyok eleinte szabadkoztak, tartották magokat, végre pedig magok is nazarénusok lettek. Egyáltalában a nazarénizmus erősen kezd terjedni nálunk. Ugyan beszéljen fiam uram komolyan Szeberényivel. Ő reá, a superintendensre vet legnagyobb homályt, ha az ő székhelyén szaporodik az ilyen szekta, és ő nem gondolva ezzel, hagyja burinát nőni egyházában. Ideje, hogy a politika helyett inkább ide vesse eszét és erejét. Ezzel tartozik mint csabai pap és mint superintendens. Igaz, hogy ugyanazon egyháznak lelkipásztora vagyok én is, éppen úgy mint ő: de a világ méltán tőle, mint superintendenstől várja az iniciatívát. Kár lesz neki addig várnia, míg valakinek eszébe jut, ezzel a lapokban zajt ütni, ami csak compromissiójára szolgálna úgy neki, mint nekem. Pedig amennyi rosszakarója van itt is Csabán, ma holnap ezt várhatjuk, kivált ha még a képviselőválasztás is felingerli a kedélyeket. Kár neki kicsinyelni a dolgot. Igaz, hogy most még jóformán csak szikra. De a szikrából nagy tűz lehet, ha annak idején el nem oltjuk. Már az is nagy dolog, hogy más szomszéd egyházak, Berény, Szarvas, Komlós sat tiszták az ilyen mételeytől, csak a superintendens székhelyén terjed az, sőt pláne a nazarénusoknak imaházuk is van. Oly nyavalya ez, melyet, ha nem gyógyítunk meg ideje korán, nem csak aláássa az egyes családok békéjét, boldogságát, de megmetyelje az egész egyházat. Szeberényi, úgy tudom, ma indul Pestre. Ugyan szóljon vele fiam uram komolyan és hívja fel, hogy ne nézze a dolgot egykedvűen, de valahára tegyen valamit.

Szabó Károlynak írtam, de még választ nem kaptam. Petrovics írt a tartsai Szabónak s megkérte őt, írnia le röviden a tartsai catastrophát. Hát a pestiek megígérték é a közreműködést?

Köstlettől a sérvkötőt megkaptam. Ha arra megy, legyen szíves neki megmondani, hogy meg vagyok vele elégedve.

Tegnapelőtt meglátogatott a főispán. Abban állapotunk meg, hogy az érdemrendet Máj. 16-án a megyei közgyűlésen fogja átadni.⁴²² Előhozta Gál Jenő föllépését, persze fitymálva és nevetve a dolgot, hogy még pláne a habarékpárt akar itt valamit kívánni. Pedig kár neki ezt tennie. Előre látom, hogy nem az fogja itt megbuktatni a kormánypártot, mintha Gál Jenő personája hódítana: hanem az, hogy a nép nem akarja az eddigi képviselőt. Meg vagyok győződve, hogy ha Apponyi és Wenckheim actiot fejtenek ki Gál mellett, a katolikusok, winičiarok Lepényék et hoc genus que tömegesen, compact ott lesznek a szavazásnál, a mi embereink pedig skizizrozzák magokat, nem mennek szavazni, kimennek a tanyára. Az ily nyilatkozatokat már most is lehet hallani. Miotta elment fiam uram, legkisebb mozgalom sem indult meg e tekintetben. Az öreg Gál ellenben még itt volt azután vagy három napig.

Ha felesleges pénzem lesz, meglehet, hogy a májusi akad. gyűlésen felmegyek Pestre. Szállást kapok ugy-e vagy két éjszakára azért, hogy Endre is ott van? Vajjon fog é ő Felsége azon napok valamelyikén nyilvános audientiákat adni? Nagyon szeretném azt tudni. Felhasználnám az alkalmat és megköszönném a kitüntetést. Ha valahogy tudna erről valamit Endre v. fiam uram, kérem, tudósítsanak.

Az idő nálunk egészen őszi, hideg, kellemetlen. Egész éjjel és egész nap esik az eső.

A szemlaki egyház egyakarattal megválasztotta Liffát, Hrdlicska volt censora. Azonban Achim, jövő vasárnapon mégis oda küldi nekik próbára a gyomai Schultzt. Ez megint egy ballépés. Örülhetett volna neki, hogy a dolog ilyen simán gördült le. Így ellenben csak hiábavaló tüzet fog gerjeszteni, mert most már előre lehet látni, hogy két párt lesz, hogy lesznek Schultznak is emberei, sőt, előre lehet látni, hogy egy harmadik párt is felüti fejét és további candidaciokat fog kívánni s így megint itt is Isten tudja, meddig fog húzódni a papválasztás.

⁴²² Haan Lajos békéscsabai lelkésziségének 25. évfordulója alkalmából Ferenc József lovagrendet kapott, amelyet Gyulán adott át neki a főispán. (Lásd a Naplót.)

Egészségesek vagyunk mindnyájan s csókoljuk Fiam uramat is, Endrét is, én pedig maradtam
B.Csabán, 1881 Ápr. 29

Szerető apa
Haan Lajos

Nb. Sz. meghívta káplanjaul a szarvasi Lindert, de bizony – kosarat kapott!

Zsilinszky Mihálynak 1881. május 11-én

Kedves Fiam uram!

Itt küldöm Frangepán Beatrix rövid életrajzát, s kérem, adjon helyet annak az albumban. A ducz⁴²³ végett írtam Mogyoróssynak⁴²⁴ ki azt ide is ígérte. Ma délután talán megkapom s azonnal expedálni fogom. Igaz, hogy nem a legjobban sikerült Polláknak ezen fametszet. Ha fiam uram nem lesz vele megelégedve, metszesse újra valakivel. Hiszen ez nem vész kárba. Adhatjuk az életrajzot hosszabban, hozzá téve a brandenburgi örgrófnak életrajzát is valamelyik évkönyvünkben, mikor is a fametszetet felhasználhatjuk. Beatrixnak fotográfiája meg van-é Pesten fiam uramnál? Ha nincs, akkor tessék engem tudósítani s én haladéktalanul küldöm innen.

Nagyon örvendek, hogy Szilágyi⁴²⁵ lejő és felolvasást tart. Tessék neki megmondani, hogy az én vendégem lesz. Örvidenek, ha a pestiek közül többen is lerándulnának vele. Talán Henzlmann bácsi is, kinek itt Békésen rokona van vagy Thallóczy, Szalay, stb. Nyáryt már nem is merem említeni. Én majd úgy intézem a dolgot, hogy pünköstkör a templomban semmi dolgom ne legyen s vendégeimnek rendelkezésére állhassak. A dísz concertból alig lesz valami. A mieink ugyan mozognak, hogy valahogy összeállítsák s már Göndöcsöt is fölkérték, hogy segedelmökre legyen; de úgy látszik, sikere nem lesz. Talán nem is olyan baj ez. Majd helyette a műkedvelők játszanak egy rövid darabot s Szilágyi felolvasást tart.

Szabó Károly eddig sem válaszolt. Attól, úgy látszik, munkát nem kapunk.⁴²⁶

⁴²³ A fametszetek dúcairól van szó.

⁴²⁴ Mogyoróssy János békés megyei történész.

⁴²⁵ Szilágyi Sándor történész, lásd Haan hozzá írott leveleit.

⁴²⁶ Lásd a következő levelet.

Legyen szíves felkeresni Nogall Jankát,⁴²⁷ az Üstökös szerkesztőjének Szabónak nejét. Úgy tudom, hogy kéz alatt értesítve lévén, készen tart egy elmfuttatást az Album számára s csak a felhívást várja.

Ha tőlem még fog, szükség esetén, kelleni valami, pld. Békés Gáspár – tessék megírni. Göndöcsnél⁴²⁸ voltam s ő ígért is dolgotatot dúcczal együtt, de biz azt estig hiába várom. Talán egyenesen fiam uramnak küldte.

Tegnap gymnasiumnak majális volt. A fiu⁴²⁹ nagyban mulatott egész féltizenegyig. Essős, komor idő volt, s így a gyerekeké volt a világ egészen, mert nagyobb leányok az eső miatt nem jöttek. A fiu legközelebb írni fog.

A követválasztásra nézve eddig éppen semmi mozgalom. Sz.⁴³⁰ ott volt a majálison délutántól egész 9 óráig.

Vidovszky, úgy tudom, írt fiam uramnak tegnapelőtt.

Vagyok

szerető apa
Haan Lajos

B.Csabán, 1881. Máj. 11.

Zsilinszky Mihálynak 1881. május

Kolozsvár, 1881. máj. 22.

Kedves Barátom!

Ezer dolgom és bajom mellett mint a föld úgy megfeledeztem az album dolgáról illetőleg a határidőről. E hó első napjait M.Vásárhelyen töltöttem a Kemény Zs. társaságnak róva le egy régi tartozást; azután csakhamar jött a ministeri látogatás; a könyvtár sok sürgetős dolga, tanárjelölti dolgozatok bírálata, fiam ügye stb. úgy elfoglalt, hogy tegnap csak elhültem bele, midőn leveledbe pillantva látom, hogy cikkemnek május 10-ig Csabán kellett volna lenni; én pedig csak júniusra gondoltam.

Ami megtörtént vagy inkább elmúlt, el nem múlttá nem tehetem: ha hibámat, akaratlan hibámat még helyrehozhatom, megteszem, amit lehet; 25-én postára teszek egy rövid /1-2 lapnyi/ közleményt, amelyet sok zaklat-

⁴²⁷ Nogáll Janka, ifjúsági író (1861–1924).

⁴²⁸ Göndöcs Benedek, a Békésmegyei Régészeti és művelődéstörténelmi Egylet elnöke.

⁴²⁹ Zsilinszky Lajos, Zsilinszky Mihály fia, Haan unokája.

⁴³⁰ Szeberényi Gusztáv, Haan lelkesztársa Békéscsabán.

tatásom mellett /egyetem, tanárképezde és két nyilv. könyvtár ügyének szolgálata/ hirtelenében megírhatok.

Bocsássatok meg feledékenységemnek.

Jövő levelemben az augusztusi felolvasásról bővebben.

Isten minden joval áldjon meg!

igaz barátod
Szabó Károly mk.

Kedves Fiam Uram!

Sietek közleni a levelet, melyet e pillanatban kaptam. Szorítson még neki helyet, ha lehet. Persze, úgy látszik, hogy a cikket hozzám küldi, holott jobb lett volna egyenest Fiam Uramhoz küldeni. Amint megkapom, én azonnal expediálom.

Luiza sógornőmnak nagy öröme van – A szegedi páholytól kapott 60. frtot.

Levelét, melyben a Főherczeggel való beszélgetését említi, megkaptam. Örömmünnepem lenne, ha Duka eljönne.

szeretettel
H. Lajos

Pesty Frigyesnek 1881. szeptember 24-én

Kedves Barátom!

Kedves, humoros leveled kettőről tett előttem tanubizonytságot: először, hogy engem szeretsz; másodszor pedig, hogy jól érzed magad. Mert aki humoros leveleket ír, nem lehet annak rossz dolga. Mindkettőnek igen örvendek.

Nagyon köszönöm szíves értesítésedet. Oct. 17–21 egyetemes egyházi gyűlésünk van Pesten. Miután erre, mint egyetemes főjegyzőnek fel kell mennem, azon alkalommal meglátogatlak s a Sárosban talált okleveleket, szíves engedelmeddel, lemásolandom magamnak. Ami a másik rendű okmányokat, ti. a gyömrőieket illeti, azt már csak Reád hagyom, egyelőre! Te tudni illik a békésmegyei régész és mív. tört. egylet tiszteletbeli tagja lévén,

tartozol egy felolvasással, amit Eperjesen létünk alkalmával⁴³¹ meg is ígértél. Íme, itt kínálkozik a felolvasási tárgy: „a Telekyek Békésmegyében!” Pompás tárgy lenne ez! Az én munkámban (Békés várm. hajdana) alig van a Telekyekről pár szó. A gyömrői okmányok nyomán Te bizonyosan igen sok érdekest tudnál már most napfényre hozni a Telekyekről, mint Békés-vármegyei birtokosokról. Sőt, ha felolvasásod mellékleteül még egypár okmányt a gyömrőiek közül lemásolnál és azzal muzeumi levéltárunkat megajándékoznád, még annál hatásosabb lenne felolvasásod.

Tehát csak rajta, Kedves Frigyesem! Gyűrd fel az ingujjadat és dolgozz. Hozasd el magadhoz Pestre Gyömrőről ezen okmányokat s bizonyára azok nyomán oly érdekes értékelést fogsz azokból összefonni, mint aminőket Tőled már megszoktunk. A felolvasási határidőnek meghatározását Reád bízunk. Ugy jövő évi martius – augustus közt volna annak ideje.

Csókol

igaz barátod
Haan Lajos

B.Csabán 1881

sept 24.

Nagy Iván szerint a Telekyek még nevüket is a békésmegyei Tartsa közelében fekvő telek nevű helyről kapták. Egy Teleky, Jozsef, Békés megyének főispánja volt 1782 eszt.

1882

Pesty Frigyesnek 1882. október 25-én

Kedves Barátom!

A mult napokban Pesten lévén, meglátogatnivalak volna, de időm annyira igénybe volt véve, hogy azt legjobb akaratom mellett sem tehettem. Egyházi gyűléseink voltak s én egyházi főjegyző lévén, mikor mások mulattak, sétáltak, látogatásokat tettek, nekem jegyzőkönyveket kellett fabrikálnom.

⁴³¹ A Magyar Történelmi Társulat eperjesi vándorgyűléséről lásd a Napló 1881-es bejegyzését.

Hallom, hogy Rómába utazol. Isten kísérjen utadon s hozzon szerencsén, sok szellemi kincssel megrakodva haza.

Öcsém⁴³² nem Romában, de Capri szigetén lakik, a nápolyi öbölben. Reménylem, ha egyszer Olaszországban vagy, nem mulasztod el meglátogatni a világnak ezen legszebb pontját. Antal öcsém a legszívesebben fog fogadni villájában s amint szokta, ha magyar vendége van, felhúzza a magyar lobogót bátyája fokára, tudatva Capri lakosaival, hogy Haan Antalnak magyar vendége van. E napokban írok neki s előre jelzem nála látogatásodat. Még egyszer Isten vezéreljen!

Csókol

Igaz barátod
Haan Lajos

BCsabán 1882

Oct 25

1883

Nagy Ivánnak 1883. július 4-én

[Haan a berlini Heroldban megjelent cikkekre reagál, mely szerint Dürer nem lehet magyar nemes eredetű, mert egy olyan arisztokratikus fajnak, mint a magyar nemesség, nem adhatja egy tagja sem mesterségre (ötvös-ségre) a fejét. Haan példákat akar hozni arra, hogy a XV. században voltak az ötvösök, szobrászok közt nemes származásúak, s ebben kéri Nagy Iván segítségét.]

Nagy Ivánnak 1883. augusztus 13-án

[Az Omasta család címerének leírását és a nemeslevél egyéb adatait küldi el Nagy Ivánnak, amelyet az Omasta családfőtől kapott, illetve lemond egy soproni találkozást, mert a békéscsabai egyház aktuális helyzete nem teszi lehetővé, hogy hosszabb időre elutazzon.]

⁴³² Haan Antal festő (1827–1888), élete utolsó éveiben Capri szigetén élt.

Pesty Frigyesnek 1883. október 30-án

Nagyságos Pesty Frigyes kir. tanácsos m. tudom. akad. r. tag és titkár
urnak

Pesten István tér 15 szám

Nagyon sajnálom, hogy kérelmednek eleget nem tehetek. Öcsém itt van most Csabán s itt is marad huzamosabb ideig. Egyébiránt ő azt izeni: ha Capriba még, az első ház, mindjárt a kikötő mellett, mely egyszersmind fogadó is, az ő jó barátjaé, Colonell Mackowen-é (hotel Bristoll:) Ki francziaul, angolul, németül, olaszul beszél s amerikai születésű, igen előzőkeny ember, Münchenben doktorisált. Add át Öcsém tiszteletét neki s ő a legelőzőkenyebben fog fogadni és kezedre járni. Szerencsés utat kíván

bar.

Haan Lajos

B.Csaba 1883

Oct 30

1884

Nagy Ivánnak 1884. május 3-án

[A sámsonházi lelkész, Vladár János megírta neki családjának nemzedékrendjét, s ezt most küldi Nagynak, hogy kiegészíthesse munkáját]

Nagy Ivánnak 1884. május 3-án

[Haan kéri Nagyt, hogy ha szülőfalujáról, Sámsonházáról bármilyen adata van, küldje el neki.]

Czanyuga Józsefnek 1884. augusztus 13-án

Tek. Czanyuga József m. nemzeti múzeum irattárnok urnak
Pesten m. nemzeti muzeum

Tekintetes Úr!

nem tudván barátom Nyáry Jenő báró lakását, fölkérem, lenne szíves a tulsó lapon írt soraimat hozzá juttatni.

Tisztelettel
al. szolg.
Haan Lajos

B.Csabán 1884
Aug 13

Tisztelt Barátom!

Becses felhívásodra: hogy a Pulszky albumba⁴³³ én is küldjek be dolgozatot, bátor vagyok ezeket kérdezni:

1. a dolgozatnak régészeti tárgyunak kell é lennie? Nem lehet az péld. művelődéstörténeti?
2. legyen é csak rövid (egy lap, két lap), vagy lehet hosszabb is?
3. mi a beküldési záridő, a meddig az értekezésnek kezeitek közt kell lennie?

Ha az értekezés művelődéstörténelmi is lehetne, jó lesz é ha példaul Dürer származására vonatkozólag megfelelnek a berlini Herold némely el- lenvetéseire s közleném Dürer atyjának és családi czímerének rajzát, ugy, amint azokat nekem Szoldarics festész a florenczi offici képtárban lévő eredetiből lefényképeztette? Csokol s válaszodat várja⁴³⁴

barátod Haan Lajos

Bcsabán 1884. aug 13.

⁴³³ Pulszky Ferencz dr. Albuma. Ötven éves írói jubileumára. 1834–1884. Az orsz. régészeti és embertani társulat megbízásából: b. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor. Budapest, Aigner L. 1885.

⁴³⁴ Haannak végül nem jelent meg írása az Albumban.

Zsilinszky Mihálynak 1884. szeptember 29-én

Kedves Fiam Uram!

Legyen szíves valahogy megtudni Nyárytól, hogy a főherceg mikor lesz Alcsúthon s ha lehet engem erről péntekig tudósítani, mert pénteken indulok Pestre s szeretném a kuratornak megmondani, hogy mikor induljon utánam. Alkalmasint egyelőre az Orientbe szállok s azután közvetlenül a gyűlés előtt a Hungariába. Egyébiránt, amint Pestre érek, meglátogatom Fiam Uramat. Szeberényi hazajött s úgy tudom, szombaton indul Pestre.

Uj nincs nálunk semmi. Éppen ma szüretelünk. A kis szőlőmen 6 akó borom lett!

Mihály napja lévén, fogadja tőlem és a Mamától azon szíves kívánságot, hogy az Isten kedveseivel együtt soká éltesse! Csókolva mindnyájokat vagyok atyai szeretettel

Haan Lajos

B.Csabán, 1884. Sept. 29.

Zsilinszky Mihálynak 1884. november 11-én

Kedves Fiam Uram!

Kovács Albert, kir. tanácsos és iskolaszéki elnök Szegeden pályázatot hirdet a szegedi ipartanítónői állomásra, 800 frt. évi fizetéssel. A folyamodványokat nov. 20-ig kell beadni. Fölkérem a család nevében Fiam Uramat, legyen szíves egy ajánlatot adni Haan Emma⁴³⁵ részére, ki jelenleg Ungváron éppen ilyen minőségben van alkalmazva s kit, amint tanulmányait Pesten elvégezte, maga Zirzen Janka,⁴³⁶ mint legkitűnőbb tanítványai egyikét oda azonnal elhelyezett. Igaz, hogy Emmának ott 250 frt fizetése és minden ellátása van és ez sokat tesz; de a család mégis szeretné közelebb látni magához, sőt, azon esetben, ha Szegeden megválasztatna, édes anyja is hozzá menne lakni. Az ajánlatot bízvást megadhatja Fiam Uram. Emma minden tekintetben derék leány. Kérem az ajánlatot hozzám elküldeni. Én Érdekében szintén írok Szegedre, Thomay lelkésznek.

⁴³⁵ Haan Lajos unokahúga, Haan Vilmos lánya.

⁴³⁶ Zirzen Janka (1824–1904) pedagógus, a magyar nőnevelés egyik kiemelkedő képviselője.

A regestákon az évkönyv számára szorgalmasan dolgozom. Mikor látogat meg? Hogy vannak otthon? Lajostól tegnap kaptunk levelet. Ma disznót ölünk s egy kis friss disznóhussal majd szolgálunk önöknek is.

Csókolja mindnyájokat

szerető apa

H. L.

B.Csabán, 1884. nov. 11.

1885

Nagy Ivánnak 1885. szeptember 22-én

[Egy Molnár nevű rokona szeretné a nemességet megszerezni, s ehhez kéri Nagy Iván segítségét, hogy nincs-e valami adat az adott családról.]

1886

Zsilinszky Mihálynak 1886. március 22-én

Kedves Fiam Uram!

Mikor februárban a kuratori múlt évi számadásokat vizsgáltuk Bajcsi presbyter felszólalt: hogy amint hallja, a gymnasiumot emeletre kívánjuk építeni, sőt e célból adományokat is gyűjtünk, s megütközését fejezte ki a felett, hogy e dolgot a presbyteriumnak eddig be nem jelentettük. Én ennek következtében összehívtam a presbyteriumot, a dolgot bejelentettem s több mint egy óráig folyt a discussio, higadtan, minden indulatosság nélkül. Felmerült többek között az a nézet is, hogy most kellene megragadni az alkalmat és a gymnasiumhoz polgári iskolai osztályt kapcsolni. Végre azzal oszlottunk szét: hogy a presbyterium a népiskolai és a gymnas. bizottságot bizza meg azzal, hogy az ügyet együttesen pertraktálják⁴³⁷ és véleményes javaslatukat a presbyteriumnak terjesszék be. A két bizottság az ügyet minden oldalról megvitattván, a presbyteriumnak melegen ajánlotta azt: hogy a gymnasium polgári iskolával kombináltassék.

⁴³⁷ Alaposan megbeszél.

Egy hét folyt le, mialatt a presbyteriumot újra egybehívtam. Ezen egy hét alatt volt azután tanácskozás casinóban, polgári körben, kávéházban sat. Úgy látszott, hogy a presb. a javaslatot elfogadja. Szeberényi és én nem voltunk annak barátjai s a hol összejöttek egy s más presbyterrel, s az véleményemet kérte ki, én egyenesen oda nyilatkoztam, hogy a tervet nem helyeslem. Nagy költségbe verjük magunkat az építkezés körül, két új tanárt kell választanunk legalább is ezer-ezer frt. fizetéssel és az illetők utoljára is csalódní fognak, nem találják meg az így combinált tanintézetben azt, amit kerestek. Jött a nagy nap, a presbyteriális gyűlésnek napja. Én előre el voltam készülve, hogy heves tanácskozás lesz s a legnagyobb phlegmával vezetem a tanácskozást. Csalódtam. A gyűlés oly szépen, csendesesen ment, mint ritkán máskor s a vége az lett: hogy a presbyterium csaknem egyhangúlag a javasolt combinatiót elejtette s bele nyugodott abba, hogy hát építsük azt a gymnasiumot, csupán csak azon óvást fejezte ki: hogy az egyház pénztára igénybe ne vétessék és a gymnas. alapítványi tőkéhez ne nyúljunk.

Lesz tehát csak a régi, ti. gymnasiumunk, polgári iskola nélkül. És helyesen van így. Ki tudja, nem jöttünk volna-e a tervbe vett combinatio mellett conflictusba a miniszterrel is? Az átépítés 6500-7000 frtba fog kerülni.

Időközben nekem, – vagy tulajdonképpen a Mamának – az a jó gondolatja jött, hogy kár volna építenünk. Inkább vegyük meg azon a pénzen, melyet az építkezésre szántuk, Gartnernek szomszéd házát, mely úgy is eladásra tétetett. Akkor nemcsak, hogy építenünk nem kell, de kapunk a gymnasiumhoz egy nagy udvart és elegendő szoba helységet. A Gartner házában van öt lakószoba és a nagy bolt s a mellett egy nagy árúraktár. Tetszett nekem a gondolat, mert gondoltam: ha Gartner hajlandó lesz a házat ideadni 10 ezer frton, akkor az építkezésre szánt pénzből haterzet készpénzben adunk neki, 4 ezeret pedig amortisatióra felvesszünk a földhitelintézettől 8 percentre 32 évre. Ez évi 320 frt. Az öt szobából kettőt valamelyik professornak adjuk lakásul, ki fizetne évi 120 frtot, a hátra lévő 200 ft. évi törlesztését megbírnjuk a meglévő tőkéből és a didactrumokból. Azonban ez a terv hajotörést szenvedett azon, hogy Gartner 15 ezer frton alul alkudni nem akar. Oktalan! majd megbánja. Most a polgári körnek adta ki a helységet évi 600 frtért: de ha leszámítja az adót /60 ft/ az assecuratiót,⁴³⁸ az évi reparaturát, nem hiszem, hogy 450 frtnál több maradna neki tisztán. Így pedig ha 10 ezer forintért 8 percentre kiadja vala, tisztán 800 frtja volna évenként.

⁴³⁸ Biztosítást.

Gymn bizottsági gyűlést tegnap tartottam s ott az építkezést véglegesen elhatározták és az illető mesterekkel kötött szerződéseket ratificaltuk. Építeni kezdünk, mihelyt az idő engedi, lehet, hogy már a jövő héten.

Nagyon sajnálom, hogy a Gartner féle ház és porta birtokába nem juthattunk. Judicalva van az, hogy ez idővel bármi áron a gymnasiumhoz csatoltassék. Egyéb iránt meg vagyok győződve arról, hogy itt 15-20 év alatt annyira megsaporodik az intelligencia és a zsidóság, hogy akkorára a mostani gymnasium nyolcz osztályúra növi ki magát. Mily pompás lett volna ennek útját előre elkészíteni a Gartner ház megvétele által. No, de 15 ezeret most adni nem vagyunk képesek. Majd megveszik 15-20 év múlva unokáink dupla áron.

Sajnálom, hogy Fiam Uram ez igen érdekes tanácskozáson jelen nem volt. Kötelességemnek tartottam azoknak lefolyását terjedelmesen tudomására hozni.

Most legközelebb a városházán az az eszme pendített meg: megvenni az egyháztól a Brozik-féle házhelyet. Akkor leromboltatnék ez is és az annak a végében fekvő s a város birtokában lévő Siket féle ház is azoknak helyén volna azután az apró jószágpiacz. Nem rossz gondolat! Majd meglátjuk, mit ígér a nemes város az egyháznak ezen házáért. Ha a ház eladatnék, akkor csak ugyan rá leszünk szorítva, hogy a centrális iskolai épületet építsük át emeletre és ezt bizony nem bánám.

Folyvást esik az eső, az utak szinte járhatatlanok. Ily időben lehetetlen Bodzásra mennünk. Ugy látom, nem lesz ezen kirándulásból valami, csak majd valamikor húsvét táján. Akkorára Fiam Uram is itthon lesz.

A könyvkötők, Végh kivételével, lefizették nálam a kalendáriumok árát, én pedig szépen elköltöttem, rá lévén szorulva a major megvétele miatt. Nem bánám, ha ezt a pénzt csak úgy Sz. György nap után Junius elején lehetne lefizetnem. Hisz addig úgy é elvárnak?

A mama tegnap írt Lajosnak. Egészségesek vagyunk s az egész családot tiszteljük s én vagyok

szerető apa
Haan Lajos

B.Csabán, 1886. márc. 22.

Énekes könyvem⁴³⁹ mindinkább kelendőségnek örvend, legközelebb elfogadta a zolyomi és csalomjai egyház, de még eddig nem rendeltem meg

⁴³⁹ Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hívek számára. 4. kiadás. Pest, 1884.

példányokat, pedig van nálam készletben vagy 70 példány. Ha így megy, maholnap új kiadást kell rendelnem.⁴⁴⁰

Legyen szíves megkérdezni Thallyt, hogy a vörösvári levéltárnak melyik Erdődy most a birtokosa? és hol lakik? mia a címe? Ha Münchenbe megyek, szeretnék ott megállani és az ott lévő, Békés megyére vonatkozó okmányokat lemásolni.

Zsilinszky Mihálynak 1886. április 14-én

Kedves Fiam Uram!

Legyen szíves megengedni Lajosnak,⁴⁴¹ hogy a húsvéti ünnepekre Csabára jöhessen; természetesen úgy, hogy itt is tanulásban töltse az időt. Azon reményben, hogy ezt megengedi, már küldöm is neki úti költségét 6 frtot. Hát önök nem nálunk töltik az ünnepeket?

Lónyay Zsigmondról írt értekezését⁴⁴² éppen most nagy élvezettel olvasom. Igazán csodálom, hol vesz időt oly sokoldalú munkálkodáshoz.

Én részint Békésvármegye történetéhez tartozó adatok gyűjtésével töltöm az időt; részint a vasút melletti majorban foglalkozom a gyökeres reparációkkal, újításokkal, ültetésekkel. Szeretném már ezt is bemutatni Fiam Uramnak.

Szeberényi Sagulyt vette magához káplánnak. Jövő szombaton szenteljük.

Bodzáson nagyban foglalkozunk. A Sztraka által kisütött terv elfogadtatván, most már csináltatjuk a vályogot. Húsvét után ismét kimegyek oda a lakatossal. Vasárnapig az illető mesteremberek beadják az offerteket⁴⁴³ s átadjuk nekik a munkát. Igazán káplánomnak való hely lesz az, közel Csabához s lehet, hogy rokonai közül is nem egy telepszik ott le, mihelyt a porták árúba fognak bocsátatni.

Győrynének ma küldték el a pénzt. Gy. Vilmos költeményeire sikerült még is 10 előfizetőt gyűjtenem.

⁴⁴⁰ A következő évben valóban megjelent: Énekeskönyv. Ágostai hitv. evangyeliomi hivek számára. 5. kiadás. Békés-Csaba, 1887.

⁴⁴¹ Zsilinszky Lajos, Zsilinszky Mihály fia, Haan unokája.

⁴⁴² Zsilinszky, Mihály: Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány 1644–45-ben. Értekezések a történeti tudományok köréből 13. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886.

⁴⁴³ Árajánlat.

Chovan káplán az ünnepeket a megüresedett Lugoson tölti s valószínű, hogy meg is fog választatni. Orgovan is hazajött Rostokból s jelentette haza jövetelét Szeberényinél és nálam. Szeberényi legjobban szeretné, ha valahol Czekus superintendenciájában kapna alkalmazást.

A mamának tegnap annyira fájt a feje, hogy megfeküdt. Bizonyosan ezen változó időjárás okozta. Hideg van annyira, hogy én újra fűttem. Tegnap egész nap esett az eső; estefelé villámlott. Most már a mamának nincs baja, fel van.

A városban és ekklesiában semmi új. Halad minden a maga szokott kerékvágásában. Csak az ártézi kút kereke valahogy nem forog. Megint beletört valami vasa Gold uramnak s hetek óta nem fűrnak.

Az egészségi állapot nálunk kitűnő. Holnap már csütörtök s vasárnap óta egy kis temetésünk van. Ez is ritka eset Csabán.

Thallyval nem beszélt még? ugyan ki annak a vörösvári levéltárnak most a tulajdonosa?

Boldog ünnepeket kívánva mindnyájoknak, vagyok

szerető apa
H. lajos

B.csabán, 1886. Ápr. 14.

Márki Sándornak 1886. május 28-án

Tisztelt Barátom Uram!

Arra határoztam magamat, hogy Németországba Július 15-én indulok, még pedig úgy, hogy Pozsonyban ülök egy fél, vagy tán egy egész, Bécsben vagy 3 napot, azután gőzhajóval megyek Linczbe, onnan vaspályán egyenesen Münchenbe. Legyen szíves engem mielőbb értesíteni, hogy mit mond ezen tervhez? Mert legjobbnak találnám ha az utat együtt tennők meg, ha nem is Csabáról, de legalább Pesttől kezdve. Fraknóitól a napokban kaptam levelet. Azt tanácsolja, hogy menjünk csak egyenesen Münchenbe. Az ottani levéltárnok, Locher majd ad további utasítást.

Az akadémiai elnököt⁴⁴⁴ már fölkértem, adna ajánlatot az akadémia részéről, mely *mindkettőnkre* szóljon. Várom válaszát.

A csabai jegyző azt mondja, hogy *passus* nem kell, hanem csak úgyne-

⁴⁴⁴ Az MTA elnöke 1885 és 1888 között Trefort Ágoston volt.

vezett *igazolási* jegy. Ezzel, azt mondja elmehetünk akár Amerikába is, mint rövid ideig tartózkodó utasok. Ugyan kérde meg Aradon, hogy az illetékes körök mit mondanak ehhez? Mert ha *passus* kell, akkor itt volna az ideje, mennél előbb folyamodnunk.

Becsés válaszát várva vagyok tiszt.

őszinte híve
Haan Lajos

B.Csabán 1886.

Máj. 28.

Márki Sándornak 1886. június 28-án

Tisztelt Barátom Uram!

Van szerencsém tudatni, hogy én, – ha valami akadály közbe nem jő, – unokámmal Zsilinszky Lajossal Július 12. a déli vonattal indulok Münchenbe. Vagy 2-3 napot Pesten fogok tölteni, vagy a Hungária szállodában, vagy Zsilinszky Mihály szállásán (Ősz utca 30-32. sz.)

Hol találkozunk?

Az akadémia ajánlása, mindkettőnk részére kiállítva, már kezemben van.

Becsés válaszát várva, tiszt.

Haan Lajos

BCsabán 1886

Jún. 28.

Márki Sándornak 1886. július 2-án

Tisztelt Barátom Uram!

Mindenek előtt: Július 10-én, mikor ígérete szerint Csabára érkezik, legyen szíves egyenesen hozzám szállani és nálam maradni ebéden, hogy utazási tervünket minél jobban megbeszélhessük.

Én unokámat Zsilinszky Lajost is, ki most tette le az érettségi vizsgát, magammal viszem Münchenbe.

Pesten, a m. Kir. vasúti menetjegy irodában (Maria Valéria utca, Hungaria szálloda) kérdést intéztem: mennyibe kerülne egy vasúti körjegy (60 napra érvényes) Csabáról per Bpest, Bécs, Linz, Karlsbad, Prága, Brünn, Bécs vissza Csabáig? Onnan azon választ kaptam: hogy 2.ik helyen összesen 76 ft. 81 krba. egy személyről. Ennélfogva én ilyen körjegyet váltok majd Pesten. Ily körjeggyel az ember a vasúti költségnek 1/3 gazdálkodik ki. Javaslom Uram Öcsémnek is, hogy ezt tegye. Lehet, hogy én ezen terven változtatni is fogok, s talán Lipcsét és Drezdát is útba ejtem. Most intéztem újólag kérdést Pestre: hogy miután Pesten 2-3 napig időzőm, elég időm lesz é ott váltanom ily jegyet? de még választ nem kaptam.

Én kettőnk számára nem viszek többet 300ftnál. Hogy ne lenne tehát elég Uram Öcsémnek magának 300 ft?

1858. nőmmel utaztam be Németországot. Az utazás 4 hetet vett igénybe, s nem költöttünk többet 360 ftnál. Most olcsóbb minden, mint akkor volt.

Várva várom Jul.10re. Tisz.

Haan Lajos

BCs. 886

Júl.2.

Márki Sándornak 1886. július 13-án

Tisztelt Bar. uram!

Jelentem, hogy mi holnap, az az szerdán indulunk. Pesten maradunk két napig (csütörtök-péntek) azután pedig szombaton pályázunk Isten segítségével Bécs felé. Én a Hungária szállodában leszek szállva. Elvárom tehát Bar. Uramat is péntek estére Pestre. Tisztelve kedves jó atyját vagyok

reményteljes útitárs

Haan Lajos

BCsaba 886

Júl. 13.

Telegraphozni nem fogok. Feleslegesnek látom azt. Ha L

Márki Sándornak 1886. augusztus 14-én

Tisztelt Barátom Uram!

Szerencsésen haza érkeztünk Lajosommal együtt s midőn újra köszönetet mondanék nőm nevében is azon szívességért, melyet Lajosom irányában tanúsított, mint annak igazi Mentora, vezetője, tanítója, egyúttal ígéremhez képp est ide mellékelve küldöm Szabó Károlynak általam ígért kéziratát, kérve annak, használat utáni visszaküldését. Ha Aradra vissza megy, legyen szíves viszont nekem Batthyanyi „Leges ecclesiasticae”-ját⁴⁴⁵ elküldeni!

Tisztelettel:

őszinte híve
Haan Lajos

BCsabán 1886

Aug. 14.

Nagy Ivánnak 1886. szeptember 13-án

[Münchenben kutatva megismerkedett dr. P. Wittmann levéltárossal, aki egy német nemes család magyarországi ágával kapcsolatban érdeklődött nála, ő pedig Nagy Ivánhoz fordult.

Békés vármegye hajdanának második, kibővített kiadásán dolgozik, a megye ugyanis felkérte, hogy adja ki azt a millenium alkalmából.]

Samuel Bodorovskýnak 1886. november 2-án

*Nagyságos Uram,
nagyra becsült Barátom!*

Őszintén köszönöm, hogy szeretettel emlékezik rám. Minden, ami Matej Bel-re⁴⁴⁶ vonatkozik, üdvözlendő és számomra kedves. Hogyha továbbra is talál valami ilyesmit a levéltárban, kérem, szíveskedjen velem közölni.

Nem tudom, kitől hallottam volt, hogy betegeskedik. No, Istennek hála, a leveléből látom, hogy ez már elmúlt, és hogy már újra a szeretett levéltárában van. Isten tartsa meg Önt még sok éven át!

⁴⁴⁵ Batthyány Ignác: Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium. omus I. Albae-Carolinae, 1785. Tom II. III. Claudiopoli, 1827.

⁴⁴⁶ Bél Mátyás.

Kowačtól, az itteni beszercei káplántól küldtem Önnek őszinte üdvözetem. Nem tudom, átadta-e. Igaz, hogy az ilyen fiatal emberek könnyen megfélekeznek az ilyen comissiókról.

Ami Wagnert⁴⁴⁷ illeti, tanult, derék férfiú. Kiadta egyebek mellett Šafařík életrajzát magyar nyelven. Én magam időről-időre levelezek vele. Írt ő egyet s mást Belről is a pozsonyi német újságban, igaz, semmi újat, hanem szerintem az én monographiám alapján, ám, amennyire tudom, az ő külön közbenjárására nevezték el Pozsonyban azt az utcát, ahol néhai Bél porhüvelyé pihen, „Bél Mátyás utcának“⁴⁴⁸. Ő kétségtelenül szeretné Bél teljesebb életrajzát elkészíteni, ahogyan én tettem azt. De nem tudom, hogy új adatokat tudott volna összegyűjteni. És lehetséges, hogy én az én monographiámban már mindezt felhasználtam.

A derék Penzel⁴⁴⁹ távozását tőlünk bizony én is szívből sajnálom. Nem egy kedves órát töltöttem el nála. Béke poraira!

Bocsássa meg, hogy a rengeteg munka nem engedi nekem, hogy önnel így, legalább levelekben, ha már személyesen nem történhetik meg, ahogyan a beszerceiek mondják: unterhaltolhassak.⁴⁵⁰

Jó, tartós egészséget kívánva az Úrtól, és továbbra is ajánlva magamat a számomra értékes barátságba, vagyok tisztelettel

*az Ön
Csaba. 886. Nov. 2. napján*

*forrón odaadó
Ludw. Haanja*

Két hét előtt meglátogattam Ipolyi⁴⁵¹ püspököt Váradon és nála ebédeltem. Szeretettel emlegeti Besztercét és Keresztet, ahol neki, persze, oly jó volt! Valamelyest ugyan legyengült, de több itt a képzelgés (képzeliadás⁴⁵²) mint a valódi betegeskedés!⁴⁵³

⁴⁴⁷ Ludovít Wagner (1846–1930), pedagógus, történész és nyelvtudós. Elsősorban Pozsony megyével foglalkozott.

⁴⁴⁸ Az eredeti szövegben is magyarul.

⁴⁴⁹ Anton Penzel (1810–1886), ismert gyümölcsnemesítő, 1849-től ev. lelkész volt Besztercebányán, 1859-től szenior.

⁴⁵⁰ Itt: kapcsolatot tart fenn.

⁴⁵¹ Ipolyi Arnold (1823–1886) történész és Haan barátja, 1871–1886 között római katolikus püspök volt Besztercebányán, 1886-ban Nagyváradon. Besztercebányai püspökként két székhelye volt, a másik Garamszentkereszt volt.

⁴⁵² Az eredeti szövegben is magyarul

⁴⁵³ Ipolyi egy hónappal később valóban meghalt.

Zsilinszky Mihálynak 1886. december 7-én

Tisztelt Barátom!

Adott ígéretedről elfelejtkeztél. A Wenckheim-Rosenfeld féle adatokra mind eddig hijába várok. Nem akarnád minnél előbb jóvátenni a mulasztást?

Ezt, habár első sorban mégis csak mellékesen említem. van azonban más, fontosabb kérésem.

A napokban elnökieleg fordultunk az esperességi és helyületi eljáróságokhoz azon kérelemmel, karolnák fel a Luther társaság ügyét⁴⁵⁴ írtam ez ügyben még külön Szeberényi püspök úrhoz, felkérvén őt, hogy mindek előtte ő lépjen sorainkba, – de közöttünk legyen ez mondvá – oly választ vettem, minőt biz Isten nem vártam volna. Te kedves barátom érdeklődöl, azért kérlek igyekezzél Csabán egy két tagot megnyerni, a tanártestület mint olyan léphetne társulatunkba s jelesül egyházadat rábirni, miszerint ha mint alapító tag nem, tehát legalább rendes tagként mozdítsa elő törekvéseinket. A 4 forint csekélység lefizetése által, pénztártok bizony csorbát nem szenvedend, mink pedig minden fillérnek jó hasznát vesszük. Mozogjunk mi kicsinyek, ha a nagyok tétlenül nézik az ügyek menetelét.

Azon reményben, hogy kérésem visszhangra talál kebeledben, szívem mélyéből üdvözöllek és vagyok

Budapesten, 1886. decz. 6.

híved
Doleschall

Kedves Fiam Uram!

hogy szavakat ne szaporítsak, közlöm Doleschalnak hozzám intézett levelét. Jövő héten, úgy szerda körül presbyteri gyűlést tartunk. leginkább azért, hogy a megválasztandó új presbyteriumra a szavazást megindítsuk. Ha fiam uram eljöhetne, akkor előhozhatnók a gyűlésen Doleschall kívánságát is és én hiszem, hogy ketten keresztül visszük.

Seiler Mátyásné ki már régebben betegeskedett, ma reggel halva találák. Holnap délután temetem. Antalnak Capriba megírtam Ipolyi halálát.

⁴⁵⁴ Az evangélikus irodalmi társaság 1886. október 14-én alakult meg, elnöke Hunfalvy Pál, alelnöke Doleschall Sándor Ede.

Képzelem, minő szemet mereszt! Most Decemberben szándékozik haza jönni.

A Schedius-féle kéziratok áttekintésére fölkértem Harmath Károly⁴⁵⁵ tanárt.

A tót kalendáriumok árát 10-14 nap alatt küldöm.

Csókoljuk mindnyájokat

Haan Lajos

B.Csabán, 1886. Dec. 7.

1888

Márki Sándornak 1888. január 12-én

Kedves Uram Öcsém!

Nagy Iván munkájában azt találom, hogy a Szivák család Békés megyében 1834 *eszt.* producálta nemességét. Én pedig még a megyei könyvek bűvárlatában csak 1812 évig jutottam. Amint az 1834 évhez jutok, lesz rá gondom, hogy megírjam Uram Öcsémnek mindazt, amit e családra vonatkozólag találok. – Becses küldeményét (néhány történelmi adatot Békés vármegyére vonatkozót a XVIII. századból) melyeket minap küldött, igen köszönöm.

Jan. 24. várom ide Csabára s itt marad vagy tíz napig.

Batthyanyi „Leges ecclesiasticae” még most is nálam van, de már a jövő héten visszaexpediálom Aradra.

Ha a nyáron erre jár, ugyan tekintsen be ismét hozzám, valamint én is kötelességemnek tartandom Önt meglátogatni, ha Pestre megyek, miután mos már tudom, hogy hol van a lakása.

Tiszteletemet kérem átadni kedves nejének ŐNságának.

Vagyok szeretettel

őszinte híve
Haan Lajos

BCsabán 1888.

Jan. 12.

⁴⁵⁵ Harmath Károly (1838–1913) a pozsonyi evangélikus líceum tanára.

Zsilinszky Mihálynak 1888. március 12-én

Kedves Fiam Uram!

E pillanatban kaptuk Lajos levelét s én sietek tudósítani az itteni állapotokról. Három nap óta itt úgy élünk, mint az ítélet napján. Az emberek költöznek nyakra före a tanyákra. Paplakaink, templomunk rakva mindenféle holmival, melyet a nép oda hord, mint biztosabb helyekre. Nálam eddig 9 család helyezkedett el. Az ár folytonosan nő; most meg éppen beborult az ég és esni is kezd. Bogár és Urszinyi lakásáig mér egy tenger! Az úgynevezett bogárházak, vagy 60-70 ház már mind összedült. Ráczék háza is rom. Szulanianek házának már a falai sem állanak. Népünk megtett mindent, amit tehetett; de valószínűleg sikertelenül. Most a mentő csónakokon hordják a Körös felé, melyek Szegedről érkeztek.

Pestről vagy 500 katona van itt, utászok, pionírek. Orosházáról is érkezett két ezer ember segítségünkre. Tegnap, vasárnap, mindössze 50 ember volt a templomban. csak egy rövid imával végeztük. Reökék háza még nincs veszedelemben. Egy az, hogy erős épület, más hogy oda még nem juutott az árvíz. Hogy fog-e betörni a városba? és ha igen, hát merre, azt a jó isten tudja. Egy kis vigasztalásunkra szolgál, amit most hallok, hogy ti. Beliczay, a kormánybiztos, most már elrendelte, hogy a Körös gátja átvágassék és a víz az úgynevezett Szvinjarkára vagy is Kisrétbe eresztessék. Itt azután talál árteret Berényig és Békésig. Lehet, hogy ez megmenti a várost. Ha pedig nem, ha az ár a városba tör, akkor készek lehetünk a legrosszabbra, ezer, kétezer ház összedül.

Koricsánszkyék, Mina most pakkolóznak hozzánk. Bogárék kiköltöztek a városházáta. A mulató kert már egy kis tenger.

Arad felől még eddig nem jelzik a víz áradását, de Szalontáról, Sarkadról igen. Ha még Aradról is jönne víz, akkor bizony menthetetlenül veszve vagyunk.

Ennyit írhatok most. ha baj lesz, írok délután ismét. Isten oltalmazzon minket.

Vagyok

szerető apa
Haan Lajos

B.Csabán, 1888. [március 12.] hétfő 11 órakor

Zsilinszky Mihálynak 1888. március 16–17.

Kedves Fiam Uram!

A lapokban nem olvas egyebet az ember most, mint csupa árvíz-veszedelmet. Így vagyunk mi is jelenleg Csabán. Tegnaptól fogva a víz Vandhát felől rohamosan árad. Éppen most jövök az úgynevezett vásártérről, hol a mieink a békési gáttól egészen a Vasze felé vezető Körös csatornáig a vásártéren keresztül, a serház és a Rimlerféle ház közt egy új gátat emeltek. Most is vagy két ezer ember dolgozik ott, emeli, erősíti a gátat. A gáton túl egész Dobozig, Vandhátig a táj egy merő tenger. A vásártérről az emberek még tegnap mind beköltöztek, házaik üresen állanak. A szép Starkféle, Bogárféle tanyák, a Sztraka tanyája egy ölnyi vízben állanak, csak az összedült házak falait lehet látni. Az Omasta féle tanya egészen víz alatt áll. Most már a körösöntúli temetőbe kezd átszivárogni a víz. A Bogár házak lakói mind mind költöznek befelé. Hozzám is költözött már három. Padlásom, kamrám tele van idegen czókmókkal. S a mi a legrosszabb, az idő borult. Ha éjjel esni talál, nem tudom, mi lesz belőlünk. Az eső nemcsak távol tartaná az embereket az éjjeli munkától, de munkájokat is hasznavehetetlenné tenné. Igazán csak az isteni gondviselés menthet meg, hogy a víz a várost is, legalább annak alantabb fekvő helyeit el ne lepje. A gyulai gróf kastélya már három napja vízben uszik. Oda veszett 94 szarvasmarhája. Harzának, ki ott haszonbérelt, 300 köből búzája úszott el. Három nap óta nem lát az ember az utcákon egyebet, mint a városba költözött kertészeket azon tájról. Emberélet még nem esett áldozatul. Körösy kapitány három nap előtt kocsin ment Vandhátra az Apponyi féle birtokra. Most ott rekedt. Nem tud eljönni, hacsak csolnakon nem. Iszonyú igazán azt a vidéket úgy a harmadik hidunkról nézni. A sok szép tanyából csak a fák teteje látszik ki és itt ott egy egy összedült tanya. Isten oltalmazza városunkat! A centrális iskola építésétől a presbyterium elállott. Ellenben, ha pusztulás nem ér, a Tehlár féle és Lang féle lakokat felépítjük.

Fonda Miksa tanítót eltemettük. Helyébe a választást majd csak examen után ejtjük meg. Majd meglátjuk, ki ad jobb vizsgát, Botanszky é vagy Pecsénya? Attól függ a választás.

Az árvíztért a főispánnal jártam be. Éppen akkor kapott sürgönyt, hogy Gyula is nagy veszedelemben van. Éppen úgy van Békés is.

Azt a Szeberényi Andor könyvét, ha lehet, valahogy szerezze vissza fiam uram.⁴⁵⁶ Nem szeretném, ha oda veszne, mert nem lehet már kapni sehol.

Ha a tavalyi Vajanszky féle „Pohlady”⁴⁵⁷ nekem elhozná vagy elküldené, igazán szívesen venném.

Most olvasom a lapokban, hogy a prot. irodalmi társulatba Ápr. 15-re leszünk meghívva. Eddig még itt Csabán meghívást nem kaptunk. Ha kapunk, én mindenesetre felmegyek s egyuttal a tavalyi iskolákra nézve is beterjesztem a folyamodványt.

Öcsém, hála Istennek jobban van. A héten írt ő maga levelet. Őszre készül hozzánk. Megírtam neki, hogy visszakísérem Áchimmal együtt.

Eddig a levelet pénteken estve írtam. Szombat. Délelőtt 10 óra.

A víz már elborította a bogárházakat. Azok már rendre dőlnek le. Még az a ház is, hol Berczi lakott, víz alatt áll. Galticsekék már mindenestől padlásomon vannak. Simayék, Kubekék, Szalimanék, Kocziszkyék, Kisék háza üres. Beköltöztek mindenestől a városba. A Körös két partját erősítik most, hogy a víz a városba ne csapjon. Reményljük, hogy az meg nem történik, ha csak Kígyósról is nem jó víz. De onnan még eddig semmi rosszat nem jeleznek. Ha onnan is szorítana a víz, akkor bizony nem tudom, mi lenne belőlünk. Olyan most Csaba igazán, mint ítélet napján.

Lajos tanul é szorgalmasan? most kaptunk tőle levelet. A mamácska éppen akkor pecsételte le a pakkot, melyben ruhája megy, mikor levele érkezett.

Csókolva mindnyájokat, vagyok

Szerető apa
H. Lajos

A Reök féle házát ne féltsék; ott eddig nincs baj. Se Bogár, se Beliczay, se Urszinyi nem költöznek; csak oly házak lakói költöznek be, melyek rossz anyagból épülvén és alacsonyak például Szolimanék, sat.

⁴⁵⁶ Haan feltehetően Szeberényi Andor Slovaci a Svoboda című, 1887-ben kiadott önéletrajzi regényére utal.

⁴⁵⁷ Slovenské pohľady, szlovák szépirodalmi folyóirat, 1884 óta jelentette meg Svetozár Hurban Vajanský Turócszentmártonban.

Zsilinszky Mihálynak 1888. május 24-én

Kedves Fiam Uram!

Megkaptam Fiam Uramnak mindkét levelét, úgy azt, melyet máj. 17-ről Capriból, valamint azt, melyet maj. 19-ről Nápolyból keelve írt. Ki nem mondhatom, milyen jól esett olvasnom azt, hogy Mac Kowen ezredesben oly derék embert, oly hű barátját jó Öcsémnek⁴⁵⁸ ismerte fel. Legyen szíves ezt neki újól is tolmácsolni nevemben és egy uttal arra kérni, küldjené el fiam uram által a maga fotografiáját. Megőrzendem, mint kegyeletes emléket.

Egyet szerettem volna még megtudni Fiam Uram leveléből t. i. mennyire van becsülve Öcsémnek ingatlan vagyona? és így körülbelül mennyi örökséget várhatok? aztán: nem volna é reá vevő, úgy hogy még Fiam Uram jelenlétében eladható lenne? és mi árat ígér egy vagy más vevő? Nem volna e nevezetesen hajlandó megvenni Mac Kowen? A feltételeket Fiam Uramra bízom. Hisz van tőlem teljes felhatalmazása.

A régészeti tárgyakat, ha ugyan marad részemre valami, legjobb lesz eladni vagy Nápolyban vagy Rómában. Csak tessék minden kiadást és bevételt pontosan feljegyezni, mert nem tudhatom előre, hogy egyik vagy másik atyafi nem támaszt é ellenem keresetet. Béla úrról⁴⁵⁹ legalább felteszem, mert látom, hogy eddig is orrol és felém sem jön. Szóval készen kell lennem mindenre.

Megkaptam é Fiam Uram levelemet, melyben a családi értesítőt küldtem? Gondoltam, tán szüksége lesz erre, hogy bold. Öcsémhez való rokoni kötelékemet kimutassam. Csak arra kérem, már csak időzzön Olaszországban, míg mindent rendbe nem hoz, esetleg az ingatlan vagyont el nem adja, mert bajos volna azt egy ottani ügyvédnek átadni. Azonban: ha más-képp nem lehet, hát hiszen abba is bele kell nyugodnom.⁴⁶⁰

Ha meg volna kedves Öcsémnek akár arczképe, akár fényképe, azt minden esetre kérném elhozni, mert szeretném őt lefestetni és ha a muzeum igazgatósága megengedi, arczképét azon terembe elhelyezni, hol az általa másolt képek vannak elhelyezve.

⁴⁵⁸ Haan Antal nem sokkal korábban hunyt el Capriban, Colonel Mackowen legközelebbi barátja volt.

⁴⁵⁹ Haan Béla, Haan Vilmos fia, Lajos unokaöccse.

⁴⁶⁰ A házat végül nem sikerült eladnia Zsilinszkynek az otléte alatt, csak fél évvel később találta vevőt. Lásd a Zsilinszkynek 1888. november 27-én küldött levelet.

Aztán csak kérdezzen ki Fiam Uram boldogult Öcsém felől minden legkisebb körülményt: hogyan élt ott azon a szigeten? hogyan jutott abba a végzetes betegségbe, mely idő előtt elragadta? Hisz, fitestvéreim közül vele mindig legjobban sympatíroztam. A többi kettő⁴⁶¹ ugyan nem sokat ért. Ha Langfeldnek beszédjét meg tudná szerezni, nagyon örülnék neki. De hát, azokat az Adamikékat a házból kiűzték, most már ki gondolzza a házat és a kertet?

De elég legyen ebből ennyi. Térjünk már a csabai dolgokra. Mult héten presbyt. gyűlést tartottunk a középponti iskolának építetése tárgyában. Mondhatom, meglehetősen kellemetlen gyűlés volt ez. 9től 12ig tartott nagy zajjal, sok beszéddel. Először is bejelentettem, hogy a minis-ter legközelebb leiratot küldött, melyben kívánja, hogy a gymnasiumban a vallást ne a tanár tanítsa, mert ő így az öt tanárt nem ismerheti el öt tanárnak, ha egyikük vallást is tanít: hanem gondoskodjék az egyház a gymnasiumban külön vallástanárról. Ezt előadván, indítványoztam, törölnénk el a Szeberényi féle magyar iskolát, melynek évről évre ugy sincs több tanítványa mint 40-45, és tegyük Szeberényit katechetává, úgy hogy ő tanítsa a vallást a gymnasiumban, a nőnövelésében, a legközelebb létesült három ipariskolában sat. Ez persze a presbyterek előtt váratlan dolog volt. Én tehát azt tettem: hogy a legközelebbi presb gyűlésig elhalasztottam a dolgot, hogy addig gondolkozzanak róla és akkor határozzanak benne véglegesen.

Ekkor azután jött a centralis iskola lerombolásának és ujonann való építésének terve. Én előadtam, hogy azt a tervet, (Onodi et Hurzan) melyet az utolsó presb. gyűlés proponált, mely szerint négy tanterem volna egymás mellett egy fedél alatt építendő az építkezési bizottság, fölmérven a területet, kivihetőnek nem találta, nem csak azért, mert a tantermek igen keskenyek s a mellett igen hosszúk volnának; de azért is, mert két egymás ellenében álló ablakokból kapnák a világosságot, ami a szemnek ártalmas; de végre is különösen azért, mert erre nincs is elegendő tér, ha csak a Szeberényi féle lakból egy szobát, egy kamarát és a pinczét le nem romboljuk, ami nem csak kár, de új költségbe verné az egyházat, mert ezek helyett Szeberényinek ujakat kellene építenünk. Persze volt erre zaj, morgás, egymás közti beszéd, feleselés, Ónodi et Hurzan tüntetőleg oda hagyták a gyűlést, míg végre a gyűlés kimondotta, hogy a régi épületet le kell mielőbb rombolni és a helyébe csak három tantermet építsen.

⁴⁶¹ Haan Vilmos és Albert.

Ugyancsak volt nekem dolgom, míg végre ebben megállapodtak. Az öreg Szeberényi ott ült mellettem elejétől végig: csak úgy maga elébe nézett, a gyűlésen nem szólott egyetlen egy árva szót sem s hagyott engem küzdeni. Igazán, csunya dolog tőle! De hisz ismerjük őt ez oldalról már régen. Vagy engem akart compromittálni, vagy tán azt apprehendálja,⁴⁶² hogy miért nem tettük ezt Petrovicsal?⁴⁶³ Petrovics szívesen itt maradt volna, ha catechetává tesszük.

A régi iskolát tehát most már tegnap kezdtük leszedni. A Tehlár féle lak is erősen épül. Nekem pedig reményem van, hogy Fiam Uram segítségével⁴⁶⁴ (Trotz Szeberényi!) sikerül felállítanunk a katechetai állomást. Nem csak! (és ez egyik kedvenc eszmém) hanem a terjedelmes Tehlárféle portán felállítandunk egy új, 1-4 osztályú tiszta magyar iskolát. Ezt úgy lehetne létesítenünk, ha a Marikféle házát eladnánk. Ennek árán ezen új iskolát és tanítói lakott könnyen fel lehetne építenünk. Maradna akkor a centrumban csak két iskola: a Saláté (magyar) és Michnayé (tót). A harmadik építendő terem pedig kisebb tanácskozási teremnek, könyvtárnak sat. használnánk fel, Brozik pedig áttétnék a Tehlárféle iskola részén felállítandó új magyar iskolába. Mit mond ehhez Fiam Uram?

Holnap Váradra kellene mennem, Göndöcsel⁴⁶⁵ és egy deputatioval, hogy a püspöknek,⁴⁶⁶ mint régészeti együletünk megválasztott tiszteletbeli tagjának átadjuk a díszokmányt. De annyira köhögök, hogy nem merek elindulni. Legközelebb pedig a megye által ki vagyok egy deputatioval küldve Pestre, azon kérelemmel, hogy a ministerium ne fosszon meg minket a gyulai kir. törvényszéktől, mely állítólag Aradra vagy Szegedre szándékoltatik áttétni. No már oda csak elmegyek!

Zsofka múlt szombaton volt nálam kézfogón Kesiárral. Már egyszer ki is lett hirdetve. Az esketés elhalasztatott akkorára, mire Fiam Uram haza jő.

Kedves jó Ilonkám,⁴⁶⁷ most már magácskához is egy pár szót. Ami kalendáriumunk szerint tegnap (május 22) volt Ilona napja. Egy hét lefolyása előtt mindig szabad gratulálni, ezt tanítja a régi szokás. Fogadja úgy az én,

⁴⁶² Megsértődött.

⁴⁶³ Petrovics békéscsabai tanár, Szeberényi Gusztáv veje volt.

⁴⁶⁴ Zsilinszky Mihály volt a békéscsabai evangélikus egyház felügyelője

⁴⁶⁵ Göndöcs Benedek gyulai katolikus pap, a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Egylet alapító elnöke.

⁴⁶⁶ Schlauch Lőrinc.

⁴⁶⁷ Zsilinszky Mihály második felesége.

mint Málikám részéről azon forró kívánságunkat, hogy az Úr Isten, férjecskeje oldalán friss egészségben, soká de soká tartsa meg! Majd elmondja nekünk tapasztalatait, élményeit, ha az Isten szerencsésen visszavezérli közénk!

Fiam Uramtól minnél gyakrabban várok tudósítást, s még egyszer arra kérem, ha csak lehet, maradjon ott, míg az egész ügy le nem bonyolódik és tisztába nem jó. Csabára a testamentum még május 19. lejött. Kubek közölte velem úgy az eredetit, valamint a különösen reám vonatkozó fordítást.⁴⁶⁸

Mindkettőjüket csókolva s állandó jó egészséget kívánva, Mac-Kowen ezredes úrnak és Langfeld úrnak tiszteletemet jelente vagyok

B.Csabán 1888.

máj 24

szerető apa
Haan Lajos

Mióta elmentek, a május oly hideg volt, hogy temérdek fa elfagyott, nevezetesen a csabai határban a diófa mind. Most már az idő enyhébb.

Ismeretlen ügyvédnek 1888 augusztusában

Kedves Barátom!

Itt közlöm a végrendeletet.⁴⁶⁹ Kérem majd a gyűlésen becses arra nézve: hogy megtámadható é az érvényesen? Ha megtámadnák, azon esetre Téged kérnék fel ügyvédemül, természetesen jó honorarium mellett. Tisz.

barátod
Haan Lajos⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Lásd a függelékben.

⁴⁶⁹ Haan testvérének, a Capriban élő és ott elhunyt Haan Antalnak 1888. március 4-én kelt és 1888. május 7-én kiegészített végrendeletére utal, melyben testvére Haan Lajosra, az ő elhunytja esetén pedig Haan Vilmos négy gyermekére és Haan Lajos unokájára, Zsilinszky Lajosra hagyott mindent. Lásd a függelék.

⁴⁷⁰ Az ügyvéd megjegyzése:

„A végrendelet külföldön kelvén, az 1876. XVI. törv. cikk 39§ értelmében érvényes akkor is, ha az illető külföldi törvénynek megfelel.

Ha néh. Haan Antal a végrendeletet sajátkezűleg írta, datálta s aláírta, a „codice civile” 775§ értelmében érvényes.”

Samuel Bodorovskýnak 1888. szeptember 17-én

Nagyságos Uram,
drága barátom!

A correspondenciánkban beállott hosszabb szünet után kedves meglepetést okozott az Ön barátságos levele és a hozzá mellékelt érdekes másolatok. Én ezt mind halomba gyűjtöm, amit így kapok valakitől, és ha összegyűlik, akkor scompingálok⁴⁷¹ össze. Mondván, ha én nem használom fel, majd felhasználja a halálom után valaki más, akihez a könyvtáram és levéltáram kerül. Mivel én már bizony Augusztus 13-ával életem 70^{dik} évébe léptem, és hát a 90^{dik} Zsoltár szerint „a mi esztendeinknek napjai hetven esztendő” „vagy ha feljebb, nyolcvan esztendő”, ki tudja, meddig lesz még kegyes hozzám az Isteni kegyelem! Eddig, Istennek legyen hála, egészséges és erőmben vagyok. Most is dolgozom a „Békésvármegye hajdana” második kiadásán, mellyel a vármegyémmel bíztatt meg, hogy újra kiadjam, képekkel. Ebben az ügyben most két éve tettem egy hosszú utat Münchenbe és több mint száz ív dokumentumot találtam a XVI. századból Békés vármegyére vonatkozóan „in dem Landesarchiw”.⁴⁷² Hogyan kerültek oda, azt hosszadalmas lenne elmondani. Röviden csak annyit: akkoriban jóformán ezt az egész vármegyét György, a brandenburgi örgróf uralta, az a nagy lutheránus és Luther barátja, és amikor a mohácsi csata után elköltözött az országból, elvitte magával teljes vármegyei levéltárát Németországba. Gondolhatja, mekkora öröm számomra, amikor ezekben az okiratokban lapozgattam és másoltam azokat. A művem, ha Isten engedi, egy év alatt napfényre kerül. 2500 arany honoráriumot kapnék érte a vármegyétől. De sok munkába is kerül, különösen éntőlem, aki ezzel együtt oly nagy egyháznak vagyok a papja, ahol 27 ezer gyermeket kell ellátnom! No de hát, jó az Úr Isten! Lassan megy ez!

Baumhackl testamentuma nagyon érdekelt! Tényleg, ha marad Önnek ideje, másolja le nekem, vagy másoltassa le: hálásan megfizetem!

Az Ön kedves Besztercége mindig kedves emlék lesz számomra. Kár az én Radwanskymért.⁴⁷³ Milyen kedves estéket töltöttem el nála az 1880-adik évben. A Nyáryak is nógatnak, hogy látogassam meg őket, mert ők is voltak nálam az 1881. évben. De mikor olyan messze van, és nem marad idő! Az az

⁴⁷¹ „Összekomponálom.”

⁴⁷² Az országos levéltárban.

⁴⁷³ Radvánszky Antal, Haan közeli barátja, 1882-ben halt meg. Lásd róla bővebben a Naplót.

*Ipolyi meg, ő a sógorom volt. A nővére leánya felesége a fivérem fiának, aki ügyvéd Csabán.*⁴⁷⁴ Nagy kár, hogy a püspök örökségéből egyetlen fillért sem kapott!

*Mi bizony az előző tavasszal nagy veszedelemben voltunk az árvíz következtében.*⁴⁷⁵ Száz meg száz szekér futott a tanyákra, ahová a népünk, mint biztonságosabb helyre elköltözött a jószágaival együtt. A szegények előtt megnyitottuk a nagytemplomunkat is, amely telve volt jószágokkal, ládákkal, dunyhákkal. És ím, amikor azt hittük, hogy már végünk van, hogy Csaba már soha többet nem lesz Csaba, azon az éjjelen az úr reákiáltott a városunkra zúdulni készülő hullámokra: „eddig és ne tovább!” Éjjél körül a víz három helyen átszakította a vasúti gátat és rohant a városunktól arra, arra a síkságokra, Bihar vármegyébe és mi fellélegeztünk és köszöntük az úr Isten már nem várt kegyelmét!

A munka itt nagyon sok! Az elmúlt héten csak temetési prédikációkból nyolcat tartottam, - pedig csak a felnőttbeknek, a 14 évesnél idősebbeknek prédikálunk. És az a sok konvent, egyházi, iskolai, városi! Higgye el nekem, hogy a nap során alig egy órát tudok nyugodtan dolgozni, anélkül, hogy ne kopogna valaki az ajtómon. Ezen a nyáron is el kellett mennem három hétre Budára, a császárfürdőbe, nem azért, hogy fürödjek, hanem hogy nyugodtan dolgozhassam a hites munkámon.

*Tényleg, elküldtem-e én már Önnek az én magyar énekeskönyvem, melyben az énekek teljesen a Tranosciusból vannak lefordítva – vagy a generális konventjeink történelmét, amelyben Radwansky képmása és életrajza is benne van?*⁴⁷⁶ Értesítsen erről, csak úgy egy postai levelezési lapon és elküldöm Önnek egyiket vagy másikat. Ön pedig ezért lesz oly jó és küld nekem talán hatot azokból a kiváló boróka pipaszárakból. Volt nekem belőlük elég Öntől: de mindegyiket elvitték az én itteni pajtásaim, hát most nincsen egy sem!

És most még egyszer köszönöm az Ön őszinte baráti szeretetét és hogy megemlékezett rólam és vagyok tisztelettel

az Ön

*őszinte híve
Ludw. Haan*

Kelt Csabán. 1888. Szept. 17. napján

⁴⁷⁴ Haan Béla ügyvéd, felesége Farby Gizella.

⁴⁷⁵ Lásd a Zsilinszky Mihályhoz 1888 márciusában írott leveleket.

⁴⁷⁶ A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest, 1882.

Wenczel Gusztávnak 1888. október 31-én

Nagyságos Úr!

Sok utánjárás után sikerült összehoznom a „Békés vármegyei régész és miv. történeti egyesület évkönyveinek azon köteteit, melyek Nagyságod könyvtárából hiányzanak. Küldöm azokat Nagyságodnak a mai postával, egyuttal hálás köszönetemet mondván azon meleg érdeklődésért, mellyel ugy egyesületünk, valamint tudomásom szerint, a békési, az egyetemi tanuló ifjak iránt érdeklődik nagyságod.

Közhasznú munkálkodásához Istentől további erőt, egészséget kívánva s magamat további becses vonzalmába ajánlva vagyok tisztelettel Nagyságodnak

aláz. szolg.
Haan Lajos

B.Csabán, 1888. Oct 31.

Zsilinszky Mihálynak 1888. november 27-én

Kedves Fiam Uram!

Bocsássa meg, hogy egy kérelemmel alkalmatlankodom. Magyar énekes könyvemet most két esztendeje odaadtam volt Benkő Gyulának, ki tisztviselő a „Pallas” könyvkiadó egyesületnél (Kecskeméti utcza), úgy hogy kétezer példányt nyomtat s ezért nekem fizet 350 frtot. A második kiadást igaz magamnak fenntartottam. Mikor utoljára voltam Pesten, meglátogattam Benkőt s ő felkért, adjam át neki az énekeskönyv kiadási jogát továbbra is s azon kérdésemre, hogy hát a 2000 példányból még mennyi van készletben, azt mondta, hogy van még 600-700 példány. Erre én azt feleltem, hogy hát hiszen így időnk lesz alkudni akkor, ha ez a 600-700 példány kevesebbre olvad le. Azóta Hornyánszkytól kaptam levelet, melyben jelenti, hogy az énekes könyvet ő is átvenné. Én úgy Benkőnek, valamint Hornyánszkyknak azt mondtam: hogy ezentúl nem 2000 példányonként fogom az énekes könyvet eladni, hanem eladom egészen a jogot a kiadásra nézve semel pro semper⁴⁷⁷ annak, aki nekem egyszer mindenkorra ezer frtot ad. Így áll most a dolog.

⁴⁷⁷ Egyszer s mindenkorra.

Ma kaptam az ide mellékelt levelezési lapot egy losonczi könyvkötőtől, melyben azt írja: hogy Benkő úr Pesten már nem létezik. Ez fatális dolog volna rám nézve, megbukott-é Benkő vagy tán kitették a szűrét a Pallasban? Ennél fogva nagyon kérem Fiam Uramat, legyen szíves a Pallasba elmenni és a dolognak utána járni, hogy Benkő ott van é még vagy sem? Ha ott van, kérjje meg őt, hogy mondja meg biztosan, hány példány van még nála? és ennek a losonczi könyvkötőnek is küldje el a 10 példányt. Ha pedig nincs már Benkő a Pallasnál, hát hová ment? hol lakik? hogy adandó alkalommal a jelentkezőket tudjam hová utasítani. Kérjje meg tőle azt is, hajlandó é a jogot átvenni ezer frtéért, de kész pénz lefizetése mellett, mert a 350 frt is csak lassan lassan fizette váltókkal. Most így nem adom a jogot, hanem csak kész pénzért. Legyen szíves ezekre nézve vagy levélben, vagy ha vasárnap netán, mint hallom, Csabára jó, még jobb, akkor szóval értesíteni.

Uj nálunk semmi, csak a sok swadliak, de még is van, ti. hogy az öreg Sz.⁴⁷⁸ duzzog reám, alig szól hozzám egy szót az aradi cikkekért. Aztán meg, ha nem igaz amit magokban foglalnak, hát czáfolják meg.

Itt azon hír van elterjedve, hogy az öreget nem sokára kinevezik belső titkos tanácsosnak. Ugyan van-é ebben valami? Én nem hiszem. Ilyen kitüntetést még lutheránus pap nem kapott. Csodálnám, ha éppen ő nyeré.

Lajos reményilem már egészen felépült.

Csókolva mindnyájokat, vagyok

szerető apa
Haan L.

B.Csabán, 1888. nov. 27.

Mac Kowentől kaptam levelet, küldi öcsém sírjának photographiaját s írja, hogy legközelebb a villára két vevőt vár. Adná Isten! Langfeld is írt s elosztatta aggodalmaimat s írja, hogy ő maga is adna a birtokért 15 ezer forintot, ennél fogva ne aggódjam. Ő tudja, mi az értéke.

⁴⁷⁸ Szeberényi Gusztáv.

1889

Márki Sándornak 1889. április 4-én

Kedves Öcsém Uram!

Ápril 28-án, – ha csak valami akadály nem áll elő, – szándékozom felmen-
ni Pestre s ott leszek az akadémiai választásokon. Kóstoltuk, amint tudja,
Kedves Öcsém Uram, azt a ménykő almabort Linczben, de bizony az se-
hoggy sem ízlett; tehát magam is rajta leszek, hogy a megválasztás sikerül-
jön és az áldomást reá jó tokajival ihassuk meg. Ma várom Csabára Zsilin-
szkyt. Lelkére kötöttem, hogy addig is, míg én feljövök, üsse a vasat.

Az az én Lajosom ellátogat-é néha Önökhöz? Persze, mint katonának,
most nem igen van ideje hozzá. Én a nyáron tettem tiszteletemet, de nem
találtam Önöket otthon. Úgy hiszem, Sarkadon voltak.

Tiszteletemet kérem átadni nők részéről is tisztelt k. nejének.

Bezárom leveletem, azon ohajtással: Isten éltesse Márki Sándort, mint
akadémiai colégámat!

igaz bar.
Haan Lajos

BCsaba 1889.

Ápr. 4.

Szinnyei Józsefnek 1889. december 12-én

Kedves Barátom!

Túl lapon küldöm valahára Achim Ádám életrajzát. S azt én nekem kellett
kisebb közbeszúrásokkal kibővítenem.

Amint leveledet megkaptam, azonnal írtam neki is, és sógorának
Langhnak. Végre sok sürgetésem után ma érkezett hozzám azon néhány
sornyi életrajz, melyet íme küldök. Olyan sok bajjal, utánjárással, sürgetés-
sel jár az ilyeneket beszerezni.

barátod
Haan Lajos

BCsaba. 889

Dec. 12.

ACHIM ÁDÁM

Született: 1830. sept. 29. B.Csabán

felszenteltetett: 1856-ban s káplán volt Tótkomlóson és B.Csabán Albertire választott rendes lelkésznek: 1860 május hónapban. Innen Szarvasra ment 1871 november végén.

Mint szarvasi lelkész adta ki „Putnik sveta” – című művét, továbbá névtelenül megjelent *káté-magyarázatát*, több kisebb alkalmi művecskét egyházi beszédet és eredeti éneket *magyar* és *tót* nyelven.

Ennél több adatot az életrajzára és irodalmi működésére vonatkozólag nem szerezhettem.

1889. decz.19.

kiváló tisztelettel

Láng Géza

Jelenleg a békési evang.
esperességnek főesperese

1890

Zsilinszky Mihálynak 1890. március 10-én

K. Fiam Uram!

Neheztelő hangon írt levelére nem válaszoltam eddig azért, mert én, ha ily kényes tárgyban kell válaszolnom, szeretek elébb mindég egyet aludni. Ki ezt nem teszi, sokszor jár úgy, hogy olyanokat ír, miket később maga is megbán. Nem azért válaszolok, hogy mentsem eljárásomat, mert erre valóban szükség nincs, de írok részint azért, hogy Fiam Uramat megnyugtassam, részint azért, hogy egyre másra nézve felvilágosítást adjak.

Azt írja F. Uram: hogy miért siettem annyira a pénz felvételével? Tettem azt azon oknál fogva, mert váltóim úgy a népbankban, valamint a takarékpénztárban marc. 8. jártak le. Azt akartam tehát elérni, hogy a pénz akkorára itt legyen s ez meg is történt. A pénz Gán kezemnél volt s én 7-én váltóimat lefizettem s így szabadultam meg valahára azon tehertől, mely 16 év óta nyomott. Gondolom Fiam Uram is be fogja látni, hogy én, ki eddig annyit dolgoztam, mások miatt annyi álmatlan éjt eltöltöttem,⁴⁷⁹ most,

⁴⁷⁹ Haan testvérei, Haan Vilmos és Haan Albert után 14 000 forintnyi adósságot fizetett ki, azonban öccse, Antal halála után egy hasonló összeget örökölt, amellyel rendezni tudta tartozásait.

midőn a jó Isten megsegített, megérdelem azt, hogy adósságmentesen legalább életemnek utolsó éveit egy kis nyugalomban eltöltssem.

Hogy miért küldtem Laczit Pestre? miért nem bíztam meg az ügy elintézésével Lajost?⁴⁸⁰ ez meg azért történt, mert ha Lajost bízom meg, akkor ez kénytelen lett volna a készpénzt [a papír töredezettsége miatt olvashatatlan szavak] szóló takarékpénztári könyvecskét postán küldeni. Én pedig kikerülni akartam azt, hogy itt Csabán híre terjedjen annak, hogy Haan Lajos 13 000 frtot kapott. Ez csak irigységet szült volna. Lehet, hogy még Haan Bélában is feltámadt volna az irigység ördöge s megtámadta volna az örökösödés jogosultságát. Így pedig Laczi által úgy a pénz valamint a 10 000 frtról szóló takarékpénztári könyvecske szép csendesen kezemhez jutott s nekem ez mindössze 25 frtomba került.

A mi F. Uram továbbá ír, hogy most már hát legalább 12 000 frtot helyezzek el Lajos örökségeül a takarékpénztárba, az igenis megtörtént. El van helyezve Pesten az első hazai takar. pénztárban 10 ezer ft, a bcsabaiban egy ezer, egy ezeret pedig már régebben adtam F. uramnak. Ez összesen 12,000 ft. Ha én édes Szüleim után mindössze 5200 ftot örökségben kaptam, gondolom, Fiam Uram nagyon meg lehet elégedve, ha én meg unokámnak 12,000 ftot juttatok, természetesen az én halálom után és nőm halála után, előbb nem. Ezen pénzből, ne tessék félni, bizony nem fog elkallódni egy árva fillér sem, sőt, igyekezem azt inkább szaporítani. Fogyna az csak azon esetben, ha, – amitől Isten óvjon! – oly betegségbe esném, hogy kénytelen volnék papi hivatalomról lemondani, illetőleg, ha rossz akaróim nyomást gyakorolnának reám, hogy mint tehetetlen, mondjak le. No de, hiszen ez, míg Zsilinszky Mihály lesz a csabai és esperess. inspector meg nem történhetik. A pénzt pedig csak azon esetben venném ki a takarékpénztárból, ha netán a politikai körülmények úgy változnának az országban, hogy a pénzt a pénztárban veszélyeztetve látnám. Akkor igen is, természetesen előbb Fiam Urammal megbeszélve a dolgot, kiveszem és földvételre fordítom.

Gondolom, hogy ezzel megnyugtattam Fiam Uramat s leszünk egymás irányában ezután is azok, akik eddig voltunk. Én pedig elértem eljárásom folytán azt, hogy menekülve a sok gondtól, melyek eddig gyötörtek, most már nőmmel együtt, nyugodtabban élem át azon néhány évet, melyeket a jó Isten számomra még az életben kiszabott.

B.Csabán 890

mart 10.

⁴⁸⁰ Zsilinszky Lajos, Haan Lajos egyetlen unokája.

Márki Sándornak 1890. április 19-én

Igen tisztelt kedves Barátom Uram!

Bár dagadt a torkom (glossitisbe⁴⁸¹ estem!)
Május ötödikén fent leszek én Pesten.
Miattam tag lehet a hús közül bárki:
Az én jelöltem csak útitársam Márki!
Ezt kivinni most, úgy hiszem, nem lesz bajos,
Azért előre is üdvözli Haan Lajos.⁴⁸²

1890. ápr. 19.

Márki Sándornak 1890. május 11-én

Igen tisztelt Barátom Uram!

Mondhatom, hogy igen nagy érdeklődéssel olvastam „az Arad-Hegyallja” című értekezését. Le sem tettem kezemből, míg végig elolvasva nem lett. Most olvassa nőm és sógornőm.

Engedje meg, hogy ez alkalomból egy tévedésre figyelmeztessen. Azt mondja Ön a 97 lapon, hogy a *sikulai almát* tulajdonképpen nem sikulai-nak, de borosjenőinek kellene nevezni, mert azt csak Aczél János ültette át a borosjenői egykori passának kertjéből Sikulára. – A dolog nem úgy áll. Nagyon jól emlékszem, hogy a „magyar Gazda” valamely számában még a 40-es években közölve volt egy borosjenői passának levele a sikulai bírókhoz, melyben rossz néven veszi, hogy azt az almafajt, melyet ő hozott törökországból s melynek magvát nekik is megküldötte volt, nem tenyész-tik. Így hát régen Aczél előtt, egy török pasa honosította azt meg Sikulán. A levél nagyon érdekes. Ugyan keresse fel Uram öcsém a múzeumi könyv-tárban a Magyar Gazda fentemlített számai valamelyikében. Arad várm. monographiájában nem lenne érdektelen kiadni szóról szóra ezen levelet.

⁴⁸¹ Nyelvgyulladás.

⁴⁸² Márkit végül csak Haan halála után, 1892-ben választották levelező taggá az Akadémián.

Szerencsésen haza érkeztünk. Kérjük átadni őszinte tiszteltünk kifejezését kedves Húgom asszonynak.

Vagyok szokott tisztelettel

őszinte igaz híve
Haan Lajos

BCsabán 1890.

Május 11.

Zsilinszky Mihálynak 1890. november 10-én

Kedves Fiam Uram!

Túl lapon közlöm a hozzánk tegnapi napon érkezett minist. leiratot gymnasiumunk ügyében. Fatális állapot biz ez, leginkább azért, hogy a presbyterium oly hideg ezen iskolára nézve.

Úgy fogok intézkedni, hogy november 19-én gymnasialis, aztán pedig a papválasztás utáni hétfőn, nov. 24. presbyteri gyűlést tartsunk, amikor Fiam Uram is itt lesz Csabán. Talán sikerül a presbyteriumot rávennünk, hogy a gymnasiumot ismerje el valahára igazán a maga iskolájának s intézkedjék annak mielőbbi oly rendbe hozatalára nézve, mint a minőt a túl lapon közlött ministeri fenyegető átírat megkíván.

Petrovics tegnap tett próbát, igen jó sikerrel.⁴⁸³ A dolog eddig úgy áll, hogy Szeberényi Lajosé a többség, hacsak Koreny personája és ékes szólása nem változtat a dolgon. Kétségtelen, hogy szavazás fog dönteni. Úgy tudom, hogy azon esetben a Petrovics párt, ha látja, hogy kisebbségben van, testületileg a Koreny párthoz fog csatlakozni s ezen esetben a kettő közt, Szeberényi és Koreny közt, lesz a harcz.

A csabai lapban olvasom, hogy Lajosnak sikerült Pesten a „békési kört” megalakítania. Tartok tőle, hogy az, amint most Pesten, fájdalom, a jogászok közt a viszonyok állanak, az minden egyéb lesz csak nem művelődési kör. Hisz már is mulatságokat, bálokat emlegetnek a jámborok!

Tiszteelve mindnyájokat, vagyok apai szeretettel

Haan Lajos

B. Csaba, 1890. nov. 10.

Holnap Szemiannak 40 éves iubiläumát tartjuk. Én is elmegyek az egyház nevében, Vidovszkyval, Curatorral s néhány presbyterrel gratulálni.

⁴⁸³ Szeberényi Gusztáv halála után új papot választott a békéscsabai egyházközség. A választás végül Szeberényi fiára, Szeberényi Lajos Zsigmondra esett.

Melléklet

Másolat

Vallás és Közoktatásügyi m. k. Ministertől

42935 szám

A békés-csabai ág. ev. gymnasium új épület-része a főtisztelendőséged m. évi szeptember hó 4-én 1593 sz. a. kelt felterjesztésével bemutatott tervrajz tanúsága szerint sem a műszaki követelményeknek nem felel meg a meny-nyiben az emelet főfalai nem elég vastagok, sem tűzbiztonsági szempontból nem fogadható el, minthogy a földél szerkezet az utolsóemelet sor menyezet szerkesztésével kapcsolatos, s így a földél tűz áldozatává esik, az emeleten lévő helységek minden valószínűség szerint beégnek.

Minthogy azonban a hiányokat most már nem lehet pótolni, az intéze-ti helységek revisiójánál a főszult a régi épületre helyezem, mely- sajnálattal kell kijelentenem – a legkezdetlegesebb egészségügyi, pedagogiai és műsza-ki igényeknek sem felel meg s iskolai használatra teljesen alkalmatlan.

Ennek alapján, s minthogy az intézet tanári testületéből egy rendes ta-nár hiányzik, ki kell jelentenem, hogy a békéscsabai ág. ev. gymnasium ily állapotban többé fenn nem állhat, miért is felkérem Főtisztelendőségedet, szíveskedjék a pártfogóságot értesíteni, hogy az 1883 évi XXXI. t. cz. 53 §-a alapján másodszor is intem őt, hogy intézetét mielőbb a paedagogia kívánalmainak és a törvény követelmeinek megfelelő állapotba helyezze, mert ellenkező esetben a törvényes időközben a pártfogóságot a harmad-szori megintésben is kellene részesítenem.

Budapest, 1890 évi november hó 3-án

Gróf Csáky

E másolat hitelül

Újvidéken 1890 évi november hó 7-én

A Belohorszky, püspökhelyettes

másolat hitelül

Horváth János sk.

igazgató

Szeberényi Lajos Zsigmondnak 1890. december 26-án

Kedves Barátom Uram!

Szeretett Mamája által értesültem, hogy Ön, daczára annak, hogy kedves Hugom asszony még éppen nincs tul a veszedelmen, január 2-án vele együtt készül végképp leköltözni Csabára, bizva abban, hogy a vasúton lesz olyan külön kocsija, hol védve lesznek a hideg időjárásnak minden befolyásától. Én, kedves öcsém uram, ismételten is azt tanácsolom, ne siettesse oly nagyon azt a leköltözést. Gondom van nekem arra, hogy itt az egyház úgy legyen ellátva, amint kell. Ebben a tekintetben legyen egészen nyugodt: míg ellenben ez a hideg idő a legkárosabb befolyással lehet, úgy kedves neje, valamint legkisebb gyermeke, mely amint hallom, szintén beteges, egészségére. Hogy ha mégis feltett szándéka mellett maradna Uram Öcsém, abban az esetben legyen szíves engem tudósítani s megírni a napot és az órát, amelyben érkezik, hogy én a kurator által a paplakot oly rendbe hozathassam akkorára, hogy abba bízvást, kényelmesen beszállásolhassák magokat. A mi engem illet, hát bizony én még most sem vagyok képes templomi istentiszteletet végezni. Talán majd a tavasz elhozza a javulást, legalább az orvosok bíztatnak vele. Azt tetszik tudni bizonyosan, hogy Szeberényi Lajos meg van választva Fóthra lelkésznek. Az ő helyére szeretném káplánomat behelyezni. Egyébiránt erről majd akkor, ha el tetszik ide jönni.

Boldog új évet s allandó jó egészséget kíván mindnyájuknak

szerető collegája

Haan Lajos

B.Csabán 1890. dec 26.

1891

Ismeretlennek 1891. január 28-án

Tisztelt Bátyám Uram!

Szívből köszönöm Önnek az őszinte jókívánságát, mellyel a Január 23. napján kelt, számomra kedves levelét kezdi.

A mindenható és jóságos égi atya teljesítse be Önön is gazdagon mindazt, amit nekem kíván.

Hogy a Transcianumot az unokámnak címezve visszaküldte, azt nagyon jól cselekedte, mert nekem már figyelmeztető cédulát küldtek, hogy várják

vissza. Ez egy, ahogyan mi mondjuk, úgyszólván Unicum, vagyis olyan mű, amelyből országszerte kevés van, legfeljebb 5-példány, ezért az ilyen Unicumot minden nyilvános bibliotheka nagy becsben tart és őriz, mint a kincset, és nem szívesen adja vidékre.

Azért az én könyvtáramban, amely több mint háromezer darab könyvet tartalmaz, van pár ilyen könyv. Hát például. Az egyik ilyen Unicum, amely az egész országban csak nálam, az akadémiai és a múzeumi bibliothekában található meg, és amelyet én 10 krajcárért vettem meg, az előző évben eladtam a régi könyvek egy szerelmesének 80, mondom Nyolcvan aranyért. Nevezetesen ez volt: *historia colloquii osepregiensis*, / *exendebat Bartf*, David Suttgesell. An. 1596./ Van még több ilyen nagy értékű könyvem is, név szerint atyám Bibliája, nyomtatva Velencében 1497-ben, azután Severíni Scultetii *hypomnemata*-ja, Bartf 1599, és Krman szlovák prédikációja, amikor az 1707. évben [olvashatatlan], Rakocinak a [olvashatatlan] megszentelte. Skulteti Magyarországon és Erdélyben csak három példányban található meg; a harmadik az enyém; Krman csak négyben, a negyedik nálam van. Ahogy látja Testvérem, már ifjúságom óta úgy teszek, hogy ha valamelyik pap meghal, akiről tudom, hogy az apja vagy nagyapja tanult ember volt, a temetés utáni harmadik vagy negyedik napon már ott vagyok, de az értékes könyveket nem a bibliothekában keresem; mert ott általában csak Jókai vagy Jósika regényeit találok gyönyörű kötésben, hanem megyek a padlásra és aztán ott a kémény mellett találok értékes, drága könyveket. Így gyűjtöttem össze 10-20 krajcáronként már egy halom olyan könyvet, amelyek bibliothekám díszei, és amelyeket ma igen drágán adhatnék el. De elég erről most. Ezt is csak azért említettem, mert olyan férfit látok Önben, aki hogyha teljes kedvével tenni akarna ezért, annyi ismeretet szerezhetne az irodalom mezején, hogy mely régi könyvnek van értéke és melyiknek nincs. Beszélünk majd erről bővebben, ha eljövök *Tranowsky Jubileumára*⁴⁸⁴ Liptószentmiklósr, ahová a feleségemmel és Achim seniorunkkal készülök.⁴⁸⁵ Csakhogy bizony nagyon kezdek gyengülni, ami egy 72 1/2 esztendő öregembernél, aki sokat dolgozott, másként nem is lehet.

Az Ön kérdésére: hogy Samuel *Tranosciust*⁴⁸⁶ még most is apostatának, hitehagyónak tartom-e, csak annyit: hogy bizony most már nem. Tényleg honnan is származhatna a személye ellen az az undorító gyűlölet a katolikus papoknál, amit már az 1744. évben tanúsított az akkori szentmiklósi pap, ha

⁴⁸⁴ Juraj Tranovský születésének 300. évfordulója volt 1891. március 27-én.

⁴⁸⁵ Áchim Ádám (1830–1899) evangélikus lelkész 1857-től Albertfalván, 1871-től Szarvason.

⁴⁸⁶ Samuel Tranovský – Juraj Tranovský fia.

Tranoscius később katolikussá lett volna? Azután, a beszterceiek vajon 1658-ban hívták volna-e lelkészüknek, ha nem lettek volna meggyőződve arról, hogy testi-lelki lutheránus? Engem Kollár vezetett volt tévútra, amikor a Cithara Sanctorumot írtam. Mert ahogy visszaemlékezem, a Slawy dcera-hoz írott magyarázatában⁴⁸⁷ olvastam valahol, hogy később apostata lett. Luther Kalendariumának kiadója Bachat. Bizony, mielőtt kiadta volna a Tranosciusról szóló értekezést, megkérdezhetett volna, hogy nem akarok-e valamit megváltoztatni benne.

Hornanskynak⁴⁸⁸ írtam, hogy keresse meg a Hruškovic és Tranowskij met-szetek fadúcait. A válasza: hogy eleget kereste, de sehol a pincéjében, ahová a fadúccokat rakja, nem tudta megtalálni. Kérem Önt, hogy az értekezéséhez tegye hozzá ezt is: hogy most már Haan is másképpen gondolkodik Sam. Tranowskyról és hogyha a szerkesztő megkérdezte volna tőle, ő is megerősítette volna, hogy Tranowsky nem volt apostata.

Hogyha egyszer meg tudna látogatni itt Csabán, bizony jól eltölthetnének egy-két napot.

Nos ezzel [olvashatatlan] boldogan, a szentmiklósi viszontlátásig, ha Testvérem úgy akarja. Vagyok az Ön

*ősz. Testvére az Urban
Ludw. Haan*

Kelt Csabán, 1891. Jan. 28. napján

Zsilinszky Mihálynak 1891. február 13-án

Kedves Fiam Uram!

Már rég nem írtunk egymásnak, hogy az ember lelke igazán vágyik kitudni egyet mást állapotjuk felől. A lapokban persze örömmel olvastuk, hogy önök folyton mulatnak, báloznak, tánczolnak. Ilonka pompásan adja a lady patronest. No az Isten adjon hozzá csak továbbra is jó egészséget és kedvet. Rövid az élet. Bölcs az ki ezt a rövid életet, mennyire csak lehet, igyekszik magának és övéinek mennél kellemesebbé tenni. Mi itt Csabán persze nem beszélünk egyébről mint a bank bukásról.⁴⁸⁹ Még most is annyi

⁴⁸⁷ Ján Kollár: Výklad čili Přjmětky a Wysvětliwky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjawkem drobnějšich básnj rozličného obsahu od Jana Kollára. Pest, 1832.

⁴⁸⁸ Hornyánszky Viktor, budapesti könyvkiadó és nyomdász.

⁴⁸⁹ 1891 elején a vezetők hűtlen kezelése miatt megbukott a Békéscsabai Népbank.

féle beszéd fordul elő, hogy az ember igazán nem tudja magát tájékozni sem. Van olyan ki azt mondja, hogy a deficit eddig több mint 600 ezer forint; van megint aki csak 16-200 ezer forintet emleget. Sőt, legújabbán azt halljuk, hogy törvény szerint nem is lehet minket, kik részvényekkel bírnak, kényszeríteni, hogy a deficitet részvény után 60 forintot számolva, mi részvényesek fedezzük. Hát Isten tudja, mi is lesz az egésznek vége! Bartóky⁴⁹⁰ folyvást fogságban van. No, abban az emberben ugyan csalódtunk! Felesége, amint hallom, még aznap, mikor Bartókyt elfogták kosztházat nyitott, katonatiszteket fogadott szállásra magához s azóta ugyancsak elmulat a tiszt urakkal.

A mi az egyházi dolgokat illeti, illy körülmények közt persze eszünk ágába sem jut a gymnasium ügyében presbiteri üllést tartani. Bizonyos vagyok benne, ha a presbyteri gyűlésen felhoznók, hogy a mi presbiteraink egyhangulag oda nyilatkoznának: „nem kell nekünk oly iskola, mely Laurenreket és Bartókyakat nevel.” Legjobb lesz, nézetem szerint, a dolgot egyelőre úgy intézni el, hogy miután a miniszternek az a kifogása a gymnasium ellen, melynél fogva attól a nyilvánossági jogot elvonni akarja, hogy a tantermek setétek, alacsonyok, nedvesek; tehát a tantermeket elhelyezni az újonnan épült részébe a gymnasiumnak s viszont onnan a könyvtárat, a fizikai és más szerszámokat áttenni az eddig tantermekbe s ezt a miniszternek bejelentve, egyúttal föl kérni őt, hogy tekintse úgy az egyházat, valamint a várost, melyek a bank bukás következtében tetemes károkat szenvednek, halassza el becsukási szándékát egy-két évre. Én hiszem, hogy a miniszter is belátja, hogy ez jelenleg másképp nem lehet. Ha az Úr Isten szebb napokat ad, hogy szobámból kibújhatok, kész vagyok a kérelemmel személyesen elmenni Budapestre a minisztériumhoz s hiszem, hogy sikeres lesz felmenésem, kivált ha hozzá teszem, hogy a gymnasium Csaba magyarorsodása legfőbb tényezőének egyike. Csak már múlna el valahára ez az igazán elunott tél. Az ember elunja mindig őrizni a szobát. Pedig nekem muszáj ezt tennem. Egyszer próbáltam kimenni és egyet sétálni, azt is megsínylettem.

A fiú⁴⁹¹ is adja Pesten a Concerteteket. Legközelebb megintem őt s jó lesz, ha az apa is azt teszi, hogy ne feszítse az ilyeneket. Az az apának is, a nagyapának is csak költségébe kerül. Pedig itt a bukott bank! Ki tudja oda is mennyit kell majd részvényeink után fizetni!

⁴⁹⁰ Bartóky László, a Népbank igazgatója.

⁴⁹¹ Zsilinszky Lajos.

Új Collegám⁴⁹² segít, a mennyire lehet. Most is ő járja be a kurátorral az iskolákat. Egy általában, úgy látszik, jól fogok vele kijönni. Gyakran ellátogat hozzám is el-el beszélgetünk egyről másról.

Tegnap előtt kaptam értesítést Pestről. Pulszky Ferencz és Szendrey János aláírásával, hogy a m. régészeti egyesület igazgató választmányába tagnak nyilvánítottam. Délután válaszolok Pulszkynak.

Hát az a pesti Collega, Horváth Sándor capacitálva van é már s felhagyott e a scrupulosítással? Én írtam neki: hogy miután Reöck István el lett törvényesen választva első katolikus nejétől s az elválasztás után törvényes házasságra lépett Omasta Máriával (úgy tudom Székács eskette) ez által az Omasta Máriával nemzett gyermekeket törvényesítette. Hozzátettem, hogy ha kívánja, Csabáról kétszáz tanut is állítok Horváthnak arra nézve, hogy Reöck évekig, haláláig, jó házasságban élt Omasta Máriával, a gyermekeket házánál neveltette, ergo: magáénak ismerte. Kérem tehát Horváthot, hagyjon fel a skrupulusokkal, annál inkább, mert úgy tudom, Győry Vilmos, mikor Fiam Uram Iluskával eskette, nem scrupulosított, de hirdette és eskette Ilkát Reöck Ilka név alatt. Levelemre válaszolt is Horváth azonnal. Itt küldöm válaszát. Annak a rendeletnek mit ő a levél alján citál, még volna némi értelme, ha Reöcknek első nejétől is maradtak volna örökösei. Így azonban, valóban, Horváthnak scrupulotása nem egyébnek tűnik fel mint caprice-nek.⁴⁹³ Tegnap volt nálam Péky⁴⁹⁴ s vele is megbeszéltem a dolgot. Mondja, hogy úgy Iván sógor, valamint a sógor asszony is, midőn parochiáját elhagyták, hálátlannak nevezték őt, mint a ki a sógor asszony atyja, Omasta Zsigmond juttatott a jó parochiába papnak s azt most Péky ilyen hálátlansággal fizeti nekik vissza. Szintén könnyek ragyogtak szegény Péky szemeiben mikor azt nekem panaszolta. De hogy is lehetnek olyanok ennek a jó embernek irányában. Ő, mint kath. pap másképp nem tehetett (a katolikusoknál a matrimonium indissolubile⁴⁹⁵). Ha másképp tesz s a kalphidbe apául bele teszi Reöcköt, akkor mint kath. pap hivatalával játszik. Mondja Péky: hogy tegnapelőtt írt Iván sógornak s levélben odanyilatkozik, hogy ő maga is jól tudja, hogy Reöck a gyermekeket magáénak vallata: de hát neki a maga kath. dogmájának szempontjából nem volt szabad keresztlevélbe Reöck nevet írnia. Legjobb lesz ha Iván sógor és a sógor

⁴⁹² Szeberényi Lajos Zsigmond, az új békéscsabai evangélikus lelkész.

⁴⁹³ Szeszély.

⁴⁹⁴ Péky Antal békéscsabai katolikus pap.

⁴⁹⁵ A házasság felbonthatatlan.

asszony az a nélkül is nagyon érzékeny Pékyt nem bántják; ellenben pedig küldjék el Horváthnak az ő fent idézett levelét s ha Horváth akkor sem hagy fel skrupulusaival, mikor maga is a keresztelő katolikus illy vallo-mást tesz: mi már akkor igazán szerint mondtam, Horváth eljárását nem lehet másnak minősíteni, mint caprice-nek.

No de már hosszúra is nyúlt levelem. Nagyon fogok örülni, ha Fiam Uramtól is mennél hosszabb választ kapok reá. Tisztelve, csókolva mind-nyájatokat, vagyok nagyapai szeretettel.

Haan Lajos

B.Csabán, 1891. febr. 13.

Olvasta é Fiam Uram Mikszáth humoros cikkét a legközelebbi Pesti Hír-lapban a pusztaszeri országgyűlésről:

Ezt a levelemet Horváthnak ne mutassa. Kissé tán erősen is van írva.

Zsilinszky Mihálynak 1891. március 5-én

Kedves Fiam Uram!

Jövő Csüt. egy hétre vagyis Mart. 19. presbyteri gyűlést fogunk tartani. Ha csak lehetséges, legyen szerencsénk Fiam Uramhoz is. Ugy is már oly régen nem voltunk együtt, sőt, mióta Szeberényi itt van, Fiam Uram úgy tudom, hogy nem is volt itt. A gyűlés tárgyai:

1. a gymnasium ügye. Ebben, szeretném, ha nem más határoznának, hanem csak: hogy megbizatik az elnökség, menjen fel Pestre a közokt. Mi-nisteriumhoz s kérje meg, hogy miután a csabai bank bukása következté-ben a város is, az egyház is nagyban károsult, hagyjon fel egy időre a gym-nasium építése sürgetésével.

2. Szeberényi Lajos vokátorára nézve jelentés, hogy az esper. közgyűlés is a presbytérium által proponált fizetés változtatást el nem fogadta. Esetleg a vokátor aláírása a presbyperek által.

3. jelentés mennyiben károsodott az egyház a bank bukása következté-ben.

4. más folyó ügyek.

Reöck Iván sógor úr itt volt a héten nálam. Horváth azt kívánja: hirdese-m három ízben a házasulandó párt én itt Csabán s aztán adjak erről bi-zonyítványt. Azt szívesen megteszem. Miért is ne? Csak arra kérem leg-közelebb Ivánt, hogy küldené el nekem a Mama áttérési okmányát és a

szülők esketési bizonyítványát. Horváth mondja: hogy ha tőlem kap hirdetés bizonyítványt, akkor a párt megesketi, Erzsikét mint Reök Erzsit. A 3-ik hirdetés nem lehet előbb mint Ápril. 5-én.

A fiú által rendezett pesti concert és bál tehát fényesen sikerült; csak-hogy – deficittel. Irtam neki azóta, hogy pomály s dobrým, mert bizony én is, meg az apa is sok más költséggel is vagyunk. A bank engem is több mint ezer frt-tal megkárosított. Ha csak lehet, rendezze be úgy dolgait Fiam Uram, hogy a presbyt. gyűlésre eljöhessen. Ha változna a dolog, hogy Mart. 19. nem lehetne gyűlésezzünk, mindenesetre tudatni fogom. Csókolja mindnyájokat

szerető nagypapa
Haan Lajos

B.Csabán, 1891. Marc. 5.

Zsilinszky Mihálynak 1891. március 20-án

Kedves Fiam Uram!

A presbyteri gyűlést tegnap megtartottuk s sietek annak lefolyását Fiam urammal tudatni.

A gymnasiumra nézve az a határozat: hogy az elnökség (Zsilinszky, Haan, Szeberényi) megbízott, hogy személyesen menjen fel Pestre s nyújtsa be a Ministernek a folyamodványt, melyben két évi moratóriumot kérünk, de egyszersmind az építkezéskor egyszer mindenkorra hatezer frtot most, miután köztudomást szerént az ország financiai kedvezőbben állanak, tán megkapjuk e segítyt. Hozzátette a presbytérium, hogy kérjük föl Sárkány püspököt is, hogy kísérjen fel minket a minister elébe. Már most arra kérem Fiam Uramat, legyen szíves tudatni velem, hogy Ápril 5-én túl melyik napon volna érkezése velünk Pestre menni, hogy én viszont Sárkányt is ideje korán felkérjem, hogy azon a napon velünk jöjjön.

A másik tárgy volt: hogy az esperesség nem fogadta el Szeberényi pap vokátorának az egyház által célba vett módosítását, változtatását. Ebben megnyugodott a presbytérium is és mindjárt ott a hely színén a vokátor aláírta és Szeberényinek kézbesítette.

Urszinyi János ki addig is, ha szükség volt reá mint ügyvéd ingyen vitte az egyház ügyeit, csupa évi 50 ft díj mellett felkérte az egyházi ügyvédnek. Úgy tudom, hogy ő ezt hajlandó is lesz elfogadni.

Be lett jelentve, hogy a bank bukása következtében az egyház is károsodott, lévén 70 db részvénye. Azon kívül a bankban volt elhelyezve a Luther alap és más kisebb alap, összesen mintegy 1500 fr. A restancziák behajtásához erélyesen hozzáfogtunk. Csak denique sokkal több Kuratornak Ónodi, mint volt Zahoran.

Az egyház vagyonának leltározására felfogadtuk Rimler Pált, fizettünk neki 100 frt. Ő már a leltározást el is kezdte.

Az idén felépítjük a dobozmegyeri roskadozó tanítói lakot, s ha lehet Povázsay Zsigmondét is.

Súlyos panaszokat adtak be hozzám Kosiár tanító ellen, hogy részekeskedik, hogy nem akar ötven forintot alul temetni, hogy az iskolát gyakran mulasztja, sat. Az alapszabályokhoz képest elnökileg komolyan megintett avval a megjegyzéssel, hogy új panaszok felmerülése esetén az ügy az iskolai gyűlésen fog tárgyalatni. Ha ez sem használ, akkor a presbyteri gyűlésen, de itt már esetleg az amotioig. Úgy látszik nekem, hogy bizony az egész Kosiár nem soká tartja magát.

A Reök mamától és Erzsikétől is kaptam a múlt héten levelet és azonnal válaszoltam is rá, gratulálván neki. A családban tehát még egy más lakodalom is lesz. Amint a lapokból olvasom, Dörnernek hugát elveszi egy Liptó szent miklósi orvos.

A bank ügyben nem írhatok semmi újat. Bartoky még most is a csabai járásbíróság börtönt üli, de mondják, hogy nemsokára már Gyulára viszik. Szép is lesz az, ott a többi rabokkal sétálni látni őt a vármegye udvarán! Istenem, mivé tud süllyedni az ember! Neje úgy látszik nem sokat törődik vele. Kosztházat nyitott katona tisztek számára, sőt egy hadnagy ott is lakik nála.

A mi engem illet, hála Istennek most már ezekben a kellemesebb napokban jobban érzem magam. Daganatom kisebbedik, össze kezd zsugorodni, fájdalmat alig érzek. Talán adja az Isten, hogy ma holnap, legalább hétköznapi szolgálhassak a templomban is.

Fiam uram kérem, azt csak verje ki a fejéből, lemondani a csabai inspec-tori hivatalról. Már csak az én kedvemért is az én érdekemben is ne tegye ezt. 1892 év végén lesz a presbyteri választás hat évre. Legjobb lesz a lemondást akkorra halasztani. Az igazgató lelkészségről én sem mondok le. Azt is lemorzsolom Isten segítségével. Aztán legalább lesz okom rá, hogy két évre Collegám Szeberényi nyakára toljam, ha ugyan élek.

Orvosom Bende minap azzal az örömhírral lepett meg, hogy a bécsi orvoslapban olvasta, hogy egy Fein nevű debreceni orvos két egyént, kik

sokkal nagyobb sérvben voltak, ugyanazon betegségben melyben én (glos-
sitis) egészen kigyógyított. Én azonnal írtam Géressynek, de bizony az
egész csak humbugnak bizonyult. Hát azt az orvost Szentesen, ki Fiam
Uram által küldött volt nekem egyszer gyógyszer, hogy hívják? Ugyan ha
egyszer összejöve vele, legyen szíves neki leírni betegségemet, s megkérde-
ni, hogy csakugyan bízik-e kigyógyulhatásomban?

Tisztelevé Ilonkát, Fiam Uramat csókolva vagyok

szerető nagyapa
Haan Lajos

B.Csabán, 1891. Mart. 20

Nem lévén valami sok dolgom, B. Csaba történetét készítem sajtó alá
most már harmadik kiadásban. Ott lesz sok csabai honoratior családnak
nemzedék rendje. Éppen most a Zsilinszky család genealogiai tábláját ké-
szít. Eddig így áll.



Persze, még ezeket mind a matrikákban kell felkeressem, hogy az ada-
tok teljesen hitelesek legyenek.

H. L.

Haan Lajos és a Haan család iratai

Haan Lajos meghívólevele békéscsabai evangélikus lelkésznek, 1855⁴⁹⁶

Tisztelendő Haan Lajos úr híványa

A b. csabai ág. hitv evang egyház által a lelkész urak számára megállapított dotatiók és fizetések

A. Az egyháztól

1. Szabad lakás az úgy nevezett paplakban
2. 400, azaz négyszáz forint folyó pengő pénzben
3. Két száz köből a hívektől beszedett búza
4. Negyvennégy hold föld
5. Két öl fa

B. A város részéről

1. Nyolc szekér vagy tizenhat kocsi széna
2. Hat öl fa

C. Stola

1. Keresztelésért 30 azaz harminc krajcár váltóban
2. Avatásért 3 azaz három krajcár váltóban
3. Esketés és hirdetésért 30 azaz harminc pengő krajcár
4. Menyasszonyi avatásért 3 azaz három váltó krajcár
5. [a papír töredezettsége miatt olvashatatlan sor]
6. Halotti hirdetés és temetésért 15 azaz tizenöt krajcár váltóban
7. Keresztlevélért 1 azaz egy váltó forint

⁴⁹⁶ Haan, 1842 és 1849 közötti békéscsabai segédlelkészkedése, illetve tanítóskodása után 1855-ben tért vissza a városba, ahol 1891-ben bekövetkezett haláláig volt lelkész.

Ezen fizetésért köteles a lelkész a fennálló egyházi határozat szerint saját költségén segédlelkészt tartani és az egyházi foglalkozásokat segédje közremunkálásával akadálytalanul végezni. A segéd nős nem lehet.

B Csabán, 1855. nov 7.dikén tartott presbyteri gyűlésben

Haan Vilmos adósságai Haan Lajosnak, 1876⁴⁹⁷

Alólírottak ezennel elősmerjük, hogy ns Haan Lajos úrnak következő összegekkel, részint olyanokkal, melyeket nekünk költsön adott, részint olyanokkal, melyekért érettünk mint kezes jótállott, tartozunk:

1ör Fikker Lipótnál ő á jótálló érettünk 1000 ft azaz: Egyezer ftért o. é.

2or Vozárik Pálnál 200 ft, azaz kétszáz frint, melyeket részünkre felvett

3or költsön adott nekünk készpénzben 300 f azaz: Háromszáz ftot o. é.

4r Elzálogosítottuk 3 darab Népbanki részvényeit 100 ft azaz: Egyszáz ftért o. é.

5 Az általa kezelt Keblovski féle tömegbe tartozunk 400 f azaz Négyszáz ftal.

mely összegek öszvessen tesznek 2000 ftot azaz: Kétezer forintot o. é. Megengedjük, hogy ezen 2000 fnyi tartozásunkat mint készpénzbeli adósságot, a csabai 4906 számú telekjegyzőkönyvi birtokunkra, a mikor jónak látja betáblázás által biztosítsa.

Kelt B. Csabán Januar hó 10 1876

Haan Vilmos
és neje
Hoffman Paulin

Előttünk

Korosi Janos

⁴⁹⁷ Haan Vilmos, Haan Lajos öccse felelőtlen gazdálkodása következtében olyan adósságokat halmozott fel, amelyek miatt 1876 szeptemberében mindenét elvesztette, sőt, érte kezességet vállaló testvérei is évtizedeken keresztül fizették adósságait.

Haan Vilmos kötelezvénye Haan Lajosnak, 1876

Alólirottak jelen soraink által elősmerjük, ígérünk és becsület szavunkkal megerősítjük, hogy a mennyiben Haan Lajos öcsém Miesko Gusztáv urral egy általam Haan Vilmos által elfogadott 1300 ftról szóló, a helybeli Népbanknál benyújtandó váltót mint egyetemleges jótállók, illetőleg kezesek írtak alá, mely váltó a birtokunkba bekebelezett és már Majus hóban fizetni kellett jelzálog költsön fedezetére ugyan csak a helybeli Népbanknál le fog tétetni. Kötelezzük magunkat ezen váltót, a birtokunkban lévő 22 hold búza, – és ha ez nem telnék, 12 hold dohány termésből fedezni, illetőleg annak árából ezen fent említett 1300 ft. váltót kiváltani.

Miért is Haan Lajos megnyugtására és biztonságára, kiadtuk jelen kötelező sorainkat, saját nevünk aláírásával megerősítve.

B. Csabán Mart 22. 876.

Haan Vilmos
és neje
Hoffman Paulin

Előttünk
Korosi Janos

Vilmos bátyámért fizettem [1886]

Lövy Áronnak –	200 Ft
Vozáriknak –	300 –
öz. Schwarcz Samuelnek	300 –
Eggerernek Pesten	250 –
Készpénzem nála veszett –	700 –
Butorait kiváltottam –	150 –
Elzálogosított népb. részvényeim	557 –
Ezeztől 1875–1890 8% kamat	682 –
Fickernek	644 –
Ennek tizenöt évi 7% kamatja	675 –
Bankokban váltók	2952 –
Ezekről 10 év alatt lefizettem 1800 ft	
10 évi 8% kamat	1440 –
A többi 1152 ft. után 15	

évi 8 % kamat	1380 –
Szeberényinek	200 ft
ennek 15 évi 6% kamatja	180
Öszvesen	10,610 ft
Haan Lajos	

Haan Antal 1888-as végrendeletének hivatalos magyar fordítása

Másolat az egy lírás eredetiről.

Végrendeletem: Elhalálozásom esetére minden ingó és ingatlan vagyonomat testvérbátyám Haán Lajosnak hagyományozom. Ha azonban nálamnál előbb elhalna, akkor örököseim néhai Vilmos bátyám négy gyermeke gyermekei valamint Lajos bátyám unokája Zsilinszky Lajos egyenlő részletekben azon feltétellel, hogy ha némi adósság terhelné vagyonomat, azt elvállalni kötelesek legyenek. Kelt Arracapriban, 1888 Márczius 4. Vasárnap Haan Antal. s. k.

Toldalék.

Hagyok azon kívül Icekéln Margit kereszt leányomnak 60 lírát, továbbá Cimini Máriának hú ápolásáért 500 lírát, ez utóbbinak azon kívül 1889iki Május 1én egy [olvashatatlan] váltó fizetendő ki, mely pénzt kölcsönképpen tölle felvettem. Kis leányának Juliának pedig hagyok 60 lírát. Colonel C. Mackowen⁴⁹⁸ barátom pedig akarátja szerint azt választhat ingóságaim közül, a mit emlékül megtartani szeretne Arracapri 1888. Május 7. Hétfőn. Haan Antal s. k.

Ezen végrendeletet a mai alólírott napon 2964/sz. [1]888 szám alatt felvett jegyzőkönyv szerint kihirdettetett Kir. Járásbíróság Békés-Csabai 1888. évi augusztus hó 22-én Steller Árpád s. k. kir. aljárásbíró.

⁴⁹⁸ A Capri szigeti Hotel Bristol tulajdonosa, Haan Antal legközelebbi barátja utolsó éveiben.

Haan Lajos végrendelete

Atyának, Fiúnak és a szent Lélek Úr Istennek nevében. Amen

Engem, alulírottat már több, mint két esztendeje az ugynevezett glossitis gyötör. Legközelebb tegnap, február 6-án, az éjszakám mindjárt, amint ágyamba lefeküdtem, éjszakám igen gyötrelmes kezdett lenni. Erős köhögés vett elő, daganatom fáj mintha csak valaki fűrészelte volna azt, szájam tele volt nyálkával, sőt, nyálam véres kezdett lenni, ami ezen betegségben igen rossz jel. Ma ugyan nincs semmi bajom, egészen jól érzem magamat; de azért mint 72 évet túlhaladott öreg embernek, éppen a tegnapi rosszulét következtében, folyvást fülemben zúgnak Esaiás prófétának ama intő szavai: „rendezd el a te házat, mert meghalsz.

Csináltam én ugyan már néhány évvel ezelőtt Omasta Gyula közjegyző előtt Kedves Málikámmal⁴⁹⁹ együtt végrendeletet, melyben kölcsönösen azt fejezzük ki: hogy bármelyikünket venné magához elébb az Úr Isten, minden vagyon az életben maradtra szálljon, úgy, hogy ez azt tehesse vele, amit akar, s csak mindkettőnk halála után szálljon a fentmaradó vagyon egyetlen, kedves unokánkra, Zsilinszky Lajosra. De miután ezen végrendelet csak úgy általánosságban forog, most már én, mint aki kész lehetek arra, 72 éves beteges ember, hogy nőmet az örökkévalóságba meg fogom előzni, a fennebbi általános végrendeletet most már részletezni kívánom a jelen végrendelet által.

Hogy ezt tehessem, először is elő kell terjesztenem azt, hogy vagyonilag hogyan állok.

Van a megyénél a már régebben benyújtott, de jelenleg a m. tudom. akadémián felülbírálaton lévő Békés vármegye története cz. munkámért – 5000 ftom

A bcsabai ev. egyháznál 5% kamatokon, melyek félévenként előre fizetnek, van elhelyezve – 50 000 ft

A vasuton túli majornak, mely 13 ½ holdat tesz ki, értéke – 5000 ft

A vandhái rétben van 4 oktám, melyért az után is kaphattam volna – 5000 ft

Ugyanott Sztraka mellett két okta – 500 ft

Körösparti szőlőm megér 300 ft

Két tehén járási legelői hold – 300 ft

⁴⁹⁹ Vilim Amália, Haan Lajos második felesége.

A bakos utcza 818 sz. a. ház – 1800 ft
 Halálom esetén Málikának $\frac{1}{4}$ évi özvegyi illetősége m. e. – 600 ft
 Szobabeli bútoraim, képek, ruhanemű, tehenek, arany órák, a sorsjegyeim megér – 5000 ft
 Könyvtáram értéke legkevesebb – 600 ft
 Biztosítva vagyok a Gresham intézetnél – 1500 ft
 Adósságom most, miután a bank megbukott, kitesz öszv 23 800 ft
 3 440 ft
 Marad tisztán 19 360 ft.

Itt előre és újra megerősítem azon, a közjegyző előtt tett nyilatkozatomat, hogy halálom esetére minden vagyon kedves nőmre szálljon s ő azzal, amint akarni fogja szabadon rendelkezessék.

Hozzá adom e nyilatkozathoz ezeket:

1. Vilma⁵⁰⁰ sógornőm egy eléggé meg nem becsülhető derék nő. Atyját, anyját, nővérét a legtürelmesebben ápolta hosszas betegségeikben és mégis egyedül ő volt az, a ki, igaz, hogy utoljára csekélyre olvadt Vilim vagyonból nem kapta Ki a maga részét. Ezt szemem előtt tartva ezennel kívánom és rendelem, hogy halálom és kedves nőm halála után ő bírja és lakja a Bakos utcza 818. sz. a. házat, ő bírja és élvezze a vasúton túli egész majori birtokot s csak ha őtet is kiszólítja az Úr Isten az életből, szálljon úgy a ház, valamint a major unokámra Zsilinszky Lajosra.

2. Igaz ugyan, hogy Vilmos bátyámért, ha a kamatokat is beleszámítom, fizettem körülbelül 11 000 fto.⁵⁰¹ Nemcsak: de midőn egy pesti zsidó elárvereztette minden ruháját és házi bútorát, az árverésen Minka nénem és én vásároltuk azt meg 650 fton és visszaadtuk Vilmoséknak. Sőt, midőn a nála lakott Molnár Miklós súlyos betegen feküdt, én voltam az, ki Miklóst rábírtam, hogy Vilmos nejének kétezer forintot hagyományozott: de mindezekért fia, Béla részéről jóakarattal és elismeréssel nem találkoztam. Mindamellett ezt tekintetbe nem véve, ezennel rendelem és kívánom, hogy kedves nőm halála után, a felmaradandó vagyonomból Vilmos gyermekeinek, nevezetesen Donner Lajosnének, Haan Emmának és Gézának, mindenkinek külön ezer, ezer, özsvesen tehát háromezer forint adományoztassék.

⁵⁰⁰ Vilim Vilma.

⁵⁰¹ Lásd az előző dokumentumokat, valamint Haan Lajos Haan Vilmához írott 1876. október 4-i levelét.

3. Ugyanakkor a Leszich árváknak, kiket én iskoláztattam és reájok én költöttem, fiztessék ki öszvesen a kettőnek ezer forint, ha pedig már akkor a vagyon adósság mentes lesz, kétezer forint.

Még így is, a 4-5 ezer forint levonásával marad Lajos unokám számára 16 ezer forintnyi örökség. Ha jó atyja is ennyit juttat részére, kész úr lesz belőle. Nekem kedves jó szüleim után öszvesen 5300 ftnyi örökség jutott. Pedig ezen remélhető örökségen kívül atyjának, még leányom életében, adtam ezer ftot.

A mi könyvtáramat illeti, annak catalogusát elkészítettem. Legjobb lesz, ha azt halálom után vőm és unokám azonnal eladják valamely pesti antiquariusnak. A könyvek közül azok, melyek a vendégszoba felőli könyvtár legalsó rekeszében balról vannak elhelyezve, küldessenek el ajándékba a szarvasi gymnasiumi könyvtárnak; a jobb felőliek pedig helyeztessenek el a bcsabai egyházi levéltárba.

A csabai gymnasiumnak fiztessék ki azon 500 ft öszveg, melyet, mint Antal öcsémnek szóló stipendialis tőkét alapítványoztam. Azon kívül ezen gymnasiumnak hagyom régi cserép és bronz gyűjteményemet és numismaticamat.

Ezzel immár bezárom jelen végrendeletemet. A jóságos mennyei Isten, ki eddig oly bő mértékben éreztette velem atyai kegyelmét, kísérjen áldásával ezután is, hogy még legalább néhány évet élhessek kedves Málikámmal. Ha pedig ő másképp határozta el, legyen meg az ő szent akaratja. Amen

Kelt B Csabán 1891

Febr 7.

Haan Lajos

bcsabai ev. lelkész

A levelek címzettjei

Aigner Lajos (1840–1909) könyvkiadó, irodalomtörténész, bibliográfus.

Bodorovský, Samuel (1825–1891) besztercebányai városi jegyző, ügyvéd, a Matica slovenská alapító tagja.

Czanyuga József (1816–1894) drámaíró, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági titkára.

Haan Vilma (1813–1882) Haan Lajos egyetlen, felnőttkort megélt nővére, Molnár József nagyváradi gyógyszerész felesége.

Hroboň, Ľudovít (1817–1880) evangélikus lelkész, író, Samo Bohdan Hroboň bátyja.

Hroboň, Samo Bohdan (1820–1884) költő, műfordító, a szlovák romantika képviselője.

Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888) evangélikus pap, író, a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetője, az 1848-as szlovák katonai megmozdulások vezéralakja.

Leška, Ján (1831–1909) szlovák evangélikus lelkész, író, újságíró, műfordító.

Márki Sándor (1853–1925) történész, Jókai Mór Üstökös c. lapjának munkatársa. 1877-től Aradon, 1886-tól Budapesten tanított. 1886-ban

Haan Lajossal és unokájával, Zsilinszky Mihállyal együtt utaztak Münchenbe kutatóútra.

Nagy Iván (1824–1898) történész, genealógus. 1855-től a pesti egyetemi könyvtár tisztségviselője, a magyar tudományos genealógia megalapítója.

Nyáry Albert, báró (1828–1886) történész. 1849 után emigrált, 1859-ben az itáliai magyar légióban harcolt, 1860-1867 között itáliai levéltárakban jelentős magyar vonatkozású anyagot gyűjtött. Tevékenyen részt vett a Magyar Történelmi Társulat megalapításában.

Nyáry Jenő, báró (1836–1914) régész, 1878-tól az Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat másodelnöke.

Odescalchi Artur (1837–1925) szerémi herceg, felső-magyarországi nagybirtokos, számos tanulmányt írt álneven, kastélyában középkori lovag módjára élt.

Pajor István (1821–1899) jogász, földbirtokos. Szépirodalmi munkásságából elsősorban műfordításai jelentősek. Többnyire latinból és németből fordított, azonban ő volt Ján Kollár Slávy dcérájának is az első fordítója.

Pesty Frigyes (1823–1889) történész, komoly szerepe volt a Magyar Történelmi Társulat, illetve a Századok c. folyóirat megalapításában. Főként történeti földrajzzal és Dél-Magyarország történelmével foglalkozott.

Révész Imre (1826–1881) református lelkész, egyházjogi és egyháztörténeti kutató és író.

Rómer Flóris (1815–1889) katolikus pap, művészettörténész, a magyar régészettudomány egyik megalapítója. 1869 és 1877 között a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának őre.

Roy, Pavel (1839–1909) publicista, bibliográfus, puchói evangélikus lelkész.

Sasinek, František (1830–1914) katolikus lelkész, történész, a Matica slovenská alapító tagja. Szlovák történeti tárgyú munkái kapcsán gyakran került vitába magyar történészekkel, pl. Zsilinszky Mihállyal.

Steinacker Gusztáv (1809–1877) evangélikus lelkész, tanár, író, műfordító a Debreceni Református Felsőbb Leányiskola igazgatója.

Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941) evangélikus lelkész, író. Apja, Szeberényi Gusztáv halála után választották meg Békéscsabán lelkésznek.

Szilágyi Sándor (1827–1899) történész, főként az Erdélyi Fejedelemség történetével foglalkozott. Komoly szerepe volt a magyar történettudomány intézményrendszerének kiépítésében, 1875-től szerkesztette a Századokat.

Szinnyei József (1830–1913) 1872-től az egyetemi könyvtár munkatársa, a magyar tudományos biográfia és bibliográfia megalapozója.

Thallóczy Lajos (1857–1916) történész, politikus. 1875-től a Magyar Történelmi Társulat segédtitkára, 1877-től a Magyar Országos Levéltár munkatársa.

Thaly Kálmán (1839–1909) történész, politikus. 1867–1875 között a Magyar Történelmi Társulat titkára, a Századok szerkesztője.

Wenczel Gusztáv (1812–1891) jogász, történész 1850–1889 között a pesti egyetemen jogot tanított.

Zsilinszky Mihály (1838–1925) történész, politikus, 1873–1885 között a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti társulat titkára, 1861–1874 között a szarvasi főgimnázium tanára, később országgyűlési képviselő, majd csongrádi, zólyomi főispán, végül a Vallás és Közoktatási Minisztérium államtitkára. 1867-ben feleségül vette Haan Lajos egyetlen lányát, Karolinát.

A kötet forrásairól

Haan Lajos békéscsabai evang. lelkész naplója

OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1952.

Levelek

Samo Bohdan Hroboňnak 1838. október 3-án – Martin, Slovenská národná knižnica

Haan Vilmának 1847. október 18-án – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyaték

Steinacker Gusztávnak 1858 – OSZK Kézirattár, levelestár

Haan Vilmának 1864. január 31-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyaték

Haan Vilmának 1864. február 15-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyaték

Nagy Ivánnak 1865. február 26-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1865. április 18-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1865. május 7-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1865. június 21-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1865. december 19-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1866. január 20-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1866. november 25-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Thaly Kálmánnak 1867. május 2-án – MNL OL P. 1747. 17. k. 2310 – 2314.

Pesty Frigyesnek 1867. július 11-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1869. január 24-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1869. augusztus 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1869. december 6-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Thaly Kálmánnak 1870. február 9-én – MNL OL P. 1747. 17. k. 2310 – 2314.

Nagy Ivánnak 1870. február 10-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1870. február 26-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1870. július 12-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Aigner Lajosnak 1871. április 26-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Jozef Miloslav Hurbannak 1872. július 1-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Jozef Miloslav Hurbannak 1873. március 15-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Szilágyi Sándornak 1873. április 27-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Pavel Roynak 1873. július 17-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Ján Leškának 1873. július 19-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Zsilinszky Mihálynak 1873 év végén – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

František V. Sasineknek 1874. augusztus 18-án – Martin, Slovenská národná knižnica

Thaly Kálmánnak 1874. október 3-án – MNL OL P. 1747. 17. k. 2310 – 2314.

Nagy Ivánnak 1874. október 4-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Pajor Istvánnak 1874. október 14-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Pajor Istvánnak 1874. november 9-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1875. április 20-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1875. augusztus 18-án. – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1875. november 2-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Ludovít Hroboňnak 1876. január 19-én – Martin, Slovenská národná knižnica

František V. Sasineknek 1876. február 1-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Révész Imrének 1876. március 8-án. Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Debrecen, T. B. c. i./197

Nyáry Albertnek 1876. március 9-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Ismeretlennek 1876. március 28-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1876. május 22-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Szilágyi Sándornak 1876. május 23-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Haan Vilmának 1876. október 4-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyatéka

Pesty Frigyesnek 1876. december 16-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1876. december 20-án – OSZK Kézirattár, levelestár
Samuel Bodorovskýnak 1877. január 24-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Ludovít Hroboňnak 1877. február 23-án – Martin, Slovenská národná knižnica

Rómer Flórisnak 1877. május 17-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1877. május 25-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nagy Ivánnak 1877. május 25-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Ludovít Hroboňnak 1877. június 22-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Márki Sándornak 1877. augusztus 3-án – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Odescalchi Artur hercegnek 1877. november 22-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Thaly Kálmánnak 1877. dec. 5-én – MNL OL P. 1747. 17. k. 2310–2314.

Pesty Frigyesnek 1878. március 31-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Thallóczy Lajosnak 1878. április 26-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Thallóczy Lajosnak 1878 – OSZK Kézirattár, levelestár

Nyáry Albertnek 1878. augusztus 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Nyáry Albertnek 1878. szeptember 17-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nyáry Jenőnek 1878. szeptember 17-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Szilágyi Sándornak 1879. március 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Thallóczy Lajosnak 1879. augusztus 8-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Nyáry Jenőnek 1879. szeptember 9-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Nyáry Jenőnek 1879. szeptember 18-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Pesty Frigyesnek 1879. november 7-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Samuel Bodorovskýnak 1880. április 21-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Thaly Kálmánnak 1880. április 27-én. – MNL OL P. 1747. 17. k. 2310 – 2314.

Zsilinszky Mihálynak 1881. április 29-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1881. május 11-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Nyáry Albertnek 1880. május 12-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Zsilinszky Mihálynak 1881 május – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Pesty Frigyesnek 1881. szeptember 24-én – OSZK Kézirattár, levelestár
Pesty Frigyesnek 1882. október 25-én – OSZK Kézirattár, levelestár
Nagy Ivánnak 1883. július 4-én – OSZK Kézirattár, levelestár
Nagy Ivánnak 1883. augusztus 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár
Pesty Frigyesnek 1883. október 30-án – OSZK Kézirattár, levelestár
Nagy Ivánnak 1884. május 3-án – OSZK Kézirattár, levelestár
Nagy Ivánnak 1884. május 3-án – OSZK Kézirattár, levelestár
Czanyuga Józsefnek 1884. augusztus 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Zsilinszky Mihálynak 1884. szeptember 29-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1884. november 11-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Nagy Ivánnak 1885. szeptember 22-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Zsilinszky Mihálynak 1886. március 22-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1886. április 14-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Márki Sándornak 1886. május 28-án – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Márki Sándornak 1886. június 28-án – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Márki Sándornak 1886. július 2-án – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Márki Sándornak 1886. július 13-án – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Márki Sándornak 1886. augusztus 14-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Nagy Ivánnak 1886. szeptember 13-án – OSZK Kézirattár, levelestár

Samuel Bodorovskýnak 1886. november 2-án – Martin, Slovenská národná knižnica

Zsilinszky Mihálynak 1886. december 7-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Márki Sándornak 1888. január 12-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Zsilinszky Mihálynak 1888. március 12-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1888. március 16–17-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

[Zsilinszky Mihálynak] 1888. május 24-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyatéka

Ismeretlen ügyvédnek 1888 augusztusában – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyatéka

Samuel Bodorovskýnak 1888. szeptember 17-én – Martin, Slovenská národná knižnica

Wenczel Gusztávnak 1888. október 31-én – OSZK Kézirattár, levelestár

Zsilinszky Mihálynak 1888. november 27-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Márki Sándornak 1889. április 4-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Szinnyei Józsefnek 1889. december 12-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Zsilinszky Mihálynak 1890. március 10-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, Haan Lajos hagyatéka

Márki Sándornak 1890. április 19-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Márki Sándornak 1890. május 11-én – Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Békéscsaba, 1984.

Zsilinszky Mihálynak 1890. november 10-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Szeberényi Lajos Zsigmondnak 1890. december 26-án – OSZK Kézirattár, Szeberényi hagyatéka

Ismeretlennek 1891. január 28-án – Martin, Slovenská národná knižnica

Zsilinszky Mihálynak 1891. február 13-án – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1891. március 5-én – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Zsilinszky Mihálynak 1891. március 20-án – Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyatéka.

Haan Lajos és a Haan család iratai

Haan Lajos meghívólevele békéscsabai evangélikus lelkésznek, 1855. november 7-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 6. 1.

Haan Vilmos adósságai Haan Lajosnak, 1876. január 10-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 7. 6.

Haan Vilmos kötelezvénye Haan Lajosnak, 1876. március 22. – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 7. 7.

Vilmos bátyámért fizettem [1886] – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 7. 11.

Haan Antal 1888-as végrendeletének hivatalos magyar fordítása – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 6. 5.

Haan Lajos végrendelete 1891. február 7-én – Munkácsy Mihály Múzeum, Haan Lajos hagyatéka, Hd 2015. 6.7.

Tanulmányok

KATONA CSABA

A naplóíró Haan Lajos

Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész most először teljes szövegében kiadott naplója⁵⁰² valójában visszaemlékezés, bár ő maga naplónak nevezi azt (és az ő nyomán ezen írás is, csakúgy, miként a szakirodalom). A tényt, hogy valójában nem napló, maga is világossá teszi, a kiadott munka elé írt soraiban: „*Amit eddig elmulasztottam hetenként tenni, pótolom azt emlékezetből egész ezen mai napig, melyen e naplót kezdem, t.i. 1870. eszt. Január 16-ig. Lehet, hogy most már egyet mást elfelejtek bejegyezni, ami netán érdekel bírna: de amit bejegyezek arról biztosíthatom az olvasót, hogy az mind igaz és úgy történt amint azt bejegyzem.*”⁵⁰³

A mostani kiadás, amelyet a napló szövege mellett más források (levelek és egyéb iratok) tesznek teljessé, lehetőséget kínál arra, hogy Haan személyiségének néhány jellemző vonását röviden felvázoljam, rá, valamint az őt egykor övező, a naplójában megörökített szellemi és tárgyi környezet megismerésére összpontosítva. László Gyulával, a 20. század kiemelkedő magyar történészével és régészével egyetértve, aki szerint a „*a múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle. Nagyrészt csak szilárd anyagokból való tárgyak vagy nyelvi emlékek maradtak meg, az érzelmi, lelki mozzanatok a semmibe enyésztek. Mi megkíséreljük feleleveníteni azt is, ami feledésbe merült, mert e nélkül a múlt nem élet, legfeljebb csak technika- és eseménytörténet.*”⁵⁰⁴ Haan írása eme múltba merült világ számos rezdülését őrizte meg. Ahogy Gyáni Gábor fogalmazott, a naplók révén „*arra deríthetünk így fényt, hogy mit*

⁵⁰² Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész naplója. OSzK Kt. Quart. Hung. 1952. 94 folió. Megjelent kivonatolva jelen kiadást megelőzően: Haan, 1971. A napló (és részben a levelezés) szlovák nyelvű kiadása: Haan, 2016.

⁵⁰³ (7.); HAAN, 1971. 5. A zárójelben megadott, külön hivatkozás nélküli oldalszámok e kötetet jelölik (KCs).

⁵⁰⁴ LÁSZLÓ, 1988. 3.

*jelentettek az elmúlt világok valamikori tevőleges résztvevőiknek és arra, hogy mennyire sokféle tapasztalat keletkezett ezekről a valamikori emberi világokról. A történelem ezáltal lesz a sokhangúság, a pluralitás történelmévé.*⁵⁰⁵

Haan naplója mindezen kívánalmaknak nagymértékben megfelel, ráadásul kifejezetten szórakoztató, szerzőjéhez mérten néhol már-már csevegő, horribile dictu kaján stílusban írt munkáról van szó.

Történetírói tevékenységét ismerve ez váratlanul hat. Haan megjelentetésre szánt munkáinak stílusa élesen elüt a fentiektől, ami vélhetően tudatos döntés hozadékaként értékelhető: *„Sajátságos, hogy Haan Lajos, ki a szélsőkéen a közéletben, a levelezésben annyira hatalmában volt a nyelvnek, ki csinos költeményeket írt három nyelven, s kinek vonzó előadása mindig lebilincselte hallgatóit, az irodalomban magában jóformán sohasem értékesítette elbeszélő képességét és sohasem törekedett szép stílusra.*”⁵⁰⁶ E voltaképpen – visszafogottan ugyan, de mégis – bíráló szavakkal az ugyancsak jeles történetíró, egyben Békés vármegyei földije, Márki Sándor⁵⁰⁷ illetve idősebb kollégáját, éppen közreadott textusainak nyelvezete okán.

Vele ellentétben Haan életművének 20. századi kutatója és értékelője, Székely Lajos, munkái tartalmát tekintve, így méltatta őt: *„Több művét egyidejűleg magyar és szlovák nyelven adta ki anélkül, hogy akár egyetlen mondatot is meg kellett volna változtatnia bármelyik elfogultság javára a két változatban.*”⁵⁰⁸

A két idézet más-más szempont szerint teszi mérlegre Haan írásait. A bennük rejlő információkat összevetve arra lehet következtetni, hogy a történetíró Haan stílusa nem volt színes vagy olvasmányos, ami azt is jelenti, hogy nem illeszkedett a 19. század heroikus/romantikus/dagályos túlzásaihoz, legfőbbképpen pedig nem igazodott a történetírás nacionalizmusba burkolózó, mindinkább nemzeti szempontok mentén formálódó irányvonalához. Kétnyelvű környezetben (szlovák és magyar) felnőtt, és ott élő, kettős identitású, ráadásul német hangzású nevet viselő emberként ezt elvileg nem is tehetette, bár számos példa igazolja, hogy az identitás jobbadán (tudatos vagy tudattalan) választás kérdése, nem kódolt örökség.

⁵⁰⁵ GYÁNI, 1997. 28.

⁵⁰⁶ Idézi: SZÉKELY, 1991. 10.

⁵⁰⁷ A *Századok* hasábjain később Márki jegyezte az általa egyébként maximálisan nagyra becsült Haan nekrológiát: MÁRKI, 1893. Márki és Haan kapcsolatára: SOMLYÓI TÓTH, 1984. Márki naplójában több helyen említi Haant: MÁRKI, 2015.

⁵⁰⁸ SZÉKELY, 1991. 9.

Jelen írással azonban korántsem Haan történetírói stílusát szándékom vizsgálat alá vonni (és ilyenén módon cáfolni vagy megerősíteni Márki fenti szavait). A megszabott terjedelmi keretek a teljességre törekvést nem teszik lehetővé, így arra szorítkozom, hogy bemutassam, mennyire volt jellemző vonása Haannak valós vagy éppen nagyon is maníros, szerénysége és a történeti tárgyú munkáiban rejtve maradt, harsányságtól mentes humora.

Életrajz pár mondatban

Ezt megelőzően röviden illik felidézni Haan Lajos életpályájának sarkalatos állomásait. Teljes nevén Haan Ágoston Lajos (7.)⁵⁰⁹ – még a jénai⁵¹⁰ egyetem teológiai fakultásának anyakönyve is így jegyezte fel nevét: Haan, Ludw. Ag.–,⁵¹¹ a Nógrád vármegyei Sámsonházán született.⁵¹² Édesapja, Haan János⁵¹³ evangélikus lelkészként működött itt, de kevésbé Lajos fia születése után az Alföldre, Békéscsabára került.⁵¹⁴ Haan Csabán döntően szlovák környezetben nőtt fel, ami komoly hatást gyakorolt rá (lásd erre nézve Demmel József írásának vonatkozó részét jelen kötetben), de az a tény, hogy Haan és rokonsága egyetlen ismert kivétellel (nagybátyja, Petényi Salamon küldött neki szlovák–magyar–német nyelvű levelet 1848. január 17-én)⁵¹⁵ magyarul érintkeztek egymással, határozottan mutatja kezdeti útkeresése utáni identitásválasztása irányát.

⁵⁰⁹ EOL IX/2. Ord. kvek. B. I. köt. (1801–1855) 334.; (7.); HAAN, 1971.; HAAN, 1991. 8.

⁵¹⁰ Erős jénai kötődését jelzi a Jénában az egyetem alapításától, 1558-tól kezdve tanuló magyar diákokról írt latin nyelvű kötete: HAAN, 1858, továbbá a tény, hogy második feleségével, Wilim Amáliával ebben az évben ellátogatott Jénába az egyetem fennállásának 300. évfordulója alkalmából. (103–105.); HAAN, 1971. 81–82.; HAAN, 1991. 94.

⁵¹¹ UAJ VLS, 1841. A jénai egyetemi anyakönyvben rejlő adatokhoz való hozzáférésért Thomas Pesternek, a jénai Friedrich-Schiller-Universität munkatársának tartozom köszönettel.

⁵¹² Itt érdemes felvetni azt, hogy nem áll-e rokonságban Haan azzal a Haán családdal, amelynek címereslevele Nagy Iván hagyatékában maradt fent és éppen születése évében, 1818-ban állították ki. MNL NML XIV. 3. D. 5. No. 26. Haán család nemeslevele.

⁵¹³ Életrajzát ld.: HAAN, 1991. 77–85. A róla készült festmény fényképe: MNL BéML XV. 9./ 1604.

⁵¹⁴ Érdekes párhuzam, hogy Szarvas híres evangélikus lelkésze, az ifjabb Tessedik Sámuel is úgy került Békésbe, hogy ugyancsak lelkész édesapja a fiú néhány éves korában került a vármegyébe, éppúgy, mint ahogy ez Haan János és Lajos esetében történt. Haan Csabához való erős kötődését, egyúttal a mindenkori forráskritika kikerülhetetlen voltát jelzi, hogy a jénai egyetemi anyakönyvben Haan Lajos születésének helyeként Csabát írták be: „Geburtsort: Csaba”. UAJ VLS, 1841.

⁵¹⁵ BMK HL.

Némi cinikus humorral azt is lehet mondani, hogy az alkohol szeretete, a dorbézoló és tékozló életmód döntő szerepet játszott Haan életében: de nem az övé, hanem édesapja hivatali elődjéé, Boszy Mihályé.⁵¹⁶ Őt feltűnően italozó életvitele miatt bocsátotta el a csabai evangélikus gyülekezet, majd hívta meg a helyébe az idősebb Haan Jánost.⁵¹⁷ Fia komolyabb tanulmányait a közeli és igen neves mezőberényi gimnáziumban⁵¹⁸ kezdte, de amikor ez az intézmény 1834-ban átköltözött Szarvasra, akkor ő a felföldi Eperjesen (ma: Prešov, Szlovákia) folytatta iskoláit, részben azzal a céllal, hogy némettudását tökéletesítse.⁵¹⁹ Ezzel nem is vallott kudarcot, olyannyira, hogy 1841–1842 során németföldi egyetemeket látogatott, előbb Tübingiában, Jénában, majd porosz földön, Berlinben hallgatott teológiát. Egyes források szerint 1843-tól Selmezbányára (ma: Banská Štiavnica, Szlovákia) hívták meg lelkésznek és tanítónak.⁵²⁰ 1848-ban, a forradalom idején nemzetőr és tábori lelkész volt, 1849-ben Nagylakon (ma felerész: Nădlac, Románia), 1855-től pedig a szívének oly kedves Békéscsabán működött lelkészként. Az itt töltött évtizedek során a közelet ismert alakjává lett, így egyebek mellett a békési kaszinó alapító tagja volt.⁵²¹ 1891-ben hunyt el mint köztisztviselőként álló közösségi ember, aki nem „csak” az egyházi pályán, hanem történészként is maradandót alkotott, sokrétű életművet hagyva hátra.

⁵¹⁶ Életrajza: HAAN, 1991. 77.

⁵¹⁷ (8., 12.); HAAN, 1971. 7.

⁵¹⁸ A gimnáziumra nézve: ELEK, 1985/a.

⁵¹⁹ Bevett szokás volt, hogy a felföldi iskolákba egyebek mellett a német nyelv elsajátítása végett küldték gyermekeiket a családok, míg onnan német anyanyelvű tanulók érkeztek az Alföldre stb. a magyar tanulása okán. Erre nézve ld. pl.: „A tanulmányok befejezése után a német nyelv begyakorlásához általában késmárki vagy löcsei iskolát, a magyar nyelv elsajátításához leginkább a debreceni vagy a sárospataki kollégiumot választották, volt azonban olyan is, aki Nagykállóban »magánháznál« tanult magyarul.” KUIBUSNÉ MECSEI, 2003. 95–115.

⁵²⁰ EOL IX/2. Ord. kvek. B. I. köt. (1801–1855). 334. E selmezbányai lelkészkedésnek köszönhetően maradt fenn róla is az itt idézett ordinációs jegyzékben rövid életrajz. A lelkészek avatásakor egyházkerületenként saját kezükkel írták be az életrajzi adataikat az ún. ordinációs könyvekbe, amelyek közül a Bányai kerületé két kötetben fennmaradt.

⁵²¹ ELEK, 1988. 54.

Haan Lajos gazdag hagyatékának karakteres darabja a naplónak nevezett visszaemlékezés. Kínálja magát a kérdés, hol a helye ennek a munkának, hova sorolható be pontosan műfajilag? Ez év elején megjelent egyik írásában Pritz Pál négy alapvető naplótípust vázolt fel, határozottan rámutatva arra, hogy „... ezzel a négy kategóriával nem rendeztük kaszárnnyarendbe a naplók végtelen tömegét. Hiszen számos esetben a vizsgált napló nem csupán az egyik, hanem – kisebb-nagyobb mértékben – a másik kategóriába is besorolható”.⁵²² Meghatározása szerint az egyik típus az, amikor, függetlenül attól, hogy a nyilvánosságot megcélozta-e a szerző, hangot akar adni egyéni véleményének. A másik típusnál az önkifejezés vágya a döntő, függetlenül attól, hogy kihez-mihez jutnak el a papírra vetett sorok, amelyek ilyen értelemben természetesen kockázatot is rejthetnek magukban, veszélyt jelenthetnek írójukra. Egy ezektől eltérő naplótípus az, amelyben a szerző úgymond kiírja magából a benne uralkodó feszültséget, kvázi kiönti a lelkét. Végül pedig vannak olyanok, amelyeket „a szerző (az emlékiratíró rokonaként) alapjában önigazoló szándékkal ír. És ekképpen szövegét bizony tudatosan konstruálja. Másként fogalmazva, tudatosan téríti el a múlt (akár az aznap délelőttjének, délutánjának a története) megtapasztalt valóságtól.”⁵²³ Már csak műfaja okán is egyértelműnek tűnik, hogy Haan naplóját ez utóbbi meghatározás írja le leghitelesebben, de összességében a fent felsorolt ismérvek mindegyike megragadható benne.

Némiképp távolabbra tekintve az időben és átlépve az országhatárokat, talán nem érdektelen szemrevételezni néhány másik kategorizálási kísérletet is. A régebbi irodalomban Peter Boerner az emlékezést nevezi meg a naplóíró elsődleges motivációs bázisaként, még hozzá meglehetősen gyakorlatias alapon: e szerint az emlékezés egyszerűbbé válik. Azt ő sem cáfolta, hogy a naplóírás alkalmas egyfajta szelepként a kavargó gondolatok keltette feszültség enyhítésére, valamint úgy gondolta, hogy a napló tükörként is szolgálhat írója számára, ezen felül pedig eszköze lehet írója fejlődésének, személyisége építésének is.⁵²⁴

⁵²² PRITZ, 2017. 5. A naplók típusaira nézve lásd még: LEJEUNE, 2003/a. Egyebek mellett ő kategorizálta a magániratokat, éspedig az alábbiak szerint: memoirs, biography, personal novel, autobiographical poem, journal/diary, self-portrait or essay. LEJEUNE, 1982. 194. Franciául: LEJEUNE, 1975.

⁵²³ PRITZ, 2017. 4–5.

⁵²⁴ BOERNER, 1969. 16–22.

Gustav René Hocke osztotta Boerner azon nézetét, hogy az emlékezés a főszerep, de emellett a naplóíró önmagához való viszonyának mind fontosabbá válását hangsúlyozza. Eszerint a napló révén az író kvázi „beszélgethet” korábbi önmagával, így pedig elősegítheti személyisége fejlődését, sőt a jövőre vonatkozó terveit is. Fontos szerepet tulajdonított még az önigazolás feszítő vágyának, továbbá a belső késztetésnek is, ezzel párhuzamosan pedig a megkönnyebbülés érzésének is a divat és a környezet elvitathatatlan ösztönző erején túl.⁵²⁵

Philippe Lejeune viszont a naplóíró célját négyfelé választotta szét: e szerint a kifejezés, az elmélkedés, az emlékezet és az írás öröme a négy sarokpont. A kifejezés értelmezése szerint magában hordozza a már többször említett megkönnyebbülés érzetét, valamint a kifelé irányuló kommunikációt, míg az elmélkedés egyfajta gondolkodást takar, amelynek meghatározó eleme a naplóíró önmagához való viszonya, önmagáról alkotott képe. Az emlékezet ezzel szemben az események rögzítését, kvázi az idővel való harcot jelenti, míg az írás öröme az alkotás kölcsönözte elégedettségét, kellemes érzetét.⁵²⁶

Nyilvánvaló, hogy erős átfedések tapasztalhatóak ki a fent megfogalmazott elméleti alapvetésekben. Ha elfogadjuk mindezen tételek állításait, ha nem, akkor is számolni kell az olyan átmeneti műfaj sajátosságaival, amilyen Haan munkája is, amikor a visszaemlékezés érik idővel naplóvá, hiszen az író megérkezik a „jelenbe”.⁵²⁷ Erre példa Kánya Emília (1830–1905), az első magyar női lapszerkesztő könyve,⁵²⁸ Krasznay Péter (1830–1916) kemecsei nemes munkája,⁵²⁹ vagy Nagy György jászárokszállási nemes (1706–1770) által keletkeztetett írás,⁵³⁰ a külföldi szerzők közül pedig a Simone de Saint-Exupéry torzóban maradt naplója alapján közreadott, utólag szerkesztett munka.⁵³¹ De természetesen akad példa az ellenkezőjére is, amikor naplója/naplói alapján ír visszaemlékezést valaki: ilyen Bőle Kornél (1887–1961) domonkos szerzetes *Utaim* című munkája,⁵³² vagy

⁵²⁵ HOCKE, 1978. 22–29.

⁵²⁶ LEJEUNE, 2003/a. 216–217. Munkásságát tekintve a teljesség igénye nélkül lásd még: LEJEUNE, 1989; LEJEUNE, 2009.

⁵²⁷ KÖVÉR, 2011. 222.

⁵²⁸ KÁNYA, 1998.

⁵²⁹ KRASZNAY, 1998; KRASZNAY, 2010.

⁵³⁰ NAGY, 2017.

⁵³¹ SAINT-EXUPÉRY, 2003.

⁵³² DRGyL BK. Erre nézve: GILÁNYI, 2015.

Ebenhöch Ferenc koroncói plébános, később győri kanonok a *Kivonat sajátkezű naplóból, nagyobb kirándulások és utazásokra vonatkozólag* című feljegyzése, amelyet megsemmisült vagy lappangó naplói alapján írt.⁵³³

Nyilván egy így írt „napló”, mint Haan Lajosé, amelynek alkotója eleve számol azzal, hogy nem marad rejtve, sőt kifejezett szándéka, hogy mások is olvassák gondolatait, fokozott forráskritikát igényel. Hiszen, ahogy fentebb már szóba jött, eleve számolni kell azzal a tényezővel, hogy vannak nagyon is tudatosan, higgadtan formált naplók, meghatározott, de legalábbis vélelmezett későbbi célközönséggel.⁵³⁴ Ez pedig nyilvánvalóan meghatározó vonás a stílust, az adattartalmat stb. tekintve is, túl az alapokon, vagyis az egyéni érdeklődésen, a műveltségen, a pillanatnyi lelkiállapoton és hangulaton, az adott pillanatban birtokolt információkon, tehát a tájékozottságon. Haan írása pedig ugyebár nem is definiálható klasszikus naplóként, így mindezen tényezőknek fokozott jelentőséget kell tulajdonítani.

Ezzel az írásmű óhatatlanul veszít valamennyit kikezdehetetlenségéből: naplóknak alapesetben, feltételezve róluk, hogy nem a nyilvánosságnak szánták őket, az olvasók egy része eleve kész nagyobb hitelességet tulajdonítani. Feltétlen erőteljesebbet, mint a nyilvánvalóan tudatosan konstruált emlékiratoknak, amelyek szükségszerűen retrospektív módon (újra)értelmezik az eseményeket.

Maradva tehát a Haan naplója által is példázott „hibrid” írásműnél, le-szögezhető, hogy mind a napló, mind pedig a visszaemlékezés sajátosságai közé tartozik, hogy az elbeszélő és a főszereplő ugyanaz.⁵³⁵ Ez az tétel akkor is megállja a helyét, ha az illető nem feltétlen önmagát akarja előtérbe állítani, mert a „*napló műfaja [...] a szubjektum közvetítési kísérlete írás által.*”⁵³⁶ Ebből következően mindig a szerzővel történtek adják a textus alapját, erre rakódnak rá más rétegek, aszerint, hogy (megint csak tudatosan és/vagy tudattalanul) miként és miért, főleg pedig mikor szelektál emlékeiben, amennyiben nem azonnal reflexiókat rögzít (tehát utólag konstruált mű esetében). Az már abszolút a szerző szándékától függ, hogy hangsúlyosabban reprezentálja-e saját életútját, vagy pedig inkább a szemtanú szerepébe helyezi el magát narratívájában, és az általa megélt történések krónikásává szegődik.

⁵³³ GyEL N 631.

⁵³⁴ A naplók és visszaemlékezések jellemzőire nézve: KATONA–KOVÁCS, 2014; KATONA–KOVÁCS, 2015. *passim*.

⁵³⁵ LEJEUNE, 2003/b. 136.

⁵³⁶ SURÁNYI, 2017. 66.

Ami Haant illeti, látszólag nem önmagát akarja fókuszba helyezni, legalábbis ezt igyekszik sulykolni olvasóinak: „*Gondoltam magamban: ha én, ezen, legnagyobb, legnépesebb evang. egyháznak papja, ezen most épen előre törő, falusi characteréből kivetközni kezdő, nagy jövőndőjű alföldi városnak polgára, följegyezném időről időre azon eseményeket, változásokat melyek itt körülöttem, közelemben történnek, bizonyosan érdeklél fogná azt olvasni az utókor*”.⁵³⁷

A fenti sorokban mégis felsejlik egyfajta önigazolási kényszer: nem önmagáért, Haan Lajos életéért érdemes a tollat forgatnia, hanem, mert a nagy létszámú (több mint 20 000 főt számláló) evangélikus gyülekezet lelkipásztoraként, az ütemesen fejlődő település, Békéscsaba polgáraként módja van erre, sőt szinte kellemes terhet ró rá, hogy számot adjon a jövődönék mindarról, amit tapasztalt. Hogy Haan a fent rögzített célját elérte, elvitathatatlan, a napló bőségesen gazdag adattára korának, mindazonáltal a tájékoztatás szándékán és az olvasóval szembeni udvariasságon is túlmutatni látszik az, hogy még ugyanazon az oldalon rögtön saját részletes életrajzával folytatja művét. Ilyetén módon máris elgondolkodásra késztet Lejeune meglátása, mely szerint „*az önéletírást a fikció bája, addig a naplót az igazság vonzza*”.⁵³⁸ Lejeune eme tétele szerint tehát Haan megengedhetlen módon szétfeszítette a napló kereteit, már pusztán azzal, hogy a figyelmet magára irányítja (függetlenül attól, hogy eleve inkább önéletírás és visszaemlékezés az írásmű). Márpedig megint csak Lejeune-t citálva: „*A napló kezdete majdnem mindig kiemelt fontosságú: ritka az olyan eset, amikor ennek hangsúlyozása nélkül vágunk bele*.”⁵³⁹

Első adalék egy sajátos portréhoz – a szerénység kérdése

E bemutatkozás pedig az egyértelműnek szánt szöveg ellenére legalábbis kétféle értelmezési keretet kínál fel. Ama sajátos kettősség leple hull le itt, amit a napló első mondata is magában rejt: *Előbeszéd helyett*. Ami után mégis egy hagyományos értelemben vett előszó következik, ám a cím mégis valamiféle visszafogottságot igyekszik érzékeltetni a „helyett” szó betoldásával. Értelmetlenségét tekintve ez akár sima modorosságként is felfogható.

⁵³⁷ (7.); HAAN, 1971. 5.

⁵³⁸ LEJEUNE, 2008. 17.

⁵³⁹ LEJEUNE, 2003. 212.

A Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár két fényképet is őriz Haan Lajosról: az egyik – ez egy mellkép – mosolytalanul tekint a távolba.⁵⁴⁰ Másik fotója egészalakos kép, jól láthatóan műtermi felvétel, ahol Haan gögös napóleoni pózba meredve, egyik kezét kabátja alá rejtve, a másikat nadrágja zsebébe dugva egy fotel és egy üveges könyvszekrény előtt feszít.⁵⁴¹ Egy őt ábrázoló festményről készült, ugyancsak a megyei levéltár birtokában lévő fotó⁵⁴² ellenben azt mutatja, hogy a festő – a korban korántsem szokatlan módon – némiképp idealizálta modelljét: Haan arcvonásai itt lágyabbak, mellén pedig kitüntetés látható.

Összességében e képek alapján a szemlélőben könnyen alakul ki az a benyomás, miszerint Haan egy merev, humortalan, horribile dictu savanyú, konok, az élet örömei helyett munkájába temetkező, esetleg végletekig megkeseredett ember lehetett, akit talán megtépázott az élet.

Naplójának egyes bejegyzései kétségtelenül erősítik ezt a szubjektív érzést, így pl. az, amikor az MTT tagjait a Társulat szokott évi vándorgyűlésén vendégül látó egykori iskolavárosa, Eperjes nagy csinnadrattával fogadta, és ez zavarta Haan gondosan előre eltervezett kutatómunkája pontos elvégzésében: „*A magyar történelmi társulat ez idei vándorgyűlését Eperjesen tartotta. Részt vettem én is. Augustus 21én indultunk Pestről körülbelül negyvenen Pulszky Ferencz elnökle alatt. Miskolcon, Kassán át estve nyolcz óra tájban értünk Eperjesre. Itt az indóház fel volt koszorúzva, a pályaudvar lámpionokkal kivilágítva, fogadott díszruhában a megye és a város tisztikara. Az üdvözlő beszédet tartotta a főispán Matyasovszky. Erre Pulszky válaszolt. Ekkor azután hintókba ültünk, kétszáz fáklya fénye mellett bevonultunk a kivilágított, fellobogózott Eperjesre. [...] A megnyitó gyűlés a megyeháza nagytermében tartatott. Azután eloszlottunk, ki erre, ki arra. Én Osztropatakára mentem Bánó József barátomhoz, s végig lapoztam ennek érdekes levéltárát. Innen azután Jernyére indultam s ott a Szinnyi Mersék levéltárát búvároltam. Fájdalom, az eperjesiek annyira elfoglaltak minket különféle ünnepélyekkel (báll, színi előadás, díszebédek, sat.) hogy bizony keveset dolgozhattunk. Én azonban még is kaptam két Békés vármegye múltjára vonatkozó okmányt, mindkettőt Uz család levéltárából, mindkettőt Szent Andrásra és Fehér Egyházára vonatkozóit.*”⁵⁴³

⁵⁴⁰ MNL BéML XV. 9./100.

⁵⁴¹ MNL BéML XV. 9./1808.

⁵⁴² MNL BéML XV. 9./1803.

⁵⁴³ (208.); HAAN, 1971. 112.

Naplójegyzeteinek egésze alapján azonban más, jóval árnyaltabb portré kontúrai látszanak erőteljesebben körvonalazódni. Haan éppenséggel a naplóban sem feltétlenül cifrázza a szavakat, jellemzően kerüli a fölösleges jelzőket, úgy is mondhatnánk, hogy egyszerűen ír. A helyes jelző azonban talán ez: sallangmentesen. Korántsem unalmasan ugyanis – egy alapvetően szerénynek tetsző, kimért, sorsával az őt ért csapások ellenére⁵⁴⁴ megbékélt, az isteni akaratot elfogadó, szívében haragot nem tápláló egyéniség sejlik fel.

Nagy Iván (1824–1898) történészhez írott egyik, 1874. október 4-én kelt levelében, amelyben egyetlen lánya haláláról számolt be, így zárta sorait: „*No de már hiában, a panasz nem adja őt vissza! Meg kell nyugodnunk, bár vérző szívvel, az Ur akaratján.*”⁵⁴⁵ Utólag a naplójában is inkább felesége bánatának mélységét ecseteli plasztikusan: „*Szörnyű csapás volt ez reám nézve. Szegény nőm majdnem megőrült.*”⁵⁴⁶ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a közvetlen családtagjait ért csapások ne viselték volna meg őt, amint testvéréhez, Haan Vilmához 1876. október 4-én írott levele is példázza, amelyet azonban szintén a remény gondolatával zár: „*Köszönöm szíves leveledet. Igazán jó hatással volt reám. Hogy komoly és szomorú vagyok, azon nincs mit csudálkozni, mikor így magam előtt látom családunk tagjainak romlását, pusztulását. No de hiszen segít a jó Isten, hogy mindez még jobbra fordulhat.*”⁵⁴⁷

Haan általában tehát egyszerűen és tisztán, másképp fogalmazva: határozottan és kételyek nélkül fogalmaz még tragikus pillanatokban is. Láthatóan szilárd lelkiállapotú ember. Nem érvel pl. hosszan amellett sem, hogy miképp és hogyan kezdte érdekelni az őt felnevelő település, Békéscsaba múltja, voltaképpen csak a szikár tényeket közli: „*Ha csak tehettem, elmulasztottam az iskolát s ott allottam az ó templom ajtaja mellett s a templomjáró öregeket faggattam kérdéseimmal a régi Csabáról tudakozódván: hogy meddig terjedett az ő gyermekkorukban Csaba? kik voltak a papok? tanítók? hogy néztek ki? hol voltak az iskolák, a temetők? Sat. Emlékezem, hogy különösen egy Szekerka Mátyás nevűvel, ki 1830 év táján 90 éves korában meghalt, néha órahosszant elbeszélgettem az ilyesmiről. – Később mikor már egy kissé*

⁵⁴⁴ Haan 1848-ban veszítette el első feleségét, Wilim Karolinát és maradt özvegyen akkor két-éves Linka lányával. HAAN, 1991. 95. 1874-ben pedig lányát, akkor már Zsilinszky Mihály-nét temette el. (161.); HAAN, 1971. 100–101.

⁵⁴⁵ OSzK Kt. Levelestár.

⁵⁴⁶ (161.).

⁵⁴⁷ MMM HL.

*latinul megtanultam, legnagyobb passioval forgattam a régi anyakönyveket s amit nem értettem, édes atyám magyarázta.*⁵⁴⁸

Mondandójába jóformán nem visz érzelmeket, még akkor sem, amikor pedig ez részben indokolt volna, részben pedig a téma nagyon is „meghálálná”, hogy veretes szavakkal próbáljon hatni olvasóira. Így mikor leírja, hogy Eperjesre, diákévei kedves helyszínére majd fél évszázaddal később ismét elvetődve, ugyanott kapott szállást, ahol egykor tanulóként, akkor sem válik hangja érzelgőssé, sőt inkább egyfajta csendes humor érezhető, ahogy költői szárnybontogatásokkal elegy diákéletet felidézi: *„Én Vandránál⁵⁴⁹ voltam szállva, azon szobában hol ezelőtt 44 évvel mint eperjesi tanuló laktam tanulván a theológiát, faragván magyar és tót verseket.*”⁵⁵⁰

Haan ezen visszafogottsága, ha úgy tetszik, szerénysége azonban leginkább ott és akkor érhető tetten, amikor olyan dolgokról ejt szót, amelyeket hibásnak vél, nem egyezik ízlésével és/vagy helytelennek tart. Ilyenkor véleményét nyilvánít, még hozzá igen karaktereset, de erőteljesebben nem ítélkezik, nem kárhoztatja súlyos szavakkal a vétkeseket. Fentebb citáltam azon naplórészletet, ahol arról értekezett, hogy meglehetősen gyakorisággal járt iskola mellé. De miért is tette? Elmondása szerint ezért: *„Emlékezem, hogy a természetrajzból egész éven át az elefántról tanultunk. A hazai történelemből pedig I. Andrásról. Az exameneken még az úgynevezett dialogusok vagyis a Bibliából öszveszerkesztet nézőjátékok járták. Ezek képezték az examenek fénypontját. Emlékezem, hogy mi Absolon históriáját játszottuk. Egyikünk volt Dávid, másikunk Absolon. Én a zsidó főpap voltam, egy Valkusz nevű magas, görbe nyakú fiú meg volt a teve.*”⁵⁵¹

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy mielőtt bárki pálcát törne az iskolai órákat elmulasztó ifjú Haan Lajos felett, talán nem érdektelen idézni a korabeli oktatásról egy másik olyan evangélikus lelkészt, aki ugyancsak sokat tett Békés vármegye hírnevének öregbítéséért. A szarvasi (vagyis az ifjabb) Tessedik Sámuelről (1742–1820) van szó, akit igazán méltánytalan lenne azon vád alá vonni, hogy az iskoláztatás makacs ellenzője lett volna: *„Önállóan nem gondolkodhatni, magamnak nem vizsgálódhatni, ez volt az én második nagy kínom; a harmadik pedig az, hogy az iskolában friss vérrel*

⁵⁴⁸ (16.); HAAN, 1971. 9.

⁵⁴⁹ Elek Lászlót idézve róla: *„a kollégiumhoz mindvégig hű Vandrák András, aki Greguss utódként a bölcsészeti osztály mindenese lett.*” ELEK, 1985/b. 150.

⁵⁵⁰ (208.); HAAN, 1971. 112.

⁵⁵¹ (14.); HAAN, 1971. 8.

és egészséges testtel 3-4 órát kellett egyfolytában ülnöm.”⁵⁵² Tessediknek pedig kedvelt mondása volt a kupferzelli Johann Friedrich Mayertől (1719–1798) ez: „Az iskolában és a templomban elbutított fő sohasem jő egyenes állásba vissza.”⁵⁵³

Haan iskolát és iskoláztatást érő bírálata azonban csak addig terjedt és nem tovább, mint amit fentebb idéztem: nem kezdett fejtegetésbe vagy hosszas sirámokba, hogy miért is volt ez így, és mennyi probléma fakadt ezen nem éppen öröndetes viszonyokból. De súlyosabb esetekben sem perelte magának az ítélkezés jogát.⁵⁵⁴ Így pl. akkor sem, amikor a német teológushallgatók párbaj iránti leküzdhetetlen vonzalmát, avagy a jénai diákok részeg tobzódásba forduló vidám tivornyáit idézi fel. Pedig a mélyen vallásos, a munka és fegyelem iránt lelki alkataból és meggyőződéséből adódóan elkötelezett emberként ilyesmivel felnőttként nemigen tudott azonosulni.⁵⁵⁵ „Ezek többnyire teológusok voltak, s mint ilyenek csak rapierra vagyis szuronyra duelláltak és nem kardra, mert akin meglátszottak a kardvágások, az az ország törvényei szerinte nem szenteltethetett fel papnak. Legkorhelyebbek voltak a westphalerek. Minket, magyarokat szerettek és becsültek, s bár egy társulatba sem tartoztunk, azért szívesen láttak Comerseiken. Emlékezem, hogy egyszer a Westphalerek⁵⁵⁶ Comersén voltam. Már 12 óra tájban alig lehetett valakivel józanul beszélni. A senior holtrészezen feküdt az asztal alatt, a dékán valamelyik padon sat.”⁵⁵⁷

Hasonlóan megengedőleg idézi fel azt az anekdotát is, amely szerint Vörösmarty Mihály számára Vahot Imre és Sárosi Gyula bort akartak választani: „Egyszer több költő társaival Vörösmarthynál volt ebéden. Ebéd előtt szóba jöttek a Vörösmarthynak finom borai, s a compania unszolta Mihály

⁵⁵² TESSEDIK, 1942. 26.

⁵⁵³ Idézi: PENYIGÉY, 1980. 40.

⁵⁵⁴ A részegeskedése miatt elcsapott Boszy Mihállyal kapcsolatosan egyszer mégis indulatosnak bizonyult Haan. Elmondása szerint Boszy, aki Aszódról érkezett Csabára, a parókia udvarán a kocist, aki őt szállította előző lakóhelyéről, 12 vesszőcsapással sújtotta saját kezűleg, pusztán azért, hogy az emlékezzen rá, hogy mikor hozta Csabára. Haan ekkor „vetette el a sulykot”: „Esztelen!” HAAN, 1991. 77.

⁵⁵⁵ Bár ifjabb korában ő sem vettette meg az italt: „Eperjesen ekkor tudni illik minden, a piacon lévő háznak termelési joga volt. [...] Hiában tiltották azt nekünk professorok, hogy nem szabad a serházba járni, bizony ott voltunk mi minden este, csak, hogy külön szobában hol a pedellus nem talált ránk.” (22.)

⁵⁵⁶ Azaz veszfíliaiak. Haan naplója szerint a jénai egyetemi ifúság három nagyobb landsmanschaftba tömörült földrajzi alapon: a veszfíliaiba, a frankhoniba és a türingiaiba. (42.); HAAN, 1971. 27.

⁵⁵⁷ (42.); HAAN, 1971. 27.

bácsit, hogy hozasson föl legjobb borából. Vörösmarthy szívesen teljesítette a kívánságot s a társaság egy akarattal Sárosyt és Vahotot deputálta a pinczébe, hogy hozzanak fel egy kulaccsal a legjobból. A két költő le is ment, kóstolgatta, kóstolgatta, hordóról hordóra a finom nektárt, míg végre egészen elázott. Utoljára egy kisebb hordóra akadtak már holt részegen s úgy találták, hogy ez valamennyi közt a legfinomabb, legerősebb, legzamatosabb bor. Nagy nehezen tehát tele lopózták a kulacsot és felhozták azt a szobába. Hát mi volt? Erős szilvapálinka! Már akkor annyira teleszópták volt magukat, hogy a pálinkát nem tudták megkülönböztetni a bortól.”⁵⁵⁸

Végezetül érdemes hosszabban idézni, hogy miképp írt a szolgabírói intézményről, illetve magáról Vidovich Ferencről, akinek a házánál élt éveken át, és aki szolgabíróként afféle kiskirályként ténykedett. Haan ezúttal nem fukarkodott a szavakkal, hogy alaposan megismertethesse a korabeli vármegyei rendszer taszító visszásságaival naplójának olvasóit, ám bármennyire lesújtó is volt a véleménye, indulatos jelzőknek megint csak nem jutott hely naplója lapjain: „Félt is tőle az egész járás, kivált, ha történetesen nem a leglelkiesméretesebb ember volt. Fizetése nem sokra rúgott, de annál több volt az *accidentia*, mert mindenki féltette tőle bőrét. A mesterember, a boltos kereskedő alig merte hozzá beadni hozzá a Contót, sőt többnyire ingyen dolgozott neki, hogy kedvében járjon. Csak egy volt a baj: hogy tudni illik, az egész dicsőség csak 3 évig tartott, mert minden harmadik évben *restauratio* volt. De ez sem volt olyan nagy baj, még pedig azért, mert a megyei gyűléseken, megyei *restarutiokon* csak a nemes embernek volt helye és szava. És így a szolgabíró csak azon igyekezett, hogy a nemeseknek kedvébe járjon, a nemeseket maga ellen ne ingerelje, így azután biztos volt benne, hogy akármeddig meghagyatik hivatalában. Íme, ilyen nagy és hatalmas úr volt az én principálisom tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő (mert ez volt hivatalos czíme) Vidovich Ferencz uram! És ő tudta is ezen állásának hasznát venni. A contokat sehol sem fizette. Egyszer emlékezem, hogy azon törvénynél fogva, mely szerint a parasztnak, az az nem nemesnek nem szabad fegyvert tartani, kiküldte a pandúrokat s házról házra valamennyi puskát elkoboztatott. Volt egypár száz puská akkor nála lerakva. A parasztság azután jött esténként s úgy 2-3 forintjával titkon visszaváltogatta fegyverét s Vidovich uram egy hét alatt csinált magának ily módon szép summa pénzt. De kellett is az neki. Nyílt házat tartott. Ritka nap volt, hogy ne lett volna vendégünk.”⁵⁵⁹

⁵⁵⁸ (23.).

⁵⁵⁹ (30–31.); HAAN, 1971. 15–16.

Fentiek fényében szinte kínálja magát a kérdés: mennyiben volt Haan valós személyiségének része a szerény visszafogottság? Valóban ilyen volt-e, vagy pedig sokkalta inkább a külvilágnak szánt póz volt ez a vonása? Hiszen tudnivaló, hogy benne is dolgozott, teljesen természetes módon, erős ambíció. Azt azonban sokszor háttérbe kellett szorítania a Szeberényi Gusztávval,⁵⁶⁰ lelkésztársával való konfrontálódás elkerülése végett, Szeberényi hasonló törekvései miatt. Mielőtt megkísérelnénk választ adni e felvetésre, Haan személyiségének egy másik, sokkal kevésbé megkérdőjelezhető jellemzőjére irányítjuk rá a figyelmet.

Második adalék egy sajátos portréhoz – a humor

A fenti idézetek egy része meglehetősen érzékletességgel villantotta fel azt, hogy Haanban dolgozott némi cinizmussal ötvözőtt, sajátosan fanyar humor. Ez, mégpedig a humorérzék ténye, annyiban semmiképp sem tekinthető újdonságnak, hogy Haan e meghatározó jellemvonására már Dedinszky Gyula is felfigyelt. Az ő *Vidám Csaba (Történetek – mesék)* című munkája egyik alfejezetének ezt a címet adta: *A régi Csaba*. Ezzel kapcsolatban pedig az alábbiakat jegyezte meg: „Jegyzőkönyvekből, régi kiadványokból s főként Haan Lajos kézírataiból került elő az e cím alá foglalt néhány történet.” Vagyis: Haan, ha nem is tette közzé, de feljegyezte a maga pozitívista módján az általa humorosnak vélt egykori történeteket is. S hogy ő is tudott színesen és találóan fogalmazni, ha épp úgy látta jónak, azt Dedinszky egy konkrét példával is alátámasztotta: „Az 1744-ben lelkésszé választott Tessedik Sámuel⁵⁶¹ idejében még zúgó-forrongó méhkashoz hasonlított Csaba népe. Tessedik azonban vaskézzel rendet teremtett, a sokféle néptöredékből egy egységes népet formált, amint Haan Lajos szellemesen megjegyezte: Tessedik a sok fejet egy kalap alá szorította.”⁵⁶²

A Vidovichot és életvitelét bemutató sorokban is érezhető ez a száraz humor, sőt a finom, ám haragtól, gyűlölettől mentes gúny is, ahogy a kiskirálykodó szolgabíróról szól: ez mutatkozik meg címe emlegetésében, de abban is, ahogy a „dicsőség” szót használja, és azt írja: „csak egy volt a baj”. S vajon elképzelhető-e, hogy az az ember, aki részletesen leírta az

⁵⁶⁰ Személyére nézve: DEMMEL, 2014.

⁵⁶¹ Ti. az idősebb Tessedik Sámuel, csabai lelkész. Életrajzát ld.: HAAN, 1991. 65–72.

⁵⁶² DEDINSZKY, 1993. 288.

alábbi történetet, amely egy vármegyei tisztújítás alkalmából esett meg, ne érezelte volna az események tragikomikus színezetét? *„Csak amikor a biztosok választására került a sor, akkor kezdődött megint az iszonyú lárma és ordítás. Ketten voltak jelöltek: Jeszenszky Sándor és Kunos János. Az egyik párt felkapta Jeszenszkyt, a másik Kunost, s több mint fél óráig hurcolták őket fel s alá az udvaron, állandóan ordítva: Jeszenszky! Kunos! A két szegény ember sápadt volt, mint a fal. Néha olyan közel hozták őket egymáshoz, hogy a fejük csaknem összeütődött. Egyszer, valószínűleg a sok ide- s tovahurcolástól elkinoztatván, Kunoson emberi dolog történt: elpisilte magát! Nem kellett ennél több. A kortesek, kik hurcolták s kiknek kezein végig csurgott a nem várt nedv, egyszerre levetették, s elkezdték kiabálni, »Pfuj! Húgyos! Nem kell húgyos!« Így lett vége a komédiának, s Jeszenszky maga maradván a síkon, győzött.»⁵⁶³*

Úgy fest tehát, hogy Haan személyiségének, ha nem is pajzánabb, de pajkosabb oldala mintha éppen akkor nyerne igazán teret, akkor törné át a mondandóját szilárd mederbe terelő gátakat, sutba vetve a lényegre törő, röviden és praktikusán fogalmazó leírást, amikor a téma lehetőséget ad humorának felcsillantására. Ha a szöveg nem is válik parttalanná ilyenkor, de stílusa színesebb lesz; másképp fogalmaz, mint a fenti eset is példázza. S ha nem is mindig ír ily hosszsan, de sajátos példa az is, ahogy megörökítette, miként torolta meg édesapja egy gyermekkori csínytevését. Amit (okkal) ítélt veszélyesnek, és ezért el akart tántorítani fiát annak megismétlésétől: *„Mikor a templom belsejét készítették én oly vakmerő voltam, hogy – ekkor hat éves lehettem, – ki jöttem a főajtó feletti ablakon s csak úgy a fal párkányához kapaszkodva egyenes irányban körül kezdtem mászkálni a falat mint egy öt ölnyi magasságban. Csaknem a fél templomot körülmásztam, midőn atyám meglátott. Elborzadt a látványra, mert ha egy kissé megcsúszik a lábam, lezuhanok, s nyakamat szegem. Szeliden leintett s a mint a földön voltam, ugyancsak jól elverte a nadrágomat.»⁵⁶⁴*

Amilyen derűvel idézte fel a gyermekkori „nadrágverést”, olyan megbocsátó humorral ír a később jeles költővé lett Sárosi Gyula egy eperjesi tréfájáról is, noha annak ő maga volt „szenvedő” alanya. Irodalmi önképző-körükben verseket írtak a diákok, és ezeket egymás között bírálták. Említést érdemel az is, ahogy amikor Haan ifjúkori versét idézte, tökéletesen érzékelte, hogy annak mondandója és stílusa keletkezésekor is burjánzott a költői túlzásoktól: *„Eppen az én dalom »Rákóczy dala« című volt szőnyegen.*

⁵⁶³ (32.)

⁵⁶⁴ (15.); HAAN, 1971. 8.

Sárosy Gyula volt a bírálóm s igen megdicsérte dalomat. De azért kifogásai is voltak ellene, nevezetesen azt kifogásolta, hogy ez a kifejezés „irányzza a lélekkaland” igen merész kép. Pedig a kópé éppen ő dictálta ezt nekem. Amint tudniillik délelőtt az iskolába ülök Sárosy mellett és dolgozom a dalt egész odaig: »s ha majd e vad határokon véglangja szűmnek elhaland«. Sehogys tudtam tovább boldogulni s mondom Sárosynak: »no hát dictálj hát valamit hozzá poéta!«. S ő azonnal azt mondja rá: »s újtát szebb csillagok felé irányzza a lélekkaland«. Tetszett nekem és elfogadtam. S íme a gaz kópé éppen azt kifogásolta amit ő dictált.”⁵⁶⁵

Látható tehát, hogy egy-egy tréfásabb epizódnál Haan hajlamosabb volt – természetesen önmagához képest – bő lére eresztteni mondandóját, humorának igazi, egyedi fénye azonban akkor csillant meg, amikor őt személyében érintő komoly dolgokkal kapcsolatosan engedett meg magának egy-egy „félmosolyt” – és pedig rendre akkor, amikor egy-egy fontos történet a kárára vagy a javára ugyan, de eldőlt. Ilyenkor Haannál nem olvasható kesergés vagy szitok vagy káromlás előbbi, sem pedig önnön magasztalása utóbbi esetben. Kiváló példája ennek, ahogy beszámol arról, hogy az 1867-ben alakult MTT a vezetőségének tagjává választotta őt. Szokásához híven rögzítette a tényt: „Ugyanezen évben megalakult Pesten a Magyar Történelmi Társulat. Mindjárt az alakuló gyűlésen megválasztattam én is igazgató választmányi tagnak.”⁵⁶⁶ Ám rögtön ezt követően olyasmit olvashatunk, ami a nagy dicsőséget sugalló mondat olvasóját egy szempillantás alatt újraértékelésre készíti, ugyanakkor szerethetőbbé teszi a friss választmányi tagot: „Összesen 45-en vagyunk ilyenek.”⁵⁶⁷

E sikeres jelölés után azonban ideje megismerni Haan kudarcűrő képességét: hiszen könnyű a szerénység köntösét magára öltenie annak, aki épp sikert arat. De Haan nem használt nagy szavakat akkor sem, amikor dugába dőlt valamelyik elképzelése, konkrétan az, amikor akadémiai tagságra jelölték és bizton ígérték, nem lesz gond megválasztásával. Ehhez képest lett – amiről ő megejtő szerénységgel rótt naplójába az alábbiakat: „Martius hó táján Székács⁵⁶⁸ superintendenstől kaptam levelet, melyben igen dicsérőleg emlékezik meg az általam kiadott Békés vármegye hajdanáról, egyzersmind pedig kér, küldeném el neki eddig kiadott munkáim jegyzékét. Írja,

⁵⁶⁵ (21.); HAAN, 1971. 13–14.

⁵⁶⁶ (123.); HAAN, 1971. 95.

⁵⁶⁷ (123.); HAAN, 1971. 95.

⁵⁶⁸ Székács József (1809–1876) bányai evangélikus szuperintendens 1860-tól.

*hogy most nem mondja meg miért kéri ezt; majd megírja később. Én teljesítettem kívánságát, tudván, hogy azért kívánja azt, hogy az akadémiába akar tagnak megválasztatni. [...] Ipolyi csakugyan ajánlott melegen, de biz én szépségesen megbuktam. Két szavazatom hiányzott. Kaptam 15 szavazatot; kellett volna megválasztatásomhoz Így buktam azután még háromszor, míg végre ötödszörre, 1877 eszt. megválasztva lettem.”*⁵⁶⁹

A humorba ágyazott szerénység kapcsán persze okkal int óvatosságra néhány tényező. A fenti idézet folytatásában Haan kifejti, hogy a sorozatos kudarcok bosszantották, és csak idővel értette meg, hogy a háttérben „*minő intriquak szoktak elkövetetni*”.⁵⁷⁰ Rágyanszki György okkal hívta fel a figyelmet az alábbiakra, épp a szerénység mint jellemvonás kapcsán: „*naplóját azonban erős forráskritikával kell olvasni, hiszen azt nem átlagemberként, hanem történészként írta, kimondottan az utókor forrásának szánta.*”⁵⁷¹

E fenti észrevétel pedig legalábbis elgondolkodtató, annak tükrében, hogy 1870. március 23-án kelt, Ipolyi Arnold (1823–1886) későbbi beszercebányai püspökhöz írt levelében Haan megköszönte, hogy Ipolyi ajánlani fogja őt akadémiai tagnak, de az esetleges sikerről mint „nem várt” megtiszteltetésről ír. Ugyanakkor, mivel az ajánláshoz egy, az eddig megjelent műveit összefoglaló jegyzéket csatolt Székács József, amelyet Haan korábban aláírt, arra kérte Ipolyit, hogy vágja le a nevét a jegyzék végéről.⁵⁷² Mindezt az alábbiakkal egészítette ki: „*Ha a nem várt megtiszteltetés csakugyan érne, az mindenesetre csak arra szolgálna ösztönül, hogy fokozzam a magyar irodalom terén eddig igen csekély mérvben tanúsított munkásságomat.*”⁵⁷³

Haan érzékelhette, hogy épp szerénysége látszik csorbulni az aláírt lista révén, azt ugyanis Pesty Frigyes (1823–1889) történészhez írt, 1870. július 12-én kelt levelében is szóba hozta: „*Mult hóban Székács superint. fölkért volt, közölném vele eddig nyomtatásban megjelent munkáim jegyzékét. Én nem tudván mi célból kívánja, teljesítettem kívánságát. Csak később tudtam meg, hogy célja volt engem az akadémiába juttatni. Ehhez ugyan még kevés érdemem s így egy cseppet sem csudálom, hogy meg nem választattam: de más részről örvendek, hogy legalább a candidatiora érdemesnek találtattam.*”⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ (142–143.); HAAN, 1971. 98.

⁵⁷⁰ (143.); HAAN, 1971. 98.

⁵⁷¹ RÁGYANSZKI, 2017. 36.

⁵⁷² PROKOPP, 1971. 323.

⁵⁷³ PL IA. Idézi: PROKOPP, 1971. 323.

⁵⁷⁴ OSZK Kt. Lt.

Az ajánlás nem járt sikerrel, így Haannak még várnia kellett az akadémiai tagságra. 1876-ban ismét jelölt volt, Ipolyi támogatására pedig ezúttal is támaszkodhatott. 1876. május 23-án kelt levelében meg is köszönte neki ezirányú jóindulatát. A levél folytatásában azonban határozottan érzékelhető, hogy az elején írt mondatok inkább csak afféle kötelező körök, és az elvárt, mintsem az őszinte szerénység jegyében fogantak. Ezeket ugyanis öntömjénezés követte. Miközben „nem érdemlett”-ként ír a meg nem történt megválasztásáról, Haan buzgón sorolta a mégis mellette szóló érveket: *„Nem keresem azon nem érdemlett kitüntetést, hogy akadémiai tagnak választassam, de ha már nevem ismét az ajánlottak közt szerepel, valamint a megválasztás kétszeres ösztönül szolgálna arra, hogy csekély tehetségeimet fokozott buzgalommal fordítsam a magyar történelem művelésére, úgy ellenben az újabb bukás igen leverően hatna reám. Reményem van azonban, hogy most az egyszer megválasztásom sikerülni fog, már csak azért is, mert hiszen az utolsó választások óta a magyar nyelv, irodalom és érdek körül annyiban szerezttem magamnak érdemet, amennyiben a már eddig is szép virágzásnak indult békésmegyei múzeum s békésmegyei régész és művelődéstörténelmi egyesület nagyrészt az én fáradozásom következtében létesült. Oly szellemi mozgalom ez itt a magyar alföldön, mely mindenestre megfigyelést és méltánylást érdemel.”*⁵⁷⁵

Más, apró jelei is vannak annak, hogy Haan hajlamos volt előtérbe helyezni saját magát és munkáit, más ügyek örvén is. Amikor 1876. március 8-án Révész Imre (1826–1881) debreceni egyházjogásznak, az ottani újortodoxia vezető személyiségének levelet írt, megküldve neki a legutóbbi evangélikus egyetemes gyűlési jegyzőkönyvét, élt az alkalommal, és saját kötetét, a Jena Hungarica egy példányát is eljuttatta hozzá.⁵⁷⁶

Haan 1877-ben végül mégis az Akadémia tagja lett, amint arról a Századok hírt adott: *„Levelező tagokká Haan és Beöthy Leo lettek. Amaz Békés megye monográfusa, ez nemzetgazdasági író.”*⁵⁷⁷ Ezzel kapcsolatosan hadd idézzem ismét Haant, aki naplójában röviden rögzítette a jeles eseményt, nem cifrázva a mondandót, ellentétben a bántó kudarccal végződő, első kísérlettel: *„Békés vármegyében jelenleg egyedül én vagyok m. akadémiai tag; azok közül pedig, kik valaha Eperjesen velem együtt tanultak, csak egyetlen*

⁵⁷⁵ PL IA. Idézi: PROKOPP, 1971. 323.

⁵⁷⁶ TREL I. 25. a.

⁵⁷⁷ MTA, 1877. 571.

*egy lett akadémikus ti. az én egyetemes egyházi jegyző collegám Fest Imre.*⁵⁷⁸ Mindazonáltal a szerénység legalábbis kérdőjelessé válik e helyt is: a mondat, miszerint Békés vármegyében egyedülként akadémikus, az egykori eperjesi diáktársak közül is csak Fest Imre (1817–1883), a kiváló bánya- és vasipari szakember, bankár az, kielégített becsvágyat és/vagy öntudatot sejtet. Mindez pedig az olvasót árnyaltabb véleményalkotásra, figyelmesebb olvasásra készíti.

Összegzés

Mindezen fenti tényezők természetesen a Haan naplójából kiaknázható kutatási lehetőségeknek csupán töredékét képezik, nem többek néhány példánál, amelyek ráadásul mind a napló keletkeztetőjére vonatkozó ismeretek körében maradtak. Számos más lehetőségre (Haan családi viszonyai, nemzettudata stb.) Demmel József e kötetbe foglalt írása fókuszál részletesebben, nem szólva a helytörténeti, néprajzi stb. kutatási lehetőségekről. Zárás gyanánt e sorok írója ismét a már sokszor idézett Pierre Lejeune-höz fordul, aki igen sajátos módon viszonyult a naplók megjelentetéséhez: *„A könyv csupán lecsupaszított és leszűkített képpel szolgálhat a naplók valóságáról. Lecsupaszított képpel, mivel a kézírás a személyiség és a pillanat élő lenyomata, a füzet pedig jelentésteli elrendezést biztosít, és nem csupán a puszta írást őrzi meg: mindenféle dokumentumok, ereklyék, rajzolt jelek birodalma. Mindebből semmi sem marad a könyvben.*”⁵⁷⁹ Csupán remélni merik a jelen kiadás szerkesztői, hogy Haan Lajos naplója/emlékirata, illetve az azokkal együtt közzétett többi irat jelen kiadása mégsem fosztja meg értékétől a 19. századi Magyarország e fontos és egyedülálló forrását.

⁵⁷⁸ (167.); HAAN, 1971. 104.

⁵⁷⁹ LEJEUNE, 2008. 22–23.

1. Közgyűjteményi források

BMK		Békés Megyei Könyvtár (Békéscsaba)
HL		Haan Lajos hagyatéka
DRGyL		Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára (Vasvár)
BK		Bőle Kornél hagyatéka
EOL		Evangélikus Országos Levéltár (Bp.)
IX/2.		Tematikus gyűjtemények.
Ord. kvek.		Ordinációs könyvek
GyEL		Győri Egyházmegyei Levéltár (Győr)
N 631		Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch.
MNL BcML		Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár (Gyula)
XV. 9.		Gyűjtemények. Fényképek
MNL NML		Nógrád Megyei Levéltár (Salgótarján)
XIV. 3. D. 5.		Nagy Iván akadémikus, történész iratai. Különféle levéltárakból összegyűjtött iratok. Nemeslevelek.
MMM		Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)
HL		Haan Lajos hagyatéka
PL		Prímási Levéltár (Esztergom)
IA		Ipolyi Arnold-gyűjtemény
OSzK		Országos Széchényi Könyvtár (Bp.)
Kt.		Kézirattár
Lt.		Levelestár
TREL		Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)
I. 25. a.		Id. Révész Imre-féle gyűjtemény. Id. Révész Imréhez írt levelek
UAJ		Universitätsarchiv, Jena (Jéna)
VLS		Verzeichnis der Lehrer und Studierenden

2. Kiadott források és szakirodalom

BÖRNER

1969 BOERNER, PETER: *Tagebuch*. Stuttgart, Metzler, 1969.

DEDINSZKY

1993 DEDINSZKY GYULA: Vidám Csaba (Történetek – mesék). In: Uő: *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából*. Szerk.: ERDMANN GYULA. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1993. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 5.) 287–324.

DEMME

2014 DEMME JÓZSEF: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.

ELEK

1985/a ELEK LÁSZLÓ: A Vajda Péter nevét viselő gimnázium első ötven éve (1802–1852). In: Uő: *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. századtól a XIX. század derekéig)*. Szerk.: SZABÓ FERENC. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 9.) 174–247.

ELEK

1985/b ELEK LÁSZLÓ: Sárosi Gyula és költészetének Békés megyei vonatkozásai. In: Uő: *Művelődés, irodalom Békés megyében I. (A XVI. Századtól a XIX. század derekéig)*. Szerk.: SZABÓ FERENC. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 9.) 141–173.

ELEK

1988 ELEK LÁSZLÓ: Békés megye színészeti emlékei a Bach-korszak első éveiben. Uő: *Művelődés, irodalom Békés megyében II. (A XIX. Század derekától az 1880-as évekig)*. Szerk.: SZABÓ FERENC. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1988. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 13.) 20–58.

GILÁNYI

2015 GILÁNYI MAGDOLNA: „Krisztusért jártam mindenben követésben” – Bőle Kornél OP: Utaim. In: *Turul*, 88. (2015) 1. sz. 16–21.

GYÁNI

1997 GYÁNI GÁBOR: A napló mint társadalomtörténeti forrás (A közhivatalnok identitása). In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv, XII.* Szerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 1997. 25–33. 28.

HAAN

1858 HAAN, LUDOVICO: *Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum*. Gyula, Olim academiae eiusdem cive ; nunc apud Bekes-Csabenses v. d. ministro, 1858.

HAAN

1971 Haan Lajos naplója. *Részletek*. Szerk.: PAPP JÁNOS. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, 1971. (Bibliotheca Bekesiensis, 6.)

HAAN

1991 HAAN LAJOS: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Szerk.: GECSEI LAJOS. Békéscsaba, Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991. (Fekete Könyvek, 14.).

HAAN

2016 *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana*. Eds.: DEMMEL, JÓZSEF–KATONA, CSABA. Békéscsaba–Budapest, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történet[tudomány]i Intézet, 2016. (Kor/ridor Knihy, 9.)

HOCKE

1978 HOCKE, GUSTAV RENÉ: *Das europäische Tagebuch*. Wiesbaden–München, Limes, 1978.

KATONA

2011 KATONA CSABA: Ebenhöch Ferenc győri kanonok feljegyzései az élete során tett utazásokról. In: *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Mú-*

zeum közleményei. 48/ 2. Főszerk.: SZÉKELY ZOLTÁN. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2011. 159–182.

KATONA–KOVÁCS

2014 KATONA CSABA–KOVÁCS ELEONÓRA: A személyes emlékezet dokumentumai. In: *Turul* 87. (2014) 2. sz. 41–47.

KATONA–KOVÁCS

2015 KATONA CSABA–KOVÁCS ELEONÓRA: A személyes emlékezet forrásai. In: *A történelem segédtudományai I. Genealógia* 3. Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN–KOVÁCS ELEONÓRA–VITEK GÁBOR. Bp., Tarsoly, 2015. 157–179.

KÁNYA

1998 KÁNYA EMÍLIA: *Réges régi időről. Egy 19. századi írónő emlékiratai.* Szöveggyond.: Fábri Anna–Kiss Bori.) Bp., Kortárs, 1998.

KRASZNAY

1998 „*Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...*”. *Visszaemlékezések 1830–1860.* Szerk.: FORRAI IBOLYA. Bev.: BENDA GYULA. Bp., Néprajzi Múzeum, 1998 (Negyvennyolcas idők I., Fontes Musei Ethnographiae, 4.).

KRASZNAY

2010 *Krasznay Péter naplójegyzetei, 1861–1916.* Szerk.: KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA–TAKÁCS PÉTER. Bev.: TAKÁCS PÉTER. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2010 (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 38.)

KÖVÉR

2011 KÖVÉR GYÖRGY: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés. In: *Soproni Szemle*, 64. (2011) 3. sz. 219–242.

KUJBUSNÉ MECSEI

2003 KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848). In: *Nyíregyháza. Előadások a város újrateremtésének 250. évfordulóján.* Szerk.: FRISNYÁK SÁNDOR. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, 2003. 95–115.

LÁSZLÓ

1988 LÁSZLÓ GYULA: *Árpád népe*. Bp., Helikon, 1988.

LEJEUNE

1975 LEJEUNE, PHILIPPE *Le pacte autobiographique*. Paris, Seuil, 1975.

LEJEUNE

1982 LEJEUNE, PHILIPPE: The Autobiographical Contract. In: *French Literary Theory Today: A Reader*. Ed.: TODOROV, TZVETAN. Cambridge, University Press, 1982.

LEJEUNE

1989 LEJEUNE, PHILIPPE: *On Autobiography*. Ed.: EAKIN, PAUL JOHN. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989 (Theory and History of Literature, 52.)

LEJEUNE

2003/a LEJEUNE, PHILIPPE: Hogyan végződnek a naplók? In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Szerk.: Z. VARGA ZOLTÁN. Bp., L'Harmattan, 2003. 210–225.

LEJEUNE

2003/b LEJEUNE, PHILIPPE Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Szerk.: Z. VARGA ZOLTÁN. Bp., L'Harmattan, 2003. 130–166.

LEJEUNE

2008 LEJEUNE, PHILIPPE: A napló mint „antifikció”. In: *Írott és olvasott identitás*. Szerk.: MEKIS D. JÁNOS–Z. VARGA ZOLTÁN. Bp., L'Harmattan–PTE BTK Modern Irodortörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008. 13–24.

LEJEUNE

2009 LEJEUNE, PHILIPPE: *On Diary*. Eds.: POPKIN, JEREMY D.–RAK, JULIE. Honolulu, Biographical Research Center by The University Of Hawai‘i Press, 2009.

MÁRKI

1893 MÁRKI SÁNDOR: Haan Lajos emlékezete. In: *Századok*, 27. (1893) 4. sz. 289–304.

MÁRKI

2015 *Márki Sándor naplói I. 1873–1892*. Szerk. és s. a. r.: Erdész Ádám. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015.

MTA

1877 Magyar Tudományos Akadémia: 1877. máj. 22–24. közgyűlés. In: *Századok*, 11. (1877) 6 sz. 570–571.

NAGY

2017 *Nemes Nagy György jázsági naplója, 1759–1769 (1820)*. Szerk.: Csirkós GÁBOR. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei, 15.).

PENYIGEY

1980 PENYIGEY DÉNES: *Tessedik Sámuel*. Bp., Akadémiai, 1980. (Agrártörténelmi Tanulmányok, 9.)

PRITZ

2017 PRITZ PÁL: Napló és történelem. In: *Múltunk*, 62. (2017) 1. sz. 4–6.

PROKOPP

1971 PROKOPP GYULA: Haan Lajos levelei Ipolyi Arnoldhoz. In: *Békési Élet*, 6. (1971). 2. sz. 322–325.

PROKOPP

1979 PROKOPP GYULA: A Prímási Levéltár Ipolyi gyűjteménye. In: *Levéltári Szemle*, 29 (1979). 585–652.

RÁGYANSZKI

2017 RÁGYANSZKI GYÖRGY: Szlovák lelkész, magyar történész. Haan Lajos naplója és levelezése. In: *Barátság*, 24. (2017) 2. sz. 35–36.

SAINT-EXUPÉRY

2003 SAINT-EXUPÉRY, DE, SIMONE: *Öt testvér a parkban*. S. a. r.: CERISIER, ALBAN. Bp., Európa, 2003.

SOMLYÓI TÓTH

1984 Haan Lajos levelei Márki Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez. Összeáll.: SOMLYÓI TÓTH TIBOR. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár 1984.

SURÁNYI

2017 SURÁNYI BEÁTA: Az elme környezetkötő naplót olvasni fikcióként? A nyomorék naplója. In: *A fantázia hippogriffje. A romantikus képzelőerő elbeszélhetősége*. Szerk.: NAGY BEÁTA–SURÁNYI BEÁTA–UJVÁRI NÓRA. Bp., reciti, 2017. 63–72.

SZÉKELY

1970 SZÉKELY LAJOS: Haan Lajos, a történetíró (Dejepisec L'udovit Haan). In: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Békéscsaba, Békéscsaba Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, 1970. Szerk.: KRISTÓ GYULA–SZÉKELY LAJOS. 169–187.

SZÉKELY

1991 SZÉKELY LAJOS: Néhány szó Haan Lajosról. In: HAAN LAJOS: *Békéscsaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Szerk.: GECSEI LAJOS. Békéscsaba, , Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991. (Fekete Könyvek, 14.) 7–11.

TESSEDIK

1942 *Tessedik Sámuel önéletírása*. Ford.: ZSILINSZKY MIHÁLY. S. a. r. és bev.: NÁDOR JENŐ. Szarvas, Müller, 1942.

Szlovák lelkész, magyar történész, békéscsabai polgár Haan Lajos naplója és levelezése

Az elmúlt korokban élt emberek több okból lehetnek érdekesek az utókor számára: például azért, mert koruk kiemelkedő személyiségei, politikusai, művészei voltak; vagy azért, mert egy utólag fordulópontnak számító esemény vagy korszak szemtanúi, alakítói voltak; vagy esetleg azért, mert különlegesen gazdag forrásanyag maradt utánuk, amelyből az adott kor jobban megismerhető. Ritkábban fordul elő, hogy valaki egyénisége, különleges, egyedi látásmódja miatt is érdekes. Haan Lajos (1818–1891), bár alapvetően érvényesek rá az elsőként felsorolt kritériumok is, igazából mégis ez utóbbi miatt, szubjektív látásmódja miatt különleges. Hiszen igaz, hogy Haan jelentős személyiség volt: a legnagyobb magyarországi evangélikus egyházközség, Békéscsaba lelkésze közel négy évtizeden keresztül (1855–1891); az evangélikus egyház országos főjegyzője; jelentős helytörténeti és egyháztörténeti munkák szerzője; szlovák anyanyelvű, de felnőtt korában már részben magyar identitású értelmiségiként a korabeli szlovák nemzeti mozgalom és a szlovák–magyar viszony alakulásának szemtanúja; aktív és tehetséges történészként pedig a professzionális magyar történettudomány megszületésének részese. Tekintélyes forrásanyag is maradt utána, több mint száz levél, emlékirat és tucatnyi, jelentős részben publikálatlan kézirat. Ami viszont mindezeket valóban különlegessé teszi, az Haan egyéni világlátása. Levelezése, emlékirata és egyéb feljegyzései nem csak azért fontosak és nem csak azért szükséges kiadott formában is hozzáférhetővé tenni, mert fontos forrást jelentenek a 19. századi Békéscsaba, az evangélikus egyházi társadalom, a professzionális magyar történetírás létrejötte és első évtizedei, valamint a szlovák–magyar kapcsolatok szempontjából, hanem azért is, mert Haan mindezen témákról a közvetlen szemlélő élményszerűségével képes beszélni. Ennek okát elsősorban abban kereshetjük, hogy történészként őt magát is a leginkább a mindennapok története, a történelem szereplőinek egyéni életútja, döntései, családi és magánélete érdekelték. Naplójának keletkezéstörténetéről például így beszél: *„Nem rég a „vasárnapi ujság” valamely számában olvastam egy dunántúli falusi jegyzőnek mult századi naplóját. Az egész csekélységek, – leginkább házi és magánügyek, – körül forog és még is sok tekintetben érdekes, amennyiben t.i.*

azon korra és az akkori társadalmi viszonyokra vet világosságot.”⁵⁸⁰ Ahogy írja, e napló olvasása után döntötte el, hogy ő maga is naplót vezet majd: „Gondoltam magamban: ha én, ezen, legnagyobb, legnépesebb evang. egyháznak papja, ezen most épen előre törő, falusi characteréből kivetközni kezdő, nagy jövőndőjű alföldi városnak polgára, följegyezném időről időre azon eseményeket, változásokat melyek itt körülöttem, közelemben történnek, bizonyosan érdekekkel fogná azt olvasni az utókor.”⁵⁸¹ Tudatos döntés, egyben konstrukció eredménye tehát az a kép, amelyet a Napló nyújt olvasója számára.

Bár Haan az öt írásra sarkalló forrásmunka alapján Naplónak nevezte kéziratát, a szöveg valójában funkcionális szempontból teljes egészében emlékirat. 1872-ben, amikor írni kezdte, legrégebbi emlékeit rögzítette, és a szöveg tanúsága szerint csak hat évvel később, 1878. augusztus 13-án jutott el saját jelen idejébe, vagyis innentől válthatott volna át valóban napló formátumra. Csakhogy ezután is jellemzően évenkénti visszaemlékezés-ként írta tovább, és az utolsó, 1882-es, 1883-as bejegyzéseket már élete utolsó hónapjaiban, 1890–1891 között vetette papírra. Épp ezért, ha az alábbiakban erről a szövegről beszélünk, vagy a Haan által megadott címén nevezzük, nagy kezdőbetűvel Naplónak, vagy funkcionális szempontból leírva, emlékiratnak.

Mindazonáltal, ha csak egy tetszőleges oldalon felütjük a Naplót, egyértelműen kiderül, hogy Haan nem hagyatkozhatott kizárólag az emlékezetére: olyan részletesek a visszaemlékezései, hogy ezeket mankó nélkül (vagyis egykorú feljegyzések felhasználása nélkül) lehetetlen lett volna megírni. De egy helyütt jelzi is, hogy a Naplónak nevezett emlékiratait ténylegesen egykorú naplója alapján készítette el: 1848-as nemzetőri tapasztalatai kapcsán jegyzi meg, hogy „Aug. 2-án értünk Becskerekre s én ezen naptól kezdve naplót kezdtem vezetni s ezen napló szerint írom eme jegyzeteimet.”⁵⁸² Feltehetjük, hogy más esetben is támaszkodhatott egykorú feljegyzéseire, amelyek azonban elvesztek vagy lappanganak.

⁵⁸⁰ Amikor Haan Lajos e kötetben közölt hagyatékára (emlékirataira és leveleire) hivatkozom, akkor a levelek esetén csak a címzett nevét és a kelteztést jelzem, a visszaemlékezés esetén pedig a Napló oldalszámát, így: NAPLÓ, 7.

⁵⁸¹ NAPLÓ, 7.

⁵⁸² NAPLÓ, 85.

Haan Lajos, bár még Sámsonházán született, alig volt egy hónapos, amikor a család Békéscsabára költözött. Születésével egy időben választotta meg ugyanis papnak apját, a sámsonházi evangélikus lelkészt, Haan Jánost az ország egyik legtekintélyesebb evangélikus egyházközségének tekinthető békéscsabai gyülekezet. Ez nemcsak azt jelenti, hogy innen származnak az első emlékei, de azt is, hogy apjától, aki végül harminchét évig, 1855-ben bekövetkezett haláláig volt békéscsabai lelkész, egyfajta kézzel nem fogható örökséget is kapott. Haan Lajos ugyanis apjához hasonlóan evangélikus lelkésznek tanult. Az ő tehetségének és szorgalmának, ugyanakkor ennek a kézzel nem fogható atyai örökségnek is köszönhető, hogy távollétében, még németországi egyetemi évei alatt Békéscsabán tanítónak és segédlelkésznek választották. 1849 és 1855 között ugyan Nagylakon volt lelkész, ám e kitérő után 1855-ben ellenszavazat nélkül, egyhangúan választották meg Békéscsabán lelkésznek apja helyére.⁵⁸³

Haan Lajos 1845-ben meg is nősült: egy apjához hasonlóan távoli vidékről az egyház felkérésére ide kerülő értelmiségi, Vilim János tanító lányát, Karolinát vette el.⁵⁸⁴ Haan Lajos első házasságából 1848 őszén egyetlen lánygyermek született, Karolina, az anya azonban a szülés után két hónap múlva meghalt.⁵⁸⁵ Mivel egy megözvegyült fiatal apa a kor tradíciói szerint egyedül nem nevelhette fel gyermekét, Haan előtt két választási lehetőség állt: vagy újránősül, vagy legközelebbi nőrokonaihoz adja a kislányt. Mivel nem sokkal a gyermek születését és az anya halálát követően Haant megválasztották nagylaki lelkésznek, úgy döntött, hogy a kislányt Békéscsabán hagyja, ahol apósa családjának, és elsősorban sógornőjének, az elhunyt anya hajadon testvérének, Vilim Amáliának a gondjaira bízta. Ám nem sokkal később végül mégis megnősült: saját, hajadon sógornője lett a második felesége, ami ma talán meglepően hangzik, ám a korban egy általánosan elterjedt, logikus lépés, egy elfogadott családi stratégia volt.

Lánya, akivel a napló tanúsága szerint kifejezetten jó kapcsolata volt, 26 évesen halt meg, három unokája közül pedig csak egy érte meg a felnőtt-kort.

⁵⁸³ Haan Lajos életéről lásd: KMEĚ, 2010. 328–335. KMEĚ, 2010. 53–76, 136–148, 194–202. KATONA, 2011. 16–34. HAAN, 2016. 41. KIRÁLY, 1995. 27–33. KRUPA, 1994. 16–19. MÁRKI, 1893. 289–304. SEDLÁKOVÁ, 2006. 433–438. SZÉKELY, 1970. 169–187. SZÉKELY, 1991. 7–11. SZÉKELY, 1983. ZSILINSZKY, 1893a.

⁵⁸⁴ ZSILINSZKY, 1871. 22–23.

⁵⁸⁵ NAPLÓ, 88.

Később sem alakult kifejezetten jól a családi élete. 1876-ban bátyja, Haan Vilmos felelőtlen vállalkozásai miatt csődbe ment, és magával rántotta az egész családot. Haan Vilmosnak hatalmas háza és óriási birtokai voltak, csak éppen azt titkolta el családja elől, hogy ezeket nem saját pénzén, hanem hitelre vette. Testvérei így nyugodt szívvel aláírták a váltóit⁵⁸⁶ – miközben valójában 32 000 forint adóssága volt. Amikor Vilmos bukott, érte kezességet vállaló testvérei közül Vilma 7000, Albert 2000, Haan Lajos pedig 5000 forinttal tartozott bátyjuk hitelezőinek.⁵⁸⁷ Haan Lajos így gyakorlatilag élete végéig, 1890-ig fizette az adósságot, amely kamatokkal együtt akkor már 11 000 forint volt.⁵⁸⁸ Végül akkor tudta csak kiegyenlíteni számláit, amikor öccse, Antal meghalt és ráhagyta teljes vagyonát. Haan Antal pedig a kor nem kifejezetten kiemelkedő, de foglalkoztatott festőjeként jelentős vagyonnal bírt. Élete utolsó éveiben Itáliában élt, megvette és felújította Tiberius császár palotáját – és ezt örökölte meg tőle bátyja.⁵⁸⁹ Haan Lajos Antal halála nélkül aligha tudott volna törleszteni, hiszen egy évi fizetése a stólat és a természetbeni juttatásokat nem számolva csupán 400 forint volt.⁵⁹⁰ Nem csoda, hogy halála után Antalról emlékezett meg a legmelegebb szavakkal: „*fitestvéreim közül vele mindig legjobban sympatizotam. A többi kettő ugyan nem sokat ért*” – írta Zsilinszky Mihálynak.⁵⁹¹

Lelkészgondok

A sok traumatikus családi eseményről azonban Haan Naplója alig beszél. Az emlékirat, mint elbeszélés gerincét ugyanis nem annyira a családi események, mint inkább Haan lelkészi és történészi mivoltának reprezentációja képezi.⁵⁹² Haanra ugyanis – ahogy leveleiben is számtalanszor említi

⁵⁸⁶ Ezeket lásd kötetünkben.

⁵⁸⁷ Haan Vilmának 1876. október 4-én.

⁵⁸⁸ NAPLÓ, 166. Haan Lajos feljegyzése: Vilmos bátyámért fizettem. Lásd kötetünkben.

⁵⁸⁹ ZSILINSZKY, 1890.

⁵⁹⁰ Haan Lajos híványa. Lásd kötetünkben.

⁵⁹¹ Haan Lajos Zsilinszky Mihálynak 1888. május 24-én.

⁵⁹² Zsilinszky Mihály nekrológiájában így írt Haannak a saját lelkészi létéhez való viszonyáról: „*Haan Lajos munkásságának java részét a lelkészi hivatal foglalta el. Ez volt az ő igazi eleme, ahol tudományának, kedélyének és emberbaráti szeretetének kincseit legjobban értékesíthette. Ez volt az a mező, melynek alapos megművelése, a vallás erkölcsi eszméinek elvetése, ápolása és gyümölcsötztetése férfias becsvágyának legméltóbb tárgyát képezte.*” ZSILINSZKY, 1893b. 12.

– egy több mint 20 000 főnyi egyházközség vezetése volt rábízva, ahol az istentiszteleteken és egyéb egyházi szertartásokon (esketés, temetés, keresztelezés stb.) kívül az egyházigazgatás komoly szervezőtehetséget és vezetői képességeket igénylő feladatát is el kellett látnia. Ráadásul, amint egy nagylaki éveiből fennmaradt jegyzőkönyvből látszik, sokszor még a hívek ügyes-bajos dolgaival (családi viszályaival és más, a szolgabírók elé még nem kerülő konfliktusaival is foglalkoznia kellett).⁵⁹³

Békéscsabán egy időben két, egymással egyenrangú lelkész is szolgált. Szeberényi Gusztávot⁵⁹⁴ 1853-ban, Haan Lajos előtt két évvel választották meg papnak. Haan az egyházon belül mindenben együttműködött Szeberényivel. Ez a két lelkész alapvető érdeke volt, hiszen másképp az egyház világi képviselői könnyen kihasználhatták volna őket egymás ellen. Erre külön stratégiájuk volt: „*Ha például én vagyok az igazgató lelkész [írja Haan] – az igazgatóság kettőnk közt évente változik – s presbyteri gyűlést kell tartanom, előbb mindég elmegyek hozzá, conferálok vele a gyűlésen felmerülendő tárgyakat, azokat egymás közt megbeszéljük, megvitatjuk [...] egymással tisztába jövéen megyünk a gyűlésre és még soha nem jött elő az az eset, hogy a gyűlésen egymásnak ellentmondottunk volna. Éppen így tesz velem Szeberényi is, mikor ő az igazgató lelkész. S minthogy köztünk ily törhetetlen egyetértés van, minthogy soha egymással a gyűléseken nem ellenkezünk, sőt egymást mindig támogatjuk: éppen azért tekintélyünk van a nép, a presbyterek, a tanítók és a honoratiorok előtt, de sőt amit csak akarunk, azt a gyűlésen ki is vesszük.*”⁵⁹⁵ Ennek is köszönhető, hogy a békéscsabai evangélikus egyház óriási fejlődésen ment keresztül Haan és Szeberényi idején. Megváltozott az egyházi adó kulcsa, a korábbi fejenkénti adózás helyett vagyoni alapú adót vezettek be, s ennek révén új paplakot emeltek, gimnáziumot, leányneveldet és 12 új elemi iskolát alapítottak, felépítettek egy új templomot és a meglévő két templomot teljes egészében felújították.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Haan Lajos nagylaki ev. lelkész hivatalos jegyzőkönyve 1851. eszt. Szent Mihály naptól. BMK HL. Ebben a kis jegyzőkönyvben ugyanis Haan azokat az eseteket jegyezte fel, amikor az egyházközségbe tartozók közül valaki panasszal fordult hozzá, jellemzően a hatósági szintig el nem jutó családi perpatvar kapcsán. Ezek a szövegek egyrészt azt mutatják meg, hogy a lelkészeknek egy egyházközség vezetőjeként milyen bizalmi funkciójuk (ma azt mondanánk, egyfajta családterapeutai, mediátori szerepkörük), illetve milyen informális hatalmi pozíciójuk volt, hiszen a hozzájuk fordulókat akár legintimebb családi ügyeibe is beleszólásuk volt.

⁵⁹⁴ DEMMEL, 2014.

⁵⁹⁵ NAPLÓ, 98.

⁵⁹⁶ HAAN, 1991. 87.

Az anyagiakon túl komoly hangsúlyt helyeztek az istentiszteletekre is – Haan arra volt büszke, hogy őt rendszeresen 6-7000 hívő hallgatta, Szeberényi pedig arra, hogy az istentiszteletek rendjét állította helyre, mivel egy praktikus intézkedésének köszönhetően a hajadon leányok immár nem tudtak kiszaladgálni a templomból az istentisztelet alatt – így pedig a legények is bennmaradtak. Sőt, az egyházi életen túl, például szociális kérdésekben is együttműködtek. 1863–1864 telén például komoly éhínség volt a városban, és az ingyenes közétkeztetés fontosságáról (amely során több mint 1500 embert láttak el naponta meleg levessel és kenyérrel) épp Haan és Szeberényi győzte meg a városi ínségi bizottságot. Az étkeztetés praktikus, szervezési kérdéseit is ők irányították közösen.⁵⁹⁷

Viszonylag ritkán fordult elő velük, hogy a békéscsabai egyházon belüli szövetség nem működött.⁵⁹⁸ Ez a praktikus együttműködés azonban nem jelenti azt, hogy jóban is lettek volna egymással. Hiszen két tehetséges, aktív, szorgalmas és ambíciózus emberről van szó, akik gyakorlatilag ugyanabban a pozícióban voltak és akiknek életpályája is nagyon hasonló volt. Nincs tehát abban semmi meglepő, hogy időről időre ütköztek az érdekeik. Ezek egy részét Haan a konfliktusok elkerülésével oldotta meg. „*Látva és tapasztalva Szeberényi ambícióját – így Haan – föltettem magamban, hogy itt útjából kitérek, hivatalokat nem hajhászok, hagyd mozogjon ő az administratio terén, legyen esperes, sat. Ellenben, hogy én is egy kis nevet szerezzek magamnak, én viszont adom magam azon térre, hova engem Szeberényi nem követhet, t. i. az irodalomra. Így nem fogunk egymásnak akadályul szolgálni, utaink nem vágnak egymásba s szent lesz köztünk a béke. [...] az ő ambíciója is ki van elégítve, lévén esperes, most pedig superintendens, de viszont én is célomat értem szerezvén magamnak meglehetősen hírt és nevet, mint irodalmi férfiú [azaz: történész].*”⁵⁹⁹ Haan tehát direkt kitért a magasabb egyházi pozíciókat megcélzó Szeberényi útjából, ami azonban nem jelenti azt, hogy őt teljesen hidegen hagyták az egyházi hierarchiában elérhető tisztségek. Arra például kifejezetten büszke volt, hogy az egyház országos főjegyzőjévé választották. Az tehát, hogy az egyházi hierarchiában Haan prakti-

⁵⁹⁷ Haan Vilmához 1864. január 31-én és február 15-én.

⁵⁹⁸ Haan egyszer, 1888-ban például egy iskolaépítéssel kapcsolatos indítványát akarta keresztülvinni a presbitériumi gyűlésen. Vajának, Zsilinszky Mihálynak úgy számolt be erről az ülésről, hogy „Az öreg Szeberényi ott ült mellettem elejétől végig: csak úgy maga elébe nézett, a gyűlésen nem szólott egyetlen egy árva szót sem s hagyott engem küzdeni. Igazán, csunya dolog tőle!” Zsilinszky Mihálynak 1888. május 24-én.

⁵⁹⁹ NAPLÓ, 97–98.

kus okokból kitért Szeberényi útjából, nem jelenti azt, hogy ezt nem élte meg sérelemként. Jól látható ez abból a számtalan megjegyzésből, amikor Haan leveleiben vagy emlékirataiban szóba hozza Szeberényit.⁶⁰⁰

Haan és a magyar professzionális történetírás születése

Haan Lajos klasszikus műkedvelő történészként indult – hiszen lelkészként természetesen teológiai végzettsége volt, és csupán szabadidejében, lelkes amatorként foglalkozott történetírással, méghozzá eleinte tipikus helytörténeti témákkal. Első munkája a békéscsabai kistemplom felszentelésének százéves évfordulója alkalmából, a presbitérium felkérésére készített vékony kötet, amelyben a Békéscsabáról és a templomról rendelkezésre álló töredékes adatokat adta közre.⁶⁰¹ Ez a felkérés azonban további kutatásokra inspirálta, és az egyházközség megbízásából kezdett helytörténeti kutatás 1870-re Békés vármegye első nagymonográfiájává nőtte ki magát. Ez pedig már klasszikus történeti feladat volt, és nem is a könnyebb fajtából. Haan így panaszkodott történész kollégájának, Pesty Frigyesnek a munka nehézségeiről: *„talán egy megyéről sem olly nehéz a régiebb korból történeti adatokat szerezni, mint Békésről. E megyének nagyobb, tekintélyesebb sz. királyi vagy püspöki városa nem volt, mellyben valami okmánytár létezett és magát fenntarthatna volna. E megyét kétszáz évig a török bírta, – ez alatt a földes urak innen mind elköltöztek, ki Biharba, ki Erdélybe, – a nép kipusztult.”* Az is komoly nehézséget okozott, hogy Haan távol élt a fővárosi könyvtáraktól és levéltáraktól, azonkívül lelkészként is kifejezetten leterhelt volt.⁶⁰²

Bár a feladat nem volt könnyű, Haan sikeresen oldotta meg, hiszen a kortársak kifejezetten dicsérték munkáját, és hamarosan a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjává választotta. Békési kutatásaival párhuzamosan összegyűjtötte és kiadta a jénai egyetemre járt magyarországi tanulók névsorát és rövid életrajzeit is. Fontos tudományos eredménye volt, hogy ő azonosította először Dürer magyarországi felmenőit, és igazolta, hogy Dürer a békési Ajtóssy nemes családból származott.⁶⁰³ Ekkoriban

⁶⁰⁰ A Naplón túl lásd erről főleg a Zsilinszky Mihályhoz írott leveleit.

⁶⁰¹ HAAN, 1845.

⁶⁰² Haan Lajos Pesty Frigyeshez 1865. április 18-án.

⁶⁰³ ZSILINSZKY, 1893a. 22–24.

már határozottan megkülönböztette magát a lelkes amatőr történészekről, például a vele egyébként gyakran együtt dolgozó Mogyoróssy Jánostól, akiről, ha említette naplójában vagy leveleiben, sosem mulasztotta el megjegyezni, hogy „*Mogyoróssy munkáiban [...] sok ráfogás és hamis adat van.*”⁶⁰⁴

De nemcsak Haan történészi pályája, hanem helyi, társadalomszervező, közösségsszervező aktivizmusa is példa arra, hogy miként fonódhatott össze és képezhetett szerves egységet a helytörténetírás és a modern történettudomány. Haan ugyanis alapítója és lelkes főszervezője volt a Békés Megyei Régészeti és Mívelődéstörténeti Egyesületnek is, amelynek elsődleges és legfontosabb célja a tudománynépszerűsítés és társadalmi integráció tudomány általi elősegítése volt. Fontosnak tartotta például, hogy az egyesület fórumain az egymással rivalizáló helyi politikai csoportok képviselői is „*egy nemes cél körül tömörülnek*”, valamint, hogy az egyesület előadásait több száz ember „*köztük igen sok közönséges földművelő*” hallgatta.⁶⁰⁵ Mindezt pedig azért is tartotta fontosnak, mert „*sokszor jön elő azon eset, hogy a kardok, sarkantyúk, s. a t. ásatnak ki a föld gyomrából, de mire az ilyen magamféle ember annak tudomásába jön, már akkor régen a kovács szegeket csinált belőle.*”⁶⁰⁶

Látható tehát, hogy Haan idejében a félig-meddig amatőr helytörténeti aktivizmus még fontos funkciót látott el: a professzionális történetírás nélkülözhetetlen háttérháza volt, ami egyrészt gyakorlatilag megteremtette a társadalmi igényt a professzionális történetírásra,⁶⁰⁷ másrészt – főleg a régészet terén – nélkülözhetetlen gyűjtőmunkát végzett.

Haan szerint tehát a történelemmel való foglalkozás, a múlt közösségi értelmezése és reprezentációja fontos társadalmi integrációs potenciállal is bírt. E társadalmi integráció részét képezte az a folyamat is, amely során a sok évszázados múltra visszatekintő nemes családok tagjai büszkén megnyitották családi archívumaikat a kutatók előtt, és amelyre az adott levéltár tulajdonosa alapvetően úgy tekinthetett, hogy annak során családja

⁶⁰⁴ NAPLÓ, 185.

⁶⁰⁵ Odescalchi Artur herceghez 1877. november 22-én.

⁶⁰⁶ Pesty Frigyeshez 1865. április 18-án.

⁶⁰⁷ Erről írt Haan egy Thaly Kálmánnak szóló levelében is: „*hiszen tudjuk, hogy a történelmi társulat tagjait – és így a Századok olvasóit is – kevés szakember képezi; legnagyobb részt birtokosokból, kereskedőkből, ügyvédekből sat. áll, kiket éppen az által fogjuk belevonni társulatunk érdekébe, ha a társulat közlönye nem áll ugyan a mai kor kívánalmainak színvonalán alul, de másrészt nem is nagyon tudományos szagú, de oly változatos, hogy a dilettáns, a nem szakember is érdeklődéssel olvassa.*” Thaly Kálmánnak 1870. február 9-én.

múltja a nemzeti múlt részévé, őseinek oklevelei a pedig a modern magyar nemzeti emlékezet részévé válhatnak. Haan persze – naplója hangneméhez híven – ezt is érzékletesen, a hétköznapi történelem perspektívája felől közelítette meg: „*A derék Radvanszky Antal főispán kastélyában voltam szállva Radvanban s részint a besztercebányai városi, részint a Radvanszkyak radvani levéltárában búvárkodtam, leginkább a lutheranicumokat kutatva. Négyen voltunk ott szállva: Thaly Kálmán, a kurucz, báró Nyári Albert, Radvanszky Béla a házigazda unokaöccse és én. Az ugynevezett Rákóczy teremben mindegyikünk számára külön íróasztal volt berendezve, az ötödiknél ült maga a derék Radvanszky. Reggeli hét órától délutáni egy óráig; délutáni három órától egészen késő estvig dolgoztunk. Az öreg úr nem győzte bámulni roppant szorgalmunkat. Tizenkét óra után már integetett, hogy az Istenért ne ülünk annyit, de sétáljunk egyet a kertben. De miután ez nem ért semmit, utoljára azon szokást hozta be, hogy egy óra felé nyakába akasztotta kis unokájának dobját, sorra járta asztalainkat s addig dobolt a füünk mellett, míg csak a pennát le nem tettük és föl nem keltünk.*”⁶⁰⁸

Egy magyarosító pánszláv – Haan szlovák kötődéseiről

Haan Lajos Békéscsabán alapvetően szlovák nyelvi környezetben nőtt fel. Szlovák anyanyelvű szülei azonban alighanem a nyelvváltás, de legalábbis gyermekeik kétnyelvű nevelése mellett döntöttek, Haan Lajos és testvérei ugyanis felnőttkorukban már kizárólag magyarul leveleztek egymással. Az 1800-as évek első évtizedétől kezdve tehát egyértelműen a magyar lehetett a családi kommunikáció nyelve.⁶⁰⁹

Haan saját szlovákságához/magyarságához való viszonya azonban igen csak ellentmondásos volt. Ha a visszaemlékezéseit olvassuk, amelyeket 1870-ben, 52 éves korában, a magyarországi közélet elismert tagjaként, a magyarországi evangélikus egyház legnagyobb egyházközségének vezetőjeként és a magyar történetírás elismert, kiemelkedő képviselőjeként kezdett el írni, egyértelműnek tűnik identitása. Ez a sorok közt olvasva is világosan kiderül, de a Naplóban deklaratív módon maga is leírja, hogy „én

⁶⁰⁸ NAPLÓ, 157–158.

⁶⁰⁹ Szabályt erősítő kivételt jelent anyai nagybátyja, Petényi Salamon, aki egy ízben egy levélen belül hatszor váltva nyelvet, szlovák–magyar–német vegyes nyelvű levelet küldött unokaöccsének. Petényi Salamon Haan Lajosnak 1848. január 17-én. BMK HL.

sokkal magasztosabb eszmének tartom a kereszténységet, a vallást, mint a nemzetiséget. A kereszténység, a vallás a keresztény civillisatio nekem a cél, a nyelv és nemzetiség csak e célhoz vezető eszköz.”⁶¹⁰ Másutt Haan úgy ábrázolja magát, mint a szlovák–magyar megbékélés úttörőjét, amely szerint már eperjesi diákévei során is azon dolgozott, hogy a szlovák és a magyar nemzeti mozgalmak képviselői békében éljenek egymással, és ezért szövetkezett akkori eperjesi iskolatársával, Sárosy Gyulával: „*Már tanuló korunkban kezdett csírázni a gyűlölet a magyar és a szláv faj közt. Ezt nem szerette Sárosy, ennél fogva felhívott engem, hogy szövetkezzek vele arra, hogy ismertessük meg ketten a két nemzetet egymás literatúrájával, hogy talán így összehozzuk őket.*” E bejegyzés alapján veje, Zsilinszky Mihály a szlovák–magyar megbékélés, a nemzetek közti közvetítés hívének állította be, Zsilinszky nyomán pedig a későbbi generációk is így értékelték.⁶¹¹

A visszaemlékezéseknek azonban fontos tulajdonsága, hogy a visszaemlékező igyekszik egykori önmagát az írás pillanatában érvényes normákhoz közelíteni.⁶¹² Fontos tehát tudatosítani, hogy az 1870-es években a Naplót író, szilárd magyar államnemzeti identitással bíró Haan az 1870-es évek Magyarországának egyik elismert tudósaként és egyházi tisztviselőjeként tekintett vissza eperjesi fiatakorára. Az sem mellékes körülmény, hogy Haan az 1880-as években, a magyar–szlovák viszony egyik leginkább konfliktusos szakaszában írta a Naplóját. Ráadásul tudatosan a külvilágnak, az utókornak szánta a szöveget.

Egykorú levelezésében ugyanis nagyon is látványos perspektívabeli különbségek jelennek meg az emlékiratokhoz képest. Hiszen ezekből kiderülhet, hogy az 1830-as években Haan kifejezetten szoros kapcsolatban volt a szlovák nemzeteszme kiemelkedő képviselőivel, sőt, magával a szlovák nemzeti gondolattal is azonosult. Fennmaradt például egy 1838-ban, Eperjesen írott levele, amelyet Samo Bohdan Hroboňnak küldött Lőcsére. Mind a levél tartalmát, mind szóhasználatát, fogalmi kereteit tekintve egyértelmű, hogy Haan ekkor a modern szlovák nemzet közösségéhez tartozónak érezte magát: „*nekem az tartozik a családomba, aki ugyanúgy érez*

⁶¹⁰ NAPLÓ, 140.

⁶¹¹ SZÉKELY, 1983.

⁶¹² K. HORVÁTH, 2003. Ez alól Haan Lajos naplója sem kivétel, ehhez elegendő csak azt megnézni, hogy ír saját születésnapjáról: „*En Haan Lajos, – tulajdonképen August Lajos, – születtem Sámsonházán Nógrád várm. 1818 eszt. Augst. 13-án. E’szerint épen harminc éves voltam, mikor a’ gyalázatos világozi fegyverletétel történt. Bizony ha ezt tudom, inkább még egy napig maradtam volna a’ homályban, sem mint a’ hazának ily gyászos napját születésem napjaul kellessék vallanom.*” NAPLÓ, 7.

mint én, nekem az a családom, aki Nemzetem Jólétét és Boldogságát híven és lángolóan segíti. Drága testvérem! Mi nem ismertük egymást korábban, de a nemzet virágzó mezején találkoztunk” – írta Haan szlovákul, miközben egyértelműen a szlovák nemzetre gondolt. Sőt, e levelében kifejezetten panaszkodott azért, mert az eperjesi szlovák társaság nem volt olyan aktív szerinte, mint a lőcsei. Érdemes a levél köszönőformuláit is szemügyre venni: Haan arra kéri Hroboňt, hogy üdvözljön a nevében *„minden hű szlovákot”*, levelét pedig úgy írja alá, hogy *„az Ön hű barátja és testvére a nemzetben: L’udovít Jaroslav Haan.”*⁶¹³ Ám Haan második keresztnéve az August volt, és nem a Jaroslav. Ez utóbbi ugyanis egy felvett név volt, híven ahhoz a gyakorlathoz, amely szerint ekkoriban a Felső-Magyarország felsőbb evangélikus iskoláiban tanuló szlovák diákok a szlováksághoz való tartozásukat szláv hangzású nevek (Miroslav, Miloslav, Velislav, Jaroslav stb.) felvételével fejezték ki.⁶¹⁴ Sőt, Haan magával Ján Kollárral is kapcsolatban volt eperjesi éveiben. Kollár úgy jellemezte őt ekkor, hogy *„nem csak nemzetünk barátja, de nemzetünk tevékeny és művelt barátja”*, majd hozzátette: *„Ó, bárcsak nőne az Önhöz hasonló diákok száma iskoláinkban!”*⁶¹⁵ Nagyon is beszédes tehát, hogy harminc évvel későbbi visszaemlékezéseiben ehhez képest csak az eperjesi magyar diáktársaságban betöltött szerepéről és az ottani közösségről beszél hosszú oldalakon keresztül, míg a szlovák diáktársaságról gyakorlatilag semmit nem tudhatunk meg.

Közvetett források utalnak arra is, hogy a mozgalom szellemi vezetőjével, L’udovít Štúrral is közeli kapcsolatban volt. Előbb említett levelében ugyan panaszkodott a pozsonyiakra, azaz Štúr körére, ám például amikor 1842-ben Németországból tartott haza ottani egyetemi évei után, és hazafelé az utolsó fillére is elfogyott Pozsonyig, épp Štúrtól kért kölcsön tíz forintot útiköltségre és élelemre. Szinte bizonyos, hogy Haannak számos ismerőse volt Pozsonyban az evangélikusok között, és azt is tudjuk, hogy Štúr éppen nem tartozott azok közé, akik könnyen megtehették, hogy kölcsönözzenek, hiszen fizetés híján ő maga is kölcsönökből élt.⁶¹⁶ Az, hogy Haan mégis tőle kapott pénzt, legalábbis szoros kapcsolatra utal, mint ahogy az is, hogy Haan első könyvének szlovák verziójáról állítólag Štúr írt

⁶¹³ Haan Lajos Samo Bohdan Hroboňnak 1838. október 3-án.

⁶¹⁴ ŠOLTÉS, 2015. 238–262. DEMMEL, 2016.

⁶¹⁵ Ján Kollár Haan Lajosnak 1838-ban. BMK HL.

⁶¹⁶ DEMMEL, 2011. 76–107.

érdemi, pozitív kritikát.⁶¹⁷ Haan emellett lejegyzett Štúrról egy olyan történetet is, ami ugyan ebben a formában feltehetően nem történt meg, azt azonban mutatja, hogy Haan egy időben a Štúr vezette szlovák fiatal-ság belső köreiből mozgott. Hiszen csak így hallhatta ezt a feltehetően fiktív anekdotát: „*Már a negyvenes években azt mondta Štúr Lajos egy vele e felett vitatkozó magyarnak: nézd csak, úgy mond Európa térképét a magyar öt millió, a szláv 80 millió. Oroszország az a fej, Lengyelország a mell, Szerbia, Croatia, Montenegro, azok a lábak, Magyarország a has, Ti pedig a hasban csak amolyan férgek és giliszták vagytok.*”⁶¹⁸

Haan a szlovák mozgalom másik vezetőjéről, az 1848-ban a szlovák csapatokat Magyarország ellen vezető Jozef Miloslav Hurbanról is ír a Napló-ban, elsősorban Szeberényi Gusztáv 1872-es szuperintendenssé választása kapcsán. Hurban ugyanis szlovák nyelvű lapjában támogatta Szeberényit. Szeberényi ellenfeleit Haan szerint Hurban „*a falun át lovagló derék vitéz után ugató kutyáknak, az isten emberére a bokrok mellől fokosokkal rohanó zsidványoknak, sat. nevezi.*” Ezzel szemben Hurban „*ajánlja a tót egyházak-nak Szeberényit mint olyat, ki egy derék apának méltó fia, ki a legnagyobb esperességnek erélyes esperese, a legnagyobb egyháznak példás papja, a négy kerületnek egyetemes jegyzője, ki soha a maga meggyőződését áruba nem bo-csátotta, ki a tót népből származott, annak kebelében működik, annak javát akarja. Szóval, csúnya agitatio-k voltak azok. Nem hiszem, hogy valaha a superintendens választás ily piszkosan ment volna.*”⁶¹⁹

Ám Haanak Jozef Miloslav Hurbannal is sokkal pozitívabb volt a sze-mélyes kapcsolata, mint ahogy azt Naplóbéli megjegyzéseiből sejthetnénk. Haan ugyanis épp a szuperintendens-választás körüli hetekben maga ke-reste fel levelével ismeretlenül Hurbant, és arra kérte, hogy adjon hírt egy-házi lapjában egy készülő egyháztörténeti munkájáról, a Transciusról. Ugyanakkor itt nem pusztán arról volt szó, hogy Haan ezzel a kapcsolat-felvétellel kizárólag saját anyagi érdekeire volt tekintettel (azaz Haan nem-csak azért írt Hurbannak, mert nagyobb hírverést akart könyvének). Hi-szen arra is megkérte Hurbant, hogy bírálja el a kéziratot, de emellett meg-tudjuk a levelekből, hogy Haan a híres szlovák költő, Andrej Sládkovič emlékművére is gyűjtött Békéscsabán adományokat (és ezeket is Hurbannak küldte el), sőt, 100 arannyal támogatta a nagyőrcei, egy évvel később pán-

⁶¹⁷ NAPLÓ, 74.

⁶¹⁸ A történetet, nem kifejezetten szalonképes csattanójával együtt lásd: NAPLÓ, 139–140.

⁶¹⁹ NAPLÓ, 150.

szlávizmus terjesztésével megvádolt és ezért a magyar kormányzat nyomására bezáratott nagyrőcei szlovák evangélikus gimnáziumot. Haan ezen túl a Tranoscius-monográfia teljes hasznát a nagyrőcei gimnáziumnak akarta adni, ám azt a bezáratás megakadályozta.

1874–1875 folyamán azonban nemcsak a három szlovák tannyelvű gimnáziumot, de a Matica slovenskát is bezáratta a kormány. Ez az esemény pedig láthatóan hatással volt arra, ahogyan Haan felvállalta szlovák tájékozódását. 1874-ben ugyanis még lelkesen írta Frantisek Sasinek szlovák történésznek, hogy a Radvánszkyak levéltárába megy a Magyar Történelmi Társulattal: *„Amennyiben találnék ott valamilyen jelentősebb iratot szlovák nyelven, lemásolom és megosztom nagytiszteletű Urammal a Matica levéltára számára.”*⁶²⁰ Ám amikor 1876-ban valóban talált két szlovák nyelvű oklevelet, azokat már úgy küldte tovább Sasineknek, hogy *„Ami a két oklevelet illeti, jobb lesz, ha a saját neve alatt adja ki őket. Engem most még zsenírozna, ha az én nevem alatt jelennének meg.”*⁶²¹ Haan tehát 1875 után szlovák kapcsolatait igyekezett elrejtetni a nyilvánosság elől. Feltehetően azt sem hangoztatta nyíltan, hogy a szlovák nemzeti mozgalom politikai napilapját, a *Národné noviny*t is járátja Békéscsabára.⁶²²

Könnyű lenne itt egyfelől pálfordulásról, másfelől kétszínűségről, harmadrészt, szlovák szempontból „nemzetárulásról” beszélni. Azonban ezzel figyelmen kívül hagynánk egy, Haan nemzeti identitásának alakulása kapcsán döntő fontosságúnak bizonyuló tényezőt: evangélikus vallását. Haan szlováksága ugyanis soha nem önmagában értelmeződik, hanem szinte mindig evangélikus egyházi-társadalmi kontextusban. Szlovák identitása, kapcsolatrendszere akkor volt a legerősebb, amikor szülőföldjétől távol bekerült az eperjesi evangélikus kollégium szlovák diákközösségébe. Ekkor állt aktív, szoros kapcsolatban nemcsak Samo Bohdan Hroboňnyal, de a szlovák nemzeteszmé két legnagyobb hatású képviselőjével, Ľudovít Štúrral és Ján Kollárral is. A haláláig megmaradó szlovák kapcsolatrendszere is vagy eperjesi éveire, vagy az evangélikus egyházi kapcsolati hálózatra vezethető vissza.⁶²³ Jozef Miloslav Hurbannal is elsősorban egyházi

⁶²⁰ František Sasineknek 1874. augusztus 18-án.

⁶²¹ Frantisek Sasineknek 1876. február 1-én. A két oklevél végül tényleg név nélkül, több más régi oklevél és dokumentum között jelent meg, amelyeknél azonban mindenhol másutt szerepelt a beküldő neve. N. N., 1876. 64–65.

⁶²² Ľudovít Hroboňnak 1876. január 19-én.

⁶²³ A katolikus pap František Sasinek e tekintetben szabályt erősítő kivétel – vele, mint történész kollégájával vette fel a kapcsolatot.

kérdésekről levelezett az 1870-es évek elején, és őt is, mint legtöbb szlovák levelezőpartnerét, a *Drahý Bratře w Panu*, vagyis drága testvérem az Úrban címmel szólította meg, utalva elsősorban közös vallásukra. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Haan egyházon belüli teendőit élete végéig döntő részben szlovák nyelven látta el. Jellemző például, hogy 1860-ig összesen négy magyar nyelvű istentiszteletet tartottak Békéscsabán – évente.

Haan tehát az evangélikus társadalmi hálózat részeként, evangélikus papként szlovák volt, közeleti emberként, értelmiségiként, történészként pedig magyar. A két identitás tehát más-más társadalmi hálózatokban nyilvánult meg. Haan épp ezt fejezi ki egy Thaly Kálmánnak írott levélben, amikor úgy jellemzi magát: „*Haan Lajos, aki tót pap létére is magyar író.*”⁶²⁴

* * *

Haan Lajos Naplója már 1971-ben megjelent, ám az akkori kiadás több szempontból is problematikus.⁶²⁵ Egyrészt sok hibás átírás található benne, másrészt viszont rengeteg helyen jelzés nélkül kihagytak belőle hosszabb-rövidebb szövegrészeket (csupán a kötet címében jelezve, hogy az olvasó nem az emlékirat teljes szövegét olvashatja). Jellemző módon ezek a kihagyott részek a szöveg legizgalmasabb szakaszai voltak: azok a részletek, amelyekben Haan az egyházi társadalom működéséről vagy a szlovák–magyar viszonyról írt. Ezért volt tehát fontos a szöveg újbóli kiadása, amelyben a helyesírást a legtöbb esetben meghagytuk eredeti formában, hiszen különösen érdekes lehet, hogy Haan hogyan ír: helyesírási „hibái” fontos információt hordozhatnak nyelvi felkészültségéről, domináns nyelvéről. A Naplóban látható aláhúzások Haan Lajos kiemelési, a jegyzetek közül pedig a *dőlt* betűvel szedettek az ő kiegészítései.

A Naplót Haan Lajos levelezésének válogatott gyűjteménye és néhány egyéb irata egészíti ki. A levelek közül néhányat, amelyek tartalma szóról szóra ismétlődik más levelekben, vagy másutt már közölve voltak, tartalmi kivonatokban közlünk, míg az eredetileg szlovák/cseh nyelven írott levelek magyar fordításait *dőlt* betűvel különböztetjük meg az eredetileg is magyar nyelvű levelektől.

⁶²⁴ Thaly Kálmánnak 1874. október 3-án.

⁶²⁵ HAAN, 1971.

1. Közgyűjteményi források

BMK

HL

Békés Megyei Könyvtár (Békéscsaba)

Haan Lajos hagyatéka

Bibliográfia

Haan Lajos nagylaki ev. lelkész hivatalos jegyzőkönyve 1851. eszt. Szent Mihály naptól.

Ján Kollár Haan Lajosnak 1838-ban.

Petényi Salamon Haan Lajosnak 1848. január 17-én.

2. Kiadott források és szakirodalom

N. N.: Česko-slovenské listiny. In: *Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu*. 1876/1. 64–65.

DEMME

2011 DEMMEL JÓZSEF: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram, Pozsony, 2011.

DEMME

2014 DEMMEL JÓZSEF: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.

DEMME

2016 DEMMEL JÓZSEF: Normaszegő csoportból modern nemzet? Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom története – antropológiai megközelítésben. In: *Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról*. Szerkesztette: DEMMEL JÓZSEF. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2016.

HAAN

1845 HAAN LAJOS: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett Haan Lajos. N. váradon, Tichy Alajos, 1845.

HAAN

1971 *Haan Lajos naplója. Részletek*. Szerk.: PAPP JÁNOS. Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, 1971. (Bibliotheca Bekesiensis, 6.)

HAAN

1991 HAAN LAJOS: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Szerk.: GECSEI LAJOS. Békéscsaba, Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991. (Fekete Könyvek, 14.).

HAAN

2016 *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ludovíta Haana*. Eds.: DEMMEL, JÓZSEF–KATONA, CSABA. Békéscsaba–Budapest, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történet[tudományi] Intézet, 2016. (Kor/ridor Knihy, 9.)

K. HORVÁTH

2003 K. HORVÁTH ZSOLT: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In: SZEKERES ANDRÁS (szerk.): *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2003.

KATONA

2011 KATONA CSABA: „A templomba járó öregeket faggattam [...] a régi Csabáról.” Haan Lajos mint ember és történész. In: *A múlt felfedezői. Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat múltjából*. Szerk.: ERDÉSZ ÁDÁM–KATONA CSABA. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2011. 16–34.

KIRÁLY

1993 KIRÁLY PÉTER: Ludwjk Haan, Pamětnosti B. *Čabánske* (1845.) – *Štefan Jančovič, Slovník a mluvnica* (1848). In: 275 rokov v Békésskej Čabe. Prednášky sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993. Red. ONDREJ KRUPA. Békésska Čaba, Slovenský výskumný ústav, 1995. 27–33.

KMEŤ

2010 KMEŤ, MIROSLAV: *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí*. Nadlak: Ivan Krasko, 2010.

KMEŤ

2010 KMEŤ, MIROSLAV: *Ľudovít Haan a Michal Žilinský (Zsilinszky) ako slovenskí cirkevní historici*. In: *Kontexty identity: jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Eds.: EVA KREKOVÍČOVÁ, ALŽBETA UHRINOVÁ, MÁRIA ŽILÁKOVÁ. Békešská Čaba, Celoštátna slovenská samospráva, 2010. 328–335.

KRUPA

1994 KRUPA ANDRÁS: Haan Lajos és Békéscsaba néprajza. In: *Honismeret*. 1994/5. 16–19.

MÁRKI

1893 MÁRKI SÁNDOR: Haan Lajos emlékezete. In: *Századok*, 1893/4. 289–304.

SEDLÁKOVÁ

2005 SEDLÁKOVÁ, KATARÍNA: Študentské roky Ľudovíta Augusta Jaroslava Haana v Prešove (1834-1839). In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť 14–15. 10. 2005*. Red. ANNA DIVIČANOVÁ, ALEXANDER JÁN TÓTH, ALŽBETA UHRINOVÁ. Békešská Čaba, 2006. 433–438.

ŠOLTÉS

2015 ŠOLTÉS, PETER: Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In: DUŠAN KOVÁČ, EVA KOWALSKÁ, PETER ŠOLTÉS a kol.: *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava, Historický ústav SAV – VEDA, 2015. 238–262.

SZÉKELY

1970 SZÉKELY LAJOS: Haan Lajos, a történetíró. In: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Szerk.: KRISTÓ GYULA–SZÉKELY LAJOS. Békéscsaba, 1970. 169–187.

SZÉKELY

1983 SZÉKELY LAJOS: Haan Lajos a történetíró és a magyar-szlovák barátság úttörője. In: *Emberek, sorsok, forradalmak. Történelmi arcképvázlatok a társadalmi haladás és nemzeti megbékélés jeles képviselőiről*. Szerk. HEGYI

ANDRÁS. Szeged, József Attila Tudomány Bölcsészettudományi Kar Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék és a TIT Csongrád megyei Szervezete, 1983.

SZÉKELY

1991 SZÉKELY LAJOS: Néhány szó Haan Lajosról. In: HAAN LAJOS: *Békéscsaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Szerk.: GECSEI LAJOS. Békéscsaba, 1991. 7–11.

ZSILINSZKY

1871 ZSILINSZKY MIHÁLY: *Wilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza. Tanítói működésének félszázados emlékünnepe alkalmából tisztelőinek emlékül írta egykori tanítványa Zsilinszky Mihály*. Gyula, 1871.

ZSILINSZKY

1890 ZSILINSZKY MIHÁLY: *Haán Antal 1827 – 1888*. Gyula, 1890.

ZSILINSZKY

1893a ZSILINSZKY MIHÁLY: *Emlékezés Haán Lajos lev. tagról*. Budapest, MTA, 1893.

ZSILINSZKY

1893b ZSILINSZKY MIHÁLY: Haán Lajos emlékezete. In: *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1892/1893*. Szerk.: Karácsonyi János. Gyula Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat, 1893.

Képek



*A Magyar Történelmi Társulat gyűlésén Eperjesen (Haan a középső sorban jobbról a harmadik). Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba.
Kocsor János gyűjtése.*

Niyem, B. C. and B. C. Choudhary. 1973.

NAGYSÁGOS ÉS NAGYTISZTELETŰ

HAAN LAJOS

Bécsi csatai év. haláláig. a Ferenc József-évi Javáig, a magyarion ágatati hitvallásuk egyetemes egyházi főgőzje, a magyar tudományok aludnia és a dorpári tudományok levelézé, a m. társadalmi társulat a magyar hereditári és genetiologi társaság, igazgató-választmányi tagja, a békésmeyel főgőzje és művelődéscsatornáit egyet. másodolások stb.

folyó hó 12-én reggeli 1/3 órakor élete 73-ik, boldog házasság 42-ik évében hosszán-
vedés után bekövetkezett gyászos elhunytát.

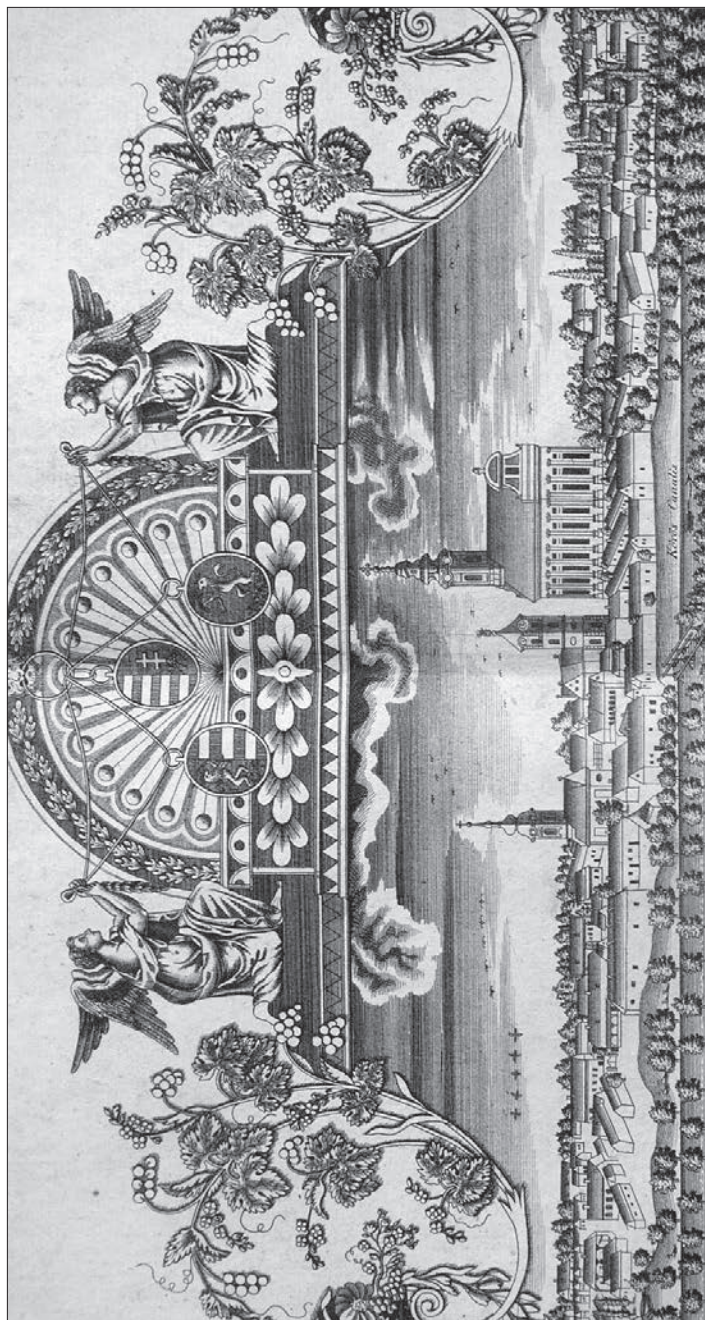
A boldogult hűlt tetemei folyó hó 14-én délután 3 órakor fogtak a kastélyi temetőben levő családi sírboltban őket nyugalomra helyeztetni.

B.-Csaba, 1891. *angustus* 12-cm.

BÉKE PORAIRA! — ÁLDÁS EMLÉKÉRE!

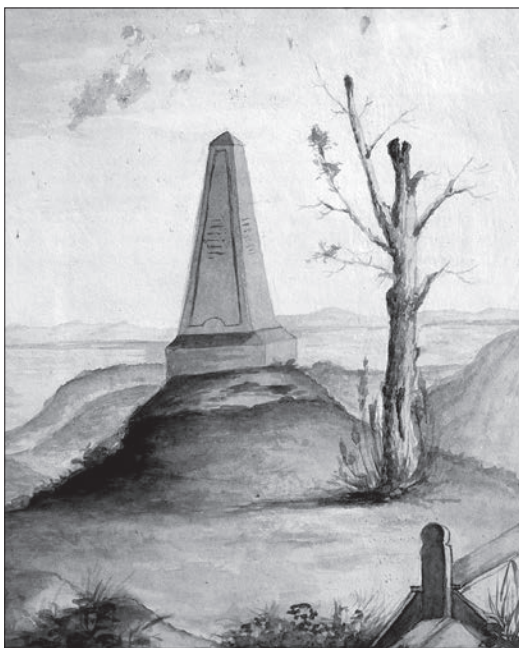
Niyem, B. C. and B. C. Choudhary. 1973.

Munkácsy
MUNKÁCSY MIHÁLY MŰZEUM
BEKÉSCSABA

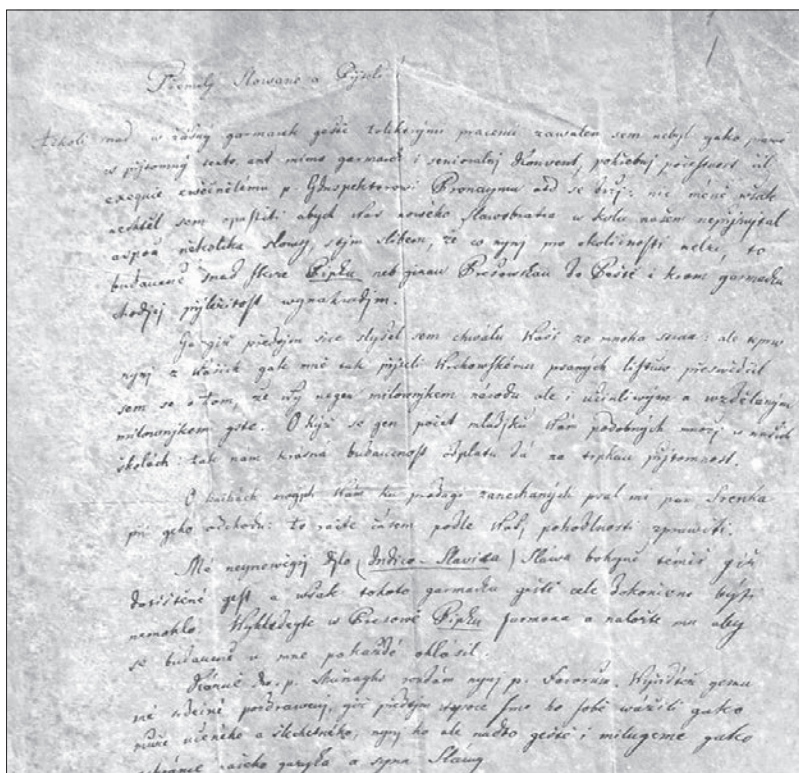


Békéscsaba stilizált látképe a 19. században. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba.

Az 1831-es kolerajárvány
békéscsabai áldozatainak emlékműve
Haan Lajos kéziratában.
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba.



Ján Kollár levele Haan Lajoshoz.
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba.



1851.

Sept. 30^{án} panasza volt Coernaj György felesége Matejszko
Pálra, hogy miután a sokszor tanerőlt leányával, ablakon alá
járogat, Matejszko neje többször ösme kuszaita leányát
szerelem feltűréből. Ma őt ismét Coernajé kisdőre vonta,
s eme ok terem éppen Matejszko midőn pecetbe, katalból
a földre ruhijára Coernajéket s ingváltat elrepi.

Oktober 6^{án} nálam mind a két nő megjelent. Matejszko
sokszor nézve s korcsmitka jár. Megnézett, hogy ez ne tegye, mi-
után neje s gyermeke van. A leány ifjék korszakba ment, vele
beszéltem, mi szándékai suri őt. Megnézett, hogy ez ne tegye
ha becsületet szeret. — Dege mind a két nő megjelent, s
első az más közelebe ne jöjjenek, ez más ellen legközelebb
is ne beszéljenek, az egész dolgot úgy tekintették, mintha nem is
törvényszerű volna. Ki ezután első kerdő a dolgot újra pör-
kálni, az ~~elhatározat~~ az lesz a bűnös is lakolui fog.

Az elrepi ingvált fejében pör Mat. 20 pör. egy
két alatt. — Megjött s aindan a panaszkodnak.

Oktober 12^{én} az evangélikus egyházba bevettem az
Urvasora által Palow Judit nevű Katholikus
leányt, kinek elhunyt anyja Katholikus volt,
élő atyjá pedig Palow Márton evangélikus.
A Kathol. Ulnér nem adott bizonyítványt,
de adott illyet a két tanuk.

Nov. 11^{én} Franko Mihályné Eszter panasza volt Botyban
súgy Mariam, fejné Fabricky Jánosnét, hogy az több
helyütt nevezetesen Kujaneknál munda, hogy fejével hals.
Ezt beszélt az ő neje Inda.

Miután az egész igazságot találtam, hogy Fabricky né is
ugyan az beszélt, midőn feje igazán töle kimut pörölmi, s ő
után a leány: „mug mug aida s Gardinnu span” és ez el is
kísérve elvitt; keményen a sértés, megdorgálom, megintotta
s elvittem kezt adva Boty Frankónak, hogy többé ne is
beszéljen sem fog, fejével most nem gondolt. Egyéb irás elmen-
nek a utkán is lakni. Banaaba s egy jövőre újabb pletyka
tot harsan nem lehet.



*Haan Lajos leánya, Haan Karolina és második felesége, Vilim Amália 1866-ban.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Kocsor János gyűjtése.*

Utköiben meglátogattam még Szicilnieren iskolatársamat, Hrolony Lajos
 lelkészt, valamint szintén régi, hű iskolatársamat, József Andrást, nagyfa-
 lusi (Wolke us) papot és ~~apát~~ ^{apát} ~~lelkészt~~ ^{lelkészt}, ki a levelésben ugyan ugyan, de
 1838 óta nem láttam. Ezek egy kis tréfát is csinaltam magamnak. Leggett
 nyolc óra volt, amint feleségemmel beérkeztam. Mondom németek: ez a bará-
 tomnak köze megérte, te pedig ne neved! Amint lezárak a köcsörök, az én
 Andrást barátságra hízza a tornácban. En bevezettem magamat és nőmet, mint
 „Pfarrer Strehle aus Eperies und meine Gemahlin”. Sok hajlongás után bele-
 pünk a paplakba. En fogva nem tudtunk beszélgetni, az én Andráson híven
 németül beszéltem. Egyre megallokt, megváltam gallejénél fogva a mondandó:
 „már ale, Ondrá, sto strjel do Tiba, ci ma Ty u skutku nepoznáš?”
 Az én Andráson megdöbben, rám meresztette szemét és egyre örömmel elki-
 alja magát: Haan! Igen, igen, mondom, az vagyok! Volt eke öröm
 a hártnál, mindjárt szaladt, elhívta nyit, gyermekkeit. Mondtam, egy pár
 oly kellemes órák töltöttem régi jó barátságnál, melyeknek emléke soha ki nem
 veszt szíveimből. Megérttem a remplont, megmutattam magamnak a
 házast, melyben Collegáimnak Suberényinek atyja, Dr. Suberényi János Super-
 intendens született, aratán elmentünk szintén iskolatársamhoz és ottani ta-
 nítóhoz Sipka Gyurkához.

Innen németek Turócba mentem, hogy meglátogathassam azon falut,
 melyben nőmetek atyja, az én jó írást, Vilim János becsüli tanító született, ti.
 Bócsinokát. Turóc megyei leírni nem fogom, mert híveim megalatoltja az el-
 vasó annak leírását, bármely földrajzban. Akkor mai nagyban késültek az elő-
 munkálatok a vasúthoz, mely Kralovánról Turócra keresztül Kolymig fog ve-
 zetni. Az átsegítet hemszegen az olaszoktól, mint eken előmunkálatokat az illető
 társaság olaszokkal kezintette, részünt meg ereik jobban éltek magukat ehez, re-
 szint meg ereket olaszban kapta, mint a magyarországi naprasamorokat. Egy
 napot töltöttem ezen utamban Turóc sz. Maisonban. Szem. Maison jelenleg a
 magyarországi slaviszmusnak, vagy amint öket a magyar sajtó nevezi „szereit”,
 a panzlavoknak fésike és kölépöntje. Még a Badkormányban voltam,
 hogy a felsőországi slavok, kiknek elen állott Kurmany Károly, Hurbán, Hod-
 rsa, Franusei, Joth-Paulinyi Vilmos, több akath-lelkész egy tot irodalmi
 társulatot alapítottak „slowenska mahica” név alatt. A Badkormány, hogy
 a totság alatt a magyar elemet elenyészleze, protegálta öket és kiűzéssel meg-
 erőszéltette az alapszabályokat. Az alapszabályokban ki van ugyan zárva min-
 den politika és a társulat egy van elofintatva, mint tudtan irodalmi intézet,
 azonban nem lehet azt ragadni, hogy az irodalom ügye az politikai ere-
 lokat hajtás. Bova ha bárki a társulat által kiadott Narodnie Nowinyt
 és enit megfog győződni. Ez a lap, azon ügy alatt, hogy a slaviság Ma-
 gyarországon el van nyomva, köötkeresesen szítja a magyar faj elleni gyű-
 löletet. Vajjon ez az oly országban, mint Magyarország, nem politika
 ügye? Igen lapnak egész tendenciáján transpirál Palackynak amar

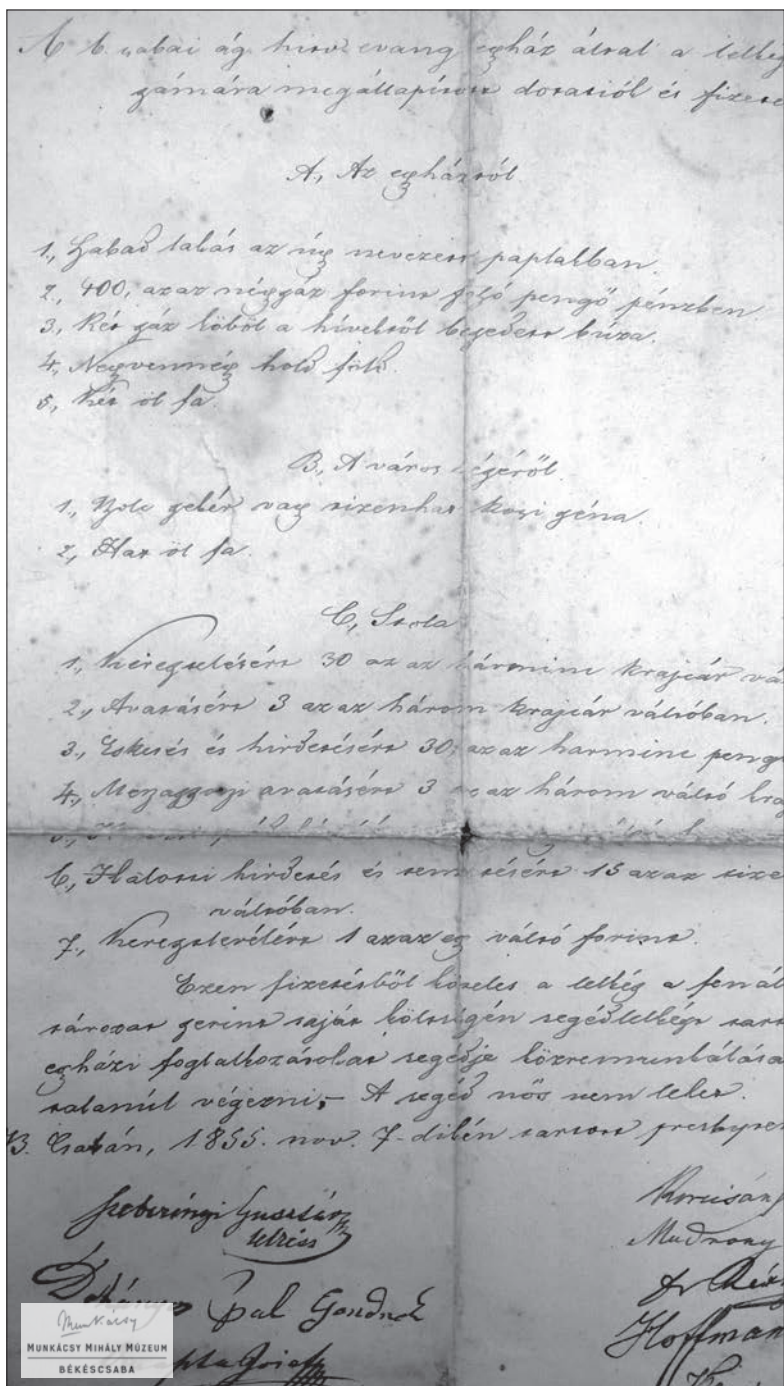
ism,



*Haan Lajos 1880-ban.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba.
Kocsor János gyűjtése.*



*Zsilinszky Mihály
és Haan Karolina házasság-
kötésük évében, 1867-ben.
Munkácsy Mihály Múzeum,
Békéscsaba.
Kocsor János gyűjtése.*



Haan Lajos híványa Békéscsabára 1855-ben. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Kocsor János gyűjtése.



*Haan Antal, Haan Lajos legfiatalabb öccse.
Zsilinszky Mihály: Haán Antal.
(1827–1888. Gyula, 1890.*



*Haan Albert,
Haan Lajos öccse.
Munkácsy Mihály
Múzeum, Békéscsaba.
Kocsor János gyűjtése.*

A Jan. 31. ki level tartozika!

Kedves Munkám!

Mai veszős meg, de ann nem vltam elkeszülve, hogy meg a férfianak is
Káro. "Belobango veszetes" a mint Józsi nevű. Pedig az van.
Eppen most kintem hirtelen jött a hivatalos leveles, alkalmat
szűt erre az én levelemmel egyútt fogva kapni. # A' orlog az
törvénst: hogy a csabai indig birtomány a jessyókönyves min
díg felkúrd turbanai vgyet a férfianak. Előbb a jessyókönyv
ben olvasta a férfian, hogy de is segitigén vltat a csabai
indigcsoknek a fogta magát, ei is inie egy hivatalos nykö:
szűnő leveles.

Földet az is a csabai nulli emletet.

Működésükön egészenek vagyunk a telenként. Gó:
kolontunk Káro, Józsi, gyerekekkel. János vltat
Husvérikor elvár

Nesaba Jb
Febr. 18.

Remi ögü
Hajomby

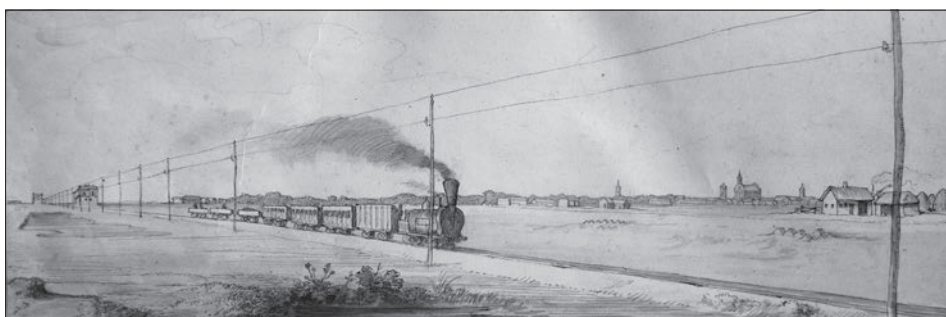
Az alumnusok azraa jó min esik a pasulyt, borsot etc.
mai eddig 1500 embert tartunk levelet.

Haan Lajos levele nővérének, Haan Vilmának 1864-ből.

Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Kocsor János gyűjtése.



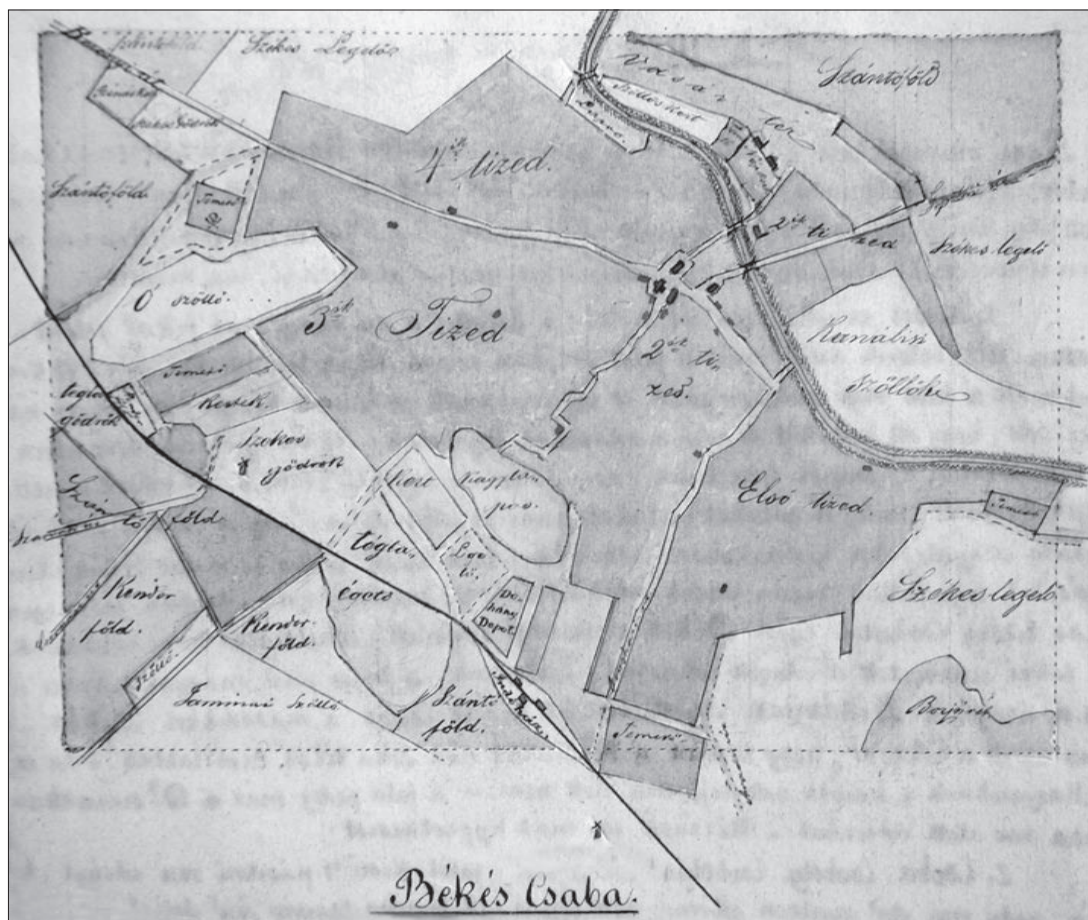
*Haan Lajos lánya, Karolina Haan Antal festményén.
Haan Antal. Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1988.*



*Békéscsaba látképe Haan Lajos kéziratában a vasútállomás felől.
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba.*



*Haan Lajos, Haan Karolina és Haan második felesége, Vilim Amália 1866-ban.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Kocsor János gyűjtése.*



Békéscsaba térképe Haan Lajos kéziratában. Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba.

Névmutató

Készítette: Kunovacné Gulyás Zsuzsanna

A

Abrahamffyak 235
Absolon 355
Achim Adam 125–126, 177–178, 280,
302, 311–312, 318
Achim család 70
Achim György 74
Achim Mihály (Gyón – dabasi pap) 152
Aczél Antal 32
Aczél János 314
Adamik 304
Adamko 16
Adelberg 9
Aesopus 33
Agai 248
Aigner Lajos 237, 287, 335, 340
Albrecht főherczeg 107–109
Albrich Károly 189
Almássy Kálmán 154
Almsberg 165
Ambrózy 38
Ammon 28
Amsdorf 50
András 16
Andrassovicz György 15, 61, 143–144,
217–218
Appelt Dr. 39–40, 43, 104
Apponyi Albert 116, 174–176, 197, 198,
204, 209
Apponyi György 114, 174
Apponyiak 33, 116, 280, 301
Aranyádi Miklós 250

Aspelin 165
Asztalos István 154
Atkinson 27
Ausfeld W. 49
Avar Hajnalka 4

B

Bach 18, 119, 138–139
Bachat 319
Bachman 47
Badics Elek 122
Bajcsi Sándor 83, 289
Bajomy 192
Bajza 20, 24
Bakay Péter 168
Balassa Bálint 157, 186
Balassa János 178
Balašša, Štefan / Balassa István
260–261
Balássy Ferencz 123
Baló Beniamin 55
Balog Mihály 111, 169
Balogh Ferencz 245
Balogh János 72
Balthazár 164
Baltik Frigyes 137
Baño, Jozef / Banyo József 260–261
Banowsky 238
Barány Ágoston 230–231
Barczianiu Popovics Demeter 191
Baris 49

Baritziu / Baritiu 191
 Bartolomaeides 51
 Bartolomaeides Gyula 164
 Bartolomaeides László 164
 Bartolomeides János 209
 Bartóky László 258, 320, 324
 Batizfalvy, Štefan 261
 Battaszéky Lajos Dr. 136, 181
 Batthyany 35, 192
 Batthyány Ignác 296
 Batthyány Kázmér Gr. 72, 78
 Batthyany Lajos 81
 Batthyany Lajosné 116
 Baumgarten-Crusius Ludwig
 Friedrich Otto Dr. 37, 39–40, 47
 Bánó József 208, 353
 Becker Sarolta 116
 Beke 192–193
 Beleznay 23
 Beliczay József 61, 300, 302
 Beliczey Aladár 183
 Beliczey István 153–154, 183, 204
 Beliczey Ödön 183
 Beliczey Rezső 154
 Belohorszky 316
 Bella János 111, 161, 169
 Bem 89
 Benda Gyula 367
 Bende Károly 79, 324
 Benedicti János 38
 Beneke 52
 Benka György 17
 Benka Gyula 162
 Benka Pál 118, 162, 193
 Benkő Gyula 309–310
 Beöthy Leó 167, 362
 Beöthy Ödön 72
 Berengarius, Jacobus 230
 Bernát Gazsi 23
 Bernhold 9
 Bethlen Gábor 106, 188
 Bethlen János 246–247, 250
 Békés Gáspár 282
 Bél Mátyás / Bel Matej 11, 167, 178,
 200, 268, 270–271, 273, 276,
 296–297
 Béla II. 11
 Biener Bernát 116
 Bikkerstett Johanna 54
 Blaho 137
 Blahoslaw 238
 Boczkó Dániel 116, 120
 Boczkó Károly 31, 97, 99,
 100–102
 Bodiczky / Bogycizky Márk
 37–38, 40
 Bodorovský, Samuel 259, 277, 296,
 307, 335, 341–342
 Boer Anna 115
 Bogár Dániel 169, 299, 300–302
 Bonyhay Benjamin 95, 170
 Boon család 8
 Boon Mária 8, 134
 Boerner Peter 349–350, 365
 Boszy Mihály / Michal Bosý 8, 12,
 348, 356
 Botanszky 301
 Botka Tivadar 123
 Böszörményi 122
 Bőle Kornél 350, 364
 Bradovka 208
 Bretschneider 48
 Broca 165
 Broszman Daniel 23, 73, 75,
 77, 81, 83–85, 88, 90, 98,
 177, 183
 Broszmanné 98
 Brozik András 29, 138
 Brozik Károly 113, 115, 162,
 169, 291, 305
 Bruckenthal Sámuel 186, 190
 Brujman 28
 Bucs 61
 Buda nevű úr 11
 Budai Esaias 106
 Buday Ferenc 11
 Bugenhagen 194
 Buka 120
 Bukur Csórán 191
 Bulovszky Adám 17
 Burian Samuel 16
 Burian Susanna 9

C

Cambach 191
Camille Desmoulins 80
Capellini 165
Carlstadt 50
Cengler 238
Charitet 54
Chotváš / s / cz András / Endre
Hotváš, 35, 37, 48, 50–51, 56, 208
Chovan Zsigmond 91, 125, 293
Chovan Pál alias Katrusz 16
Christina (apja szállásadójának lánya)
50
Christman Emil (Vidor Emil,
Kerényi Frigyes) 20, 25
Cimini Mária 330
Cimini Julia 330
Coroni Frigyes 37, 39
Crucige 50, 194
Crudi Daniel 9
Crudi János 9
Cybulsky, Wojciech 52
Czakó 181
Czambell 58
Czanyuga József 287, 335, 342
Czékus István 26, 55, 164, 174,
209, 293
Czibak 237
Czinkotszky Márton 209
Czuczor Gergely 11
Czucker Samuel 17, 61

CS

Csaplovics János 74
Csarejs György 71, 115, 118, 169
Csáky gróf 316
Csáplár Benedek 123
Csengery / Csengeri Antal 123,
142, 224
Csepcsányi Tamás 31–32, 89
Csepregi György / Čepregi, Dord' 152,
166, 239
Cservenak Beniamin 36

Cservenka 35
Csikós Gábor 369
Csontos János 185
Csorba Mihály 17, 34, 77, 118
Csulak Daniel 55
Csupka András 19, 22, 27

D

Dahlman 47
Daries 9
Daxner család 8
Dávid 355
Deák Farkas 186
Deák Ferenc 72, 81, 122
Debreczeni Ember Pál 161
Dedinszky Gyula 358, 365
Delhy János
Demmel József 4, 248, 347, 365, 375,
381, 385–386
Deuts (Teutsch) 171
Dežofi, Otto / Dessewffy Otto
260–261
Dierner 127
Diesterweg 54
Dietelmeier 9
Divičanová, Anna 387
Dobay János 127, 135–136, 154, 181
Dobóczy Ignác 123
Dokus fiúk 163
Doleschall Samu 207
Dolezsall Dienes 10
Dolezsall Ernő 10
Doleschall / Dolezsall Sándor 149, 194,
199, 298
Dombár András 60–61
Donner Lajosné 288, 332
Dörner 324
Döbrentey Gábor 11–12
Droppa Carolina 163
Droppa Gyula 152, 161, 163, 169
Droppa Katalin 163
Droppa Mihály 163
Droppa Samuel ifj. 163
Droppa Samuel 102–103, 163, 166

Droppa Vilma 163
Droppa, Vilmos William 133, 161, 163,
239, 243
Droppa Virgil 163
Drozdik Samuel 148
Duka Tivadar 20, 26–27, 283
Dula 104
Duna János 65
Dunau (Thonau) 171
Dürer (Thürer) Ajtósi Albert 170–171,
270, 287, 377

E

Eakin, Paul John 368
Ebenhösch Ferenc 351, 364, 366
Edelsheim-Gyulay 161
Eichstadt 47
Elefánt Mihály 77, 97
Elek László 348, 355, 365
Elekes 188
Endreff (Andásovics) János
143–146
Endreff Károly 144
Endreffy Béla 169
Endreffy Károly 86, 136
Eördögh Daniel 20
Eördögh Frigyes 112, 123
Eötvös József 123, 185
Erdélyi János 126
Erdész Ádám 369, 386
Erdődy 292
Erdy János 123
Ernst Reinhold Dr. 40, 47
Ertl Károly 238
Esaias próféta 331
Eszterházy János 123
Eszterházy Pál 81

F

Fabó András 123, 143, 148
Fabricius Károly 195
Farbaky József 209

Farby Gizella 308
Fabián Gábor 250
Farkas András 9
Farkas Ödön 165, 186
Fábri Anna 367
Fábry István 10
Fábry Samuel 102–103
Feja János 161
Fejes 208
Fejérpataky, Gašpar 216
Fekete Soma 27
Felsőbüki Nagy Pál 72
Ferdinand (II.) 227
Ferencz császár 14, 33, 209
Ferenczy József 104
Ferjencsik 141
Fest Imre / Imrich 27, 153, 167,
260–261, 363
Fényes Elek 250
Fikker Lipót 328
Ficsovits 59
Fischer Kálmán 123
Fischhof / Fischhof Adolf Dr. 95
Fleicher Jakab 56
Fodor Pál 4
Fonda Miksa 301
Forrai Ibolya 367
Forster 64
Fraknoi (Frank) Vilmos 135, 143,
180, 182, 273, 293
Francisci János 139, 141, 149
Francke 200
Frangepán Beatrix 281
Frei 82
Freumund S. 104
Fridelyi 9
Frigyes 50
Frisnyák Sándor 367
Frnda Pál 182
Futó Daniel 55

G

Gaall György 61
Gaall Károly 59

Gajdács Pál 163
 Galli János 162, 169, 212
 Galli Samuel 81
 Galliné 81
 Galticsek 302
 Gartner 290–291
 Gasparides Samuel 14
 Gál (Gaal) Sándor 32
 Gál Jenő 280
 Gáspár János 55
 Gecsei Lajos 366, 370,
 386, 388
 Geduly Lajos 137, 142,
 194, 199
 Geduly / Gedulyi János 10,
 137, 142, 194, 199
 Geist Gáspár 182
 Gécs János 71, 136, 169
 Géczy Péter 200
 Géressy 325
 Gilányi Magdolna 350, 366
 Glembay Károly 123
 Gömöri Frigyes 77
 Göndöcs Benedek 153–154, 170, 182,
 281–282, 305
 Görgey Arthúr 27
 Görgey Kornél 27
 Göthe 48
 Götling 47–48
 Gregus Mihály 27
 Greguss Ágost 105, 355
 Greiner 135
 Gremesberger József 154
 Grevingk 165
 Grimm Jakab 47
 Grimme Philip 44
 Guthsmuths 49

GY

Gyáni Gábor 345–346, 366
 Gyárfás István 123
 Győry Elek Dr. 153, 260–261
 Győry Vilmos 124, 126, 152, 154,
 179, 209, 261, 321

H

Haan Albert / Berci 12, 84, 144,
 163, 166, 169, 211–212,
 218, 257, 285, 302, 304, 312, 374
 Haan Anna Constantia 12
 Haan Antal / Toncsi 13, 153, 166,
 211–212, 219, 285, 298, 302–303,
 306, 330, 343, 374, 388
 Haan Carolina / Karolina / Linka,
 Zsilinszky Mihályné 88, 222,
 227–228, 243–244, 247, 337, 354
 Haan Constantia Ersébet 12
 Haan család 8, 210, 363
 Haan János 8, 13–14, 51, 211, 218–219,
 347–348, 373
 Haan Lajos / Ludw., Ludwjk Ludewjt
 August / Ágoston, Jaroslaw,
 Ludovicus, H. L., Lud. Haan 7–8,
 73, 83, 91, 123, 144–145, 151,
 153–154, 157, 165, 167–168, 183,
 194–195, 198, 201, 204, 209–211,
 216, 219–250, 252–265, 267–278,
 280–282, 284–288, 291–292,
 294–297, 299–300, 302, 304,
 306–307, 309–315, 317, 319,
 322–323, 325, 327–333, 335–337,
 339–341, 343, 345–347, 364, 366,
 369, 381–388
 Haan Lajosné, született Vilim Karolina
 / Lina, Linka 74, 77, 126, 147, 211,
 217, 219–220, 222, 354
 Haan Lajos második felesége Vilim
 Amália / Málka 221–222, 306,
 331, 333, 347
 Haan Vilmos 12, 166, 211, 218, 257,
 303–304, 306, 312, 328–329, 332,
 343, 374
 Haan Vilmosné, Hoffman Paulin
 328–329
 Haan V. fia Géza 288, 332
 Haan V. fia Béla 303, 308,
 313, 332
 Haan V. lánya Emma 288, 332
 Haan Vilma / Vilhelmina / Minka özv.
 Molnár Jozsef 12, 14, 116, 166, 211,

217, 222, 257, 332, 335, 339–340,
 354, 374, 376, 379
 Haberern Jonathan 104
 Hadik Gusztáv 85
 Hajnal István Dr. 154
 Hajnik Béla 181
 Hajnik Imre 11, 123
 Hajóssy Ottó 135, 154
 Halbauer 64
 Haller gróf 107–108
 Hamaliar György 61
 Hamaliar Márton 61, 151, 208
 Hamaljar Károly 208
 Hampel József 182, 185
 Hand 43, 47
 Hanka Václav 36
 Harmath Károly 299
 Harruckern Ferencz 154
 Harruckern György 135
 Harsányi Sándor 179, 209
 Hase, Hasza 47, 104, 301
 Havas Sándor 287
 Haviar Daniel 123–124, 142, 177
 Heckenast 81
 Hegedűs Candid Lajos 174
 Hegyi András 388
 Heister 159, 268
 Hellebranth János 19
 Hellenbach Godofred 161
 Helmeczy 21
 Helvety Arnoldina 22
 Henszlmann / Henszlman /
 Henszlmann Imre 123, 185,
 281, 287
 Herepey 188
 Herodeczk Lipót 61
 Hilzer Ignác 157, 162
 Hlaváček, Michal 216
 Hocke Gustav René 350
 Hodcsiu 191
 Hodzsa / Hodža, Michal Miloslav 137,
 139, 210
 Hoffman 26, 228, 237
 Holesch 164
 Hollay Mihály 10
 Horányi Elek 268

Horniacsik Lajos 161
 Hornyánszky / Hornansky Viktor 229,
 309, 319
 Horváth Árpád 123
 Horváth Elek 123
 Horváth János 118, 120, 168, 173, 316
 Horváth K. Zsolt 380, 386
 Horváth lelkész 142
 Horváth Mihály 123, 133
 Horváth Samuel 14, 79–80, 89, 98,
 154, 177
 Horváth Sándor 321–323
 Hrabovszki Pál 64
 Hrabovszky Zsigmond 104
 Hrdlicska Károly 115, 118, 133, 142, 280
 Hroboň, Samo Bohdan 215, 252, 261,
 264, 335, 339, 380–381, 383
 Hrobony Lajos / Hroboň, Ludovít 138,
 251, 260, 264, 335, 340–341, 383
 Hruškowic / Hruškovic 239, 319
 Hunfalvy János (Hunsdorfer) 27
 Hunfalvy Pál 167, 263–264, 298
 Hunyadiak 237
 Hunyadi János 193, 250
 Hunyadi László 193
 Hurban Jozef Miloslav 139, 150, 152,
 202, 238–239, 335, 340, 382–383
 Hursan Pál 213
 Huszein 183
 Hücke József 169

I

Illirycus Flacius 50
 Imecs Jákó 187
 Ipolyi Arnold 123, 133, 142, 167,
 185–186, 199, 210, 297–298, 307,
 361–362, 364, 369
 Irányi Daniel (Halbschutz) 20, 25, 122
 Iries 39–40, 47
 Irinyi József 55–56
 Ismeretlen 254, 306, 317, 340, 342, 343
 István király 182
 Ivánka Imre / Ivanka, Imro 260–261
 Iwesten 52

J

Jakab Elek 123
Jamriska 164
Jancsovics István / Štefan Jančovič
124–125, 154, 386
Jancsovics Pál 123, 154
Jančo, Jozef 239
Janó Sándor 154
János hercegek 50
Jesenius (Gesenius) 49, 105
Jeszenszky 105
Jeszenszky Károly „Lisecky” 14, 136, 170
Jeszenszky Károly ifj. 170
Jeszenszky László 89, 93, 97
Jeszenszky Miklós 169
Jeszenszky Sándor 32, 359
Jeszenszky Susanna szül. Turdélyi 115
Jobag 11
Jókai 318, 335
Jósika 318
József (II.) király 198
József főherceg 59, 74
Jugovics Jozsef 30
Juhos Béla 119
Jungmann Jozef 36
Justh 246–247, 250, 253

K

Kacsányi 59
Kalinka 137
Kant 39–40, 52
Karácson Mihály 123
Karácsonyi János 388
Karassiy István 123
Karsay 174
Katona Csaba 4, 248, 345, 351,
366–367, 373, 386
Kaza 11
Kállay Zsuzska 31
Kántor István 161
Kánya Emília 350, 367
Károly (III.) király 165
Károly/i Sándor 104, 234

Keblovsky János 9
Keblovsky Judit 143
Keglevich gr. Béla 240
Keller János 71
Kemény János 77
Kemény Károly 112
Kemény Mihály 100, 149, 176–178, 203
Kemény Pál 77, 115
Kemény Zs. 282
Kerekyek 237
Kesiár Márton (Zsofka) 162, 169, 305
Kéler Albert 20, 26
Kéry Kálmán 126, 154
Kinder 54
Király Péter 373, 386
Király P. Pál 104
Kis Ernő 85, 302
Kis Ferencz 55
Kis Péter 62
Kiss Bori 367
Kiss Lajos 35
Kiszely 28
Klauzál Gábor 72
Klein Jani / János 37, 39, 189
Kliment Endre 136, 152, 169
Kliment János 85, 213
Kmet, Miroslav 373, 387
Knauz Nandor 123
Knie 243
Koch Prisca 207
Kochné 199–200
Kocziszky 302
Koecher 9
Koháry István 135
Kohlman (Szénfy) Gusztáv 27
Kókai Kalch János 11
Kolbenheyer Mór 104, 142
Kolkmeier 51
Kollár János 74, 115, 216, 248–249,
319, 336, 381, 383, 385
Kollár János, szarvasi 125–126
Kollega Tarsoly István 367
Koncsek Antal 168
Koreny Pál 123, 315
Koricsánszky János 61
Koricsánszky Lajos 149, 248–249, 299

Koronka Antal 189
 Kossuth Lajos 22, 72, 80–81, 122, 127
 Kosztan 60
 Kotzebue 57
 Kovács Albert 194, 288
 Kovács Eleonóra 351, 367
 Kovács István Dr. 123, 154
 Kovács János 74, 172
 Kovács Ödön 195
 Kovács Szegény Ádám 157
 Kovács Theophil 11
 Kovacsány 23
 Kovács-Martinyi Apollónia 115
 Kovács Eleonóra 367
 Kovács-Martinyi Emília 115
 Kovács-Martinyi Ernő 115
 Kovács-Martinyi Gábor 115
 Kovács-Martinyi György 115
 Kovács-Martinyi Matild 115
 Kovács-Martinyi Róza 115
 Kováč, Dušan 387
 Kozma Parthén 189–191
 Kosiar 324
 Kölcsey Ferencz 24, 72
 Köpp Dr. 104
 Körösy 301
 Körtvélyesi Joann 160
 Kövér György 350, 367
 Kövy Sándor 163
 Köstler 280
 Kramár Samuel 212
 Kramarcsik Károly 55
 Krasko, Ivan 387
 Krasznay Péter 350, 367
 Krčméry Eugen 265
 Kreisel András 25
 Krekovičová, Eva 387
 Kristó Gyula 370, 387
 Kristoffy György 162
 Kristoffy Samuel 79, 89,
 92, 177
 Krman 318
 Krsniak Mihály 169
 Krupa András 373, 386
 Kubek 302, 306
 Kubinyi Ferencz 123

Kubinyi Árpád 260–261
 Kubis Mátyás 148
 Kuczelnik Jozsef 111, 115, 156
 Kuczian György 177
 Kuczky Mihály 103, 115
 Kucsara Mihály 169
 Kujbusné Mecsei Éva 348, 367
 Kuncz János 104
 Kuncz Lajos 56
 Kunos János 32, 359
 Kunovacné Gulyás Zsuzsanna 4
 Kutlik János 89
 Kuzmany Károly 139
 Kvasz Judit 325
 Kvasz Sándor 169

L

Laczjak Emil 166, 168, 264
 Laczó Magdolna 4
 Lajos Fülöp király 80
 Lajos király 24
 Landerer 81
 Lang Gusztáv 212, 301
 Láng / Langh Géza 311–312
 Langfeld 304, 306, 310
 Lateriákné 137
 Lauffer Vilmos 136, 234
 Launer család 8, 320
 Láni György 146–147
 Láni Sámuel 147
 László V-ik 50
 László Gyula 345, 368
 Lázár Imre 146, 258
 Lecky 127
 Lehoczky Tivadar 123
 Lejeune Philippe 349–352, 363, 368
 Lendvai 181
 Lepény Pál 169–170, 195, 280
 Leška, Ján 241, 335, 340
 Leszich Ede 113, 118, 147
 Leszich árvák 333
 Liffa (János) 261, 280
 Likerecz Mátyás 66
 Limberger István 10

Linder Károly 133, 142, 157, 168,
201, 239
Linder, szarvasi 281
Lipták Lukácsik János 152
List Ferencz 104
Liszkay János 208
Lisznayai Kálmán 20, 25
Liszt 61
Locher 293
Losonczy László 23
Lovich Adám 15
Lowich Carolina 163
Lónyay Menyhért 142, 185
Lónyay Zsigmond 292
Lőrincz 61
Lörincz alias Bult 246
Lőrincsik János 35, 38, 48
Lubinszky 146
Luden Henrik 39–40, 47–48, 104
Lugosi József 195
Luther Márton 48, 50, 94, 185, 194,
213, 319
Lyci Kristóf 11

M

Macellariu 191
MacKowen, C. Colonel 286, 303, 306,
310, 330
Macheinecke Fülöp Dr. 52
Machula Gábor 15, 177
Madarász József 122
Magda Pál 9
Majláth 23
Major György 50
Major Pál 18, 159, 260–261
Malvieux 64
Margócsi / Margócsy József 77,
125, 150
Marik János 156
Marik Pál 156–157, 305
Markovicz Mátyás 194
Maróthy János 187, 198, 250, 278
Matheides / Mattheides Károly
113, 115

Matós Viktor 38
Matuška, Peter 260
Matyasovszky 208, 353
Mazan János 169
Mayer, Johann Friedrich 356
Márki István 154
Márki Sándor 265, 293–296, 299, 311,
313–314, 335, 341–343, 346–347,
370, 373, 387
Máday József 187
Máday Károly 20, 26, 29, 106
Mária Thérézia 109
Mária királynő 260
Mátyás király 59, 72, 164, 229
Mednyanszky Dénes 123
Megyeri 181
Mekis D. János 368
Melanchton 50, 194
Melczer Kálmán 120
Mentovich Ferencz 55
Merczel Kálmán 168
Metternich 23, 33, 72, 82
Mezeyné 88
Mészáros Lázár 81
Michelet 52
Michnay Gyula 212
Michnay Mihály 115, 161, 166, 169,
212, 305
Michnay Pál 73
Miesko Gusztáv 329
Mihályi / Mihályfi Lajos 111, 115,
161
Miklósfi 9
Mikó Imre 123
Mikszáth Kálmán 322
Milecz Mihály 62, 148, 183–184
Milyo Mihály 100
Moczkovcsák János 210
Moczkovcsák Károly 115
Mocsáry Antal 11
Mogyoróssy János 153–154, 185,
281, 378
Mokry Samuel 110, 182
Molitoris Adolf 17
Molitoris Pál 94
Molnár nevű 289

Molnár Daniel 181
Molnár József 12, 180–181, 211, 217,
223, 335
Molnár ifj. József / Jósi 217–219
Molnár Miklós 332
Montetius 165
Moravcsik Mihály 198
Muhamed 267
Munyay Antal Lajos 19, 24, 26, 28, 47,
73, 144, 216
Müller 216

N

Nadányi Mihály 192, 235
Nagy Aladár 263
Nagy Antal 258
Nagy Aron 55
Nagy Beáta 370
Nagy Ferenc 366
Nagy György 350, 369
Nagy Imre 123, 133, 164, 186, 194, 250
Nagy Iván 123, 167, 223, 226, 228,
230–232, 235, 244–245, 263,
284–285, 289, 299, 336, 347, 354,
364, 377
Nagy Lajos (király) 72
Nagy Péter 187
Nádor Jenő 370
Návay 135
Neander Agost dr. 52–53
Nemes Nagy György 369
Németh Lajos 162, 168
Nicolaides András 10
Nicolaides Anna 10
Nieritz / Niericz Gusztáv 26, 237
Nigrini Magdolna 209
Nitzsch 11
Nogáll Janka 282
Noszágh János 104
Novák Ádám 84
Novák Dániel 71, 78, 115, 118,
121, 123
Novák János 169
Novák Samuel 29, 137

NY

Nyáry / Nyári Albert / Berci 123,
157–158, 185, 194, 254, 270–271,
273, 275, 278, 281, 288, 307, 336,
340–341, 379
Nyáry Antal 199, 206
Nyáry Béla 199, 206–207
Nyáry Jenő 185, 272, 274–275,
287–288, 336, 341
Nyáry Margit 199
Nyáryné Mária 206–207

O

Odescalchi Artur 266, 268, 336,
341, 378
Okolicsányi Gáspár 161
Oláh György 136
Omasta Gyula 331
Omasta Jozsef 62–63
Omasta Lajos 84
Omasta Zsigmond 61, 71, 113, 122,
220, 222, 285, 301, 321
Omasta Sándor 60
Ondroviczky Samuel 210
Opavszky Gábor 152, 161
Orgovan 293
Ormós János 59, 153–154
Ostffy, Pawel / Ostffy Pál 260–261
Osterlam / Osterlamm Károly 120,
144–145
Ócsai Balogh Péter 12
Ónodi 324

P

Pajor István 248–249, 336, 340
Palacký František 36, 139
Palma 191
Pap Mihály 154
Papp János 366, 386
Party Ferencz 153–154
Pathóczy Imre 235

Pauler Gyula 123
 Pauler Tivadar 179–180, 185
 Paulinyi-Tóth Vilmos 139, 141, 265
 Paulus 28, 57
 Pálenik 61
 Pálffy József 104
 Páriska János 49
 Pázmándi Horváth Endre 65
 Pecsénya 301
 Pecz Gyula 153, 170
 Peercz család 223
 Peics Áron 85
 Penzel Anton 297
 Penyigey Dénes 356, 369
 Peschko Mihály 9
 Pester Thomas 347
 Pesty Frigyes 123, 167, 185, 224–225,
 230, 232, 235, 250–251, 256,
 258–259, 263, 270, 276, 283–284,
 286, 336, 339–342, 361, 377–378
 Petényi Amalia Tauscher Frigyesné 10
 Petényi Charlotta Long Theophilné 10
 Petényi Johanna, Ambrózy Lajosné 10
 Petényi Judit Haan Jánosné 10, 12, 14,
 134, 211, 218
 Petényi Krisztína 10
 Petényi Lajos 10
 Petényi Salamon 10, 12, 34, 58, 74,
 248, 347, 374, 379, 385
 Petian Adám 10
 Petian vagy Petényi Gábor 10, 12
 Petőfy / Petőfi Sándor 80, 228
 Petrina János 169
 Petrovics Lajos 152, 157, 161
 Petrovics Sámuel 110, 142, 168, 173,
 201, 203–204, 212, 280, 305, 315
 Petrovsky Mátyás 61
 Petrőczy István 159, 161
 Petz Gyula 170
 Pechy, Tomaš / Péchy Tamás 260–261
 Péky Antal 154, 172, 221, 243, 321
 Péter király 182
 Pfanschmidt Kristof 160
 Pifko Gusztáv 210
 Pigorini 165
 Pipitz 112

Pitzer 116
 Placskó István 91, 98, 168, 177
 Plener 112
 Plutarchos 239
 Podmanicky János 260–261
 Podmaniczky Frigyes / Podmanicky,
 Bedrich 126, 260–261
 Pollák 281
 Pollner Lajos 183
 Pomeranus 50
 Pongrácz 11
 Popesku 191
 Popkin, Jeremy D. 368
 Povázsay Máté 169
 Povázsay Zsigmond 166, 169, 324
 Pray György 231
 Práznovszky 181
 Preskot Henrik 136
 Prisnitz 9
 Pritz Pál 349, 369
 Prisztavok György 98
 Privorszky Ferenc 80
 Procopius György 33
 Prokopp 361–362
 Prónay Dezső 198–199, 209, 260–261
 Prónay Elek 198
 Prónay Gábor 106, 198, 245, 260
 Prónay László 198
 Prónay Sándor 198
 Pulszky Ferencz 123, 165, 180, 194,
 208, 287, 321, 353
 Puskariu 191
 Pyrker 48

R

Raab Károly 110, 115, 119, 121, 166,
 168, 265
 Radvanszky / Radvansky / Radwansky
 / Radwanský Antal 157, 174, 194,
 198–199, 206–207, 210, 244–245,
 260–261, 264, 307–308, 379, 383
 Radvanszky Béla 157, 185, 379
 Radvanszky János 158–159
 Radvanszky Mária 199

Raffay János 165
 Rak, Julie 368
 Raspel 61
 Raymundus de Bonifác 230
 Rác 299
 Rágyanszki György 361, 369
 Ráth Károly 123
 Ráth Mór 246
 II. Rákóczy / Rakoci Ferenc 21, 56,
 122, 157, 159, 197, 210, 234,
 268–269, 318, 359, 379
 Regis Márton 158
 Reiner főherceg 107
 Reisch Károly 194
 Reöck / Röck, Reök István 62,
 154, 243, 299–300, 302,
 321–322
 Reök Erzsébet 323–324
 Reök mama 324
 Repiczky János 58
 Réthy Lipót 77
 Réthy Pál Dr. 176, 221, 243
 Reuss Karl 194
 Révész Imre 123, 195, 252, 336, 340,
 362, 364
 Reviczky 23
 Rezik János 160
 Rieder 9
 Rimler Károly 102–103, 110,
 115, 301
 Rimler Pál 324
 Riskó Ignác 20, 24
 Roj / Roy, Pavel 240,
 336, 340
 Rolko János 15, 62, 115
 Roman Miro 190, 206
 Rómer Flóris 123, 142, 180, 261,
 336, 341
 Rosziar 58
 Rousseau 9
 Rózsa János 171
 Rudolph Menger 104
 Ruffini 200
 Ruttkay Emil 20, 24
 Ruttkay János 163
 Ryffel 104

S

Saguna báró 192
 Saguly 292
 Salát Tamás 166, 168, 305
 Salzmann Christian Gotthilf 49
 Samson (bibliai) 11
 Sandor Jozsef 54, 56
 Saint-Exupéry, de, Simone 350, 370
 Sandtner Rudolf 37, 39
 Sasinek, František 140–141, 244, 252,
 260, 337, 340, 383
 Sántha Károly 78
 Sárícs kapitány 110
 Sárkány Emil 161
 Sárkány János 124–125, 161, 177–178,
 323
 Sárkány Sámuel 149–150
 Sárosy / Sárossy / Sárosi Gyula 18, 20,
 21, 26, 356–357, 359–360, 365, 380
 Schelling 53
 Schenk 41
 Scherius 299
 Schiffer 243
 Schiller 48, 180, 347
 Schiro János 62
 Schiro Samuel 37–38
 Schlauch Lőrinc 305
 Schleüsner 11
 Schmerling 100, 107, 112, 119
 Schmidt, Wilhelmina 248
 Schnidler Escher 116
 Schramko / Sramko Péter Pál 51
 Schröskh Mátyás 11
 Schubkégel János 163
 Schulek Gusztáv 29, 137, 208
 Schuster 187–188
 Schutek Frigyes 19
 Schwartz 104
 Schwartz János 160
 Schwartz Mihály 73
 Sedláková, Katarína 387
 Seilert 298
 Sennyey István 227
 Sellert 191
 Seltenhoffer Frigyes 162

Severíni 318
 Shakespeare 8
 Sicz György 147
 Sicz János 169
 Sigmond / Zsigmond király 11, 187,
 208, 246, 250
 Simai Kajetán 32, 62, 70
 Simay család 235, 302
 Simon Samuel 19, 177
 Simonides János 177
 Sipka Gyurka 138
 Sipos Soma 136, 162, 181, 193
 Skolka András 49
 Skrivanek Venczel 36
 Skulteti / Sculteti 318
 Sládkovič, Andrej 239, 382
 Slujka, Ján 241
 Socrates 237
 Sofia főhercegasszony 22
 Soltész Mária 210
 Soltész Nandor 119, 123, 142, 145, 157,
 166, 168, 209–210, 212
 Soltész Pál 209
 Somhegyi Ferencz 123
 Somlyói Tóth Tibor 346, 370
 Spener 200
 Sranc János / Šranc, Jan 260–261
 Stang 61
 Stanislaides Daniel 10
 Stark 301
 Staszni Lajos 143
 Staszni Samuel 118
 Steinacker Gusztáv 104, 219, 337, 339
 Steiner Jakab 33, 89, 93
 Steir Theophil 105
 Steller Árpád 330
 Sthymmel Samu 165
 Stoeppel 104
 Stratimirovics 10
 Stuller Ferenc 72
 Stummer János 61
 Suc Jenő 136
 Such János 61
 Such József 83
 Such Pál 169
 Sulcz / Schultz Ferenc 193

Schultz Ödön 119, 280
 Supalo Ferencz 135
 Surányi Beáta 351, 370
 Suttgesell, David 318
 Sükösd Samuel 55
 Sünther 105
 Simay 302
 Šafárik Pavel Jozef 36
 Šoltés, Peter 381, 387
 Štěpánek 36
 Štúr Ľudovít / Stúr Lajos 58, 215,
 381–383, 385

SZ

Szabó Ferenc 365
 Szabó György 227
 Szabó Károly 36, 123, 186, 188,
 232–233, 240, 243, 250, 278,
 280–281, 283, 296
 Szabó Károly B. 187
 Szalay Ágoston 123
 Szalay József 185
 Szaliman 302
 Szamecz Samuel 161, 166
 Szapáry Béláné 116
 Szábely István 10
 Szánthó 21
 Szász Károly 185
 Szeberényi Andor 302
 Szeberényi János Dr. 106, 142, 149,
 194, 201–202
 Szeberényi Jánosné szül. Szomora
 201–202
 Szeberényi Lajos 78, 161, 228
 Szeberényi Lajos / Zsigmond / Zs. 212,
 315, 317, 321–322, 337, 343
 Szeberényi Olga 201
 Szeberényi / Seberini Gusztáv 71, 78,
 92–93, 96–98, 100, 105, 107,
 110–112, 114, 118–119, 122,
 124–126, 128–130, 133, 138, 142,
 147, 149–152, 156–157, 161, 166,
 168–169, 173–177, 179, 185,
 195–197, 199, 201–205, 210, 212,

221–222, 228, 238, 240, 243, 245,
 248–249, 279, 282, 288, 290,
 292–293, 298, 304–305, 310, 315,
 322–324, 330, 337, 358, 365,
 375–377, 382, 385
 Szeberinyi / Szeberényi János 10,
 32–33, 39, 71, 92, 104, 106,
 138, 213
 Szeghi 24
 Szekerka Mátyás 16, 354
 Szekeres András 386
 Szemere Bertalan 81
 Szemian B. Pál 15, 17, 61, 102–103, 115
 Szemian Gizella 211
 Szemian Samuel 128, 165, 169, 175,
 196, 315
 Szent László 11
 Széchényi István 72, 81
 Székács József Dr. 21, 27, 77, 116, 124,
 127, 129, 132, 142–143, 147–148,
 150, 167, 202, 209, 236, 321,
 360–361
 Székely Lajos 346, 370, 373, 380,
 387–388
 Székely Zoltán 367
 Szikora Ilona 89
 Szikszói Fabriczius Demeter 231
 Szilágyi István 123, 195
 Szilágyi Sándor 123, 180, 186, 195,
 233, 240, 256, 273, 281, 337,
 340–341
 Szilvágyi József 20, 26
 Szinovicz Lajos 83, 84
 Szinovycz Lajos 71, 81
 Szinnyi Merse József 208, 311, 337,
 341–343, 353, 370
 Szirmay Miklós 160
 Szirotka János 115
 Szivák 299
 Szoldarics 287
 Szoliman 302
 Szombathelyi Antal 83
 Szombati R. Mihály 160
 Szomora Bertalan 118, 168
 Szomora Tivadar 152, 169, 176, 201
 Szontagh Pál / Sontagh, Pawel 260–261

Sztancsics Mihály (Táncsics) 81
 Sztéhlo András 29, 138
 Sztraka Ernő 157, 292
 Sztraka Károly 61, 75, 77–78, 115,
 301, 331
 Sztraka Mátyás 115
 Szucsú Mózes 85
 Szuleniane 300

T

Tadanay János 89
 Takács János 55
 Takács Péter 367
 Tatár János 154
 Tatay János 154
 Tavassy 57
 Tebusz 210
 Tehlár Károly 161–162, 166, 169,
 301, 305
 Teichengneber Lajos 56
 Teleki László gróf 72
 Teleki/y Sándor 44, 54, 186–187
 Teleky József 284
 Teörök Gyula 123
 Terray Károly 55
 Tešedik, Samuel 241
 Thessedik Samuel id. 13, 73
 Tessedik, Tešedik Samuel ifj. 241,
 347, 358
 Tessedik Károly 30
 Deutsch 189–190
 Thallóczy Lajos 185–186, 270–271,
 274, 281, 337, 341
 Thaly / Thally Kálmán 123, 133, 135,
 157–158, 186, 197, 226, 230–233,
 244, 268, 277–278, 292–293, 337,
 339–341, 378–379, 384
 Therm Károly 20
 Tholuck 28, 49
 Thomay 288
 Thomka Alajos 83
 Thomka Szaszky János 9
 Thonet testvérek 34
 Thury György 78

Thurzó György 107
 Tiberius császár 374
 Tichy Alajos 73
 Tillisch János 162, 166
 Tinódi Sebestyén 27
 Tisza 175
 Titius Pius 154
 Toldi Ferencz 123
 Tomasek / Tomašek Pál 17–18, 216
 Tomcsányi József 83
 Tomka Pálné 31
 Tomra Károly 123
 Tomra Károly 123
 Topercer Lajos 26
 Torday 192
 Torkos Mihály 9, 123, 177–179
 Torma Károly 287
 Toth Lőrinc 72
 Tóth Ferencz 55
 Tóth Kálmán 181
 Tóth, Alexander Ján 387
 Tranovský, Juraj / Tranowský, Jirí 137,
 151, 318–319
 Tranowsky, Samuel 238, 318–319
 Trefort Ágost 174, 293
 Trefort fia 174
 Trenčanský Matuš
 Trsztszenszky Ferencz 125
 Tsisch Tamás 9, 164
 Tsukás Susanna 227
 Turcsányi Gyula 187
 Tuska Tünde 4
 Twesten 28, 52
 Tzvetan Todorov 368

U

Uhrin Adam 169
 Uhrin Pál 111, 169
 Uhrinyi András 13, 32, 61–62, 90–91,
 173, 204, 299, 302
 Uhrinová, Alžbeta 387
 Uhrinyi Károly 112
 Ujházi László 21
 Ujvári Nóra 370

Urszinyi Andor 62, 71, 83, 97, 99, 112,
 149, 300, 302
 Urszinyi Béla 112
 Urszinyi Dezső 112
 Urszinyi János 323
 Uz család 208

V

Vahot Imre 20, 23–24, 81, 356, 357
 Vahot Sándor 20, 23
 Vajanský, Svetozár Hurban 302
 Vajda Péter 127, 365
 Valentini János 212
 Valentini Jenő 212
 Valkusz 16, 355
 Vandlik Márton 130
 Vandrák András 19–20, 27, 208, 355
 Varga Z. Zoltán 368
 Varsagh Béla 122
 Vas Paulina 22
 Vasváry Pál 80–81
 Vay Ádám 161
 Váradi Károly 20, 25
 Večey, Alexander / Vécsey Sándor
 260–261
 Velky János 112
 Venczel király 37
 Venich Károly 152, 156, 169
 Veres Pál 258
 Veress Lajos 189
 Veer 235
 Vetter 86
 Véghelyi Dezső 123, 185, 187
 Vidovich Ferencz 29–31, 357–358
 Vidovich György 29
 Vidovich László 29
 Vidovszky János 61, 212, 282
 Vilim / Wilim Amália 91, 147, 211,
 221–222, 228
 Vilim / Wilim / Wilym János 34,
 74–75, 81, 84, 87–88, 91, 138, 141,
 146–147, 152, 211, 217
 Villányi 36
 Villius 9

Virchov 165
Vitek Gábor 367
Vladár János 141, 286
Voltaire 9
Vorsae 165
Vozárik Pál 17, 61, 131, 162, 163,
213, 328
Vörösmarty Mihály 11, 20, 23–24,
356, 357

W

Wibszky 315
Wagner, Ludovít 297
Walch 9
Waldmüller, Ferdinand Georg 219
Walther Géza 123
Waniek 36
Wegscheider 28, 49–50
Wenckheim Béla 174, 185
Wenckheim Frigyes 154, 182
Wenckheim László 154
Wenckheim Károly 163
Wenczel Gusztáv 123, 309, 337, 342
Wieland 191
Wilim János ügyvéd 147
Wilim Luiza 147, 283
Wilim Vilma 147
Wimmer fogadós 23
Wittmann P. 296
Wolff 47, 52

X

Xantippa 92

Z

Zabeller Jakab 160
Zahoran János 169, 324
Zajacz András 161, 166, 243
Zalán 48

Zay 55, 109
Zayacz / Zaiacz Daniel 13, 32, 91
Zápolya János 193
Zápolya János Zsigmond 193
Zekorus 11
Zelenka Pál 209
Zichy 269
Zirzen Janka 288
Zrínyi Miklós 34
Zug László 186

ZS

Zsedényi Ede 26, 194
Zsedényi Eduard 106
Zselló Lajos 78
Zsembery Imre 200
Zsilinszky Endre 181, 212, 280, 325
Zsilinszky / Zs.(ilinszky) György 61,
209, 325
Zsilinszky Ilma 88
Zsilinszky János 325
Zsilinszky / Žilinsky Mihály 88, 126,
135, 143, 147, 152–154, 168, 182,
187, 190–192, 194–195, 209, 211,
228, 231, 242–247, 253, 270,
274–275, 279, 281–282, 288–289,
292, 294, 298, 300–301, 303,
305, 308–309, 312–313, 315, 319,
322–323, 325, 337, 340–343,
354, 370, 373–374, 376–377, 380,
385, 388
Zsilinszky Lajos 242–243, 282,
291–292, 294, 306, 313, 320,
330–332
Zsilinszky Mihály, ifj. 88
Zsilinszky Mihály id. 88, 126,
247, 325
Zsilinszky Mihály, tótkomlósi 161, 209
Zsilinszky Mihályné Reök Ilonka
161, 305
Žiláková, Mária 387
Žiwora, Dord / Zsivora György
260–261

1. Demmel József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.
2. Korunovácie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku. Eds.: Tünde Lengyelová – Géza Pálffy. Budapest – Békéscsaba, MTA BTK TTI – MSZKI, 2016.
3. Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Békéscsaba – Budapest, MSZKI – MTA BTK TTI, 2016.
4. Eva Kowalská – Karol Kantek: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története. MSZKI, 2016.
5. Demmel József: Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860-1872) Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
6. Az ismeretlen Lúdvít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról. Szerk.: Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
7. Neznámy Lúdvít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Ed. József Demmel. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
8. Luboš Kačírek: Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875. Békéscsaba, MSZKI, 2016.
9. Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Lúdvíta Haana. Eds.: Csaba Katona a József Demmel. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet. Békéscsaba-Budapest, 2016.
10. „*aki tót pap létére is magyar író*”. Haan Lajos emlékiratai és levelezése. Szerk.: Katona Csaba és Demmel József. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet. Békéscsaba–Budapest, 2016.
11. Konfesia a národ. Kontexty konfesionálnej a národnej identity dolnozemskej slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí. Eds.: Krisztína Eszter Szudová a József Demmel. Békešká Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017.

ISBN 978-615-5615-69-6

ISSN 2064-7727

Nyomdai előkészítés: Croatica Nonprofit Kft.
Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2017-ben